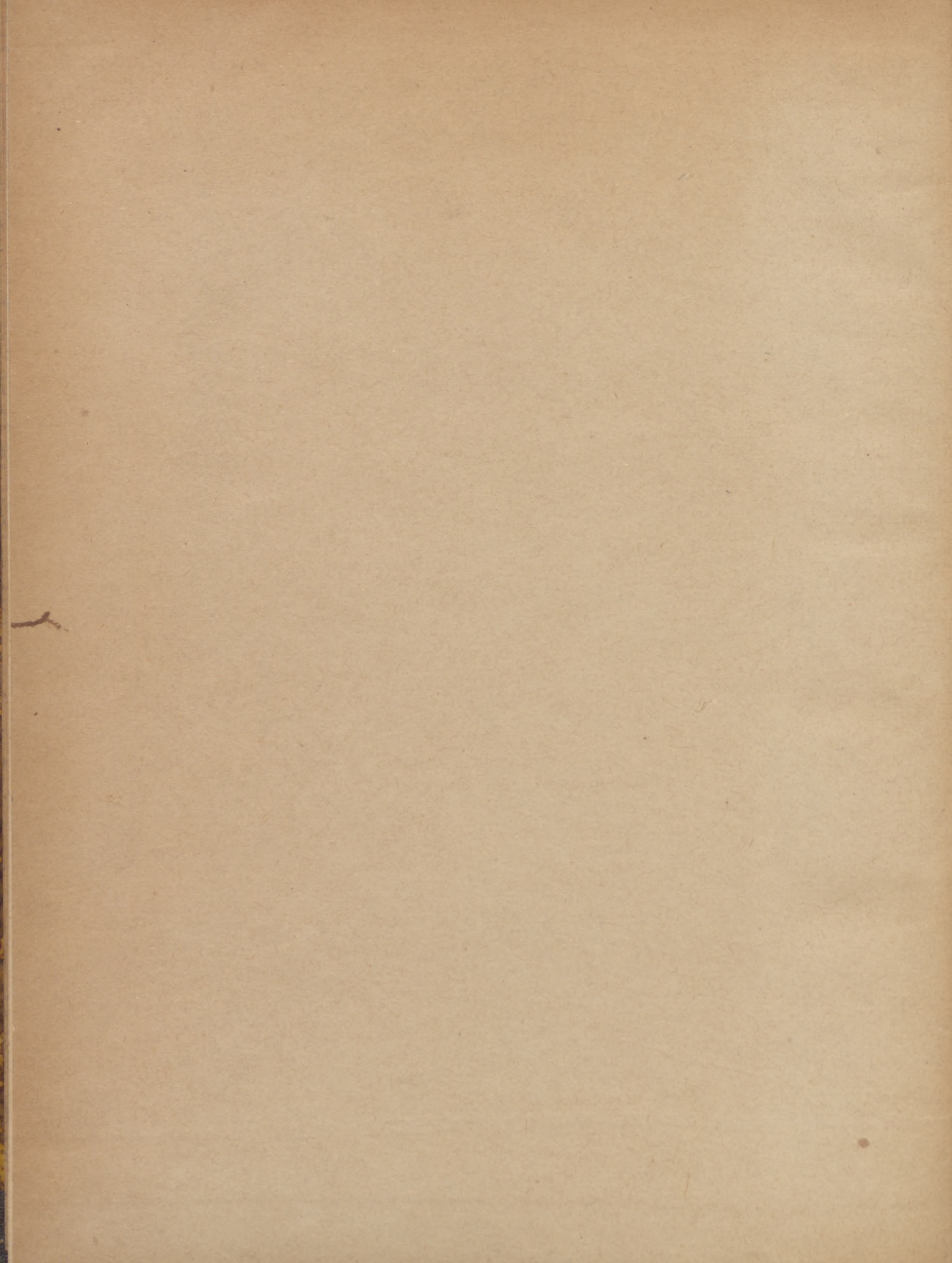

KAUFMANN
DÁVID
KÖNYVTÁRA

B. 508.

מסכת

אבות דרבי נתן

בשתי נוסחאות

(א) הנוסחא המפורסמת בתיקון והגהה ע"פ הדוגמאות וכתבי יד שונים.

(ב) נוסחא אחרת עתיקה בכתב יד והוזכרה בקצת ספרים ולא נדפסה עדיין.

עם הערות עליהן בענין חילוף הגירסאות והדוגמאות בשני התלמודים והמדרשים ואיזה באורים בדרך קצרה.

ועם

מבוא

מדבר בהשתלשלות המסכת הזאת ושיבה ושתי נוסחאותיה ושיב הכ"י הנמצאים ממנה ומפרשיה.

ונלוו לזה ארבע הוספות

מכילות לקוטי נוסחאות מכ"י שונים והשמטות ותיקונים כאשר יבואר בפנים.

ושלשה מפתחות

מפתח לפסוקי תנ"ך ומפתח לפרקי אבות ומפתח השמות.

מאת

שניאור זלמן שעכמרה.

ווינא, תרמ"ז לפ"ק.

בהוצאות המוציא לאור

Im Commissions-Verlage von D. Nutt in London. Ch. D. Lippe in Wien
und D. Kauffmann in Frankfurt a M.

נדפס בדפוס מרדכי קנאפפל למאכער והמנהל אברהם ראדעס, וויען, לעאפאלדשטאד, אָבערעדאָנישפראסע 63.

מנחת תודה

לכבוד האברך המשכיל

כמהור"ד

יוסף קלויד גאלדשמיד מאנטעפֿיאָרע

בן לכבוד המנוח

כמ"ד נתנאל ז"ל ומרת חנה עממא מאנטעפֿיאָרע.

כאת

המוציא לאור.

אמר שניאור זלמן בן לכבוד אאמ"ר כמוהר"ר יצחק שו"ב בק"ק פאָקשאַן במדינת רומאניא. המסכת הזאת אשר אנכי מניש כוזה לפני חכמי ישראל ערוכה בשתי נוסחאות עם הערות והוספות ומפתחות היא פרי עמלי אשר עבדתי בה איזה שנים. ונתעוררתי אל המלאכה הזאת על ידי שיחת ת"ח עם הרב כמוהר"ר ישראל לוי גר"ו ר"מ בק"ק ברעסלויא. ובהיותו עוד בק"ק בערלין נדברנו יחד על מיה המסכת אדר"ג וחשיבותה אשר צפונות בתוכה כמה מרגליות יקרות מתורת התנאים אבל אדם אין בארץ לעבדה ולשמרה. ואנכי מאז מחריש ומשתאה לגורל המסכת הזאת אשר כן הרבו להדפיס אותה כן פרצו שיבושיה ואשר כן רבו מפרשיה כן רבו סתימותיה. ועל ידי שיחה זאת גדלה התשוקה בלבי לנסות את כחי בדבר הזה אולי יצלה לי להפיץ אור על תעלומות דברי המסכת הזאת ולהבינה לכל קורא בה. ואקום ואחל ללמוד אותה בעיון עם כל המפרשים שבאו לידי. וה' היה עמדי כי כאשר שמעו חכמי ישראל החרדים עוד לתורת חז"ל הקדמונים העירו אותי על כמה כ"י מהמסכת הזאת וגם השתדלו להעתיקם למעני וקצתם מסרו בידי כתיב יד מכת י אוצרות ספריהם אשר עוד אדבר עליהם. ועוד הוסיף ה' להפליא חסדו עמדי כי שלח לפני את תלמידי המופלא העוסק ג"כ בתורת ה' ה"ח כש"ת כמוהר"ר יוסף קלויד מֶאַנטֶעֶפֿיָאָרֶע גר"ו — אשר לשמו הקדשתי את החבור הזה — ויביאני אל ארצו היא ארץ בריטאניא המהוללה. ארץ אשר עיני כל חכמי ישראל צפות אליה יששם תורה מונחת באוצרות הספרים אשר באַקסֶפֿאָרְד ובלאָנְדֶאָן עם כל פירושיה בכל פרטיה לכל סעיפיה וענפיה גם בכ"י וגם בספרי הדפוס עתיקים. וכל יקר ראתה עיני שם. כמה פירושים על אבות בכ"י וכן כמה קובצי הגדות ומדרשים אשר מכולם נעזרתי לתכלית המלאכה אשר לפני.

אחרי הודעתי זאת בקוצר מלים הנני פה עוד לדבר על כמה פרטים שונים הנוגעים לקורות המסכת הזאת בכלל ולאופן מלאכתי בהוצאה בשתי הנוסחאות בפרט. ולמען העביר לפני הקורא דבר דבור על אופניו יחדתי לכל פרט ופרט פרק בפני עצמו. ואלו הם:

- פרק א באסיפת הדעות השינויות אודות הזמן אשר בה נתחברה מסכת זאת ומי היה מחברה.
 פרק ב מן הכנויים השונים אשר כנוה הראשונים ז"ל בהעתיקם דבריהם ואנכי יבואר ג"כ מי הם המחברים אשר השתמשו בנוסחא א' ומי הם אשר השתמשו בנוסחא ב'.
 פרק ג מדבר ביחס האדר"ג בשתי הנוסחאות לפרקי אבות בהמשנה.
 פרק ד מדבר במיב דברי פירוש אבות המיוחס לרש"י ז"ל כפ"א מ"ה שמביא שם שתי נוסחאות מאדר"ג נוסחת א"י ונוסחת צרפת אם יש לסמוך על דברים אלו או לא.
 פרק ה השערה במיב שתי הנוסחאות של האדר"ג וביחסן זו לזו ומעלתן.
 פרק ו השערה בערך האדר"ג לפרקי אבות בהמשנה ומעלתן.
 פרק ז השערה בקביעות הזמן שבו נתחבר האדר"ג.
 פרק ח מדבר בתכונת הכ"י והמפרשים שהשתמשתי בהם בעד נוסחא א' ודרכי בהגהותי והערותי.
 פרק ט מדבר בתכונת הכ"י של נוסחא ב'.
 פרק י ענין הווספות לשתי הנוסחאות ומיב הכ"י שהבאתי שם.

זה החלי בעזרת ה' צורי וגואלי.

מבוא

פרק ראשון

בקיבוץ היעות השונות אודות הזמן אשר בו נתחברה המסכת הזאת ומה היה מחברה.

הראש והראשון אשר נתעורר על טיב המסכת הזאת והקושי שיש ביחסה לר' נתן הוא ר' יעקב בר שמשון הד מחמתי צרפת (ד' אלפים תתפ"ח) שנתקיים פירושו על אבות אצלנו בכ"י (ע' לקמן פ"ב). וז"ל בפירושו למשנת משה קבל, ובכריתא כך שנינו משה קבל תורה מסיני שנאמר ויתנם ה' אלי וכו' וכריתא זו קורין אותה אבות דר"ג ולא ידעתי על מה. אם מפני שהוכר בתחילתה הרי ר' יוסי הגלילי הוזכר ראשון שני לו ר' עקיבא שלישי לו ר' נתן. וי"ל שכך מסורת בידם שר' נתן סדרה כמו שסדרו ר' חייא ור' אושעיא ובר קפרא ושמואל ולוי והרי היא משנת ר' נתן האמורה במדרש קהלת ומדרש איכה דפסיקתא רבתי עכ"ל א; והנה לא מצאתי זה ולא כעין זה בפסיקתא רבתי אבל מצאתי כעין זה בפת"ח דאיכה רבתי סכ"ג. וברמוז על מדרש קהלת אין ספק שכיון להפסיקא הידועה בהמדרש הזה כפ"ח על פסוק ה' ויתרון ארץ ככל היא. וכבר הארכו בביאורה כמעט כל גדולי חכמי זמנינו ואין מן הצורך לחזור עליהם. ויספיק לענינינו פה שכבר הרגיש הד מן קמאי דקמאי בזרות יחוס מס' זאת לר"ג ושנשתכח דעתו ע"פ המסורת שבידם. ועל מסורת זו נסמכו כפי הנראה כל חכמי ישראל הראשונים כמו הרשב"ץ דוראן בהקדמתו לפירושו מן אבות על מסכת אבות, שכתב שם, ולא נמצא לזאת המסכת גמרא לא בבבלי ולא ירושלמית וכו' וכן לא נמצאת לה כרייתא ולא תוספתא כי אם אדר"ג כי רבינו הקדוש שחיבר המשנה ור' נתן היו סוף התנאים כמו שנזכר בפרק השוכר את הפועלים והיו דברי רבינו הקדוש יותר קצרים מדברי ר' נתן על כן נזכרו במשנה לופי סידורם ולצחות לשונם עכ"ל, הרי לנו שסובר שר' נתן חבר את המסכת הזאת שאנו עוסקים בה, וכן נראית דעת המאירי שכתב בהקדמתו לאבות, ולא באה ממסכתא זאת גמרא לא בחיבור רבינא ורב אשי בתלמוד בבלי ולא בחיבור ר' יוחנן בתלמוד ירושלמי ולא בחיבור ר' חייא ור' הושעיא ובר קפרא וכרייתא (אולי צ"ל בברייתא) ותוספתא אלא שבאה עליה ברייתא גדולה קראוה אבות דר' נתן עכ"ל. וכן כתב היוחסין בזכרון שם ר' נתן ועשה ספרים הרבה כמו משניות ואבות דר' נתן והאר"ך בהם א, ואחריהם החזיק גם האחרונים כמו הרב מוה"ד גנו שכתב ר' נתן הבבלי חבר אבות דר' נתן א, והרב מוה"ר יחיאל היילפרין שכתב ועשה ספרים הרבה כמו משניות ואדר"ג, וזאת היא ג"כ דעת כמה מחברים אחרים מהאחרונים כמו מפרשי האדר"ג אשר אתנו וזולתם רבים אשר אין מהצורך לחזור על דבריהם אחרי שלא יצאו לדון בשום דבר חדש. והחזיקו במסורת הזאת כמו בשאר מסורות מתוארי יוחסי הספרים כדבר פשוט שאינו סובל וגם אינו צריך בדיקה.

ואמנם הראשון שלא נסמך על המסורת הזאת ובדק אחריה הוא מרגא ורכנא כמהור"ר יום טוב ליפמאן צונץ וזכרוננו לחיי העולם הבא בספרו על הדרשות (גאטטעסדיענסטליכע פאָרטראָגע), ואחרי אשר האריך שם בכמה הערות נפלאות מושכלות ומשכילות ומפקחות את לב הקורא להתבונן בטיב המסכת הזאת מדותה ואיכותה יחוסה להמשנה אבות והספיקות הנפולות ביחסה להתנא ר' נתן העלה בצד ק"ט מספרו הנ"ל שגם ר' נתן יסד קיבוץ אשר אסף בו פתגמים שונים מהתנאים שקדמוהו וכי המסכת אבות דר' נתן היא מורכבת משלשה חבורים. והם: א) לקוטים מהברייתא אבות שחברה ע"י ר' נתן, ב) לקוטים מאת המ"ט מדות דר' נתן, ג) לקוטים שונים וג"כ הוספות מזמן מאוחר, ושהמלקט של אלה ההוספות המאוחרות אשר אותו נחשוב למסדר כל המסכת חי אחר זמן בעלי התלמוד, וסיים ומהלקוטים המחוברים ע"פ המ"ט מדות הוא ג"כ ראש פרק כ"ח המובא בשם ר' נתן והוא רק קיצור מאת הברייתא הזאת שמנויות בה כמה עשיריות ואשר הובאה במקום אחר בשם ר' נתן (ע"ג נ"א פכ"ח ובהערות אות' ו' שם), זה הוא תוכן דברי הרב ז"ל בפנה זאת.

א) ע"ע בספר מנחה חדשה לה"ר מוכל מרפטישוק פירוש על פרקי אבות מלוקט ממפרשים קדמונים ברובו שכתב שם כעין זה בשם ספר ישן נושן ומסיום שם וזו משנת ר' נתן האמורה במסכת קהלת ובמדרש איכה ובפסיקתא רבתי ע"כ ובל"ם היה פירושו זה לפניו. וע"ע ברשימת הרמשי"ש עמוד 2032 בדבריו שם על האדר"ג, ובמהור ויטרי כ"י (בריטיש מוזעאום קובץ 27201) אשר גם בו נמצא הפירוש הזה הנוסחא וי"ל שריג סדרה וכן מסורת בידם כמו משנת ר' חייא ור' הושעיא ומשנת בר קפרא בפ"ב דע"ז ורשמואל ולוי, וכן תני לוי במתניתין בפ"ק דיבמות וזו היא משנת ר' נתן האמורה במדרש קהלת ומדרש פסיקתא רבתי; ב) יוחסין השלם דפוס לאַנדראָן צד מ"ז; ג) דפוס פֿראַנקפֿורט דף ל' ע"א; ד) סדר הדורות דפוס וואראש ח"ב צד 290.

והנה יש להעיר על דבריו שם בכמה פרטים נקלים א) אמנם מה שיש להעיר בכלל היא כי השערתו בדבר המ"ט מדות כבר נתבטלה אחרי שמשנת מ"ט מדות כבר היא בידינו וידענו שאין לה דבר עם מאמרים מוסריים וכל עסקה היא לא כמדות הנורפים לדעות רק כמדות ממש ענינים הנדמים ב) וממילא מובן שגם דברי הרב מהרש"ל ראפאפארט² ודברי הרב מר"ז פראנקל³ אין להם על מה שסמכו עוד כפי שהם נוגעים להשערה זאת. אבל עלינו לשנות עוד פה דברי מהרש"ל ראפאפארט במקום אחר וז"ל והנפלא כי באדר"ג שיש ג"כ סדר הקבלה של הנשיאים הראשונים לפני הלל הוא מסיים כהלל ושמוי ואחריהם תלמידים ריב"ז ותלמידיו ותלמידי תלמידיו תחת אשר במסכת אבות שבמשניות הוא מסדר מהלל ואילך את המאמרים מזרעו וזרעו עד ר' הלל האחרון ואח"כ (פ"ב מ"ח) חוזר לריב"ז תלמיד הלל הזקן ומבואר כי תלמידו ר' נתן שהיה בימי רשב"ג ורבי בנו לא סדרו עוד המאמרים מזרע הלל ואילך וריב"ז הקדוש מובא שם פעם אחת (רפ"ח) ונקרא ר' יהודה הנשיא לא רבי שהיה מונה שבחן של חכמים הקודמים לו. ומסכת אבות שבמשניות הוא כמו קיצור מאבות דר' נתן רק יותר כלשון משנה הצחה וגם עם הוספת המאמרים מהנשיאים של זרע הלל ועוד מאיזה תנאים קודמים ע"כ⁴ ח. והנה אע"פ שדברים אלה אינם כרויים ככל הצורך מכל מקום יוצא מהם שדעת הרב הוא כי עיקר האדר"ג הוא מזמן קדום להמשנה. ומי שהרחיב בזה הדיבור יותר הוא הרב מהר"ץ חיות בספרו אמרי בינה שו"ת סי' י"ג שאחרי שהאר"ך מאד בענין יחס המסכת הזאת להמשנה והשיג בכמה דברים על מהרש"ל צונץ כתב סוף דבר גורל ברייתא זו דר"ג כגורל שאר ספרי חז"ל משנה וספרא וספרי ותוספתא כי יצאו מתוקנים כהלכתם מפי המחבר אשר מיוחסים אליו רק לבסוף ניתוסף אליהם ענינים קצרים מדור שאחריהם כמו במשנה וספרא וספרי וסדר עולם שהובאו שם איזה חכמים אחרונים כן משפט ברייתא זו נתחברה כמו תוספתא למשנה אבות אולם לא למטבע מסכת אבות של רבינו הקדוש וכו' כי רבי היה צעיר לימים בזמן שירד ר' נתן מבבל לארץ ישראל וכו' רק סדר הבריתא ע"ד מטבע מס' אבות שהיתה קבוע קודם שישקעה רבי כסדר אחר וכו' ועיקר דברי הברייתא הללו היה ערוכים ומסודרים לפני חז"ל ומבואר ברייתא זו ה' פעמים בתלמוד רק היה בברייתא נוסחאות משונות ע"כ⁵. הרי שהחזיק גם הוא בקדימת המסכת הזאת. והרב ר' יחזקאל הלוי בספרו בקורת התלמוד האריך שם ג"כ בערך אדר"ג ודבריו שם הם מעורבכים קצת והיוצא מהם הוא כי מסכת אבות בהמשנה נסדרה ראשונה ע"י ר' נתן ופ"ה חבר הוא בעצמו וע"כ קראו את הפירוש למסכת זאת בשם אבות דר' נתן זהו שהכתיב מדבריו וע"ש עוד. וקרוב לדבריו של מהר"ץ חיות כתב גם הרב מהר"י פירשט במאמרו קורות הספרות העברית בבבל⁶. והרב מהר"א גייגער השיג במאמר אחד על דברי הרב הזה ואחרי שהאר"ך בכטולם העלה שהמסכת הזאת — המסכת בתכונתה לתכונת המדרשים המאוחרים — נתחברה בזמן מאוחר ע"י חכם אחד מחכמי ארץ ישראל ובענין יחוסה לר' נתן כתב שקשה הוא כעת לדון אם נתייחסה בכונה להתנא הזה או כי נקרה כי שם החכם המחברה היה ג"כ ר' נתן ז'. וכן כתב גם הרב מהרצ"ה גראטץ גר"ו בנוספות לכאורו על קהלת (צד 154) שהאבות דרבי נתן נתחברו אחר התימת התלמוד והאחרון שחזה דעתו בענין זה הוא מורי הרב מהר"א ווייס גר"ו בספרו דור דור ודורשיו שכתב. לחלק האגדה של התוספתא יש לחשוב ג"כ את האגדות אשר באדר"ג יען שברור הדבר כי התוספתא מכוונת אל משנתנו וסודרה לפי המסכתות של המשנה ע"כ יש לשער כי התוספתא של אבות היא אדר"ג. ובפרט שתכונת החבור הזה ומשפטו ממש כתכונת התוספתא ומשפטה. ובשמן סדר המשנה ומשתדל לפרש ולהרחיב כל פיסקא ופיסקא. אבל אין להכחיש כי יש בה נוספות וכמעט יתר על העיקר וכו' ואמנם הנוספות רבו בה והתגברו על העיקר עד שנמחו קורות רשמי תכונת התוספתא ותראה לעינינו כאחד מן המדרשים של אחרונים אחרונים וכו'. את הספר הזה יחסו לר' נתן הבבלי. אמנם מן הרברים המעטים אשר נזכרו עד הנה על אודותיו כבר נזכר לראות כי אינו כן. ואיך נזכר ליחס ספר כזה אשר בכמותו גדול יותר מהמשנה של כל סדר נשים לר"ג הבבלי אשר אמרו עליו משמת ר"ג אבדה חכמתו עמו (מכילתא יתר פ"ב) וכו' ועתה אף שנניח שאדר"ג הוא תוספתא למשנה אבות בכל זאת

א) גם בדבריו וגם בדברי חכמים אחרים שאוכר עוד פה ימצאו לפעמים איזה דברים שבטלים מעצמם ע"י הנוסחאות הישרות שלפנינו וגם כי חסרו להם כמה ספרים המצויים כעת ביד כל אדם ועל זה ועל מוצא בוח (דברים התלויים במציאות) לא אעיר רק לעיתים רחוקות כי לא להתוכח בנותי. ב) ע' משנת המדות הוצאת הרמשי"ש וע"ע בדבריו הרב מהר"א גייגער במ"ע שלו שנת 1847 צד כי והלאה ושנת 1864-5 צד 247. ג) ע' בדבריו מהרמשי"ל צונץ בספרו הנ"ל צד צ"א וצ"ב ובמהר"ה 6. וע"ע במ"ע כרם חמו ח"ו צד צ"ח וצד ק"ו. וע"ע בראי"ה המילוני בפ"ו מספרו. ד) ע' במ"ע שלו שנת 1857 צד 519 וע"ע בספרו דרבי המשנה צד 190. ה) כרם חמו מחברת ז' צד קס"ו ע"ש. ו) לטערנאטור-בלאט דעם ארבענטס שנת 1846 צד 822. ז) במ"ע שלו שנת 1847 צד 20 והלאה.

צריכים אנחנו להודות כי יש בו ענינים מזמן מאוחר מאד וקצת דברים אשר הם העתקות ממדרשים אשר כבר חלל להם מדרת לשון המשנה והתוספתא גם בתוספתא הזאת יש רושמים שמחברו היה מכני ארץ ישראל ומגורו בבבל כי בכל מקום שיוזמן מלא פירו משבח א"י ע"ב א):
זה הוא מה שנודע לי מדברי הראשונים וגם האחרונים כפנה זאת. והנה כל אלה החכמים לא ראו את האדר"ג רק בנוסחא אחת והוא נוסחת הדפוס ואחרי אשר זכיתי אנכי לראות ב' הנוסחאות וגם עוד כמה ב' אשר לא היו לנגד עיניהם לכן נשאר עוד גם לתלמיד כמוני להתגדר בדבריהם. ובכלל כל דברי החכמים האלה הם יותר בדרך כלל להגל מלאכתם אשר לפניהם. ואנכי להגל מלאכתי המיוחדת למסכת זאת עלי עוד לנתח את הדבר לפרטיו:

פרק ב

אבל טרם נבא לכרך דבר זה עוד עלינו לתת לפני המעיין הכנויים השונים שכתנו בהם המחברים את המסכת הזאת כהעתיקים את דבריה ועל ידי זה יעלה בידנו גם כן לדעת מי השתמש בנוסחא א' ומי בנוסחא ב'. ולקמתי את דבריהם מתוך כמה ספרים בדפוס ובכ"י עד מקום שיד השערתי היתה מגעת. והנני מסדרם לפי סדר זמנם כפי היכולת:

רבינו נסים גאון בספרו המפתח למס' שבת מ"ו ע"ב כתב שם האך עובדא דחמורו של ר"י בן דיוקרת משכחת עיקר דיליה באבות דר' נתן וזה המעשה מעשה בחמורו של ר"ח בן דוסא וכו' (ע' נו"א סוף פ"ח ובהערות שם אות מ"א):

רבינו נתן בעל הערוך ערך ב' תו סין מפורש באבות דר' נתן ב' תלמידים (ע' נו"א פ"ח ובהערות שם אות ט). ערך דמס ג' ובאבות דר' נתן בסוף פרק רבן יוחנן בן זכאי הוא אמר אלך לרומסית למקום נאה ומים יפים והם אמרו וכו' למקום שת"ח מרובים ואוהבים את התורה ונגדל שמינו בתורה הוא נתמעט שמו בתורה והן נתגדל שמן בתורה (ע' נו"א סוף פ"ד). ערך כ' ב' א' מפורש באבות דר' ג' פרק יוסי אומר כבוד תלמידך ממשו רבינו שאמר ליהושע תלמידו כהר לנו אנשים ולא אמר לי עשאו כמותו כבוד הכיך כמורא רבך מאהרן שאמר למשה כי אדוני אעפ"י שחבירו היה עשאו רבו. מורא רבך כמורא שמים מיהושע שאמר למשה אדוני משה כלום שקלו נגד השכינה (ע' נו"א פכ"ז ובהוספות לפרק זה ע"ג ע"ב). ערך כל' נסם שוב באבות דר' נתן בפרק אלישע בן אבויה אדם שיש בו תורה וכו' ע"ש (וע"ע נו"א פכ"ד ובהערות שם אות י"א). ערך נקד י' נקודות בתורה מפורשות באבות דר' נתן בפרק י' נסים נעשו לאבותינו במצרים (ע' נו"א פ"ד ובהערות שם אות כ'). ערך ס' א' בפרק ג' דאבות שיחת הילדים נמרא ב' כיצד מלמד שלא יתכוין אדם וכו' (ע' נו"א פכ"א ובהערות שם אות י'): רש"י בפירושו לישעיה (מ"ד ה') ובשם ישראל יכונה אלו הגרים כך שנויה באבות דר' נתן (ע' נו"א פ"ו ובהערות שם אות ב'). חגי ב' מ"ו ובמשנת אבות דר' נתן כך שנינו טעם לא אמר ביין וכו' (ע' נו"א פ"ד ובהערות שם אות כ"א): איוב ל"ג א' ברית כרתי לעיני וגו' אפילו בפנויה שמא לאחר ימים תנשא וכו' כך מפורש באבות דר' נתן (ע' נו"א פ"ב ובהערות שם אות ס"ח): בפירושו על הש"ס גיטין ס"ו ע"א ד"ה גל של אגוזים מפרש באבות דר' נתן מה גל וכו' ובד"ה אוצר בלום כך מפורש באבות דר' ג' למה היה ר"ע דומה (ע' נו"א פ"ח ובהערות שם אות כ'): בפירושו המיוחד לו על כראשית רבה פרשה מ"ב ס"א באדר"ג מפרש ציצית הכסף וכן כתוב שם ציצית הכסף וכו' (ע' נו"ב פ"ג ובהערות שם אות יז). בפירושו המיוחד לו על פרקי אבות לא נזכר שם האדר"ג בפירושו רק פעם אחת אבל ארמון פה כסדר לכל המקומות שאין ספק שלקוחים הם מאת האדר"ג. אבות פ"א מ"א וכן הוא אומר גם אלה משלי שלמה וכו' (ע' נו"א פ"א) שם והעמידו תלמידים הרבה וכו' (ע' נו"א פ"ב): מ"ד ואל תרבה שיחה עם האשה לפי שאתה מתבטל מדברי תורה וכו' ותמצא מביאך לידו בזיון וכו' כך מפורש באדר"ג שהובאו מארץ ישראל וכו' ובאדר"ג של בני צרפת מביאך באשתו נדה וכדי שלא יבוא עמך ליד עבירה וכו' (ע' נו"א פ"ז ונו"ב פט"ו ועוד נדבר בזה לקמן): מ"א א' הוי מתלמידיו של אהרן וכו' כשהיה אהרן רואה וכו' (ע' נו"א פ"ב קצת מזה): מ"ד א' אמר מעט וכו' שכן מצינו כאברהם וכו' (ע' נו"א פ"ג): פ"ג מ"ד שחכמתו מרובה וכו' וכל הלומד ואינו מקיים וכו' (ע' נו"א פכ"ג ובהערות שם אות י"ג וע"ע להרב מהר"ץ חיות בספרו אמרי בינה סימן י"ד):

(א) ח"ב מספרו זה צד 224. וע"ע היטב מצד 168 עד צד 171 שם בדבריו על ר' נתן. ב) כן הוא גם בדפוס שונצ'ינו משנת רע"ז אבל הכ"י באקספארד יש להם נוסחאות שונות ובקצתם אותה מלמל גמרא ובקצתם ליתא.

בעל ילקוט שמעוני ילקוט תורה רמז י"ו אדם נכרא מהול וכו' (ע' נו"א פ"ב ובהערות שם אות ס"ד) רמז שצ"ג ארבעה דברים עשה משה מדעתו וכו' רמז תש"מ ג' דברים עשה משה מדעתו וכו' (ע' נו"א פ"ב ובהערות שם אות ל"ג). רמז תשס"ד ויכנו את אהרן כל בית ישראל בכו וכו' (ע' נו"א פ"ב ובהערות שם אות ט'). ילקוט נביאים רמז רס"א נמצאת אתה אומר אדה"ר גולד מהול וכו' (ע' נו"א ובהערות שם אות ס"ד). רמז שס"ז תשעה נכנסו בחייהם לגן עדן וכו' א). רמז תקפ"ה ד' מאיר אומר מה ת"ל ורבים השיב מעון מלמד שהיה אהרן וכו' (ע' נו"א פ"ב ובהערות שם אות ו'). רמז תתע"ד עשרה דברים נקראו חיים וכו' (ע' נו"א סוף פל"ד ובהערות שם אות מ"ד). רמז תתקס"ד שלח לחמך על פני המים מעשה באדם אחד וכו' מעשה בכנימתן הצדיק וכו' (ע' נו"א פ"ב ובהערות שם אות נ' ואות ס"ב ע"ש) שם ר' דוסתאי ב"ר אומר בברת וכו' (ע' נו"א ובהערות שם אות מ"ו):

רבי יהודה בר ברזילי הברצלוני ז"ל בפירושו על ספר יצירה צד 240 מביא שם את האדר"ג וז"ל ותניא באדר"ג שנקראו ת"ח בלשון אבנים אבן פנה אבן גזית אבן ספסס (ע' נו"א פכ"ח):

רבי יעקב ב"ר שמשון תלמידו של רש"י ורבו של רבינו תם (לפי עדותו של ר' משה תקן) בערך ד"א תפ"ח מביא את דברי האדר"ג נו"א כמה פעמים בפירושו על אבות הזכרתי בפנים כמה פעמים בשם פירוש אבות כ"י והוא מביא את דבריהם בהמלות כדמפורש בבבלי"א או ובבבלי"א כך שנינו או כמלות שנו רבותינו או בהשם "משנת ר' נתן" (ע' הוספה א' כ"פ). והנה כבר הודיע ברבים את מי הפירוש הזה הרב רשד"ל ז"ל ב. אבל נסתפק בשם מחברו ואנכי כתבתי דברי ע"פ דברי ראב"ן כרשימה שלו מספר 692 שהחליט זאת ע"פ השיר הנמצא שם בראשי איזה פרקים וחתום בראשי החרוזות השם יעקב ב"ר שמשון. והעירני עוד הרב ר' ישראל לוי גר"ו ר"מ דק"ן ברעסלוי"א על דברי ה"ר משה תקן בכתב תמים שכתב שם. וה"ר יעקב ב"ר שמשון שפירש מס' אבות כתב שם שמי שמפרש בצלמו בצלם אלהים כרא אותו חיישינן שמא מין הוא כלומר מי שעושה ספק אצל בצלם משום שרוצה לומר שאין הקב"ה צלם. והוא היה תלמידו של רבינו שלמה ז"ל ורבו של רבינו יעקב ז"ל ע"כ (אוצר נחמד חוברת ג' צד 59). וכן מצאתי בפירוש זה לאבות פ"ג מ"ד (חביב אדם שנברא בצלם) דברים כאלה באיזה שינוי. ועפ"ז הדבר נעלה מעל כל ספק שפירוש זה הוא מאת ר"י בר שמשון אם שאין לספק ג"כ שעליו בו ג"כ כמה הוספות והכ"י השונים שראיתי מפירוש זה אינם מסכימים תמיד בהנוסחאות. והקובץ שהשתמשתי בו הוא באוצר הספרים באקספּוֹרד מספר 692 ברשימת ראב"ן (Opp. 317) והוא מחזיק עוד י"ב חברים אחרים והכתב אינו שוה בכל הקובץ. אולם הפירוש לאבות הוא בכתובה אשכנזית-רבנית ונכתב בשנת צ"ו לאלף השישי:

התוספות אינם מביאים את האדר"ג בפירוש אבל ע' בכא קמא דף כ"ה ע"א ד"ה ק"ו לשכינה י"ד יום שמימיים שם וכן מוכח בתוספתא דמסכת אבות ע"ש. וע"ע כ"ב ק"א ע"א ובתוספות שם ד"ה ק"ו לשכינה וזכחים ס"ט ע"ב ובתוספות שם ד"ה ק"ו וע"ע הגהות הגר"ב על הגליון שם בכ"ב וע' נו"א פ"ט ובהערות שם אות ל"ה (וע"ע נו"ב פמ"ד והוספה ב' לנו"א ע"ח ע"ב) ויוכל להיות שכווננו אל האדר"ג. וע"ע להרב לעברעכט במאמרו על הדפוסים של התלמוד בבלי (בערלין 1862) צד ו'. ובדברי הרב מהר"י בריל ומהר"ג בריל כבית תלמוד שנה א' צד 144.

ר' אברהם ב"ר יצחק אבי"ד בספר האשכול ח"א (צד 58) כתב שם ובאגדה אך יש אלהים שופטים כל השוקק על ד"ת מוסרים לו שקדנים כנגדו וכל המנמל מד"ת מוסרין בטלנים כנגדו ואלו הן זאב וארי וכו' גייסות וליסטים כאים ונוטלים ונפרעים ממנו (ע' נו"א פכ"ט):

ר' יוסף קרא בערך ד"א תת"ס עד תת"ק (1100-1160 למפ"ה) בפירושו על איוב שנדרס בהמאנאטשריפט של מהר"ו פראנקל שנת 1856 צד 463 מביא שם לאיוב ל"א א' וכך היתה חסדותו של איוב שלא לתת עין אפילו בפניה שמה לאחר ימים תנשא ונמצא כרוך אחריה כך מפורש באבות דר' נתן (ע' נו"א פ"ב):

ר' יוסף בכור שור ד"א תתק"ל (לערך 1170 למפ"ה) בפירושו על התורה ככ"י בבבלי"א מוזעאום קובץ Or. 2853 סוף פרשת מצורע (דף מ"ט ע"ב) מביא ותניא באבות דר' נתן יכול יפייסנה וינשקנה וידבר עמה דברים בטלים ת"ל לא תקרב יכול ישן עמה עם הכנדים על המטה ת"ל והרוח בנדתה כל ימי שהיא דוה תהא בנידוי מכאן אמרינן כל המנולת עצמה בימי נדתה רוח חכמים נוחה הימנה וכל הבקשמת עצמה אין רוח חכמים נוחה הימנה עד שבר"ע ולמר א"כ יבא הדבר לידי איבה ויגרשנה ע"כ:

(א) ליתא לא בנוסחא א' ולא בנוסחא ב'. (ב) ע' כרם חמד חוברת ג' צד 201 וחוברת ד' צד 201. ובכוכבי יצחק חוברת כ"ה (צד 15) וחוברת כ"ט (צד 11) וחוברת ל' (צד 16) פרסם את כל דברי הפירוש הזה לפרק ראשון.

מבוא פרק ב

רבינו שמואל בר מאיר (רשב"ם) בפירושו לבבא בתרא קמ"ו ע"ב ד"ח עם בת הבן וכו' וביתוסין ע"ש ביתוס באדר"ג (ע' נו"א פ"ה ונו"ב פ"י):

רבינו אברהם ב"ר דוד בעל ההשגות בספרו בעל הנפש ג' ע"א (רפוס ווארשא) ותניא באבות דר' נתן ז"ל ואל אשה בנדת טומאתה לא תקרב וכו' (ע' נו"א פ"ב):

בספר יחוסים תנאים ואמוראים לחד מחכמי אשכנז אשר היה «בן דורו וקרובו של ר' יהודה חסיד» וחי במאה האחרונה של אלף החמישי (לערך 1200 למס'הג) והוא ככ"י באקספארד קובץ 2199 ברשימת ראב"ן ומחויק שלשה כרכים (Opp. 391) ונדפס ראשיתו על ידי החברה מקיצי נרדמים עם מראה מקומות וכו' מאת הרב מר"ג ראבינאוויטץ. ומביא שם האדר"ג כמה פעמים ע' (בחוספה א') כמו ובאבות דר' נתן מפרש (כרך ב' דף קכ"ז ע"ב) או שקורא את המסכת הזאת כרייתא דר' נתן כמו בכרך ג' דף ק"ז ע"א דאיתא התם ובכרייתא שנקראת אבות דר' נתן. ובדף קפ"ה ע"ב איתא כמו ש מפרש באגדה כשם שהיו הראשונים חסידים כך היתה בהמתן וכו' (ע' נו"א סוף פ"ח) ולפעמים הוא מביא וגרס יגן באדר"ג (שם שע"ג ע"ח) או ובאדר"ג אמרו (שם ע"ב) או ותניא באדר"ג (שם ת"ז ע"א):

רבינו יצחק ב"ר משה מווינא בספרו אור זרוע כ' ע"ב (ס' ק"י) כתב וכן קבלתי ממורי הרב שמחה ז"ל שכל בעלי טבילות צריכין דתניא באבות דר' נתן פ"ג מעשה בריכה אחת שנפדית וכו' (ע' נו"א פ"ח ובהערות שם אות ל') א):

רבינו אליעזר ב"ר יואל הלוי נפטר בשנת כ"ד לאלף השישי בספרו הנקרא ראב"ה ככ"י בבית"ד דק"ק לאנדאן קובץ מ' לפי רשימת ראב"ן מביא בסיומן תס"ד (דף ק"א ע"א) והבי אמרינן כברייתא דר' נתן ג' דברים נאמרו בכלי חרס וג' בכלי זכוכית. כלי חרס בולע ומפליט (ומשמש) (ומשמר) כל מה שבתוכו משא"כ בכלי זכוכית ע"כ. וע"ע במדרכי הלכות פסחים סימן תקע"ד שגם שם הביא לדברים אלו משם הראב"ה ע"ש:

ר' משה תקן במאמר כתב תמים שנדפס במ"ע אוצר נחמד שנה ג' ע"י הרב מרדכי רפאל קירכהיים מביא שם את האדר"ג איזה פעמים. צד ס' ובאדר"ג תניא אם אין ספוק כרי לידע מה דמות למעלה מוסרין לו מפתחות ויודע מה דמות למעלה. צד צ"א דתניא באדר"ג שש מעלות בין צריק לצדיק וכו' (ע' נו"א פ"ז) שם צד צ"ג וכן שנו עו"ב אז בו לא אכילה ולא שתיה וכו' ואין זה הלשון בתלמודינו ולא באדר"ג (ע' נו"א פ"א ובהערות שם אות ע' וצ"ע). צד צ"ה שהרי באדר"ג ובתנחומא אמרו אדה"ר נולד מהול (ע' נו"א פ"ב):

ר' יוסף אבן עקנין מסופק חזר אם הוא זה בעצמו שנודע לתלמיד הרמב"ם וכבר האריכו בזה הרמ"ש בהעניקלאפאדיע של ערש וגרונער II. XXXI צד 45 וחללה. והראב"ן במאנאמטשריפט לישות 1871 צד 348 וחללה. וימצא ממנו באוצר הספרים אשר באקספארד קובץ (רשימת ראב"ן 1273; Hunt. 618) בשפת ערבית בשם מרפא הנפשות על מדות ודעות כעין ספר מנורת המאור והוא מביא שם דברים מהאדר"ג נו"א כמה פעמים (ע' חוספה א') אבל אינו מזכיר שמו והוא מביא בכל פעם וקאלוא (ואמרו) בן עזאי אומר וכו' (דף י"א ע"א) וקאלוא ר' נהוראי אומר (ע' ע"ב) וקאלוא איצא (ואמרו) בן שם פ"ו ע"א):

רבינו אליעזר מגרמזי"א בספרו הרוקה שורש התורה (דף ג' ע"ב) באבות דר' נתן ר' יצחק בן פנחס אומר כל מי שיש בידו מדרש ואין בידו הלכות לא מעם מעמה של תורה וכל מי שיש בידו הלכות ואין בידו מדרש לא מעם מעמה של יראת חמא (ע' נו"א פ"ל). הלכות שבת סימן ק"ד י"ז ע"א) והא דאמרינן בירושלמי אמר ר' יהושע בן לוי קרא אנדאא הכתובה אין לו חלק וכו' זהו ספר שהיו קורין בגימטא אבל עתה אמרינן באבות דר' נתן מי שלא ראה אנדה לא מעם מעם יראת חמא (ע' נו"א שם וצ"ע):

פירוש לאבות כ"י לחד מחכמי אשכנז אשר חי בתחילת אלף השישי ושיער ראב"ן ברשימתו ששם מהברו היה ר' שלמה בן אליעזר (ב) והוא באוצר הספרים שבאקספארד מספר 388 ברשימת ראב"ן (Opp. 246) ונכתב בכתיבה אשכנזית והוא מביא נמעט את דברי האדר"ג אבל אינו מזכיר שמו רק פ"א או ב' פעמים. וזה הוא הפירוש אשר רמזתי עליו כמה פעמים בשם ילקוט אבות (ע' הערות וחוספה א') וקראתיו כן כדי להבדילו מפירוש ר"י בר שמשון וג"כ מצד כל דרכו כי כשם שנשתקעו בתוכו כמעט כל דברי האדר"ג כי עלו בתוכו ג"כ כמה מדרשים ידועים ושאינם ידועים. מדרש על האבנים מובות שבתושן. מדרש אבא גרין כמה פרקים בענין תשובה לקוחים מאת הפרד"א וכדומה שמסמך אותם להמשנה:

(א) העירני הרב מהר"א עפשטיין שגם בספר ערוגת הכשם כ"י לר' אברהם ב"ר עזריאל מביא שם דברים אלו בשם האדר"ג וגם דברי הרבינו שמחה על זה וככה"ל. (ב) וע"ע אוצר הספרים צד תנ"ט סימן 107.

רבינו יונה ב"ר אברהם בפירושו על אבות א' ע"ב כענין ששינונו בית שמאי אומרים אין מלמדן אלא לתלמיד הגון וכו' (ע' נו"א פ"ג ונו"ב פ"א ובהערות אות ג'). ג' ע"ב באשתו אמרו ק"ו בשעת חיבורו כמדולל כי באבות דרבי נתן אומר וכו' (ע' נו"א פ"ח וכל הלשון משובש וע' לקמן פ"ד שישם נביא כל הנוסחאות בזה). ד' ע"ב שכן הוא מפורש באדר"ג כל המדבק לרשעים וכו' (ע' נו"א פ"ל). ו' ע"א ומשלו משל למלך שנתן שדרו לעבדיו וכו' (ע' נו"א פ"טו ונו"ב פ"ל). שם כמו שאמרו באדר"ג כל העושה תורתו עיקר וכו' (ע' נו"א פכ"ח). ט' ע"ב ואמרו באדר"ג וכן כדוד הוא אומר כי ממך הכל ומידך נתנו לך (ליתא לא בנו"א ולא בנו"ב וע' במגן אבות ועוד ברב'נו יונה י"ז ע"א). י"ז ע"ב וכן מפורש באדר"ג דתנן התם כל שמעשיו מרובין מחכמתו וכו' שנאמר נעשה ונשמע (נו"א פכ"ב). כ"ה ע"א ואם כמלת מן דתורה וכו' אלו הרשעים הדובים והאריות וכו' (ע' נו"א פכ"ט). בספרו שערי תשובה שער ב' ס"י ואמר באבות של ר' נתן כל שמעשיו מרובין מחכמתו וכו' (ע' נו"א פכ"ב) שם סכ"ו כי הוא ידע יצרנו משל למלך שנתן לעבדיו שדה וכו' (ע' נו"א פכ"ב) שער ג' סנ"א ואמרו רז"ל אל תהי חבר לרשע אפילו לדבר מצוה (ע' נו"א פ"ט ע"ש). מ"ד ע"ב ואמרו אם יש עליך רעים מקצתם משבחים אותך וכו' (ע' נו"א פכ"ט צ"ע):

ר' ישראל מטאלעדא בפירושו לאבות בשפת ערבית והוא בכ"י באוצר הספרים אשר באקספארד קובץ 2347 כרשימת ראב"ן (Opp. Add. 4° 126) ומביא את דברי האדר"ג איזה פעמים (ע' הוספה א' והוספה ג') אבל אינו מזכיר את שמם עליהם:

ר' צדקיהו בן אברהם בספרו שבולי הלקט כ"י (קובץ 15437 בהבריטיש מוזעאום). מ"ג ע"ב אבל כל גילוחין שיעורין כגילוח ב' שערות כדתניא בתוספתא אבות (בל"ס איזה ט"ס פה). דף רכ"ה ע"א וביס נמי לקו עשר מכות כמו ששינונו באבות עשרה מכות הביא הקב"ה על המצרים במצרים ועשרה על הים ומפורש באבות דר' נתן ובמכילתא וכו'. שם דף רע"ח ע"א ומצאתי בשם הר"ר שמחה משפירא זצ"ל בני אדם שטובלין בערב ראש השנה ויום הכפורים וכו' מדרך ברכת טבילה וכו' לפי שכל השבין חייבין בטבילה כדתניא בפרק ג' באבות דר' נתן מעשה כריכה אחת שנישכית והלכו שני חסידים לפדותה דוסיון והוסתיון כול' לשחית אמר להן המכיליה כול' ריכה זו במה חשדתה אמר לו כל אותן שנים שהיתה בין הגוים אוכלת משלהם ושותה משלהן עכשיו אמרת המכיליה כדו שתמהר. א"ל העבודה כך היה המעשה א". בספרו פירוש אלפסיטין כ"י (בביהמ"ד דק"ק לאנדאן קובץ ו' ברשימת ראב"ן) דף קנ"א ע"א כתב שם ועוד יש לפרשו על הים כדאיתא באדר"ג אמרו ישראל אין אנו יכולים לעבור וכו' (ע' נו"א פ"ג): רבינו שלמה בר אדרת בספרו תורת הבית בית ז' שער ב' תניא באדר"ג ואל אשה בנדת

מוטאת לא תקרב וכו' מעשה באדם אחד שקרא הרבה וכו' (ע' נו"א פ"ב): רבי אברהם ב"ר נתן הירחי מביא את האדר"ג פעם אחד (ע' נו"א פ"ב ובהערות שם אות י"א): ר' יצחק ב"ר משה הפרחי בספרו כפתור ופרח דף פ"ה ע"א כתב האמנם באבות דר' נתן תניא ר' נתן אומר אין לך אהבה כאהבה של תורה. ר' יהודה הנשיא אומר כל המקבל עליו תענוג עוה"ז וכו' (ע' נו"א פכ"ה). וע"ע בקונטרס תיקוני השניאות שבראש הספר צד ל"ח):

קובץ 15299 בבריטיש מוזעאום והוא מחזיק כמה קונטרסים שונים בקבלה כמו ספר יצירה ופירושים ספר חנוך וכו' וכדומה. נכתב על קלף ומחזיק קנ"ג דפים ודבר עליו בארוכה מהר"ל דוקעס ברשימה שלו בכ"י כאן. ומצאתי שם את הדברים האלה הנוגעים לחקירתנו והוא ברף כ"ז ע"א מהקובץ הזה: אלו הם ה' ספרים וה' סדרים שגלה בן סורא לעזריאל בנו וליוסף נכדו ספר יצירה ספר הגף ספר דקדוק ספר פסיקתא רבתי בתרי אפי' ספר זרובבל ויש בו ה' פרקים פרק ר' שמעון בן יוחי פרק אבות דר' נתן פל (צ"ל פרק ל) אותיות דר' עקיבא פרק מעשה משכן פרק דרך ארץ. ה' סדרים סדר עולם סדר תקופות סדר שעות סדר עבוד סדר הלכות וכשגלה כל הרוים האלה רעשו כל צבא מרום וכו'. ודוקעס שם משער כי במקום סדר הגף צ"ל ספר הגן (גן עדן) וג"כ כי כל פיסקא זאת עד תומה הוא הנמצאת ג"כ אצל אססעמאני ברף רפ"ו מספרו:

ר' יצחק ב"ר שלמה נכד ר' ישראל הג"ל (ע' רשימת הרב מהרש"ז זכס) בפירושו לאבות הנמצא בכ"י באקספארד קובץ שפ"ג לפי רשימת ראב"ן (Poc 202) מזכיר את האדר"ג כמה פעמים וע"פ הרוב נוסחא ב' אבל לפעמים הם דברים שלא נמצאו רק בנוסחא א' (ע' הוספה) והוא מעתיק דבריה או שאומר וכן מפורש בכריתא הנקראת אדר"ג (לאבות פ"א ט"ב) או כמו למאמר העמידו תלמידים הרבה לפי שנפל מחלוקת בין ב"ש ובי"ח כ ד ת נ נ ב"ש אומרים אין מלמדים וכו' (ע' נו"ב פ"ד ובהערות שם אות ב' וצ"ע) או שאומר סתם ואמרו או ואמרו ז"ל או כמאמר ז"ל:

(א) ע' לעיל בערך האור זרוע.

מבוא פרק ב

רבינו מנחם לבית מאיר רמזתי עליו כמה פעמים כהערותי בקראי את שמו המאירי סתם. והריני נותן פה רשימה מכל המקומות אשר הזכיר בהם את האדר"ג בספרו בית הבחירה פירוש על פרקי אבות. והשתמשתי בהוצאת מהר"ז כוכב טוב ז"ל (ווינץ 1854), א' ע"ב וב אבות של ר' נתן הוסיפו בדבר שלא בדיוק לכד נאמר כן אלא שיהא אדם נוחח מתוך (אולי צ"ל נוח ומתוך) בכל דבריו וכו' (ע' נו"א פ"א ונו"ב פ"א). ב' ע"א ובאבות דר"ג פ"ק פירשו עשה סייג לדברך כדרך שהקב"ה עשה סייג לדבריו (ע' נו"א ונו"ב שם). שם והוא אמרו שם איזב עשה סייג לדבריו וכו' (ע' נו"א פ"ב ונו"ב פ"ב) והוא שאמר אדה"ר עשה סייג לדבריו וכו' (ע' נו"א פ"א ונו"ב פ"א) עשתה התורה סייג לדבריה וכו' שנאמר ואל אישה בנדת מומאתה וכו' משה עשה סייג וכו' כתובים עשו סייג וכו' חכמים עשו סייג וכו' (ע' נו"א פ"ב ונו"ב פ"ג) מה שאמר הקב"ה עשה סייג לדבריו וכו' גלוי וידוע לפני הקב"ה שעתידין וכו' (ע' נו"א פ"א). ג' ע"א והזכר בכרייתא דאבות של ר"ג שהיו לזה החכם שני תלמידים וכו' והבינו מדבריו וכו' (ע' נו"א פ"ה וע"ע כהערות שם אות ט'). ד' ע"א וכן פירשוהו בדרך הפלגה שיהא פתוח [הכית] לאיבעה רוחות ואמר והיו עניים בני ביתך וכו' ובכרייתא שם פירשו שהוא מוסר על הכנסת אורחים וכו' ואמרו שם כשנפגעים זה את זה וכו' והיו שאמרו שם למד בני ביתך ענוה וכו' (ע' נו"א פ"ז). שם ע"ב ויש מפרשים באשתו אמרו באשתו נדה ואין צריך בכך ובכרייתא אמרו אדם בא מכיהמ"ד וכו' ע"ש (ע' נו"א שם). ה' ע"א ובכרייתא אמרו הלומד תורה מרב אחד וכו' (ע' נו"א פ"ח ונו"ב פ"ח). שם ע"ב ופירשו בכרייתא של ר"ג אחד שכן בבית ואחד שכן בחוץ (ע' נו"א פ"ט ונו"ב פ"ח). שם ובדרש אמרו אל תתחבר לרשע אפילו לדברי תורה (ע' נו"א שם). ו' ע"א והוא שאמרו בכרייתא אל תיאש אדם מן הפורעניות וכו' ובכרייתא של ר' נתן אמרו בזמן שרואה אדם את עצמו מצליח וכו' (ע' נו"א שם). שם ע"ב ולשון הכרייתא היא אל תעש עצמך כעורכי הריינים כיצד אם באת לבית המדרש וכו' (ע' נו"א פ"ו). ז' ע"א ובכרייתא אמרו דרך צחות אפילו אדם הראשון לא טעם כלום עד שעשה מלאכה וכו' (ע' נוסחא א' פרק י"א ונוסחא ב' פרק כ"א). וכן שם אמרו כשם שהתורה נתנה בנרית וכו' (ע' נו"א שם) ובכרייתא אמרו לא יתכוין אדם ליטול את הרשות וכו' (ע' נו"א שם). שם ופירשו בכרייתא בענין שימת שלום וכו' אמרו ז"ל כשהיה אהרן רואה ב' בני אדם מריבים וכו' (ע' נו"א פ"ב ונו"ב פ"ד). שם אמרו עליו ז"ל כשהיה מהלך בדרך פגע באדם רע וכו' (ע' נו"א שם). שם וכן בכרייתא פ"י שכל המשתמש בשם המפורש אין לו חלק לעוה"ב (ע' נו"א שם). ח' ע"א ובכרייתא אמרו עוד עליו שהיה אומר אם אני כאן הבל כאן וכו' (ע' נו"א שם). שם ובדרש אמרו נתן אדם לחבירו כל מתנות שבעולם וכו' (ע' נו"א פ"ג). י"א ע"א ר' הלל אומר ויש שגורסין הלל והוא חבירו של שמואל ולא אחד וראיה לדבר שהרי למעלה הזכירו בו שאף הוא ראה גלגולת אחת (ע' במאירי שם בדברי הגלגול וע"ע פ"ב ונו"ב פ"ז) ובהערות שם אות כ"ג. י"ב ע"א ובכרייתא אמרו קנקנא זפותה שמישרת את יינה וכו' אלא שבכרייתא ראיתי שייחס עליו גרע שבמדבר וכו' (ע' נו"א פ"ד ובהערות שם אות ז'). י"ד ע"א וראיה לדבר באדר"ג שלא הזכירו שם אלא שלש ראשונות אבל לא זו של הוי מתחמם וכו' אלא שבסוף ההלכה אמרו ר"י ב"ר אלעאי משום אביו שאמר משום ר"א הגדול שוב יום אחד וכו' (ע' נו"א פ"ו). שם ע"ב ובכרייתא פ"י בעין הרע כל שעינו רעה וכו' וכן האריכו בענין יצה"ר וכו' והוא אומרם ז"ל י"ב שנים יצה"ר גדול מיצט וכו' וז"ש שם בכרייתא למה יצה"ר דומה וכו' וכן אמרו בשנאת הכריות וכו' ולשונם בזה לא יאמר אדם אאהוב החכמים וכו' (ע' נו"א פ"ו). ט"ו ע"ב ומתוך כך שנו בכרייתא הסתכל בד' דברים וכו' (ע' נו"א פ"ט ונו"ב פ"ב) והוא אומרם למלך שכנה פלטרין וכו' (ע"ש נו"א). ט"ז ע"א ובכרייתא אמרו כל הנותן על לבו ד"ת וכו' (ע' נו"א פ"ב). י"ז ע"ב ובכרייתא קראו יראת חטא נמי אומנות אמרו שם שאלו לריב"ז חכם וירא חטא מהו וכו' (ע' נו"א פ"ב). כ"ג ע"א ובכרייתא שם סמכו לזה דבר נאה והוא שאמרו שם חסס פך מאילך וכו' (ע' נו"א פ"ה). כ"ד ע"ב ובכרייתא אמרו כנסיה שהיא לשם שמים כנסת ישראל בהר סיני (ע' נו"א פ"ט ונו"ב פ"ט). כ"ה ע"א ובכרייתא של ר' נתן אמרו יהי כבוד תלמידך וכו' (ע' נו"א פ"ו). וכן אמרו שם כל המכבד את חבירו מחמת ממון וכו' (ע' נו"א פ"ט וע"ע נו"ב פ"ד). כ"ו ע"א ואמרו בכרייתא שאדם לומד לעצמו ולאחרים וכו' (ע' נו"א פ"ט). כ"ח ע"ב ואף בכרייתא של ר' נתן הזכירו ענין זה בלשון גייר ישן וכו'. ובכרייתא של ר' נתן אמרו הלמד תורה בילדותו וכו' (ע' נו"א פ"ג). ומ"ט והזכירו בכרייתא שאע"פ שלמד בילדותו וכו' והוא שאמרו יכול אדם ללמוד תורה (ע"ש פ"ד). ל"א ע"ב ואף בכרייתא של ר' נתן נתבלבלו הדברים (ע' נו"א פרק ל"ד). ל"ה ע"ב ובאבות דר' נתן קראוהו גבור וכלי זיין בידו (ע' נוסחא א' פרק כ"ט) :

הרב ר' מכיר ב"ר אבא מרי ב"ר מכיר ב"ר טודרוס ב"ר מכיר בן הרב ר' יוסף ב"ר אבא מאיר זלחה בעל ילקוט המכירי א) מביא בספרו את האדר"ג כמה פעמים וכללתי דבריו בחוספות וגם איזה פעמים

בהערות וספרו על תהלים הוא באקספאָרד בכ"י קובץ 167 ברשימת ראב"ן (Opp. 22) וספרו על ישעיה הוא בכ"י באוצר הספרים בק"ק ליידין (קובץ Scaliger 7) אשר כבר הודיע מיכו הרב רמשי"ש ברשימה שלו מכ"י ליידין (צד 342,48). והנה הקורא יראה בהוספה א' שהבאתי כמה ליקוטים מאת כ"י אחד מדרש תרי עשר קובץ Harl. 5704 בהבריטיש מוזיאום והבאתי דבריו בסתם מפני שלא נודע לי שם המחבר. ועתה אנכי משער שגם קובץ זה הוא מאת בעל ילקוט המכירי שכן לשונו שם בהקדמתו לספרו על ישעיה. וקראתי שם הספר הזה ילקוט כי לקמתי אותו מן המדרש ומן הגמרא ירושלמי ותוספתא ספרי וספרא לא הנחתי דבר אשר לא כתבתי בספרים אלו תל ים איוב ומשלי ירמיה יחזקאל ותרי עשר כפי יכלתי ע"כ. והוא הוא הילקוט תרי עשר המוזכר פה. הקובץ הזה הוא בתמונת פֶּאָלִיאָ ומחזיק קצ'ט דפים ומביא שם תלמוד בבלי ירושלמי תנחומא ילמדנו פסיקתא בשם הפטרת נחמו ספרי מדרש תהלים מכילתא אדר"ג מדרש שמואל סדר עולם מדרש רבה (גם על החמש מגילות) פדר"א ומקורות אלו הם מובאות גם בילקוט על תהלים ועל ישעיה. ובענין שמו מדרש תרי עשר הנה אין ספק שהסופר קרא לו שם זה (במקום ילקוט המכירי על תרי עשר) מפני שתחלתו חסר והסופר לא ידע עוד את מיכו שכן כתוב שם בראש הספר "זה ספר מדרש תרי עשר טוב וישר לא נמצא התחלתו מראש ועד סוף לכן אתחיל מהנמצא בעזרת המלמד לאדם דעת ישתבח שמו אמ"ן" (76a^o). וכן כתב במקום אחר "כאן חסר דף אחד שלא נמצא בהעתק שנאבד מפני זקנותו ועל זה השלתי (76b^o)" ע"כ. ואנו רואין מזה שקובץ חסר נודמן להסופר. ונכתב הקובץ הזה בעיר טיבולי אשר בתחומי רומי מאת הסופר יוחנן בכמר יעקב הרקחי מבני הגרשוני בשנת ר'ר"ח/מ'ך' בעד הכומר יד'או מכת האנושמינו א'). ויצא לנו מזה שנמצאים עוד כעת בדינו מאת בעל המכירי ספריו על תהלים ישעיה ותרי עשר. ומה שנוגע לזמן המחבר הנה נראה שיש לקבוע זמנו לכה"פ בהמצחה הראשונה של המאה ה' בישראל אלנקה אשר נשרף על קדושת השם בשנת ה"א קנ"ב מביא בספרו מנורת המאור בכ"י

כמה פעמים את האדר"ג נ"ב אבל ע"ע הוספה א' ע"ב וע"ב והבאתי את דבריו בהערות וגם בהוספה ג'. והב"י הזה הוא באוצר דספרים אשר באקספאָרד קובץ 1312 ברשימת ראב"ן (Opp. 146) וכבר דברתי על טיב הכ"י בהמ"ע מאנאמשריט (שנת 1885 צד 114 והלאה) וביררתי שם שהוא הוא ספר המוסר הנמצא בדינו מיוחס לר"י כה"ץ בקיצור וסירוס דברי הכ"י:

ר' שמעון ב"ר צמח דוראן והבאתי דבריו כמה פעמים מספרו מן אבות פירוש על אבות והוא מהמעטים אשר היה לפנינו נ"ב. וארשום פה כולם. ונשתמשתי בחוצאת הרב מהר"א יעליניק. ב' ע"א ואמרו באדר"ג נ שקבלה מפי הגבורה ולא מפי מלאך (נו"ב ע"א). ג' ע"א שלא כדעת ב"ש שהיו אומרים אין מלמדן תורה אלא לתלמיד הגון צנוע וכישר וירא שמים כמו שהוא נזכר באדר"ג נ (ליתא כלשון הזה ממש לא כנר"א ולא בנו"ב וע' נ"ב פ"ד ובהערות אות ב' שם). ו' ע"ב וכתוב בספר הערוך וכן הוא באדר"ג נ כי צדוק וביתוס היו תלמידיו של אנטונינוס וכו' (ע' נ"ב פ"י ונ"א פ"ה). ח' ע"ב ועל זה אמרו באדר"ג נ אל תהי חבר לרשע אפילו לדבר מצוה (ע' נ"א פ"ט). שם ובאדר"ג נ אמרו כל המודבק לרעים אעפ"י וכו' (ע' נ"א פ"ל). ט' ע"ב אבל באדר"ג נ פירשו בענין אחר שלא יהא התלמיד היושב לפני רבו וכו' (ע' נ"א פ"י ובנו"ב פ"ב ליתא). י' ע"א ובאדר"ג נ שנו יהיו בעיניך כזכאין ע"מ שיתבעו את הדין (ע' נ"ב פ"ב). י"א ע"א ואמרו במדרש ר"י בן בתירה אומר הרי שאין לו מלאכה שיעשה וכו' (ע' נ"א פ"א וגם נ"ב פ"א ואין ספק שכונתו בזה להאדר"ג). שם ע"ב ובאדר"ג נ אמרו גדולה מלאכה שהרי הכל מתפארין בה שהרי הלבבל יוצא וכו' עוד שנו שם גדולה מלאכה שהרי הקב"ה הכתיב עליו מלאכה (ע' נ"ב שם). שם ובאדר"ג על זאת המשנה (ושנא את הרבנות) אוי לה לרבנות וכו' ומפני מה מת יוסף וכו' (ע' נ"ב פ"ב). שם ואל תתודע לרשות וכו' כי המתודע לרשות סופו לאבדון וכו' וכן פירשו באדר"ג (ע' נ"א פ"א ונ"ב שם). י"ב ע"א ובאדר"ג פירשו המים הרעים עכ"ם וכו' (ע' נ"ב פ"ב וע"ע נ"א שם). שם פירשו באדר"ג כיצד היה אוהב שלום וכו' (ע' נ"ב פ"ד). שם ע"ב וכן אמרו באדר"ג אם אין אני לי ולא לעצמי מי יזכה לי לחיי העוה"ב (ע' נ"ב פ"ז). שם דומה למלך שמטר שדה למכרו וכו' (ע' נ"ב פ"ל ונ"א פ"ט). י"ג ע"א ובאדר"ג תניא העושה תורתו קבע (ע' נ"א פ"ג ובהערות שם אות ג'). שם ע"ב ובאדר"ג אמרו כי בלק אמר הרבה וכו' (ע' נ"ב פ"ג). ט"ו ע"א ובאדר"ג פירשוהו כמו הראשון עשה לך רב לחכמה

א) כל פרשי דבריו הסופר הזה כבר הודיע ברבים הראב"ן בהמ"ע Revue des Etudes Juives כרך IX צד 137.

ב) עי' רשומת הרמשי"ש שם.

(ע' נ"ב פ"ב ופי"ח). כ"ג ע"א ורבינו יונה ז"ל כתוב כי באדר"ג כתוב עשה רצונו כרצונך וכן ברוד הוא אומר כי ממך הכל ומיך נתנו לך (ע' נ"ב פ"ב ול' שם הפסוק). כ"ה ע"א ובאדר"ג שנו אין ע"ה חסיד פרוש (ע' נ"ב פ"ג). שם ובאדר"ג אם נבלת בהתנשאו וכו' (ע' נ"ב פ"ב). כ"ט ע"א ובאדר"ג שנו יוסי הכהן חסיד שבדרו (ע' נ"א פ"ד ונ"ב פ"ש ובהערות שם אות ב.). שם ע"ב וכן אמרו באדר"ג (בענין ששכח ר"א בן ערך תלמידו) (ע' נ"ב פ"ב ונ"א פ"ד). ל"ב ע"א וכן הוא פירושו יהי כבוד חבירך חביב עליך כשלך וכו' וכמו שיקשה עליך מי שיוציא עליך ככעסו שם רע כן יהי כבוד חבירך חביב עליך וכן פירשו באדר"ג (ע' נ"ב פ"ט ונ"א פרק מ"ו). שם ע"ב ואמרו באבות דר' נתן אל תהי גוה לבעוס כהלל וכו' (ע' נ"א שם ונראה שחסר שם בנ"ב). ל"ג ע"א וכן אמרו באדר"ג שלא תהא עינו של אדם רעה בממונו של חבירו וכו' (ע' נ"ב פ"ל). שם ע"ב ובאדר"ג פירושוו בענין אחר וכן שנו שם יצ"ח נתן באדם משעה שנוהר וכו' (ע' נ"ב שם) וכן אמרו באדר"ג שיהיה חס על ממון חבירו וכו' (ע' נ"ב שם ונ"א פ"ז). ל"ד ע"א ובאדר"ג אמרו אינה ירושה לך שאם היתה ירושה היה משה מורשה וכו' (ע' נ"ב פ"ל). ל"ז ע"א וכוהריות וכן באדר"ג כפי שזרקת' נשמה באדח"ר (ע' נ"ב פ"ז). מ"ד ע"ב וכן באדר"ג ובספרי פ' עקב לאדם שמטר לעברו צפור דרוו וכו' (ע' נ"א פ"ד ונ"ב פ"ה). מ"ה ע"ב ודבר זה למדנהו מאדר"ג דתני התם כל שמעשיו מרובין מחכמתו וכו' שנאמר נעשה ונשמע (ע' נ"א פ"ב). שם ובאדר"ג משלו משל למח"ד לאחד שהלך אצל חנוני וכו' (ע' נ"ב שם). מ"ו ע"א ואמרו באדר"ג כל הפורש מד' דברים אלו וכו' (ע' נ"ב פ"ד). מ"ז ע"א ובאדר"ג אמרו עונה בה לא אמרת' אלא בזמן שעונה בה. לא מצאתי זה לא בנו"א ולא בנו"ב). נ' ע"ב וכן נראה מאדר"ג ששם שנו בלשון הזה שאם לא נברא בעלם היה חביב (ע' נ"ב פ"ד ונ"א פ"ט). נ"ח ע"ב ובילמדנו פ' ויקרא שנו רבותינו מצוה גוררת מצוה וכו' וכן הוא באדר"ג (ע' נ"ב פ"ג ונ"א פ"ח). ס"א ע"ב הפירוש ר"ש ז"ל הוא משנה הגירסא וגורם (הלמד ע"מ ללמד) אין מספיקין בידו ללמוד וללמד וכן מצאתיה באדר"ג (נ"ב פ"ב). ס"ד ע"א וכבר אמרו ז"ל באדר"ג כל מי שיש לו ביהמ"ד בעירו וכו' (ע' נ"א פ"ו). ס"ז ע"ב למשנת דיהי כבוד תלמידך וכו' וכן הוא מפירושת באדר"ג (ע' נ"ב פ"ד ונ"א פ"ט). ס"ט ע"ב ובאדר"ג אמרו שאעפ"י שרבי"ז היה אומר על ר' אליעזר בן ערך שהוא מכריע וכו' (ע' נ"ב פ"ט ונ"א פ"ד). ע' ע"א ובאדר"ג נראה כפירוש האחרון ששם שנו ר' ינאי אומר לשלות הרשעים לא נכנסו וכו' (ע' נ"ב פ"ג). ע"ב ע"ב וכן אמרו רשב"ג אומר הלמד תורה ילד וכו' ר' נהוראי אומר הלמד תורה וכו' ר"א בן עקיבא אומר וכו' דומה לאשה שהיא לשה בחמין רשב"א אומר הלמד תורה בילדותו וכו' (ע' נ"א פ"ג וכו"ב ליתא). ע"ז ע"א ובאדר"ג לא מנה מאמר בראשית והשלים העשרה וכו' (ע' נ"ב פ"ו). שם ע"ב וכן אמרו באדר"ג ללמד שכל המאבד נפש אחת מישראל וכו' (ע' נ"ב פ"ו ונ"א פ"א). ע"ז ע"ב ובאדר"ג ג"כ מנו אותם (נסיונות דאברהם) בחילוף מועט (ע' נ"ב פ"ו ונ"א פ"ג). ע"ח ע"א ועשרה נסים שנעשו על הים מפורשים במדרש ר' תנחומא. ובאדר"ג בחילוף מועט (ע' נ"ב פ"ח ונ"א פ"ד). שם ע"ב ועשר מכות שהביא עליהם על הים וכו' ורבינו שלמה ז"ל כתבם מהמכילתא וכו'. וכן הוא באדר"ג בחילוף מועט (ע' נ"ב פ"ו). ע"ט ע"א וכן באדר"ג מנה תבערה וכו' וכן באדר"ג מנה מסה וכן שנו שם ועל כולן הוכיחן משה וכו' (ע' נ"ב פ"ח ונ"א פ"ד א"ב ל"ק קצת מזה). פ' ע"ב וכל אחד רחוק מחבירו ד' אמות כדי שלא ישמע יודו חבירו ותפילתו שלא יכלט כמו שנוכר במדרש הזוהר ובאדר"ג (ע' נ"ב פ"ט ונ"א פ"ח). פ"א ע"א ובאדר"ג מונה גם כן נסים אחרים במקדש (שם). פ"ג ע"ב למשנת ד' דברים בגולם וכו' ובאדר"ג מסמך זה אל שלח נא ביד תשלח (ע' נ"ב פ"ט). שם פ"ד ע"א ובאדר"ג למדו דבר זה מהקב"ה שלא רצה ליכנס לתוך רברי אברהם וכו'. שם ובאדר"ג למדו דבר זה מאלהיו וכו' וכן נראה מאדר"ג כי הכל הוא דבר אחד וכו' ע"ש. שם ע"ב וכן שנו באדר"ג וכו' ובאדר"ג למדו זה מאנשי חרן וכו'. וכן אמרו באדר"ג וכו' (ע' נ"ב פ"ט ונ"א פ"ז). פ"ה ע"ב ובפרק במה מדליקין מפורש כל זה מהתקרא וכו' וכן באדר"ג (ע' נ"ב פ"א ונ"א פ"ח). פ"ו ע"א אבל במשניות ישנות שבאו מארץ ישראל שהם וכו' יש גירסא יותר מדוקדקת והיא שלי שלך חסיד שלך שלי ושלי שלי רשע וכן היא הגירסא באדר"ג (א"י) מסכים לא עם נ"ב פ"ט ולא עם נ"א פ"ט). פ"ח ע"ב ובאדר"ג שנו ספוג מדרש וכו' עוד אמרו ספוג תלמיד ותיק וכו' (ע' נ"א פ"ט וע"ע נ"ב פ"ח). צ"ע למשנת כל מי שיש בידו ג' דברים אלו מתלמידיו של אברהם אבינו ובאדר"ג פירושם באברהם כמו בכלעם וכו' ובאדר"ג סמכו אל זה הגה העם וכו' וכן נזכר זה באדר"ג וכו' ורוח נמוכה וכן נזכר זה באדר"ג ונפש שפלה באדר"ג למדו זה ממה שאמר ואנכי עפר ואפר וכו' (ע' נ"ב פ"ח). צ"ד ע"ב ובאדר"ג שנו משל לשובך סוס וכו' (ע' נ"ב פ"ח). בהש"ת שלו (תשב"ץ) ח"ג שאלה ל"ז דף י"ב ע"ב ואעפ"י שהיו נדחקים עד אחר "א אמות שאחורי בית

הכפורת בשעת ההשתחוויה הוּו כולם משתחווים כנגד פתחו של היכל כמ"ש במדרש ויקרא רבה ובאבות דר' נתן וכו' וכן באבות דר"ג יש נסים אחרים שלא נזכרו כגמרא. וע"ע שם דף ל' ע"א ענין קל"ה והלאה. בפירושו לפיוט אשר איש הנדפס בספר קובץ משמונים דף פ"ו ע"א אבל המשורר לא הכניסו (למאמר בראשית) כי סמך בזה על אבות דר' נתן שלא הכניסוהו בענין המאמות ע"כ (ע' ג"ב פל"ו). שם צ"א ע"א אבל מאבות דר' נתן נראה כי זה המאמר הוא ויאמר אלהים לא טוב היות האדם לבדו (ע' ג"ב שם):

מדרש הגדול בכ"י אשר הובא מארץ תימן והם הקובצים באקספאָרד 2338 ברשימת ראב"ן (Opp. Add. 4° 124a. b. c. d.) והוּו לנגד עיני ג"כ הקובצים אשר בהברישיש מוועאום ונמצאים שם שתי העתקות מדרש זה. והם הקובצים בראשית מספר Or. 2378 ומספר Or. 2213. שמות מספר Or. 2214 ומספר Or. 2352. ויקרא מספר Or. 2215 ומספר Or. 2353. במדבר מספר Or. 2354 ומספר Or. 2379. דברים מספר Or. 2216 ומספר 2355. ואחרי כן בא לידי ג"כ קובץ נתון לי מאת תלמידי המשכיל כמד קלויד מאַנטשפּאַרע. במדרש מובאים זה דברים מהאדר"ג נו"א כמה פעמים ורומזי עליהם בהערות. ובנידון מחברו הגה הרמ"ש נר"ו בהמזכיר חוברת עשרים צד 135 מביא שם דברים מאת כ"י אחר שיש לשער על פיהם כי מחברו היה ר' דוד אלעדני ויש לקבוע זמנו ה"א ר' בערך. אבל רמ"ש בעצמו מניח עוד הדבר בצ"ע. ועלי להודיע עוד שהפירוש המובא שם על עשרת מינים בשם המדרש הגדול לא נמצא בהכ"י שראתי:

ר' אברהם זכות בספרו יוחסין (דפוס לאַנדאָן 1857) צד י"ג ובאדר"ג כל מעשה צדוק וביתום ושהיה משתמש בכלי כסף וזהו כל ימיו (ע' נו"א פ"ה). צד י"ח ובאבות דר' נתן שהיה (הלל) מדבר בלשון בבל וכו' ודאי משתמש בתנא חלף זה המשתמש בשם המפורש וכו' (ע' נו"א פ"ב). צד י"ט וקבל ר"י את הנשיאות אז שנתן לחן ולחסד בעיני המלך כדאיתא פ' הניזקין ובאדר"ג (ע' נו"א פ"ה ונו"ב פ"ו). צד כ' ואעפ"י שבאדר"ג אומר שתלמידיו הלכו ליבנה וחזא לדמסית וכו' (ע' נו"א סוף פט"ז ונו"ב פכ"ט). צד כ"א ובאדר"ג כי מת לו בן (לריב"ז) ונחמוהו תלמידיו (ע' נו"א שם). צד כ"ה ובפרק ז' ממסכת שמוחה שנתפש רשב"ג ור' ישמעאל בן אלישע ביחד וכו' וכן בסוף אבות דר' נתן (ע' נו"א פל"ה ונו"ב פמ"א). צד כ"ז גם לפעמים במדרש ובאדר"ג קורא גם כן רבי סתם לריב"ז (ע' נו"א ושם ר בן יוחנן אבל בנו"ב פכ"ט ר ב"י יוחנן אבל אפשר שהיה לפניו כך וצ"ע). צד כ"ח ומצאתי גם כן בספר מנורת המאור האחד שאינו של ר' יצחק אברהם גרסינן באדר"ג שנשבעה ר' צדוק לרומי וכו' (ע' נו"א פט"ז ובהוספה לנוסחא א' ע"ב ע"ב). צד ל"ח ובאבות דר' נתן במשנת יוסף בן יעזר כשהתחיל ר"ע ללמוד היה בן ארבעים שנה וכו' (ע' נו"א פ"ו). צד ל"ט ובאדר"ג במשנת יוסי בן יעזר בארוכה כיצד למד ר"ע בן ארבעים שנה היה וכו' (ע' נו"א שם). צד ס"ט ר' יונתן והוא כפ"ד דאבות ובאבות דר' נתן ר' יונתן בן יוסף וכן בתוספתא (ע' נו"א פ"ל וצ"ע ונו"ב פל"ה). צד ע"ז אע"כ כי באדר"ג גרסינן שנשבעה ר' צדוק לרומי (ע' נו"א פט"ז):

ר' יצחק אברהם כנאל כ"ג ע"א למשנת משה קבל והיתה דעת כ"ש שאין מלמדן תורה אלא לתלמיד הגון וכו' (לא נמצא לא בנו"א ולא בנו"ב וע' לעיל בשם רבינו יונה). שם באדר"ג אמרו שהקב"ה עשה סייג לרבריו ואדה"ר עשה סייג וכו' (ע' נו"א פ"א ונו"ב פ"א). ל"ג ע"א למשנת נתאי הארבל' ואמרו באדר"ג המתדבק לרשע אעפ"י שאינו עושה כמעשהו נוטל שכר כיוצא בו שנאמר בהתחברך לרשע וגו' (ע' נו"א פ"ל וצ"ע וע"ע לעיל גבי רשב"ץ). ל"ט ע"א למשנת שמאי אומר עשה תורתך קבע וכמו שאמרו העושה תורתו קבע וכו' עושין לו עיקר לעוה"ב וכו' (ע' נו"א פכ"ה וע"ע לעיל גבי רשב"ץ). פ"ג על משנת ר"ח בן דוסא ע"ה ע"ב וכבר יראה מסכים לזה מה שקראו בכרייתא ליראת החמא כלי אומנות אמרו שם שאלו את ריב"ז חכם וירא חמא מהו וכו' (ע' נו"א פכ"ב). פ"ה למשנה דעשרה נסיונות נתנסה אברהם קנ"ה ע"ב ובאבות דר' נתן מינים הנסיונות באופן אחר ב' מלך לך וכו' (ע' נו"א פל"ג ונו"ב פל"ו). למשנה דעשרה נסים וכו'. קנ"ז ע"ב ובאבות דר' נתן הוא במצרים הרעימו עליהם קולם וכו' (ע"ש וע' נו"א פל"ג):

ר' יוסף בכ"ר החכם השלם הה"ר משה אלשקר והי בערך ה"א רפ"ב בפירושו מרכבת המשנה כ"י הנמצא באקספאָרד קובץ 384 לפי רשימת ראב"ן (Opp. 244) שם דף ג' ע"ב להוציא מרעת ב"ש שאמרו אין מלמדן לכל אדם אלא לתלמיד הגון וכו' (ע' נו"א פ"ג ונו"ב פ"ד). דף ע"ב ע"א ובאדר"ג כתבו איהו כנסיה זו כנסת הגדולה:

ר' עזריה מן האדומים בספרו מאור עינים מביא את האדר"ג כצד 18 (דפוס ווילנא שנת תרמ"ו) וראיתי לו קצת סיוע באדר"ג פ"ט וז"ל באותה שעה נבקע ההיכל וכו' (ע' נו"א פ"ט וע"ע תנחומא ג"ח סוף סי' י"ג). צד 92 אמנם מה הגה שתי הכתות המכוננות אצל חכמינו צדוקים וביתוסים ומאין באו נודע מן הנמצא להם ז"ל באדר"ג פ"ה. צד 208 ועליו אמרו באדר"ג פכ"ח כל מי שיש בידו מדרש ולא הלכות

לא מעם מעם הכמה הלכות ולא מדרש לא מעם מעם יראת חמא אי נמי מדרש ולא הלכות גבור ואינו מזוין הלכות ולא מדרש הלש וזוין כידו וכו' (ע' נו"א פכ"ח). צד 232 אשר מאדר"ג פל"ג וכו' לפי מה שזכר הערוך ערך נקד וכו' (ע' נו"א פל"ד ובהערות שם אות כ"ב). צד 404 וסוף פרק אחרון דאדר"ג איתא מכתשת אבטינים ושלחן ומנורה ופרוכת עדיין מונחין ברומי (ע' נו"א פמ"א ובהערות שם אות כ"ב וע"ע ירושלמי יומא פ"ד ה"ג וירושלמי תענית פ"ב ה"א ובג"ש אות ח');

פרק ג.

ביחס האדר"ג להמשנה.

אחרי זאת מה שהצענו פה מדברי המחברים השונים יוצא לנו שגם הראשונים ז"ל לא היה להם מושג אחר שוה בכל פרטי מסכת אבות דרבי נתן ועל כן קראו אותה פעם בשם משנה פעם בשם ברייתא ופעם בשם דרש. ואולי עוד גם בשם גמרא או בשם אגדה סתם (ע"ע נו"א פ"ב אות נ"ט). וגם דברי אחרון חביבים עלי' ה"ה מורי הרב ר"מ איש שלום שכתב בפ"ד בהקדמתו להספרי וכן אגדות שנדרשות עליהן דרך משל כל מילי דאבות שהן יסודות לשאר דרשות כמקרא מן המקראות עד שחובר עליהן מדרש שלם הנקרא אבות דר' נתן עכ"ל. אבל נ"ל שזה התואר לא יצדק רק על חלק מהאדר"ג לא על כולו. וכשנדר מעט לתוך פרטן של דברים ונציין סימני החלקים השונים שמהם מורכבת המסכת הזאת אם בהמשנה ואם באדר"ג נמצא כי כל דברי חכמים קיימין וכולהו התוארים איתנייהו בה. ועפ"ז נקבע גם כן יחסה להפרקי אבות אשר בהמשנה. והנה חלקי המשנה בתוכה כעצמה הם ארבעה א'. והם חלק א' כולל פ"א עד משנה י"ב (ולא עד בכלל). וחלק זה מצוין ע"י סימן הזוגות שכתובה שהם נושאי מאמריו. וגם ע"י הקיצור כי לא ימצא עוד בתוכו הכפלת המאמרים המתחילים בהוא היה אומר. חלק ב' כולל המשניות י"ב י"ג י"ד י"ה י"ז י"ח י"ט י"י"א וי"ב מ"א וכל פ"ב. והוא כולל דברי הלל (ושמאי) ותלמידו ריב"ז ותלמידו תלמידיו. ואם שחלק זה מחזיק עוד דברי הוגה האחרון (הלל ושמאי) מכל מקום הוא מצוין מתוכו ע"י הכפלת המאמרים שבתוכו בהוא היה אומר (פ"א מ"ג ומ"ד) וע"י הפסק סדר זמנים שמקדים דברי בית הנשיא וניגיו ונכדיו קודם לדברי ריב"ז וגם כן ע"י זאת שמכ"א שם דברי ר"ט (סוף פ"ב) רק אגב דברי ר"א הוי שקוד ללמוד תורה. חלק ג' פ"ג וד' והוא מצוין וע"י העירוב זמנים שכתבו ואין סדר למשנה זו. חלק ד' הוא פ"ה הכולל המספרים עשרה. שבעה. ארבעה ושלשה. וקרוב לזה הוא ג"כ החלוקה באדר"ג חלק א' במאמרי הזוגות והוא בנו"א מ"א עד סוף פ"א ובנו"ב מ"א עד סוף פ"ג. ואמנם יחסו להמשנה הוא ביחס המדרש להמקרא או ביחס הגמרא להמשנה. כי נוסחאותיו מסכימות עם נוסחאות המשנה (חזין מאיזה חילופי גירסאות נקלים) ותכליתו הוא לפי דברי רתנאים בדרך מדרש ומאמרי הזוגות הם נדרשים בתוכו כמאמרי הכתובים באחד המדרשים הידועים. ואם אמנם שכבר כתבו כמה מגדולי חכמי ישראל שגם הווספתא דרבה לפרש המשנה. בכל זאת לא נוכל להחליט עליה שהיא רק פירוש ורק ע"י חקירה ובדיקה נמצא שגם פירושים עלו בתובה. אבל הקורא באדר"ג ימצא מיד ע"י הלשוניות כיצד. דבר אחר מלמד וכו' שבפירוש ומדרש עסקו. ולא עוד אלא "שהוא קושר נימא בנימא ומשיחה במשיחה כמאמר התנא כדי להסמך לו מאמרים ומעשיות שאין בהם מנושא הדרוש אלא בדרך רחוק". ולפעמים הוא נראה כדורש דברי התנא ג"כ בדרך אל תקרי (ע' נו"א פ"ח ובהערות שם אות י"ט). וע"כ אין ספק שעל החלק הזה לא יצדק לא השם משנה ולא השם ברייתא או תוספתא. אבל שמו היאות לו הוא מדרש בבחינת דרושיו או גם כן גמרא בבחינת פירושו או גם כן אגדה מצד כל ענינו;

חלק ב' הוא בנו"א מפרק י"ב עד סוף פ"ח. ובנו"ב מפרק כ"ג עד סוף פ"ל. והוא מסכים ג"כ במקצת לחלק ב' בהמשנה שמכפיל ג"כ מאמרי התנאים ע"י הוא היה אומר (ע' פ"ב נו"א ופכ"ז נו"ב). אבל

(א) מובן ממיילא כי הוי לנגד עיני דברי מהר"שיל צונץ ז"ל בספרו הנ"ל צד ק"ח וק"ט ודברי הרב מהר"ן חיות במאמרו על אדר"ג ודברי הרב מהר"ז פראנקל במאמרו על מס' אבות במאמרו שפרסם שנת 1858 צד 419 והלאה ודבריהם של הרב מהר"ד האפמאן במאמרו על המשנה ראשונה והרב מהר"ג בריל"ל במאמרו במ"ע השנתני שלו על מס' אבות (ש"ה שביעית) ולמדתו מדבריהם כמה הלכתא גבריותא, אבל לפעמים נמתיי ג"כ מדבריהם והל"ל המלאכה אשר לפני אמרתי לקצר וע"כ לא הבאתי דבריהם תמיד ומה גם אחרי אשר נמתיי מדבריהם בעיקר חקירתם וכאשר יראה הקורא לקמן פ"ז ונשענתי שכל מי שעוסק בחקירות כאלה בודאי קרא את דברי החכמים האלה או יקרא אותם ע"י הערתו זאת ולא יסתפק בקריאת דברי לבר.

מבוא פרק ג

ג"כ כבר נבדל מהמשנה על ידי זה ששיומר סדר זמנים ואינו מפסיק בין הלל ותלמידו ריב"ז בשול שולתיהו
 הדלל. וגם לא הביא בו מאמר ר' טרפון בדרך אגב. וע"כ שנוסחת המשנה שלו היא עתיקה מנוסחת
 המשנה שבחלק זה אשר כבר שלחו בה יד להפסיק הסדר הישר. וכבר העירו על זה גדולי המחברים.
 בתכונתו הוא דומה לחלק א' וגם עליו יפלו התוארים מדרש פירוש וכו' ;

חלק ג' הוא בנו"א מפרק ב' עד סוף פ"ל ובנו"ב מפרק ל"א עד סוף פרק ל"ה והוא ג"כ ניכר מתוכו
 ע"י העירוב הזמנים שבתוכו. אבל בתכונתו הוא משונה מתכונת ח"א וח"ב שאין בו מדרש כמעט. והוא
 קרוב לתכונת המשנה שכל ענינה למסור לנו את התורה שבע"פ :

חלק ד' הוא בנו"א מפרק ל"א ועד סוף המסכת וכן בנו"ב מפרק ל"ו ועד סוף המסכת והוא חלק המספרים.
 תכונתו היא כעין חלק ג' ויפול עליו ג"כ השם משנה או תוספתא. נמצינו למדין לפי זה שיחס האדר"ג להפרקי
 אבות בהמשנה אינו שוה בכל חלקיו ועפ"ז נשתדל ג"כ לקבוע ערכו להמשנה ומעלתו. אבל אחרי שכעת שתי
 נוסחאות בידינו מהאדר"ג עלינו עוד לחקור על עיקר האדר"ג או עכ"פ אחרי הנוסחא הקרובה לעיקרו כי בלי
 ספק באו בתוכו כמה הוספות שאין לדון מהם כלל על מ"ב האדר"ג. ומרם לזה נקדים עוד :

פרק ד מדבר כתיב דברי פירוש אבות המיוחס לרש"י אבות פ"א מ"ה שהזכיר שם שתי
 נוסחאות מאדר"ג. נוסחת א' ונוסחא ב' צרפת. אם יש לסמוך על דברים אלו או לא.

והנה הראשון שנתעורר על דברי רש"י אלו הוא הרב ר' אברהם בר"ש וויטמונד בספרו אהבת הסדר
 על האדר"ג בסוף פ"ז שכתב שם בד"ה דבר אחר הוא נמי הפירוש הברמנורא בלשון שני ולשון רש"י
 במתניתין דאבות ולשני דעות דגמרא כאן אף באשתו טהורה אסורה והוא נוסחא דאבות דר"ג שהובא
 מארץ ישראל אבל באדר"ג של צרפתים אוקי שם דאיירי באשתו נדה רש"י במתניתין ע"כ. ובראש הפרק
 על בכא דיהי ביתך פתוח לרוחה כתב גם כן דהובא במדרש שמואל בשם רש"י דמה שהוא לנו היא
 אדר"ג שכאו מא"י ובאדר"ג של צרפת יש נוסחאות אחרים ע"כ. ומי שקבע מסמרות בדבר זה הוא הרב
 מהר"ן חיות ז"ל בספרו אמרי בינה הנ"ל. וז"ל בשו"ת סימן י"ג שם (ל"ג ע"א) וביותר תראה ענין חדש אשר
 לא ראיתי לשום מבקר שיתעורר בזה כי רש"י ז"ל בפירושו לאבות פ"א מ"ה על מאמר אל תרבה שיחה
 עם האשה וכו' כתב כזה"ל עם האשה אפילו אשתך לפי שאם תרבה עמה דברים תספר לה המחלוקת שעשית
 עם חבריך וכו' כך מפורש באדר"ג שהובא מארץ ישראל ובאדר"ג של בני צרפת מוקי לה
 באשתו נדה הרי דהיה לפני רש"י ז"ל ב נוסחאות משונות זו מזו מכריייתא דר' נתן. נוסחא אחת של בני
 ארץ ישראל ונוסחא אחרת אשר נתפשטה בצרפת מכריייתא דר"ג. ודברי אדר"ג אלו של ארץ ישראל אשר
 העתיק רש"י ז"ל נמצא באמת באדר"ג אצלנו סוף פ"ז אבל הך דמוקי באשתו נדה לא נמצא אצלנו.
 ומזה מוכח באדר"ג אשר אצלנו הוא נוסחא של א"י ונוסחא של בני צרפת נאכדה מאתנו ורש"י ז"ל
 השתמש פה בשתי הנוסחאות ע"כ. וקרוב לדברים אלו כתב גם מהר"ל פ"דסט ז"ל כמ"ע שלו לישעראמור-
 בלאטט דעס אריענטס לשנת 1848 עמוד 822 בהערה שם. והר"ש זלמן מויסיג ז"ל בהקדמתו לספר נוה
 שלום המחזיק לקומים מאת נוסחא ב' ע"פ כ"י אחד במינכען מהר להחליט שנוסחא זאת הוא האדר"ג
 שהובא מא"י וכו' אחרי כן ה"ר חיים הלוי הארוויטץ (בית עקר אגדות מחברת א' ב' וג') שראה נוסחא
 זאת בכ"י פארמא וחלק עליו והחליט שזו היא נוסחת בני צרפת ושנוסחת הספרים היא נוסחת א"י (וכרעת
 ה"ר מהר"ן חיות). והיות שבו תלו את דבריהם גם שניהם הם דברי רש"י אשר כבר רמז עליהם הרב הנ"ל
 וע"כ לא ראיתי להעתיק דבריהם. אמנם נ"ל שדברי רש"י אלו אינם מספיקים לחתוך הדין על פיהם ולחומר
 הענין אנו מוכרחים להאריך בזה קצת. ומקודם נציע בזה דברי האבות דרבי נתן בשתי הנוסחאות.

נוסחא ב פרק טו

- (א) אל תרבה שיחה עם האשה משל אדם הולך לביהמ"ד וכו' בן
 תורה נמצא בט"ל מתלמידו (א) ;
- (ב) ד"א אל תרבה שיחה וכו' באיזה צד הוא מב זה את אשתו
 וכו' מי גרם לו לבזות את אשתו וכו' ;
- (ג) ד"א אל תרבה שיחה וכו' באיזה צד הוא מב זה את עצמו
 בשבת הראשונה נכנסה אצלו שמעה קולו נכנס לחצר וכו' מי
 גרם לו לבזות את עצמו וכו' ;
- (ד) ד"א אל תרבה שיחה וכו' אציל באשת חברך אלא באשתו וראי
 שכן מצינו באשת שמשון מי גרם לו שיבוא עליו הפורעניות על
 שהרבה שיחה עמה ;

נוסחא א פרק ז

- (א) ואל תרבה שיחה עם האשה
 ואפילו היא אשתו וכו' שכל זמן
 שאדם מרבה שיחה עם האשה גורם
 רעה לעצמו ובט"ל מדברי
 תורה וסופו יורש ניהם ;
- (ב) ד"א אל תרבה וכו' כיצד בזמן
 שאדם בא וכו' אל ילך ויאמר
 לאשתו וכו' מפני שבו זה
 את עצמו וכו' ;

מבוא פרק ד

ובנו"ש הנוסחא בפסקא ב' וג' מנו"ב. ד"א המרבה שיחה עם האשה הרי הוא מבוז עצמו כיצד היה דבר בינו לבין חבריו אמרו בתוך ביתו שמעה אשתו יוצאה בשוק והנה פגעה באשת חבריו אמרה לה כך וכך היה בעלך עושה לבעלי כך וכך מצהיכו כך וכך מביישו העוברים והשבים התחילו לדבר עמה מי גרם לו שהרבה שיחה עם אשתו. ד"א כשבת ראשונה נכנסה אצלו שמעה קולו נכנס למרקלין מן מרקלין נכנסה לחדר מן החדר לעליה פרעה ראשה לפניו והתחילה עמו והרבה שיחה עמה מי גרם לו שהרבה שיחה עמה. ע"כ. והנה אין ספק שנוסחא זאת אין לסמוך עליה שכבר שלמו בה ידי המעתיקים וקיימנו ושינו בה וכנראה מהלשון והנה פגעה וכו'. אבל גם הנוסחא שהצגתי בפנים (והיא נוסחת כ"ד וכו"ה) קטועה היא כי מתחיל באיזה צד הוא בוזח את עצמו מבלי שקדם לו שבוזח עצמו ע"י השיחה אשר על זה תצדק השאלה באיזה צד. וע"כ אין ספק שיש להשלימה ע"פ נוסחא א' פסקא א' דחשיב שם דגורם רעה לעצמו ובוטל מד"ת וכו' (ובוזה את אשתו ואת עצמו) וסופו יורש גיהנם וכל הדברים אחרי כן הם פירוש לזה. פסקא א' ובוטל מד"ת (ואולי נסתרם סדר הפסקאות) פסקא ב' וג' הם פירוש לבוזה את אשתו ואת עצמו. ופסקא ד' היא פירוש לגורם רעה לעצמו כמו שמשוין. וכאשר השלמנו נוסחא ב' ע"פ נו"א כן נשלם גם נוסחא א' אשר לא נשאר בה רק הפירוש לבכא דבוזה את עצמו. והנה בפנים שיערתי בפירוש פסקא ג' שבנו"ב שענין הבזיון הוא שנכשל באיסור נדה אבל אחרי כן ראיתי בפירוש מהריט"ן דמגיה לה בדרך כזה שבת ראשונה נכנס אצלה ושמעה בקולו והרבה שיחה עמה שבת אחרת נכנס לחצר נכנסה לחדר וכו' ומפרש לה שהוא משתמט ממנו ואינה רוצה עוד להשמע לו לפי שכבר נבזה בעיניה ע"י רוב השיחה. וזה הפירוש הוא כל"ס יותר מתקבל על הלב אם שגם הוא מנומגם קצת. וא"כ אין זכר אף בנו"ב להפירוש באשתו נדה יותר מבנו"א א'. והם באמת אחדים אבל גם שניהם קטועים ויש להשלימם זה ע"פ וכמו שרמזנו. אמנם כמה שנוגע לדברי רש"י הנה כבר שדי בהו נגרא מו"ד כמה"א ווייס בספרו תולדות רש"י (ע' בית תלמוד שנה ב' צד רס"ג) כי בפירוש הגדפס אצל מדרש שמואל (וויניצא של"ט) הגירסא ואל תרבה שיחה עם האשה אפי' היא אשתך לפי שאתה מתבטל מדברי תורה או שאם באת להרבות עמה דברים תכוא לספר לה המחלוקת שעשית עם חביבך ודעתן של נשים קלה עליהן ומיד תלך גם היא ותתקוטט עם חברתה אשת חביבך ותמצא מביאה לידי בזיון כך מפורש באדר"ג ש"הוב או מא"י ק"ו באשת חבריו שלא ירבה שיחה עמה מפני החשד ובאדר"ג של בני צרפת מוקים באשתו נדה וכדי שלא יבוא עמה לידי עבירה ונראה דאפילו טהורה לפי שבוטל מדברי תורה א' ע"כ. ואמנם בדפוסים אחרים (כמו דפוס מנטובה והרש"י שאצל הר"ד יונה) הוא "ובאדר"ג של צרפת מוקים לה באשתו נדה. כרי שלא יבוא עמה לידי הרגל עבירה ואנן גרסינן אפילו באשתו הטהורה מפני שמתבטל מד"ת. וכן הוא באדר"ג שהוכחו מא"י ע"כ. ומדקאמר כאן ואנן גרסינן משמע שהפירוש תלוי יותר בגירסא במשנה והאדר"ג ע"כ היתה לו גירסא אחרת במשנה וא"כ נפלא הוא לראות שרש"י יעמיד גירסתו לנגד האדר"ג. וראה זה מצאתי בכ"א אחד מפירש"י באוצר הספרים אשר באקספארד ג' למשנה זו ואל תרבה שיחה עם האשה ואפי' היא אשתך לפי שאתה מתבטל מדברי תורה באשתו כ"פ ר ק"י אבות דר' נתן באשתו נדה אמרו כדי שלא יבא לידי הרגל עבירה ואנן גרסינן לה אפי' באשתו הטהורה מפני שמתבטל מדברי תורה ע"כ. וכענין זה הוא ג"כ בס"א אבות להירדק (מרין רפ"ח) ואשר אמנם כבר נודע שהוא פירש"י המצוי בידנו (ע"ע אוצר הספרים אות פ' סימן 88) וז"ל שם ואל תרבה שיחה עם האשה וכו' מדברי תורה ק"ו באשת חבריו שלא ירבה שיחה עמה מפני חשד ובאדר"ג מוקים לה באשתו נדה ואנו גר' אפילו באשתו טהורה. וכן מצאתי בפירוש רבינו יונה כ"י ג' באשתו אמרו ק"ו באשת חבריו כתב רש"י ז"ל כי באדר"ג אמרו באשתו נדה אמרו וכתב רש"י ז"ל באבות דר' נתן מוקי לה באשתו נדה ואנן גרסינן אפי' באשתו טהורה מפני שמתבטל מדברי תורה וכן פירש הרמב"ם ז"ל ור' יונה ז"ל וכו' וכו' ובכרייתא מפרש שהרעה שגורם לעצמו היא שמתוך שמרבה שיחה עמה איך בישורו חבריו אף היא מבוזה אותו וכו' וכו' ע"כ. ד) הרי לפנינו נוסחא שלישית מדברי רש"י המסכמת יותר עם

א) החקירה אם פירוש זה באמת מאת רש"י הוא היא תלויה ועומדת עוד עד שיבדקו עוד כל הכ"י הנמצאים ממנו. וראיתי להעיר כי בכ"י מפירש"י אשר בהבריתוש מוועאום (קובץ 27125 Add.) הטלוח ונראה אפילו טהורה לפי שבוטל מדברי תורה ליתגוהו שם וע"ע באוצר הספרים צד 458 סימן 105 שם. ב) קובץ 381 לפי רשימת הראבי"ן (Bodl. Ur. 580) והוא אחד מהקובצים היותר ישנים שם וכן הוא ג"כ בכ"י מפירש"י לאבות באוצר הספרים אשר בפארזי קובץ 769 רשימת צאטמענבערג. ג) בריש מוועאום קובץ 269 Harl. וכן בקובץ 382 באקספרד. ובדפוס הדברים משובשים. ד) ע"י הוספה פ"ו ע"כ ופ"ח ע"א

אותה שבספרי מנומכה ובה אין שום זכר כלל לנוסחת בני צרפת רק אבות דר' נתן סתם. ועוד גדל העירובוב בפירושו אחד כ"י המיוחס לרש"י ג"כ באוצר הספרים אשר באקספאָרד א). וז"ל ואל תרבה שיחה עם האשה אפי' היא אשתך לפי שאתה מתבטל מדת' אם נאת לספר עמה דברים תביא לך המחלוקת לרבה שיחה לך עם חבירך וכו' ותמצא מביאה לידי בזיון כך מפורש בא דר' נ' שהוכחו מא"י. פ"א כשתרצה לרבה עם אשה ב' דברים דבר עמה כלומר במיעוט וכו' באשתו אמרו ק"ו באשת חבירו שלא ירבה שיחה עמה מפני השד עבירה ובא דר' נ' של צרפת מוקים לה באשתו נדה וכדי שלא יבא עמה לידי הרגל פריצות. פ"א באשתו אמרו פירוש מה ששנינו אל תרבה שיחה בפני הנשים שהוא מרבה עמה שיחת חולין וכו' ויש גורסין באשתו אמרו ק"ו ולא גרסינן נדה שאפילו במהורה אמרו מפני שמא במל מדברי תורה ע"כ. ואין ספק שנתערבכו כאן דברים מנוסחאות שונות. והנה אם באנו לדון על סוף הפסקא ויש גורסין אפי' באשתו מהורה וכו' (המסכים ביותר עם נוסחת מנומכה ועם הכ"י באקספאָרד הרמזו לעיל הערה ב') אז אין ספק שיש לתקן אותה ע"פ פירוש הר' יעקב ב"ד שמשון שהזכרתי לעיל (ע' ריש פ"א) ואשר אין ספק שעלו בתוכו כמה מנימוקי פירוש רש"י שכתב בפירושו למשנה זו ואל תרבה שיחה דברים בטלים באשתו אמרו רבינו הקדוש שסידר המשנה פירש כן. באשתו נדה לא גרסינן שאף באשתו מהורה אמרו מפני כימול תורה ע"כ ב). ודקאמר ויש גורסין הוא בהמשנה לא בהאדר"נ כלל וכן הביאו באמת חרבה מחברים גירסא זו בשם המשנה כמו הרוקח בסמ"ן שי"ז ולא להרבות עמה שיחה במילה כדאמרינן באשתו נדה אמרו ק"ו באשת חבירו ועוד יותר מכאן דבר זה בספר יחוס האמוראים כ"י שהבאתי כמה פעמים בהוספות (ע' פ"א) שכתב שם (חי' קפ"ד ע"כ) יוסי בן יוחנן אומר יהי ביתך פתוח לרוחה וכו' ואל תרבה שיחה עם האשה באשתו נדה אמרו ק"ו באשת חבירו מכאן אמרו כל זמן מרבה שיחה עם האשה וכו' כך מצאתי במשנה דוקנית וכן משמע בתנא דבי אליהו ז"ל במעשה דאיתו תלמיד שקרא ושנה הרבה לפי ששמעתי דלא גרסינן באשתו נדה אלא באשתו וגם שמעתי שכל אותה בבא אינה סיוס דבריו לכן כתבתי כי בן מצינו בבבלי א מפרשי יו"י ביתך פתוח לרוחה וכו' (ע' בהוספה) אל תרבה שיחה עם האשה אצל עם אשה אחרת מפני מענת חברות שכן שנו חכמים אל תרבה שיחה עם האשה שכל זמן שאדם מרבה וכו' ד"א אל תרבה שיחה עם האשה כיצד בזמן שאדם הולך לבית הכנסת או לבית המדרש ולא היו נוהגין בו כבוד או שערערו עם חבירו דברים אל ילך לספר לאשתו כך וכך ערערתי עם חבירי כך אמר לי וכך אמרתי לו נמצא האיש ההוא כוזה את עצמו וכוזה את חבירו כיצד אשתו שנוהגת בו כבוד ועשה לו סמה (?) ועומדת לפניו ומשמשתו כיון שסח לה כל אותן הדברים עומדת ומשחקת עליו אף חבירו כיון ששמע אומר או שמא כל הדברים שביני לבנינו כבר הלך והסתיין לאשתו נמצא כוזה את עצמו וכוזה את אשתו וכוזה את חבירו ע"כ. ובס' מלאכת שלמה הנדפס אצל פירוש המאירי כתב שם בשם הר"י אשכנזי יש ספרים דגרסי בסיפא כל המרבה שיחה עם האשה כשהיא נדה גורס רעה לעצמו וכו' ע"כ. ומזה יוצא לנו מפורש שבקצת נוסחאות המשנה בעצמה היתה הגירסא באשתו נדה והנה הרב דמאירי כתב למשנה זו ויש מפרשים באשתו אמרו באשתו נדה ע"כ וכן מצאתי בפירוש אבות למהר"י אלשיך כ"י יש מי שפירשו אל תרבה שיחה עם האשה שהוא מדבר באשתו נדה ויש מי שאומר באשתו מהורה ע"כ וכן הוא בפירוש הר"ב ברמורה א"ת דמפרשי באשתו נדה בלבד שלא יבוא לידי הרגל עבירה ומדברי המשנה נראה אפילו באשתו מהורה ע"כ. ובשנצוף דברים אלו עם הנוסחאות המשוונות בדברי רש"י יצא לנו פשר דבר כי השתלשלות הדברים כך היתה: מתחילה היתה הנוסחא באשתו נדה אמרו בהמשנה בעצמה בקצת ספרים וכמו שהביאו הר"י בר שמשון ובעל יחוס האמוראים ובעל הרוקח והתשב"ץ לעיל. והגירסא בדברי רש"י היתה כאמת כמו בדברי הר"י בר שמשון. ואולי היו בזה מחולקים ספרי המשנה מצרפת מספרי המשנה כספרד ועפ"ז חוסיף מעתיק אחד עוד החילוק שבין הספרים מצרפת ובין אותם שהוכחו מארץ ישראל ג). אבל אה"כ שנשטמו המלות באשתו נדה מספרי המשנה וע"כ תלאו קצת מעתיקים מדברי רש"י את נוסחא זו בהאדר"נ (אשר לא היו נודעים לכל) אבל הם לא הזכירו עור שתי נוסחאות באדר"נ עצמם מפני שהם העתיקו את דבריהם מנוסחת רש"י

וע"ע חי'ג בתשב"ץ שאלה נ"ח כתב באבות שנינו אל תרבה שיחה עם וכו' ובאדר"נ פירש באשתו נדה ורש"י ז"ל פירש באשתו מהורה ע"כ. וכן ראיתי בפירושו הר"י ב"ר ישראל שכתב למשנה זו ובבבלי יתא דר' נתן באשתו נדה והנכון כנוסחא משנת' נ' שבאשתו אפילו מהורה אין להרבות דברים עמה וכו'. אבל אין ספק שבדברים אלו נעתקו מחדר יונה. א) רשימת רבינו 1095 (Opp. Add. 28. 4°). ב) עלי להעיר כי חפשי ובדקתי ממכה וכמה העתקות בכ"י מפירושו זה המשונים תמיד בנוסחאותיהן, אבל בפסקא זו אין אחד בהם מזכיר את האדר"נ כלל. ג) ע' בתו"ש פ"ב משי"ז

אשר לא דברה רק מנוסחא אחת במשנה והיא היא נוסחת הכ"י באקספאָרד שהזכרתיו ראשונה וכן נוסחת פירוש הר"ק בדברי רש"י וזו היתה גם כן נוסחת הרבינו יונה בדברי רש"י וכן נוסחת הרשב"ץ והר"י ב"ר שלמה ולנוסחא זו (מצורפת עם ההוספה בשינוי הנוסחאות בהמישנה) נסמכה נוסחת דפוס מנמובה אבל נכיר בה עוד שיור מהנוסחא הקדומה על ידי המלות ואנן גרסינן. ואח"כ נאבד אותו שיור וגם באו שינויים אחרים והיא נוסחת דפוס וויניציא ונוסחת הכ"י בהכריזיש מוזעאום. אבל קצת מחברים אשר רק לשוא בקשו נוסחא זאת בהאבות דרבי נתן נעשית הנוסחא הזאת כהמישנה רק פירוש בעלמא כמו הרב המאירי מהר"י אלשקר ואולי היתה כן גם נוסחת הברטנורה בפירוש"י שלו. ובקצת קובצים כללו כל הנוסחאות מפירוש"י והוא הכ"י השני מאקספאָרד. ויצא לנו מכל זה שאין לשפוט על פי דברי רש"י אלן שנוסחא ב' היא נוסחת צרפת כאשר תובילנו לזה השערת הרב מהר"ץ חיות. ובזה יונה לנו שכמעט כל חכמי צרפת ופרובנציא ואשכנז לא הביאו רק דברי נוסחא זו וגם רש"י בעצמו לא הביא רק דברי נוסחא א' והמעטים המביאים דברי נוסחא ב' הם רק חכמי ספרד כמו הרשב"ץ ר' ישראל בעל מנורת המאור; ואולי גם כן ר' ישראל ב"ר ישראל נכדו מהר"י ב"ר שלמה ורבינו יונה. אבל עפ"ז לא נוכל עוד להחליט שנו"א היא נוסחת בני צרפת לפי שגם כמה מבני ספרד מביאים אותה כמו מהר"י אבן עקנין בעל כתתור ופרח ובעל ילקוט המכריז (ע' לעיל פ"ג). כללו של דבר כל השערת מהר"ץ חיות אין לה על מה שתסמוך ולא נוכל לציין לא נוסחא א' ולא נוסחא ב' בשם נוסחת בני צרפת או נוסחת בני א"י. וע"כ נקבתי אותם סתם בשם נוסחא א' ונוסחא ב'.

פרק ה

השערה כטיב ב' הנוסחאות מהאדר"ג נוסחא א' ונוסחא ב' ויחסן זה לזה ומעלתן. מעתה שנדחו דברי מהר"ץ חיות ואין לנו לדרוש על ערך שתי הנוסחאות זו לזו רק ע"י תוכיות של דבריהם בעצמן והבחנתם נמצא כי אותה הנוסחא שציינתיה בשם נוסחא א' היא כלי ספק הנוסחא היותר קדומה והיותר עיקרית של האדר"ג. ואתה הנוסחא שציינתיה בשם נוסחא ב' היא המאוחרת ור"ל שהם באמת רק נוסחא א' אחת ושתייהן הן ספר אחר (לא כמו התרבי"א רבה וזוטא או ד"א רבה וזוטא) אבל נוסחא ב' נשארה עוד יותר במהרהתה וקרובה אל הנוסחא שבה יצאה מידי המסדר של האדר"ג מהנוסחא שהיתה עד עתה מקובלת בספרים ואשר ג"כ נשתמשו בה רוב הקדמונים ז"ל. אולם המעתיקים גרעו והוסיפו בדבריה וג"כ סרסו כבות וכן פיסקות שלימות באופן כזה עד ששתי הנוסחאות שבידינו נראות כעת בהשקפה ראשונה כשני ספרים שונים. וארמו ראשונה על סימני קדמות נוסחא ב' ומעלתה אל נוסחא א' והם. א) שבנוסחא זו לא באו עוד הוספות גדולות כל כך כמו בנו"א ב) ואם שגם בה עלו איזה הוספות במקורה ראשונה נכיר אותן ג). אבל בנו"א שגם נשתמשו בה ביותר שלמו בה ידי המעתיקים ג"כ ביותר והם עירבו את ההוספות עם העיקר בעירוב אחר עירוב עד שקשה מאד להבדילם. וע"י בלבולים אלו שעברו עליהן באו ג"כ כמה פיסקות שלא במקומן וכך כמה שיבושים שא"א לתקנם עוד רק ע"י נוסחא ב' שנוסחאותיה הן עוד ישרות יותר ד).

ב). הסדר הישר שכחלק ב' שבנוסחא ב'. הגה כבר העירו המחברים (ע' בדברי מהרש"ל ראפאפארט לעיל פ"א) שבחמישנה נפסק הסדר הישר ע"י בית הנשיא ר"ג ובניו ובניו כניו וכי' ושבאדר"ג נשאר הסדר הזה על מכוננו. אבל מכיון שידענו שברוב המקומות שנו דברי ש"מאי קודם להל' (עיי' עדין) א"כ סדר זה שבאדר"ג נוסחא ב' ששם דברי הל' קודם לש"מאי (ע' נוסחא ב' ריש פ"ג) הוא

דמביא שם נוסחת א"י שהיתה בידו ממסכת אבות וכן מחברים אחרים מביאים נוסחאות ירושלמיות וכבר רמז עליהם הרב מהר"ץ חיות בתשובה הג"ל ע"ש. א) עי' לעיל פ"ב ובהוספות עוד לנו"א ויוצא שרש"י בפירושו על גמין (שאין ספק ביחוס לרש"י) והר"י בר שמשון והבכור שור ובעל יחוסי האמוראים ור"י אור ורוע והראב"י ור"מ תקו ור"א מנרמזא ובעל ילקוט אבות והרשב"א והרב המאירי לא הביאו רק דברים שנמצאים בנו"א. ב) למשל פ"א ביום ראשון מה הוא אימור וכי' עד סוף הפוסק (ע"ש בהערות אות ע'). כל הוספה ב' שם בענין יצירת האדם (ע"ש אות פ"א) פ"ב מעשה דאליתו שם המעשה בחוקיהו פ"ג מעשה דרע' (ע"ש אות י"א) וכן כל הנך מעשים שם בחסיד אחד ובבבבבין הצדיק שלא באו שם רק אגב גררא וגררא דגררא. ג) עי' נ"ב פ"י בהערות אות י"א פ"א אות י"ד פ"טו אות י"ח פ"טו אות ו' פ"כ"א אות כ'. ד) ע' נוסחא פ"א ובהערות שם אות נ"ה פ"ד אות מ"ז ואת ע"ד. וכן בכמה וכמה מקומות. והקריאה של איזה פריקים בנו"א ובנו"ב תספיק לקיים לדברינו.

ג"כ ע"י איזה שינוי מהסדר העיקרי. אבל בנוסחא זאת נשאר עוד הסדר העיקרי הזה א. וכן לא ימצא בתוך נוסחא ב' שום רושם מפרק י"ח שבנ"א (וכנגדן היה ר"י הנשיא מונה שבחן של חכמים וכו') שקצת דברים בו הם עכ"פ הוספה מאוחרת ב).

ג. מדרת חלק ג' בנוסחא ב' המסכים ב' י' ת' ר' עם סיגנון התוספתא או המשנה מחלק זה בנוסחא א' שעלו בו ג"כ איזה מדרשים ג. אבל עוד נשאר בה סימן אחר והוא בענין הסדר. ואנכי מוכרח להאריך בזה קצת. החלק הזה גם בהמשנה גם בהאדר"ג הוא קשה עד מאד ע"י העירוב זמנים אשר בתוכו וכבר עמלו כמה מנדולי המחברים למצוא בו איזה פשר דבר ולהגביל בין הנוספות והעיקר ד. אבל בידם לא היתה נוסחא ב'. ועכשיו שזכינו לה עלינו להבחין הדברים עוד הפעם אולי יצליח בידנו למצוא איזה השערה מישבת את הדעת או עכ"פ למצוא את הסכה שעל ידה בא העירוב הזה. ונציע בזה את שמות ניושאי המאמרים אשר בחלק זה. והם: (א) ריב"ז. (ב) ר' יהודה. (ג) ר' הלל. (ד) ר' נחניה סגן הכהנים. פל"א (ה) ר' נחניה בן דקנה. (ו) ר' יוסי. (ז) ר' ישמעאל. (ח) ר' יהודה. (ט) ר' ישמעאל בנו של ר"י בן ברוקה. (י) ר' יוחנן בן ברוקה. (יא) ר"ח בן דוסא. (יב) עקיבא בן מהלאל. (יג) רבן גמליאל. (יד) שמעון בנו. (טו) רבן גמליאל. (טז) רבי. (יז) רבן גמליאל. (יח) רבן גמליאל. (יט) ר' יהודה הנשיא. פל"ב (כ) ר' עקיבא (כא) בן זומא. (כב) בן עזאי. (כג) ר' נהוראי. (כד) ר' ינאי. (כה) ר' יעקב. (כו) ר"ש בן אלעזר. (כז) ר' מאיר. פל"ד (כח) ר' דוסא בן הורקנס. (כט) ר"ח בן תרדיון. (ל) ר"א בר צדוק. (לא) ר' חלפתא (לב) ר' לויטס. (לג) ר' מתאי בן הרשי. (לד) ר' חנניה בן חנינאי. (לה) ר' רוסא הכבלי. (לו) רבי. (לז) ר"א בן עזריה. (לח) ר"ש בן אלעזר. (לט) ר' נתן. (מ) ר"א הקפר. (מא) ר"א בנו. פל"ד (מב) אלישע בן אבויה. (מג) ר' ראובן בן אצטרובלי. (מד) ר' חניניא בן חכילאי. (מה) ר' אליעזר בן יעקב. (מו) ר' יוסי הכבלי. (מז) ר' יעקב. (מח) ר' יונתן ב"ר יוסי. (מט) ר"י בן גורי. (נ) ר"א בן חסמא. (נא) ר' יוסי. (נב) ר' מרפון (נג) ר' עקיבא. (נד) ר"א בן יעקב. (נה) ר"א המודעי. (נו) ר' יהודה. (נז) ר' יוסי. (נח) ר' יהודה. (פ"א. ה) והנה אין ספק שגם סדר זה משובש ומסורס. אבל נשארו בו עוד רושמים קדומים שעל ידם נוכל לשער את הסדר העיקרי. רושם א' הוא שחלק ג' (פל"א) מתחיל בדברי ר' ב' ז. ואחרי שאנו רואים שגם פכ"ט מסיים בדברים אלו משם ריב"ז והלשון שם חמשה דברים היה אומר ריב"ז וכו' כי לכך נוצרת ע"כ אבל אינו מונה שם רק דבר אחד והחמשה דברים הם לקמן בפל"א ז) א"כ יוצא לנו מזה שכל פכ"ט ופ"ל שבו באו דברי תלמידי ריב"ז הפרדו בין הרבקים. וההמשך העיקרי היה בדרך אחר. ורושם שני הוא שבאו בו דברי ר' חנניה בן חנינאי ב' פעמים בפרק ע"ד ובפרק ל"ה. וזה מורה שהדברים לקוחים מסדרים שונים ר"ל שהדברים כאן הם מורכבים משתי תוספות או משניות ומי ששנה זו לא שנה זו ואח"כ הרכיבו אותם מסודרים בדרך אחר אבל לא דקדקו לסדרם באופן נכון. והנה הקורא יראה מסדר נוסחא ב' שלפנינו שהעירוב היותר גדול הוא מסימן ל"ה ואילך אחר דברי ר"ח בן חנינאי שבו פוסקים דברי תלמידי ר"ע (בהפרדת הנוספות אנב הענין) וא"כ יש לקבל שבכאן הוא המקום (שבחלק ג' ל"ו) שנשתנה ביותר. ואחרי שאנו רואים ע"פ רושם א' כי דברי תלמידי ריב"ז כבר נעקרו ממקומן העיקרי א"כ יש לשער שמקומן היה פה

א) שמאי אומר עשה תורתך קבע (ריש פ"ג) הלל אומר הוי מתלמידיו וכו' (ריש פכ"ד) והמלות הלל ושמאי קבלו מהם הם בלי"ם רק אגב שיוספה דהמעתיק. ב) עי' מהריט"ל צונץ בספרו הג"ל צד ק"ח. ג) עי' נו"א פ"כ שהוא בלי"ם לקוח מאותה מדרש מאוחר וע"ש בהערות אות ז. פכ"א דורש שם-דברי ר"א בן הרכינס בדרך החלקים הקדומים פכ"ה בן עזאי אוכר כל שדעתו נוחה בשעת פטירתו של ריב"ז וכו' הה"א כ"מ מתוך וכו' בשחלה ר"א וכו' פכ"ז הפיסקא ד"א וכו' הכל מה שהוא שם בדרך מדרש. ד) עי' במאמרי הרב מהר"ז פ"א קל הרב מהר"ד הא"ע מאנן ומה ר"ג ב"ר ל"ל שרומזו עליהם בהערה א' לפ"ה. ה) סדר המשנה הוא ריב"ז ותלמידיו. עקיבא בן מהלאל. ר"ח סגה"כ. ר"ח בית. ר"ש. ר"ח בן חנינאי. ריב"ז בן הקנה. ר' חלפתא. ר"א איש ברתומא. ר' יעקב (פ) ר' דוסתאי בר ינאי. ר"ח בן דוסא. ר"ד בן הרכינס. ר"א המודעי. ר' ישמעאל. ר"ע. ראב"ע. ר"א בן חסמא. (פ"ג) בן זומא. בן עזאי. לויטס איש יבנה. ר"י בן ברוקה ר' ישמעאל (פ) ר' יוסי. ר' צדוק. ר' יוסי. ר"י בנו. ר"י יונתן. ר"מ. ר"א בן יעקב. ר"י הסגנרל. ר"א בן שמועי. ר' יהודה. ר"ש ר' נהוראי. ר' ינאי. ר' מתאי בן הרשי. ר' יעקב. רשבי"א. שמואל הקפן. אלישע בן אבויה. ר' יוסי ב"ר יהודה. רבי. ר"א הקפר. ר"י בן חנינאי. ר"י בן חנינאי. ריב"ז ותלמידיו. עקיבא ב"מ. (פ"ט) ר"ח סגה"כ. (פ"כ) ר"ד בן הרכינס. (פכ"א) ר"ח בן דוסא. ראב"ע. ר"ג. שמעון בנו. (פכ"ב) בן זומא. ר' נהוראי. ר"א בן יעקב (ור"ג מוסף עליו) רשבי"א. (פכ"ג) אלישע בן אבויה. (פכ"ד) בן עזאי (בכמה הוספות ומדרשים. פכ"ה). ר"ע. רשבי"א. ר"א המודעי. ר"ע. ר"י בן אילעי. ר"א הקפר (פכ"ז) ר' יוסי. ר' ישמעאל. ר"י בן גורי. ר"א בן חסמא. ר"י בן דהבאי. ר"א מרפון. ר"א בן שמוני. (פכ"ז) ר' נתן. רשבי"א. רשבי"ג. ר"ג. ר"י הנשיא. הלל. ר"א בן שמוני. ר"י בן אילעי. (פכ"ח) רשבי"א. אבא שאול בן ננס. ר"ח בן יעקב. ר"א הקפר. איסי בן יהודה. ר"י בן פנחס. (פכ"ט) ר' נתן בן יוסף. ר' מאיר. ר"ע. ר"ש. ר' אחאי בן יאשיה. (פ"ל) וע"ע בהערות במקומם בענין הלופי חנוסחות. ז) עי' גיב פ"א חמשה פעמים הה"א בשם ריב"ז ויש לתקן ועוד חמשה דברים היה אומר.

מבוא פרק ה

הפעם. ועפ"ז נדון שכתוספתא זאת היו הדברים מסודרים יותר ע"פ סדר זמנים אם שלא נמנעו ג"כ להסמיך כמה דברים בדרך אגב כמו תלמיד אגב רבו או ג"כ אגב השם ואגב הענין. ויש לשער סידורה באופן כזה. (א) ריב"ז. (ב) ו'ג' דברי ר"י והלל הם בל"ס רק אגב שיחפיהו דהמעתיק שהיו לנגד לנגד דברי המשנה. וגם הדברים משוכשים שם (וע"ע ג"כ פ"א אות י"ד) (ד) ר"ח סגן הכהנים (ה) ר"ג בן הקנה. ומפסיק כאן בדברי ר' יוסי ר' ישמעאל ר' יהודה ור"י ב' ברוקה ור"י ח. ז. ח. י' אגב תורה ותלמוד תורה. ור"י בנו של ר"י בן ברוקה (ט) הוא אגב אביו (ע' בפנים ל"ד ע"ב ור"ה ע"א) ואולי יש להקדים ל' ג"ש. (יא) ר"ח בן דוסא (יב) עקביא בן מהללאל (א) ואולי ג"כ (טו) ר"ג דיבנה (כח) ר' דוסא בן הרכינס. ודברי ר"ח בן תרדיון. ר"א בן צדוק ור' הלפתא (כט ל' לא) הם אגב דברי ר"ד בן הרכינס בענין יין של צהרים וישיבת בתי כנסיות של עמי הארץ. ודברי לויטס (ל"ב) הם אגב הוא (ר"ד בן הרכינס) היה אומר דכל הפורש מארבעה דברים שני הוא למלאכי השרת והוא מונה ד' דברים שבהם גרוע האדם ראינו פורש (ע"ש בפנים ל"ד ע"א וע"ב) ודברי ר"מ בן חוש (ל"ג) אגב שפלות והם אגב דברי לויטס. אחר זה באו דברי תלמידי ריב"ז ונסמכו אליהם עוד דברי כמה חכמים בדרך כזה: ר"א בן הורקנס ואגב שמו ג"כ (ל"ז) ר"א בן עזריה (ל"ח) ר"ש בן אלעזר שם ג"כ מצד השם קצת ומצד הענין (מצד יראה קודם לחכמה ע' ל"ח ע"א וע"ב). (לט) ר' נתן (מ) ר"א הקפר. (מא) ר"א בנו מצד הענין (מאמר ר"א בן הורקנס יהי כבוד חכירך) או ג"כ מצד השם (כ). אחר זה בא מאמר ר' יהושע עין הרע ויצר הרע ושנאת הכרית וכו' ונסמך לזה מאמר (מב) אלישע אולי משום שהיה תלמיד או בן דורם דצער של ר"א ור"י וכן בא אחר מאמר (נג) ר"ע תלמידם הרחק משלש וכו' ומן הפקדון וברטלת שלום וכו' (מ"ג ע"א ע"ש) (והוא ג"כ אגב הענין להרחיק עצמו משנאת הכרית) ואגב מאמר זה דר"ע בא (מ"ג) מאמר ר' ראובן בן איצטרובלי אין אדם נחשד בדבר וכו' הה"א ג' נא מניס הם עני שהוא נאמן על הפקדון (ע' ל"ט ע"ב) ואגב ר"ע באו ג"כ דברי תלמידו (מה) ר' חנינא בן חכניא ואולי עוד דברי כמה מתלמידיו. אחר זה באו דברי ר"ש (תלמידו של ריב"ז) היו זהיר בק"ש וכו' אל תעש תפילתך קבע וכו' ואל תהירשע בפני עצמך (נב ע"ב) ואגב זה דברי (מה) ר"א בן יעקב דכל העושה מצוה אחת והוא אגב היו זהיר בק"ש וכו' ואגב דבריו וכל העושה עבירה אחת קונה לו קמינור וכו' (מ" ע"ב) דברי (מו) ר"י הכבלי שם אין ת"ח מתים וכו' אלא שהם פוסקים ממשנתם וכו' (מ"א ע"ב) ואולי ג"כ בהמשך לדברי ר"ש ואל תהירשע בפני עצמך ודברי ר' יעקב (שם) הוואה נחש ועקרב ראוי למות אלא שרחמיו של מקום מרובים וכו' אגב סוף דברי ר"א בן יעקב תשובה ומע"ש תרים לפני הפורעניות. אחר זה דברי ר' יוסי (תלמיד ריב"ז) יהי ממון חכירך וכו' והתקן עצמך ללמוד תורה וכו' (ל"ג ע"א) ואגב זה באו דברי (מח) ר' יונתן בר' יוסי הלמד תורה מתורה וההשתדלות בלמודה (ע' מ"ב ע"ב ע"ש) אחר זה באו יוסי (נב) ר' מרפון שהם כולם מענין תורת התורה וההשתדלות בלמודה (ע' מ"ב ע"ב ע"ש) אחר זה באו דברי ר"א בן ערך היו שקוד ללמוד תורה (ל"ג ע"ב) ולזה דברי (נד) ר"א בן יעקב יהי כ' ידות אחת בתורה (מ"ד ע"א) והוא אגב השם וג"כ אגב הענין דברי (נה) ר"א המודעי המחלל את התורה (שם) והוא ג"כ אגב השם ואגב הענין. ומאמריהם של (נו) ר' יהודה הלמד תורה בנערותו (נז) ור' יוסי הלמד תורה בנערותו (מ"ד ע"ב נח) ור' יהודה הלמד תורה בזקנותו הנג נוכל לשער שהם ג"כ אגב היו שקוד ללמוד תורה (כלומר בנערותך). אבל הוא יותר קרוב בעיני שדברים אלו משוכשים הם והגיוסא העיקרית היתה כאן ר' דוסא ה"ב ל' אומר הלמד מן הנערים כענבים הקרות וכו' (ע' ל"ח ע"א ובמשנה פ"ד מ"ב) ר' יהודה הנשיא אומר אל תסתכל בקנקן וכו' (ג"כ באופן מסכים עם דברי רבי שם ל"ח ובמשנה שם) אבל אחר הכיאו ג"כ דברי אלישע מן המשנה ובכך נשתכשו הדברים (ג). בדרך כזה היה אופן סידור תוספתא או משנה אחת (בהוספות מתנאים אחרונים). אבל היתה שם תוספתא אחרת שכחרה יותר לספר הדברים ע"פ היחס שבין רב וכל תלמידיו או ע"פ יחס המשפחה ובה נסדרו ריב"ז ותלמידיו (ע' ג"כ פכ"ח פכ"ט ופ"ל). וע"ע במשנה פ"ב. ובנוסחא א' מפ"ד עד פ"י"ח) זה אצל זה. וכן כל משפחת בית הלל

(א) אולי יש מסדר זה ג"כ ראיה לדעת מהר"ן גראשין בספרו חיד' (צד ל"ט בקביעות זמנו של עקביא. ב) ע' בפנים ל"ח ע"ב ומאמר ר' נתן הוא יהי כבוד תלמידך חביב עליך וכו' אבל עוד יותר נראה שצ"ל ר' א בן שמוע אומר וכבמשנה פ"ד מ"ב נח"א פ"ז וא"י הוא ג"כ אגב השם. מאמר ר"א הקפר נוכל לומר הוא אגב השם אבל הוא ג"כ מזה הענין כי יש שם מאמר אחר (אחר דברי ר' נתן) המתחיל כל המקלל את חבירו לשיש' וחסר כמנו שם המאמר וישעירתי בפנים (בהערות אות י"ג) שצ"ל תה"א אבל יותר נראה שמאמר זה שייך לדברי ר"א הקפר שלאחריו וכבנ"א פכ"ט. והכן הוא אגב אביו. ואם נגיה מאמרים אלו לפי המשנה פ"ד מ"ד ור' או יהיה כאן רק אגב הענין (ג) מוכן ממילא שאין סידור זה יוצא מגדר השערה קלושה בעלמא וכי יש מקום ג"כ לסדר באופן אחר אבל העיקר אצלי שדברי תלמידו ריב"ז היו הפעם מסודרים עם דברי שאר התנאים יחד ונעקרו אח"כ ממקומם.

מבוא פרק ה

דברים שאינם לפנינו רק בנוסחא א' או גם לא כאחת מהן, וכן ראיתי בילקוט נביאים שברמזו שם'ז בפיסקא ד"ט נכנסו בחיים לגן עדן נרשם שם לאדר"ג וזה אינו לא בנו"א ולא בנו"ב וכן מצאתי במדרש הגדול כ"י דמביא תמיד נוסחא א' פיסקא אחת שכל"ם מהאדר"ג לוקחה אבל בכל זאת אינה מסכמת עם אחת מב' הנוסחאות א). מכל זה וגם משיבושים הנמצאים בנוסחא ב' אנכי דן שגם נוסחא זו אינה הנוסחא העיקרית של האדר"ג ושך היא קרובה לה מנוסחא א' ששלמו בה ידים עסקניות ביותר ב). ואולי אם היתה בידני נוסחא זאת העיקרית היינו יכולים לברר מדוע נתיחסה לר' נתן ועכ"פ היתה מיוסרת על משנת ר' נתן באופן יותר ברור מאשר הוא עתה בנוסחאות שלפנינו המלאות חוספות ושינוים. היוצא לנו מפרק זה. א) שנוסחא ב' היא קרובה יותר אל הנוסחא העיקרית של האדר"ג מנוסחא א'. ב) שחלק ג' בהאדר"ג הוא מורכב משתי תוספות ומי ששנה זו לא שנה זו. ג) שנוסחא א' ונוסחא ב' אינם רק נוסחא אחת בעיקרם אלא שנוסחא א' נשתבשה ביותר. ד) שגם נוסחא ב' אינה שלימה וגם בה ימצאו חוספות ושינוים והיא רק קרובה יותר אל העיקר. ה) הנוסחא העיקרית אינה בידני וע"כ לא נוכל עוד לרעת מדוע נתיחסה מסכת זאת לר' נתן ושיש לשער כי נוסחא זאת העיקרית היתה מיוסרת יותר ע"פ משנת ר' נתן.

פרק ו

השערה בערך האבות דר' נתן להפריק אבות בהמשנה.

כתב הרב מהר"ז פראנקל ז"ל בספרו דרכי המשנה (צד 261) ואחר עבודה זרה נשנית מסכת אבות כי עיקרה להורות על בתי הסנהדרין אשר נודעו בישראל משמעון הצדיק ואילך (ולכן סידרו אותה בזה הסדר) והיא בעצם וראשונה סיפור מעשי (היסטארישער בעריכט) עכ"ל. ועוד הרחיב הדיבור בזה כמ"ע שלו כמאמרו על מסכת אבות שם (מאָנאטסשריפט שנת 1858 צד 419). וכבריו כתבו גם החכמים הרבמהר"ד דאָפּמאָנן ומהר"ג ברילל במאמריהם שרמזנו עליהם (לעיל פ"ג הערה א'). ואמנם הראיות שהביאו לדעתם אינם מכריחות כי הראיה מהסדר אינו מוכחת אחרי שכל הסדר מסופק. וגם הוא מסופק בכלל אם מקומה היה בסדר נזיקין וכידוע (ע' דה"מ צד 260 ובהערה 8 שם). והראיה שהביא מהר"ג ברילל שאלמלי היתה תכליתה להורות לנו עניני אמונה ומוסר כי אז לא נעדרו בתוכה עיקרי האמונה ג"כ אינה ראייה. כי באמת נמצאים בתוכה כמה דברים הנוגעים לזה כמו מאמר אנטיגונוס ומאמר ר"ע דהכל צפוי וכדומה. א) וע"כ נראה לי יותר כדעת כמה מהראשונים ז"ל שתכלית מסכת זאת היתה בשביל תוכן דברי המשנה בעצמם לא עבור שמות מיסדי המאמרים. ומה שמכריחני לקבל דעת זאת היא כי לפי דעת מהר"ז תהיה תכלית מסכת זאת משונה מתכלית כל ההסכתות האחרות שבמשנה שלא ישנו אלא בשביל נישואי המאמרים לא בשביל שמות בעלי המאמר. וגם זאת שאלמלי היתה הכונה לתת לנו סיפור מעשי היו מאריכין יותר בסדר הקבלה עד אנשי כנה"ג. וגם לא הוּוּ מכניסים בה כמה דברים בדרך אגב בעוד שהם מבטלים את הכונה הראשונה. אולם הראיה יותר גדולה אצלי לנגד דעת מהר"ז היא שנישאר לנו עוד שיוור עתיק בהאדר"ג נ"ב המראה ברור שכל סדר הקבלה כאן עיקרו לקוח ממקום אחר. וזה הוא הלשון שם הל' ל ומנחם לא נחלקו יצא מנחם ונכנס ש מ א י ע"ב. (ע' בפנים כ"ד ע"א ובהוספה ג' פ"ה ע"ב כ"י פארמא). ומזה אנו למדין שכל שלשלת הקבלה כאן נעתקה משם כי מה ענין דחלקו לכאן. ועשו זאת מפני שכל דברי ההסכת הזאת אין להם רמז במקרא בכללם ואלמלא לא נסמכו אל קבלת המקבלים היו פורחים באוויר. וא"כ כל סדר הקבלה כאן הוא רק דרך אגב ולפיכך לא דקדקו בו ביותר. ומזה

א) הפיסקא הזאת היא בפרשת יתרו ז"ל ששת ימים תעבוד רבי אומר הרי זה זורה אחרת שכשם שנצטוו ישראל על מצות עשה של שבת כך נצטוו על המלאכה ר"א בן עזריה גדולה מלאכה שלא שרחה שבונה בישראל עד שעשו מלאכה שנאמר ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם. ר"י הגלילי אומר גדולה מלאכה שלא קנס המקום מיתה על האדם אלא מתוך בטולה שנאמר ויגוע ויאסף אל עמיו (ע' נו"א פי"א וע"ע שם בהעירות. אבל ע"ע כמאמרו של הרב מהר"ג ברילל במ"ע הג"ל I. צד 49 ע"ש). ר"ע אומר גדולה מלאכה שהרי נהנה שוה פרוטה מן ההקדש מביא מעולה וחומשה ומביא אשם כשתי סלעים והופעילין שהיו עושים בהקדש נוטלין שכן מתרומות הלשכה (ע' נו"ב פכ"א ועוד היה ר"א אומר וכו') ר"ש אומר גדולה מלאכה שאפילו כה"ג נכנס בוה"כ שלא בשעת העבודה חייב מיתה ובשעת ממיאם ובעלי מומין מותרין להכנס ע"ב (דברי ריש אינם לא בנו"א ולא בנו"ב). והראיה להעיר עוד שמצאתי בספר קטרת הסמים (על תרגום יב"ע) שהביא שם בדר"ד ע"ב מאמר מאת האדר"ג ר"י בן ברוקא אמר שלש מאות ועשר עולמות נבראו ובכל העולמות יש שמות ואין כוונתם ומולות שרפים ואופנים ואומרים שירה וכו' ע"כ. ב) ע' חוספה ב' לניא והיא לעד עד כמה סרסו וישבו המעתיקים נוסחא זו. ג) ע' בפרש בדברי הרב מהר"ג ברילל צד א' ובי' ממאמרו זה.

המעם ג"כ נפסק הסדר הישר עם הלל ושמואי כי לקחו הכל מחגיגה ושם ג"כ פוסק בס. והמלות ריב"ז קבל מהלל ושמואי הם באמת מסופקים. ובנו"ב פ"ח שהוא לדעתנו שיוור מאת ברייתא אחרת מפרקי אבות לא דבר כלל מאת קבלת ריב"ז א. אבל מעתה שכונת מסכת זאת היתה לתת לנו חבור כולל בעניני מדות ודעות וג"כ רמזים גנוזים בעניני האמונות (רב המאירי) יש לשער שכעיקרה היתה גדולה יותר ממה שהיא עתה לפנינו. והיתה כוללת מאמרים הרבה שנאכרו אצלינו מכל וכל ב. או שהם נמצאים כעת במקום אחר מהמשנה או בהתוספתא או באיזה מדרש ממדרשי התורה קדמונים וגם מאוחרים ג. וכן ימצאו גם בד"א רבה וזמא ד' ואליהו זמא ה' ענינים שיש לדון שנכללו הפעם במסכת אבות. כללו של דבר אנכי דן ומשער שכל המאמרים בעניני מדות ודעות אמונות ויראת ה' המפורזים עתה בכל חלקי התורה שבעל פה (כמו ספרא ספרי ומכילתא שני התלמודים וכל המדרשים) בשם התנאים שהם כסוגיני המשנה (היינו פתגמים קצרים שאינם נופלים בגדר מדרש) נכללו בשכבר במסכת אבות. אבל נעקרו אח"כ לסבות שונות. ולפ"ז יסודו של האדר"ג (היינו בהחלקים שאינם מדרש) בריבוי המאמרים שבו הוא קרוב יותר אל נוסחת המשנה העיקרית שהיתה יתרה מנוסחת המשנה שלפנינו וב' נוסחאות מהאדר"ג הם למדין זה מזה ומשלימין זה את זה. ודברינו אלה הם קרובים להשערת הרש"ל ראפאפארט ומר"ץ חיות בענין זה (ע' לעיל פ"א). והנה ראיתי עוד להרב מהר"פ ז"ל שכתב ואינו רחוק שכל מסכת אבות או רובה נסדרה מדור אחרון ע"ל (דה"מ צד 612). וקצת סמך לזה עוד ממדרש תהלים מזמור ד' דאיתא התם הוי זהיר במצוה קלה כבחמורה וכו' וכן בתדא"ר פ"ג שנו חכמים בלשון המשנה המחלל ש"ש כסתרו וכו' ומה יכולנו לדון על איחור הזמן שבו נתחברה מסכת אבות כמות שהיא לפנינו ביותר בידור. אבל לבי נוקפני לסמוך על לשונות בעלמא שכמה פעמים שלא דקדקו בזה. ועתה נוסף עוד :

פרק ז

השערה בקביעות הזמן שבו חובר האדר"ג.

עד כה היו רוב דברינו ביסודו של האבות דר' נתן. היינו חלק המשנה או התוספתא שבו. ועתה עוד עלינו לישום עין על חלקי המדרש שבו. והנה אין ספר שבחלקים אלה ימצאו כמה רושמים מאוחרים וכבר העירו עליהם כמה מגדולי המחברים ז. אבל המעיין יראה שרוב רושמים אלו ליתניהו בנו"ב וא"כ אין לדון מאומה מרושמים כאלה. ואם כי גם בה ימצאו רושמים מאוחרים ז. אבל כבר ביררנו שגם נוסחא זאת אינה הנוסחא העיקרית של האדר"ג. והיא לנו רק לעד שכל כמה שהנוסחאות מתקרבות יותר למקורם הם מסכימות ביותר עם הסיגנון הקדום. אולם הנוסחא הזאת העיקרית שעליה אנו דנים אינה בדינו ולא נוכל לשפוט עליה לפע"ד רק מהשערה אחת. והיא שהסיבה שע"י חובר מדרש למסכת זאת היא מפני שמשנת אבות מצד עניני ההגדה היתה ענין

(א) ע"י פ"ב דפאה מ"ז בענין הקבלה מר"ג הלבלר מר"י מיאשא שקבל מאבא שקבל מן הוונות שקבלו מן הנביאים הלכה למשה מסיני וכו'. וכשנצטרף עוד לזה דברי הירושלמי שם בהלכה ו' (וע"ע בני"ש) נוכל לדון קצת שנמו ליחס כמה דברים מושקעים במשנה להלכה למשה מסיני על ידי אמצעות אה"ז ונת. ועיין עוד נזיר ג"ז ע"ב. ועיין עוד דה"מ צד י"ב ודר"ד ח"א צד ע"ב. ב) כגון חנן ארמון נחם המדי וזולתם מדור הראשון וכן רבים משאר הדורות שלא בא זכרונם במסי' אבות. ג) כגון פסחים פ' ט' (ומסופק) לברייתא. קידושין פ"א מ"ו ופ"ד מ"ד חלק ממנה. סוטה פ"ט ט"ו חלק ממנה. מפרק חלק מ"א ב' ה' (ונמצא באדר"ג). עדיות פ"ב מ"ט ומשנה ו' מאמר הלל בתוספתא סוף פ"ב דברכות ע"ש. מכילתא מ"ז ע"ב התיא רצה אדם לשמוע וכו' וע"י כמ"ע שם. שמות רבה פ"ל ס"ט בשם בן זומא. ד) רושמים על ההסכמה ע"י ד"א פ"ב ונ"ב פ"ה בהערות שם אות ט"ז. ד"א רבה פ"ג ואדר"ג נ"א פ"ט ונ"ב פ"ב וע' דור דור ודורשו ח"ב צד רנ"ב. שם פ"ד ואדר"ג פמ"א וע' הערות שם אות ג'. דא"ו רוב פ"א (וכן ראש פ"ב) עם נ"א פמ"א (ע' בהערות שם אות כ"א) וכן עם פכ"ו נ"א (ע' הערות שם אות ג') וע"ע מהרש"ל צונץ שם צד ק"א. ה) ע' כמה דברים כמ"ז (כפי שאינם נופלים תחת סוג מדרש) וע"י מהרש"ל צונץ שם צד קמ"ו. ו) ע"י מהרש"ל צונץ בספרו הנ"ל צד ק"ש ובהערות שם דוד דור ודורשו חלק ב' צד רכ"ה וע' לעיל פ"ג. ובהערות שם אות ב' ואת ז' ואת כ' שנכללו שמה רוב דבריהם. ולא אעיר פה רק על מה שכתב מהרש"ל צונץ בענין פ"ב שהוא ה"ו אה"ה דומה בתוכנו למדרש פטירת משה שמהו אין ראיה על איחור האדר"ג כי כל המדרשות מלאים מענין זה ובל"ס היו אה"ה מסורות ישנות באומה מפטירת משה. וכן מה שדן כמהר"א וייס מנוסחת האדר"ג כל כנסת שהיא לשם מצות זו כנה"ג על איחור האדר"ג יש לפקפק בו כי הנוסחא באדר"ג מסופקת שם וע"י נ"א פ"ט ובהערות שם אות כ"ג. ז) ע"י נ"ב פ"ב (ה' ע"א) מאמר דר"ו בן בתירה שם שנראה מאוחר. חלק גדול מסי' פ"ט וכן הלשון שם בסוף פ"ט מכאן אמרו חכמים ז"ל פכ"א א"ל לא שנו חכמים ז"ל. וביחוד אעיר על המעשה מתחילתי

לדרוש בה כרכים וקבעו מאמריה לנושא דרשותיהם. וכן מצאנו במסכת שבת ת"ר לעולם היא אדם ענותן כהלל ואלו יהא קפדן כשמאי (ע' בפנים ל"א ע"ב כנ"א ונ"ב) וכן קב"ד ע"ב שם ת"ר הו"ן את חבירו לכף זכות דנין אותו לכף זכות (ע' נו"א פ"ח ונ"ב פ"ט) ומספר שם כמה מעשיות נסמכות לדיבורים אלה (וע"ע פסיקתא רבתי פכ"ו וכמ"ע שם וסנהדרין ד' ע"א דרשות כאלה). ומהו אנו רואים שכבר בימים קדמונים (ימי התנאים) נהגו לסמוך למאמרים מוסריים מעשיות כדי להרחיבן ולהמליצן בדרשותיהם. וכל המדרש באדר"ג הוא ג"כ מעין זה. ואמנם אין ספק שהדרושים האלו נשתמשו בנוסחת המשנה הנהוגה בימיהם. ומעתה אחרי שאנו רואים שבעלי חלק המדרש שבאדר"ג קבעו דבריהם על נוסח משונה מנוסח המשנה שבידינו ושיש לשער כי היא משנת ר' נתן וא"כ יש לרונן שמשנת רבי לא היתה עוד אז המקובלת והמפורסמת ביותר הנה זה אמנם לא יוכל להיות רק בזמן קדום. ומההוגמאות במס' שבת נוכל לשער כי הדורות האחרונים של התנאים או הדורות הראשונים של האמוראים כבר התחילו כמדרש זה. והנה ראיתי להרב מהר"ן חיות שכתב במאמרו על האדר"ג הנ"ל אבל בדרך עיוני מצאתי כי יותר משלשים פעמים מובא בש"ס עוברא דצדיקים וחסידיים אשר אין להם שום מקור לתוספתא וספרא וספרי רק באדר"ג ומשם באו להשי"ם שלנו ע"כ. והנה לא פירש לנו איזה הם המאמרים האלה וארמזו על קצתם שאנכי משער שעיקרם היה בהאדר"ג ומשם באו להשי"ם והמדרשים: פיסקא דהוו מתונים בדון (פ"א נו"א וע"ש באות י"ח ונ"ב שם). איזהו סייג שעשתה תורה לדבריה (נו"א פ"ב וע' אות ה' שם) שם בסוף הפרק פיסקא דאיזהו סייג (ע"ש נו"א ובהערות שם אות צ'). המעשיות דחסיד אחד שלן בבית הקברות ודבנימין הצדיק בפ"ב נו"א (ע"ש אות נ' ואות ס"ב) המעשיות דר"י ב"ר אלעי (ע' נו"א פ"ד ואות מ"ז שם ונ"ב פ"ח. כל פ"ח מנוסחא ב' ע"ש אות ד' ואות י') הפיסקא בשלשה דברים שינה סוף פ"ד נו"א (וע"ע אות צ"ג וצ"ד שם). המעשיות בעניי תחלתו של ר"א ור"ע (נו"א פ"ו וע' אות ל"א שם ונ"ב פ"ב וי"ג שם). המעשה דנקדימון שם (נו"א שם וע"ע אות ע"א שם) המעשיות דלכף זכות שם (נו"א פ"ח ונ"ב פ"ט) המעשה בחמורו של ר"ח בן דוסא (הם בני"א וע' אות מ"א שם). המאמר הה"א כל מי שיאמר לי הכנס לגדולה זו (נו"א פ"ו וע' אות י"ג שם ונ"ב פרק ב'). המעשיות בענין פטירתו של משה ושל אהרן (נו"א פ"ב ופכ"ה). הפיסקא אמר מעט ועשה הרבה (נו"א פ"ב וע' אות ה' שם). המעשיות דהלל ושמאי נו"א פט"ו ונ"ב פכ"ט. הפיסקא דשוב יום אחד לפני מיתתך (נו"א סוף פט"ו וע' אות כ"ו שם). המעשה דריב"ז שפגע בבתו של נקדימון (נו"א פ"ו וע"ש אות י"ג) הפיסקא אי"ס בן יהודה היה קורא שמות (נו"א פ"ח וע"ש אות כ"א). אבל בכל זה לבי נוקפני לקבוע איזה הלכה על מיב הנוסחאות שבידינו. כי עכ"פ באו בתוכם הוספות וגם כמה ממעשיות ומאמרים אלה שהזכרנו אינם נמצאים בנ"ב. וכמה פעמים כל ענינם מורה עליהם שלא באו לשם רק אנכי גרר וגרר דגרר וטבעם מוכיח עליהם שהם הוספות ואחרי שאנו רואים כי גם כחלק התוספתא באה בתוכה הוספה שנוכר בה האמורא ר' ירמיה (ע' נו"ב פל"ו) א"כ מי יערוב לנו שלא הכניסו בו כמה דברים מהשי"ם ומדרשים או אולי שנשתמשו שניהם במקור אחד לפיכך דעתי נוטה שאין לקבוע שום זמן לחיבור האדר"ג כשאר ימצא עתה בידינו. וכל דור ודור וכל מעתיק ומעתיק הוסיף עליו מדלילה. ומכ"י וואטיקאן (הוספה ב') נראה ברור שגם מספר היכלות או מאיזה ספר אחר מבעלי הסוד הכניסו בו המעתיקים דברים והעיקר אצלינו הוא שגם עיקרן של חלק המדרש שבו הוא מזמן קדום. והו"מ ששלח במצורת השערתו בחקירות אלו וידעתי כנפשי שלא העליתי מהם אלא כדמסיק תעלא מבי כרכא כי אמנם החקירות האלה נוגעות בשאלות זמן חבור המשנה ואופנו וכן מיב התוספתא וכונת מחבריה בה וכונה דברים העומדים ברומו של עולם אשר שגבו ממנו ולא באו עוד לידי ביור. אולם לא נמנעתי מלחנות השערותי בדבר האדר"ג מפני המנהג. ואולי יהיו בהם איזה דברים אשר יתקבלו מאת חכמי ישראל וישמח לבי גם אני.

ר"א של בן הורקנס בנו"א פ"ו ונ"ב פ"ג שנראה קצת כי סוגנו נו"ב (אשר בו השתמש בעל הפר"א) צעיר מסיגנון נוסחא א' אם כי יש לרונן ג"כ להופך שנוסחא א' היא רק קיצור מנו"ב. וכן בסוף פ"ל מועשה דר"א בן הורקנס וכי ע"ש שסיגנון נו"א נראה מוקדם. א) לא רמותי רק על חלק המדרש. וע"ע נו"א פ"ט ובהערות שם אות ה' מה שרומזתי שם על קידושין מ' ע"א. וע"ע דיבורי הרב מהר"י ברילל גר"ו בספרו מובא המשנה ח"ב צד קמ"ה. וע"א במאה שיערים לר"י"ן גיאת ח"א דף מ"ד ע"א. וביצחק ודן שם אות נ"ח הגיה שצ"ל ת"א והוא שלא ברקדוק וראיתי להעיר שבמדרש משלי דפוס תגרמה בפסוק פתח לגחלים פרשה כ"ו ישנה פיסקא גדולה המתחלת תמן חנינן עשר נקודות בתורה באבות דר' נתן וכי הולך ומונה אותם על דרך נו"א פ"ד באריות גדול. אבל הרב ראב"ן הודיעני שבכ"י מדרש משלי שבאוצר הספרים שבפאריז ל"ת נ"י הו' להמלות אבות דר' נתן וכן מצאתי במחזור וויטרי (בריוש מוועאם Add. 27201) דף רש"י ע"א דאיתא שם בשוחר טוב סמוך לסוף תמן חנינן עשר נקודות בתורה ישפוט ה' וכי.

פרק ה

תכונת הכ"י והמפרשים שהשתמשתי בהם בעד נוסחא א' ודרכי בהגהותי והערותי לנוסחא ז'.

כל מלאכתי בנוסחא זאת לא נעשתה בכונה אחרת רק להכשיר אותה לקריאה באיזה אופן בעזר האמצעים הנאמנים שבקורת אמיתית מתרת להשתמש בהם, ולא הגהתי שום כ"י ליסוד מוסד בעד הנוסחא. וע"פ הרוב היתה לנגד עיני נוסחת הספרים בספרי הש"ס שלא רציתי לפסול אותם מכל וכל. אבל השתדלתי לתקן אותה ע"פ כ"י ואמצעים אחרים שאזכיר עוד לקמן והנה הכ"י שהיו בידי מאותה נוסחא הם שנים: (א) כתב יד אָקספּוֹרד אשר זה שמו אישר קראתיו בר"ת כ"א והוא ברשימת הראב"ן מספר 408⁹⁵ (Opp.) הוא קובץ גדול נכתב על קלף בכתובה אשכנזית ישנית, ומחזיק רצ"ו דפים (פּאָלֵא) וכולל ההעתיקה העברית מפירוש המשניות להרמב"ם על הסדרים נזיקין קדשים טהרות וג"כ מסכת אדר"ג המושכת והולכת מדרס"ה ע"ב עד דף פ"ד ע"ב, וכראש המסכת כתוב אבות מר' נתן, וכאשר יראה המעיין בהערותי בפנים נוסחאות הכ"י הנה הם מסכימות בהעשרים הפרקים הראשונים של האדר"ג עם נוסחאות הספרים (קודם שהוגרו ע"פ התומת ישרים) אבל מכאן ואילך (עד סוף פ"ט) הן מסכימות ביותר עם נוסחת כ"ע, וכלל נראה כי כל הכ"י הוא צעיר לימים, ונוסחאותיו המיוחדות לו אינם טובות מאד. (ב) כתב יד ע"פ ש"י אשר רשמתייו תמיד בר"ת כ"ע. הקובץ הזה היה מקדם בידי הרב מהרש"ח האלבערשטאם נר"ו וממנו נעתקו החמשה קונטרסים שהו"ל הרב מהר"ג קורוניל ז"ל ובהקדמה שם מכתב מאת הרב מהרש"ח וקבע בו זמן כתיבתו בשנת ה'א"רס"ט, ואם כי הוא צעיר לימים בערך מכל מקום נוסחאותיו הן ע"פ הרוב טובות וישירות וכאשר יראה המעיין, וה"ז פרקים שחסרים בו (ע' פ"ב הערה ס"ה) הן חסרון לא יוכל להמנות. הקובץ הזה הוא עתה בידי הרב מהר"א עפשטיין נר"ו, ואנכי לא ידעתי ממציאותו עד שכבר החילתי בהדפסה בעיר וויען, ויהי כשמוע ידידי זה מעסקי שם העירני על הכ"י שבידו וגם הרשה לי בטובו לעשות לי העתיקה מהמסכת הזאת, ואנכי נתן לו בזה את תודתי מטעמי לבי על החסד אשר עשה עמדי, וה"ר אברהם הכהן קאפלאן העתיק בעדי את כל המסכת הזאת מהקובץ הזה, ובעזרת ההעתיקה הזאת עלה בידי לתקן עוד כמה וכמה דברים בפנים שלא יכולתי להגיה מקודם, וכמה שנוגע להגהותי אלה עלי להודיע שלא הגהתי בפנים רק במקום שחשבתי שהנוסחא בספרים אורעה ע"י המעתיקים שעלולים לכמה מכשולים והם, שהם מדלגים מתיבה להכרתה הדומה לה במבטא, משימיים כמה פעמים מלות החבור והיחס, מחליפים לשונות המשנה בלשונות הנמרא השגורה ביהם יותר, משלימין את הראשי יתבות בטעות, גורעין מלות שנראות כעניניהם כמיותרות או להיפך שמוסיפין איזה מלות מסברא או מאיזה פירוש בגליון עד שהמאמר הוא מדולדל, ולפעמים ג"כ מחליפים מאמרים בנאמרים אגב שיטפא, שיבושים ומעוות כאלה השתדלתי לתקן. (א) ע"פ הכ"י מאדר"ג שהגהתי על פיהם כמה פעמים ובפרט כ"ע שקבעתי ע"פ ג"כ איזה פיסקות שלמות בפנים אבל לא נשאתי פנים לכ"י ובמקום שראיתי שנוסחת הספרים היא הישרה או שלא מצאתי כי נוסחת הכ"י היא טובה יותר או קבעתי אותן נוסחאות כההערות והמעייין יעשה עמם מה שלבו הפץ, וכן לא הגהתי במקום שנוסחת הכ"י היא לגמרי בסוגנון אחר כי מי יודע מי הוא הישר אבל העירותי על זה בההערות. (ב) ע"פ הכ"י מפירוש אבות כ"י לר' יעקב ב"ר שמשון וחילקום אבות ילקוט המכירי ומדרש הגדול ישכר דברתי אודותם כפ"ב, אבל לא הגהתי על פיהם רק במדה מועטת עד מאד ובמקום שנראה לי כי יש צורך גדול בדבריהם להמעייין העתקתי דבריהם בהערות, והשאר שמתי כההוספות כדי שלא להגדיל מדת ההערות יותר מדאי. (ג) ע"פ נוסחא ב' אם לא נגעתיקן רק לאיזה מלות אבל אם ראיתי שעלי לתקן כמה שורות או לסרס פרק שלם מפני הדילוגים והשיבושים שבנו"א או חשכתי יותר לנכון להסתפק במיזה על נו"ב, ולמה זה נכפיל הרברים, ולפעמים לא הגהתי רק נוסחא אחת והנחתי השניה בלי תיקון כדי לעזור עוד את המעיין על מקום הספק. (ד) ע"פ הגהות התומת ישרים ישכר נתקבלו בספרים וכן ע"פ הגהות הגר"א אבל רק לעתים רחוקות. (ה) ע"פ דוגמאות וההמשך מסברא אבל רק פעמים מעטות ובהזירות יתירה, בעזרת האמצעים האלה השתדלתי לתקן הנוסחאות שבספרים, אבל כישם שלא חשתי להגיה במקום שנתברר לי שהנוסחא הישנה נשתכשה כך חדלתי מלהגיה במקום שלא באו הדברים אצלי לידי ביורר או שמור או שלא מצאתי סמך נכון להגיה על פיו, ואם כי יש מקום לבע"ד לחלוק על איזה הגהות ומה גם בדברים המסורים ללב כמו בתיקון לשונות וכדומה מכל מקום אקוה כי חכמי ישראל יסכימו עמי ברוב ההגהות.

ובדבר ההערות הגה היו לנגד עיני מדי כתבו אותם או לכה"פ רובם אלה הפירושים לאדר"ג והם, אהבת חסד מאת הרב ר' אברהם ב"ר שמשון וויטמונד (אמסטרדם תקל"ז), בנין יהושע מאת הרב ר' יהושע פאלק ב"ר יצחק אייזיק מליסא (דהרינפורט תקמ"ח) כסא רחמים מאת הרב חיד"א (אוגוואר תרכ"ח), הפירושים שני אליהו וכן אברהם על אדר"ג מאת הרב ר' אליהו ב"ר אברהם מדיעליטין (ווילנא והוראדנא תקצ"ג)

ספר אבות הראש מאת הרב ר' רחמים נסים יצחק פאלאני בנ' חלקים (ח"א שאלוניקי תר"כ. ח"ב אומיר תרכ"ב. ח"ג אומיר תרמ"ג) *). פירוש האדר"ג מאת הרב ר' אליעזר ליפמאנן בר' מנחם מנלי מזאמושטש זאָלקווא תפ"ג ב. ובלעדי אלה המפרשים עוד הכסכת אדר"ג דפוס ווילנא עם הגהות מאת התומת ישירים ור' יעקב עמדען והגר"א ור' ישעיה בערלין והר"ג ליפשיץ ג. וכן הספרים רגל ישרה מהרב ר"ג ליפשיץ הנ"ל (דיהרנפורט תקל"ז) ונוסחת מסכתות קטנות ע"פ הגר"א שקלאוו תקס"ד ד.:

והנה הפירושים שהוכרתי וכפרט פירוש אבות הראש ופירושי בנין יהושע הם מלאים מבקיאות וחיפיות מכהילות ומפליאות את לב המעיין. אמנם המפרשים ההם כפי המנהג בארצותם לזמניהם הכניסו לפעמים ג"כ כמה דרושים וזאריכו בהם מאד. ואנכי לפי מנהג בעלי הפשט שכימינו ובארצותינו סלקתי ידי מהדרוש מכל וכל וגם כפירוש קצתי כי אמנם רוב דברי המסכת הזאת הם פשוטים למבין וכל הזרות והקושי שבה הוא רק מפאת שיבוש הנוסחאות. ולכן לא קבלתי מאת הפירושים שהוכרתי רק מה שנראה לי יאות לרגל מלאכתי לפי מנהגינו. ואם נמיתי מדבריהם לא ראיתי לנכון להתוכח עמם או לסתור דבריהם כי לא אדע את התועלת היוצאה מאריכות כזה. ומאחבת הקיצור לא הרביתי ג"כ תמיד בדוגמאות אם השבתי שלא יתעורר על ידיהן המעיין לאיזה דבר הדש. וכמה פעמים שלא רמזתי רק לדוגמא אחת ובגרשם שם. וכימינו אלה שספרי הש"ס והמדרשות עם מראה מקומות הם מצוים ביד כל אדם עמל הוא בעיני האורך בדוגמאות ישכל קורא ויכל למצוא אותם במעט יגיעה. וכן לא העתקתי לשון הדוגמאות שרמזתי עליהן כי ספרי הדפוס הם ביד כל אדם לעיין עליהם ולא ניתנה התורה לעצלנים. ולמה זה אבלה הזמן בעדם. והתורה חסה על זמנם ועל כספם של ישראל. אבל לעומת זה לא חסתי על עמלי לחפש בחיפוש אחרי חפוש במאות מכו"ש שאין ביד הקורא להשיגם. וכאשר מצאתי איזה דבר נוגע לאדר"ג העתקתי כמעט הכל עבורו למען ישפוט הוא על טיב המציאה. וזו לדעתי מה שהוא מחובת המו"ל לעשות: ועתה אדבר עוד איזה דברים שאחשוב כי חובה עלי להעיר עליהם את הקורא כפרט. רמזתי כמה פעמים כהערות על התומת ישירים (תומ"י). והם ההגהות שנספר זה לאדר"ג (מרג"ס ע"א עד דף ס"ו ע"ב). והנה יש עירובי קצת בנידון מחבר ההגהות כי משער הספר נראה שמחברם היה ר' שמואל ן' סירליין. אבל כסוף ההגהות כתוב אני הצעיר תם בן יחיאל בלא"א החכם השלם הרופא המובהק כמח"ר גדליה זל"ה הגהתי הכבא הזאת של האדר"ג מספר כתיבת יד ישן נושן ע"כ. וא"כ ר' תם בן יחיאל היה מחברם. וכבר הרגיש בזה בעל אוצר הספרים (ע"ש בערך זה). וכן יש קצת עירובי כתיב כל הגהותיו כי לפעמים הוא כותב בנ"א פתם ולפעמים הוא כותב כן צ"ל. ואצל מלת כלונים בפרק כ"ד כתוב כלים נאים כספר כתיבת יד כתיב כלונים ע"כ (ע' בפנים ובהערות אות י'). וכן כתב בסוף פרק כ"ט (קודם פסקת רבי אחאי בן יאשיה) סליק פרקא וסליקא כבא כך מצאתי כתוב בספר כתיבת יד ע"כ. ומצאתי שכמה מנוסחאות שלו מסכימות עם נוסחת הכ"י (ובפרט כ"ע וע' פמ"א ובהערות אות י"ט). וכדי לצאת מהמכוכה הזאת אנכי משער שהיו לפניו שני כתבי יד והאחד לא הגיע רק עד פרק ל' אבל השני היה שלם וכן אנכי משער שבמקום שכתב נ"א פתם הוא במקום שלא רצה להכריע בין הנוסחאות השונות. והנה כבר נתקבלו הגהות אלה בספרים אבל המדפיסים מעו לפעמים וקבעו אותן שלא במקומן. וכבר העיר המניה לש"ס ווילנא הנ"ל על כיוצא בזה. וכן רמזתי גם אנכי לרוב על הגהותיו בין שקבלתי אותם או שדחתיו אותם בהר"ת

א) ח"א וח"ב הם שאולים בידי מאת הביה"מ הגדול דיקי ווינא. וח"ג השאול לי הרב מור"א יעלעניק נר"ו מאת אוצר הספרים המפורא שלו ואנכי נותן את תודתי על חסרו עמודי וגם לגזברי הביהמ"ד תודתי נתונה. ב) הספר היקר הזה השאול לי הרב מהרש"י"ח האלבערשטאם. אבל לא בא לידי עד קרוב לגמר מלאכתי. ואעיר עוד על ההעתקה הרומית מאת האדר"ג מאת החכם הניצוי Franciscus Tailer (London 1654). אבל היא כולאה מעוית ושיבושים ואינה כדאי להטפל בה. ג) מדפוסים ישנים לא היה בידי רק התוצאה ראשונה של האדר"ג ונוצצו ש"י וכן דפוס באועל של"ה וע' רשימת הרמוש"ש במקומו ומאמר על הדפסת התלמוד להרב מהרא"י ראבינאוויץ מניכען תרל"ז. אבל כגון דא צריך אני להודיע שההוצאות הנ"ל לא היו לפני כמושך כל מלאכתי. וכשאני כותב מספרים ישנים כונתי לפעמים רק על הנוסחא ששיערתני על ידי סילוק ההגהות בספרים החדשים או ע"פ נוסחת כ"י מהרמ"ץ שיש לשער שהעתיק נוסחא מאת ההוצאה הראשונה. ולדאבון לבי לא זכיתי לראות את כל ההוצאות מספרי הש"ס שנדפסו במ האדר"ג. וע"פ האחרות אשר באו לידי אנכי משער שיש לקבוע שלש חילופי זמנים בהדפסת האדר"ג והם מושגת ש"י עד שנת ת"ד (ועד בכלל) כלי שום הגהות. ואחרי כן שסיים אשר קבלו הגהות התומ"י עד שנת תקס"ד שקבלו ג"כ הגהות ה"ר ישעיה בערלין. כל זה אנכי אומר בכלל אבל אין בידי לירד לתוך פרטן של דברים. ד) הספר הזה שאול בידי מאת הרב ר' יואל דויטש נר"ו. ואנכי נותן לו את תודתי על חסרו זה עמודי. ואני נותן בזה גם כן את תודתי לידי הרב מיה"ר מוכאל פריעדלאַנדער נר"ו שהיה לי כמה פעמים לעור בהשאלת ספרים גם מבתי אוצרות הספרים העומדים תחת השגחתו וגם מאוצר ספריו.

ועתומי מפני הקיצור ועל הקורא לעיין שם. שנית בכ' מקומות ראשי הפרקים והם בריש פ"ג ובריש פל"א ונאלצתי לזה ע"פ מבע הענינים וכאשר יראה הקורא שם. וראיתי להעיר שבכלל ראשי הפרקים וחלוקתן מסופקים הם. ולפי כ"ע פכ"ב וכ"ג אחד הן (ע' פכ"א בהערות אות ח') וכן פל"ד ופל"ה בכ"א (ע' פל"ד בהערות אות י'). ובפירוש אבות כ"י לר' יעקב ב"ר שמשון לאבות פ"ה מ"ח (שבעה מיני פורעניות) כתב הא למדנו שהגזול מתנות ומעכבן חייב מיתה ואף במשנת ר' נתן שנינו כן בפירוש בפרק ז' בריות ע"כ והנה לא נמצא כן לפנינו בפירוש ובל"ס כ"ן להמעשה שם באשה אחת וכו' בפ"ח המתחיל לפנינו ז' מיני פורעניות ולפ"ז יש לרזן שפל"ז (המתחיל ז' בריאות) ופל"ח ח"ו לפנינו פרק אחד וכלל כל השבעיות. ובכ"י יחסי האמוראים כתב וגרסינן נמי באדר"ג פ' בעשרה מאורות ארבעה חבמים הרואה וכו' (ע' פ"ט) וכן במקום אחר ותניא באדר"ג בפ' עשרה מאורות בתחילתו עשרה נסים נעשו בכיחז' וכו' חוץ מישמעאל בן קמחית וכו' (ע' פל"ה) ויש לרזן מזה קצת שכל ה"א פרקים האחרונים של האדר"ג נכללו לפנינו בפרק אחד. ובערך בערך נקד"י נקודות מפורשות באדר"ג בפרק י' נסים נעשו לא בותינו במצרים ולפנינו ליתא פרק המתחיל במלות אלו ופיסקא דעשר נקודות הוא בפרק ל"ד ע"ש. וכן הביא האור זרוע המעשה דריבה אחת שנשבת (ע' פ"ח בהערות אות כ"ט) מפ"ג דאדר"ג. מכל הלין אנו למדן שחלוקת הפרקים באדר"ג לפני הראשונים היתה באופן אחר ממה שהיא עתה לפנינו. והנה בין לפי נוסחת כ"א ונוסחת כ"ע מספר הפרקים הוא אר"ב ע"ס. וגם מהרי"ל צונץ בדבריו על האדר"ג בספרו הנ"ל כתב שמספר הפרקים ארבעים. אבל יש לשער שנוסחת דפוס וויניציא או דפוס באזעל נודמנה לו שבשניהם מעו המדפיסים וכתבו אצל הפרק אלישע בן אבויה והפרק בן עזאי שני פעמים המספר כ"ד וככן נחסר להם פרק אחד. חלוקת הפסקאות גם בנוסחא א' וגם בנוסחא ב' היא חדשה ומידי באה ועשיתי זאת מפני שחשבת כי העמדת כל דיבור ודיבור על אפנו ולהפרידו ממה שאינו ענין לו תועיל לפעמים יותר מכמה באורים ארוכים. ומרוב חשיבות הכבר הזה בעיני והשמירה היתירה הדרושה לזה שחרתי את פני טורי הרב מהר"מ איש שלום להיות לי מסייע כדבר מצוה והוא מרוב טובו נענה לי וכמעט כל חלוקת הסימנים היא ע"פ עצתו הטובה ובהסכמתו. וראיתי עוד להתנצל לפני הקורא שכתבתי על נוסחת הגר"א ואין נראה או ואין צריך וכיוצא בזה. ויאמין לי הקורא כי נתגדלתי ביראת הכבוד לפני האיש האלהים הקדוש הזה. ועד היום יראתו מרחפת על פני. אבל תורה היא ואין נושאין בה פנים. ומתחילה חשבת שלא להעיר על דבריו כלל כי מה לנו להשגיח בנוסחאות חדשות שאינן מקיימות ע"פ כ"י או ע"פ ראיות מכריחות. אולם חזרתי כי מרוב חשיבות וחכירות דבריו בעיני חכמי ישראל ותלמידיהם. אבל מכיון שרמזתי עליהם הוכרחתי ג"כ להגיד משפטי על דבריו אם לא ישרו בעיני. וכבר ידעו בה רבנן נגא כמיב כל אלה ההגהות שנעתקו משמו ולא מבר רב אשי חתים עליהו. ובטיב ההגהות לאדר"ג בפרט כבר דבר בעל הפירושים הרב ר' אליהו מדיעלימייץ בהקדמתו לפירושו שהזכרתי לעיל והאריך להוכיח שם בראיות ברורות שלא כולם יצאו מפי הגאון ז"ל. ודי בזה:

פרק ט

תכונת הכ"י מנוסחא ב'.

נוסחא זאת במלואה לא תמצא לפי ידיעתי רק בכתב יד אחר בכות אוצר הספרים אשר בהוואטיקאן ברומי. והעירני על מציאותו הרב מהר"א בערלינער נר"ו. וגם בהשתדלותו העתיק שם עבורי ה"ר אברהם קאפוא את כל דבריו נוסחא זאת. והוא הוא הכ"י אשר שמתירו להנוסח העיקרי מנוסחא ב'. מספר הקובץ הזה בהוואטיקאן הוא 303. והחכמים אסעמאני ברישמתם ח"א צד 290 מונים שם עוד תשעה עשר קונטרסים הכרוכים בקובץ זה משערים שחלק מהקובץ נכתב במאה ה"ד למספרם וחלק אחד במאה ה"ז. והמעתיק הנ"ל כתב לי כי בסוף הנוסחא מאדר"ג כתוב עוד. תם ונשלם אבות מר' נתן והכותב הודות לאל נתן". והנה החכמים אסעמאני מזכירים שם ברישמתם אבות דר' נתן בן יצחק (והוא הקונטרס ה"ב בהקובץ הזה) ואולי נשתרבו להם מלות אלה מפירוש ר' שלמה בן יצחק לאבות שהוא שם קונטרס ד' מהקובץ וכן קבעו שם בטעות מספר פרקי האדר"ג לשלשים ושמונה. וכן מעו לחשוב שהספר אבות דר' נתן פירוש על פרקי אבות מר' נתן ב"ר נחמיה הגדפס באלמונא בשנת תפ"ח הוא המסכת אדר"ג. כללו של דבר דבריהם לאו דסמכא הם. בלעדי העתקה זאת עוד היה לפני פירוש על פרקי אבות בכ"י שמובאים בו דבריו נוסחא זאת כמה פעמים. ואחרי אשר לא נודע עוד מיבו כרכים אדבר עליו איזה דברים. על הכ"י הזה נתעוררתי ע"י הרב ר"מ שמינישניידער נר"ו. והוא קנין הרב מהרש"ו"ה האלבערשטאם נר"ו קובץ 151 מאוצר ספרים שלו המפואר. והוא נהג בי טובת עין להשאיליהו לי בכל

מבוא פרק ט

משך ימי מלאכתי ואודה לו על חסדו זה כל הימים. תמונת הקובץ הוא פֶּאֶלְיָא ומחזיק של"ט דפוס כתיבה ספרדית והוא החבור מנן אבות פירוש לאבות דר' נתן נוסחא א' לר' יום טוב צה לון שהוכיחו הרב חיד"א בשם הגדולים שלו בשם זה (וע"ע אוצר הספרים ערך זה). וכן הוכיחו בפירושו כסא רחמים בפל"ה מאדר"ג שכתב שם אבנא דלא היתה מפולת בירושלים פירש מהרי"ץ ז"ל בכ"י ברעש ע"כ א). והנה הכתב יד שבידי נכתב מאת המחבר בעצמו כנראה שם מכמה עמודים שעבר עליהם קו המחק מפני שהמחבר חזר מדבריו וכן מהחנהות אשר בשולי הדפים שם. וההקדמה מתחלת בהמלות אמר הצעיר יום טוב בן לאדוני אבי כמחר"ר משה צה לון הספר די הי"ו. וכן נמצא בסוף הספר שיר וחתום שם בראשי החרוזות אני יום טוב ב"ר משה צה לון. ולפי זה דברי הרב חיד"א שמיחמו שם בשח"ג לר' יום טוב ב"ר עקיבא צה לון שלא בדיוק הם. תוכן פירושו הוא כתוכן רוב הפירושים מעורב מדרוש ופשוט והוא מאריך עד מאד. והוא הולך וסוכב על נו"א שהוא נוסחת הדפוס ורמזתי איזה פעמים על פירושו. אמנם כל הון וקר נמצא בו לפי שמביא כמעט כל דברי נוסחא ב' כדי לברר ולתקן על פיה דברי נוסחא א' ואלה דבריו בהקדמתו אך את זה ראיתי אחרי רואי מציין מן החרכים במחשבים מונחת בקרן זוית כמעט נשתכחה מישראל והנה גם היא מחלקת שלל מכלל מסכתות וכו' הלא מצער היא וכו' ולא תהיה האמת נעדרת סוגרת ומסוגרת כמשפט הזה כי אין בפיהו נכונה וגירסא נאמנה וענין מוקשה ודבר הקשה אולי אוכל נכה בו ואפרשנו וכו' ושם אתנו נוסחאות מדויקות וחזקות כל מן דין וכל מן דין תסתים שמעתא דהילכתא עכ"ל. וע"פ הרוב נוסחאותיו הן מדויקות וכן הכנסתי כל אותם חילופי נוסחאות מכ"י זה במקום שחשבתים שהם טובים מהנוסחאות שבכ"י ורמי בפנים בין שתי חצאי מרובע מבלי העיר עליהם. אבל אם נתפסקתי בשיבם ומה גם אם ראיתי שנשתנו לגרועות או שמתי אותם כהערות ורמזתי עליהם כר"ת כ"ה (כתב יד' האלבערשטאם). וכן נשתמשתי עוד בכמה מקומות בספר נוה שלום שגדפס על ידי הרב ר' שלמה זלמן מויסין ז"ל על פי כ"י מינבען ושם בספר זה חלק גדול מאת דברי האבות דר' נתן נוסחא ב'. אבל אין ספק שדילג הסופר על כמה פרקים וכן שקיצר בכמה לשונות. והנה לקטתי מדבריו כמה נוסחאות טובות ותקנתי על פיהם כמה פעמים ורמזתי עליהם בשם נו"א או שהעקתי דבריו בהערות. אבל במקומות שלא ראיתי תועלת הכרחית על ידי נוסחתו או קצאתי ורמזתי עליהם בהמלות ועיין נו"ש. מכ"י שמזכירים דברי נוסחא זאת לא מצאתי זולתי להרב ר' ישראל אלנקאה במנורת המאור כ"י והבאתי דבריו בהערות איזה פעמים. בלעדי זה העתקתי עוד בפרק מ' מנוסחא פסקא מפרק השלום בכ"י. והוא הקובץ המחזיק דברי נוסחא א' ואישר דברתי עליו בפרק שקדם. דרכי בהערות הוא כדרכי בהערות לנו"א לקצר בתכלית הקיצור. הר"י צה לון בהביאו דברי נוסחא ב' מפרש אותם גם כן אבל נשתמשתי בפירושו רק במקומות מועטים ורמזתי עליהם.

פרק י.

ענין ההוספות לשתי הנוסחאות ומי הכ"י שהבאתי שם.

כבר אמרתי שלא כל החילופי נוסחאות אשר מצאתי בכ"י שמתי בהערות מפני שראיתי שירבו הדברים יתר מדאי וישחיתו את תואר הספר וע"כ לא העירתי בהערות בפנים רק על נוסחאות שחשבתים לאמת ברור או עכ"פ מעורר את המעיין על אמתת הדברים. אבל כדי שלא למנוע הטוב מאת הקוראים אספתים כמעט כולנה להרוספות ואולי יזכו הם למצוא את המרגניתא במקום שלא עליה בידו למצוא כלום. אבל מבלעדי דברים כאלה עוד מצאתי אחרי שכבר נמסר נו"א הספר לדפוס כמה דברים מובאים מאת האדר"ג בספרים בכ"י שלא ירדתי מהם מקודם. וכן נתגלו לי קובצים אחרים מחזיקות את כל או רוב דברי המסכת הזאת. את כל אלה אספתי וקבצתי אתה לאחת וסדרתי אותם על סדר הפרקים כל נוסחא ונוסחא בפני עצמה. והם ארבע הוספות שתיים לנוסחא א' ושתיים לנוסחא ב'. ואלה הכ"י שהבאתי בחוספה א' לנו"א. פירוש לאבות מר' יעקב בר שמשון. ליקוטים מספר יחוס תנאים ואמוראים. ספר מרפא הנפשות לר' יוסף אבן עקנין. פירוש לאבות כ"י אשר קראתי שמו ילקוט אבות שיש לשער שמחברו היה ר' אליעזר בן שלמה ב). ספר ילקוט המכירי לתהלים ומדרש תרי עשר מאת ר' מכיר ב"ר אבא וכו'.

(א) האבות הראש בפרק זה לבבא זו מביא דברים אלו בשם הרב חיד"א וכתב שם עוד ואת זה ראיתי להרב פרי הארמנה בח"ד ר' ו' ע"א שכתב ז"ל פה עיר הקודש וכו' בפירוש מנן אבות כ"י למהרי"ץ באדר"ג כתב שלא היה מפולת וכו' כדי שלא יסתכנו ע"כ והנה מצאתי פירוש זה בהכ"י במקומו אמנם דברי הרב חיד"א לא מצאתי. ואולי הם שם בגליון כי יש שם איזה מלות אשר לא יכולתי לקרותם. ב) ע' לעיל צד X וגדפס שם כמעט ר' שלמה בן אליעזר.

(ע' לעיל פ"ב). מדרש עשרת הדברות במהזור וימרי בכ"י וג"כ פירוש אבות לר' ישראל בר' שלמה. הוספה ב' מחזקה העתקה מאת שיוור אחד מהאדר"ג שנמצא באוצר הספרים שבנואטיקאן אשר ברוני רבתי והנה אין ספק שהוא מלא שיבושים וגם כן כמה דילוגים מפרק לפרק ימצאו בתוכו א) אבל גם כן כמה נוסחאות יפות ימצאו בתוכו וכמו שיראה המעיין ורמזתי עליהם לפעמים בהוספות לנו"א. הוספה ג' כוללת חילופי נוסחאות מאת כ"י אחד בפארמא שנמצא שם האדר"ג לנו"ב בקובץ 327 (ברשימת דע רוסס) והעריכו עבורי החכם הנפלא והמלומד הגדול בתורת וחכמת ישראל סוכן בית הספרים דשם ה"ה כש"ת פ"ע טראָ פֿיררא Cav. Pietro Perreau. ואנכי נתן לו כזה תודתי ממעמקי לבי נגדה לכל עמי על החסד אשר עשה עמדי במפעלו זה. והקורא יראה שנמצאו בכ"י זה כמה נוסחאות טובות ומועילות. ועוד כללתי שם איזה נוסחאות מובאות מאבות דר' נתן נו"ב במנורת המאור כ"י לר' ישראל אלנאקוזה. הוספה ד' כוללת דברי הרשב"ץ בחבורו מגן אבות ע"פ כ"י אחד בפאריז על מסכת אבות פ"א מ"ה ומ"ב וי"ג החסרים בספרי הרפוס. ונתתים פה מפני שהובא שם האדר"ג נו"ב איזה פעמים. זולת כל זאת עוד כללתי בהוספות (הוספה א' וג') תיקונים והישמטות אל ההערות וגם כן תיקוני טעויות שנפלו בדפוס. כי ע"י רוחק מקום מגורי ממקום הרפוס לא היה לאל ידי לפקח על ההגהה כאשר הפצה נפשי וסדרתי כל זאת על סדר הדפים. ובקשתי שמוחה לפני הקורא שלא יסמוך עלי בשום דבר עד אשר יעיין גם כן בהוספות לראות אם לא חזרתי מדברי בההערות או כי הבאתי שם איזה נוסחא שיש לה פנים מסבירות ביותר. — את כל זה ראיתי להקדים לגוף הספר וידעתי שלא באתי עד קצה המלאכה כי יש מקום עוד לדרוש ולקבל שכר. אבל לא עלי המלאכה לגמור ויבואו גדולים וטובים ממני ויעידוני על האמת.

ובזאת אנכי מברך על המוגמר מודה לשעבר וצועק לשעתיד כי יעורני ה' ללמוד וללמד להבין ולהגות בתורתו לא כשביל שאהיה עשיר ולא כשביל שאקרא רבי ולא כשביל שאקבל שכר אלא מאהבה.

אלה דברי צעיר התלמידים שניאור זלמן שעכטער.

לאַנדאָן, ט"ז שבט בשנת התרמ"ז לפ"ק.

א) ע' למשל דף ע"ה ע"ב שורה ט"ו (מלמעלה למטה) באותה שעה עמד משה בתפלה וכו' ואין ספק שאיזה דילוג יש כאן בפרק ט"ו לפרק י"ב ע"ש.

ביאור איזה ראשי תיבות שבאו שאינן מורגלות. אה"ר אבות הרא"ש. א"ה אהבת חסד. ב"א בן אברהם. ב"י בנין יהושע. בנ"ש בנרשם שם. כ"א כתב יד אַקספּאָרד. כ"ה כתב יד האלבערשטאם. כ"ע כתב יד עפשטיין. כ"פ פארמא. כ"ר כסא רחמים. מ"א מגן אבות. נו"א נוסחא א'. נו"ב נוסחא ב'. נו"ש נוה שלום. רי"ט י"ר' יום טוב צהלוך. רא"ב י"ן' ר' אברהם בן יעקב נייאבויער. ר"מ"ש"ש ר' משה שטיינשניידער. ת"מ"י תומת ישרים.

מפתח הפסוקים

בראשית. א אלו: * ס. ג. מה: ו. מה: ט. יא. מה: נגז: יד. כ. כל: כד. מה: כו. ו. מה: מז: כט. מה: ב. צ. כג. ד. מו. מט: ס. ו. נש: ז. ס. ט. נב. סא: טו. כב: כג. יז. ב. ג. נח: יח. מה: יט. יב. כ. יב. כז. י. יב: כג. יב. ג. א. ב: ד. צ. ג. ג. ב: ה. ג. ו. ב: נ. סג: ח. מה: נא: ט. י. יא. סג. יז. סג. סד: יג. סג. יד. ג. ד. סג: טו. נש. טז. ד. יז. ד. נח: כו. ד: יז. ז. לב. סב. ח. סג. י. מו. כד. סב. כה. כמ: ה. א. יא: מו. צ. ו: ג. מו. ה. מה: טו. ו. מט: יז. מו. י. מו: ה. כל. לב. ט. ו. לא: לג. נט: יא. ה. מה: נא: ז. מו: י. מט: יז. סג. כז. מט: יב. ה. כה: ח. ב. יג. יג. כו: לב: נג: יד. צ. נא: יח. ו. מו. צ. סא: יג. יד. כט. טו. סא: טז. ה. מט. נ: יח. א. יז. צ. ד. כד. ה. כמ: ו. כד. כמ. סג: ז. כד. כט. סב: ט. מט. נ: י. סג: יז. יט. מו: כ. כח: כל. מה: נא: כו. נו. כז. סב: לג. נו. יט. לג. נ: לה. מט. כ. ה. נא. כא. טז. סה: יח. סה: לג. יז. כב. צ. סו: ה. נש: יז. יג: כג. ד. סב: טו. טז. כט. כד. כג. כד. כה. נז. לא. יט: ס. נמ: כה. יב. מו: כד. סא. כז. ס. ו. צ. סב. לח. סה: כמ. ד. ה. ו. נז: כז. א. ק. ו. סג: כז. ל. יד. רג. ד. מט. נ: ד. א. ז. קו. א. מט: קז. יא. סג: יז. מט. נ. כז. סב. כה. סג: לג. מה: לה. כה. נא. קמ. ה. יד. ט. לב. מב. יג. נט: יח. יג: כג. סג: לז. לה. נז: קג. ח. ט. נז: יד. נט: מד. ח. סב. מה. ט. סג: כ. נט: מז. יד. סו: מט. ד. סב. ו. מו: ז. סב. לא. נד: לג. כג. נ. ה. נד: י. א.

שמות. א ו. כג: י. נט: ב. צ. ו: יז. טו. טז. י. לו: ג. ח. מה: נא: י. נו. כז. סה: ד. יג. נו. כ. מו: כז. סב: ל. נו. ה. כג. מט: ק. יז. סב. י. צ. לח: ד. סב: ט. ג. יד: כד. כה: יא. ג. לח: ח. לח: מד: יב. יז. סב: לו. סו: ו. מו: יד. טז. כו: כז. מט: כט. מט. נ. טז. צ. מה: ג. יב. ה. ג: ח. מט. יז. ד: נט: יח. ד: סו: כ. נה. טז. ג. מט: יז. צ. מט: ט. לח: מב: סב: כה. מט: יט. ו. לא: י. ה: י. יא. ה: טו. ה: כ. מה: נא: כ. ג. ה: ט. כב: כג. כז. סה: כד. כז. כה. כא. יז. כו: כב. יט. ו. כג. ב: נז: כג. ד. כה: כד. ה. סה. ז. ל. יא. ג. טז. א. כד. לו: כה. ה. כה. ח. כב: כג. לד. סב. ק. ל. א. יד. לא: יז. כג. רב. ד. לו. טז. ה: רג. כל. כה: לג. מ. קד. ה. מט. טו. מא: כד. כה. קה. כז. כג: לא. סא: קו. ו. כג. מ. יט. כא.

ויקרא. א א. ו. ט. ט: ח. ל. א. י. ג. ל. יז. יט. כ. נו: י. א. ו. מו: לג. כח: לה. כה: כט. לט. נא: יג. י. נא: כ. נא: יד. ח. א. טו. ו. ה. יג. יט. א. לב. ד: מו. צ. ה. ל. מד: לא. נא: יח. ו: יז. יט. ד: כה. נח: יט. יח. לב: מב. כ. י. לב. יז. נא: כא. ט. נא: כד. יא. כג. ז: כה. לו. מב. כה. סא: כו. ו. נש. יז. כ: כה. כז. נח: ל. נח. לד. לה. ו. נח. ו. א. ז:

במדבר. ג לא. מט. לט. נ: ה. יג. נא. יד. נא: ט. ח. נו. י. מט. נ: י. לה. לו. נ. יא. יז. מט. כה. נא: כה. מנ. סא. יב. א. כ. סא: ג. כא. לח. ה. מט. ז. א. סא. ח. א. ה: ו. ט. כ. יא. מנ. יז. יג. כא. יד. כא. סב. כט. לו. יג. ג. יד. כ. נו: כז. כ. מט: כד. סא: לה. נד. לו. כ. טו. טז. מו: טז. כו. יח: לג. מנ: נד. יז. יא. ב: יח. ו. ט. יט. טז. א. כ. א. נד: כח. כה: כט. כה: כו. כא. ה. מט: ל. מט. נא. כב. ט. י. יא. יז. יג. סג. יד. ב. טו. לח: סג. טז. לח: כד: יז. כד: יח. מד: לז. סב. ו. כד. כג. כז. לו: כד. ד. ו: יא. כד: מד: יג. סג. יד. ב. כה. ט. כ. יג. סה: כז. י. ט. ט. טז. יז. לג. כ. א: כמ. טו. נא. לא. כל. ב. רג. ג. מד: לח. נד: קו. י. נו:

דברים. א א. מט: יז. כב. ג. כג. כו: כה. כו: ד. סא. ה. נב. ט. כח: לט: יא. ז. יג. א: יט. מו: כד. סא. לז. יא: יב. ה. א. כל. כה: ה: ק. ד. סב. יג. כב: ה. ט. ס. ט. יז. טז. יז. ו. כג. נ. י. א. ה. ו. יא. יא. יג. יד. יא. יד. נב: יד. א. נט: סב: כ. נד: יח. יז. נז: כ. ג. נ. כא. ד. נד: יט. נב: כב. ו. כה. כג. טו. נח. כד. ט. נח: טז. נד: כה. טז. ו. נח. לו. כמ. ג. ב. כג. נח. כד. ב: נח. כה. ב. נח. כז. נד: כח. בו. מט: נא. ק. כ. ד: לג: רא. יז. לד: טו. סב. כז. סב. רב. י. סב. יג. מט: לז. יז. ו. לט: כ. כה: רג. א. מה: צ. סא. ו. סג. יז. נג. סא. כ. כל. כו: כז. סה. קד. ה. כא: נד: ח. כה: ט. א: כ. סא: יג. ו.

* האותיות המרובעות הגדולות הם סימן הקשטולי ואותיות רש"י סימן הפסוק ואותיות המרובעות הקטנות מציינים הרף (בנ"א או בנ"ב) והנקודות רומזות על העמוד.

מפתח הפסוקים

יהושע. א ח לז: כד ז סה: כט סא.

שופטים. א טו נג: ב ז א: כנ: ק יח א: ה לז סא: יח ל מט: נ.

שמואל א. א ט א: כח נט: ב ו נד. כו א: ו: כז מח: כח סא: ל לז מכ. ד יג יא. יב:

ק ו מח: ט ט: י כז כב. כה כט כה: כו יט מא: כח ג נט:

שמואל ב. ו יז יד. ה טו מז: יב כד ל. כה סא: יג ג כא: טו ד סג. ו סא. סג.

כב י יא נא: יד מח: טו מח. כג א כה. סב:

מלכים א. ג ה סא: טס סה: יב ו כנ: טז סה: כז מח: יג א מח: יד כל סא. יט י סה. כ כח מח:

מלכים ב. א יג מח: ד ט מח: ה כ נט: כז כא. יח ד ו. לז כב. כ ג ה סה: כה כז יט.

כח כט ל יט:

ישעיה. ב ג סו: כד מד: ג י יא ס: ד ג מו. ה א סא. יב כד ט: ק ג כו: ק י יא סא:

י לז יב. יד יט יט. כ ג סא. כא יא ד. כב כ סא. כו כל נט: כח ח לז: כמ א ב: דב יח ס:

לג יד סא. רז כד מכ: לט ג ד ה ו ז ח סנ. מ ל א ס: מא ח סא. מב א סא: יג ז. כל סו:

כד כה ט: מג ז סו: כד כו. מד ז סא. ה נד. מח יא כד. נא ו נט. טז סב. נד ז ס. יג ס: סו:

נה א סה: נח ז ח יא יז יג יד יז: ס כז ס: סג יד מח: נז סד א מט. סה כה נט.

ירמיה. א ה ו: ב א נד: ג סב: ה נח. ג יז נג: כז מד: ק יח יט ט: ק כה א: ט יא יז ט:

י יז נב. סא. יא י ס. טו סא: יב י סא. טו יט כז. יז ו לח. יז מא: כג ד סא: טו סו: כה ט סא:

ל יח יט י. רד ה סא: לה ד סא: לה ז סא: נא טו ס. נב ל יט.

יחזקאל. ב י ט. ו יז ב: יד: ק כו מ. י ד יח נא: יא כג נא: כ א לג יד: כא יד טו מח.

כח יז סא: לב טז מ. רז כד סא. כה סה: מג ז ה. מד ז נא:

הושע. ב כל כז נח: ד ו יח. טז לח: ה יד נא: ק ו ט: יא: י יא לח:

יואל. ב יג לב: ג א ז ס:

עמוס. א ט כא. ב ד ט: ז א: ג ח ז. ק ז נא: ה ז מנ: ט א נא: ו יח: כז ז סא:

עובדיה. א יח סא.

יונה. א ג סה. ט יג:

מיכה. א ג מט. ק ט נא: יד טו נז:

נחום. ב ה ס:

חבקוק. א יז סב. ג ט מח. יד נ. טו מכ. מח: נו יז ט: יט י.

צפניה. ב ג כד:

חגלי. א ו ט: נט. ט י יז. יא ט: ב ח טז: טו יז טז ט: יח יז כג ו: סא.

זכריה. ב ח נ. יז סב. ג ח יד: ד יד נ: ה יא מנ. ט ו כז: טז לח: יא א יא: יב. ז יא. יב:

יב ח סו: יג ז נז: נח. ט סו. יד ד נא: ח נב. סא:

מלאכי. א ז סא. יג סב. ב ו כד: ז סו. ג טו יח: כז לז: יט לז: נד. כז סה:

תהלים. א א לז: ז סא: ג לח. סא. ה ט: ב ח סא: יא א. ה ה. טז א ו: ו מז: י ס:

יח יא מכ. יג מח: טו מח. יט ח כו: ט לר: לו. כב ד כח. סב: כד א ג. יז. כו ה לז: כמ יט יז:

לג ה יא: ו כב: רד טו כה. כו. כז י. רה ז מח: ו מנ: לו ז מו. יז ב: ג. יג נ: לז ט לז: יא כד:

יז מנ. כל ל. מ ט י: מ מח ז ג. מט ז ס. ט ט כז: כ ג. כד ג: ג ה נד. טז לח. נז יא יא:

נח יז מד. סג ד נב. סא: סו ו מט. סח יג סב: יט ה: וט ה: עד יג טב. ג: עח יג ו:

כו: מח: טז נ: כד ד: ע סא. פ ו סה: יד ג: פא א ג. פב א כ: עא ג. פד ז סא. פו ז סא.

פט ג יא. ס. ט י: טו סא. לט מד: צ ד יח: צב א ג. ד מ. צג א ג. צד ה ג. צה יא נד.

קג יא לב. יז יא: כ לח: קד לט ננ: קו ג סא. ז מט: נ ט מח: יט מט: לה כד: לט נח. קח ח יא:

קט ו ז ט יז: כ יט: כז מו. קי ה נ: קיא י לז: קטז ד סו. ט נב. סא: קיט ה סו. עג ד:

מפתח הפסוקים

טו לו: לח. קכס יז. קכז ד לח: קכה ז לו: לח. קלג ג סא: קרו יג מח: קרט ה ד: יא: עז מו. כא כז לב: קמה ו סז. קמו ד מז. ז ח לב.

משלי א לא ס: ב ה ט: יט ז: ג ו לנ: יח נב. סא. יט כ ס. כח לג. ד ז נט: ה ס ד. טו ח: כז עז כט: ין כא למ: כז לח. טז ז למ. ז א: יא: ב. יא יב יג יד טו עז א: יח יט א. כ א: כז כו ז: ח ט סב: לא לז לד מו. ט ז ז: י ז ט. יט לח: יא ל נב: יב כו נח: יג יד סא: טו נב. כ יד: טז לז לח. יז יח סב. כח לח. כא ט נא: כז לח. כד לז: כט י: כב ד כד: כז כג נז: כג ה סה: סז. טו עז כד כה כז: כד כו יד: ל לא למ: כה א א: ב. ז לו. מא. יא א: כז לב: כו יג יד לו. כז ז כג: יא ב: יד כד. כו: יח ב. לז כג: כח יד יט. יז ס: כא כט. ק לז כג.

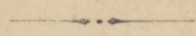
איוב. א א ד: ח וז כה כט: ב א ז נו: ג נו: סא. י גט: כז י: ג כה כא: ד יב יח: עו טז נא. יח סא: סב: ז כ סב. יא יט יד: יד א גט. יט טו. טן כו י: כא יג יד מז. כה ז כד: ג כח. ו לה: כו יט. כו יא ס. כה יא טו. יב כה: יג יד כה: כו: יז לר: למ: כא כו: כז כו: ק ה ס. קא א ד: ה. ז. יז יז: כ יז. לז יז. רב ז נו. קו ז נו. קח ז סב: קט יג סב.

שיר השירים. א יג ב. ד טו טט: ו לו: ח לב. ט מב. י ה יג: ז ג ה. ו: יא יב יג א: רות. א א א: טז יז סב. ד כא כז סג.

איכה. ג טז נח. כג ד. כח יד: יט. וז סה. קהלת. ב א כז: ז כו. ט יח: יג יח: יד לב. יט כ: ה ח יח: יא נז: ה י י ט ד כו: ה לא: ז מח. י ח ז: ח. טז יז לו: יא א ט. ו ח. ט א: ב. נט. יב יא לד:

אסתר. א כז מג. דניאל. ג כו סא. ד יא יב נד. יד סב: ין יא יא. כא סא. עזרא. ה יב סה: ז י כד. כח: נחמיה. א טז סא. יב כד מח: יג כו סא.

דברי הימים א. ב כה נג. ד י כג נג. כא טז יד: כה ד ה סא. כט כח סא: דברי הימים ב. יב ז טו סז. טו סה: יג ה סו. יט ז כא: כ לז כא: כה ז מח: טז יז כא: כו יז יח: יח כא: כ יח: כא כז כא: לב יז לו: קג יג נד: קד טז סה:

מפתח לפרקי אבות במשנה

פ"א משנה א א: * ב ט: ג יג: ד יד: ה יז: ו יח. (וע"ע נו"ב יט): ז יט: (וע"ע נו"ב יח).
 ח כא: (וע"ע נו"ב כב): ט כא: (וע"ע נו"ב כב). י כב: יא כד. יב כד: יג נו"א כה. נו"ב כה: יד כז:
 טז נו"א כח: נו"ב כד. טז נו"א לח. נו"ב לח: יז נו"א לח. נו"ב לח: יח נו"ב לח: (ע"ש)
פ"ב משנה א ב נו"ב לח: ג נו"ב כד. (ע"ש) ד נו"א מד. נו"ב לד. (ע"ש) ה נו"א מא:
 נו"ב לו: (ע"ש) ו נו"א כה. נו"ב כח: (ע"ש) ז נו"א מג: נו"ב לד. ח כט: (וע"ע נו"ב לג): ט (חמשה
 תלמידים) כט: ט נו"א כט: נו"ב ל. י ל. יא לא: יב לג. יג נו"א לג: נו"ב לב: יד לג: טז
 מכ: טז מכ: (ע"ש)

פ"ג משנה א לח. ב נו"ב לד: ב (ר"ח בן תרדיון) נו"ב לו: ג נו"ב לז: (ע"ש) ד נו"ב לח. מ.
 (ע"ע נו"א מד.) ה נו"ב לד: ו נו"ב לד: (ע"ע נו"א לח: ונו"ב כ: ז (ר' יעקב) (ע' נו"א מא: ונו"ב מא. שם)
 ט נו"א לו: נו"ב לח. י (הה"א) נו"א לו: י (ר"ד בן הרכינס) לו. יא נו"א מא: נו"ב מד. יג נו"א מא:
 נו"ב לו. יד נו"א נט: נו"ב סב: (ע"ש) טז טז נו"א נח: נו"ב סב. (ע"ש) יז לח. יח מכ.

פ"ד משנה א נו"א לח. נו"ב לו: ב נו"א מא. נו"ב לו: ג נו"א לח: (ע"ש) ד נו"ב לו:
 ד (ר"י בן ברוקה) נו"ב לח. ה נו"א מכ: נו"ב לד: (ע"ש) ו נו"א מכ. נו"ב לד: ז קה נו"ב לח: (ע"ש)
 ט נו"א מה. נו"ב מא: (ע"ש) י נו"א מד. נו"ב לו. (ע"ש) יא נו"ב מ: יא (ר"י הסנדלר) נו"א סה.
 נו"ב סד: (ע"ש) יב נו"א מכ: נו"ב לח: (ע"ש) יג נו"ב לד: יג (ר"ש) סה: יד נו"א לח. נו"ב לו.
 טז (ר' ינאי) נו"ב לו. טז נו"א מה. נו"ב לו: (ע"ש) טז יז נו"ב לו. יח נו"א מד. נו"ב לו. כ (אלישע
 בן אבויה) ע' נו"א ונו"ב לט. וע"ע נו"ב מד: כ (ר"י בר יהודה ורבי) נו"ב לח. כא נו"ב לח: (ע"ש)

פ"ה משנה א מה: ב טז: ג טז. ג (עשרה נסיונות וכו') טז: ד נו"א מה. נו"ב טז: נ.
 ד (עשרה נסיונות וכו') טט: ה נג. ו נו"ב מה. ז נח: ח נו. ט (ע' נז: ונח.) י סג: יב סג:
 יג נו"ב סג: יד נו"ב סג: (וע"ע נו"א שם) טז ס"ד. טז נו"א סה. נו"ב סו. יז נו"א ס"ה. נו"ב סד:
 יח נו"א ס: נו"ב סג. יט נו"ב סב: כ סו. כב כג כח. (ע"ש)

(* כל מקום שהוא כפתם הוא בשתי הנוסחאות.)

מפתח השמות

אבא (הדרוש) כו: אבא חנן י: אבא שאול א: כט: ל. אבא שאול בן ננס מר. אכטליון כב: כד. אבימלך מז:
 אבישלום נד: סג. אבנימוס הגרדי כה. אברהם ד. יא. יב: יג: טז: יז: יט: כד. כז: כט. מז: מה. מט. נה: נו. נט: סא.
 סב: אדם הראשון ב: ג. ד: ה: ו: ז. יא: יב. יג. כו. כז. כט: מז: מה: נב. נה: נט. ס. סא. סג: סד: אהליאב סא:
 אהרן א. יב: כג: כא. כד: כה: ל. מת. נא. נד: אויל מרוך יט. אוריאל כו. אחאב נז: ר' אחאי בר יאשיה מה:
 אחז סא: אחוזה נד: אחיה השילוני נב: אחיתופל נד: סו. איוב ב. ד: ז: ח. יו: יט. כא: כט: ל. נט: סא. איסי בן
 יהודה לד: מר: סב. אליהו ד: יג. טז: מה: מ: מט: נא. נב. סה. אליהו בן ברכאל נו. ר' אליעזר א. כב: כג. לח: מט:
 ר' אליעזר בן הורקנס ח. י. יא. יב. יד: טו: כ. כט: ל. לא: לב. לח: מ: מא. נג: נד: סד: ר' אליעזר (אלעזר) בן
 חסמא מוב: ר' אליעזר בנו של ר' יוסי הגלילי מו. סב. ר' אליעזר בן יעקב לד: לח: מ: מה. נ. סד. ר' אליעזר המודעי
 מא: מד. אליקים סא. אלישע הנביא יג. מת. אלישע בן אבויה לט: סד. סה: ר' אלעאי לא: אלעזר בן אהרן
 א. כה: ר' אלעזר בן דלגי נג: ר' אלעזר בן יהודה מט: ר' אלעזר בן עזריה ו. כג. לג: לד: לה: לח. מא: סד: ר' אלעזר
 בן ערך כט: ל. לג: ר' אלעזר בן פרמא מו. ר' אלעזר (אליעזר) הקפר לח: מוב. מד: ר' אלעזר ב"ד צדוק לו: ס.
 ר' אלעזר (אליעזר) בן שמוע מוב: טג: אלקנה מה: אמוץ מה: אמנון כא: סה. אנטיגנוס איש סוכו יג:
 אספסיאנוס י: יא: יב. טז: יח.

בוועז סג. בית הלל ז: סו: בית שמאי ז: סו. ביתוס יג: בלעם ב. ו: כד: לו: לח: מד: נד: סב: טג. סו.
 בלק ב. כד: לח: סד: בלשצור כח: בנימין נב: סא. בנימין הצדיק ט. בן זומא לו: לח. סד. סה. בן כלבא שבוע טו.
 בן עזאי ב. כג: לו: מ. מא. סד: סה. בני בתירה נח: בן ציעית הכסת (הכסף) טו. בעשא נד: בצלאל סא:

מפתח השמות

גבריאל כר: כו. גרעון סא: נחזי כא. נד: נט: סו. רבן גמליאל ז. להז: לח: מו. נד: סד. גמליאל (בן הגר) לא: דואג נד: סג. סו. דוד ו: יג. לא. לה: מוז: מוח. סא: סג. סה: סו. ר' דוסא הבבלי לח. ר' דוסא בן הרכינס לו. ר' דוסתאי (ביר ינאי) ח: כב: דינה ז: דניאל יא: סא.

הגר מט. סה: הורקנס (אביו של ר"א) מו. (כנו של ר"א) מו: הלל כד: כז: כח. כט. ל: לא: לו: (רבי) לד: מג: נה: סד: סה. הלל (בן הגר) לא: זכריה א: זרובבל ו. כא: זרח סג.

חבקוק מוח: חגי א: חוה ב: ג. ד: י. יב: יג. כא. נח: נט: חולדה הנביאה נב: נד. חזקיהו א: ו. מ: סג. סה: חירם סא: ר' הלפתא איש צפורי לו: חנה נט: ר' חנינא בן דוסא יש: לח. לו: ר' חנינא (חגיגה נחומיה) סגן הכהנים יא. כו. לד: לה: ר' חנינא בן תרדיון לו: מוח: חנניה סא. ר' חנניה בן חכניאי (חגיגה בן חכילאי) לח. מ. ר' חנניא בן עקשיא סו:

טיטוס ב: י: ר' טרפון ח: טו. כ. כג. לג: לה: מב: מו: סו.

ר' יאשיהו א. כג. נז. יהודה נז: ר' יהודה ט: כב: לד: מד: מוח. מט: נב: נד: ר' יהודה ב"ר אלעי י. יא: לא: מג: ר' יהודה בן בתירה ג: ה: ו. כג. ר' יהודה בן חנינא סב. יהודה בן טבאי כא: ר' יהודה הנשיא (או רבי סתם) ג. ד. יח: כג: כג. לג: לו. לה: מו. מו. ר' יהודה בן טימא סו. יהויכין יש: יהונתן (בן גרשום) סה. סו. ר' יונתן ב"ר יוסי (ר' נתן ביר יוסף) מא: יונתן בן עוזיאל כט. ר' יהושע ח: יא: יב. מו. מו: כ. כא. כח: כט: ל. לא: לד: מוח. נג: נד: סד: יהושע (בן נון) א: ב. כו. לג. מו: מו. נג. סא: יהושע בן פרחיה יח. ר' יהושע בן קרח ז. ח: מו. מו. יהושפט כא: ר' יוחנן בן ברוקה מו: ר' יוחנן בן דהבאי מו: ר' יוחנן בן זכאי י. יא: יב: ט: מו: כח: כט: לג: לו: מ. ר' יוחנן בן גוריון לו: לה: לד: לח. מו: נד: סד: יונה יג: סה. יונתן (יהונתן) בן שמעון יח: כח: ר' יוסי ג. ד. כב: כג: כה. לד: לח. מו: מו: מר: ג. סג: סה. סו. יוסי הבבלי מא. יוסי בן יעזר יד. ר' יוסי הגלילי א. ו. כג: לו: לד: לח. מו. מו. נד: ר' יוסי הכהן טו. כט: ל. לג. ר' יוסי ב"ר יהודה לא: יוסף ו: יג. יד. יח: כג: לב: נט: יוסף בן יוחנן יד. יו. יחזקאל מוח: ר' ינאי לו. יעבץ נג. יעקב ו: יא. יב: יד. טו: כז: נב. נה: נו: נט: סא. ר' יעקב מא. ר' יעקב בן חנניא כד. יצחק יוסף מו: כז: מו: נה: נט: ר' יצחק בן פנחס מו. ירבעם נד: ירמיה ו: מוח: סה. ישמעאל כד: כז: כט. ר' ישמעאל ח: לד: מו: מו: סד: מו: ר' ישמעאל בן אלישע כז: נח. סד. ישמעאל בן קמחית נג: ר' ישמעאל בנו של ר"י בן ברוקא כ. לד: ישעיה נד. סא. יתרו נג.

כלב סא: כנסת הגדולה א: ט:

לאה נח: נט. לבן יד. יש: ר' לויטס איש יבנה לו.

ר' מאיר ו. ח. יח: כב: כד: לד: לו: מו. מו. נד: נה: נח: נט: מיכאל כד: כו. מיכהו מוח: מישאל סא. מלאכי א: מנחם כד. מנשה נד: מפיבשת סג: מרים יב: כג: כא. ר' מרינוס כו: משה א: ב. ה: ו. ז: יב: מו: כ. כא: כח: כו: כט. לג. לו: לח: מו: מו: מוח. מט. נ. נד: נו: נט: סא. ר' מתתאי בן חרש א. לו: מו: מתושלח מו: נב.

נבוכדנצר סא. ר' נהוראי לו. לה: נו: נח ד. ו. מו. מו. ר' נחוניא בן הקנה לד: ר' נחמיה מו. מוח. נג: נו: נקדימון בן גוריון טו. לג. נתאי הארבלתי יח. יש: ר' נתן א. כג. לה: מו. מוח. נב: ר' נתן בן יוסף מוח. סנחריב מו. סד: סרח בת אשר נב.

ערדו הנביא מוח: עובד אדם יד. עזרא מט: נא. עזריהו יח: כא. עזריה סא. עלי א: עמרם כא. עקביא בן מהלאל לח. ר' עקיבא א. ו. ח: ט. יד. טו: כ. כב: כג: כו. לב: לו. לה: לו: מו: מא: מו: מו. נד: נה. סד: עישו כז: סג. סה:

פומיפר יד. ר' פסיים מו. פרעה יח: לח: מו: נט: פרץ סג.

צדוק (צדוקים) יג: ר' צדוק לב. צדקיהו יש: סא: צפורה כ. סא:

קין סג. סו. קני נג. קרח נ. סד:

ראובן סג. נו: ר' ראובן בן אצטרבולי לב. לט: רבקה נה: נו: נט: רות סג. רחל נח: נט. רחל (אשתו של ר"ע) טו. רפאל כו.

שאול כב. נט: סא: סג: שלמה יג. ס. סא: ישם ו: נב. שמאי כד. כח: כט: ל: לא: לג: סד: סה. שמואל א. ו: מוח: נט: שמעון (כנו של ר"ג) לה: לח. ר' שמעון בן אלעזר (אלעזר) ג: מו: יח: כ. כא. כג. כו. לב. לח: לו. לח: מא: מו. מו. מר: מו. מט: נ: נד: סו. רבן שמעון בן גמליאל לח. מא. מו. ג. נב: נג: נו: נח. ר' שמעון בן יהודה נד: ר' שמעון בן יוחאי ג. יא: לב: נב: סה: סו. ר' שמעון בן יוסי כו: ר' שמעון בן מנסיא ג. יא: טו. ר' שמעון בן נתנאל טו: כט: ל: לב: לג: שמעון הצדיק ט: יג. שמעון בן שטח כא: כב. שמעיהו כב: שמעיהו מוח: שמשון יח. ישרה כז: נח: נו: נט. שת ו: תלמי המלך מו: תמר סג.

אבות דרבי נתן

נוסחא ב פרק א

נוסחא א פרק א

משה נתקדש בענן וקבל תורה מסיני שנאמר וישכון כבוד ה' על הר סיני למשה (שמות כ"ד י"ג) לשהרו זה היה (מעשה) אחר עשרת הדברות א' (דברי ר"י הגלילי ב) ור"ע אומר ויכסרו הענן ששת ימים (שם) (להר ולא) למשה ומראש חדש א' ויקרא אל משה ביום השביעי מתוך הענן (שם) לחלוק לו כבוד למשה : א"ר נתן מפני מה נתעכב משה כל ששת ימים ולא שרה עליו דבור בשביל שימרק מכל אכילה ושתייה שיהיה במעיו עד שעה שנתקדש ויהא כמלאכי השרת. א"ל רבי מתיא בן חרש ר' לא אמרו אלא לאיים עליו כדי שיקבל עליו דברי תורה באימה ביראה ברתת ובזיע שנאמר עבדו את ה' ביראה וגילו ברעדה (תהלים ב' י"א ד) : מעשה שארע בר' יאשיה ובר' מתיא בן חרש שהיו שניהם יושבים ועוסקין בדברי תורה פירש ר' יאשיה לדרך ארץ א"ל ר' מתיא בן חרש רבי מה לך לעזוב דברי אלהים חיים ולשטוף בדרך ארץ ואע"פ שאתה רבי ואני תלמידך אינו טוב לעזוב דברי אלהים חיים ולשטוף בדרך ארץ ה. אמרו כל זמן שיושבין ועוסקין בתורה היו עושין מקנאין זה לזה (י) וכשנפטרין דומין כשהן אוהבים מנעוריהם (י) :

על ידי משה נתגבה תורה בסני שנאמר וכתבם על שני לוחות אבנים ויתנם אלי (דברים ה' י"ט) ה) ולהלך הוא אומר אלה החוקים והמשפטים והתורות אשר נתן ה' בינו ובין בני ישראל בהר סיני ביד משה (ויקרא כ"ו מ"ו). תורה שנתן הקב"ה לישראל לא נתנה אלא ע"י משה שנא' בינו ובין בני ישראל זכה משה להיות שליח בין בני ישראל למקום (ט). משה עשה את איל המלואים ואת שמן המשחה ומשה בו אהרן ובניו כל שבעת ימי המלואים. ממנו נמשחו כהנים גדולים ומלכים (י) ואלעזר שרף פרת החמאת שטמנו ממאים מטהרים לדורות (יא). א"ר אליעזר גדולה מדה זו שהיא נהגת לדורות שאהרן ובניו נתקדשו בשמן המשחה שנאמר ואת אהרן ואת בניו תמשה וקדשת אותם לכהן לוי (שמות ל"ו יב) :

אבל שבעת ימים (בראשית נ' י"א). משתה ז' מנין שנאמר

כל העושה עצמו גדול אינו גדול אם אין אחר גדול ממנו מגדלו א'. מלך מלכי המלכים הקב"ה גדל את משה וממ"ה קדשו שנאמר לא כן עבדי משה בכל ביתי נאמן הוא פה אל פה אדבר בו וגו' (במדבר י"ב ז' ח) הא למדנו שממ"ה הקב"ה גדל את משה וממ"ה קדשו ב) : משה נתקדש בענן כל שבעה שנאמר ויעל משה אל ההר (ויכס הענן את ההר) וישכון כבוד ה' על הר סיני (וגו') (שמות כ"ד מ"ו) (מנין) [מכאן] שחזר א' עליו (את) הכבוד כל שבעת הימים וקדשו כדברי ר' יוסי הגלילי ר' עקיבא אומר וישכון כבוד ה' על הר סיני בראש החדש (ד) ויכסרו הענן ששת ימים ויקרא אל משה ביום השביעי מתוך הענן (שם) שביעי אחר דברות ה) : משה נתקדש (ו) (הענן) [בענן] כל שבעה וקדש את אהרן ואת בניו כל שבעה שנאמר ויקח משה משמן המשחה ומן הדם אשר על המזבח וגו' (ויקרא ח' ל"ו) אלעזר שרף את הפרה והזה ממנה על כל ישראל כל שנה (ז) ושנה (ח). אמר ר' יוסי היא המטהרה הנוהגת (בדורות) [לדורות] (ט). מכאן אמרו זב ז' (י) וזב ז' נדה ז' מצורע ז' ממא מת ז' אבל ז' משתה ז'. זב ז' מנין שנאמר וכי יטהר הוב מזוב וספר לו שבעת ימים (שם ט"ו י"ג). וזב ז' מנין שנאמר ואם מטהר מזוב וספרה לה שבעת ימים (שם שם כ"ח). נדה ז' מנין שנאמר שבעת ימים תהיה בנדתה (שם שם י"ט). מצורע ז' מנין שנאמר וישב מחוץ לאהל שבעת ימים (שם י"ד ח') (יא). ממא מת ז' מנין [שנאמר] וכל אשר יגע על פני השדה כחלל חרב או במת וגו' (במדבר י"ט מ"ו). אבל ז' מנין שנאמר ויעש לאביו מלא שבוע זאת וגו' (שם כ"ט כ"ז) (יב) :

הערות לנ"ב

א) אחר דברות ככ"א וכביע מעשה אחר עשרת הדברות. ועל הגליון הראשונות. ב) ר' יוסי ור"ע בכ"ו וכן נהגתי בהוספת מלת רברי ובספרים ר' יוסי הגלילי משום ר"ע. ג) הנהגתי עפ"י הכ"י ובס' למשה החיד וכבר הוגה ע"י המפרשים להר ולא למשה (ד) ע"י יומא ד' ע"א וע"ב וסדר עולם רבה פ"י ובמדבר רבה פ"ב ספ"ו (ה) ע"י תענית כ"א ע"א מעשה דר"י ואילפא (ו) אמרו וכו' היו נעשין כקמאין וכו' בכ"א (ז) ע"י קרושין ל' ע"ב. וכביע היו דומין שהם (ח) בכ"ו ויתנם ה' אלי את שני לוחות הברית ועי' תומ"י (ט) ע"י ת"כ בחוקתי ספ"ה וג"כ סוף פ"ג (י) ומכילתא ר"פ כי תשא וברכות ה' ע"ב. (י) ע"י ת"כ פ"צו במכילתא דמלואים והוריות י"א ע"ב ובירושלמי שם פ"ג ובריתות ה' ע"ב ובויקרא רבה פ"י ס"ח ובמדבר רבה שם. (יא) ע"י ספרי במדבר פ"י קכ"ג ובניש' במ"ע את כ"ד אבל ע"ע פסוקתא דר"כ פ' פרה ובג"ש בהערות אות קע"ו ובילקוט ר' תשנ"ט ולפ"ז היה נראה להגיה כאן משה שרף כמי (יב) ע"י בהוריות שם ור"ל לדעת המפרשים

הערות לנ"א

א) בכ"ה לגדלו. ב) ע"י עירובין י"ג ע"ב. ג) ש ה' זר בכ"ה. ד) מראש הדרש בכ"ה (ח) אחר ע"ש דברות בכ"ה. וסוים דברי ר"ע הוא ע"י ר"י תענית פ"ד ה"ה. (ו) בכ"ה כיון שעלה נתקדש משה. (ז) כל שנה ליהא בכ"ה. (ח) ע"י במדבר פ"י י"ב ס"ז ואולי צ"ל כל שעה ושעה (הצריח לכך). (ט) כלומר דילוף מזה בעד כל פרישות שהם ז' ימים וכמו בה"ג קודם יו"כ ועי' יומא ד' ע"א כל הסוגיא שם. (י) ונדה ז' וזה ז' בכ"ה. (יא) כן הוא הסדר בכ"ה ובכ"ד בבא זאת דממא מת היא קודם לכבא דזב ז'. (יב) ע"י ביר' פ"ע ובג"ש

יהושע קבל ממשנה שנאמר ונתתה מהודך עליו למען ישמעו כל עדת בני ישראל (במדבר כ"ז ב'): זקנים קבלו מיהושע שנאמר ויעבדו העם את ה' כל ימי יהושע וכל ימי הזקנים אשר האריכו ימים אחרי יהושע אשר ראו את כל מעשה ה' הגדול אשר עשה לישראל (שופטים ב' ז'): שופטים קבלו מקנים שנאמר ויהי בימי שפט השופטים (רות א' כ"ה טו): נביאים קבלו משופטים שנאמר ואשלח אליכם את כל עבדי הנביאים יום השכם ושלוה (ירמיה ז' כ"ה טז): חגי זכריה ומלאכי קבלו מנביאים: והם כנסת הגדולה קבלו מחגי זכריה ומלאכי (י) והם אמרו שלשה דברים הוו מתונים בדין והעמידו תלמידים הרבה ועשו סייג לתורה (ח):

הוו מתונים בדין כיצד מלמד שיהא אדם ממתין בדין שכל המתין בדין מיושב בדין שנאמר גם אלה משלי שלמה אשר העתיקו אנשי חזקיה מלך יהודה (משלי כ"ה א') ולא שהעתיקו אלא שהמתינו (ט) אבא שאול אומר לא שהמתינו אלא שפירשו (כ) כראשונה היו אומרים משלי ושיר השירים וקהלת גנוזים היו שהם היו אומרים (כא) משלות * (כא) ואינן מן הכתובים ועמדו ונגזו אותם עד שכתבו אנשי כנסת הגדולה (כב) ופירשו אותם שנאמר וראא בפתאים אביגה בכנים גער חסר לב [וגו'] והנה אנשי לקראתו שית זונה ונצורת לב ורמיה היא וסוררת כמיתה לא ישכנו רגליה פעם בחוץ פעם ברחובות ואצל כל פנה תארוב והחזיקה בו (כג) ונשקה לו העיזה פניה (כד) ותאמר לו זבחי שלמים עלי היום שלמתי נדרי על כן יצאתי לקראתך לשחר פניך ואמצאך מרבדים רבדתי ערשי חטבות אטון מצרים נפתי משככי מור אהלים וקנמון לכה נרוה דודים עד הבקר נתעלסה באהבים כי אין האיש כביתו הלך בדרך מרחוק צרור הכסף לקח כידו ליום הכסף יבא ביתו (משלי ז' ז') וכתוב בשיר השירים לכה דודי נצא השדה נלינה בכפרים נשכימה לכרמים נראה אם פרחה הגפן פתח הסמדר הנצו הרמונים שם אתן את דודי לך (ז' י"א) וכתב בקהלת שמח בחור בלדותך ושיכך לך (כה) בימי בחורותי והלך בדרכי לך (לו) ובמראה עיניך ודע כי על כל אלה יביאך האלהים כמשפט (י"א ט') וכתוב בשיר השירים אני לדודי ועלי תישוקתו (ז' י"א) הו לא שהמתינו אלא שפירשו (ז'): ד"א הוו מתונים בדין כיצד מלמד שיהא אדם ממתין בדבריו ואל יהי מקפיד על דבריו שכל המקפיד על דבריו

משה קבל תורה מסיני ומסרה ליהושע ויהושע לזקנים וזקנים לשופטים ושופטים לנביאים ונביאים (ג) לחגי ולזכריה ולמלאכי חגי זכריה ומלאכי מסרו לאנשי כנה"ג. ואנשי כנה"ג היו אומרים ג' דברים הוו מתונים בדין והעמידו תלמידים הרבה ועשו סייג לתורה (ד): משה קבל תורה מסיני לא מפי מלאך ולא מפי שוקף אלא מפי מ"ה (טו) הקב"ה שנאמר אלה החקים והמשפטים והתורות (ויקרא כ"ו ב'). ומנין שכתבם לו שנאמר וכתבם על שני לוחות אבנים (דברים ד' י"ג טז). משה מסר ליהושע שנאמר ויהושע בן נון מלא רוח חכמה כי סמך משה את ידיו עליו (שם ל"ד ט'). יהושע מסר לזקנים שנאמר ויעבדו העם את ה' [וגו'] (שופטים ב' ז') אשר האריכו ימים אבל לא שנים (ז'). זקנים מסרו לשופטים [שנאמר וכי הקים ה' להם שופטים וגו'] (שם י"ח). שופטים מסרו לעלי שנאמר ועלי הכהן יושב על הכסא (שמואל א' א' ט'). ועלי מסר לשמואל שנאמר והנער שמואל הולך וגדל וגו' (שם ב' כ'). שמואל מסר לנביאים שנאמר כי לא יעשה ה' אלהים דבר לפי אס גלה סרו לעבדיו הנביאים (עמוס ב' ז') (יח). נביאים מסרו לחגי ולזכריה ולמלאכי וחגי זכריה ומלאכי מסרו לאנשי כנה"ג והם היו אומרים ג' דברים הוו מתונים בדין וכו'. שכל מי שהוא מתון בדין הוא מיישב את הדין ומוציאו על אפניו שנאמר תפוחי זהב במשכיות כסף דבר דבור על אפניו (משלי כ"ה י"א):

ד"א הוו מתונים בדין שכן מצינו באנשי חזקיהו מלך יהודה שהיו מתונים בדין (ומתישכין)

הערות לנו"ב

ובתי ובפירשיו שם ובענין כל הפסקא עי' בפר"א הנדפס פ"ד ובהערות רד"ל שם אות י' ובפירש"א כ"ע שם והוא המאמר בתשלומי (ז) ונביאים ל' בכ"ה (יד) עי' משנה אבות פ"א מ"א. (טו) מפי מו"ה ל' בכ"ה. (טז) ע' בנ"א אות ט' והדברים כאן יותר מכוונם להמכילתא ר"פ כי תשא. (יז) בכ"ה ליתא למלות אלו אבל לא הסגולות אותם לפי שגם במגן אבות מביא אותן בשם האדר"ג ועיון סדר עולם רבה פ' ד' ושבת ק"ה ע"ב. (יח) בחרתי בהנוסחא שבכ"ה ובכ"ד הוא כזה לשופטים שנאמר ועלי הכהן יושב על הכסא עלי מסר לשמואל שנאמר וכי הקים ה' להם שופטים שנאמר והנער שמואל מסר לנביאים שנאמר כי לא יעשה ה' דבר ע"כ ועי' מדרש שמואל ר"פ י"ד וילקוט עמוס שם ונראה דכאן גלה גלה דרש ע"ש. והחסרון והשתבשות הדברים ניכר מתוכו. ובעיקר הדברים עי' במקומות שרמזתי עליהם באות ט"ו וט"ז בנ"א וגם בכ"י שם. וא"ס שנוסחא זאת ישרה

הערות לנו"א

שאפי כ"ג בן כ"ג. מעון משיחה וע"ע בהגהות הגר"א. (ג) עי' ב"ב ע"ה ע"א. (ד) בילקוט מביא הך דרשא על הפסוק ביהושע כ"ד ל"א וכן המאורי בהקדמות לאבות. (טו) הגהתי עפ"י הכ"י וכן הגיהו כל המפרשים ובספרים קבלו מיהושע. ועי' ב"ב ט"ו ע"ב ותמורה ט"ו ע"ב ועי' מפרשים. (טז) דאיתא שם בירמיה לעיל מניח כיא את הדבר הזה צויתו וגו' ותלתם בכל הדרך לכן היום אשר יצאו וגו' ואשלח אליכם וגו'. נמצא מוכח שפור מנח קרא דנביאים היו קרובים לשופטים לקבל כותם שאפי חיפה אחר יציאת מצרים היו להם נביאים כ"י. (ז) עי' יומא ט' ע"ב ובנ"ש. (ח) עי' מכילתא מסי' דפסחא פ"ו וספרי דברים פ"ו ט"ו. (ט) מפרש ליה מלשון עתק והדברים עתיקים מהרועב"ק. ובכ"ע אשר העתיקו אותם וגו'. (כ) עי' ספרי במדבר פ"ו ע"ה דמפרש והדברים עתיקים כל אחד ואחד מפרש כבקומו וע"ע רות רבה פ"ב. (כא) שהיו אומרים בכ"י. * בכ"ע משלי' הם. (כב) עי' בא"ח וכו' וא"הר שהגיהו פה אנשי חזקיהו מלך יהודה. וא"ס שהדין עמם וע"ע נ"ב. (כג) תחזיקה בו בכ"י. (כד) במקרא כתוב ה ע ז ה פניה. (כה) וישיב לך בכ"א. (כו) ב ד ר ך לך בכ"א. (כז) בכ"א ה ו י ליתא ועי' תומ"י. ובכ"ע הרי. ובעיקר הדברים עי' במדרש

משכח את דבריו [שכן מצינו במשה רבינו בשעה שהיה מקפיד על דבריו משכח דבריו] כח, והיכן מצינו במשה רבינו ששכח את דבריו שנאמר ויאמר אלעזר הכהן אל אנשי הצבא הבאים למלחמה זאת חוקת התורה אשר צוה ה' את משה (במדבר ל"א כ"ב) משה צוה ולא אותי צוה את משה אחי אבא צוה ואותי לא צוה כח) והיכן מצינו במשה שהקפיד על דבריו הרי הוא אומר בפקודי החיל ויקצוף משה על פקודי החיל ויאמר אליהם משה החייתם כל נקבה (שם שם י"ד) ל, אי"כ מה ת"ל כל נקבה אלא זו עצמה שיעץ בלעם הרשע על ישראל דכתיב ועתה הנני הולך לעמי לכה איעצך אשר יעשה העם הזה לעמך באחרית הימים (שם כ"ד י"ד) אמר לו עם זו שאתה שונא רעב הוא לאכילה וצמא הוא לשתייה ואין להם שיאכלו ושישתו אלא מן בלבד לך ותקן להם קובות והנח להם מאכל ומשתה והושיב בהן נשים יפות בנות מלכים לא) כדי שיונו העם לבעל פעור ויפלו ביד המקום, מיד הלך ועשה בלק כל מה שאמר לו בלעם הרשע, ראה מה גרם לו בלעם הרשע לישראל שנפלו מהן עשרים וארבעה אלף שנאמר ויהיו המתים כמגפה ארבעה ועשרים אלף (שם כ"ה ט), והלא דברים ק"ו ומה משה רבינו חכם גדול שבגדולים אב לנביאים בשעה שהקפיד על דבריו שכח את דבריו אנו על אחת כמה וכמה מלמד שיהא אדם ממתין בדבריו ולא יהיה מקפיד על דבריו לב) ; כן עזאי ואמר הו' זהיר בדבריך במטלה לב) :

ועשו סייג לתורה, ועשה סייג לדבריך כדרך שעשה הקב"ה סייג לדבריו ואדם הראשון עשה סייג לדבריו, תורה עשתה סייג לדבריה, משה עשה סייג לדבריו, ואף איוב ואף נביאים וכתובים וחכמים כולם עשו סייג לדבריהם (ל) ; איזהו סייג שעשה הקב"ה לדבריו הרי הוא אומר ואמרו כל הגוים על מה עשה ה' ככה לארץ הזאת (דברים כ"ט כ"ד) מלמד שגלו לה) היה לפני מי שאמר והיה העולם שעתידין הדורות לומר כך לו) לפיכך א"ל הקב"ה למשה משה כתוב והנח לדורות הבאים ואמרו על אשר עובו את ברית ה' וגו' (שם) וילכו ויעבדו אלהים אחרים וישתחוו להם אלהים אשר לא ידעום ולא חלק להם (שם כ"ה) הא למדת שחוציא הקב"ה שכר בריותיו בשלום לו) ;

[ומישבין] יט) את הדין שנאמר גם אלה משלי שלמה (שם שם א') (מה ת"ל גם אלה) כ) אלא שהיו מתונין בדין ומישבין את הדין, אשר העתיקו אנשי חזקיהו מלך יהודה (שם) למה נאמר אלא שאני אומר במשלות ושיר השירים וקהלת גנוזים היו עד שהן (בכתבן) (בכתובים) כא) במשלות מה הוא אומר הומיה הוא וסורת (שם ז' י') בשח"ש מה הוא אומר צרור המור דודי לי בין שדי ילין אשכול הכופר דודי לי (בין שדי ילין) (א' י"ג), בקהלת מה הוא אומר שמת בחור בילדותך (קהלת י"א ט') ; ד"א אשר העת יקו אין העתיקו אלא שפרשו שנאמר ויעתק משם ההרה (בראשית י"ב ח') אין צריך לומר המעתיק הרים ולא ידעו (איוב ט' ח') כב) ; ד"א הו' מתונין בדין שלא יהא אדם קפדן ולא יהא נכנס לתוך דברי חכירו שכל מי שהוא קפדן סופו לשכח את דבריו שכן מצינו במשה אדון (אב) הנביאים על שהקפיד שעה אחת שכח את דבריו והשיב אלעזר בן אהרן תחתיו שנאמר ויאמר אלעזר הכהן וגו' (במדבר ל"א כ"א) למשה צוה, אותי לא צוה, והרי דברים ק"ו ומה אם משה אב הנביאים על שהקפיד שעה אחת שכח את דבריו ק"ו שאר בני אדם כג) ; כן עזאי ואמר אם עמדת, על דבריך במלתם כד) :

ועשו סייג לתורה לא דומה כרם שהוא מוקף גדר לכרם שאינו מוקף גדר שלא כה) יעשה אדם גדר יותר מן העיקר ויפול הגדר ויקצץ את הנטיעות שכך מצינו שעשה אדה"ר גדר יותר מן העיקר ונפל הגדר וקצץ את הנטיעות כו) ;

הקדוש ברוך הוא עשה סייג לדבריו אף אדה"ר אף איוב אף משה אף התורה אף הנביאים אף הכתובים אף החכמים עשו סייג לדבריהם ;

ומנין שעשה הקב"ה סייג לדבריו שנאמר ואמרו כל הגוים על מה עשה ה' וגו' (דברים ל' כ"ג) התחילו עבשו כל באי עולם (או') [לומר] למשה בשביל שהוא [שליט] בעולמו הורג [מי] שהוא רוצה ומניח מי שהוא רוצה אנשי מי המבול מה עשו לו שהציק אותם כנאדות במים אנשי דור הפלגה מה

הערות לנ"ב

הערות לנ"א

יותר וע"ע ברש"י לאבות בכ"א ובמגן אבות שם. יט) הגהתי ע"פ הכשר הדברים לקמן. כ) הגהתי ע"פ הגו"ש כא) כן הוא בגו"ש. כב) ע' בג"א והדברים כאן מסכימים ביותר עם המדרש משלי כ"ה וילקוט שם, כג) ע"י מדרש משלי שם, כד) בניגוד למעביר על מדרתיו כהר"ץ וצ"ע, כה) אולי צ"ל ולא. כו) שכן מצינו באדה"ר שעשה וכו' בכ"ה וע' בנ"א ובהערות

משלי כ"ה וילקוט שסו"ע שבת ל' ע"ב ומ"י וידם פ"ד וכבר האריכו החכמים האחרונים בפנה זו. כח) שכן וכו' בס' ליתא והגהתי ע"פ כ"ע, ובספרים הגדולים לקמן ע"פ ס"א שכן במקום ויחין וא"י (כט) צוה את משה ואותי לא צוה נתחב בספרים ע"פ ס"א וע' וקרא רבה פ"ב ועירובין ס"ג ע"א ונוכחתינו מורכבת מושתיהן ע"ש. ל) מוקרא דויאמר מייתי ראייה דשכח דבריו וע' ספרי במדבר פ"י קנ"ז ופסחים ס"ו ע"ב ומקרא דיקצוף שהקפיד ע"ש בספרי לא) בנות מלכים נשים יפות בכ"ע, לב) ע"י ת"י במדבר כ"ד די וסנהדרין ק"ו ע"א וברושלמי הלך ובספרי שם, וכל הך דרשה כאן היא מווספה על הגליון וא"כ מה ת"ל שבראשה הוא רק סוגנון לשון, ול) ע"ע נ"ב, לד) כסדר הזה הגהתי המפורשים וג"כ הגר"א וכסדר הזה מתפרש ג"כ בפ"ב, ובכ"א, ובספרים ישנים ל' למלת וחכמים ובכ"ע ל' למלת כתובים, לה) שגלו וידוע בכ"ע וע' מאורי אבות מ"א, לו) כ"ה בכ"ע, ובספרים כן לומר על מה עשה ככה לארץ הזאת, ועיין במאורי שם, לז) כן היא הנוסחא בכ"י ובס"א שבתומיו וגם במאורי שם ובספרים כנסתרת

איזוהו סייג שעשה אדם הראשון לדבריו הרי הוא אומר ויצו ה' אלהים על האדם לאמר מכל עץ הגן אכול תאכל ומעץ הדעת טוב ורע לא תאכל ממנו כי ביום אכלך ממנו מות תמות (בראשית ב' י"ז) לא רצה אדם הראשון לומר לחוה כדרך שא"ל הקב"ה אלא כך אמר לה ומפרי העץ אשר בתוך הגן אמר אלהים לא תאכלו ממנו ולא תגעו בו פן תמותון (שם ג' א' לח). באותה שעה היה נחש הרשע נוטל עצה בלבו אמר הואיל ואיני יכול להכשיל את האדם אלך ואכשיל את חוה הלך וישב אצלה ודרכה שיחה עמה אמר לה אם לנגיעה את אומרת צוה עלינו הקב"ה הריני נוגע בו ואיני מת אף את אם תגעני בו אי את מתה לט). מה עשה הנחש הרשע באותה שעה עמד ונגע באילן בדין וברגליו והתיעו עד שנשרו פירותיו לארץ. ויש אומרים לא נגע בו כל עיקר אלא כיון שראהו אותו אילן היה צווח עליו ואמר לו רשע רשע אל תיגע בי שנאמר אל תבואני רגל גאווה ויד רשעים אל תנדני (תהלים ל"ו י"ב) : ד"א מ"א אל תבואני רגל גאווה זה מיטום הרשע שנשחקו עצמותיו שהיה מורה בידו (מ) והיה מכה על גבי המזבח ואומר לקום לקום אתה מלך ואני מלך בוא ועשה עמי מלחמה כמה שזורים נשחטו עליך כמה עופות נמלקו עליך כמה יינות נסכו עליך כמה בשמים קטרו עליך אתה הוא שמחריב את כל העולם וכלו שנאמר הוי אריאל אריאל קרית חנה דוד ספי שנה על שנה חגים ינקפו (ישעיה כ"ט א' מ"ג) : ושוב (יד) אמר

עשו לו שפירזן בכל העולם כולו אנשי סדום מה עשו לו (ושמעמן) [שהמיתן] באיש ובמלכו (ו) ועמו מה עשו לו שהלם מארצו [לכך נאמר למשה כתוב אחריו על אשר עזבו וגו'] וילכו ויעבדו אלהים אחרים לפיכך נאמר ויתשם ה' מעל אדמתם באף ובחמה וקצף גדול (דברים כ"ט כ"ג) וכ"ח) כח). ב אף זה החרב שנאמר וחרה אפי והרגתי אתכם בחרב (שמות כ"ב ג') (כט) וב חמה זה רעב שנאמר והנשאר והנצור ברעב ימות וגו' (יהואל ו' י"ב) וב קצף זה החרב שנאמר יצא הקצף מלפני ה' (במדבר י"ד י"א) ל) : ומנין שעשה אדה"ר סיג לדבריו שאמר לו [הקב"ה] מכל עץ הגן אכול תאכל ומעץ הדעת [וגו'] לא תאכל (בראשית ב' י"ז) הא מתוך דבריה של חוה אנו (לומדים) [למדן] שסיג עליה אדה"ר. היה הנחש נושא ונותן בינו לבין עצמו [ואמר אם אלך אצל אדם ואומר לו יודע אני שאינו שומע לי אלא אלך אצל חוה] לא יצאני יודע שהנשים שומעות לכל אדם. הלך ואמר לה אף כי אמר אלהים [לא תאכלו מכל עץ הגן] (שם ג' א')

לא אם לאכילה את אומרת צוה עלינו הקדוש ברוך הוא הריני אוכל ממנו (מ) ואיני מת ואף את האכלי [ממנו] ואת מתה. מה אמרה חוה בדעתה כל הדברים שפקדני (מ) רבי מתחלה שקר הם. לפי שאין חוה קוראה לאדם הראשון מתחלה אלא רבי. מיד נמלה ואכלה ונתנה לאדם ואכל (מ) שנאמר ותרא האישה כי טוב העץ למאכל וכי תאוה הוא לעינים וגו' (בראשית ג' י') : עשר קללות נתקללה חוה באותה שעה שנאמר אל האישה אמר הרבה ארבה ועצבונך והרונך כעצב תלדי בנים ואל אישך תשוקתך והוא ימשל בך (שם י"ו). אלו שתי רביות (מ) דם אחת דם צער נדה ואחת דם צער בתולים. והרונך זה צער העבור (מ). כעצב תלדי בנים כמשמעו. ואל אישך תשוקתך מלמד שהאשה משתוקקת על בעלה בשעה שהוא יוצא לדרך (ג). והוא ימשל בך שהאיש תובע בפה והאשה תובעת בלב (א) עמוסה כאכל וחבושה בבית האסורין (ג) ומגודה מכל אדם : מי גרם לנגיעה זו סייג שסג אדם הראשון לדבריו (ג). מכאן אמרו אם סג אדם לדבריו אין יכול לעמוד בדבריו (ג).

הערות לנו"א

הא למדת שעשה הקב"ה סייג לדבריו וכתוב בתורה מה שהיו עתידין לומר עדין שהוציא הקב"ה וכו'. ונראה שהוא איזה חוספה קמועה מגליון. ובפירוש הדברים כתב המאורי ואמרו כמו שעשה הקב"ה סייג לדבריו כמו שהקב"ה נתן התורה והמוצות והתוקים כפי מה שראוי לאדם לסבול לפי המונח במבט עליו וכו'. בספרים אלא כך אמר לה ועשה סייג לדבריו יותר ממה שא"ל הקב"ה וכו' שרצה לשמור את עצמו ואת חוה מן העין אפילו בנגיעה ובכ"ע ליתא והוא מגליון מפרש. (ט) לנגיעה אתם אומרים בכ"ע וכו' אם תגעו בו ויא את מותה בכ"ע. (ז) כן הוא בכ"ע ועי' ב"ר פ"טו' מוספר כזה על אדם עצמו. ועי' ליקוט תהלים סוף ר' תשכ"ז וחסר שם העין אר"י והגר"א מחק פה מן ו"א עי' כיון וא"כ. (מ) בכ"ע ר' אומר ואולי שנתבשו הר"ת ד"א לר"א. (יב) שלקח זמורה אחת והיה וכו' ואמר לוקום לוקום בכ"ע. (מג) עי' ב"ר פ"ו ובג"ש מענין מיטום ומזבח

הערות לנו"ב

שם. (כז) באש וגופירת בגויש. כח) הצגתי הנוסחא לפי כ"יה. ובכ"י כזה הרי הקב"ה עשה סייג לדבריו אף אדה"ר אף איוב אף משה אף התורה אף הנביאים אף הכתובים אף החכמים עשו סייג לדבריו אלא משה כתב אחריו ואמר על אשר עזבו ברית ה' וילכו ויעבדו אלהים אחרים לפיכך נאמר ויתשם ה' מעל אדמתם (ל) ובלי ספק משובש וע"ע בגויש. (מט) ועי' מובלחא למ"ו דר"ש שם וחרה אפי על עצירת גשמים וגלות. (נ) מוסוכו הנוקראת דרוש ביהוקאל שם קמטיס וכליתיה מתי בהם וכאן בבמדבר קמטיס החל הנגף ועי' בספרי במדבר ס"ט פ' שלה. (לא) הצגתי פה נוסחת הגויש ובכ"י כזה עצמו ואמר לחוה שאני יודע שהוא

וזכבה ל"י ע"ב בענין מרים בת בלגה והורכבו כאן ב' האגדות. (מז) ושוב מעשה בכ"א. (מח) ובספרים במסגרה (אומר) אוכל וכו' ובכ"ע בפנסים. ותיבת ממונו ליתא בספרים והגהתי ע"פ כ"ע. (מו) בסי אמרה חוה בדעתה בי פעמים ובכ"י ליתא. ובכ"א ובקצ"ה ספרים שהפקדני במקום שפקדני (מז) לאדם הראשון בכ"י. (מח) בחרתי בנ"א שבתומ"י וחרבה ארבה חרדיש ועי' עירובין קי' ע"ב ובכ"י פ"כ. (מט) כך הוא הנוסחא בכ"י. ובספרים והגר"א הוגה ע"פ עירובין שם ועצבונך זה צער גדול בניס וא"כ וגם בנוסחא דהתם יש לגמגם עיין במהרש"א שם ובכ"י עצבונך והרונך וכו'. ויותר נראה להגיה בתחלת הפסיקא הרבה ארבה עצבונך אלו שתי רביות וע"ע לקמן אות פ"ד. (נ) בשעה שיוצא לדרך בכ"ע. (נא) בשעה שהאיש בכ"ע. (נב) בספרים וחבושה מכל אדם ובכ"י ובעירובין שם ליתא וכו' מחקו הגר"א. (נג) בספרים שסג אדה"ר שעשה וכו' ובכ"ע ליתא. נד' מכאן אמרו סג

מכאן אמרו אל יוסף אדם על דברים ששומע ר' יוסי אומר טוב עשרה טפחים ועומד ממאה אמה ונופל נה):

מה חשב נחש הרשע באותה ישעה (י). אֵלֶךְ וְאֶהְרֹג אֶת אָדָם וְאִשָּׁא אֶת אִשְׁתּוֹ (יז) וְאֶהְיֶה מֶלֶךְ עַל כָּל הָעוֹלָם כֹּלֹו וְאֵלֶךְ בְּקוֹמָה זְקוּפָה וְאוֹכֵל כָּל מַעֲדָנֵי עוֹלָם אֵ"ל הַקִּבְיָ"ה אַתָּה אֲמַרְתָּ אֶהְרֹג אֶת אָדָם וְאִשָּׁא אֶת חֻוּה לִפְיֶכָךְ אֵיבָה אִשִּׁית (שם י"ד). אַתָּה אֲמַרְתָּ אֶהְיֶה מֶלֶךְ עַל כָּל הָעוֹלָם לִפְיֶכָךְ אֶרְוֹר אַתָּה מְכַל הַבְּהֵמָה (שם). אַתָּה אֲמַרְתָּ אֵלֶךְ בְּקוֹמָה זְקוּפָה לִפְיֶכָךְ עַל גַּחוּנְךָ תֵּלֶךְ (שם). אַתָּה אֲמַרְתָּ אוֹכֵל כָּל מַעֲדָנֵי עוֹלָם לִפְיֶכָךְ עַפְר תֹּאכַל כָּל יְמֵי חַיֶּיךָ (שם י"ח):

ר' שמעון בן מנסיא אומר חבל על שמש גדול שאבד מן העולם שאלמלא לא נתקלקל הנחש היה לו לכל אחד ואחד מיישראל ב' נחשים בתוך ביתו (ט) אחד משגרו למערב ואחד משגרו למזרח ומביאים להם סנדלכים טובים אבנים טובות ומרגליות וכל כלי חמד טוב שבעולם (ס) ואין כל בריה יכולה להזיק אותן (סא) ולא עוד אלא שהיו מכניסין אותן תחת גמל תחת חמור תחת פרד ומוציאין זבלים לגנות ולפרסות (סב):

ר' יהודה בן בתירה אומר אדם הראשון היה מיסב כג'ע

אמרה לו הן [מפרי עץ הגן נאכל] (לב) ומפרי העץ אשר בתוך הגן [אמר אלהים לא תאכלו ממנו ולא תגעו בו פן תמתו וגו'] (שם כ"ג). כיון ששמע הנחש את דבריה של חוה מצא פתח ליכנס בו:

רבי אומר אילו לא נתקלל הנחש תיקון גדול היה בו לעולם שהיה אדם מכניסו תחת הסוס תחת הפרד תחת החמור ומוציא בו (אבנים) [זבלים] (ג) לגנים ולפרדסאות. ר' שמעון בן אלעזר אומר אילו לא נתקלל הנחש תיקון גדול היה לו לעולם שהיה אדם קונה לו ב' נחשים (דודוך) [מדריכן] (ד) אחד לצפון ואחד לדרום עד ל' יום היו מביאין לו כסף וזהב ואבנים טובות ומרגליות: הלך ונטל מפרותיו ואכל לה) ויש אומרים כיון שראה האילן את הנחש בא כנגדו אמר לו רשע אל תיגע בי אל תבואני רגל גאווה ויד רשעים אל תיגדני (תהלים ל"ו י"ב) וכן הוא

ומלאכי השרת עומדין לקראתו וצולין לו בשר ומצננין לו יין בא נחש וראה אותו והציץ בכבודו ונתקנא בו (סג): כיצד נברא אדם הראשון ישעה ראשונה הוצבר עפרו. שניה נברא צורתו. שלישית נעשה גולם. רביעית נתקשרו אבריו. חמישית נתפתחו נקביו. ששית נתנה בו נשמה. שביעית עמד על רגליו. שמינית נדרונה לו חוה. תשיעית הכניסו לגן עדן. עשירית צוהו. אחר עשר סרה. שתים עשר נטרד והלך לו לקיים מה שנאמר ואדם ביקר ב' ילין (תהלים מ"ב כ"ד) (סד): יום ראשון מהו אומר לה' הארץ ומלואה תבל ויושבי בה (שם כ"ד א') כי הוא קנה ויקנה והוא ידין את העולם (סה). ביום שני מהו אומר גדול ה' והחולל מאד בעיר אלהינו (שם מ"ה ב') (סו) חילק את כל מעשיו ונעשה מלך על עולמו (סז). בשלישי מהו אומר אלהים נצב בעדת אל בקרב אלהים ישפט (שם פ"ב) ברא את הים ואת היבשה ונכפלה ארץ למקומה ונעשה מקום לעדתו. ברביעי מהו אומר אל נקמות ה' אל נקמות הופיע (שם צד) ברא את החמה ואת הלבנה והוכיבים והמזלות שהן מאירין בעולם ועתיד ליפרע מעובדיהם (סח). בחמישי מהו אומר הרנינו לאלהים עונו הריעו לאלהי יעקב (שם פ"א) ברא עופות ודגים ואת התנינים שהם מרננים בעולם. בששי מהו אומר ה' מלך נאות לבש לבש ה' עוז התאזר אף תקון תכל כל תמוט (שם צ"ג) גמר את כל מעשיו ונתעלה וישב במרומו של עולם (סט). בשביעי מהו אומר מזמור שיר ליום השבת (שם צ"ב) יום שכולו שבת שאין בו לא אכילה ולא שתיה ולא משא ומתן אלא צדיקים יושבין ועטרותיהן בראשיהן וזונגין מזיו השכינה שנאמר ויחוו את האלהים ואכלו וישתו (שמות כ"ד) כמלאכי השרת (ע):

הערות לג"א

אדם וכו' לעמוד בו בכ"ע. (נה) ע' מפרשים והגהות הגר"א ובעיקר הדברים עיין ב"ר פ"ט סנהדרין כ"ט ע"א ומדרש תהלים פ"א והנוסחא כאן משובשת ועיין ג"ב. (נו) בכ"י מה הושב ובקצת ספרים איתא נחש הראשון ויש מקום גם לנוסחא זאת ע' ב"ר פכ"ד דקרי ליה נחש הקדמוני. (נז) ואשא את חוה אשתו בכ"ע. (נח) ע' ב"ר פ"ט וכו' ובמדרש רבה פ"ח וטובה מ' ע"ב ותוספתא שם פ"ד. (נט) הגהתי ע"פ כ"ע ובספרים היה לו וכו' מיישראל היו לו ב' נחשים וע' הגר"א. (ס) בכ"ע סנדלבים וכו'. וכל חמורה טובה שבעולם בכ"י ובעיקר הדברים ע' סנהדרין ג"ט ע"ב ובד"ס שם אות ד' וי"א שבתומי סנדלפונים וע' מותרגמן ערך סנדלך. (סא) כן הוא בכ"ע וכן הגיה הגר"א ובספרים להחזיק. ובכ"י איתו. (סב) ומוציאין מהם בכ"ע וצ"ל בהם. (סג) בכ"ע ר"י בן תימא וכו'. ועי' סנהדרין שם. בספרים עומדין בג"ע לקראתו. וע"ע ב"ר סוף פ"ה סיבה אחרת לקצאת הנחש. (סד) ע' פסיקתא רבתי קפ"ז ע"ב ובכ"ע שם אות ל"ד שסדרים שם כל יוחר עם נוסחת הבבלי בסנהדרין ל"ח ע"ב ע"ש. (סה) בכ"י ליתא למלת כו. (סו) מוחלל מאד ונראה הוא בכ"י וע' תומ"א. (סז) בספרים נעשה כולו על עולמו ובכ"י שבתומי ונעשה שלוש וכו'. (סח) עיין בסוף תמיד ור"ה ל"א ע"א ובד"ס שם ומ"ס סופרים פ"ה ליתא ובכ"י מאירין לעולם וע' תומ"א. (סט) על מרומו וכו' בכ"ע. (ע) עיין בסוף תמיד ור"ה ל"א ע"א ובד"ס שם ומ"ס סופרים פ"ה וע"ע מדרש תהלים כ"ד ופ"ב וצ"ב. ובכ"ע נהנין מזיו וע' פסיקתא רבתי פ' ע"א וע"ע ברכות י"ז ע"א מאמר רב שם מסכים עם

הערות לג"ב

וכו' ובכ"י אנו למדין שסייג אדה"ר על חוה שלא תגע באילן שמתוך שלא תגע לא תאכל והקביה לא מונעו ממנו שלא יגע באילן אלא א"ל כי ביום אכלך ממנו מות תמות ואדם לבדו הוסיף והוא הגדר שעשה אדם יותר מן העיקר ע"כ. ונראה שגם דברי מורי"ץ עלו לכאן. וע' פירא"פ פ"ג. (לב) בכ"י כזה אלהים לא תאכל אמר לו הן מכל עץ הגן אכול תאכל ומפרי העץ אשר בתוך הגן ותקנתי ע"פ הגויש וכו' אם שגם שם המוקראות קטועים הם. (לג) הגהתי ע"פ הגויש וע"ע בג"א. (לד) כן הוא בג"ש וע' ג"א אית' ס' ובב"ר ובסנהדרין הנרמזים שם. (לה) בג"ש איתא עוד וי"א כיון שאחז בו הרתיעו ונטל מפרותיו

המדרשות החלוקות בענין זה ונוסחא שלנו פה מוסכמת (ס) מוחלל מאד ונראה הוא בכ"י וע' תומ"א. (סז) בכ"ע את כל העולם ומלות ועתיד ליפרע וכו' עיין בסוף תמיד ור"ה ל"א ע"א ובד"ס שם ומ"ס סופרים פ"ה ע"ע מדרש תהלים כ"ד ופ"ב וצ"ב. ובכ"ע נהנין מזיו וע' פסיקתא רבתי פ' ע"א וע"ע ברכות י"ז ע"א מאמר רב שם מסכים עם

וכל כך למה כדי שיכנסם לסעודת שבת מיד (עא):
 ר' שמעון בן אלעזר אומר אמשול לך משל למה אדם
 הראשון דומה (עב) לאדם אחד שנשא את הגיורת היה יושב
 מפקדה אמר לה בתי אל תאכלי פת בשעה שירדך ממאות
 ואל תאכלי פירות שאינן מעושרין אל תחללי שבתות ואל
 תפרצי בנדרים ואל תלכי עם איש אחר (עג) הא אם עברת על
 אחת מהן הרי את מתה. מה עשה האיש הרוא עמד ואכל פת
 בפניה בשעה שירדו ממאות (עד) ואכל פירות שאינן מעושרין
 וחלל שבתות ופרץ בנדרים והושיט לה בידיו (עה) מה אמרה
 גיורת ההוא בלבה כל הדברים שפקדני בעלי מתחלה שקר הם
 מיד עמדה ועברה על כולם (עו): ר' שמעון בן יוחאי אומר
 אמשול לך משל למה אדם הראשון דומה (עז) לאחד שווה
 לו אישה בתוך ביתו מה עשה אותו האיש הלך והביא את
 החבית והניח בה תאנים במנין ואגוזים במנין (עח) וצד את העקרב
 ונתנו על פי החבית והקיפה בצמיד פתיל והניחה בקרן
 זווית אמר לה בתי כל שיש לי בבית הזה מסור בידך חוץ
 מחבית זו שלא תגעו בה כל עיקר. מה עשתה האישה ההיא
 כיון שיצא בעלה לשוק עמדה ופתחה את החבית והושיטה
 ידה לתוכה ועקצתה העקרב הלכה לה ונפלה על המטה. כיון
 שבא בעלה מן השוק אמר לה מה זה. אמרה לו ידי השמתי
 על החבית ועקצתני עקרב והיני מתה. אמר לה לא כך
 אמרתי לך מתחלה כל מה שיש לי בבית זה מסור בידך
 חוץ מחבית זו שלא תגעו בה כל עיקר. מיד כעס עליה
 והוציאה. כך אדם הראשון דומה (עט) בשעה שאמר לו הקב"ה
 מכל עץ הגן אכול תאכל ומעץ הדעת טוב ורע לא תאכל
 ממנו כי ביום אכלך ממנו מות אכלת והאכלתני
 ממנו נטרד לקיים מה שנאמר אדם ביקר כל ילין נמשל
 כבהמות נדמו (תהלים מ"ט כ"ד):

אומר לו) שם נפלו פועלי און (שם י"ג). הלך
 ואמר לה הרי נגעתו בו ולא מתי אף אם את
 נוגעת בו אינך מתה [דחפה ונגעה בו ולא
 מתה אמר לה] תדעי לך שאין זה אלא רוע
 עין (מה הוא אם) בשעה שאתם אוכלין ממנו
 (מהו) [מה הוא] יכול לבראות עולם אף אתם
 יכולים [לבראות עולם מה הוא יכול להמית
 ולהחיות אף אתם יכולים] להמית ולהחיות
 שנאמר כי יודע אלהים כי ביום אכלכם
 ממנו (שם ג' ה' לו). ויש אומרים כיון שאכלה
 חוה מפירותיו של אילן לאת עצמה כאילו
 לא ניזוקה ואמרה כל אותן הדברים שצוה
 אותי רבי אדם שקר הם. מלמד שהיתה חוה
 קוראה לאדם רבי לה. ויא' [כיון] שאכלה חוה
 מפירותיו של אילן ראתה מלאך המות שבא
 כנגדה אמרה דומה אני כאילו שאני
 מסתלקת מן העולם וסוף לבראות אחרת (ל)
 לאדם הראשון תחתי מה אני עושה גורמת
 אני לו שיאכל עמי שנאמר ותקח מפריו
 ותאכל ותתן גם לאישה עמה ויאכל (שם ג' י'
 ויא' כיון שאכל אדה"ר מפירותיו של אילן
 התחילו עיניו מתפקחות עליו ושינוי קהות
 בתוך פיו אמר לה לחוה [מהו] מה הוא זה
 שהאכלתני (היא מן) [המן] מן העץ אשר
 צויתך לבלתי אכול ממנו אכלת והאכלתני
 שהרי עיני מתפקחות עליו ושינוי קהות בתוך
 פיו (מא). אמר לה כשם שקרו שינוי כן יקרו
 שינוי כל הבריות:

ביום נוצר (פא) בו ביום נברא בו ביום נוצרה צורתו
 בו ביום נעשה גולם בו ביום נתקשרו איבריו ונתפתחו נקביו
 בו ביום נתנה בו נשמה בו ביום עמד על רגליו בו ביום
 נזדווגה לו חוה בו ביום קרא שמות (פב) בו ביום הכניסו
 לגעו בו ביום צוהו בו ביום סרה בו ביום נטרד לקיים מה
 שנאמר אדם ביקר כל ילין (שם). בו ביום עלו למטה שנים
 וירדו ארבעה ר' יהודה. בן בתירה אומר בו ביום עלו למטה
 אדם ג' גזרות שנאמר ולאדם אמר כי שמעת לקול אשתך וגו' ארוה האדמה בעבורך בעצבון

ר' ישמעאל (ר' שמעון) בן אלעזר
 אומר למה היתה חוה דומה באותה שעה
 לאחד שנשא אישה גזרת ואמר לה אל
 תאכלי מן הפת עד שתמילי את ירך
 ולא מן הפירות עד שתעשרי [אותם] (מב)

הערות לנו"א

סיום הואמר כאן שבשבלו ניתוספה כל פסקא זאת. (עא) כלומר דלמה
 נברא בע"ש ואדלעול קאי ועי' כנהדרין ל"ח ע"א ותוספתא שם.
 (עב) בספרים אמשול לך למה"ד דומה ובכ"ע אמשול לך מושל למה"ד
 אדה"ר דומה. והוא עירוב בו נוסחאות ועי' הגר"א. (עג) בכ"ע לאחד
 שנשא וכי ואל תלכי עם אדם אחד. (עד) בכ"ע האיש ההוא אכל.
 והגר"א גרים עכוד איש אחר וכן נדחקו קצת מפרשים לפרש איש
 ההוא איש דעלמא והוא דוגמת הנחש בנמשל. (עה) כן הוא בכ"ע
 ומלת בידיו הוא קצת מנושטש שם ויכול ליקרא בידיו ובספרים
 (עו) נראה שמשל זה היה רגיל לגבי אנשים שעובדים על הוראתם וע"כ אין הכונה מתאמת בכל פרטי המשל. (עז) בספרים
 למה"ד אדה"ר דומה. (עח) בכ"ע עוד רמונים במנין. (עט) אף כך בכ"ע. (פ) נטרד מן העולם בכ"ע. ועי' ב"ר פ"יש ופד"ר"א פ"ג
 ומשלות הלוקות הן. (פא) הגר"א מוחק לה ועי' ב"י והאה"ר העיר על מדרש תהלים ה' דאית התם ויצר לשון כינוס אבל גם כזה
 אינו מתישב והעיקר שהוא כולל ואח"כ פרט ועי' נו"ב. ומכאן ועד סוף הפרק הוא מגליון הוספה ב' בענין בריאת האדם. (פב) הגר"א
 גרים לה קודם לנזדווגה לו חוה וכן הוא בדוגמאות ועי' לעיל אות ס"ד. (פג) מן וירדו האי' עד וירדו הבי' ליתא בכ"א ועי'
 תומ"י ובספרים בדבריו ר"י ב"ב וירדו ששה ואנכי הצגתי הנוסחא ע"פ הכ"ע ועיין בראשית רבה פ' כ"ב

הערות לנו"ב

ואכל. והוא סיום דאגדת פתיו הנחש. לו) בפד"א
 שם ליתא למלות ובה"א רק וגו'. לו) עי' ב"ר פ"מ.
 לח) בכ"ה שאכלה חוה מפירות האילן ראתה עצמה
 לא ניזוקת וכי שצוני אדם וכי. (לט) בכ"ה אחרת
 לבראות. (נ) הגהתי ע"פ הנה"ש ובפד"א ליתא. (מא) שהרי
 עיני מתפקחות ושינוי בכ"ה. (מב) הגהתי ע"פ הנו"ש.

תאכלנה [וגו] וקוץ ודרדר תצמיח לך ואכלת את עשב
השדה (בראשית ג' י"ז ו"ח) פד] כיון ששמע אדה"ר שאמר לו
הקב"ה ואכלת את עשב השדה מיד נודעונו אברוי אמר לפניו
רבש"ע אני ובהמתי נאכל כאבוס אחד אמר לו הקב"ה הואיל
ונודעונו אברוך בזיעת אפך תאכל לחם (שם פ"ה). וכשם
שנגזרו על אדם הראשון ג' גזרות כך נגזרו על חוה ג' גזרות
שנאמר אל האשה אמר הרבה ארבה עצמונך והרוגך בעצב
תלדי בנים [ואל אישך תשוקתך והוא ימשל בך (שם ט"ז) הרבה
ארבה עצמונך והרוגך] הרבה כזמן שהאשה רואה דם נדתה
בתחלת וסתה קשה לה. ארבה כזמן שהאשה נבעלת תחלת
בעילתה קשה לה. עצמונך [והרוגך] כזמן שהאשה
מתעברת פניה מכווערות ומורקות כל ג' חדשים הראשונים פ):
כיון שבא לעת ערב ראה אדה"ר את העולם שמחשיך
וכא' למערב פ): אמר אוי לי בשביל שסרתי הקב"ה מחשיך
עלי את העולם והוא אינו יודע שכן דרד העולם פח).
לשחרית כיון שראה את העולם שמאיר ובא למזרח פט) שמח
שמחה גדולה עמד ובנה מזבחות והביא שור שקרנותיו קודמות
לפרסותיו והעלה עולה שנאמר ותישב לה' משור פר מקרין
מפרים (תהלים ס"ט ל"ב ז): שור שהעלה אדם הראשון ופר
בנו על גבי המזבח כולם קרנותיהן קודמות לפרסותיהן שנאמר וישא אברהם את עינו וירא והנה איל אחר
נאחז (בראשית כ"ג י"ג צא):

הלכה ואכלה מן הפת ולא נטלה את
ידיה ומן הפירות ולא עשרה ומצא הפתח
ליכנס בו מג):
רבי אומר למה הזתה חוה דומה באותה
שעה למלך שנשא אשה והשליטה על
הכסף ועל הזהב ועל כל מה שיש לו
ואמר הרי כל שלי בידך חוץ מן החבית
הזו שהוא מלאה עקרבים מד) נכנסה אצלה
זקנה אחת כגון אלו ששואלות חתומין טח). אמרה
לה מה המלך נוהג עמך. אמרה לה יפה המלך
נוהג עמי שהשליטני על הכסף ועל הזהב
ועל כל מה שיש אצלו. אמר לי הרי כל
שלי נתון לך חוץ מן החבית הזו שהיא
מלאה עקרבים מג). אמרה לה הלא כל
תכשיטין שלו מז) נתון בתוכה הלא כל
מבקש לישא אותה טח) ונתן אותם לה.
שלחה ידה ופתחה החבית ונשכו העקרבים

באותה שעה ירדו שלש כתות של מלאכי השרת ובידיהם כנורות ונבלים וכל כלי שיר והיו אומרים
שירה עמו שנאמר מזמור שיר ליום השבת טוב להודות לה' וגו' להגיד בכקר חסדך ואמונתך בלילות (תהלים צ"ב א)
להגיד בכקר חסדך זה העולם הבא שנמשל בכקרים שנאמר חדשים לבקרים רבה אמונתך (איכה ג' כ"ג).
ואמונתך בלילות זה העולם הזה שנמשל בלילות שנאמר משא דומה אלי קורא משעיר שומר מה
מלילה שומר מה מליל (ישעיה כ"א י"א צב):

באותה שעה אמר הקב"ה אם איני דן את הנחש צי) נמצאתי מחריב את כל העולם כולו
ואמר זה שהמלכתי ועשיתיו מלך על כל העולם כולו היאך נשתבש ואכל מפירות האילן מיד נספה
אליו וקללו שנאמר ה' אלהים אל הנחש וגו' (בראשית ג' י"ד צד). ר' יוסי אומר אלמלא לא
נכתב קללתו בסופן כבר החריב אז כל העולם [כולו] צח):

הערות לג"א

הערות לג"ב

וסנהדרין ל"ח ובתוס' שם. ונראה שהמאמר שם בב"ר קטוע
ויש להגיה שם בדברי רבא' ע' עלו למטה כ' וירדו ד' וכוה מתישב
טפי השון א"ל. פד) הג' מפורשות במקרא ארורה האדמה הוא כלל
ואח"כ הם הפרטים והם בעצבון א' קוץ ודרדר ב' ואבלת עשב ג'
וע' כ"י והגרי"א הגיה כאן וכן לקמן גבי אשה עשר קללות ע"פ השי"ם וא"י
ובאמת לא מוצאנו לעיל רק ט' קללות ואגדות חלוקות הן בענין זה
ועיין נ"יב פ' מ"ב ובתעורת שם. פח) ע' ב"ר פ"ב וילקוט בראשית
ר' ל"א והיה נראה להגיה מור הויעו פמו וכו'. אבל גם בתדרי"א פל"א
הנוסחא נודעונו אלא שראש המאמר קטוע שם. וע"ע פסחים ק"ח ע"א.
פ) בספרים הנוסחא שנאמר וכו' והרוגך בעצב תלדי בנים בזמן וכו' וסתה קשה לה הרבה ארבה בזמן וכו' בתחלה
בעילתה קשה לה בעצבונך בזמן וכו' והגרי"א הגיה ע"פ השי"ם בעירובין שם וא"י. ובכ"י ע כשם שנגזרו וכו' שנאמר אל האשה
אמר וגו' והרוגך הרבה בזמן וכו' תחילת נדתה קשה לה ארבה בזמן וכו' תחילת בעילתה וכו' עצמונך בזמן וכו' מכווערין
ומוריקין וכו' וגם כאן הג' מפורשות במקרא א' הרבה ארבה וגו'. ב' בעצב תלדי. ג' ואל אישך תשוקתך וגו'. ולא בא כאן
אלא לפרש ענין הגזירה ראשונה. וע"ע ת"י שם. פז) בספרים כיון שבא אדם הראשון לעת וכו' כלפי מערב שמחשיך וכו'.
ובתומ"י כיון שבאה חלפה הערב שמהשך ובכ"י ע כיון שבא לעת הערב כלפי מערב
כיון שראה אדה"ר את העולם שמחשיך ובא למערב. ועפ"ז הנחתו וע' הגרי"א. פח) בספרים כי בשביל וכו'. ובכ"י ע או לי
בשביל וכו' עליו את כל העולם וכו' שכן דרך. פט) בספרים שראה העולם וכו' ובפנים בכ"י ע צ' ע' ע"ז ח' ע"א
ובכ"י ש רואה שם בסגנון אחר ונ"ע ב"ר פ"א ופכ"ב ובמדבר רבה פ"ד ס"ח. צא) ע' ע"ז ח' ע"א ובכ"י ובכ"ר פ' י"א ופרישה כ"ב
ובמדבר רבה פ"ד ס"ח ולא מוצאתי דוגמה להמאמר פה. צב) ונבלים וכלי בכ"י ע. שמשול בכ"י ע' ונ"ע ב"ר פכ"ב ובכ"י ופסיקתא
דר"ב ק"ס ע"ב ופסיקתא רבתי קפ"ז ע"ב ובמ"ע שם ובענין סוף הדרוש ע' פדרי"א פ"ט ובביאור רד"ל שם. צג) דן אותו בכ"י
ובספרים כאשר הוגה בתומ"י צד) מחריב את העולם ואמר וכו' נספה עליו וקללו וכו'. בכ"י ע' ונ"ע ב"ר פ"ב
ותוספתא דסוטה פ"ד ותאח"ר ערב הרגל שירה פורש דאך נשתבש קאי על האדם וצ"ע. צח) קללתו ליתא בכ"י וכן ליתא

מג) בכ"י ע ומצא פתח ליכנס בו ובכ"י ע ומצא בעלה
פתח ליכנס בו. ועיין בפדרי"א ובביאור רד"ל שם
אות ל"ד ו"ה. מד) בכ"י ע והשליטה על כל נכסו
על הכסף ועל הזהב אמר לה הרי כל שלי נתון בידך
חוץ מהחבית הזו. מה) בכ"י ע כגון שאילו שואלת
חומקי. מז) בכ"י ע שהשליטני על כל הכסף ועל כל
הזהב שיש לו אמר וכו' נתון בידך חוץ מחבית וכו'.
מז) והלא כל קו' מין שלו בכ"י ע. מח) אשה אחת

כשבראו הקב"ה לאדם הראשון צר אותו פנים ואחור שנאמר אחור וקדם צרתני ותשת עלי כפך (תהלים קל"ט ה' צו) וירדו מלאכי השרת לשחתו ונטלו הקב"ה ונתנו תחת כנפיו שנאמר ותשת עלי כפך (שם צו) : דבר אחר ותשת עלי כפך כיון שסרח נטל לו הקב"ה אחת מהן צח). מכאן לאדם ולמקדש כשנבראו בשתי ידיו נבראו. מניין לאדם שנברא בשתי ידיו שנאמר ירך עשוני ויכוננוני (שם קי"ט ע"ג צט) מניין למקדש שנברא בשתי ידיו שנאמר מקדש אדני כוננו ירך (שמות ט"ו י"ח) ואומר ויביאם אל גבול קדשו הר זה קנתה ימינו (תהלים ע"ח נ"ד) ואומר ה' ימלך לעולם ועד (שמות ט"ו י"ט) ק :

פרק שני

איזהו סייג שעשתה תורה לדבריה הרי הוא אומר ואל אשה בנדת טומאתה לא תקרב (ויקרא י"ח י"ז) א) יכול יחבקנה וינשקנה וידבר עמך דברים בטלים ת"ל לא תקרב. יכול תישן עמו כבגדיה על המטה ב) ת"ל לא תקרב. יכול תרחץ פניה ותכחול [את] עיניה ג) ת"ל והרהר בנדתה (שם ט"ו ל"ה). כל ימים שבגדה תהיה בגדיה. מכאן אמרו כל המנולת עצמה בימי נדתה רוח חכמים נוחה הימנה וכל המקשמת ד) עצמה בימי נדתה אין רוח חכמים נוחה הימנה ה) : מעשה באדם אחד שקרא הרבה ושנה הרבה ושמע ת"ח הרבה ומת בחצי ימיו ו) והיה אשתו נוטלת תפלו וחוורת ז) בכתי כנסיות וככתי מדרשות והיתה צועקת ובוכה ואמר להם ח) רבותי כתיב בתורה ט) כי הוא חייך ואורך ימך בעלי שקרא הרבה ושנה הרבה ושמע ת"ח הרבה מפני מה מת בחצי ימיו. לא היה אדם שהשיב לה דבר. פעם אחת נזדמן לה אליהו זכור לטוב אמר לה כתי מפני מה את בוכה וצועקת. אמרה לו רבי בעלי

ומתה. המלך זה אדו"ר מט). האשה [זו] חוה. שואל חומץ זה הנחש שנאמר והנחש היה ערום מכל חית השרה (שם ג' א') ג). וכל כך למה שלא היה אדם יכול לעמוד במצוה קלה שפקדו המקום :

[אמרו חכמים] בו ביום נברא אדם בו ביום ציווה בו ביום אכל בו ביום נגרש [נא] בשעה הראשונה כינס את עפרו. בשנייה נתיעץ עם מלאכי השרת. בשלישי גיבולו. ברביעי רקמו. בחמישי נפח בו נשמה. בששי העמידו על רגליו. בשביעי הכניסו לג'ע. בשמיני נתפקד. בתשיעי חטא. בעשירי עבר על ציווינו. כ"א נידון. כ"ב (נדרו) [מדרו] ג) שנאמר ויגרש את האדם (שם כ"ו נד) :

פרק שני

מנין שעשה איוב סייג לדבריו שנאמר איש תם וישר וירא אלהים וסר מרע (איוב א' א') וכן היה איוב אומר הרחק מן הכיעור ומן הדומה לו א). וכן הוא אומר ברית כתי לעיני ומה אתבונן על בתולה (שם ל"א א') ומה אם בתולה (שהיא מותרת) [שאדם מותר] להשיאה לו ולכנו ולכן בנו ולכן אחותו והיא מותרת להנשא לכל אדם שתחפוץ ב) לא הייתי מסתכל בה ק"ו על אשת איש ג).

קרא ה) הרבה ושנה הרבה ושמע ת"ח הרבה ומת

הערות לנ"ב

למלת כל בכ"י וע' תומ"י ומלת בסופן הוא מגומגם קצת והא"ח והב"י והכ"ר מגוהים בסופו. והב"י בשם המפרש העיר על במדבר רבה י"ד ס' י"ב (ועי' ביר שם) דגרים בסופן וה"ל בסוף לאחר ע' ואזכרת שבפרשה שם. והגר"א הגיה אל מ"ל וזמך למלת לא וה"ל אלו המתן הקב"ה בקללות הנחש עד לאחר קללות אדם והיה היה מחריב ביתים את כל העולם ועד"ו פירשו ג"כ הא"ח והכ"ר והא"ר. צו) ע' ברכת ס"א ובניש והגיגה י"ב ע"א ובניש וב"ר פ"ח ס"א ובניש ותגחומא פ' פקודי וע"פ הדוגמא בתנחומא וגם בכ"ר נראה לפרש כאן צר אותו פנים ואחור כלומר מן המזרח למערב. צז) כן הוא בכ"י והגר"א הגיה ותשת עלי כפך שקנא בו מלאכי השרת ונטלו הקב"ה וכו' וע' סנהדרין ל"ח ע"ב בענין משה ובספרים ירדו מלאכי השרת ל ש ר ת ו ונטלו וכו' ופירשו המפרשים לעשות שירות לפניו והב"י הביא בשם המפרש לומר שירה וע' בב"ר פ"ח ס"ו ובניש אבל מהמשך הלשון לקמן ונתנו תחת כנפיו מוכח כנוסחת הב"י והנרמזות לעיל אות צ"ו ועי' מדרש תהלים קל"ט. והגר"א מתק לכל זה. ובתגובה וסנהדרין שם אות א) כיון שסרה הנה הקב"ה ירו עליו ומיעטו שנאמר ותשת עלי כפך נראה להגיה כ"ל. צט) מכאן אלקמיה קאי כן פירש הא"ח. נברא בשתי ידים ולאחר החטא נטלה זמנו יד אחת וא"כ כן לפי הדוגמאות הנ"ל. צט) מכאן אלקמיה קאי כן פירש הא"ח. והא"ר והב"י בשם המפרש פירשו דאלעיל קאי ובמדרש תהלים שם מוכח כהא"ח אלא שהיה נראה להגיה ד"א ותשת עלי כפך מכאן וכו'. ורד"ש ל"ח כאלו היה כתוב מלא בויד. ק) ע' הגר"א שסירס כמה פסקות בהו הפרק אבל הקורא וראה שאין להושי מלאכים ומאחר שהנחש נחשט בו כמה דברים על ידי מעתקים שונים וכן נאמרו בו כמה דברים רק אגב גררא ואגב גררא דגררא ובתוך אותן ההופפות ניתוספו ג"כ דברים בהמשך הזמן כמו הדי"א אל תבואני רגל גאווה זה מיטוס וכו' וכן הך דלפי שאין הוה קורא לאדה"ר מחחילה אלא רבי וכהנה ומטיב נוסחא ב' בלמוד על נ"יא אם שנים זאת לא נישאה בפתרתה.

הערות לנ"ב

וליתנם לה בכ"י. מט) זה אדם בכ"י. נ) ע' בני"א ובגו"ש ומוסכים ביותר עם נוסחת הפר"א ואולי יש ג"כ להגיה שם ז ק נ ה ו א מ ר ה ל ה . וע"ע ב"ר פ"ט בפירוש רש"י שם בענין שואלת חומץ. נא) הגהתי זה ע"פ הגו"ש. והוה הכלל וא"כ הוא הפרט. נב) על ציוויו ליתא בכ"י. והקושי מבואר ואולי יש להגיה בשעת ט' עלו ל מ ט ה וכו' וכפד"א והסופר טעה וכתב ח ט א וצ"ע. נג) הגהתי ע"פ גו"ש ובכ"י ליתא להך בשעת י"ב. נד) ע' נ"א אות ס"ד ונוסחא שלנו כאן קרובה יותר לנוסחת הפסיקות שרמתי עליהם.

פ"ב א) וכן היה איוב אומר רחוק בכ"י וע' בני"ש. ב) מן והיא עד שתחפוץ ליתא בכ"י. ג) אשת איש

לא תקרב ליתא בכ"י. ובכ"י שנאמר ואל אשה וגו'. ב) יכול ישן עמה בבגדיה וכו' בספרים ואנכי הצגתי נוסחת ב"י. ג) ובספרים בפניה. ד) בכ"י וע' ובספרים המתקשטת. ה) ע' ת"כ פ' אחרי כפי ואל אשה בנדת טומאתה וג"כ סוף פ' מצורע ושבת י"ג ע"א וע"ב וסיד ע"ב וירושלמי סוף גיטין ובויקרא רבה פ"ט ובמדבר רבה פ"י ס"ח [שנראה לק"מ מהאד"ר בהשמטת המעשה] ותא"ר פ"ט. ו) שקרא ושנה הרבה ושמש ת"ח ומת בכ"י. ז) ומחורת בכ"י. ח) והיתה בוכה וצועקת וידיה מונחות לה על ראשה אמרה להם בכ"י. ט) כן הוא בכ"י ובספרים בתורתכם. י) בספרים שקרא.

בחצי ימיו. א"ל כשאת בנדתך כל אותן ג' ימים הראשונים
 מהו אצלך יא. אמרה לו רבי חזי שלא יב' נגע בי אפילו
 באצבע קמנה שלו אלא כך אמר לי אל תגעני בכלום
 שמא תבא לידי ספק י. כל אותן ימים האחרונים מהו אצלך.
 אמרה לו רבי אכלתי עמו ושתיתי עמו וישנתי עמו בבגדי
 על המטה ובשרו נגע בכשרי אבל לא נתכוין לדבר אחר יד.
 א"ל ברוך המקום שנהגו שכך כתוב בתורה ואל אשה בנדת
 טומאתה לא תקרב טו: הרי הוא אומר איש איש אל כל
 שאר בשרו לא תקרבו שם וי' מכאן אמרו אל יתחד אדם
 עם כל הנשים כפונדק אפילו עם אחותו ועם בתו והמותו
 מפני דעת הבריות טז. לא יספר עם האשה בשוק ואפילו
 היא אשתו ואין ציל עם אשה אחרת מפני טענת
 הבריות יז. לא ילך אדם אחר האשה בשוק ואפילו אחר
 אשתו ואין ציל אשה אחרת מפני טענת הבריות יח.
 נאמר כאן לא תקרבו ונאמר להלן לא תקרב לדבר המביא

ר' יהודה בן בתירא אומר דורש היה איוב בינו
 ובין עצמו ומה חלק אלוה ממעל ונחלתו שדי
 ממרומים אילו היה ראוי לאדה"ד ד' להנתן לו
 עשרה נשים היה נתנו לו ולא ה' היה ראוי
 להנתן לו אלא אשה אחת בלבד אף אני די
 אשתי די חלקי י: ד"א ברית כרתי לעיני
 מה אם בתולה שהיא מותרת להנשא לכל
 מי שתרצה אילו נמצאתי מסתכל בה כאילו
 נמצאתי מסתכל באשת איש י:

ובמנין שעשה משה סייג לדבריו (שעשה)
 שאמר לו המקום לך אל העם וקדשתם היום
 ומחר (שמות י"ט) הרי בי ימים היה משה רבינו
 נושא ונותן בינו לבין עצמו ואומר שמא תלך
 אשה ותפלוט ש"ו ותבא ותעמד לפני הר סיני

לדי עבירה לא תקרב יט' הרחק מן הכיעור ומן הדומה לכיעור. לפיכך כ' אמרו חכמים הרחק מחטא
 הקל שמא יביאך לחטא חמור כא' הוי רץ למצוה קלה כב' שיביאך למצוה רבה: הרי הוא אומר במגן
 ערימת חטים סוגה בשושנים שיר ד' ג' במגן ערימת חטים זוכנסת ישראל סוגה בשושנים
 אלו שבעים זקנים: ד"א במגן ערימת חטים אלו מצות סלות הרבות סוגה בשושנים בזמן שישראל
 עושין אותן היו מביאין אותם לחיי העולם הבא כג'. הא כיצד אשתו נדה עמו בביתו רצה משמש רצה אינו
 משמש וכי אדם רואה או אדם יודע בו שיאמר לו כלום הא אינו מתירא אלא ממי שפוקד אותן על
 הגדה. ראה קרי רצה טובל רצה אינו טובל וכי אדם רואה או אדם יודע שיאמר לו כלום הא אינו מתירא
 אלא ממי שפוקד על הטבילה כד' וכן אתה אומר כחלה וכן אתה אומר בראשית הגז. אלו מצות סלות
 הרבות כשיושנים שכומן שישראל עושין אותן מביאות אותם לחיי העולם הבא כה':
 איזוהו סייג שעשה משה לדבריו הרי הוא אומר ויאמר ה' אל משה לך אל העם וקדשתם היום ומחר
 (שמות י"ט ג') לא רצה משה הצדיק לומר להם ישראל לומר להם ישראל אלא כך אמר להם היו נכונים
 לשלישת ימים אל תגשו אל אשה שם ט"ו והוסף להם משה יום אחד מעצמו אלא כך אמר משה
 ילך איש אצל אשתו ותצא ממנה שכבת זרע ביום השלישי והיו טמאים ונמצאו ישראל מקבלים דברי
 תורה בטומאה מחר סיני אלא אוסף להם יום שלישי כז' כדי שלא ילך איש אצל אשתו ולא תצא ממנה
 שכבת זרע ביום השלישי והיו טהורים ונמצאו (ישראל) מקבלין (דברי) תורה בטהרה מחר סיני כח':
 זה אחד מהדברים שעשה משה מדעתו דן ק"ו והסכים דעתו לדעת המקום כט'. אפירש מן האשה
 והסכימה דעתו לדעת המקום. פירש מאהל מועד והסכימה דעתו לדעת המקום. שבר את הלוחות והסכימה דעתו

הערות לנ"א

הערות לנ"ב

יא' בספרים כשאת בנדתך ובכ"ע כשאת ונראה שבי מלות אלו הם
 הוספה וליתנהו בדברי הקדמונים שאבאו לקמן. ובכ"ע וכן הוגה בקצת
 ספרים ג' ימים הראשונים וכן הביא הרשב"א בתורת הבית הארוך
 (בית ד' שער ז') בשם האדר"ם אבל הגר"א גרוס ז' וכן הוא בבבלי
 הנפש להראב"ד בשם האדר"ם ובכ"ע ליתא לישן נוספר ועי' שבת י"ג
 (בפירוש) ותוספות שם. ובספר המנהיג דף צ"ד ע"א (דפוס בערלין)
 הביא הנוסחא בשם האדר"ם בתי בימי זכותך מהו אצלך חזי לא נגע
 בי בימי לבונך מהו ע"כ. יב' א"ל רבי לא נגע בי וכו' קמנה אלא וכו' ונע
 שמא תבואי וכו'. יד' כתב הב"י בבגדו ל"ג. נגע לי את שם בגמרא (ר"ל בשבת שם) ובכ"ע המלה מנוקדת לסימן המחוקק ועי' ש
 ברא"ש דהנוסחא מוספת. טו' לא תקרב וכו' לגלות ערותה והרי הוא אומר וכו' בכ"ע. טז' אל יתחד אדם עם אשה וכו' ואפי' וכו'
 ואפי' עם בתו והמותו מפני טענת וכו' בכ"ע ובספרים נסגר (כל) עפ"י התומ"י. יז' בכ"ע לא יספר אדם עם אשה בשוק וכו' ואציל אשה
 וכו' ועי' ברכות מ"ג ע"ב קדושין פ' ע"ב וסנהדרין כ"א ע"ב ועי' ל"ז ע"ב. יח' כבכ"ע. יט' ברכות ס"א ועירובין י"ח ע"ב ובמדרב
 רבה שם הסודא הך כבא. יט' עבירה לא תקרבו בכ"ע וכו' ג"כ לא תקרבו בכ"ע. ועי' שבת י"ג ובר"ש שם ובת"כ פ' אחרי
 כפ"ו ובפירוש הראב"ד שם ולכומר רבין בשאר עריות ובין באשתו נדה אסור כל קרובה והוא נתינת מעט ארלעול. כ' ובכ"ע
 שכך אמרו. כא' בניא שבתומוי שלא יביאך לכ"ע לדידי תמא. כב' כרו שוביאל לחמורה בכ"י וג"כ בניא שבתומוי ועי' תוספתא יבמות
 פ"ד וחולין מ"ד ע"ב ותוספתא שם פ"ב ובר"א וזמא פ"א ובמדרב רבה שם. כג' הן מביאות אותן בכ"ע. כד' כ"ה בכ"ע ובספרים ליתא כל
 הך מילתא דבעל קרי והסופר דלג בטעות כומי שפוקד א' לכו שפוקד ב'. כה' בספרים (א"ל) מצות וכו' והצגתי נוסחת הכ"י
 ועי' סנהדרין ל"ז ע"א ובספיקא דבתי ל"ה ע"ב וכו' ע"ש שרמוז שם לכל הדוגמאות ועי' הגר"א ואהיר כמה הגהות פה א"צ.
 כז' כן הוא בכ"י ובספרים להם במסגרת ועי' גדרים פ"ג מ"א כיוונו צדיק למשה. כז' ובכ"י ובניא שבתומוי יום אחד. כח' כבכ"ע
 ועי' שבת פ"ז ע"א וירושלמי שם כ"ט ויבמות ס"ג ע"א (אלא שסודור הדברים משתנה שם לפי הענין המצטרף) ובפרט בפרד"א פ' מ"א
 המסכים נאך עם הסגנון כאן. כט' זה הוא וכו' דן קל ותומר מעצמו וכו' בכ"ע וכאשר הגהתי. ובספרים דין

עאכ"כ בכ"ה. ד' אלו היה אדה"ר בכ"ה. ה' לא בכ"ה.
 ו' קרא דומה חלק וגו' שם באיוב דריש כאלו הכתוב
 בעצמו דן הק"ו. ויש להעיר בכאן שרחקו חז"ל רבוי
 לקחת הנשים ולא הייתה דעתם נותה בזה ועיין
 ספיקתא רבתי קפ"א ע"ב ובמ"ע אית מיש ובב"ד פ"ב
 ע"פ ויקח לו למך. ז' להנשא לכל מי שתהפנין אלו

לדעת המקום (ל): פירש מן האשה והסכימה דעתו לדעת המקום כיצד אמר מה אם ישראל שלא נתקדשו אלא לפי שעה ולא נזדמנו אלא כדי לקבל עליהם עשרת הדברות מהר סיני אמר לי הקב"ה לך אל העם וקדשתם היום ומחר (שמות י"ז) ואני שאני מוזמן לכך בכל יום ויום ובכל שעה (ושעה) ואיני יודע אימתי מדבר עמי או ביום או בלילה על אחת כמה וכמה שאפרוש מן האשה והסכימה דעתו לדעת המקום (לא). רבי יהודה בן בתירא אומר לא פירש משה מן האשה אלא שנאמרה (לב) לו מפי הגבורה שנאמר פה אל פה אדבר בו (במדבר י"ב ה') פה אל פה אמרתי לך פירוש מן האשה (ופירש לג). י"א לא פירש משה מן האשה עה שנאמר לו מפי הגבורה שנאמר לך אמור להם שובו לכם לאהליכם (דברים ה' כ"ז) וכתוב (לד) ואתה פה עמוד עמדי (שם כ"ח) חזר לאחוריו (לה) ופירש והסכימה דעתו לדעת המקום : פירש מאהל מועד כיצד אמר ומה אהרן אחי שמשוח בשמן המשחה ומרובה כנגדים ומשתמש בהם כקדושה אמר לו הקב"ה דבר אל אהרן אחיך ואל יבא בכל עת אל הקודש (ויקרא טו ב') אני שאני מוזמן לכך על אחת כמה וכמה שאפרוש מאהל מועד פירש מאהל מועד והסכימה דעתו לדעת המקום (לז): שבר את הלוחות כיצד אמרו בשעה שעלה משה למרום לקבל את הלוחות שהן כתובות ומנוחות מששת ימי בראשית שנאמר והלוחות מעשה אלהים המה והמכתב מכתב אלהים הוא חרות על הלוחות (שמות ל"ב מ"ז). אל תקרי חרות אלא חירות שכל מי שעוסק בתורה הרי הוא בן חורין לעצמו (לז). באותה שעה היו מלאכי השרת קושרין קטיגור על משה

ונמצאו (עם) ח) ישראל מקבלין את התורה במוטאה מה עשה הוסיף יום אחד שנאמר היו נכונים לשלשת ימים אל תגשו אל אשה (שם מ"ז). ומנין שהודה לו המקום שנאמר והיו נכונים ליום השלישי (שם י"א): (דן דין) (דין דין) משה ופרש מן האשה אמר מה אם ישראל שאינן כלי מיוחד ואינו מדבר עמהם אלא לשעה אומר הקב"ה להפרישן מן האשה אני שאני כלי מיוחד ומדבר עמי בכל עת ואיני יודע אימתי הוא מדבר עמי ואינו דין שאפרוש מן האשה. מנין שהודה לו המקום שנאמר לך אמור להם שובו לכם לאהליכם (דברים ה' כ"ז) אף משה היה עמהם בהיות ת"ל ואתה פה עמוד עמדי (שם כ"ח) אמור מעתה ישראל חזרו להן בהיתרון ומשה עמד באיסורו: דין דן משה וישר את הלוחות אמר לא נתנו הלוחות לישראל אלא לעשות את התורה ועכשיו דין הוא ט) שאשכרם. (משלי מ"ה) ומשלו למהו' למלך שאמר לשלוחו לך י) וקדש לך אשה פלוגית הלך ומצאה עם אחד (י). והיה אותו השליח פקח אמר אם אני נותן לה השטר יב) נמצאתי מחייבת מתה מה עשה אחז בשטרו וקרעו. כך אמר משה (לישראל) אם אני נותן את הלוחות לישראל

והיו אומרים (לח) רבש"ע מה אנושי כי תזכרנו וכן אדם כי תפקדנו ותחסרהו מעט מאלהים וכבוד והדר תעטרנה ומשיליהו כמעשה ידיך כל שתה תחת רגליו צנה ואלפים כלם גם בהמות שריו צפור שמים ודגי הים וגו' (תהלים ה' ה') היו מרננים אחריו של משה והיו אומרים מה מיבוי של ילוד אשה שעלה למרום שנאמר עלית למרום שבת שבי לקחת מתנות (תהלים ס"ח מ"ט) (לט). נמלך ויירד והיה שמח שמחה גדולה כיון שראה אותו סרחון שסרחו כמעשה העגל ט) אמר היאך אני נותן להם את הלוחות מזקקני מא) אותן למצות חמורות ומחייבני אותן מיתה לשמים שכן כתוב בהן לא יהיה לך אלהים אחרים על פני (שמות י"ג) חזר לאחוריו וראו אותו שבעים זקנים ורצו אחריו הוא אחז בראש הלוחות והן אחזו בראש הלוחות טב) חזק כהו של

הערות לג"א

ק"ו והמפרשים נתקשו בזה דהך דלעיל לאו משום ק"ו הוא ע"ש והגר"א מחוק היה ולפי גרסא זאת נראה דאכולא קאי והאח"ר מניה דן דין וצ"ע. ועי' בפרד"א שם. ל) כן הוא בכ"ע ובספרים הך דפירש מן האשה וכי' ליתא ומתחיל שבר את הלוחות וכי'. פירש (מן) אחי' וכי' והשיבוש כמובאר. לא) ובכל שעה ושעה איני יודע בכ"ע. לב) אלא עה בניא שבתמיו. לג) עי' ת"י בפ"ו וספרי במדבר פ' קנ"ג ועי' עוד שבת ויבמות שם. ובילקוט שמות רמז שצ"ג (ושם מונה בשם האדר"ט ארבעה דברים אבל אינו מפרש רק ג') ובילקוט במדבר (ושם אהו סניו ועי' בתוי"כ ריש אחרי וע"ע בנ"ב. לז) עי' אבות פ"ח וספרי במדבר פ' ק"ו ודברים פ' שני'. ובפרד"א פ' מ"ו איתא לדרשה זאת בשם רב כהנא וגם שם וגם כאן הוא הכל אנב גרר. ועי' עוד עירובין נ"ד ע"א ושמות רבה פ' מ"א. לח) באותה שעה אמרו מלאכי השרת וכי' קטיגור על משה ואומרים בכ"ע ובכ"א ואומרים על משה. לט) ילוד אשה זה שעלה לשמים בכ"ע ועי' סנהדרין ל"ח ע"ב וביר' פ"ח דדרש מהאי קרא קטרוג המלאכים גבי בריאת האדם וע"ע שבת פ"ח ע"ב ופרד"א פ' מ"ו ופסקתא רבתי צ"ח ע"א וקב"ה ע"א בענין קטרוג המלאכים גבי קבלת התורה ואולי עירובי דברים כאן מוכיח ב' קטרוגים אבל ע"ע מדרש תהלים ה'. מ) שסרחו ישראל בכ"ע. מא) ומזקקני אותן בכ"י. מב) בראש הלוח בספרים ובכ"ע ככפנים,

הערות לג"ב

נמצאתי מסתכל בה כאלו נמצאתי מסתכל באשת איש בכ"ה וכן הוא בגי'ש. ואולי יש להגיה ע"פ נ"א אלו נמצאתי מסתכל בה היום שמא תינשא למחר ונמצאתי מסתכל באשת איש וצ"ע. ויש להעיר עוד על הסדר המתוקן כאן שמתחיל באיוב ותולד ומפרש משה עשה וכי' תורה עשתה וכי' ובנ"א הוא מספור. ח) הגהתי ע"פ הני"ש ט) הוא ליתא בכ"ה. י) צא וקיש בכ"ה. יא) ומצאה אשת איש בכ"ה. יב) את

משה מכולן שנאמר ולכל יוד החזקה ולכל המורא הגדול אשר עשה משה לעיני כל ישראל (דברים ל"ד י"ב) מג) נסתכל בהן וראה שפרח כתב מעליהן מר) אמר היאך אני נותן להם לישראל את הלחות שאין בהן ממש אלא אחוז ואשכרם מה) שנאמר ואתפוש בשני הלחות ואשליכם מעל שתי ידי ואשכרם (דברים ט"ו י"ז). רבי יוסי הגלילי אומר אמשול לך משל למה הדבר דומה למלך בשר ודם שאמר לשלוחו צא וקדש לי נערה יפה מו) וחסידה ומעשיה נאין הלך אותו שליח וקדשה. לאחר מו) שקדשה הלך ומצאה שזינתה עם אחר *מ"ז) מיד היה דן ק"ו מה) מעצמו ואמר אם אני נותן לה כתובה מעכשיו נמצא מחייבה מיתה ונפטרה מאדוני לעולם. כך היה משה הצדיק דן ק"ו מעצמו אמר היאך אני נותן להם לישראל את הלחות הללו מזיקני אותן למצות חמורות ומחייבני אותן מיתה שכך כתוב

נמצאתי מחייבם כלִייה שנאמר זוכה לאלהים יחרם (שמות י"ב י"ט) מה עשה תפוש בשני הלחות ושברן ושנאמר ואתפוש בשני הלחות וגו' (דברים ט"ו י"ז) ומנין שהודה לו המקום *ג) שנאמר בעת היא אמר ה' אלי פסל לך וגו' (שם י"א א') הוא שהודה לו על שברן; (הקב"ה דן דין) לדין דין שהודה לו על מאהל מועד אמר מה אם יד) הר סיני שלא היתה קדושתו אלא קדושת שעה לא הייתי עולה לתוכו) עד שאקרא אהל מועד שקדושתו קדושת עולם אינו דין שלא אכנס לתוכו) עד שאקרא מנין שהודה לו המקום *טו) שנאמר ויקרא אל משה (ויקרא א' א') *טז):

בהן *טז) זוכה לאלהים יחרם בלתי לה' לבדו (שמות כ"ב י"ט) אלא אחוזו בהן ואשכרם והזרן למושב שמא יאמרו ישראל היכן הלחות הראשונות אשר הורדת אין דברים אלא בדאי *ג). רבי יהודה בן בתירא אומר נא) לא שבר משה את הלחות אלא שנאמר לו מפי הגבורה שנאמר פה אל פה אדבר בו (במדבר י"ב ח') פה אל פה אמרתי לו שבר את הלחות. ו"א אינו משה את הלחות אלא שנאמר לו מפי הגבורה שנאמר וזנה המאמתם לה' אלקיכם (דברים ט"ו י"ז) שברו אומר וארא אלא שראה שפרח כתב מעליה. אחרים אומרים *ג) לא שבר משה את הלחות אלא שנאמר לו מפי הגבורה שנאמר ויהיו שם כאשר צוני *ג) אינו אומר צוני אלא שנצטווה ושברן. רבי אלעזר בן עזריה אומר לא שבר משה את הלחות אלא שנאמר לו מפי הגבורה שנאמר אשר עשה משה לעיני כל ישראל (שם ל"ד י"ב) מה להלן נצטווה ועשה אף כאן נצטווה ועשה יד). רבי עקיבא אומר לא שבר משה את הלחות אלא שנאמר לו מפי הגבורה שנאמר ואתפוש בשני הלחות (שם ט"ו י"ז) כמה אדם תופס כמה שיכול לבורא. רבי מאיר אומר לא שבר משה את הלחות אלא שנאמר לו מפי הגבורה שנאמר אשר שברת (שם י"ב) יישר כוחך וישברת נה):

יחזקיהו מלך יהודה עשה ארבעה דברים והסכימה דעתו לדעת המקום. גנז ספר רפואות והסכימה דעתו לדעת המקום. כתת גחש הנוחשת והסכימה דעתו לדעת המקום ושנאמר עד הימים ההמה היו בני ישראל מקטרים לו ויקרא לו נחשתן (מלכים ב' י"ח ד') נו). והסיר את הבמות והמזבחות והסכימה דעתו לדעת המקום שנאמר יחזקיהו הסיר את במותיו ואת מזבחותיו ויאמר ליהודה ולירושלם לאמר לפני מזבחה אחר תשתחוו

הערות לנ"א

הערות לנ"ב

מג) עירושלמי תענית פ"ד היה נודרים ל"ח ע"א. מר) ע' מכולתא בשלח מסכת דעמלק פ"א ופסוקים פ"ז ע"ב וע"ע ש"ר פ' מ"ו שם ותנחומא פ' תשא ותדאר פ"כ"א. מה) הלחות הללו וכו' אלא אחוז ואשכרם לעיניהם בכי"ע. מו) יפה נאה בכי"ע. מז) ומאחר שקדשה בכי"ע. *מ"ז) הגר"א. ובפסיים תחת אחר. מה) הגר"א מחק מלות ק"ו וא"צ ושיטפא דלישא בעלמא הוא. מט) ע' ש"ר פ' מ"ג ומ"ו ובתנחומא דכו תשא. והנה בש"ר מ"ג ובתנחומא שם איתא ג"כ כמו כאן שהפסוק זוכה לאלהים יחרם כתוב בתוך הלחות וע"ש בהגהות רד"ל אות ג' ועוד לבי מספק בזה אם לא יותר טוב למחוק מלות בהם וע' מפרשים. נ) אחוז ואשכרם וכו' בכי"ע. בהם אין דברים בכי"א. וע' הגהות הגר"א וע' הגהות מהר"ע בכי"ע ומפרשים ובכל המקומות הגיל אין שום דוגמא לזה והנכון הוא שדברים אלו מיום הם להמאמר דקדום סיום המשל שבא כאן שלא בירוק ויחל כיון שפרח הכתב איכאמרו ישראל שכל שלוחותיו של משה בדאית היא וכעין זה ס"פ מהר"ע. נא) בכי"ע ר' יוסי ב"ב. נב) שפרח הכתב ואין ר' אומר בכי"ע. נג) כן הוא בכי"ע בתבוי"י ובפסיים כאשר צוני אלא וכו'. נד) נצטווה ועשה ר' מאיר אומר וכו' ואחריו באים דברי ר"ע בכי"ע. נה) הדברים כאן הם מעורבבים בתכלית הערבוב והנה ז"ל הילקוט בשם האר"י בשמות ר' שצ"ג ולכל יד החזקה נסתכל משה בלחות וראה הכתב שבהן שפורח וכדו על ידי משה ונפלו מידיו ונשתברו אחרים אומרים לא שובר עד שנאמר לו מפי הגבורה אשר שיברת אמר לו יפה כחך ששיברת ר' מאיר אומר ע' ויהיו שם כאשר צוני שנצטווה ושיבר הלחות. ובעין זה גם בילקוט בתבוי"י וכו' תשמ' בשם האר"י והנה כשנשנה הדברים עם ניסחא שלנו פה נמצא כי דברי הסתם מן ולכל יד החזקה מסכימו עם דברי הי"א ודברי האחרים ע"ע דברי ר' מאיר פה ודברי ר"מ עם דברי האחרים אבל אין שום דוגמא לדברי ריב"ז ולדברי ראב"ע ולדברי ר"ע. והנה ע"ע בשבת ובבמות שם ובמנחות צ"ע ע"ב ויח' (ריש לקיש) משיברת רק הסכמה והדוגמא בירושלמי תענית שם היא בשם ר' ישמעאל ומסכת ע"ש דברי ר"מ פה והדוגמא בספרי ברכה ק"ו ע"ב וע' גה בילקוט שם) מסכתא עם דברי ראב"ע (והיינו כשנגיה בהם ע"פ הספרי הגיל נאמר להלן ואשכרם לעיניהם וכאן הוא אומר אשר עשה משה לעיני כל ישראל. וגם דברי הספרי יש להשלים ע"פ האר"י פה (וע' הגר"א) נשארים לנו איפה עוד דברי ריב"ז. אשר יש לדון ששנתרבו מלעיל) ודברי ר"ע אשר הגר"א מוחקם יש להם דוגמא בתנחומא כי תשא ועקב והנה דברי התנחומא בעקב הם מגומגמים והרב עין וספא מפרשם שדברי הר' אמר התרעם הקב"ה על משה והנה אם כנים הדברים האלה והחזר אמר הוא ר"ע אז נובל לתגייה פה ולמחוק מלות שנאמר לו אלא ולגרום להלן כמה אדם תופס כמה שאינו שלו אלא לבורא אבל גם בזאת לא תנוה הדעת. נז) כ"ה בכי"ע אלא

השטר ככיה. יג) ומנין שהודה לו המקום הגהתי ע"פ הגל"ש והשאר בככ"ה. יד) בכי"ר מוראם והגהתי ובכ"ה ומה הר וכו'. טו) לו הקב"ה בכיה. טז) ע' נו"א ובהערות שם והלמוד הכא מסכים עם הריב שרמוזי עליו שם באות ל"ז והדוגמא מסכתא עם כל הפרטים כאן למצאתי.

פרק ג

מנין (שעשה) [שעשתה] התורה
 סייג לדבריה שנאמר איש איש אל
 כל שאר בשרו לא תקרבו (ויקרא י"ז ו')
 ומה ת"ל לא תקרבו אלא שלא יתחד אדם
 לא עם חמותו ולא עם כלתו אבל מתיחד
 עמהם לשעה (א) ואין בכך כלום. וכחא ואל
 אשה בנדת מומתה ולא תקרבו (שם יט)
 כיצד הוא מזהיר ע"י עצמו (ב) ת"ל לא תקרב.
 יכול שישחק עמה והיא נדה ת"ל לא תקרב
 לנלות ערותה (שם ג). כיצד היא מזהרת על ידי
 עצמה (ד) ת"ל לא תקרב. יכול שתקשיט
 מעילה (ה) ותישן אצלו והיא נדה ת"ל לא
 תקרב. מנין (ו) שהיא מבשלת ומשמשת (ז)
 ת"ל לא תקרב ולנלות ערותה (ח). מכאן אמרו
 חכמים כל אשה שהיא מקשטת עצמה והיא
 נדה אין רוח חכמים נוחה הימנה (ט) שנאמר
 כשנך ערמת חטים וגו' (שה"ש י' ג'). בט"ך
 ערמת חטים אלו ישראל. סוגה
 ב שו"ש נים אלו הצדיקים: ד"א כשנך ערמת
 חטים אלו ישראל. סוגה בשושינים אלו
 חכמים ותלמידי' (ישחם) כונים את ישראל
 בתפלתם (מן) [מפני] הפורענות. אם כן (י)
 למה נאמר סוגה ב שושינים אלא אשתי
 נדה בבית עמו שמא ילך לו עליה מי ממחה
 בידיו (יא) (בבית שמאי) (יב). אלא פירותיו שאינן
 מעושרות עמו בבית שמא יאכל מהם מי

ועליו תקשרו (דה"י ב' ל"ב י"ב) (נו). סתם מי גיחון והסכימה
 דעתו לדעת המקום שנאמר יחזיקוהו סתם את כוצא מימי
 גיחון והעליון וישרם למטה מערבה לעיר דוד ויצלה יחזיקוהו
 בכך מעשהו (שם"ט ל' נח) :

איזהו סייג שעשה איוב לדבריו הרי הוא אומר איש
 תם וישר וירא אלקים וסר מע (איוב א' ח') מלמד שהרחיק
 איוב את עצמו מדבר המביא לעבירה ומן הכיעור ומן הדומה
 לביעור: אי"כ מה ת"ל איש תם וישר אלא מלמד שיצא איוב
 מהול (ט). אף אדם הראשון יצא מהול שנאמר ויברא אלהים
 את האדם בצלמו (בראשית א' כ"ד). אף שנת יצא מהול שנאמר
 ויולד בדמותו בצלמו (שם ה' ב'). אף נח יצא מהול שנאמר
 איש צדיק תמים היה בדורותיו (שם ו' ט'). אף שם יצא מהול
 שנאמר ומלכי צדק מלך שלם (שם י"ד י"ח). אף יעקב יצא
 מהול שנאמר ויעקב איש תם וישוב אהלים (שם כ"ה כ"ז).
 אף יוסף יצא מהול שנאמר אלה תולדות יעקב יוסף (שם ל"ז ב')
 והלא אינו ראוי לומר אלא תולדות יעקב ראובן ומה
 ת"ל יוסף אלא כשם שיצא יעקב מהול אף כך יצא יוסף
 מהול (ס). ואף משה יצא מהול שנאמר ותרא אותו כי טוב
 הוא (שמות ב' ב') וכי מה דאיתא אמו בו שנאה ומשובח מכל
 אדם אלא שיצא מהול (סא). אף בלעם הרשע יצא מהול
 שנאמר נאם שומע אמרי אל (במדבר כ"ד ד'). אף שמואל יצא
 מהול שנאמר והנער שמואל דולך וגדול ומוב (שמואל א' ב' סב).
 אף דוד יצא מהול שנאמר מכתם לדוד שמרני אל כי חסיתי
 כך (תהלים ט"ז א'). אף ירמיה יצא מהול שנאמר כטרם אצרך
 כבטן ידעתך וכטרם תצא מרחם הקדשתך (ירמיה א' ח').
 אף זרובבל יצא מהול שנאמר (ג) ביום ההוא אקחך זרובבל בן
 שאלתיאל עבדי נאם ה' (תגי ב"ב כ"א טד): הרי הוא אומר ברית כרתי

הערות לנו"ב

הערות לנו"א

פ"ג א) (א) כמ"ה לשעה קלה אבל געבר קו על מלת
 קלה. (ב) הוא מזהיר ע"י עצמו וכי בכייה ובל"ם
 צ"ל הוא מוזהר ע"י עצמו כלומר הוא מוזהר עליה
 ודריש לא תקרב בנוכח לגבי האיש וע"ע בתויב
 פ' אחרי ריש פ"ג לשון כהה. (ג) לא תקרבו לגלות
 ערוה בכייה. (ד) צ"ל הוא מוזהרת ע"י עצמו כלומר
 מוזהר עליו ודריש כאן לא תקרב בנסתר לגבי האשה.
 (ה) שתתקשט עצמה כמלבושים בכייה וכי איסורים
 כאן איסור קישוט ואיסור שינה. (ו) ומנין בכייה.
 (ז) ומשמשת נדה בכייה וע"י כתובות ע"ב ע"א ולפי
 הוא ט"ס. (ח) הגהתי ע"פ הנו"ש. (ט) ע"י נ"א פ"ב
 ובהערות שם את ה"י ויש ובפרט על התויב שרמותי
 עליו שם. (י) אולי הוא רק סיוגן לשון וע"י כנ"א פ"א
 את ל"ב או אולי צ"ל ד"א. (יא) מנחה בידו בכייה.
 (יב) ליתא בכייה ובנ"ש ואולי היה כתוב כאן סנ"ש
 (סוגה בשושינים להתחלת דרוש חדש) והסופר טעה

שכתוב שם מקטרים להם ויקרא להם. (נו) כתת נחש הנחושת
 והסכימה דעתו לדעת המקום והסיר הבמות
 והמזבחות והסכימה דעתו לדעת המקום חסר
 בכייה. בכ"ע והמזבחות והמזבחות. ובכ"י הועתק שנתמר חזקיהו
 מלך יהודה הסיר את הבמות ואת המזבחות
 ויאמר לאנשי יהודה וירושלים לפני המזבה
 הזה תשתחוו ועליו תקשרו. נח) שנאמר יחזקיה
 סתם את מי גיחון וישרם מלמטה בעיר דוד
 ויצלה חזקיה בכל מעשיהו בכייה וכן בה"ל. ובכ"ע
 שנאמר הוקה סתם מי גיחון העליון וישרם מערוער בעיר דוד וכי
 ובדפוסים המאוחרים כבר נתקן זאת ע"י התומ"י. ובעיקר הדברים
 ע"י ברבות ע"י ע"ב ופסחים נ"ז ע"ב וברושלמו פסחים פ"ט היא
 ונדרים פ"ו ה"ג שעל ג' הודו לו הם גירר עצמות אביו כיתת נחש
 הנחושת וגזו ספר רפואות. וסתם מי גיחון הוא שם מהגך דברים
 ד לא הודו לו וא"כ האדרי"ט מחולק עם הבבלי והירושלמי
 פה והרד"ק גדיה שם כתב ובאגדה מוצאתי סתם גיחון והסכימה
 דעתו לדעת המקום ואולי כיוון להאדרי"ט וע"י בפרד"א פ"ט ובכ"י
 הר"ל שם את ל'. והגרי"א הגיה פה עוד כמה דברים ע"פ השי"ס
 דמשה. (נט) אלא מלמד כשיצא איוב יצא כשהוא מהול בכייה. וא"ס
 שכל דרישה זאת לענין מילה כאן היא הוספה וע"י נ"ב וא"כ
 מה ת"ל שנדרתו בו המפרשים הוא רק סיוגן לשון וע"י פ"א
 נ"א את ל"ב שם. (ס) בכ"י לומר אלא תולדות והגה ע"י התומ"י
 וגם יש בכ"ע גבי שנת נח ויעקב נולד מהול בכייה. (סא)
 שנאה ומשובח יוסף בכייה. (סב) בבא דשמואל ליתא
 בכייה ומוב קדריש כמו גבי משה. (סג) כ"ה בכ"ע
 ובספרים אקח את זרובבל וגו'. ובמקרא ביום ההוא נאם ה'
 צבאות אקחך זרובבל עבדי וגו'. ויעיקר הדרשה
 הוא מושמתיך כחותם ודריש חותם לשון תם (כ"ו)
 בשם הו"ר) כמו גבי נח ויעקב ושם שזוהו התמימות
 והשלימות וכן גבי דוד מכתם וגבי אדם סברא
 הוא שלא ברא הקב"ה דבר שאינו בתכלית השלמות.
 וע"ע בביר פ"א ובפסיקתא רבתי ג"א ע"ב ובמ"ע שם
 אות ע"ז. (סד) ע"י בראשית רבה פ' מיג'
 וילקוט דה"א ר"י אלא ע"ג לגבי

ממחה בדין. אלא מצות שישאר עושים
[בסתרא] שהן [רבות] [וכות] [כשות] לכן
נאמר סוגה בשושנים יג):

מנין שעשו נביאים סייג לדבריהם
שנאמר אריה שאג מי לא יירא (עמוס ג' ח) יכול
שלא היא קולו אלא [בקול] הארי בלבד אמרת
מי נתן קול בארי הלא הוא כל כך [מכניסין]
[מכנין] אותו לבריותיו בשביל שתנוח האוזן
ותהא יכולה לשמוע. וכה"א והנה כבוד אלהי
ישראל בא מדרך הקדים וקולו כקול מים רבים
(יחזקאל מ"ג ב') אמרת מי נתן קול במים הלא
הוא וכל כך [מכניסין] [מכנין] אותו לבריותיו
בשביל שתנוח האוזן ותהא יכולה לשמוע.
וכה"א וההר בוער באש עד לב השמים
(דברים י' י"א) יד):

מנין שעשו כתובים סייג לדבריהם
שנאמר הרחק מעליה דרךך (משלי ח' ח') (אל
תחמוד יפיה בלבבך) טו): אומרים לו לאדם
שלא תלך בשוק הזה ולא תכנס במכר טז)
הזה שהאשה זונה בתוכו ואשה נאה היא
והיא משטה את כל הבריות אחריה ביפיה.
אמר להם בטוח אני לפי יז) שאני הולך
איני מסתכל בה ולא (מתחמד) [אחמוד] יח)
ביפיה. אל אעפ"י שאתה בטוח אל תלך:
ד"א הרחקונג' (אל תחמוד) ר' יהושע בן קרחה

שלא תלך אצל המינים ולא תאזן את דבריהם
הולך איני מאזין את דבריהם ולא אנשל
במעשיהם. (אמר להם בטוח אני) אעפ"י שאת
בטוח אל תלך ולכן נאמר הרחק מעליה דרךך
ואומר כי רבים חללים הפילהו כב):

הערות לנ"ב

וכתב בבית שמאי. יג) עי' נ"א ובהערות שם אות כ"ה
ודגמאות מסכימות ממש עם שלנו לא מצאתי. יד) הוספת
מלת קול ע"פ הני"ש. ועי' נ"א אות ע"ש ונוסחא
שלנו מסכמת יותר עם נוסחת המבולתא ע"ש ואולי
יש ג"כ להשלים כאן על פיהם. טז) הסגרתו זה ע"פ
הני"ש והרחק וגו' הוא במשלי ה' ח' ואל תחמוד וגו'
הוא במשלי ו' כ"ב. טז) עי' נ"א סופ"ב ועפ"י נראה
להגיה במבוי. יז) ציל אעפ"י. יח) הגהתי ע"פ הני"ש.
יט) בנ"ש איתא המינים וצ"ל המינות והנה בנ"ש
ליתא כלל בתחלת הדרשה ד"א הרחק וגו' ומלות
אל תחמוד הם: דתי: מסברא ועי' לעיל אות ט"ז. כ) ציל
אעפ"י ובכ"ר נכפלה השורה מן אל עד במעשיהם
והוא מ"ס. כא) הגהתי ע"פ הני"ש. כב) כ"ה בנ"ש
ובכ"ר ד"א הרחק מעליה אל ישט אל דרכיה כי רבים
חללים הפילה דרכי שאול ביתה רגליה ויורדת אל הדרי
מות ובעיקר הדברים עי' בנ"א אות ע"ה ובהערות שם.

איתה כדרכו. טט) כיוצא בדבר בכ"ע. ע) את ליתא בכ"א ובכ"ע שברא את כל העולם ברא את העליונים ואת התחתונים.
עא) עי' שרשים וני הגר"א ולא ארע ע"פ איה מקור הגיה ועי' מבולתא מסכת דבדוש פ' ד' וז"ל כיוצא בו אריה שאג מי לא
גו' מי נתקב וגבורה בארי לא הוא אלא הרי אנו מכנין אותו לשכך את האוזן כיוצא בו והנה כבוד אלהי ישראל בא מדרך
הקדים מי נתן כח וגבורה במים לא הוא אלא הרי אנו מכנין אותו מבריותיו לשכך האוזן וכ"י. ועי' בילקוט יחזקאל ר' שפ"ב
ובתחומא פ' יתרו. ועי' בליב מרות דר"א בריה"ג מרה י"ד ובחידושים ובאורים שם בספר נתיבות עולם ובילקוט דברים ר' תתקמ"ב.
ואולי יש להגיה פה. לא כגבור אחר ולא ככל הגבורים שבעולם. וכן לא כאריה אחר ולא ככל האריות שבעולם. ולחשלים
אח"כ ע"פ המבולתא הנ"ל וצ"ע. ובענין הסיג עי' במאורי שרמותי עליו בפ"א אות ל"ז וז"ל שם עוד וכן אמרו נביאים עשו סיג

לעיני ומה אתכונן על בתולה (איוב ל"א א') סה) מלמד שהחמיר
איוב על עצמו ולא נסתכל אפילו בבתולה. והלא דברים ק"ו
ומה אם בתולה זו שאם יצנה ישאנה לעצמו לבנו לאחיו
ולקרובו החמיר איוב טו) על עצמו ולא נסתכל בה אשת איש
על אחת כמה וכמה. ומפני מה החמיר איוב על עצמו ולא
נסתכל אפילו בבתולה מפני שאמר איוב שמא אסתכל
אני היום ולמחר טז) יבא איש אחר וישאנה ונמצא שאני
מסתכל באשת איש סה):

איזהו סייג שעשו נביאים לדבריהם הרי הוא אומר
ה' כגבור יצא באיש מלחמות יעיר קנאה יריע אף יצריח
(ישעי' מ"ב ב') לא כגבור אחד ובלבד אלא ככל הגבורים שבעולם.
כיוצא בוטס) אריה שאג מי לא יירא ה' אלהים דבר מי לא יבא
(עמוס ג' ח') לא כאריה אחד בלבד אלא ככל אריות שבעולם.
כיוצא בו והנה כבוד ה' אלהי ישראל בא מדרך הקדים וקולו
כקול מים רבים והארץ האירה מכבודו (יחזקאל מ"ג ב') כקול
מים רבים זה גברילא המלאך והארץ האירה מכבודו אלו פני
השכינה והלא דברים ק"ו מה גברילא שהוא אחד מאלף
אלפי אלפים ורובי רבבות שעומדים לפניו קולו הולך מסוף
העולם ועד סופו מלך מלכי המלכים הקב"ה שברא את
העולם כלו ברא העליונים וברא את ע) התחתונים על אחת
כמה וכמה אלא מראין את העין מה שיכולה לראות ומשמיעין
את האוזן מה שיכולה לשמוע עא):

איזהו סייג שעשו כתובים לדבריהם הרי הוא אומר
הרחק מעליה דרךך ואל תקרב אל פתח ביתה (משלי ח' ח')

אומר אין זו אלא דרך (המצות) והמינות יט) אומרים לאדם
שלא תכשל במעשיהם. אמר להם בטוח אני לפי שאני כ)
במעשיהם. (אמר להם בטוח אני) אעפ"י שאת
בטוח אל תלך ולכן נאמר הרחק מעליה דרךך
ואומר כי רבים חללים הפילהו כב):

הערות לנ"א

שם ולגבי יעקב ויוסף ב"ר פ' ס"ג. ופ' ס"א ולגבי משה ש"ר פ' א'
ודברים רבה פ' י"א וק"ר פ"ד ובנ"ש ועי' ליקוט בראשית ר' ט"ז
וירמיה ר' רס"א ובלקוטי דבריו בקיצור לשון מאת האר"י ועי'
תחומא פ' נח שמונה רק ז' מהולים ארתיך שת נח יעקב יוסף משה
איוב וכמדרש תהלים שם מונה יג. ומופיק זרובבל בלעם ואיוב ומעיל הנזך
תרא וישעיה ומדרשות חלוקות הן ובשלשלת הקבלה בתחלתו מביא
בשם האר"י י"ד ומפיק משה ומעיל שם ומלכו צדק שמונים בשתים
ואולי הוא מ"ס שם ועי' בענין בלעם בפירש"י על התורה פ' בלק על הפסוק
נפול וגלו עינים דמשמע מומדרש שהביא שם הופך מזה ועי' ת"י שם.
סה) ואף הוא אומר ברות וכ"י בכ"ע. טז) איוב ליתא בכ"א.
טז) ומפני מה החמיר וכ"י אלא כך אמר איוב שמא אני מסתכל בה
ביום אחר יבוא איש וישאנה בכ"ע ובכ"א יצא איש אחר.
סח) בכ"ע ומצאתי מסתכל באשת איש וצ"ל ונמצאתי. ועי' ב"ב ט"ז ע"א
ועי' תחומא וישלה וילקוט איוב ר' תתק"ח ופירש"י באיוב על מקרא
זה ועי' הגהות הגר"א וא"י כי ב"ל"ס הפוסקא פה הוא סיוס מן
התחלת הפוסקא שרחיק איוב עצמו מן הרומה לביעור (וזהו הסיג)
ועי' נ"ב אלא שהכנס הכותב ע"ל דרשה על תל וישר והרחיב
איתה כדרכו. טט) כיוצא בדבר בכ"ע. ע) את ליתא בכ"א ובכ"ע שברא את כל העולם ברא את העליונים ואת התחתונים.
עא) עי' שרשים וני הגר"א ולא ארע ע"פ איה מקור הגיה ועי' מבולתא מסכת דבדוש פ' ד' וז"ל כיוצא בו אריה שאג מי לא
גו' מי נתקב וגבורה בארי לא הוא אלא הרי אנו מכנין אותו לשכך את האוזן כיוצא בו והנה כבוד אלהי ישראל בא מדרך
הקדים מי נתן כח וגבורה במים לא הוא אלא הרי אנו מכנין אותו מבריותיו לשכך האוזן וכ"י. ועי' בילקוט יחזקאל ר' שפ"ב
ובתחומא פ' יתרו. ועי' בליב מרות דר"א בריה"ג מרה י"ד ובחידושים ובאורים שם בספר נתיבות עולם ובילקוט דברים ר' תתקמ"ב.
ואולי יש להגיה פה. לא כגבור אחר ולא ככל הגבורים שבעולם. וכן לא כאריה אחר ולא ככל האריות שבעולם. ולחשלים
אח"כ ע"פ המבולתא הנ"ל וצ"ע. ובענין הסיג עי' במאורי שרמותי עליו בפ"א אות ל"ז וז"ל שם עוד וכן אמרו נביאים עשו סיג

הרחק מעליה דרכך זו מינות עב) שאומרים לו לאדם אל תלך בין המינים ואל תכנס לשם שמא תכשל בס ואם אמר כמותו אני בעצמי שאע"פ שאני נכנס לשם עי) איני נכשל בסו עד, שמא תאמר שומע אני את דבריהם וחוזר בו תלמוד לומר כל באיה לא ישובון ולא ישיגו ארחות חיים (שם ב' י"ט עה): כתיב מכה מכה מסכה ינה אף ערכה שלחנה (שם ט' ב') אלו רשעים עי) שבזמן שאדם נכנס ביניהם מאכילין אותו ומשקין אותו ומלבישין אותו ומכסין אותו ונותנין לו ממון הרבה כיון שהיה כאחד מהם כל אחד ואחד מכיר את שלו ונוטלו ועליהם נאמר עד יפלה חץ כברו כמחר צפור אל פה ולא ידע כי בנפשו הוא (שם י"ב:ב) ד"א עי) הרחק מעליה דרכך זו זונה שאומרים לו לאדם אל תלך בשוק זה עה) ואל תכנס במבוי זה שזונה יש שם נאה ומשובחת והוא אומר עט) כמותו אני בעצמי שאע"פ שאני הולך לשם איני נכשל בה אמרו לו אע"פ שאתה בומח בעצמך אל תלך לשם שמא תכשל בה שהרי אמרו חכמים פ) שלא ירגיל אדם לעבור על פתח זונה שנאמר כי רבים חללים הפילה ועצומים כל הרוגיה (שם כ"ו:א):

איזהו סייג שעשו חכמים לדבריהם שהחכמים אומרים קריאת שמע של ערכית עד הצות רבן גמליאל אומר עד קרות הגברי, כיצד אדם בא ממלאכתו אל יאמר פב) אוכל קימעה ואשתה קימעה ואישן קימעה ואחר כך אקרא קריאת שמע נמצא ישן פג) כל הלילה ואינו קורא אלא פד) אדם בא ממלאכתו בערב ילך פה) לבית הכנסת או לבית המדרש אם רגיל לקרות קורא ואם רגיל לשנות שונה ואם לאו קורא ק"ש ומתפלל וכל העובר על דברי חכמים חייב מיתה פו). רב"ג אומר פעמים שאדם קורא אותה שתי פעמים פה) בלילה אחת עד שלא יעלה עמוד השחר ואחת משיעלה עמוד השחר ונמצא יוצא בה פט) ידי חובתו של יום ושל לילה, עמדו חכמים והרבו ועשו סייג לדבריהם ז):

מנין שעשו חכמים סייג לדבריהם שאמרו חכמים לקרות ק"ש עד הצות רבן גמליאל אומר עד קריאת הגבר כג). אלא שלא יאמר אדם הואיל ואני מותר לקרות ק"ש כל הלילה אלך ואישן לי אימתי שארצה אני קורא ק"ש חטפתי שינה ולא קרא (כדי) הרי זה מתחייב בנפשו. מכאן אמרו חכמים עלה אדם למטה יקרא אם היה ת"ח יקרא את שמע בתחלה כד) ואם רצה לשנות ישנה (כל) וכלו העובר על דברי חכמים הרי זה מתחייב בנפשו שנאמר חופר גומץ בו יפול ופורץ גדר ישכנו נחשו. קהלת י' ח) כה: ד"א חופר גומץ בו יפול וגו' זו דינה בת לאה (שהיא ושהיו) כו) אחיה ובית אביה יושבים וישנים (כית) ובכית) המדרש יוצאה לראות בבנות הארץ שנאמר ותצא דינה בת לאה (בראשית ל"ד א') מי הוא נחש שנשכה זה שכם בן חמור כז): ד"א חופר גומץ בו יפול וגו' זה המקלל שנאמר ויקב בן האשה הישראלית את השם וגו' (ויקרא כ"ד י"א) מי הוא הנחש שנשכו זה משה שנאמר וידבר משה אל בני ישראל וגו' (שם שם כ"ג) לסקילה ולדחיפה כח):

פרק ד

והעמידו תלמידים הרבה. ביש"א אין שונין אלא לכשרים לבני אבות ולבני בני אבות בה"א לכל אדם. משלו (מלה"ד) ולמה"ד) לאשה שהיא מושבת תרנגולת א) על הביצים מתוך רובה היא (מוציא) ומוציא) מעט ומתיר

פרק ג [והעמידו תלמידים הרבה] שיבת שניא ועניו וכן אבות ועשיר א) ובית הלל אומרים לכל אדם ישנה שהרבה ב) פושעים היו

הערות לג"א

לדבריהם שנאמר כגבור ועיר קנאה ודאי יתר מגבור הוא מעיר אלא שנתן שיעור לדבריו וע"ע בנחלת אבות במשנה זו, עב) הגהתי ע"פ הכ"י וכן לקמן ובספרים אפיקורסים. עג) ע"פ כ"י ובספרים הולך לשם. עד) בכ"י בס' אל שמוא. וכלומר אמרו לו להשובה וברלקמן. והתשובה שהיה שהמאמר קמטו ע"י בני"ב. עה) בכ"י מלח ב' לו וע"ע יז' ע"א ושבת קט"ו ע"א והגרי"א הגיה ע"פ הש"ס וא"צ. עי) מוני רשעים בכ"י וב"ס צ"ל מונים רשעים ובכ"י אלו מוני רשעים הללו ועי' קה"ר פ"א והגרי"א הגיה כאן וא"צ. עז) ר' אומר בכ"י. עח) לשוק זה בכ"י. עט) ואומר בכ"י. פ) בה אמרו מלמד בכ"י ובכ"י"א בה אמרו ועתומ"י. פא) ע"י ע"ז שם והגרי"א מתק לכל הר' פיסקא דאמרו ועי' בכ"י"ב ואולי צ"ל הרי אמרו כתובים ללמד שלא וכו'. פב) ואל יאמר בכ"י ובכ"י"א ע"פ מלואכתו הולך ברכות ד' ע"ב ומכילתא דפסחא פ"ו. פג) בכ"י"א רשכ"ג ובני"א עפ"י הגמרא רשכ"ג. פד) בכ"י"א שני פסוקים ובכ"י שני פעמים. פע) ויצא ידי בכ"י. צ) ע"י ברכות ח"ע"ב ותוספתא שם פ"א ועי' ירושלמי שם דאח"א דר"ג כ"ר"ש ותוס' הוה דעמדו חכמים ל' שם ועי' הגהות הגרי"א וא"י, וע"ע ברכות שם ד' ואסברה לי הרב הגאון כמותר"ר ישראל לוי ר"מ בק"ק ברעסלא שעיקרה של ברייתא זו נישנית כאן מושם דררא דסיגי וכל העובר על דברי חכמים אכל סייגים שעשו חכמים קאי ועי' קושית הגמרא שם בברכות מ"ש בכל דוכתא דלא קתני כל העובר וכו'.

הערות לג"ב

כג) בני"ש איתא עד שיעלה עמוד השחר ועי' יומא כ"י ע"ב ובני"ש איתא עוד ומה מעט אמרו עד הצות שלא יאמר וכו'. כד) בני"ש איתא אם ת"ח הוא יקרא ואח"כ אם רצה לשנות שונה. כה) עי' בני"א ובהערות שם ונוסחא אית היא מושנה מהדרגומאות המובאות שם והיא מוספסת לוי נאור. כו) הגהתי ע"פ בני"ש. כז) עי' קהלת רבה פ"ה בפסוק זה. כח) עיין ת"כ סוף פרשה אמור. פ"ד א) תרנגולים בכ"י"ה ועיין עוד בני"ש. בפס"ר כ"א ע"פ התומ"י שלא יחא אדם בא מן השדה אלא האיק יעשה אדם וכו'. בכ"י. פה) ממלאכתו הולך לבהכ"נ בכ"י. פי) אה רגיל וכו' כל העובר על דברי תורה בכ"י ובכ"י"א. והוגה בפס"ר ע"י הכ"י והגרי"ב ועי' ברכות ד' ע"ב ומכילתא דפסחא פ"ו. פז) בכ"י"א רשכ"ג ובני"א עפ"י הגמרא רשכ"ג. פח) בכ"י"א שני פסוקים ובכ"י שני פעמים. פע) ויצא ידי בכ"י. צ) ע"י ברכות ח"ע"ב ותוספתא שם פ"א ועי' ירושלמי שם דאח"א דר"ג כ"ר"ש ותוס' הוה דעמדו חכמים ל' שם ועי' הגהות הגרי"א וא"י, וע"ע ברכות שם ד' ואסברה לי הרב הגאון כמותר"ר ישראל לוי ר"מ בק"ק ברעסלא שעיקרה של ברייתא זו נישנית כאן מושם דררא דסיגי וכל העובר על דברי חכמים אכל סייגים שעשו חכמים קאי ועי' קושית הגמרא שם בברכות מ"ש בכל דוכתא דלא קתני כל העובר וכו'.

פ"ג א) והעמידו תלמידים הרבה ליתא בכ"י ובספרים אבל רוב המפרשים הגיהו כן, ובכ"י"א איתא עוד ועשיר ובושן. ב) אדם אלא שהרבה בכ"י.

וישדפו ראשונות ויתקיימו אחרונות (ז) כי אינך יודע איזה יכשר הזה או זה או שניהם כאחד טובים שנאמר בבבבך זרע את זרעך וגו' (שם) : רבי ישמעאל אומר אם למדת תורה בילדותך אל תאמר איני לומד בזקנות אלא למוד תורה כי אינך יודע איזה יכשר (ח). אם למדת תורה בשעת העיושר אל תשב לך בשעת העוני. אם למדת תורה בשעת רעב אל תשב לך בשעת רעבה (ט). אם למדת תורה בשעת הריח אל תשב לך בשעת הדחק לפי שמוטב לו לאדם דבר אחד בצער ממאה כרווח (כ) שנאמר בבבבך זרע את זרעך ולערב אל תגה ירך (שם) : רבי עקיבא אומר (כא) (אם) למדת תורה בילדותך למוד תורה בזקנותך אל תאמר איני למד תורה בזקנותי כי אינך יודע איזה יכשר אם שניהם יתקיימו בידך או שניהם כאחת טובים שנאמר בבבבך זרע את זרעך (שם) (כב) : רבי מאיר אומר אם למדת (כג) מרב אחד (כד) אל תאמר דיי (כה) אלא לך אצל חכם (אחר) (כו) ולמוד תורה ואל תלך אצל הכל אלא למי שהוא קרוב לך מתחלה

במנחה אל תאמר כבר נתתי לראשון (לא) (אלא) (ד) מוטב תתן לאחרון כי אינך יודע. רבי יהושע בן קרחה אומר אם נשאת אשה בנערותך והולידה לך ובתה שלא תשב לך ותאמר דיי אלא בזקנותך הרבה פריה ורביה כי אינך יודע (ה) : הוא היה אומר הנותן עיניו באשתו שמא תמות ויירשנה או שמא תמות ויקח לו אשה אחרת סופה לקברו. וכן הנותנת עיניה בבעלה שמא ימות (וירשנו) (ו) ותקח לה איש אחר סופו לקברה. היה גמול חסד ואמת ואעשה כפועל שלא יהו אומר עני הוא וסופו ליצרך לבריות (ז). והזורק מעותיו והזורף פתו בחמתו סופו להצטרך לבריות. המשבר את כליו והקורע את בגדיו כאילו עובד ע"ז שהיום אומר לו

שנאמר שתי מים מבורך ונזולים מתוך בארך (משלי ה' ט"ז) (ז) : הוכה הוא לאדם שישמשו (ארבעה) תלמידי חכמים כגון רבי אליעזר ורבי יהושע ורבי עקיבא (ורבי טרפון) שנאמר אשרי אדם שומע לי לשקוד על דלתות יום יום לשמור מזוונות פתחי (שם ה' ל"ד) אל תיקרי דלתותי אלא דלת דלתותי (ח). כי אינך יודע אם שניהם יתקיימו בידך אם שניהם כאחד טובים שנאמר בבבבך זרע את זרעך (שם) (ט) : רבי יהושע (כט) אומר שא אשה בילדותך ושאל אשה בזקנותך הוליד בנים בילדותך והוליד בנים בזקנותך אל תאמר איני נושא אשה אלא שא אשה והוליד בנים ובנות והרבה פריה ורביה בעולם כי אינך יודע אם שניהם יתקיימו בידך אם שניהם כאחד טובים שנאמר בבבבך זרע את זרעך וגו' (שם). הוא היה אומר אם נתת פרוטה לעני שחרית ובא עני אחר ועמד לפניך ערבית תן לו כי אינך יודע אם שניהם יתקיימו בידך אם שניהם כאחד טובים שנאמר בבבבך זרע את זרעך וגו' (שם) (ל) :

מעשה בחסיד אחד שנתן דינר לעני אחד (לא) בשני בצורת הקניטו אשתו הלך ולכן בבית הקברות (לב) ושמע שתי רוחות שמספרות זו עם זו ואמרת הרי לחברתה חברתי בואי (לג) ונשומט בעולם ונראה מה פורענות באה

הערות לנו"א

הערות לנו"ב

שניהם נתקיימו בידך טובים ואם שניהם כאחד טובים ע"כ והשיבוש מבואר ועי' מפרשים ואנכי הגהתי לפי המשמעות בהתומ"י לפי שהמשך הענינים לקמן מורה על זה וקרוב נואר שהמלות ואם שניהם כאחת רעים מקומם בפסקא שאח"ז. (ז) בספרים כאן שנאמר ומחקי ע"פ הג"א ובכ"י מתחלה פסקא זאת אם ברת וזרעת כרביעה שניה וכו'. (יח) כך הוא גי' התומ"י אלא גרסי בר' יוסי ובכ"י רבי ישמעאל אומר למוד תורה בזקנותך ואל תאמר איני למד אלא למוד תורה ובכ"י ואל תאמר איני למד תורה וכו'. (יט) הגהתי ע"פ הכ"י ובספרים ת ש ו ב ובכ"י בשעת רעב. (כ) ברובה שנאמר כי אינך יודע אם שניהם כאחת טובים שנאמר וכו' בספרים והוה ע"י התומ"י כבפנים ובכ"י שנאמר

הב' ליתא ומהר"ח שנתן שם לפני מלת בבבבך נראה כי הוא פתחה לדברי ר"ע דלקמן ובעיקר הדברים עי' במקומות הנרמזות לעיל אות י"ד ועי' שהש"ר פ"ח. (כא) בכ"י ר"ע אומר למוד תורה בזקנותך אל תאמר וכו'. (כב) לעיל אות י"ד ועי' הדוגמאות הנרמזות שם יש לנפק כאן מלת למדת בחיך תלמיד למוד. (כג) והיינו אם לבד תלמידים או להשלים כאן המאמר על פי הנוסחא ביבמות שם היו לו תלמידים בנערותו והיו לו תלמידים בזקנותו וכו'. ע"ש כי עכ"פ עיקרה של כל פסקא זאת היא רק מפני העמדת תלמידים וכל השאר הוא רק אגב גררא וגררא דגררא ואם לא נפרש או נגיה כג"ל או יהיה העיקר חסר (כט) למדת תורה בכ"י. (כד) ואמצתי רמזו תתקל"ו ולפי הולקוט היה נראה (כו) כן הוא בכ"י ובספרים ליתא למלת אחר. (כז) עי' ע"ז ויש ע"א וילקוט משלי רמזו תתקל"ו ולפי הולקוט היה נראה להגיה ואל תלך אצל הכל מתחלה אלא למי שהוא קרוב לך ועי' לקמן פכ"ו. (כח) עי' גי' פ"ה ועי' הוספתי מלות ר' טרפון ואות ד ל"ת דריש ארבעה והמפרשים נדחקו מאד בזה. ובכ"י איתא גי' תלמידים כגון וכו' אלא דלת דלתי וכבר הגיה בספרים ת"ח ודלתותי. (כט) זה הוא הסופר. (ל) מאיר דלעיל. (לא) הגהתי ע"פ הביע ובספרים דינר אחד לעני אחד. ערבית תן לו ואם לאו פטרהו מיד כי אינך יודע אם שניהם בידך נתקיימו וכו' כן הוא בכ"י ובל"ס הכל הוא ע"י מעות המעתיק בשיגרא דלישא לקמן פ"ו. ובעיקר הדברים עי' בהרוממות לעיל אות י"ד ואגב דברי ר' יהושע אלו שנסנו אגב דברי ר"ע נשנו גי' הנך בבית הגנוסל פרוטה מן הצדקה ומהשתת כלים ובדרך אגב דאגב הכיאי גם כן המעשה דעם האשה מה בכ"י הסדר ישר יותר. (לב) הגהתי ע"פ הביע ובספרים דינר אחד לעני אחד. (לג) הקברות בין שתי נפשות בכ"י ובקצת ספרים הוגה כאן ע"י השי"ם בברכות י"ה ע"א הקברות ובע"ה"ו ואיזי ובספר המיזים ס"ג נראה שלפניו פתחה הגירסא שמעשה זאת אירעה כליל הישענא רבא. (לד) צאי בכ"י ובכ"י נצא.

לעולם אמרה לה חברתי איני יכולה לצאת מפני שקבורה לה
אני במחצלת של קנים. אלא לכי את ומה שאת שומעת
אמרי לי. הלכה ובאתה אצלה אמרה לה חברתה כלום
שמעת מאחורי הפרגוד מה פורענות באה לעולם. אמרה
לה שמעתי שכל לה) הזרוע כרביעה ראשונה ברד מלקה
אותו. הלך הוא וישלו לא לקה לו). לשנה אחרת הלך ולן בבית

יצרו שבר את כלך וקרע כסותך ולמחר הוא
אומר לו לך ועבוד ע"ז והוא שומע לו ח):
רבי יהודה אומר על ג' דברים העולם
עומד על הקנאה ועל התאוה ועל הרחמים ט)
ועוד בני דברים נכרא העולם בקול ובנעימה
ובמראה י):

הקבורה לו) ושמע שתי שמספרות זו את זו ואומרת אחת לה) לחברתה בואי ונשוט בעולם ונראה מה
פורענות באה לעולם. אמרה לה חברתי [לא כך אמרתי לך] לט) איני יכולה לצאת מפני שאני קבורה ט) במחצלת
של קנים אלא לכי את ומה שאת שומעת אמרי לי. הלכה ובאתה אצלה אמרה לה כלום שמעת מאחורי
הפרגוד. [אמרה לה] מא) שמעתי שכל הזרוע כרביעה שנייה שדפון מלקה אותו. הלך זרע כרביעה ראשונה.
בא שדפון לעולם של כל העולם מב) נשדף וישלו לא נשדף גו). אמרה לו אשתו מפני מה פורענות שבא
לעולם של כל העולם לקה ונשדף וישלך לא לקה ולא נשדף מד). ספר לה כל המעשה מה). לימים נפלה
קמטה בין אשתו של אותו חסיד לבין אמה של [אותה] ריבה לו) אמרה לה לכי [ואראך] נו) בתך שהיא
קבורה במחצלת של קנים. לשנה אחרת הלך ולן בבית הקברות מה) ושמע אותן שתי רוחות שמספרות זו
את זו. אמרה לה חברתי בואי מט) ונשוט בעולם ונשמע מה אומרים אחורי הפרגוד. אמרה לה חברתי הנחי
לי דברים שבינך לביני כבר נשמעו בין החיים נ):

מעשה בחסיד אחד שהיה רגיל בצדקה פעם אחת הלך וישב בספינה נא) בא הרוח ומבע ספינתו בים.
ראהו רבי עקיבא וכו' לפני ב"ד נב) להעיד על אשתו להנשא. עד שלא הגיע עת לעמוד בא אותו האיש
ועמד לפניו. א"ל את נג) הוא ששמעת בים א"ל הן. ומי העלך מן הים א"ל צדקה שעשיתי היא העליתיני מן
הים. א"ל מאין אתה יודע א"ל כשירדתי למעמקי מצולה ישמעתי קול רעש גדול מגלי הים שזו אומר לזו וזו אומר
לזו רוצו ונעלה את האיש הזה מן הים שעשה צדקה כל ימיו נד). באותה שעה פתח ר' עקיבא ואמר ברוך אלהים
אלהי ישראל שכחר כדברי תורה ובדברי חכמים שדברי תורה ודברי חכמים קיימין הם לעולם ולעולמי
עולמים שנאמר שלח לחמך על פני המים כי ברוב המים תמצאנו (קהלת י"א א) ועוד כתב נה) וצדקה
תציל ממות (משלי י' ב) נו):

מעשה בבנימין הצדיק שהיה ממונה על קופה של צדקה ובאתה אשה אחת לפניו אמרה לו רבי
פרנסני. אמר לה העבודה שאין נז) בקופה של צדקה כלום. אמרה לו רבי אם אין אתה מפרנסני נמצאת
הורג אלמנה ושבעה בנים נח). עמד ופרנסה משלו. לימים חלה בנימין הצדיק והיה מצטער על המטה.
אמרו מלאכי השרת לפני הקב"ה רכוננו של עולם אתה אמרת כל המקיים נפש אחת מישראל נט) כאלו
קיים עולם מלא בנימין הצדיק שקיים אלמנה ושבעה ס) בנים על אחת כמה וכמה והוא מצטער בצער
חולי זה סא) על המטה. מיד בקשו עליו רחמים וקרעו לו גזר דינו והוסיפו לו כ"ב שנה על שנתיו סב):

הערות לנו"א

הערות לנו"ב

לד) שקבורה הייתי בכי"ע. לה) שמעתי שכל ליתא בכי"ע. לו) בכי"ע של
כל העולם נלכד וישלו נמלט. לז) הקברות בין שתי נפשות בכי"ע.
לח) מספרות זו עם זו ואומרת היא לחברתה בכי"ע. לש) אמרה לה
חברתי ליתא בכי" והנה בספרים ע"פ ברכות שם. ט) שקבורה אני בכי"ע.
מא) ליתא בכי" והנה בספרים ע"פ ברכות שם. טו) של ליתא בכי"ע.
מג) וישלו נמלט בכי"ע. מד) העולם כולו נלכד וישלך נמלט בכי"ע.
מה) סח לה כל הדברים בכי"ע. מו) מולת אותה ליתא בכי" והנה
ע"פ הש"ס שם. מז) ליתא בכי"א והנה בספרים כ"ל ובכי"ע אמרה
לך בתך וכו'. מח) בין שתי נפשות בכי"ע. מט) שמספרות זו עם
זו ואומרת היא לחברתה צאי ונשוט בכי"ע. נ) בעיקר הדברים ע" ברכות
ובד"ס שם וילקוט קהלת פ"א ויש לרן מושם קצת שמעשה זאת היתה
סדרה לפני אחרי דברי ר' דוסתאי וצ"ע. נא) וישב לו בכי"ע. נב) לפני
ב"ד ליתא בכי" ועתומי. נג) ולא את בכי"ע. נד) קול רעש גדול שמעתי

אכל לא מצאתי שום סמך לזה. ח) ע" לעיל אות ו'
ובבא דהזורק וכו' הוספתי ע"פ הנו"ש ט) לא מצאתי
דוגמא לזה רק בספרו של דוקס על הקירות בלשונות
הרבינים עמוד מ"ט בשם מנשה תורה כ"י שמוכי
שלשה קורות טובות ברא הקב"ה בעולמו ואלו הן יצר
הרע וקנאה ורחמים אם אין יצח"ר אין כל בריה
מתעסק בפריה ורביה אם אין קנאה אין כל בריה
מתעסק בנשיעה אם אין הרחמים אין העולם עומד ע"כ.
וע"ע יומא ס"ט ע"ב וב"ר פ"ט ס"ז וקהלת רבה ב'
בפ' וסבתי. י) ע" גולא ספיד ובהערות שם ונראה
דהנך תרי בבות מקומם אחרי דברי שמעון הצדיק
דלקמן.

שזה אומר לזה וכו' שנמצא בצדקה וכו' בכי"ע ועתומי. נה) ועוד כתיב וכו' ממות ליתא בכי"ע. נו) ע" יבמות קכ"א ע"א
וקה"ר פ"א ונראה שמעשה זאת הורכבה משהיה שם וע"ע וילקוט קהלת שם שדבריו לקוחים מאת האדר"ג וע"ש על השנינים.
נז) אין בכי"ע. נח) בחרתי בנוסחת הניא לפי שקרובה יותר לנוסחת הגמרא בבי"ב יא ע"א וגם שהמספר ז' ויתר רגיל
וע"ע בד"ס שם. ובספרים עוד הגני מות וארבעה בני ובכ"י נמצאת הורג אלמנה וארבעה בניה. נט) נ"א מישראל מעלה עליו
הכתוב ועתומי ובכ"י ליתא. ס) כנוסחת הניא ובספרים ובכ"י 'ארבעה בנים. סא) בכ"י הולי זה ליתא. סב) בכ"ב שם
ליתא להך סיום דבקשו עליו רחמים אבל בילקוט קהלת י' אותא ע"ש (הציון פסיקתא שם במעות והכל הוא מהאדר"ג.) וע"ע
כאלפא ביתא דבן סירא חי"ע בהוצאת הרמב"ש.

פרק ד

שמעון הצדיק היה משירי אנשי כנסת הגדולה
הוא היה אומר על שלשה דברים העולם עומד על התורה
ועל העבודה ועל גמילות חסדים א:

על התורה כיצד הרי הוא אומר כי חסד הפצתי ולא
זכה ודעת אלהים מעולות (הושע ו' ו') מכאן לעולה שהיא
חביבה מובחם ב) מפני שהעולה כולה כליל א) לאישים שנאמר
והקמיר הכהן את הכל המזבחה (ויקרא א' ט') ובמקום אחר
הוא אומר ויקח שמואל טלה חלב אחד ויעלה עולה כליל לה'
(שמואל א' ז' ט') ד) ותלמוד תורה ה) חביבה לפני המקום
מעולות לפי שאם אדם למד תורה יודע דעתו של מקום
שנאמר אז תבין יראת ה' ודעת אלקים תמצא (משלי ב' ה').
מכאן ו) לחכם שיושב ודורש בקתה שלמעלה ז) עליו הכתוב
כאלו חריב חלב ודם לגבי מזבח:

שני תלמידי חכמים שיושבים ועוסקים בתורה ועברה
לפניהם כלה או מטה של מת אם בידן כדי צרכן אל יבטלו
ממשנתן ואם לאו יעמדו וישננו ויקלסו לכלה וילוו למת ח):
מעשה ברכי יהודה בר אלעאי ט) שהיה יושב ושונה

שמעון הצדיק היה משירי כנסת
הגדולה הוא היה אומר על ג' דברים העולם
עומד על התורה ועל העבודה ועל גמילות
חסדים א): וכן את מוצא שלא גלו עשרת
השכמים אלא בעון בטול תורה שנאמר לכן
גלה עמי מבלי דעת וגו' לכן כאכול קש לשון
אש וגו' (ישעי' ה' יג וכ"ד ב). וכן את מוצא
שלא (גלה) [גלו] שכמי יהודה ובנימין אלא
בעון בטול תורה שנאמר כה אמר ה' על
שלשה פשעי (ישראל) [יהודה] ועל ארבעה
לא אשיבנו (עמוס ב' ד') מפני מה על מאסם
[את תורת ה'] [שם] וכן [הוא אומר] ושלחתי אש
ביהודה (שם ה'). וכן את מוצא שלא חרבה
ירושלים אלא בעון בטול תורה שנאמר מי
נתן למשיסה יעקב וגו' (ישעי' מ"ב כ"ד) [ומפני
מה] ולא (אבוא) [אנו] בדרכיו הלך ולא שמעו
בתורתו [שם] [לפיכך] וישפוך עליו חמה אפו
[שם כ"ה]. וכן את מוצא שלא גלת הארץ אלא

בעון בטול תורה [ושנאמר לכן שמעו הגוים רועי עדה את אשר בסהנה אנכי וגו' ותורתו וימאסו בה] [ירמיה' י"ח ו"ט] א).
וכה"א מי האיש החכם ויבן זאת (שם ט"ו י"א) [וכתיב בתריה] ויאמר ה' על עונם את תורתו (שם שם י"ב ד):

ועל העבודה זו עבודת בית המקדש. וכן את מוצא כל זמן שהיתה עבודת בית המקדש קיים היתה
ברכה בעולם והזול מרובה והרגן מרובה והיין מרובה ובני אדם אוכלים ושובעים והבמה אוכלת ושובעת
שנאמר ונתתי עשב בשדך לבהמתך (דברים י"א ט"ו ה) משחרב בית המקדש נתלקח ברכה מן העולם שנאמר
השמרו לכם פתה לבבכם וסרתם וגו' וחרה אף ה' בכם (שם י"א ט"ו ו"ה). וכה"א [ויקרא] ו) חורב
על הארץ ועל ההרים (תני א"י א'). וכה"א מהותם בא אל ערמת חטים והיתה עשרה [וגו'] (שם ב' ט"ו ז) ואחר
אינו אומר כן אלא והיתה עשרים: מפני מה היין לוקה יותר מן הדרגן ה) מפני שהוא מין קללה ד' אומר ט)
לא משום כן אלא שדורכים אותו כמומאה. וכה"א זרעתם הרבה והכא מעט (שם) משבטלו העומר. אבל ואיז
לשבעה (שם) משבטל לחם הפנים. שתו ואין לשכרה (שם) משבטלו הנסכים. לכש ואין לחום לו (שם)
משבטלו] ו) בגדי כהונה יא). והמשתכר משתכר אל צרור נקוב (שם) משבטלו שקלים. וכן הוא אומר כי
תאנה לא תפרח (הכקו ג' י"ו) משבטלו הבכורים. ואין יכול בגפנים (שם) משבטלו (נסכים) [נסכים]
נסכי יין יב). כחש מעישה זית (שם) משבטל שמן המאור ושמן המשחה. ושדמות לא עשה אבל (שם)
משבטלו התנופות. גזר ממכלה צאן (שם) משבטלו התמידים והמוספים. ואין בקר כרפתים (שם) משבטלו

הערות לג'א

פ"ד א) ע"י אבות פ"א מ"ב. ב) מדאפקה עולה מכלל ובחיים דרישא
מכאן שהיא חשובה ב"ו בשם המפרש) ומעם החשיבות הוא מפני
שהוא כלול. ועי' במדברי רבה פ"ב ס"ח. ג) כלול ליתא בכ"י.
ד) בכ"י ב מ ק ו ס אחר ונתומי' והוא רק ראיה שהיא כליל ובכ"י.
ליתא ג"כ למלת אחד אחר טלה חלב לקמן. ה) תורה הא אם לומר
תורה יודע וכו' בכ"י ונתומי'. ז) מכאן ליתא בכ"י ונתומי'. ז) מעלה
בכ"י וכלומר כזה שמלמד את הצבור הוא ככהן העומד ומשרת לא
בעדו רק לכפר על ישראל (משמע ממהר"ץ) ובכ"י כאלו חלב ודם
הקריב וכו'. ח) כן הוא הנוסחא בהגמרא שלפני ובכ"י ובקצת ספרים
וישננו לכלה ויקלסו למת ובתומי' עוד כ"א וישמחו לכלה ויקלסו למת
ועי' וירושלמי ספרים פ"ח ה"ז ובג"ש אבל כל הנוסחאות מוספקות ואין
מישבין את הדעת ואולי יש להגיה ועמודו מו ש ש ת ו כו' וצ"ע
ועי' עוד לקמן אות ט"ז. ט) מעשה בר אלעאי ב' פעמים בכ"י.

הערות לג"ב

פ"ד א) ע"י אבות פ"א מ"ב. ב) בכ"י לכן גלה
עמי אין כבוד וגו' ותקנתי כפנים. ג) בכ"י חסר
ותקנתי ע"פ כ"ה אלא ששם כתוב ודעו עדה וגם
חוספתי המלות ותורתו וימאסו בת. ד) עי' סנהדרין
צ"ז ע"ב וירושלמי גיגה פ"א ופתיחתא דאיכה רבתי
קצת מעין זה. ה) דריש ולעבדו במקרא שקודם זה
כמשמעו כלומר עבודת בית המקדש ע"י הקרבנות
וכן ועבודת אלהים אחרים שהיו מקריבים לע"ז.
ו) הגהתי כפי לשון המקרא. ז) בליים חיסור לשון יש
כאן ועי' בגו"א פ"ד ובתעודת שם אות כ"א ונראה
להגיה פה כזה היה לו לומר עשרים וחמשה כדרך
שאמרו בחטים אינו אומר כן וכו' לפי שהיין לוקה ביותר.
ח) מן הדרגן ליתא בכ"ה ועי' יומא ע"ז ע"ב.
ט) בכ"ה רבי מאיר וכפי הגמרא סמיכות המקראות
עלול יותר ולמומאה מהחטים. י) נוסחת כ"י כזה
ואי' לשי' משבטלו נסכים לבי ואי' לחי' לוי משבטלו הנסכים והחסרון והתענות נראים לעין. ועי' בגו"ש וגם שם
הנוסחא קטועה ומשובשת ועי' דוגמאות לזה המאמר בתחומא תצוה וילקוט נביאים תקס"ה והגי בפ"ז וגם בפירש"י
שם ואנכי הצגתי הנוסחא בפנים ע"פ כ"ה. יא) בגדי כהן גדול בכ"ה. יב) ונסכי יין בכ"ה ונראה שהוא ערוב ב' נוסחאות.

לתלמידיו ועברה כלה ואחו בידו^(א) כדי צרכו והיה משנין^(יא) בה עד שעברה הכלה מלפניו: שוב מעשה ברבי יהודה בר אלעאי שהיה יושב ושונה לתלמידיו ועברה כלה לפניו. אמר [להם] (ב) מהו זה. אמרו לו כלה שעברה. אמר להם בני עמדו והתעסקו בכלה שכן מצינו בהקב"ה שנתעסק בכלה שנאמר ויבן ה' אלהים את הצלע (בראשית ב' כ"ב) הוא נתעסק (ג) בכלה אנו על אחת כמה וכמה. והוכן מצינו שהקב"ה נתעסק בכלה שנאמר ויבן ה' אלהים את הצלע (שם ב' כ"ב) שכן קורין בכרכי הים לקלעיתא^(ג) בנאותה. מכאן שתקנה הקב"ה לחוה וקשמה בכלה (ד) והביאה אצל אדם (טו) שנאמר וביאה אל האדם (שם ב' כ"ב). פעם אחת נעשה הקב"ה שושבין לאדם מכאן ואילך אדם קונה שושבין לעצמו שנאמר עצם מעצמי ובשר מבשרי (שם ב' כ"ג). פעם אחת נטלה חוה מאדם מכאן ואילך מקדש אדם את בת חבירו (טז):

על העבודה כיצד כל זמן שעבודת בית המקדש קיימת העולם מתברך על יושביו וגשמים יורדין בזמנן שנאמר לאהבה את ה' אלהיכם ולעבדו ככל לבבכם וככל נפשכם ונתתי מטר ארצכם בעתו יורה ומלקוש ונתתי עשב בשדך

זבחי שלמים (י). למחר כשיבנה בית המקדש מהו אומר ונבנתה (העיר) [עיר] על תילה [וגו'] ויצא מהם תודה וקול משחקים (ירמיהו ל' י"ח ו"ט). ואני בח' אעלוה [וגו'] אלהים ה' חילי וגו' (תהלים ג' י"ט) (ד):

פרק ו

וכשבא אספסיאנוס והקפאתא א' ירושלם שרה כנגד חומת ירושלם (אמר) [ואמר] לאנשי ירושלם שברו (ב) ממנו קשת אחת וחץ אחד ואלך מעליכם בשלום. אמר להם פעם ראשונה ופעם שנייה ולא קבלו (ג). אמר להם ריב"ז גורמין אתם לעיר הזאת שתחרב ולבית הזה שישרף. אמרו לו כשם שיצאנו על השרים הראשונים והרגנום כך נצא על (אלו ונדרגם) [זה ונדרגנו כל דבר ודבר שהיה ריב"ז אומר להם] היו כותבים אותם (ד) בשמרים וקושרים אותם בחצים וזורקים אותם (ה) חוץ לדומה (ואמר) [ואומרים] ריב"ז אוהבו של מלך. כיון שראה ריב"ז שלא רצו לשמוע לו אמר

לתלמידיו חברים עמדו והוציאוני מכאן. נתנו אותו בארון של עץ נמל ר' אליעזר בראשו ור' יהושע נר' יהודה ברגליו. היו משמשין (ו) והולכין עד שהגיעו לפתח של מדינה. כיון שהגיעו לפתח של מדינה אמרו להם עמדו ופתחו לנו כדי שנצא ונקברנו. אמרו [להם השוערים] לא נפתח (ז) עד שנדקדקו בחרוב (ח) בתחלה. אמרו להם (ט) גורמים אתם שתוציאוי שם רע למדינתכם למחר יהו אומר אף לרבן [יחנני] דקרו. ובסוף עמדו ופתחו להם. כיון שיצא ריב"ז חוץ מפתחה של ירושלים הלך ושאל בשלומי של (מלך) אספסיאנוס (י) כדרך (שואלין) [ששואלין] בשלומה של מלכות [א"ר] אי ירדומתי שאין אימפטרין. א"ל את הוא בן זכאי א"ל הן (יב). א"ל הגיתני (ג). א"ל אל תירא כתוב בדיני שאין הבית הזה חרב אלא ביד מלך שנאמר והלכנו בארז יפול [ישעי' י' ל"ד]. כסרי לשני פקידים. לאחר ג' ימים באו לו אנרות מרומי. א"ל מת מרון רומי המלך (יג) מלך [נירון] והמליכוך בני רומי י"ג. שלח וקרא לרבן יוחנן (טו) א"ל שאל לך שאלה. א"ל שואל אני ממך את יבנה ואלמוד בה תורה ואעשה בה ציצית (טז) ואעשה בה שאר כל המצות. א"ל הרי היא נתונה לך במתנה (יז):

הערות לנ"א

(א) בידן (ועשו) כדי צרכן בכ"י וחובת ועשו היא רק תלויה בין השומות והעוקר הוא שיש להגיה ואחו בידן (של הדם) בידו וכי ועי' לקמן אות ט"ז. (יא) משנין בכ"י על הגליון. (יב) הגהתי ע"פ כ"י'ע ובספרים ליתא. (יג) מתעסק בכ"י (ג) והוכן מצינו שנתעסק בכלה וכי' שכן קורין בכרכי הים וכי' בכ"י. ובספרים וכן בכ"י קורין לכלה והגהתי ע"פ הבי' והגרי"א ועי' לקמן אות ט"ז. (יד) וקשמה וכללה בכ"י. (טו) אל האדם בכ"י. (טז) עי' כתובות י"ז ע"א ומוילה ג' ע"ב וב"ש ע"א וב"ד פ"ח ועי' ברכות ס"א ובג"ש וב"ד ריש פ"ח ובג"ש ובירושלמי הגיהה פ"ג ח"ז. והגה כל אלה הדוגמאות וכל הגהות המפרשים פה אינם כוספיקים להגיה את הדעת בתבנת ספקא ואת. והקמיעות והסירוס ניכר מותוכה. ומצאתי בס' מדרש הגדול כ"י ששנויה שם פוסקא זאת בפ' בראשית ואנכי מעתוקה פה ודל מעשה ברי' יהודה ב"ר אלעאי שהיה יושב ושונה לתלמידיו ועברה כלה לפניו אהז בידו שרביט של הדם והיה מושענן (פ' מוסף) בו עד שעברה כלה מלפניו. שוב מעשה ברי' יהודה ב"ר אלעאי שהיה יושב ושונה לתלמידיו עברה כלה לפניו אמר להם בני עמדו והתעסקו בכלה שהיו מצינו בהקב"ה שנתעסק בכלה והלא הדברים ק"ו ומה אם הקב"ה נתעסק בכלה אנו על אחת כמה וכמה. ומנן שקולע הקב"ה לחוה שנאמר ויבן ה' את הצלע שכן בכרכי הים קורין לקלעיתא בנייתא מלמד שתוקנה הקב"ה לחוה וקשמה וכללה והביאה אל האדם שנאמר ויביאה אל האדם פעם אחת נעשה הקב"ה שושבין לאדם מכאן ואילך אדם קונה שושבין לעצמו. ויאמר האדם זאת הפעם עצם מעצמי פעם אחת ניטלה חוה מן האדם מכאן ואילך אדם מקדש את בת חבירו ע"כ. והקורא ידון מעצמו מה שיש להגיה בנוסחתנו פה. ובענין ההמשך הנה

הערות לנ"ב

(א) שלמים וזבחים בכ"י. (ד) עי' במקומות הנרמזים לעיל אות י' ועי' ב"ר פי נ"ג ע"ש. (ב) עי' בכ"י. (ג) עי' נ"א שם ואולי צ"ל שגרו. (ג) עליהם בכ"י וכן בג"ש. (ד) בשמרים ליתא בכ"י. (ה) וקושרין אותם וזורקין אותן בחצין מחוץ לחומת בכ"י. (ו) משתמשים בכ"י. (ז) לא נפתח ליתא בכ"י. (ח) בחרב ליתא בכ"י. (ט) השיבו להם ר' אליעזר ור' יהושע בכ"י. (י) את רבן [ומלת] [יוהנן ליתא] בכ"י. (יא) בשלומי של אספסיאנוס בכ"י ועי' בג"ש. (יב) כן הוא בדומי ובל"ג צ"ל מי דומיני והוא לשון רומי ור"ל אדוני המלך ועי' ערך השלם ערך אימפטרור ע"ש ובג"ש וזבו דומני מלכא וצ"ל ביבי דומיני והוא ג"כ לשון רומי ור"ל יהו אדוני המלך ועי' באיכה רבתי ובמ"כ בשם בעל הערוך שם. (יג) מלשון ויגה בני אישי (יד) הגהתי ע"פ הג"ש ובכ"י מת מרון קיסר. (טו) לרבן ליתא בכ"י. (טז) בג"ש ליתא ואולי הוא שיגרא דלישא מתפילה תפילין וציצית ועי' בג"א פ"ד. (יז) בעיקר הדברים עי' במקומות הנרמזים בג"א פ"ד אות ע"ד ונוסחא זו נוטה יותר להאיכה רבתי מנ"א.

ג*

על גמילות חסדים כיצד הרי הוא אומר כי חסד הפצתי ולא זבח (הושע ו' י) העולם מתחלה נה לא נברא אלא בחסד שנאמר כי אמרתי עולם חסד יבנה שמים תכין אמונתך בהם (תהלים פ"ט ג) כש) פעם אחת היה רבן יוחנן בן זכאי יוצא מירושלים והיה ר' הושע הולך אחריו וראה ל בית המקדש חרב אמר ר' הושע אי לנו על זה שהוא חרב לא מקום שמכפרים לב) בו עונותיהם של ישראל. א"ל בני אל ידע לך יש לנו לב) כפרה אחת שהיא כמותה ואיזה זה גמילות חסדים לב) שנאמר כי חסד הפצתי ולא זבח (הושע ו' י). שכן מצינו בדניאל איש המודות שהיה מתעסק בגמילות חסדים. ומה הן לה) גמילות חסדים שהיה דניאל מתעסק בהם אם תאמר עולות וזבחים מקריב לב) בבבל והלא כבר נאמר השמר לך פן תעלה עולותיך בכל מקום אשר תראה כי אם במקום אשר יבחר ה' באחד שבטיך שם תעלה עולותיך (דברים י"ב י"ד) אלא מה הן גמילות חסדים שהיה מתעסק בהן היה מתקן את המלה ומשמחה לב) ומלווה את המת ונותן פרוטה לעני ומתפלל שלשה פעמים בכל יום ותפלתו מתקבלת לה) ברצון שנאמר ודניאל כדי ידע די רשים כתבא על לביתה וכוין פתיחו ליה בעליתה נגד ירושלים וזימנין תלתא כיומא הוא לב) ברך על ברכוהי ומצלא ומורא קרב אלהה כל קבל די הוא עבד מן קדמת דנא (דניאל ו' י"א) מ) :

יהודים כו) אלא במים. דור המבול לא פרע מהן אלא במים כו) כשם שעשה לפרעה כך הוא מבקש לעשות לך. רמז המקום נה) לים ועמד מועפוי כט) א"ל רב"ה רשע ליהח סרוחה עפר רמה ותולעה וכי עמד אני עושה מלחמה והלא אין לי בכל הבריות אשר בראתי בעולמי שפל יותר מן היתוש הזה (וכא) [והוא] עושה עמד מלחמה. ירד לו מספינה לרומי ויצאו בני רומי לקראתו התחילו מקלסין אותו ואומרי לו נקיטא בדור ל). וכשנכנס נכנס לבית המרחץ וכשיצא הושימו לו דיפלי פיטורין לא) וכשהוא שותה נכנס יתוש אחד לחוטמו והיה לב) אוכל בפניו עד שהגיע לתוך מוחו. אמרו לרופאים ופצעו את מוחו ומצאו יתוש אחד כגודל (בר יונה) [בן יומן] משקל תרין ליטרוין לב) :

אמר רבי אלעזר (כד) אנא הוינא כרומי (והמית) [וחמינא] תרתין ליטרא מן הכא ויתושא מן הכא ונתנו אותו בקערה כל מה דהוה שיה לב) הוות נפשיה (ועדא) [זעירא] פרח יתושא פרוחה נפשיה לה) לקיים עליו מה שנאמר תמות רשע רעה (תהלים ל"ד כ"ב) :

היה רבן יוחנן יושב ומצפה כנגד חומת ירושלים לדעת מה יעשה בה כדרך שנאמר בעלי (ועלי) [הנה עלי] יושב על הכסא יד דרך מצפה (שמואל א' ד' י"ג). כיון שראה ריב"ז שחרב ביהמ"ק ונשרף ההיכל עמר וקרע את בגדיו וחלץ את תפליו והיה יושב ובוכה ותלמידיו עמו. וי"א אף לב) אברהם יצחק ויעקב היו עמהם שנאמר הילל בראש (זכרי' י"א ב) זה אברהם שקיים את הנצות לב) (בראש) [בראש]. כי נפל ארז (שם) זה צדקוה מלך יהודה. אשר אדירים שודרו (שם) אלו אברהם יצחק ויעקב. הילילו אלוני הבשן (שם) אלו חורי יהודה ובנימין. כי ירד יער הבציר (שם) זה עם ירושלים לה) : דבר אחר הילל בראש זה אברהם שקיים את התורה מראש. כי נפל ארז זה כהן. אשר אדירים שודרו אלו אברהם יצחק ויעקב. הילילו אלוני הבשן אלו גדולי יהודה ובנימין. כי ירד יער הבציר זו גלות ירושלים לב) :

רבי חנניה סגן הכהנים אומר קודם למה שנה ער שלא חרב בית המקדש ונשרף ההיכל היו אנשי ירושלים נועלין את הדלתות והיו משכימין מ) (ומוציאין) [ומוציאין] אותן פתוחים שנאמר פתח לבנון דלתיך (זכרי' י"א א'). כיון שראו בני כהנים גדולים שחרב בית המקדש ונשרף ההיכל נטלו את המפתחות ועלו לראש ההיכל וזורקים כלפי מעלה ואומרים הא לך המפתחות שנתת לנו שלא [היננו] אפטרופין

הערות לנו"א

לך אהבה שהוא הכיבה וכו'. בה) מתחילה ליתא בכי"ע. כט) שנאמר אמרתי עולם בכי"ע וככ"א אני אמרתי וגו'. ל) את בית בכי"ע. לא) אר"י אי לנו על זה שהוא חרב ליתא בכ"י והנה בספרים ועי' ילקוט הושע ר' תקיב' וחי' שם הציון ואולי לקוח הוא מהאר"י. לב) שמתכפרין בכי"ע. לב) יש לך בכ"א. לד) כפרה אחרת ואיוו זו ג"ח בכי"ע. לה) ובמה הם בכי"ע. לו) היה מקריב בכ"א. לו) ומשמחה ליתא בכ"י. לח) מקובלת בכ"א. לט) היו בכ"א ובכ"י' תוה ולקמן די הוה בכ"י' וככ"א דהוה. מ) עי' ירושלמי ברכות ר"פ תפלת השחר וספרי דברים פ"י מ"א בפי' ולעברו ופד"א פ"יו ומשם מוכח דמניאל לא מדרוש רק תפלה ועי' מפרשים אבל היותר קרוב הוא שגם פה היתה כל פוסקא זו לעיל גבי בבא דעבודה ונשתרבה משה ע"י שגגת איזה מעותק לכבא דג"ח והבאים אחריו הוסיפו מה שהוסיפו בכדי להסכימה עם

הערות לנו"ב

ומגדף בכ"יה. כו) של אומה זו בכ"יה. כז) תקימות ויכרת ויש להשלים בא פרעה ושבטו במים ועי' בדונגאות. כח) רמז חקבי"ה יתברך ויתעלה בכ"יה. כט) לקיים עליו מה שנאמר ויעמוד הים מועפו בכ"יה. ל) נקישת בדות בכ"יה וכל"ם צ"ל כמו ברבה ויקרא וקחלת נקיטא ברבתי כלומר מנצח את הברברים וע"ע במתנות כהונה ברבה ויקרא שם. לא) בכ"יה הוא כתוב במלה אחת. ובקהלת רבה פילי פוטרין ועי' בערוך רמ"ל ערך פטרין ובבערך השלם ערך דפלו ויהיה או כוסות כפולים כלומר שני כוסות או כוס יין עתיק לזימס. לב) היה אוכל בפניו ונכנס עד בכ"יה. לב) בתי"ש שני ליטרוין. לד) אולי יש להגיה שני או שאני ועי' בב"ר וקהלת רבה שם ובתי"ש שיהי ועי' בערוך ערך ש"ג ופירושו גימוק והולך. והדברים שהביא בעל המ"כ שם בשם הערוך לא מוצאתי בספרים שלפנינו. לה) פרק יתושא פרק נפשיה בכ"יה. לו) ואף אברהם בכ"יה ומלת וי"א ליתא ועי' בכ"י' לו) את המצות ואת התורה בכ"יה. לה) עי' בתדונגאות הנרמות באות מ' ופ"ש גו"א פ"ד. ודונגא מוככמת מכל וכל עם נוסחא שלנו פה לא מוצאתי. לט) נראה ישישית נוסחאות באו לכאן. מ) את הדלתות

וכשבא אספסיינוס (מא) להחריב את ירושלים אמר להם שומים (מב) מפני מה אתם מבקשים להחריב את העיר הזאת (מג) ואתם מבקשים לשרוף את בית המקדש וכי מה אני מבקש מכם אלא שתשגרו לי (מד) קשת אחת או חץ אחת ואלך לי מכם. אמרו לו כשם שיצאנו על שנים ראשונים שהם לפניך (מה) והרגנום כך נצא לפניך ונהרגך. כיון ששמע רבן יוחנן בן זכאי שלח (מו) וקרא לאנשי ירושלים ואמר להם בני מפני מה אתם מחריבין את העיר הזאת ואתם מבקשים לשרוף את בית המקדש וכי מהו מבקש מכם הא אינו מבקש מכם אלא קשת אחת או חץ אחת וילך לו מכם (מז). אמרו לו כשם שיצאנו על שנים שלפניו (מח) והרגנום כך נצא עליו ונהרגו (מט). היו לאספסיינוס (נ) אנשים שרויין כנגד חומותיה של ירושלים וכל דבר ודבר שהיו שומעין היו כותבין על החצי וזורקין חוץ לחומה לומר שרבן יוחנן בן זכאי

נאמנים (מא) לאכול מגנזיו של מלך והיו אחוים זה בזה ונמשכין לתוך האור ונשרפים (מב) :

פרק ח

על גמילות חסדים מהו אומר כי חסד חפצתי ולא זבח (ודעת אלהים מעולות) (הושע ו' י' א) הקיש הקל לקל והחמור לחמור ונמצאו לדברי תורה חמורים מעולות חמורות וגמילות חסדים שהיא קלה מובחים קלים. וכן הוא אומר חפצתי לה' מעולות וחכמים (וגו') (שמואל א' ט"ו כ"ב). רבי שמעון אומר חביבים עלי דברי תורה יותר מעולות וחכמים (ב) : ומנין שגמילות חסדים מלאה הארץ שנאמר חסד (ג) ה' מלאה הארץ (תהלים ל"ג ה') ומנין (שהוא) [שהיא] מן הארץ עד הרקיע שנאמר כי גדול מעל שמים

(מעל) [עד] שמים חסדך (שם כ"ז י"א) מנין (שהוא) [שהיא] למעלה מן הרקיע שנאמר כי גדול מעל שמים חסדך (שם ק"ח ה') ומנין שמשוף העולם ועד סופו שנאמר והסד ה' מעולם ועד עולם על יראוי (שם ק"ג י"ז) (ד) : מעשה ברבן יוחנן בן זכאי שהיה מהלך בדרך ורץ אחרי ר' יהושע (ה) (ואמר) [אמר] לו אוי לנו שאבד בית חיינו מקום שהיה מכפר [על] עונותינו (ו). א"ל אל תירא יש לנו כפרה אחרת תחתיה (ז). א"ל מה הוא. א"ל] כי חסד חפצתי ולא זבח (הושע ו' י' ח) :

תלמידי חכמים שהיו יושבים ושונים ועבר המת לפניהם או הכלה (ט) אם יש עמהם כדי צרכם אל יפסיקו משנתם ואם לאו יפסיקו משנתם : מעשה בתלמידיו של ר' יהודה (הנשיא) [בר אלעאי] שהיו (י) יושבים ושונים ועברה (הכלה) [כלת] לפניהם. אמר להם ר' יהודה חבירני עמדו והתעסקו עם הכלה שכן מצינו שנתעסק הקב"ה עם הכלה מראש שנאמר ויבן ה' אלהים את הצלע (בראשית ב' כ"ב). [ר'] שמעון בן מנסיא אומר הרי הוא אומר ויבן ה' אלהים את הצלע (שם) מלמד שקלעה וקשטה [ונתנה לו]. ויש במקומות שקורין [לגדליתא] בנייתא (יא) :

וכן הוא אומר אחר וקדם צרתני [וגו'] (תהלים קל"ח ה') מלמד כשבא הקב"ה את אדם הראשון היה מוטל גולם מסוף העולם ועד סופו שנאמר גלמי ראו עניך (שם שם) יכול שלא ראתם עד שתשימו גולם שנאמר ועל ספרך כולם יכתבו (שם) איזה (ספר) [ספרך] זה ספרו [של] אדם הראשון שנאמר זה ספר תולדות אדם (בראשית ה' א') (יב) : [דבר אחר אחר וקדם צרתני. מלמד כשבא המקום אדם הראשון היה מוטל גולם מסוף העולם ועד סופו שנאמר כי שאל נא לימים ראשונים (דברים ד"ב) (יג) יכול קודם בריתו של

הערות לנו"א

הבבא שהוצגה בה בטעות. (מא) אספסיינוס קיסר בכ"ע. שומים ריקים בכ"ע. (מג) את הבית ואת העיר בכ"ע. (מד) תשגרו בכ"ע ועתומי. (מה) שנים שבפניך בכ"ע. (מו) הלך וקרא להם לאנשי בכ"ע. (מז) לשרוף בית המקדש באש וכי מהו וכי אלא שתשגרו לו קשת וכי וילך לו מכם בכ"ע. (מח) אמרו כשם וכי שנים שבפניו בכ"ע. (מט) ונהרגו בכ"ע. (נ) היו קושלין לאספסיינוס שרויין נגד חומותיה בכ"ע

הערות לנו"ב

מנין זה. ובפסחים נ' ע"ב דרשות כאלה לגבי תורה לשמה. (ה) מהלך ורץ אחריו של ר' יהושע בכ"ה. (ו) הגהתי ע"פ הגו"ש ושם עוד שחרב בית וכו' ובכ"ה ואמר לו (ז) שהיו שחבדו בית וכו'. (ח) ולא זבח ועוד שבשכיל חסד העולם מותקים שנאמר אמרתי עולם חסד ויבנה בכ"ה ועי' בנייא ובהערות שם. (ט) ועברה מות א כלת לפניכם בכ"ה. (י) בנייש ר' יהודה. (יא) הגהתי מסברא ובכ"ה קורין לגולדיתא ובנו"ש לגדלת ועי' בנייא ובהערות שם אות ט"ז. (יב) בכ"ה יכול שלא ראתינו עד שתשיחנו וכו' ובנו"ש שלא ראתינו עד שיצרתני ועי' סדר עולם רבה פ"ל ושמות רבה פ"ט ותתנומא פ' כי תשא ובפסוקתא רבתי קמ"ו ע"א ואדר"ג נ"א פל"א ומורש תהלים קל"ט. ויוצא לנו מכל הנך דוגמאות שהראה לו הקב"ה לארה"י דור דור ודורשו וכו' עד שהוא גולם עוד. ולפ"ז נפרש יכול שלא ראתים כלומר לדור דור ודורשו וכו' בעוד שמהר"י גולם [ואולי זה הוא ג"כ הכונה של יכול בעתו בסדר עולם שם] [ת"ל] ועל ספרך כולם יכתבו וגו' כלומר שהן כתובין כבר וכבב"ר שם וכדמפרש לה בכ"ע אות ד' בפסוקתא רבתי שם. (יג) כן הוא בכ"ה ובכ"ה ליתא לכל דבר אחר זה ועי' הגהתי י"א ע"א אמר ר' יהודה אמר רב אדם הראשון מסוף העולם ועד סופו היה שנאמר למן היום אשר ברא אלהים אדם על הארץ למקצה השמים ועד קצה השמים ועי' ב"ר פ"ה ר' נתנומא בשם ר' יהושע בר נחמיה ור' יהודה בר סימון בשם ר"א אומר כלא כל העולם בראו מן המזרח למערב שנאמר אחר וקדם צרתני מוצפן לדרום מנין שנאמר ולמקצה השמים ועד קצה השמים ועי' מדרש תהלים שם.

עולם ת"ל מקצה השמים ועד קצה השמים (שם) אתה הורש מה למעלה ומה למטה ומה עתיד להיות (י); דבר אחר אחר וקדם צרתני [ותשת עלי כפך] מלמד כשברא הקב"ה את אדה"ד בקשו מלאכי השרת להכריחו (יז) ופרש המקום כפיו עליו (ושמחו) [ושמרו] והמיל שלום בניניהם שנאמר המשל ופחד עמו עושה שלום במרומי (ויוב כ"ה ב) (יז);

ד"א אחר וקדם צרתני זה אדם והוה שנבראו כאהד (י) ולמה לא נתנה לו מיד אלא שהיה צפוי לפני הקב"ה שאדה"ד עתיד לעשות לו במה של עין להיות יושב ודן עליה (יח) והרי דברים ק"ו ומה אם דבר שנדבר בפיו עשאו (יט) תרעומות אילו (לא) נתנו לו מיד עאכ"ז. העביר המקום לפניו סדך בהמה וחיה ועופות שנאמר ויצר ה' אלהים מי האדמה כל חית השרה [ואת כל עוף השמים ויבא אל דאדם לראות מה יקרא לו וכל אשר יקרא לו האדם נפש חיה הוא שמו] (בראשית ב' י"ט) קרא לבהמה בהמה וחיה וקרא שמות לכל אחד ואחד. [קרא לחיה חיה וחיה וקרא שמות לכל אחד ואחד. קרא לעופות עופות וחיה וקרא שמות לכל אחד ואחד. קרא למלאכי השרת מעופפים וחיה וקרא שמות

מאוהבי קיסר הוא נא). וכיון שאמר להם (ג) רבן יוחנן בן זכאי יום אחד ושנים ושלשה ולא קבלו ממנו שלח וקרא (ג) לתלמידיו לרבי אליעזר ורבי יהושע אמר להם בני עמדו והוציאוני מכאן עשו לי ארון ואישן בתוכו (ד). רבי אליעזר אחז בראשו רבי יהושע אחז בהגליו והיו מוליכין אותו עד (ה) שקיעת החמה עד שהגיעו אצל שערי ירושלים. אמרו להם השוערים מי הוא זה. אמרו להן מת הוא (ו) וכי אין אתם יודעין שאין מלינים את המת בירושלים (ז). אמרו להן אם מת הוא הוציאנו. והוציאנו והיו מוליכין אותו (עד שקיעת החמה) (ח) עד שהגיעו אצל אספסינוס. פתחו הארון (ט) ועמד לפניו. אמר לו אתה הוא רבן (ס) יוחנן בן זכאי שאל מה אתן לך. אמר לו איני מקבש ממך אלא יבנה שאלך (סא) ואשנה בה לתלמידי ואקבע בה תפלה (סב) ואעשה בה כל מצות (סג). אמר לו לך וכל מה שאתה רוצה לעשות עשה. אמר לו רצונך שאומר (סד) לפניך דבר אחד. אמר לו אמור. אמר לו הרי את עומד במלכות. [א"ל] מנין (סה) אתה יודע. אמר לו כך מסור לנו שאין (סו) בית המקדש נמסר ביד הדיוט אלא ביד מלך (סז) שנאמר ונקפ סככי היער בכרזל והלכנו באדיר כיד (ישעי' י' ל"ד). אמרו לא היה יום אחד שנים ושלשה ימים (סח) עד שבא אליו דיופלא מעירו (סט) שמת קיסר ונמנו עליו לעמוד במלכות. הביאו לו קשת של זרים (ע) ותפ"א (עא) כנגד החומה של ירושלים. הביאו לו נסרים של ארו ונתן לתוך קשת של זרים והיה מכה בהן

לכל אחד ואחד. וי"א אף להקב"ה [קרא שם שנאמר] וכל אשר יקרא לו האדם נפש חיה הוא שמו (שם ב' י"ט) [קרא שמו ה'] וכה"א ה' איש מלחמה ה' שמו (שמות ט"ו ג) ב'. התחיל אדם הראשון מתרעם (כו) לפני הקב"ה ואומר לפניו רבונו של עולם לכל הבריות שבראת בעולמך בראתה זוג (זוג) ולי אין זוג שנאמר ולאדם לא מצא עזר כנגדו (בראשית ב' כ"א). כיון שראה אדה"ד את חוה אמר זאת זוגי כב) שנאמר ויאמר האדם זאת הפעם עצם מעצמי (שם ב' כ"ג) [הפעם הזאת] נבראת אשה מאיש מכאן ואילך אדם נושא את בת חבירו (כג) ומצוה על פריה ורביה. הפעם הזה נעשה המקום שושבין לאדם מכאן ואילך אדם קונה לו שושבין לעצמו (כד); [שאלה] זו שאלה ממרוגה אחת את ר' יהושע א"ל רבי והלא מתחלת בריאתו (כה) של עולם גניבה

הערות לכו"ב

(יד) עי' הגיגה י' ע"א כי שאל נא לימים ראשונים יחיד שואל וכי יכול ישאל אדם קודם שנברא העולם ת"ל לכן היום וגו'. יכול ישאל אדם מה למעלה ומה למטה וכי ת"ל ולמקצה השמים וגו'. וע"ע כ"ש ובפרט בתוספתא שם פ"ב ובפסיקתא רבתי ק"ט ע"א ובמ"ע שם. ומן הדברים שהעתיקתי ודון הקורא על קטניות פסקא זאת כן והרכיבתה מבי דרשות שונות. (טז) להבהבו באש שמלאכי השרת אש הם שנאמר משרתיו אש לוחט ומירש המקום וכי בכייה. (טז) עי' גו"א ספ"א ובהערות שם אות צ"ג. (יז) עי' ב"ר ריש פ"ה ובב"ש. (יח) עי' ב"ר פ"ז ס"ז לשון כוה. (יט) עשאו וכי העביר הקב"ה בכייה. (כ) עי' ב"ר פ"ז ותנחומא פ' תוקת ומדרש תהלים פ"ה ופסיקתא דר"ב פ' פרה ופסיקתא רבתי פ"ד ובמ"ע שם אות נ"ד. ובפר"א פ"ג ובלקוט' מלכים ר' קע"ח ותהלים ר"ט וטוברי' הימים ר"א ואע"פ שלא מצאתי בכל הדוגמאות דוגמא רוב אלה הדוגמאות כות וי"א אף להקב"ה קרא שם שנאמר וכל אשר יקרא וכח"א אני ה' הוא שמו (ושקרא לי אדה"ד) וכח"א ה' איש מלחמה וגו' וע"ע ב"ר פ"ג לענין המלאכים דנקראים מעופפים. (כא) עי' ב"ר שם. (כב) זה זוג בכייה. (כג) את ליתא בכייה. (כד) כה בריהו בכייה.

הערות לכו"א

ועתומי. (נא) הוא ליתא בכייע ובכייה הם ועתומי. (נב) וכך היה מזכיר לאנשי ירושלים וכיון וכי כן הוא בספרים ע"י הגהה וליתא בכי"ו וגם לא בתומי ע"ש ולפי שאנו מתכווין על הלשון מחקתיו ובכי"א ליתא למלת להם ועתומי. (נג) להם לתלמידיו בכייע. (נד) עשו לו ארון וי שן לתוכו בכייע. (נה) עם שקיעת בכי"ו ועתומי. (נו) אמרו להם וכי בכייע. (נז) בירושלים כל ע"ק רב"י ועי' לקמן פל"ה ובהערות שם. (נח) עם בכייע והח"א והאח"ד מחקו להכות עד שקיעת החמה (נח) נראה גם כן שנשתרבב מרעול הגה"א היסוף למחוק עוד וא"צ. (נש) ארון בכייע. (ס) רבן ליתא בכייע. (סא) כן הוא בכי"ו ובספרים א"ך. (סב) ובכי"ע תפילין ובתומי בשם חניא מצות תפילין. ובא"ה על הגליון בית תפלה. (סג) כן הוא בכי"ו וצ"ל תמצות ובספרים הגוה מצות האמורות בתורה וא"י. ועי' גו"ב פ"ג. (סד) רצוני לומר בכי"א ובכי"ע אומר. (סה) א"ל מנין בכייע. (סו) שאין הבית הזה נמסר בכייע. (סז) כ"ה בכייע ובספרים המלך. (סח) כ"ה כתיב וצ"ל תמצות ובספרים הגוה מצות האמורות שלשה ימים. (סט) שבאת עליו דיופלא מרומי בכייע. ודיופלא פתרונו צירום מהממשלה ועי' בערך. (ע) בכי"א זרדים ועי' בערך ערך זר א' ורד א' ופתרונו ענינים מאילן ואופן המנוחה כאן אינו מובין לי. (עא) ובספרים עוד בשם מ"א ושמותה ועי' מפרשים ואולי יש למלת זאת איזו שייכות עם ערך ת פ' (ע' בערך) וענינה השלכה וזריקה

על החומה עד שפרץ בה (עב) פירצה. הביאו ראש חזיר ונתנו לתוך עי) קשת של זרים והיה משליך אותה כלפי אברים שע"ג המזבח. באותה שעה נלכדה ירושלים (עד) והיה רבן יוחנן בן זכאי יושב ומצפה וחרד כדרך עה) שהיה עלי יושב ומצפה שנאמר והנה עלי יושב על הכסא יד דרך מצפה עו) כי היה לבו חרד על ארון האלהים (שמואל א' ד' י"ג). כיון ששמע רבן יוחנן בן זכאי שהחרבו את ירושלים ושרף את בית המקדש באיש קרע בגדיו וקרעו תלמידיו עו) את בגדיהם והיו בוכין וצועקין וסופדין: ואומר פתח לבנון דלתך עה) ותאכל איש בארוזך (זכרי' י"א א') אלו כהנים גדולים עט) שהיו במהדש שהיו נוטלים מפתחותיהם פ) בידן פא) וזורקין כלפי מעלה ואומרים לפני הקב"ה רבונו של עולם הילך מפתחותיך שמסרת לנו הואיל ולא היינו גזברין נאמנין פב) לעשות מלאכת המלך ולאכול משלחן המלך. אברהם יצחק ויעקב ושנים עשר שבטים היו בוכין וצועקין וסופדין: ואומר הילל ברוש כי נפל ארז אשר אדירים שודרו (הילילו אלוני בשן כי ירד יער הבציר) ששם ב) פג). הילל ברוש כי נפל ארז זה בית המקדש. אשר אדירים שודרו זה אברהם יצחק ויעקב וי"ב שבטים פד). הילילו אלוני בשן פה) זה משה אהרן ומרים. כי ירד יער הבציר זה בית המקדש פו). קול יללת הרועים

במהרה הוא נושא אותה מפני שהוא רואה [אותה] כאחותו. אמרה לו רבי פייסנטי אף אני נתגדלתי עם בן אחי אבא ובשביל שנתגדלתי עמו לא רצה לי) [לישאני] ונשא לב) אישה אחרת כעורה ממני לג):

פרק ט עצם מעצמי מפני (שהאשה) [מה האשה] קשה להתפיים והאיש נח להתפיים א). אלא שהאשה נבראת מן העצם והאיש נברא מן האדמה (ומה) [מה] עצם אפילו אתה נתנו בתוך המים אינו (נשרת) [נשרה] כך האשה (נבראת מן העצם) [והאיש נברא מן האדמה] מה אדמה כיון שאתה נתן עליה טיפה של מים והיא נשרת כך הוא האיש: מפני מה האשה מתקשטת ואין האיש מתקשט. אלא ב) שהאשה נבראת מן האיש והאיש נברא מן האדמה מה הז' א) אם אין את נתן בו תכלין כל צרכו הוא מכאיש כך היא האשה אם אינה מתקשטת מכאשת והאדמה אינה מכאשת כך הוא האיש ד): מפני מה האשה קולה הולך ואין האיש קולו הולך ה) משל (מלהיד) [למהיד] לקדירה שהוא ו) מלאה בשר ואין ז) בני אדם יודעים מה בתוכה ח). (והיה) [ואם היה] בה עצם (וקילו) [קילו] הולך

במהרה הוא נושא אותה מפני שהוא רואה [אותה] כאחותו. אמרה לו רבי פייסנטי אף אני נתגדלתי עם בן אחי אבא ובשביל שנתגדלתי עמו לא רצה לי) [לישאני] ונשא לב) אישה אחרת כעורה ממני לג):

פרק ט עצם מעצמי מפני (שהאשה) [מה האשה] קשה להתפיים והאיש נח להתפיים א). אלא שהאשה נבראת מן העצם והאיש נברא מן האדמה (ומה) [מה] עצם אפילו אתה נתנו בתוך המים אינו (נשרת) [נשרה] כך האשה (נבראת מן העצם) [והאיש נברא מן האדמה] מה אדמה כיון שאתה נתן עליה טיפה של מים והיא נשרת כך הוא האיש: מפני מה האשה מתקשטת ואין האיש מתקשט. אלא ב) שהאשה נבראת מן האיש והאיש נברא מן האדמה מה הז' א) אם אין את נתן בו תכלין כל צרכו הוא מכאיש כך היא האשה אם אינה מתקשטת מכאשת והאדמה אינה מכאשת כך הוא האיש ד): מפני מה האשה קולה הולך ואין האיש קולו הולך ה) משל (מלהיד) [למהיד] לקדירה שהוא ו) מלאה בשר ואין ז) בני אדם יודעים מה בתוכה ח). (והיה) [ואם היה] בה עצם (וקילו) [קילו] הולך

במהרה הוא נושא אותה מפני שהוא רואה [אותה] כאחותו. אמרה לו רבי פייסנטי אף אני נתגדלתי עם בן אחי אבא ובשביל שנתגדלתי עמו לא רצה לי) [לישאני] ונשא לב) אישה אחרת כעורה ממני לג):

פרק ט עצם מעצמי מפני (שהאשה) [מה האשה] קשה להתפיים והאיש נח להתפיים א). אלא שהאשה נבראת מן העצם והאיש נברא מן האדמה (ומה) [מה] עצם אפילו אתה נתנו בתוך המים אינו (נשרת) [נשרה] כך האשה (נבראת מן העצם) [והאיש נברא מן האדמה] מה אדמה כיון שאתה נתן עליה טיפה של מים והיא נשרת כך הוא האיש: מפני מה האשה מתקשטת ואין האיש מתקשט. אלא ב) שהאשה נבראת מן האיש והאיש נברא מן האדמה מה הז' א) אם אין את נתן בו תכלין כל צרכו הוא מכאיש כך היא האשה אם אינה מתקשטת מכאשת והאדמה אינה מכאשת כך הוא האיש ד): מפני מה האשה קולה הולך ואין האיש קולו הולך ה) משל (מלהיד) [למהיד] לקדירה שהוא ו) מלאה בשר ואין ז) בני אדם יודעים מה בתוכה ח). (והיה) [ואם היה] בה עצם (וקילו) [קילו] הולך

הערות לנ"ב

בכה וציע ובכיע ותפא נגד חומותיה של ירושלים. (עב) שפרץ בו בספרים. עג) על הקשת בכיע. עד) בעיקר הדברים עי' גטון ניו ע"ב ומדרש איכה פ"א וקתלת רבה פ"ה ולקמן פ"ו ונוסחת האדריג משונה משניהם וע"ע נ"ב ושם הוא גבי בכא דעבודה והוא ישר יותר. עה) מכאן עד ומצפה הכי ח' בכ"א ובכיע ככפנים אלא שמלת וחרד ליתא ובספרים וחרד (כנגד מוקם) כ"א בשם שהיה, וכבר יד המגיה ניכרת כאן. עו) המצפת בכ"א ועתומי. עז) כל התלמידים בגדיהם בכיע ונרת את ליתא גם בכ"א. עח) הנהגה בספרים זה בית המקדש וא"צ. ובכ"א ליתא. עט) גדולים כסגור בספרים וא"צ ועי' פסיקתא רבתי ק"ל"א ע"א והרגום שני ע"פ בשנת שלש ע"ו תענית כ"ט ע"א בפרתי בהנהגה וברושלמו שקלים פ"ו ה"ג ובוקרא רבה פ"ג מוספר כזה מיהיזכין ואגרות שונות הם. פ) מפתחות: בספרים ואכ"ב בחרתי בנוסחת הכ"א וכן היא בתומי. פא) בידן ליתא בכיע. פב) נאמנים לפיך בכיע. פג) מן הילול אלוני עד הבציר הכנסתי בשנים ע"ו כ"א ואין הוא הסוים מודלעיל דר"ב: ותלמודיו היו בוכין וכו' ואף אברהם יצחק ויעקב וכו' היו בוכין וצועקין וסופדין ואומרין ואין ספק לי שצ"ל ואומר במקום ואומר ין. פד) מן הילל בראש עד שבטים ליתא בכ"א ובהוצאות ישנות ועתומי. פה) בשן כי ירד יער הבציר בכיע. פי) בספרים זה קרשי הקרשים

הערות לנ"א

כך הוא. כן הוא בכ"ה. ה) בכאן ישנם עוד בכ"ה מלות אלה ועוד קולה היא רק הוספה ע"י איהו סופר. כעין פירוש לחבכא הקודמת. וכן ליתא בדוגמאות. ו) שהיתה בכ"ה. ז) אין בכ"ה. ח) שבתוכה בכ"ה.

כך הוא. כן הוא בכ"ה. ה) בכאן ישנם עוד בכ"ה מלות אלה ועוד קולה היא רק הוספה ע"י איהו סופר. כעין פירוש לחבכא הקודמת. וכן ליתא בדוגמאות. ו) שהיתה בכ"ה. ז) אין בכ"ה. ח) שבתוכה בכ"ה.

כי שדרה אדרתה (שם ג' פ') זה דוד ושלמה בנו. קול שאנת כפירים כי שודר גאון הירדן (שם פח) זה אליהו ואלישע (שם): בשלשה דברים שינה הקב"ה את בני אדם זה מזה. אלו הן בקול בנעימה ובמראה. בקול (צ) כיצד מלמד ששינה הקב"ה קולות בני אדם זה מזה כבר היתה זנות הרבה בעולם כיון שאדם יוצא מתוך ביתו (יא) יבא אחר ויכבש את אשתו בתוך ביתו לפיכך שינה הקב"ה קולות בני אדם זה מזה קולו של זה אינו דומה לקולו של זה: בנעימה כיצד מלמד ששינה הקב"ה נעימות בני אדם זה מזה (יב) שאלמלא לא שינה הקב"ה נעימות בני אדם זה מזה זה מתקנאין זה בזה (יג) לפיכך שינה הקב"ה נעימות בני אדם זה מזה נעימה של זה אינו דומה לזה ושל זה אינו דומה לזה: במראה כיצד מלמד ששינה הקב"ה מראה בני אדם זה מזה שאלמלא לא שינה הקב"ה מראה פנים זה מזה לא היו בנות ישראל מכירות את בעליהן ואין הזכרים מכירים את נשותיהן לפיכך שינה הקב"ה את מראה פנים זה מזה (יד):

פרק ה

אנשיגנום איש סוכו (א) קבל משמעון הצדיק הוא היה אומר אל תהיו כעבדים המשמשים את הרב על מנת

ובני אדם יודעים מה שבתוכה (ט) כך (י) האשה קולה הולך: מפני מה האיש נותן ביד אשה ואין האשה נותנת ביד איש (יא). משלו מלהיד למי שהיה בידו פקדון היה מבקש אדם ליתנו לו (יב): מפני מה האיש תובע באשה ואין האשה תובעת באיש אלא האיש מבקש אבידתו ואין (האשה) [אבידתו] מבקשתו (יג): מפני מה האשה מסתכלת באיש (יד) והאיש מסתכל באדמה אלא שהאשה מסתכלת בכרייתה והאיש מסתכל בכרייתו (טו): מפני מה האשה מכסה את ראשה ואין האיש מכסה את ראשו. משלו מלהיד לאשה שקלקלה מעשיה והיא מתביישת מן הבריות שקלקלה. כך קלקלה זוהו וגרמה (טז) לבנותיה שיכסו את ראשיהן (יז): מפני מה הנשים יוצאות בתלה לפני המטה. מה הן אומרות אנו גרמנו לכל באי עולם (שכאן) [ושכאן] לכאן:

על שלש עבירות נשים מתות בשעת לידתן על שאינן זהירות לא בנדה ולא בחלה ולא בהדלקת הנר (יח): מפני מה מסרו מצות נדה לאשה ולא מסרו אותה לאיש. אלא שהיה אדם הראשון דמו של הקב"ה באת הוא ושפכתו לפיכך מסרו (לה) מצות נדה כדי שיתכפר על הדם ששפכה (יט): מפני מה מסרו מצות חלה לאשה ולא לאיש (כ). אלא שהיה (הקב"ה) [אדה"ר] חלתו של הקב"ה טהורה ומטאתו לפיכך מסרו לה מצות חלה כדי שיתכפר על החלה שטמאתו (כא): מפני מה מסרו מצות הנר לאשה ולא לאיש (כב). אלא שהיה אדה"ר נרו של הקב"ה היה מאיר בו לכל באי עולם (כג) וכינתו לפיכך מסרו לה מצות הנר ונתחייבה (בנדה) כדי שיתכפר על הנר שכיבתה (כד): אדם דמו של עולם היה בשביל שגרמה לו (לישראל) לשפך (כה) לפיכך נתחייבה בנדה. אדם חלתו של עולם היה בשביל שגרמה לו שכיבה לפיכך נתחייבה בהדלקת הנר. מכאן אמרו חכמים על שלש עבירות נשים מתות בשעת לידתן על שאינן זהירות לא בנדה ולא בהדלקת הנר (כח):

פרק י אנשיגנום איש סוכו קבל משמעון הצדיק הוא היה אומר אל תהיו כעבדים המשמשים את הרב על מנת לקבל פרס אלא היו כעבדים המשמשים את הרב על מנת שלא לקבל פרס ויהי מורא שמים עליכם (א) ואתם

הערות לנו"א

וכן בילקוט זכריה ר' תקע"ח ואנכי בחרתי בנוסחאת הכ"י ועי' יומא ל"ט ע"ב. (פ) כי נפלה בכ"י והוגה בספרים ובילקוט שם שודרה תפארתם ועי' בפרשי ורד"ק למקרא זה. (פח) נאות הירדן בכ"י. (פח) עי' בילקוט שם ועי' בתדא"ר פ"ל ובג"ב פ"ז ומשם נראה שעכ"פ נשמטה פה הדרשה על הילל בראש ועי' פתוחתא דאיכה רבתי. (צ) הוספתי מלה זאת עפי' הגר"א ומשמעות החמושך ובכ"י בנעימה במראה שאלמלא. (צא) ביתו אחר בא וכבש את בכ"י. ובכ"י יבא אחר ליתא והוגה בספרים עי' התומ"י. (צב) מלמד ששינה הקב"ה נעימות בני אדם זה מזה ליתא בכ"י ועתומ"י. (צג) זה מזה מתקנאין הם זה בזה בכ"י ועתומ"י. (צד) סנהדרין ל"ח ע"א ובירושלמי שם כ"ב ע"א ותוספתא שם פ"ה ונעימה הדמא הוא וד ע"ת דשם ופירוש הופה מראה שם שכל אהר מוצא הן בדבר אהר ועי' א"ח וכו'. (צד) עי' בהדגומאות הגרומות בהערה הקודמת ונשנית פוסקא זאת כאן משום הנך ג' דברים דשמעון הצדיק ועי' ג"ב פ"ד ובהערות אות מ' וי' שם. (פ"א) א) בכ"י עשוקה וכן לקמן.

הערות לנו"ב
 (ט) בתוכה בכ"י. (י) כך היא בכ"י. (יא) האיש נתון בידי האשה ואין האשה נתונה בידי האיש בכ"י. (יב) עי' בבב"ר פ"ז על כל הענין וכן בילקוט ר' כ"ג על כל הענין שם ופוסקא זאת בל"ס מסכתא עם השאלה שם דמפני מה האיש מפקיד זרע באשה ואין האשה מפקדת זרע באיש ושם איתא ביד איש נאמן ועי' מפרשים שם. (יג) אולי צ"ל אלא שהוא מבקש וכו'. (יד) באישה בכ"י. (טו) מסכים עם נדה ל"א ע"ב ועי' רש"י שם. ובבב"ר וילקוט שם דאורי בשעת הלידה. (טז) גרמה בכ"י. (יז) ובבב"ר שם לאחד שעבד עבירה והוא מתבייש מבני אדם ועי' בנ"ש. (יח) זהירות בנדה ובחלה ובהדלקת הנר בכ"י ועי' שבת ל"א ע"ב וירושלמי שם פ"ב ה"ג ותנחומא פ"ג. (יט) בכ"י שהיה אדה"ר דמו של הקב"ה בו צירוד וכו' ובירושלמי שם דמו של עולם ובבב"ר שם דמו של אדה"ר. (כ) ולא מסרו אותה לאיש בכ"י. (כא) שטמאת בכ"י ובירושלמי שם שודרה תפארתם ועי' בילקוט שם ועי' בתדא"ר פ"ל ובג"ב פ"ז ומשם נראה שעכ"פ נשמטה פה הדרשה על הילל בראש ועי' פתוחתא דאיכה רבתי. (צ) הוספתי מלה זאת עפי' הגר"א ומשמעות החמושך ובכ"י בנעימה במראה שאלמלא. (צא) ביתו אחר בא וכבש את בכ"י. ובכ"י יבא אחר ליתא והוגה בספרים עי' התומ"י. (צב) מלמד ששינה הקב"ה נעימות בני אדם זה מזה ליתא בכ"י ועתומ"י. (צג) זה מזה מתקנאין הם זה בזה בכ"י ועתומ"י. (צד) סנהדרין ל"ח ע"א ובירושלמי שם כ"ב ע"א ותוספתא שם פ"ה ונעימה הדמא הוא וד ע"ת דשם ופירוש הופה מראה שם שכל אהר מוצא הן בדבר אהר ועי' א"ח וכו'. (צד) עי' בהדגומאות הגרומות בהערה הקודמת ונשנית פוסקא זאת כאן משום הנך ג' דברים דשמעון הצדיק ועי' ג"ב פ"ד ובהערות אות מ' וי' שם. (פ"א) א) בכ"י עשוקה וכן לקמן.

לקבל פרס אלא הוה כעבדים המשמשים את הרב שלא על מנת לקבל פרס ויהי מורא שמים עליכם כדי שיהיה שכרם כפול לעתיד לבא ב):

אנטיגנוס איש סוכו הוה לו שני תלמידים שהיו שונים בדבריו והיו שונים א) לתלמידים ותלמידים לתלמידים ד). עמדו ודקדקו אחריו ואמרו מהראו אבותינו לומר דבר זה ה) אפשר שיעשה פועל ו) מלאכה כל היום ולא ישול שכרו ערבית. אלא ז) אלו היו יודעין אבותינו שיש עולם ח) אחר ויש תחיית המתים לא היו אומרים כך. עמדו ופירשו מן התורה ונפרצו מהם שתי פרצות צדוקים וביתוסין. צדוקים על שום צדוק ביתוסי על שום ביתוס. והיו משתמשין בכלי כסף וכלי זהב כל ימיהם. שלא היתה דעתן גסה עליהם אלא צדוקים אומרים מסורת הוא ביד פרושים שהן מצערין עצמן בעולם הזה ובעולם הבא אין להם כלום ט):

מי שקבלתם עליכם תקבלו עליהם שכן כאלו עשיתם בעולם הזה ובעולם הבא ב):

ב) תלמידים היו לו צדוק וביתוס וכיון ששמעו את הדבר הזה שנו לתלמידים. ותלמידיהן אמרו דבר מפי רבן ולא אמרו פירושו ג). אמרו להן אילו הייתם יודעים שתחיית המתים מתן שכן של צדוקים לעתיד לבוא הוה אומרין כן. הלבו ופירשו להן ויצאו מהם שתי משפחות צדוקים וביתוסים לצדוקים לשם צדוק וביתוסים לשם ביתוס ד):

אל תהיו כעבדים המשמשים את הרב על מנת לקבל פרס ה) כדון הוא שאמרו מקצת שכר הצדוקים בעולם הזה אלא בשביל מחוסרי אמנה שנאמר הסבי עיניך מנגדי שהם הרחיבוני שיר השירים ו' ה) הם גרמו לי שיאנך מקצתן מתן שכן של צדוקים לעתיד לבוא ו):

אלא הוה כעבדים המשמשים את הרב שלא על מנת לקבל פרס ז) ויהי מורא שמים עליכם ח) משל לאדם עושה רצון רבו ולבו גם ברצון רבו [אדם עושה רצון אביו] ולבו גם ברצון אביו לא דומה זה שהוא עושה מאהבה לזה שהוא עושה באימה ויראה ט) זה שהוא עושה מאהבה נחל חי העולם הבא זה שהוא עובד באימה ויראה שזוא נחל חי העולם הזה ואינו נחל חי העולם הבא ו) שכן מצינו באבות הראשונים שעבדו באימה ויראה ונחלו חי העולם הזה וחיי העולם הבא. באברהם מהו אומר כי עתה ידעתי כי ירא אלונים אתה בראשית כיב י"ב) ביוסף מהו אומר את האלהים אני ירא שם מ"ב מ"ח) ביונה מהו אומר ואת האלהים אני ירא יונה א' ט') יא):

הערות לנ"א

ב) בכ"ע ליתא למלת כדי והב"י ג"כ מוחק מלה זאת ומגיה ויהא וכבר העירו רוב המפרשים שדברים אלה אינם עוד מדברי אנטיגנוס. ועי' אבות פ"א מ"ג וע"ע נ"ב. ג) שונין הוה וכו' בכ"י ועתומ"י. ד) לתלמידיהם בכ"ע. ונראה שערכוב ב' נוסחאות יש כן. ועי' בדברי הערך שאבאי לקמן אות ט'. ה) מה ראו אבות ללמד אפשר וכו' בכ"ע ובתומ"י מה ראו רב וכו' וכו' לומר וכן לקמן. ועי' במאורי למשנה זו ובדברי הערך לקמן. ו) פועל ליתא בכ"י. ז) אלא ליתא בכ"ע. ח) העולם בכ"ע ובכ"י העולם הבא. ט) בכ"ע ביתוס היה משתמש בכלי כסף וכלי זהב כל ימיו ולא היתה דעתו גסה עליו אלא צדוקים אומרין מסורה היא בית פרושין שהן מצערין עצמן ובעה"ב אין להם כלום ע"כ. ומלת ביתוס היא על הגליון ובעלת היא בין השמות. ובכ"י על שם ביתוס שהיה

הערות לנ"ב

ב) תקנתו ע"פ כ"ה ובגו"ש ליתא ואולי הוא רק היספה שהיה שגור בפי המעתיק עיי' אבות פ"ב מ"ב. ג) בכ"ה שנו לתלמידיהם ולתלמידי תלמידיהו אמרו דבר זה שנאמר אל תהיו כעבדים וגו' מפי רבן ולא אמרו פירושו. וכו' אמרו דבר בשם אמרו ולא אמרו פירושו. ד) א"ל אלו הייתם יודעים וכו' ויצאו מהם ב' משפחות רעות צדוקים וביתוסים ונקראו צדוקים על שם צדוק ביתוסים על שם ביתוס בכ"ה. ובגו"ש אלו הייתם יודעים וכו' מתן שכרם של צדוקים בעה"ב אל הוה אומרים כן וכו' ויצאו מהם תרי משפחות רעות אלו, וכו'. ה) בכ"ה כאן עוד כזה אל תהיו כעבדים וכו' אלא עבדו מיראה כדרך שעבדו הנביא מישאל ועזריה ו"ל שאמרו לנבוכדנצר

אלהא [אלהנא] די [אנת פלח] [אנחנא פלחין] יכול לשוונתנא מן גו אתון נורא יקירא ומן ירך מלכא וישויב ולא אמרו ישויב ממש אלא יכול ע"כ. וקרוב מאד בהעלותך וע"ע ספרי דברים פ"י ש"ו בפסוק כי שם ה' אקרא. ו) בכ"ה כזה ברין הוא זה שאמר שמקצת מתן שכן של צדוקים בעולם הזה אלא בשביל מחוסרי אמנה נאמרו והכח הסבי עיניך מנגדי שהם הרחיבוני הם גרמו לי שיאמר ש"מ ש"ת ו) ומהמשך פירוש מהר"יין נראה שצ"ל שאמרו מקצת מתן שכן של צדוקים לעתיד לבוא ע"כ. ובגו"ש מוכיח דין הוא שיאמר שמתן שכרם של צדוקים בעולם הזה אלא משום מחוסרי אמנה נאמרו הסבי עיניך מנגד דין הן גרמו שיאמר מתן שכן של צדוקים בעולם הזה ע"כ. והנה כל אלה הנוסחאות קטועות ומשובשות והמהר"יין כתב וז"ל הנה זה יובן כשנקדים ענין א' אמרו ו"ל במדרש על פסוק זה הסבי עיניך למלך שיומנן אורחים לסעודה וצר כל מיני סעודה במפה והיו האורחים רואים אותו ודעתן מיושבת עליהן כך הקב"ה הראה דוגמא בעולם הזה של פסוק זה הסבי עיניך למלך שיומנן אורחים לסעודה וצר כל מיני סעודה במפה לבוא כבר היתה מותם עיי' אליהו ויהוואל ואלישע. והיו מלכים אומניך נבוכדנצר נפיל על אפרו ולדניאל סניד. כי תעבור במים אך אני בים ויברדן. כי תלך במו אש הנביא מישאל ועזריה ע"כ. והנה בשח"ש רבה שפגנו ליתא למדרש זה שסוגם לא עלה בידי רק למצוא מעין זה קצת בב"ר פס"ב וע"ע ב"יש) ועוד קצת מעין סופו בקהלת רבה פ"ג בפסוק מה שהיה כבר ע"ש. אבל ע"כ נובל לסמוך על עדותו של מהר"יין ולהגיה על פיו נוסחתיו כאן ברין הוא שלא יאמר מקצת מתן שכן של צדוקים בעולם הזה אלא בשביל מחוסרי אמנה וכו' הם גרמו לי שיאמר מקצת מתן שכן של צדוקים לפרסם בזה העולם קצת מזה שמוכן להם בעולם הבא וע"ע ספרי דברים פ"י ש"ל בפסוק ואשא לשון כזה. ז) בכ"ה ע"מ שלא ליטול פרס. ח) הוספתו מסבא וזי' במדרש שמואל למשנה זו מה שהביא שם בשם רבינו אפרים. ט) בכ"ה ויראה כתבניה מישאל ועזריה. י) בכ"ה ע"כ. והוא עושה מאהבה נחל חי העולם הבא ואינו נחל חי העולם הזה שהוא עובד באימה ויראה נחל חי העולם הבא והיי העוה"ב ע"כ. ומשום גודל זרות הענין הנחתי הנוסחא בפנים כמות שהיא. יא) עי' בפירושי הקדמונים ז"ל למשנה זו וזרות כל פוסקא זאת היא מביארת שהיו ידוע שהיה הגדלו תמיד מעלת העובד מאהבת מהעובד מיראה ובכ"ה דבר זה עוד באריכות יותר וז"ל

פרק ו

[יוסי בן יועזר אומר] א יהי ביתך בית ועד לחכמים [הווי מתאבק בעפר רגליהם והווי שותה בצמא את דבריהם] ב ; יהי ביתך בית ועד לחכמים. כיצד מלמד שיהיה ביתו של אדם מוזמן לחכמים ותלמידים ותלמידי תלמידיהם ג ; כאדם שאומר לחבירו היני ד משמר לך במקום ה פלוני ;

דבר אחר ו יהי ביתך בית ועד לחכמים כיצד בזמן שתלמיד חכם נכנס אצלך לומר לך שנה לך ז אם יש בידך לשנות שנה לו ואם לאו פטורו מיד. ואל ישב לפניך לא על המטה ולא הכסא ולא על הספסל ח אלא ישב לפניך על הארץ וכל דבר ודבר שיצא מפיך יקבלוהו עליו באימה ביראה ברתת ובויע [כדרך שקבלו אבותינו מהר סיני באימה ויראה ורתת וזיע אף הוא יקבל עליו כל דבר ודבר שיצא מפיך באימה ויראה ברתת וזיע ט] ;

והווי מתאבק בעפר רגליהם כיצד בזמן שתלמיד חכם נכנס לעיר אל תאמר איני צריך לו אלא לך אצלו ואל תשב עמו לא על גב המטה ולא על הכסא ולא על הספסל אלא שב לפניו על הארץ וכל דבר שיצא מפיך יקבלוהו

נתברך הבית בזכותו שנאמר בך ה' את בית עובד אדום וגו' האלהים שלא היה בו אלא שני לוחות בלבד ד נתברך הבית של אדם על אחת כמה וכמה שיתברך הבית בזכותם ה :

הערות לנ"א

משתמש וכו' לא יהיה דעתו וכו' מסורה בית פרושין וכו' ובספרים הוגה ע"י התומ"י. אבל גם בהג"ה זאת הדברים דוחין משתמשין וכו' שלא היתה דעתן גסה וכו' קשים להולמם ועי' מפרשים. והג"ה מגיה שהיתה דעתן גסה עליהם וכו' והמהר"י"ן מגיה ש לא משתמש וכו' שלא היתה וכו'. והע"ר בך ביהם ביחוס הביא לפיסקא זאת בשם האדרי"ן ז"ל ומפורש באדרי"ן ב' תלמידים היו לו לאמיגונוס איש סוכו ושם צדוק וביתום ושנה להם אל תהוין כעבדים המשמשים את הרב על מנת לקבל פרס וכו' והלכו ושנו לתלמידים ולתלמידי תלמידים ולא אמרו פרושו עמדו ופירושו אמרו כמורה ביד פרושים לצער עצמן בעוה"ו ולעוה"ב אין להם שכר ויצאו מהן שנים משפחות רעות צדוקין וביתוסין ונקראו צדוקין לשם צדוק וביתוסין לשם ביתוס ע"כ. חרו שאינם לפנינו דברים אלו וכן ליתגוהו בהמאורי שם וגם לא בהרשב"ם שהביא גם הוא לפיסקא זאת בבבא בתרא קט"ו ע"ב נראה שיש לדונם בחוספה קטועה מגליון ע"י סופר אחר שרשם זאת ע"פ דברי יוסף בן גוריון שהעשירים היחזיקו ביד הצדוקים וצ"ע ע"פ נ"ב.

פ"ן א ככ"י ובספרים ישנים ליתא הוזהה כן אה"כ בספרים ע"פ אבות פ"א מ"ד. והביא יוסף עוד ע"פ המשנה כזה יוסי בן יועזר איש צרידה ויוסי בן יוחנן איש ירושלים קבלו מהם יוסי בן יועזר אומר וכו' אבל המענין במפרשים יראה כי התיבות קבלו מהם הם מסופקים כאן וקצת הגיהו ממונו ועי' מנן אבות למשנה זאת. ב כן הגיה הב"א וע"פ נ"י"ב הגיהו גם אנכי. ג לחכמים ולתלמידים ולתלמידי תלמידים ככ"י. ד הרו רבי משמר בכ"י. ה מקום בכ"י. ו ר' אומר בכ"י. ז שנה לי ליתא בכ"י. ח ועתומי. ט ככ"י. י ובספרים ספסל. יא הוספתי זה ע"פ כ"י ועוסף דלג מיוע ועי' מפרשים ובבבא זאת אישמועין ב הגהת הרב ובבבא ב' הגהת התלמיד ועי' מפרשים. והנה מדברי

פרק יא

יוסי בן יועזר איש צרידה ויוסף בן יוחנן איש ירושלים קבלו מהם יוסי בן יועזר איש צרידה אומר יהי ביתך בית ועד לחכמים והווי מתאבק בעפר רגליהם והווי שותה בצמא את דבריהם א ;

יהי ביתך בית ועד לחכמים שכל זמן שהחכמים ותלמידיהם ב נכנסין לתוך ביתו של אדם הבית מתברך בזכותו. שכל [שכן] מצינו כיעקב אבינו בשעה שנכנס יעקב לתוך ביתו של לבן נתברך הבית בזכותו שנאמר כי מעט אשר היה לך לפני וגו' [בראשית ל' ל'] וכן לבן אומר נחשתי ויברכני ה' בגללך [שם שם כ"ז] וכן אתה מוצא ביוסף בשעה שנכנס לביתו של פוטיפר נתברך הבית בזכותו שנאמר ויברך ה' את בית המצרי [שם ל"ט ה'] וכה"א יהיה ברכת ה' בכל אשר לו בבית ובשדה [שם שם] וכן את מוצא בארון האלהים על שנתנו לביתו ג ; של עובד אדום

בזכותו חכמים ותלמידיהן שהן נכנסין לביתו

הערות לנ"ב

שכן מצינו באבות הראשונים שעבדו באימה ויראה ונחלו חיי העולם הבא. באברהם מהו אומר כי עתה ידעתי כי ירא אלהים אתה ולא חשבת את בנך את יחידך ממני שלא תהרהר אחריו שנאמר ויצא אותו החוצה וגו' ויאמר לו כה יהיה זרעך והעלתי לחר המוריה לעולה והמקום הבטוחו כי ביצחק יקרא לך זרע ולא קבל מן המלאך שא"ל אל תשלה ירך אל הנער. אמר [הוציא] [אוציא] ממנו מפת דם השיב המלאך ואל תעש לו מאומה אל תעש לו שום כי עתה ידעתי כי ירא אלהים אתה ועוד שהושלך לכבשן האש על מנת לשרוף ובשביל שעבד באימה ויראה הצילו המקום יתברך ויתרומם ויתעלה ונחל חיי העוה"ו והווי העוה"ב. ב יוסף מהו אומר את האלהים אני ירא שהיה בידו יכולת מפני [שהיה] מלך ולא שלם לאחיו כשבאו לפניו שום גמול רע [לא] [אלא] שלם להם טובה תחת רעה לכך נאמר את האלהים אני ירא וכשנפטר יעקב אבינו ע"ה והלך יוסף עם אחיו לקברו ובשבו עמד על הבור שהשליכוהו אחיו וברך ברוך שעשה לי נס במקום הזה וישבו אחיו ואמרו לו ישמטנו יוסף וגו' שלחו לו אחיו ואמרו לו אבך צוה לפני מותו וגו' אנא שא פשע אחיך וחמאתם ולא צוה ולא היו דברים מעולם אלא מפני דרכי שלום התירה התורה לשנות דבריו של אדם והשיב להם ואמר אל תיראו התחת אלהים אני אתם חשבתם עליו וגו' וינחם אותם וידבר על לבם והוא אומר את האלהים אני ירא. ביונה מהו אומר את ה' אלהי השמים אני ירא.

ז"ל הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים מוכאן שכל ילדות כל דברים אלו ניכר מתוכם ואולי נכתבו בניגוד לחכת הידועה שהפרויה על המדה בענין זה עד שפרקה מעליה עול תורה ועול מצות. ועי' ב"ר פנ"ו ס"ח בענין עקידת יצחק ועי' תנחומא סוף ויחי בענין יוסף. ועי' תנחומא פ' ויקרא ובמדבר רבה פ' כ"ב ששם מונה ג' יראי שמים אברהם יוסף ואיוב. פ"א א ע"אבות פ"א מ"ד ובכ"י ר' בותך פתוח לרוחה ויהיו עניים בני ביתך בית ועד לחכמים ותו אדם בלי"ם ט"ו וכן ליתא בכ"י. ב ככ"י"ה שחכמים ותלמידי. ג א מ"ד ובכ"י. ד בלבד ליתא בכ"י. ה עי' ספרי דברים פ"י ל"ח וע"פ בכ"י פ"ג ס"ח ובתרא"ר פ"כ

עליך באימה ביראה כרתת ובויעה כדרך שקבלו אבותיך (י) מהר סיני באימה ביראה כרתת ובויעה : דבר אחר הוי מתאבק בעפר רגליהם זה ר' אליעזר ושותה בצמא את דבריהם זה ר' עקיבא (יא). מה היה תחלתו של ר' עקיבא. אמרו בן ארבעים שנה היה ולא שנה כלום. פעם אחת היה עומד על פי הבאר אמר מי חקק אבן זו אמרו לו המים שתדיר נופלים עליה בכל יום (יב) אמרו לו עקיבא אי אתה קורא אבנים שחקו מים (איוב י"ד י"ט). מיד

אומר לחבירו מאין באת מן (המקום) [מקום] פלוני (וכדי) [והרי] אני מקדמך למקום פלוני והרי אני ממתין לך במקום פלוני :

דבר אחר יהי ביתך בית ועד לחכמים כשיהיה (י) חכם אומר לחבירו כך וכך האכילני פלוני כך וכך השקני (יא) כך וכך פרנסני כך וכך נתן לי מתנה :

ד"א יהי ביתך בית ועד לחכמים (שיהא) [כשיהא] חכם נכנס לתוך ביתך אל תנהג עמו כבזיון ואל תשב עמו לא על גב מטה ולא על גב ספסל אלא הוי יושב תחת רגליו על הארץ ומקבל את כל דבריו באימה ביראה כשם שאתה שומעו כביהמ"ד. שכן מצינו ליהושע שהמתין למשה רבינו (י) מי יום ומ' לילה תחת ההר וכל כך למה [בשכיל שלמד ממנו] (ז) פרשה אחת מן התורה (ח) : דבר אחר כשיהיה חכם (ט) והצנור רעב ימות (יחזקאל י"ב י"ד) :

וכן הוא אומר הולך איך חכמים יחכם (משלי י"ג ב') משלו מלה"ד לאחד שנכנס לתוך חנותו של בשם אף על פי שלא ימכור לו ולא יקח ממנו הוא יוצא וריח עצמו וריח בגדיו מבוסמים אין ריחו [ז] (ט) ממנו כל היום לכך נאמר הולך אל חכמים יחכם : ורועה כסילים ירוע (שם שם) מלה"ד לאחד שנכנס לחנותו של בורסי אף על פי שלא מכר לו ולא לקח ממנו הוא יוצא וריח עצמו וריח בגדיו [מלובלכים] ואין ריחו זו ממנו כל היום לכך נאמר ורועה כסילים ירוע (שם שם) :

וכה"א שמע נא יהושע הכהן הגדול אתה ורועיך [היושבים לפניך] [זכרי ג' ח"י] (י) [יכול] (יה) שאר בני אדם הדיעות הם ת"ל כי אנשי מופת המה (שם שם) הא שהיו ראויים שתשרה עליהם רוח הקודש (יט) : פרק יב והוי מתאבק בעפר רגליהם שנאמר יתן בעפר פיהו אולי יש תקוה (איכה ג' כ"ח א) : דבר אחר אם עמלת בתורה בעולם הזה סוף לחיות שפתותיך מתנשקות לעתיד לבוא שנאמר שפתים ישק משיב דברים נכוחים (משלי כ"ד ב) :

הערות לנ"א

קדמוני המפרשים (ע' מדרש שמואל) היה נראה קצת שכל בבא זאת היא רק הוספה מאוחרת אבל מדרבינו"ב אין כל ספק שהיא עיקרית כאן ע"ש. ובענין ישיבת התלמידים על הקרקע ע' סנהדרין י"ז ע"א דן לפניו בקרקע ובבא מצויעא פ"ד ע"ב אבל ע"ע מגולה כ"א ע"א וכבר נתקשה בזה הר"ע ע"ש בהר"ף וע"ע במנן אבות ובתו"ט למושגה זו. (י) בכ"י"ע ובספרים אבותינו. (יא) הדברים מגומגמים קצת ומנויב היה נראה לגרום הוי מתאבק וכ"ו זה ר"ע ושותה בצמא וכ"ו זה ר"א וצ"ע. (יב) א"ל חבל שתרד עליה בכל יום בכ"י (ע"תומי ובכ"י"ע על הגליון

אני אם אדרוש לכה נאם ה' אלהים וכל אשר חשבתם והעולה על רוחכם אחר ובבא דרעב היא שם קטנות קצת וע"ע תנחומא נצבים וילקט יהוקאל ר' שני"ט. וע"ע לעיל פ"א וכל עיקרה של פוסקא זו כאן הוא מושג ויש בו לפניו והשאר הוא אגב גררא. (טו) הצגתי נוסחת כ"ה ובכ"י"ר ומכר לו ולא ליקח וכ"ו יוצא וריח פה שיש בו לפני הנביא והשאר הוא אגב גררא. (יח) הוספתי ע"פ הנ"ש ובכ"ה א"ה תאמר. (יט) ע"ע פ"ג דהר"ט ו"ג ע"א ובירושלמי שם ובמדבר רבה ריש פ' נשא.

פ"י"ב א) מלה עפר דריש. ב) כ"ה"ה נכפלה דרשה זאת וע"י שיר השירים רבה פ"א בפסוק ישקני מנישקות אם עסקת ב"ה"ת ששפתותיך מנישקות סוף שהכל מנשקין וע"י במתנות בהוקה ויפת קול שם ואולי ג"כ מלת סוף שיעורו לעתיד לבוא.

הערות לנ"ב

וכ"ד. (ז) רבינו ליתא בכ"ה. (ז) כן הוא בכ"ה ובכ"י"ר למה שלא למד אלא וכו'. (ח) ע' ספרי במדבר פ"י קמ"א במדבר רבה פ' י"ב ס"ט ומנחות צ"ט ע"ב בענין שימוש יהושע למושה והאך חייב את התורה. וע"ע לקמן פ"ח. (ט) אדם בכ"ה. (י) כשיהא בכ"ה. (יא) בכ"ה נעבר קו על המלות כך וכך השקני פלוני. (יב) ע' נ"א פ"ו ובהערות אות פ' שם. (יג) תקנתי לפי סדר המקראות ביהוקאל כ"ו ל"א ל"ב וד"ג. ובכ"י"ר חי אני נאם ה' אם אדרוש וגו' ובכ"ה חי

היה (י) רבי עקיבא דן ק"ו בעצמו מה (י) רך פסל את הקשה
 דברי תורה שקשין (טו) כבדל על אחת כמה וכמה שיחקקו
 את לבי שהוא בשר ודם מיד חזר ללמוד תורה. הלך הוא
 ובנו וישבו (טז) אצל מלמדי תינוקות. א"ל רבי למדני תורה
 אחז רבי עקיבא בראש הלוח ובנו בראש הלוח. כתב לו
 אלף בית ולמדה. אלף תיו ולמדה. תורת כהנים ולמדה (יז)
 היה לומד והולך עד שלמד כל התורה כולה. הלך וישב (לח) (יח)
 לפני רבי אליעזר ולפני רבי יהושע אמר להם רבותי פתחו
 לי מעט משנה. כיון שאמרו (יט) לו הלכה אחת הלך וישב
 לו בינו לבין עצמו אמר אלפי זו לכה נכתבה. בית זו למה
 נכתבה. דבר זה למה נאמר. חזר ושאל (כ) והעמיד בדברים:
 רבי שמעון בן אלעזר אומר אמשול לך משל. למה הדבר
 דומה לסתת שהיה מסתת בהרים פעם אחת נטל קרדומי
 בידו והלך וישב על ההר (כא) והיה מכה ממנו צרורות דקות
 וכאו בני אדם ואמרו לו מה אתה עושה. אמר להם הרי
 אני עוקרו ומטילו בתוך הירדן. אמרו לו אי אתה יכול לעקור
 את כל ההר. היה מסתת והולך עד שהגיע אצל סלע גדול
 נכנס תחתיו סתרו ועקרו והטילו אל הירדן וא"ל אין זה
 מקומך אלא מקום זה. כך עשה להם ר' עקיבא לר' אליעזר
 ולר' יהושע. אמר לו ר' טרפון עקיבא עליך הכתוב אומר
 מכני נהרות חבש ותעלומה יוציא אור (איוב כ"ח י"א) דברים
 המסותרים מכני אדם הוציאם ר' עקיבא לאורה: בכל יום ויום
 היה מביא חבילה של עציים (כג) הציה מוכר ומתפרנס והציה
 מתקשט בה. עמדו עליו (כד) שכניו ואמרו לו עקיבא אברתנו
 בעשן מכור אותן לנו (כד) וטול שמן בדמיהן ושגה לאור
 הנר. אמר להם הרבה ספוקים אני מסתפק בהן (כה) אחד
 שאני שונה בהן ואחד שאני מתחמם כנגדן ואחד שאני
 ישן בהם (כו): עתיד רבי עקיבא לחייב את כל העניים בדין
 שאם אומרים להם מפני מה לא למדתם לתורה! והם אומרים
 מפני שעניים היינו. אומרים להם והלא רבי עקיבא עני ביותר
 ומדולדל היה. ואם אומרים מפני טפינו אומרים להם והלא
 רבי עקיבא היו לו בנים ובנות (כז) אלא אומרים להם מפני
 שזכתה רחל אשתו (כח): בן ארבעים שנה הלך ללמוד תורה
 סוף שלש עשרה שנה (כט) לימד תורה ברבים. אמרו לא
 נפטר מן העולם עד שהיו לו שולחנות של כסף ושל זהב

ד"א והווי מתאבק בעפר רגליהם זה
 רבי עקיבא שבקש ללמוד תורה הלך וישב
 לו על באר אחת בלוד וראה חוליית הבור
 חקוקה אמר מי חקק את החוליא הזו. אמרו לו
 לו החבל. אמר להם ויכול הוא. אמרו לו הן
 מפני שהוא תדיר [עליה] ואמרו לו ולכך את
 תמה מים שחקו אבנים שנאמר אבנים שחקו
 מים (איוב י"ד י"ט) (ג). אמר (כ) [וכי] לבי קשה
 (כאבן) [מהאבן] (ד) אלך ואלמוד פרשה [אחת]
 מן התורה. הלך לו לבית הספר והתחיל קורא
 בלוח הוא ובנו. למד מקרא ותרגום ומדרש
 הלכות [ואגדות] שיחין ומשלים (ה) הכל למד (ו).
 היה רבי שמעון בן מנסיא (ז) [אומר] מלמד (ח)
 לסתת שהיה יושב בצד (ט) ההר אמרו לו
 מה את עושה כאן. אמר להם מבקש אני
 לעקרו (י). אמרו לו ויכול את. אמר להן הן.
 התחיל מסתת אבנים קטנים ומשליכן לירדן (יא)
 ראה [אחרת] [אבן אחת] גדולה (ממנה) נתן
 [עליה] [תחתיה] צפורן של ברזל והשליכה
 לירדן ראה אחרת גדולה ממנה (יב) נתן תחתיה
 צפורן [של ברזל] והשליכה לירדן (יג) אמר
 ירדן (הא) [יהא] לך (אי) [אין] זה מקומי (יד)
 שנאמר בחלמיש שלח ידו הפך משרש הרים
 (איוב כ"ח ט'): היה ר' עקיבא נושא ונותן בינו
 לבין עצמו ואמר אלף זה (בחין) [בית] זה (טו)
 למה נכתב שנאמר בצורות יאורים בקע וכל
 יקר ראתה עינו (שם שם י). א"ל ר' אליעזר
 עקיבא עליך נאמר מכני נהרות חבש ותעלומה
 יוציא אור (שם שם י"א) (טז) דברים שהיו מעולמים
 ומסותרים מן הכריות הוציא ר' עקיבא לאורה:
 בן ארבעים שנה הלך לו לבית הספר. בן
 ארבעים שנה למד את הכל וארבעים שנה למד
 את ישראל. נמצאו לו י"ב אלף זוגות של
 תלמידים בבתי כנסיות ובבתי מדרשות וישבים
 וישנים מאנטפטרס ולפנים (י): אמרו עליו

הערות לנו"א

שתדיר (במקום שתרד). (ג) מה היה בכ"ו. (ד) ומה בכ"ע. (טו) בככ"ו
 ובספרים שקשה. (טז) וישב בכ"ע. (יז) עי ויקרא רבה פ"ו פסוקא
 דר"ב פ"ע"ב ופסוקא רבתי פ"ג ע"ב ובהערות שם. (יח) וישב לו אצל בכ"ע.
 (יט) בככ"ו ובספרים שאמר. (כ) הלך ושאל בכ"ע. (כא) בכ"ע בצד ההר
 ובכ"א תחת ההר. (כב) של קשין בכ"ו ונתוכמי. (כג) מלת עליו ליתא בכ"ע
 אבל נראה כעין מחק שם. (כד) א ו ת ה ל ו נ ו בכ"ע. (כה) סיפוקי מסתפקי
 בהם ועל הגליון ממונו בכ"ע. ובכ"א סיפוקין אנו מסתפקין ועתומי.
 (כו) בכ"ע שאינו יכול לישן ובכ"א לישן עליו ובתומי כפנסים ובספרים
 שאנו יכול לישן בהם והוא נראה כמדולדל ועי' יומא נ"ה ע"ב [מסופר
 כזה מהלל. (כז) בכ"ע אומר להם מפני מה לא למדתם תורה שעניים
 היינו אומר להם והלא ר"ע עני ומדולדל היה ואם אומר להם מפני
 שטפלינו מרובים אמרו לו והלא ר"ע וכו'. ובכ"א לא למדת שעניים היינו וכו'
 ע"פ הכ"ע. (כח) כך היא הנוסחא בספרים ישנים ובכ"ו אלא אומר לו מפני
 שזכתו אשתו ובספרים עור נ"א ובנות הרבה
 והיה מפרנס אותם ואת בניו ואת רחל אשתו אבל לא מוצאתי שום סכך לה
 וגם התומי לא הגיה כן. והעיקר הוא כנוסחת
 הכ"י אלא שהיא קטועה ומשובשת ויש להשלימה ולתקנה ע"פ נ"ב
 ע"ש ספ"ב. (כט) בכ"א כ"ג שנה.

הערות לנו"ב

(ג) בכ"ה איתא עוד ועוד שהמוס הם רכוס יותר
 מן החבל. (ד) הגהתי ע"פ הנו"ש ובכ"ה אמר
 להם מי וכו' בכב"ר. (ה) בכ"ה שיהיו ומשלים.
 (ו) בנו"ש הכל ל מ ד ו. (ז) בכ"ה מנסיא.
 (ח) בכ"ה למה"ד. (ט) בכ"ה תחת. (י) לעקור ההר
 בכ"ה. (יא) בכ"ה קטנות ומשליך לירדן. (יב) בכ"ה הימנה.
 (יג) בנו"ש ליתא לראה הכ'. (יד) הגהתי ע"פ הנו"ש.
 (טו) הגהתי ע"פ הנו"ש ובכ"ה יין זה וגם בנו"ש איתא
 אחריו בית זה וכו' זין זה וכו'. (טז) בכ"ה לאור. (יז) עי'
 ערך השלם ערך אנטפטרס ואולי פירושו מלת

ועד שעלה למתנו בסולמות של זהב. היתה אשתו יוצאה בקרדושין (ז) ובעיר של זהב. אמרו לו תלמידיו רבי ביישנתו ממה שעשית לה. אמר להם הרבה צער נצטערה עמי בתורה (א) :

מה היה (ב) תחלתו של רבי אליעזר בן הורקנוס (ג). בן עשרים ושנים שנה היה ולא למד תורה. פעם אחת אמר אלך ואלמוד תורה לפני רבן יוחנן בן זכאי (ד). א"ל אביו הורקנוס אי אתה מועם עד שתחרוש מלא מענה. השכים וחרש מלא מענה. אמרו אותו היום ערב שבת היה (ה) הלך וסעד אצל חמיו (ו) וי"א לא מעם כלום מי' שעות של ערב שבת עד ו' שעות של מוצאי שבת. כשהוא הולך בדרך ראה אבן הרימה (ז) ונטלה ונתנה לתוך פיו וי"א גלגל הבקר היה. הלך ולן (ח) באכסניא שלו. הלך וישב לו לפני רבן יוחנן בן זכאי בירושלים עד שיצא ריח רע מפיו אמר לו רבן יוחנן בן זכאי אליעזר בני כלום סעדת היום. שתק. שוב א"ל ושתק (ט). שלח וקרא לאכסניא שלו א"ל כלום סעד

שלא עשה (כפועל) [כפועל] מימיו (י) אלא בכל יום (הוא) (יהו) מביא ב' חבילות של עצים ומוכר (אחד) (אחת) בתריסין (ש) (ואחד) [ואחת] שהיה מתחמם (כנגדם) [כנגדה]. אמרו לו שכיניו עקיבא (איברתו עשן) [איברתנו בעשן] מכור חבילתך וקח בה (כ) שמן. אמר להם איני שומע לכם [שני] דברים טובים (א) יש לי בה אחת שאני מתחמם כנגדה ואחת שאני משתמש לאורה. אמרו לא מת עד שיישן על ממות של זהב ועד שעשה כתר של זהב לאשתו (ב) ועד שעשה קורדיקוס של זהב לאשתו (ג). אמרו לו בניו הרי חברות משחקות עלינו. אמר להם איני שומע לכם אף היא נצטערה עמי בתלמוד תורה (ד) : (אמר) [אומרים]. לו לאדם מפני מה לא למדת תורה בעולם הזה. אומר שהיית (ה) עני. אף ר' עקיבא עני היה. שהיית (ו) עשיר. אף

ר' עקיבא עשיר היה. שהיית מטופל. אף ר' עקיבא מטופל היה. שמא לא זכו לך אבותיך (ז). אף ר' עקיבא לו זכו לו אבותיו. מכאן אמרו חכמים ז"ל עתיד רבי עקיבא לבייש הרבה (ח) למי שלא למד תורה בעולם הזה (ט) :

פרק יג ושותה בצמא את דבריהם שכל זמן שדברי תורה נכנסים ומוציאים חדרי [הלב] פנויים הן נכנסים ושורים בתוכו (א) ואין יצה"ר שולט ביניהם ואין אדם יכול להוציאם מתוכו (ב). משלו מלח' (ג) למלך שהיה מולך בדרך ומצא שם חדרים וטרקל פנויים ונכנס ושוח בתוכן ואין יכול אדם להוציאם (מתוכו) [מתוכן]. כך כל זמן שדברי תורה נכנסים (ומוציאין) [ומוציאים] חדרי (לב) [הלב] פנויי הן נכנסים ושורין בתוכו ואין יצה"ר שולט בינותם ואין אדם יכול להוציאן מתוכו :

דבר אחר ושותה בצמא את דבריהם (א"ר) [אמרו עליו על ר'] אליעזר בן הורקנוס כשבקש ללמוד תורה (ד) חורשין הרבה היו לאביו (ה) והוא היה חורש כמרשין. ישב לו והיה בוכה. א"ל אביו [בני] מפני מה אתה בוכה שמה מצטער אתה שאתה חורש כמרשין למחר בוא וחרוש על גב [מענה] [מענה] ישב לו על גב [מענה] [מענה] והיה בוכה (ו). א"ל אביו מה אתה בוכה. א"ל שאני מבקש (ז) ללמוד תורה. א"ל [הרי] בן כ"ח שנים אתה ואתה מבקש ללמוד תורה אלא לך וקח לך אשה והוליד ממנה בנים והוליכן לבית הספר. היה מצטער ג' שבתות עד שנגלה עליו אליהו. א"ל עלה לך (ח) אצל בן זכאי לירושלים. [עלה] ישב לו והיה בוכה. א"ל בן מי אתה ולא הגיד לו. מה אתה בוכה מה תבקש (ט). א"ל ללמוד תורה. א"ל מימך לא נכנסת לבית הספר ולא למדת קריאת שמע ולא תפלה ולא ברכת המזון. א"ל לאו. עמד ולמדו שלשתן. א"ל מה אתה מבקש לקרות או לשנות. א"ל לשנות. היה מלמדו שתי הלכות כל ימות השבת (י) ובשבת היה חוזר עליהם ומדבקן (יא). עשה שמונה ימים ולא מעם כלום עד שעלה ריח פיו לפניו וטררו מלפניו. וישב לו והיה

הערות לנ"א

הערות לנ"ב

(ל) והיתה יוצאת בקרדושין כן הוא בכ"ע והגהתי לפי' ובספרים קרדושין ולא מוצאתי לזה פתרון נאות וע' בערוך ערך כרדש שרמו שם על התי' של המקרא בשמואל ב' י"ג י"ח כי כן תלכשנה בנות המלך מעילים שתרגם מעילים כרדושין והיא מלה יונית לפי עדות ר"ב מוספאי ופתרונה מועיל עם בתי דים ע"ש. (א) אמרו לו בניו (בכ"ע) ביישנתו מה עשה לה הרבה צער נצטערה עמו בכ"י ועתומי. ובעיקר הדברים ע' נדרים ב' ע"א ובתובות ס"ב ע"ב וברושלמי שבת פ"ו ה"א ובבלי שם נ"ט ע"ב וע"ע בספרי פ"י שני' ובמ"ע שם אות מ"ו וע"ע הויטב בפסקתא דרי"כ ל"ט ע"ב ובהערות שם אות קע"ה. (ב) היתה בכ"ע. (ג) בן הורקנוס בכ"י ועתומי. (ד) פ"א הוה אימר אלך ואלמוד וכ"י בכ"ע. ובניא שבתומי' אלך ואלמוד הלך ולמדו תורה לפני ריב"ז. (ה) ע"ש היתה בכ"י. (ו) בבית חמוי בכ"ע. (ז) כן הוא בכ"ע ובספרים שדומה ואין לזה פתרון נאות ומלה ונטלה נראית כמוותרת לפי נוסחת הכ"ע ואולי עירוב ב' נוסחאות כאן. (ח) בכ"ע וי"א גלגל הבקר הלך ומלאן וכ"י ובכ"י ותלאן ועתומי. (ט) שתק בכ"ע ועתומי.

לפנים לצד מזרח. (יח) כלומר לעבוד כל היום מפני ביטול תורה. (יט) ענינו מוכרן בשיוק וע' בערוך ערך זה והגהתי אחת ע"פ הגוי"ש. (כ) וקח לך שמן בכ"י. (כא) בכ"י כי ב' דברים ואנכי הגהתי ע"פ הגוי"ש וע"ש עוד. (כב) בגוי"ש עיר של זהב. (כג) בגוי"ש קורדניות של זהב ברגליה וע' בערוך ערך עכס וערך קרדיקוס ופירש ר"ב מוספאי שם מין סנדל וצ"ע. (כד) נצטערה בתורה בכ"י. (כה) היתה בכ"י. (כו) אם אומר שהייתי בכ"י. (כז) אם תאמר שמא לא זכו בכ"י. (כח) בכ"י הרבה בני אדם למי זכו ובגוי"ש לכ"י למי זכו. (כט) בעיקר הרברים ע' נ"א ובהדרגאות הרמוזות בהערות שם אות כ"ז ולי"א. (פ"ג) א) בתוך הלב בכ"י. ב) בתוך לבו בכ"י. ג) משל למה"ד בכ"י. ד) בכ"י שבעת שבקש הוא ללמוד וכ"י. ה) היו חורשין לאביו בכ"י. ו) הגהתי ע"פ הגוי"ש ובכ"י למחר תחרוש עמנו על המענה פ"ג א) כל ימי הישבע בכ"י. יא) בכ"י ומדבקן ואולי

אליעזר אצלכם. אמרו לו אמרנו שמא אצל רבי היה סועד מ).
 אמר להם אף אני אמרתי שמא אצלכם היה סועד ביני
 וביניכם מא) אבדנו את רבי אליעזר מן האמצע. א"ל כשם
 שיצא לך ריח רע מפיך כך יצא לך שם טוב בתורה *מא). שמע
 עליו הורקנוס אביו שהיה טוב) לומד תורה אצל רבן יוחנן בן
 זכאי אמר אלך ואדיר אליעזר בני מנכסי מ). אמרו אותו
 היום רבן יוחנן בן זכאי יושב ודורש בירושלים מד) וכל
 גדולי ישראל יושבין לפניו. שמע עליו שבא הושיב לו
 שומרין מה) אמר להם אם בא לישב אל תניחוהו. בא
 לישב ולא הניחוהו. היה מדלג ועולה מו) עד שהגיע אצל בן
 ציצית הכסת מ). ואצל נקדימון בן גוריון ואצל בן כלבא שבוע
 היה יושב ביניהם ומרתת מה). אמרו אותו היום נתן ענינו
 רבן יוחנן בן זכאי רבי אליעזר ואמר ליה פתח ודרוש מה).
 א"ל איני יכול לפתוח. דחק עליו ודחקו עליו התלמידים ב)
 עמד ופתח נא) ודרש בדברים שלא שמעתן און מעולם נב).
 כל דבר ודבר שיצא מפיו עמד רבן יוחנן בן זכאי על רגליו נב)
 ונשקו על ראשו ואמר לו רבי אליעזר רבי אמת למדתני.
 עד שלא הגיע ועת) נד) לצאת עמד הורקנוס אביו על
 רגליו ואמר רבותי אני לא באתי אלא להדיר אליעזר בני
 מנכסי ועכשיו כל נכסי יהיו נתונים לאליעזר בני וכל אחיו
 פטורין ואין להן בהן כלום נה).
 ודמה נקרא שמו ציצית הכסת שהיה מוסב על מטה
 של כסף בראש כל גדולי ישראל נ):
 אמרו על בתו של נקדימון בן גוריון שהיתה ממתה
 מוצעת בשנים עשר אלפים דינרי זהב. ודינר צורי של זהב
 היה יוצא בה מערב שבת לערב שבת לציקי קדירה. ושומרת
 יבם היתה נ):

בוכה. א"ל למה אתה בוכה. א"ל שהעמדתני
 (לפניך) (מלפניך) כאדם שהוא (מעמיד מלפני)
 מוכה שחקי. א"ל בן מי את א"ל בן הורקנוס
 אני. א"ל הלא את בן גדולי העולם ולא היית
 מודיעני יב) היום את סועד אצלי. א"ל כבר
 סעדתי אצל (אכסנאי) (בני אכסנאי) שלי.
 שלח רבן יוחנן לבני (אכסנאי) (אכסנאי) שלי.
 אמר להם אצליכם סעד אליעזר היום. אמרו
 לו לאו והרי יש לו שמנה ימים שלא מעד
 כלום. רבי יהושע בן חנניה ור' יוסי הכהן
 ור' שמעון בן נתנאל הלכו ואמרו לרבן יוחנן
 והרי יש לו שמנה ימים שלא מעד כלום. וכיון
 ששמע ר' יוחנן בן זכאי עמד וקרע את יב)
 בגדיו. א"ל אי לך ר' אליעזר שהיית מושלך
 מבינותינו יד) (אבל אני אומר) לך מו) כשם
 שעלה ריח פיך (מלפני) (לפני) כך תהא משנת
 פיך יוצאה מסוף העולם ועד סופו. (קורא אני
 עליך) (ושם האחד אליעזר (שמות י"ח ה') מו): אמרו
 בניו של הורקנוס לאביהם לך ונדה את אליעזר
 מנכסך. עלה לירושלים לנדונו מנכסיו ומצא
 שם יום טוב לר' יוחנן בן זכאי וכל גדולי המדינה
 מסובין אצלו. ואלו הן בן ציצית הכסף יז)
 ונקדימון בן גוריון ובן כלבא שבוע: ולמה נקרא
 שמו בן ציצית הכסף אלא שהיה מיסב למעלה
 מכל גדולי המדינה יח): אמרו עליו על נקדימון
 בן גוריון שהיו לו בבית ארבעים כורים של
 גנות מזהב יט): אמרו עליו על בן כלבא שבוע
 שהיה לו מזון ג' שנים לכל אחד ואחד

שבירושלים. וכשעמד הסקרין שרפו את ב) האוצרות שבירושלים מדרו כל מה שהיה לו ומצאו מזון ג' שנים
 לכל אחד ואחד בירושלים כא): רבי יהושע נב) רבי שמעון בן נתנאל הלכו ואמרו לרבי יוחנן בן זכאי נב) הרי

הערות לנ"א

מ) הוא סועד בכ"ע וכן לקמן. מא) אמר להם ביני וכו' בכ"ע.
 *מא) מלת טוב ליתא בכ"ע. מב) בכ"ע שהוא. מו) בכ"ע ואדיר אליעזר
 מנכסי ובתומי מביא נ"א אלך לירושלים ואורישי אליעזר וכו'. מד) אמרו
 אותו היום וכו' יושב בירושלים ודרש בירושלים בכ"ע. מה) ובכ"א
 הושיב עליו. מו) כן הוא בכ"ו ובספרים הגיהו ע"פ התומי מדלג
 והולך וא"י. מז) בר ציצית הכסת וכו' בכ"ע. מח) ומרתת בכ"י ועתומ"י.
 מט) כן הוגה בספרים על ידי התומי ובכ"ו ליתא למלת דרוש.
 נ) בכ"ע ר ת ק מ ע ל י ו ודחקו עליו התלמידים ע מ ו והיה נראה
 להגיה כן לולא חיבת על י ו וחיבת ע מ ו וע"כ לא הוספתי רק מלת
 על י ו ובכ"א ודחקו אותו וכו' ובספרים ודחקוהו התלמידים.
 נא) בכ"ע ליתא למלת עמד ופתח ובכ"א ליתא למלת ופתח ועתומ"י.
 נב) האון מעולם בכ"ע. נג) על רגליו ליתא בכ"א ועתומי וע"ע שם
 שגרים שיוצא מפיו עומד וכו' ונשקו ואומר לו וכו' הכל בכינוי ובניא
 בספרים אתה למדתני, נד) בכ"א ליתא למלת עת וכן בספרים ישנים
 ליתא והוגה אח"כ זמן ואנכי הצגתי נוסחת כ"ע. נה) ואין להם בהם
 כלום ליתא בכ"י ועתומי ובעיקר הדברים ע"י ב"ר פמי"א ופד"א פ"א וב'
 ואגרות חלוקת הן וע"ע נ"ב. נו) שמושכב על מטות של כסף בכ"י
 והתומי מוגיה שהיה מושכב וע' גטין נ"ו ע"א וברשיי שם וב"ר פ' מ"ב
 ואיכה רבה פ"א וק"ח פ"ז ופד"א פ"ב ובבבאר רד"ל שם וע' עזר כתובות ס"ו ע"ב. והנה בפירוש המיוחס לרשיי על הב"ר
 שם איתא ובאדינן מפרש ציצית הכסף ומפרש לפי שהיה מיסב על מטות של זהב וכסף נקרא שמו ציצית הכסף.
 ואולי יש להגיה לפ"י וע' אה"ר וצ"ע. נז) כן הוא בספרים ע"י התומי ובכ"ע דינרי זהב ודינרי צורי. דינר זהב היה יוצא
 לה וכו' לסיפוק קדירה וכו' וגם בכ"א ליתא למלת של. וא"ס שעירבוב נוסחאות יש כאן וע' כתובות ס"ה ע"א וס"ו ע"ב

הערות לנ"ב

ענינו ומרקק אחריהן וע' בערך ערך ברוך אי.
 יב) בכ"ה בן גדולי הדור ולא היית מודיע לי.
 יג) את ליתא בכ"ה. יד) בכ"ה מבינותי ובנייש
 בינותי. מו) כן הוא בכ"ה ובכ"א אומר אני לך וע"ע
 בנייש. מז) הגתתי ע"פ הגו"ש ובכ"ה אבל אומר לך
 ושם וכו' ובכ"ד אבל אני אומר לך וכו' ונראה שהוא
 הוספת מגולין ליתא בספרים ובפירוש הדברים
 ואורות הדוגמאות ע' ספיקתא רבתי סיד ע"ב ובכ"ע
 שם אות ק"ב. יז) בכ"ה בן ציצית הכסת וכן לקמן
 וע' גו"א (בהערות שם אות נ"ו. יח) הקושי מבואר
 ואולי יש להגיה לפי שהיה מיסב על מטות של זהב
 ושל כסף וכו'. יט) בכ"ה בבית כורים של גנות מוחן
 בזהב ובנייש בבית ארבעת כורין מוחן בזהב וקרוב
 לזה הוא בספרים וע' בבבאר רד"ל שם פ"ב אות ה'
 ולא נתישבה דעתי בברב"ו. כ) כל האוצרות בכ"ה.
 כא) בכ"ה מדרו כל מה וכו' ואחד שבירושלים.
 כב) בכ"ה וריי בן חנניא. כג) לו לרביז בכ"ה.

ולמה נקרא שמו נקדימון בן גוריון מפני שנקדה לו חמה בעבורו (נח). פעם אחת עליו ישראל לרגל לירושלים ולא היה להם מים לשתיית הלך אצל הגמון (נט) אחד ואמר (לז) (ס) הלויני שתיים עשרה מעיינות מים מכאן ועד יום פלוני אם (סא) איני נותן לך שתיים עשרה מעיינות מים אני נותן לך (סב) שתיים עשרה כבר כסף וקבע לו זמן. כיון שהגיע זמן שלח לו שגר לי שתיים עשרה מעיינות מים או שתיים עשרה כבר כסף (סג). א"ל עדיין שהות ביום (סד). לגלג עליו אותו הגמון ואמר כל השנה כולה לא ירדו גשמים ועכשיו ירדו גשמים (סה). כעכס אותו הגמון לבית המרחץ שמח (סו) ונקדימון בן גוריון לבית המדרש. נתעמף ועמד בתפלה ואמר לפניו רבונו של עולם גלוי וידוע שבך שלא לכבודי עשיתי ולא לכבוד בית אבא עשיתי אלא לכבודך עשיתי כדי שיהיה מים לעולי הרגל (סז). מיד נתקשרו שמים בעבים (סח) וירדו גשמים עד שנתמלאו שתיים עשרה מעיינות מים והותירו. שלח לאותו הגמון שגר לי דמי מים יתירים שיש לי בידך. א"ל כבר שקעה חמה ומים ברשותי ירדו (סט). חזר ונכנס לבית המדרש ונתעמף ועמד בתפלה אמר לפניו רבונו של עולם עשה לי נס באחרונה כבראשונה. מיד נשבה הרוח ונתפזרו העבים וזרחה חמה. (ע) ופגעו זה בזה וא"ל יודע אני שלא הרעיש הקב"ה את עולמו אלא בשבילך (עא); ולמה נקרא שמו כלבא שבועי שכל הנכנס לביתו רעב ככלב היה יוצא מביתו שבע ע"ג; וכשבא אספסיינוס קיסר להחריב את ירושלים בקשו קנאים לשרוף כל הטוב ההוא באש (עב). אמר להם כלבא שבועי מפני מה אתם מחריבים את העיר הזאת ואתם מבקשים לשרוף את כל הטוב ההוא באש (עד). חמתינו לי עד שאכנס ואראה מה יש לי בתוך הבית (עה). הלך (עו) ומצא שיש לו (עז) מזון עשרים ושתיים שנה סעודה לכל אחד ואחד מירושלים. מיד צוה גדישו וברדו ורקדו ולשו ואפו והתקין מזון כ"ב שנה לכל אחד ואחד מירושלים ולא השגיחו עליו (עח). מה היו אנשי ירושלים עושין (עט) היו מביאים העגלים וגוררים אותם במגרים ומוחים

ת ורתך הרי אחיך מגודים מהם (לה) והם נתונים לך במתנה. א"ל מוצל אני עד שאני שוה לכל אחד בהם (לו). א"ל אילו בקשתי מלפני המקום כסף וזהב היה לו ליתן לי שנאמר לי הכסף ולי הזהב (לז). (לח) אילו

הערות לנ"ב

(כד) הגהתי ע"פ הגויש ובכ"ה שאינו להוציא. (כה) בכ"ה למה אתה דומה לבאר הזו. (כו) בכ"ה אם יום ואם לילה. (כז) ר"י בן הגנאי בכ"ה. (כח) מוסני בכ"ה. (כט) אם יום אם לילה בכ"ה. (ל) מאחרוני של ר"א בכ"ה. (לא) בכ"ה ומרוב חכמה היה בריבוי אמר כן מפני שהוא בא לנדותו ע"כ ונראה שהוא הוספה מהגליון. (לב) בכ"ה (והיה) (לג) שאתה בכ"ה. (לד) לשבת זה בכ"ה. (לה) בכ"ה מנכס. (לו) בכ"ה בנכסך.

הערות לנ"א

ובירושלמי שם ובתוספתא שם פ"ז ובספרי דברים פ"ה ובפסיקתא דרבתי ק"מ ע"א ובכ"ע שם ואולי צ"ל שם בפסיקתא כ"ה דינר (והיונו של כסף) וע"ב כ"מ מ"ד ע"ב וע"ע בערך ערך לטרא ובערך השלם ערך דינר. (נח) למה נקרא וכי מפני שנקדה לו וכי בכ"ע. (נט) הגמון בכ"י וכן בכל המקומות שכתוב שר כספרים הדיש. (ס) כן הוא בכ"ע ובספרים ליתא. (סא) ואם בכ"ע. (סב) אתן לך בכ"ע. (סג) שלח לו אותו הגמון שגר לי מים או מומן בכ"ע. (סד) עדיין שהות יש וכי בכ"י. (סה) ירדו לך גשמים בכ"ע. (סו) כ ש ה ו א שמה בכ"ע. (סז) לעולי רגלים בכ"ע ובכ"א לעולי רגל ועתומי. (סח) נתקשרו העבים גשם בכ"ע. (סט) ירדו ליתא בכ"י ועתומי. (ע) הגהתי ע"פ כ"י ובספרים ליתא. (עא) ע"י תענית יש ע"ב וכי ע"א ומפרשים שם וע"ע בדים שם. (עב) למה נקרא וכי שכל הנכנס לבית יוצא שבע מומן בכ"ע. (עג) הטוב הגדול וכי בכ"ע. (עד) בכ"ע ובספרים מבקשים כל הטוב הזה לשרוף באש ועתומי. (עה) בתוך ביתי בכ"ע ועתומי. (עו) הלך ליתא בכ"ע ועתומי. (עז) לו ליתא בכ"י ועתומי. (עח) וברדו וכי ובכלים צ"ל פיקר וגדישו וכי ובכ"א חסר מן מ"ד צוה עד ואחד מירושלים וע"י גמון שם. ובאיכה רבה פ"א וקתלה רבה פ"א מסופר בשנינים והנה התומי גרים כ' אבל גם בהרוממות המספר חלוק ע"ש. (עט) עושין באותה שעה בכ"ע.

אותם כמיט' (פ). ועוד עשו אנשי ירושלים (פא) שולקין את התבן ואוכלין (פג). וכל אחד ואחד מישראל שרוי נגד חמותיה של ירושלים אמר מי יתן לי חמש תמרים וארד ואמול (פד) חמשה ראשים. נתנו לו (פה) חמש תמרים ורד ונטל חמשה ראשים מאנשי אספסינוס (פח). הציץ אספסינוס בצואתו (פז) וראה שאין בהן מין דגן ואמר לחיילות שלו ומח (פז) אלו שאין אוכלין אלא תבן כך (פח) הורגין בהן אלו היה אוכלין כל מה שאתם אוכלין ושותין (פט) על אחת כמה וכמה שהיו הורגין אתכם (צ):

פרק ז

יוסף בן יוחנן איש ירושלים אומר יהי ביתך פתוח לרוחה ויהיו עניים בני ביתך ואל תרבה שיחה עם האשה (א): יהי ביתך פתוח לרוחה כיעד מלמד שיחא ביתו של אדם פתוח לרוחה לצפון ולדרום ולמערב (ב) כגון איוב שעשה ד' פתחים לביתו. ולמה עשה איוב ד' פתחים לביתו כדי שלא יהיו עניים מצטערים להקפא את כל הבית. הבא מן הצפון יכנס כדרוה הבא מן הדרום יכנס כדרוכו וכן לכל רוח לכך עשה איוב ארבעה פתחים לביתו (ג). ויהיו עניים בני ביתך ולא בני ביתך ממש אלא שיהיו עניים משיחין מה שאוכלים ושותים בתוך ביתך כדרך שהיו עניים משיחין מה שאוכלין ושותין בתוך ביתו של איוב וכשנפגשו (ה) זה בזה אמר אחד לחבירו מאין אתה בא מתוך ביתו של איוב ולאן אתה הולך לביתו של איוב. וכשבא עליו ההוא פורענות גדול (ו) אמר לפני הקב"ה רבוננו של עולם לא הייתי מאכיל רעבים ומשקה צמאים שנאמר ואוכל פתי לבדי ולא

בקשתי ממנו קרקעות היה נותן לי (ז) שנאמר לה' הארץ ומלואה (תהלים כ"ד א') לה'. לא בקשתי ממנו אלא שאזכה לתורה שנאמר על כן כל פקודי כל ישרתי כל ארח שקך שנאתי (שם ק"ט ק"ח לט):

פרק יד

יוסף בן יוחנן איש ירושלים אומר יהי ביתך פתוח לרוחה ויהיו עניים בני ביתך ואל תרבה שיחה עם האשה (א):

[יהי ביתך] (ב) פתוח לרוחה כדרך שהיה ביתו של איוב פתוח לצפון ולדרום ולמזרח ולמערב. וכך היה איוב אומר מכל מקום שיבוא אדם לשם יכנס שנאמר דלתי לאורה אפתח (איוב ל"א ל"ב). התחיל איוב אומר אני לא הייתי עושה כאחרים. אחרים הם אוכלים פת נקיה ומאכילין לעניים פת קיבר. אחרים הם (ג) לובשים בגדי מלתין ומלבישין לעניים בגדי שקין (ד). אני לא עשיתי כן אלא ממה שהייתי אוכל הייתי מאכיל (לאחרים) [לעניים] וממה שהייתי לובש הייתי מלביש (לאחרים) [לעניים] וממה שנאמר אם לא (ברכוני) חלצני ומנני כבשני יתחמם (שם שם כ"א) ממלתין שהייתי נוזן ולובש (ה) הייתי מלביש (לאחרים) [לעניים]. התחיל איוב משתבח ואומר מה עשה אברהם אבינו ולא עשיתי אני. אמר לו (ו) איוב עד מתי אתה משתבח [אתה] אם לא בא עני אלא מיום שלישי [למילה] הלך וישב לו על פתח (ביתו) אהלו (ז) שנאמר והוא יושב פתח האהל כחום היום (בראשית י"א א') (ח):

יהיו עניים בני ביתך לא עני ממש אלא מי (ט) שהוא חכלבים שלו אינן מויקין. ובזמן שהוא מתחייב הכל מויקין. וכל מי שאשתו ענוה ובניו ובני ביתו ענוים אף כמות עליה (יא) וכשהוא בא לביתו מוצא שלום (בני) בתוך ביתו. וכל מי שאשתו קפדנית יוצא למקום (קמטה)

הערות לנ"א

(פ) כבי"ע היו מביאין את העגלים וגודרין אותן בגדרין ושוחן אותן במיט'. ובכ"א וגודרין אותן בגדרין ומח אותן ובתומ"י במגרין ע"ש וכתב הא"ח שנקבו העגלים וכי ומזמיתין אותן כדי לאבד הטוב להכעיס. ובכ"א בפרוש ב' מפרש ומניה עיגולים ור"ל עיגולי דבילה שהיו משהיתן אותן ע"י מיט ע"ש ולא איתפריש לו. (פא) מה היו עושין אנשי ירושלים בכ"ע. (פב) בספרים ואוכלים אותן ובכ"י ובתומ"י מניה אותה ובכ"י הוא כ' לאחד ועתומ"י. (פג) ארד ואמול בכ"י ועתומ"י. (פד) בתומ"י מיד נתנו לו. (פה) מאספינוס בכ"י. ובתומ"י יורד ונטל ה' ראשים וכי. (פז) היה אספסינוס הוצץ בכ"ע ובכ"א מלת אספסינוס ליתא ועתומ"י. (פז) ומה ליתא בכ"ע ועתומ"י. (פח) כך ליתא בכ"ע. (פט) ושותין ליתא בכ"ע. (צ) ע' איכה רבה פ"א.

הערות לנ"ב

(ז) יש לו ליתן לו בכ"ה. (ח) בכ"י ענד שנאמר והארץ נתן לבני אדם אבל נעבר קו עליהם. (ט) ע' נ"א ובהערות אות נ"ה שם ונוסחא זו מסכמת עם נוסחא הפר"א פ"א וכי.

פ"ד א) ע' אבות פ"א מ"ה. (ב) השלמותי ע"פ הנו"ש. (ג) היו בכ"ה. (ד) בגדי בור בכ"ה ובנו"ש בודו וני' בערוך ערך ברד ב' ופתרונו מלובלכוס ע"ש. (ה) ולובשו בכ"ה. (ו) בכ"ה אמרו לו ובנו"ש אמר לו הקב"ה. (ז) בכ"ה אהלו אמר שמו ישמעו העובדים שמלתי ולא יכנסו אצלי מה עשה הלך וישב לו על פתח אהלו. (ח) ע' נ"א ובהערות אות ג' ואת י"ד. (ט) כל מי בכ"ה. (י) ע' שבת ס"ג ע"ב כל המגדל כלב רע וכי מונע ה' ס' ד מתוך ביתו ואולי ענוה וחסד הם מענין אחד בשתי הדרשות. (יא) בכ"ה שנאמר

ד' פתחים לביתו אמרו כדי שלא יהו עניים וכי כגליון כ"ע וע' סדר הדורות לשם זה. (ב) בספרים לדרום ומזרח ומערב ולצפון. וע' מפרשים ובכ"ע לדרום ולצפון (מלה זאת על הגליון) ולמזרח ולמערב ואנכי הגהתי לפי כושמעות ההמשך לקמן וע"פ נ"ב ונ"ע ברבינו ובה ובמאורי למשנת זאת. (ג) בכ"ע מפני מה שכן עשה יכנס כדרוכו וכן לכל רוח ורוח לכך וכי' ומלת ורוח היא על הגליון ובכ"א תיבות ולמה עשה איוב ד' פתחים חסרים ועתומ"י ובעיקר הברים ע' ב"ר פ' מ"ה ס"ט ובפירש"י ובמתנות כהונה שם וע"ע ברכות נ"ח ע"ב. (ד) עניים ליתא בכ"א ועתומ"י. (ה) וכשנפגעו בכ"ע. (ו) גדולה בכ"ע ולא הגהתי מפני שכל הלשון מוגומגם והגרי"א גרים הפורעניות הגדול

אכל יתום ממנה (איוב ל"א ט"ז) ולא הייתי מלביש ערומים שנאמר ומנו כבשי יתחמם (שם שם כ'), אעפ"כ א"ל הקב"ה לאיוב איוב עדיין לא הגעת לחצי שיעור של אברהם ז'. אתה יושב ושוהה בתוך ביתך ואורחין נכנסים אצלך את שדרוכו לאכול פת חמים האכלתו ח' פת חמים את שדרוכו לאכול בשר האכלתו בשר את שדרוכו לשתות יין השקיתו יין. אבל אברהם לא עשה כן אלא יוצא ט' ומהדר בעולם וכשימצא אורחין מכניסן בתוך ביתו את שאין דרכו לאכול פת חמין האכילתו י' פת חמין את שאין דרכו לאכול בשר האכילתו בשר ואת שאין דרכו לשתות יין השקהו יין. ולא עוד אלא עמד ובנה פלטרין גדולים על הדרכים י"א והניח [שם] י"ב מאכל ומשקה וכל הבא ונכנס אכל ושתה וברך לשמים לפיכך נעשית לו נחת רוח. וכל י"ג שהפה שואל מצוי בתוך ביתו של אברהם שנאמר ויטע אשל בכאר שבע (בראשית כ"א ל"ג) י"ד :

למוד בני ביתך ענוה שבזמן טו שאדם ענוותן ובני ביתו ענוותנין כשבא טו עני ועמד על פתחו של בעל הבית ואמר להם אביכם יש בכאי י"ז ואמרו לו הן י"ח בוא והכנס עד שלא נכנס וישולחן היה ערוך לפניו י"ט נכנס ואכל ושתה וברך כ' לשם שמים נעשית לו נחת רוח גדולה ובזמן שאין אדם כא' ענוותן ובני ביתו קפדינין ובא עני ועמד על פתחו ואמר להם אביכם יש בכאן ואומרים לו לא ונערין בו כ"ב. והוציאו בניזפה :

דבר אחר למוד בני ביתך ענוה כיצד בזמן שאדם ענוותן ובני ביתו ענוותנין והלך לו למדינת הים ואמר מודה אני לפניך ה' אלהי שאשתי אינה עושה מריבה אצל אחרים (ובני אינם עושים מריבה אצל אחרים) כ"ג לבו אין מתפחד עלי ודערתו מיושבת במקומה כד' עד שעה שיחזור. ובזמן שאין אדם ענוותן ובני ביתו קפדינין והלך לו למדינת הים

ומפחד עליו כשהוא בא מוצא קטמה בתוך ביתו י"ב. כל מי שאשתו קפדינית אדם בא לתבעו אמר לה רבי כאן. אמרה לו לאו זעפתי בניזפה י"ג. וכל מי שאשתו ענוה אדם בא למצעו אמר לה רבי כאן. אמרה לו הן והרי הוא סועד. נכנס אצלו נתן לו (פרומה) [פרוסה] וכוס של יין מברך עליהן ואכלן. עליהן הוא אומר הלא פרום לדעב לחמך ועניים מרודים תביא בית (ישעיה נ"ח ז') (י' מי טו) גרם לו שהוא עני על שמרר [על] דבריו של מקום : דבר אחר ועניים מרודים אלו בעלי בתים שיורדו מנכסיהם תביא בית : דבר אחר ועניים מרודים אלו אבלים מרי נפש תביא בית : דבר אחר ועניים מרודים אלו חכמים ותלמידיהם שהם מורים לישראל בין מומאה למרהה בין איסור להיתר תביא בית : וכל מי שאינו נותן פרוסה לעני לפני המקום מביא עליו קללות הרבה שנאמר הפקר עליו רשע [וגו'] בהשפטו יצא רשע [וגו'] יהיו ימיו מעטים [וגו'] יהיו בניו יתומים [וגו'] ונוע ינועו בניו ושאלו וכל הפרושהו) ויאהב קללה (ותבואהו) וילבש קללה כמדו [וגו'] תהי לו ככגד יעמח (תהלים קס"ו ב'). מי גרם לו להביא י"ז כל הקללות האלה על שלא נתן פרוסה לעני. וכל מי שנותן פרוסה לעני המקום מביא עליו (ברכות) הרבה שנאמר אז יבקע כשחר אורך [וגו'] ונקה ה' תמיד [וגו'] ויבנו מנח חרבות עולם [וגו'] אם תשיב משבת רגליך [וגו'] אז תתענג על ה' (ישעיה נ"ח ח' י"ד) מי זכה לו להביא עליו כל הברכות האלה על שנתן פרוסה לעני י"ח :

פרק טו אל תרבה שיחה עם האשה משל אדם הולך לבית המדרש (והושיבוהו ראש) אם אמר אני הייתי ראש בבית המדרש. אם היה חכם נמצא בטל ממלאכתו שהוא חכמתו. פועל נמצא בטל (מפועלו) [מפעולתו] כ"א. בן תורה נמצא בטל מתלמודו : דאוכל ושותה שלא בעונתו אין זה בן תורה כ"ב : דבר אחר אם עמלת בתורה בעולם הזה יש לך שכר הרבה

הערות לנ"א

ומחק למלת ההוא. ז' בכ"ע אעפ"כ שא"ל הקביה וכו' לא הגעת לאברהם ובכ"א הגעת לאברהם לחצי שיעור ועתומי. ח' בכ"ע האכילתו וכן לקמן. ט' בן הוא בכ"ע ובספרים יו ש ב ועי' בתומי שהביא שם בשם נוסחא אחרינא יושב ומחור. י' האכולו בכ"י. י"א פלטרין על הדרכים בכ"ע. י"ב הוספתי ע"פ כ"ע. י"ג כל בכ"י. י"ד עי' פיר פ' מ"ט ס"ד ופ' נ"ד ס"ו ובג"ש וסופתו ו' ע"א וב"מ פ"ה ע"ב וע"ע ב"ב מ"ז ע"א בענין איוב ואברהם. טו) בכ"י בזמן ועתומי. טז) ובא בכ"י ועתומי. יז) יש כאן בכ"א ועתומי. יח) ואומר לו בכ"א ועתומי. יט) בכ"ע וישולחן מלפניו ובכ"א ישולחן לפניו ועתומי. כ) ומברך לשם בכ"ע ובכ"א לשום ועתומי. כא) הגהתי ע"פ כ"ע והגרי"א ובספרים וכ"א שאדם ענוותן ועתומי. כב) אביכם בכאן וכו' לאו בכ"ע. גער בו בכ"י. כג) הוספתי ע"פ כ"ע ובספרים חסר. כד) הגהתי ע"פ כ"ע

הערות לנ"ב

במה בה לב בעלה. יב) מן וכל עד ביתו ליתא בכ"ה ועי' נ"א ואולי יש לתקן כאן ויצא למקום אחר לבו מפחד עליו וכשהוא בא מוצא וכו' ועי' בני"ש. יג) בכ"ה אדם בא לתבוע בעל הבית ואומר לה בעליך רבי יש הגה והוא אומרת לו לא זעפתי וכו'. וענין תביעה כאן הוא תביעת צדקה. יד) מלת למצעו לא מותפרשת לי ואולי הוא רק מ"ס וצ"ל לתבעו ובכ"ה כל מי שאשתו ענותנית אם בא לתבוע בעלה ואומר לה בעליך רבי יש הגה והוא אומרת לו הן וכו' והוא נכנס וכו' ויין והוא מברך עליהם ועליהם נאמר. טו) בכ"ה זמני. טז) כל הפרשה ליתא בכ"ה רק מונה הפסוקים ינקש נושה לכל אשר לו אל יהו לו מושך חסד יהי אחריותו להכרית יזכר עון אבותיו אל ה'

יהו נגד ה' תמיד יען אשר לא זכר עשות חסד וגם בכאן קיצר בלשון הכתובים. יז) להביא ליתא בכ"ה. יח) עי' ויקרא רבה פ"ד ס"ג וס"א וכל דרשות אלו הם כאן רק אגב גררא : פ"א) א) הגהתי ע"פ רג"ש. ב) בכ"ה הנוסח כזה משל אדם הולך לביהמ"ד והושיבוהו בראש בביהמ"ד ע"ס כן (צ"ל וכן אם) והושיבוהו ראש בבית המשחה שלא ולך לביתו להיות מושבתה ואומר לאשתי אני הייתי ראש בבית המשחה אם

ואמר כה) יהי רצון מלפניך ה' אלהי שאין אשתי עושה מריבה אצל אחרים ובני אינם עושים מריבה [אצל אחרים] כו) לבו כז) מתפחד עליו ודעתו אינה מיושבת [במקומה] כח) עד שיחזור כט) :

ואל תרבה שיחה עם האשה ל) ואפילו היא אשתו ואין צריך לומר באשת חברו לא) שכל זמן שאדם מרבה שיחה עם האשה גורם רעה לעצמו ובטל מדברי תורה וסופו יורש גיהנם :

דבר אחר אל תרבה שיחה עם האשה כיצד בזמן שאדם בא לבית המדרש ולא לב) היו נוהגין בו כבוד או שערער עם חברו אל ילך ויאמר לאשתי כך וכך ערערתי עם חברי כך וכך אמר לי כך וכך אמרתי לו. מפני שבזה את עצמו ובוזה את אשתו לג) ובוזה את חברו. ואשתו שהיתה לד) נוהגת בו כבוד עומדת ומשחקת עליו. כיון ששמע חברו אמר אוי לי דברים שבינו לביני הלך ושחן לאשתו לה) ונמצא אותו האיש בוזה את עצמו [בוזה] את אשתו [בוזה] את חבריו זל) :

פרק ה

יהושע בן פרחיה ונתאי הארכלי קבלו מהם יהושע בן פרחיה אומר עשה לך רב וקנה לך חבר והוי דן את כל האדם לכף זכות כ) :

עשה לך רב כיצד מלמד ב) שיעשה לו את רבו קבע וילמד ממנו מקרא ומשנה מדרש הלכות ואגדות. טעם שהגיה לו במקרא סוף שיאמרו לו במשנה [טעם שהגיה לו במשנה סוף שיאמרו לו במדרש] ג) טעם שהגיה לו במדרש סוף שיאמרו לו בהלכות טעם שהגיה לו בהלכות סוף שיאמרו

שהנגעים באים לתוך ביתו של רשע הן סותרין כותלו עונותיו של רשע הם גרמו לו ב) :

הערות לג"א

ובספרים במקומו. כח) בספרים ואומר והגהתי ע"פ כ"ע שכן הוא ג"כ לעיל. כו) הגהתי והוספתי ע"פ כ"ע ובספרים ובני אל יעשו מריבה. כז) בכ"ע ולבו. כח) הוספתי ע"פ כ"ע ובספרים ליתא. כט) עי' ברכות ס' ע"א ועי' מאירי למושנה זו ונראה שהגירסא שלפניו באר"י היתה ובזמן שאדם אינו ענווון ובני ביתו קפדנים הלך למדינת הים לבו נוקפו ואומר יהי' מלפניך וכי' שלא תהא אשתי עושה מריבה וע"ע אה"ר ויש להעיר עוד שדורש כאן פוסקא דלמוד בני ביתך ענה שלא נמצא במשנה כלל ועי' מפרשים ונראה שיש להצוי. קודם פוסקא זאת ד"א והיו בני ביתך עניים. ולהשלים ע"פ ג"ב ועי' מאירי שם ופירש"י למושנה זו. ל) נראה שבבאן הוא סיום המאמר כפי שהוא מובא מהמושנה והשאר הוא הוספה ופירוש וכמו שמוכח מהא דאמר לקמן דבר אחר וגם מנו"ב סופ"י ע"ש ועי' במדרש שמואל בשם קרמוני המפרשים כאן ובפרט בדברי הרבנו אפרים שם. לא) בכ"ע ואצ"ל אשה אחרת. לב) בכ"ע לא. לג) ובוזה את אשתו התומי והג"א מחקו למלות אלו אבל אפשר לקיימם. לד) אשתו נוהגת בכ"י ועתומי. לה) בכ"א ושוחן ועתומי. לו) כן הוא בכ"ע ובספרים עצמו ואת אשתו ואת חברו ויכר מוחבו שהסופרים קיצרו זאת. ש"ח א) עי' אבות פ"א מ"ו. ב) בכ"ע בזמן שיעשה והג"א הגיה רבו קבוע וכן הוא בפ"י אבות כ"י ועי' ג"ב. ג) הוספתי ע"פ כ"ע

לעולם הכא א) אם לא עמלת בתורה בעולם הזה אין לך שכר לעולם הכא שנאמר ותשכח תורת אלהיך אשכח בניך גם אני [הושע ד' ו'] ד) דבר אחר אל תרבה שיחה עם האשה

כאיה צד הוא מכזה אשתו. היה דבר בינו ובין חברו ה) אמרו לתוך ביתו. שמעה אשתו ממנו יצאה לשוק ופגעה באישה חבריו אמרה לה כך וכך היה בעליך עושה ו) כך וכך מצהיבו כך וכך מביישו ז) התחילו נושאות ונותנות [עמה] בדברים ח) ומצהיבות זו את זו התחילו מכחישות זו את זו. העוברים ט) והשבים היו נושאים ונותנים עמהם י) בדברים. מי גרם לו לבזות את אשתו [הוא] על שדרכה שיחה עמה יא) :

דבר אחר אל תרבה שיחה עם האשה כאיה צד הוא מכזה את עצמו. בשבת הראשונה נכנסה אצלו י) שמעה קולו נכנס לחצר. נכנסה לחדר מן החדר למרקלין. נכנס אחריה ופרעה ראשה כפניו והרבה שיחה עמה. מי גרם לו לבזות את עצמו. על שהרבה שיחה עמה יב) :

דבר אחר אל תרבה שיחה עם האשה אין צריך לומר באשת חברך אלא באשתו ודאי שכן מציינו באשת שמשון מי גרם לו שיבוא עליו הפורענות על שהרבה שיחה עמה יד) :

פרק טז רבי יהושע בן פרחיה אומר ברה משכן רע ואל תתחבר לרשע ואל תתיאש מן הפורענות א) :

(דבר אחר) ברה משכן רע שכל זמן של צדיק. מי גרם לכותלו של צדיק שיסתר

הערות לג"ב

היה חכם נמצא בטל מתלמודו והאכל ושותה וכו'. וע"ע כנ"ש ושם ג"ל הדברים מעורבים וקמיעים וסיומא דהאיכל ושותה וכו' ליתא שם. ועי' שבת י' ע"א ופסחים י"ב ע"ב בענין סעודת ת"ח אבל לא מצאתי דוגמא שלימה למאמר זה וגם התואר בן תורה הוא מוזר לג. א) בכ"ה לעתיד לבוא. ד) כל מאמר זה ומקומו כאן הוא תמוה וכנ"ש ליתא ועי' יומא ל"ח ע"ב ושמות רבה פ"ח ד"שם גם כן מדרש מקרא זה לענין תורה. ועי' אבות פ"ב מ"ז ואולי בא אגב גררא דבן תורה בניגוד לבן תורין שם ועי' לעיל ריש פ"ב. וגם שם הוא זר וצ"ע. ה) והוא אמרו בכ"ה. ו) בכ"ה ושמעיה ממנו דבר זה שבינו לבין חבריו והוא יוצאת לשוק ופוגעת וכי' ואומרת לה כך וכך וכו'. ז) בכ"ה וכך מצהיבו וכך מביישו ועי' בערך ערך צהב ג' וענינו מכיעים ומקתרו. ח) בכ"ה נושאת עמה והסגרתה מלת יא) בכ"ה ומפני כה על וכי' עמה והכתוב והחירו שנאמר משובבת הקך שמור פתחי פוך. יב) בכ"ה על הגליון נכנסת אצלו ושמעיה בקולו נכנס לחצר. יג) אולי באיסור נדה מיידי כאן והוא ענין הבזיון ועי' פירש"י למושנה זו

אבל הדברים מוספוקם עוד אצלו. ועי' כנ"ש. יד) עי' סוטה י' ע"ב והוספתי שם פ"ג ובמדרש רבה בפרשה דסוטה בענין שמשון פ"ט"ז א) עי' אבות פ"א מ"ו ושם תולה מאמר זה ב"י יהושע בן פרחיה והנה במשנה הנוסחה הריק משכן רע ועי' מה שכתב בזה כבוד אדמו"ר הרב הגאון כמחור"ר אייזיק הירש וז"ל נרו בספרו המפורא דור דור ודורשיו היא צד קל"ג. ב) בכ"ה הן גרמו

לו באגדה נמצא האדם הוא יושב במקומו ד) ומלא טוב וברכה ח: ה) היה רבי מאיר אומר הלומד י) תורה מרב אהר למה הוא דומה לאחד שהיה לו שדה אחת וזרע מקצתה חטים ומקצתה שעורים [וננוע] מקצתה זיתים ומקצתה אילנות ז) ונמצא האדם הוא מלא טובה וברכה. ובזמן שלומד מב' ג' דומה למי שיש לו שדות הרבה אחד זרע חטים ואחד זרע שעורים ונמע אחד זיתים ואחד אילנות ונמצא אדם הוא מפור בין הארצות בלא טוב וברכה ח):

וקנה לך חבר כיצד מלמד שיקנה אדם ט) חבר לעצמו שיאכל עמו וישתה עמו ויקרא עמו י) וישנה עמו וישן עמו ויגלה לו כל סתרו יא) סתרי תורה וסתרי יב) דרך ארץ. [שנים] שיושבין ג) ועוסקין בתורה ומעה אחד מהם הלכה או ראש הפרק או שיאמר על טמא טהור או על טהור טמא ועל אסור מותר ועל מותר אסור חבירו מחזירו ד). ומנין שכשחבירו מחזירו וקורא עמו יש להם שכר טוב בעמלן שנאמר טובים השנים מן האחד אשר יש להם שכר טוב בעמלן (קהלת ד' י) טו):

שלשה שיושבין ועוסקין בתורה מעלה עליהם הקב"ה כאלו נעשו אגודה אחת לפניו שנאמר הכונה בשמים מעלותיו ואגודתו על ארץ יסדה הקורא למי הים וישפכם על פני הארץ ה' שמו (עמוס ט' י) טז) הא למדת שלשה שיושבין ועוסקין בתורה מעלה עליהם כאלו נעשו אגודה אחת לפני הקב"ה יז): שנים שיושבין ועוסקין בתורה שכרם מתקבל במרום שנאמר אז נדברו יראי ה' איש אל רעהו ויקשב ה' (מלאכי ג' ט"ז). אלו הן יראי ה' אלו שגזורים גזירה יח) ואמרים נלך ונתיר את האסורים ונפדה את השבויים והספיק הקב"ה בידיהם והולכין ועושין מיד. ואלו הן יט) ולחושבי שמו אלו שמחשבין בלכס ואמרים נלך ונתיר את האסורים ונפדה את השבויים

דבר אחר ברח משכן רע זה שכונתו של קרח שנאמר טורו נא מעל אהלי הרשעים (במדבר ט"ז כ"ו) ג): רבי שמעון אומר אין הנגעים באים אלא על לשון הרע ואין הצרעת [באה] ד) אלא על גבה רוח שנאמר וכחזקתו גבה לבו עד (להשמידם) [להשחית] וימעל [וגו'] ויבוא אחריו עזריהו הכהן [וגו'] ויערף עזריה [וגו'] ויהי עזריהו המלך מצורע עד יום מותו (דהיי"ב כ"ז ט"ז - כ"א) ח): נמצא עזריהו המלך כ"ה שנים י):

ואל תתחבר לרשע שכל מי שהוא מתחבר לרשע סופו לשאת ממנו דבר מועט שנאמר ואלו דבר יגונב ותקח אזני שמץ מנהו (איוב ד' י"ב):

דבר אחר אל תתחבר לרשע זה יצר הרע שהוא יושב על פתחו של לב. כשהוא ז) מבקש לעשות עבירה הוא כופף את כל האיברים שהוא מלך עליהם שנאמר ויתווין ארץ ככל היא מלך לשדה נעבד (קהלת ה' ח'). יצר טוב דומה לחיוב בבית האסורים. כשהוא ילד מסכן) מבקש לעשות מצוה סוכב את כל האיברים לעשות רצון אביהם שבשמים כדי שיתרצו לאביהם [שבשמים]. ועליהם הכתוב אומר טוב ילד מסכן וחכם (שם ד' י"ג) זה יצר הרע. הטוב. מלך זקן וכסיל (שם) זה יצר הרע: דבר אחר מלך ילד מסכן וחכם זה יוסף ח). ממלך זקן וכסיל זה פרעה. כי מבית האסורים יצא למלך (שם) זה יוסף. כי גם במלכותו נולד רש (שם) אלו שבע שני (רעב) [הרעב] שהיו במצרים ט):

דוד ישקרא חכם י) שנאמר ויוגדב איש חכם אילו נקרא מיפיש ולא נקרא חכם ג):

דבר אחר אל תתחבר לרשע זה יוגדב בן שמעה אחי מאד (שמואל ב' י"ג) לרע ולא להיטיב. רבי אומר [שוה לו]

הערות לג"א

הערות לג"ב

ובספרים ליתא. ד) בכ"י ויצא מלפניו. ה) בכ"א טוב וברכה הלומד מרבנות טעם שהניח לו האחד במדרש טעם שהניח לו זה במשנה סוף שיאמר לו האחד במדרש טעם שהניח לו זה במדרש סוף שיאמר לו בהלכה סוף שיאמר לו בהגדה נמצא האדם ההוא מלא טוב וברכה. ז) הלומד בכ"א בכ"י. ז) הוספתו והגהתי ע"פ כ"י ובספרים ע"י תימון שעורים ומקצתה זיתים ומקצתה אילנות והגיגום מובאר ובכ"א מן שעורים א' עד שעורים ב' ליתא. וע"ע במאורי למשנה זו. ח) בכ"י הלכוד תורה מרבנים הרבה למה"ד לאחד שהיו לו שדות הרבה וזרע אחד חטים ואחד שעורים ואחד זיתים ואחד אילנות וכי הארצות ומלא טוב וברכות ע"כ. וכן הוא ג"כ בכ"א והמפרשים מחלקים בין גמריא לסכרא ע"י ע"ז י"ט ע"א וצ"ע בכ"י. ט) שיקנה לו בכ"י. י) וישן עמו ויקרא וכי בכ"י. יא) סתרים בכ"י. יב) כן הוא בכ"י ובספרים סתר תורה וסתר וכי וע"י ספרו דברים פי ש"ה ותדא"י פ"ו. יג) הוספתו והגהתי ע"פ בכ"י ובספרים שכשושבין ועוסקין ובכ"א שיושבין ועתומי ועי' ג"ב. יד) מן ועל אסור עד מחזירו ליתא בכ"י ועתומי. טו) בכ"י ומנין שחבירו מודיר לו וכי ועתומי. טז) כאלו אגודה נעשו לפני וכי בכ"י ועתומי. יז) בכ"י הא למדת שאף ג' שיושבין ועוסקין בתורה שכרם מתקבל שני וכי והקטיעות ניכר. יח) כשגזורים גזירה בכ"י ועתומי. יט) ואלו הן ליתא בכ"י ועתומי.

לכותלו של צדיק שיסתר. ג) ע' במדבר רבה פ"ח ס"ה ובג"ש וע"ע שבועות ל"ח ע"א. ד) הגהתי ע"פ הנו"ש. ושם איתא עוד על גבתות הרוח ובכ"י ר"ש אומר אין הנגעים באים אלא על לשון הרע ואין צרעת באה אלא על גסי הרוח. אין נגעים באים אלא על לה"ר שנאמר וידבר העם באלהים ובמשנה למת העליתנו וגו' ומה כתוב בתריה וישלח ה' בעם את הנביאים השרפים והמקוס מומרות להביאן לא"י והם דברו עליו ועל משה שלא כהוגן אף על פי כן הפתל משה עליהן ויהיו שנאמר ויתפלל משה בעד העם מכאן אמרו הכהנים מה דבלבך על הרמזין מה הביכ"ב עלך ע"כ. ה) ע"י נ"א פ"ט ובהערות שם אות ג' ודי' וזאת ל"ה ו' ע' סדר עולם פ"ט ותוספתא סוטה פ"ב וע"פ ה"ה נ"ל להגיה כאן ולהשלים ויותם בנו שופט על הארץ וכי אפשר לומר כן והלא עזריהו קבר את ויבעס אלא כל כ"ה שנה שהיה עזריהו מצורע ויותם בנו היה על בית המלך נמצא עזריהו המלך כ"ז שנה עד שלא נתנגע וע"י ברש"י ודר"ק במלכותו כ"ט פ"ו א'. וכל דבר זה הוא אגב גררא כאן. ז) בכ"י וכשהוא וכן לקמן. ח) בכ"י יוסף הצדיק. ט) ע"י קה"ד ח"כ בפסוק זה ובג"ש. י) חכם מאד בכ"י. יא) ולא תקח סימך ליתא בכ"י וע"י נ"א סוף פ"ט ובהערות שם.

רבי ישמעאל בנו של רבי יוחנן בן ברוקא אומר אוי לרשע אוי לשכינו עונותיו של רשע גרמו לסתור כתלו של צדיק ד: עשרה נסיונות נסו אבותינו את הקב"ה ולא נענשו אלא על לשון הרע ה' ואלו הן. אחד על הים ואחד בתחלת המי ואחד בסוף המן ואחד בשליו הראשון ואחד בשליו האחרון אחד במרה ואחד כרפידים ואחד בחורב ואחד במרגלים: זה של מרגלים קשה מכלם שנאמר וינסו אותי זה עשר פעמים ולא שמעו בקולי (במדבר י"ד כ"ב). כיוצא בו וימתו האנשים מוציאי דבת הארץ רעה כמגפה לפני ה' (שם שם ל"ו). והלא דברים ק"ו ומה ארץ שאין לה לא פה לדבר ולא פנים ולא בשת בקש הקב"ה עלבונה מן המרגלים המדבר דברים כנגד חבריו וכבישי אותו על אחת כמה וכמה שיביקש הקב"ה עלבונה ז:

רבי שמעון אומר על מספרי לשון הרע נגעים באים עליהם שכי מצינו באהרן ומרים שספרו לשון הרע כמשה ונאת עליהם ה' הפורענות שנאמר ותדבר מרים ואהרן במשה (שם שם י"ב א'): למה הקדים הכתוב מרים לאהרן מלמד שהלכה ט צפורה ושחה לה למרים הלכה מרים ושחה לו לאהרן י עמדו שניהם ודברו בצדיק ההוא. מתוך שעמדו שניהם ודברו בצדיק באת עליהם הפורענות שנאמר ויחר אף ה' בס וילך (שם שם ט'). מה ת"ל וילך מלמד שנסתלק מאהרן ודבק יא במרים. מפני שלא היה אהרן יב עסקן בדברים אבל מרים שהותה עסקנית בדברים יג מיד נענשה יותר יד.

עשה לך רב לחכמה חייב אדם לעשות לו רב לחכמה כדי שילמוד ממנו מדרש הלכות ואגדות שנאמר נוצר תאנה ואכל פריה (משלי כ"ז י"ח):

דבר אחר עשה לך רב לחכמה זה יהושע בן נון שנאמר ויהושע בן נון מלא רוח חכמה (דברים ל"ד ט') ב' הלמד מרב אחד דבר שנחלוהו בהלכות ישמיענו מדרש שמע ממנו מדרש דבר שנחלוהו באגדות ישמיענו אגדות שמע ממנו אגדות נמצא זה שומעו מכל מקום. הלמד מרבנות הרבה דבר שנחלוהו בהלכות שמע ממנו הלכות דבר שנחלוהו במדרש ישמיענו מדרש שמע ממנו אגדות דבר שנחלוהו אגדות שמע ממנו הלכות נמצא זה לא שומעו לא שומעו בכל מקום ג'. הלמד מרב אחד למה הוא דומה למי שהיה לו בבית סאה זרע חטים במקום אחד ושעורים במקום אחר נמצאת זו מלאה ברכות. הלמד (מרבנות) [מרבנים] הרבה למה הוא דומה למי שהיה לו בבית כור זרע חטים ושעורים במקום אחד (ותאנים) וגפנים וזיתים ותאנים במקום אחר נמצא זה (מפחד) [כפוזר] ד' בכל העולם. עליהם הוא אומר אישרי אדם שומע לי לשקוד על דלתותי יום יום לשמור מזוזות פתחי

(משלי י' ל"ד) איזהו דלת רבי אליעזר ור' יהושע ורבי טרפון אמר רבי עקיבא ה' אם למדת מרב אחד נמצאת בו ו' את כל דבריו שלא תשב לך ותאמר דיי. אלא לך אצל אחר ולמוד ממנו מדרש הלכות אגדות שנאמר היתה כאניות סוחר ממרחק תביא לחמה (שם ל"א י"ד) יכול (שלמד) [שילמוד] מן הרחוק ואח"כ ילמוד

הערות לג'א

לצדיק נראה נגע בכותלו של רשע בכותלו של צדיק סותרין כותלו של צדיק. ובספרים מלמד שאין הנגעים באים אלא על ביתו של רשע שנאמר עונותיו ולכדונו את הרשע מלמד שאין הנגעים באים וכי וכבר די המגיה נכרת כאן. ד' ע' נגעים פי"ב כ"ו ותיכ"פ מצורע ע"פ וצוה הכהן והלצו ותוספתא דנגעים פ"ו. וערכין מ"ו ע"א וע' מפרשים שקצת מזה הגיה ר"י בנו של ר"ב אומר מכאן אמרו והגרי"א הגיה כל הפוסק בדרך אחרת ע"ש וע' ג"ב פ"ו וע"ע במגן אבות למשנה זו שכתב שם וכן אמרו במס' נגעים בתוספתא אמר ר' ישמעאל בנו של ר"י בן ברוקא אוי לרשע אוי לשכינו עונותיו של רשע גרמו לו לסתור כותלו של צדיק (ולא מצאתי כזה בתוספתא שלפנינו) ואולי כל דברי ר' יוחנן בן ברוקא כאן הם רק תוספתא מגילתין ע"י התוספתא הג"ל. ה' בספרים ע"י התומיו לה"ר שהוא אחד מזה ובכ"ו ליתא. ו' בספרים הגיה בחורב ואחד בעגל במרגלים והאח"ז מגיה ואחד בחורב בעגל ואנכי מחקתי לזה ע"פ הכ"י וספרים ישנים. והא"ח מגיה בראש הפוסק וש"ס על ה' ס ובכערבין מ"ו ע"א וכן נראה וע' לקמן פ"ל"ד ששם הוא מקומו העיקרי וכאן לא הובא רק משום גררא דנגעים שגם הם באים על לה"ר. ז' ערכין שם כעין זה בשם ר"א בן פרטא וע"ע מביילתא מוסכת דבחדוש בפסוק כי הרבך וגו' ובפסוק אשר לא תגלה וגו'. ובכ"י עלבוננו ר"ש בן אליעזר אומר וכי, ה' הגהתי ב"פ עליהם ע"פ כ"י ובספרים נגעים באים עליו וכי בא עליהם את הפורעניות ואולי היתה הנוסחא והביא עליהם את וכי. ט' מן למה הקדים עד שהלכה ליתא בכ"י והדובר מתחיל הלכה צפורה וכי (ועתומי) ו' בכ"י ע' ומרים שחה לו לאהרן. יא' ודבקה בכ"י (ועתומי) יב' אהרן ליתא בכ"י. יג' כן הוא בכ"י ובספרים שהותה עוסקת וכי. יד' בכ"י ע' בדברים מפני שהלכה צפורה למרים זכרים שחה לאהרן ועמדו שניהם ודברו

הערות לג"ב

מאמר זה (בשנויים) ביהושע בן פרחיה. ב' ע' מנחת צ"ש ע"ב וספרי פנחס פ' ק"מ ובמדבר רבה פ"ב וכ"א ותנחומא פנחס דהפסוק דנוצר תאנה נדרש על יהושע בן נון וא"כ דבר אחר זה הוא רק כעין פירוש או השלמה לשבט דלעיל. וע"ע לעיל פ"א. ג' כל פוסק זאת היא משובשת וקטועה וע' ג"א פ' ה' ו"ל להגיה אותה בדרך כזה הלמד מרב אחד דבר שהניח שמע ממנו מדרש דבר שהניח לו במדרש ישמיענו אגדות נמצא וכי' הלמד מרבנים הרבה דבר שהניח לו בהלכות שמע ממנו הלכות (כלומר רק הלכות בלבד) דבר שהניח לו במדרש שמע ממנו מדרש (ולא יותר) שבט ממנו אגדות דבר שהניח לו באגדות שמע ממנו בהלכות (אתמהה) נמצא זה לא שומעו בכל מקום כ"ל אבל לא מצאתי שום סמך לזה וצ"ע. ד' הגהתי תיבת מפורש לפי ג"א וענין בית סאה וביה כור הוא כמו שדה אחת ושדות הרבה בני"א. ה' ע' לעיל פ"ג. וב"ל"ס הפוסק כאן קטועה היא ו"ל היא לאדם שישמשו ארבעה ת"ח ועליהם הוא אומר אשרי אדם וגו' לשקוד על דלתותי יום יום איזה ארבעה כנון רבי אליעזר ורבי יהושע ור' טרפון ורבי עקיבא רבי מאיר אומר לא למדת וכי. ו' פירש הכהר"ש"ט שהוא מענין תמצית וכמו שאמרו למצות מדותיו וע' ג"א פ"ג. ובהערות את כ"ד שם ואולי צ"ל

מרים אמרה עלי היה הדבור ולא פירשתי מבעלי. אהרן אמר ועלי היה הדבור ולא פירשתי מאישי. ואף אבותינו הראשונים היה הדבור עליהם ולא פירשו מנשותיהם אבל הוא מפני שדעתו גסה עליו פירש לו מאשתו (ט). ולא היו דנין אותו בפניו אלא שלא בפניו. ולא היו דנין אותו בודאי אלא בספק. ספק שדעתו גסה עליו ספק (י) שאין דעתו גסה עליו והרי דברים ק"ו ומה מרים שלא דברה אלא באחיה (י) ולא דברה אלא שלא בפניו של משה נענשה (י) אדם הדיוט המדבר דברים בפני חבירו ומביישו (כ) על אחת כמה וכמה שיהא עונשו מרובה (כא): באותה שעה א"ל אהרן למשה

מן הקרוב ת"ל שתה מים מכורך (שם ה' ט"ו ז): וקנה לך חבר למשנה יכול הוא אדם לעשות [לז] רב לחכמה אבל לקנות לו חבר למשנה אינו יכול אלא ח) בקושי. ואיזה הוא [חבר] זה שדברו חכמים בכל מקום. כל שדעתו הוגנת עליו (ט) אוכלים ושותים שניהם כאחד ומשיחים זה לזה ומנלה [לז] את נסתרו עליהם הוא אומר טובים השנים מן האחד (קהלת ד' ט"ו): דבר אחר טובים השנים מן האחד העולם הזה והעולם הבא (יא): דבר אחר טובים השנים מן האחד זו איש ואשתו (יב): אשר יש להם שכר

טוב בעמלם (שם) [אלו] תלמידי חכמים שהיו יושבים ושונים. עבר אחד מהם על הפרק [ועבר] על ההלכה אמר על הטהור טמא ועל הטמא טהור (יג) אם יש אחד להחזירו עליהם הוא אומר כי אם יפול האחד יקים את חבירו (שם שם יד). אבל תלמיד אחד שהוא יושב ושונה עבר על הפרק ועבר על ההלכה אמר על הטהור טמא ועל הטמא טהור אם אין שם אחר להחזירו עליו (יד) הוא אומר ואי לו האחד שיפול ואין שני להקימו (שם שם): תלמידי חכמים (שהיו) [שהן] יושבים ושונים השכינה מחזרת עליהם ומברכתן שנאמר והתהלכתי בתוכם (ויקרא כ"ו י"ב טו). אין לי אלא בזמן שהיו מרובים מנין אפילו עשרה שנאמר אלהים נצב בעדת אל (תהלים פ"ב א). אין לי אלא בזמן שהיו עשרה מנין אפילו חמשה שנאמר כרכב אלהים ישוש (שם שם). אין לי אלא בזמן שהם שלשה שנאמר ואגודתו על ארץ יסדה (עמוס ט' ט). אין לי אלא שלשה מנין אפילו שנים שנאמר או נדברו יראי ה' איש אל רעהו (מלאכי ג' ט"ז): יראי ה' אלו הנרים (טז) ולחושבי שמו (שם) כל מי שהוא מחשב בלבו לעשות מצוה ולא עשאה (יז) מעלה עליו המקום כאילו עשאה שנאמר או אמרתי [וגו'] הנה באתי לעשות רצונך אלהי חפצתי (תהלים כ"ו ט). אבל יחידי שהיה יושב ושונה הקב"ה חוזר עליו ומברכו שנאמר אבוא אליך וברכתך (שמות כ"י ביד). משלו משל' למה'ד לאחד שהניח את בנו לתוך ביתו ויצא לשוק. וכשבא מצא אותו עסוק בתורה. ובשמחתו קרא לכל בני אדם. אמר להם בואו וראו מה כשר בני עכשיו הנחתו לתוך ביתי ויצאתי לשוק וכשבאתי עצאתו עסוק בתורה. אמר לו בני עליך נאמר חכם בני ושטח לבי ואשיבה חורפי דבר (משלי כ"ז י"א) בני אם חכם לכך [וגו'] ותעלוזנה כליותי (שם כ"ג ט"ו ט"ז) גיל יגיל אבי צדיק (שם שם כ"ד) וכן הוא אומר ישמח אביך ואמך ותגל יולדתך (שם שם כ"ה יח):

פרק יט

והוי דן את כל האדם לכף זכות מעשה באחד ששלח את בנו אצל חבירו ואמר לו לך ואמור לו. אמר אבא השאילני מדה אחת של חטים. הלך ומצאו מודד חטים ואמר לו כך וכך חטה אינו (קרוי) [קנוי]. אמר לו שמא של מעשר שני הם. ועוד אמר לו לך אמור לו אמר אבא השאילני מנה אחת הלך ומצאו מונה מעות. א"ל השאילני מנה אחת א"ל כך [וכך] איסר אינו (קרוי) [קנוי]. הלך אצל אביו ואמר לו אבא מצאתי מונה מעות ואמר לי כך וכך איסר אינו (קרוי) [קנוי] לו. א"ל שמא פקדון הם. כיון שיצאו לשוק ופגעו זה את זה. אמר לו חבירו כשבא בנך אצלי ומצאתי מודד חטים ולא נתתי לו מה אמרת עלי. [א"ל אמרתי שמא של מעשר שני הם. ובמנה מה אמרת עלי. אמרתי] שמא של פקדון הם. א"ל כך וכך לא הטיית [ימן] ושמאל עליך נאמר והוי דן את כל האדם לכף זכות (א):

הערות לנויא

בצדק מיד נענשו ובכ"י א בדברים וכו' ככ"י ע ועמדו שניהם כיון שעמדו שניהם ודברו בצדק ההוא מיד נענשו ועתומי. (טו) הנתיח עפ"י כ"י ע ובספרים מרים אמרה אלי היה דבור וכו' מוצל בעלי אהרן אמר אלי היה דבור וכו' מוצל אשתי וכו' מוצל נשותיהם וכו' גסה עליו פירש הוא מוצל אשתו וכן הוא בכ"א עלי במקום אלי. (טז) בספרים ג"א ולא היו מודרים. (יז) וספק שאין בכ"י ע. (יח) בספרים כאן בן שתי חצאי מרובע ולא דברה אלא בהחבא ובכ"י א ובחוצאה ראשונה ליתא וכפי הנראה חכמים זה ע"פ התומי אלא ששם כתוב אלא בחבובה ובכ"י ע בחיובה והגיהו בהחבא אבל יותר נראה שהוא רק עירובו ב' נוסחאות מן שלא דברה אלא באחיה. (יט) בכ"י ע כך נענשה. (כ) בכ"י ע והמבישו. (כא) והא עונשו בכ"י ותיבת מרובה ליתא

הערות לנויב

ומצאתה. (ז) ע' ג"א שם ועי' ספרי דברים פ"י מ"ח. (ח) בכ"י אם לא. (ט) בכ"י לו. (י) בכ"י א ומסוים זה לזה באמונה וכו' לו סתרו וכו' עליהם הכתוב וכו' וע' ג"א פ"ח ובהערות שם אות י"ב. (יא) בכ"י ליתא לכל דריש זאת. (יב) ע' קהלת רבה פ"ד בפסוק זה. (יג) על טהור טמא ועל טמא טהור בכ"י וכן לקמן. (יד) עליו הכתוב בכ"י. (טו) ע' פתיחתא דאיבת רבתי ב"ד"ח תחת אשר לא עברת שנדרש שם כעין זה. (טז) ע' מכולתא מסכת דנויקין פ"ח ובכ"י ע שם אות ט"ו ובמדרג רבה פ"ח. (יז) בכ"י ולא נודמן בידו לעשותה. (יח) ע' ג"א פ"ח ובהערות שם אות כ"ה.

פ"ח א) העיר ככאן המעתיק שחסר בחכ"י והנה מצאתי בשאלות כ"י בשני קובצים (קובץ תקל"ט וקובץ תקמ"א לפי רשימת הר"ר אברהם מסכת ניויער) שהובאו שם בפי שמות שאלתא מי מעשים אלו כפי שהם (ובפרוס סוסרים) כאן ויותר מדויקים וע"פ השלמותי ותקנתני נוסחא שלנו ומצאתי מעשה זאת מובאת ג"כ

משה אחי כסבור אתה בעצמך שצרת זו על מרים נתונה אינה נתונה אלא על בשרו של אבא עמרם. אמשול לך משל למה דבר דומה לאחד שנתן גחלת לתוך ידו (כ) אע"פ שהוכה במקום למקום מכל מקום בשרו נכוח (ג) שנאמר אל נא תהי כמת (שם שם י"ב). באותה שעה התחיל אהרן מפיים למשה (ד) א"ל משה אחי כלום עשינו רעה עם אחד בעולם. א"ל לאו. (א"ל כה) ומה עם אחר בעולם לא עשינו רעה אתה שאחיו אתה היאך נעשה עמך רעה (ו). אבל מה אעשה שגגה היא כנותניו ברית שבינינו לבינך כמלנו שנאמר ולא זכרו ברית אחים (עמוס א' ט). מפני ברית הכרותה בינינו שבמלנו נאבד את אחותינו (ז). באותה שעה עג משה עוגה קטנה ועמד בתוכה וביקש רחמים עליה (ח) ואמר איני זו מכאי עד שתראא (ט) מרים אחותי שנאמר אל נא רפא נא לה (במדבר י"ב ג). באותה שעה א"ל הקב"ה למשה אלו מלך נוף בה אלו אביה נוף בה (ל) היה לה לא שתכלם שבעת ימים. אני שאני מלך מלכי המלכים על אחת כמה וכמה לא דין הוא שתכלם ארבעה עשר יום. אלא למענך מחול לה שנאמר ויאמר ה' אל משה ואביה ידק ידק בפניה וגו' (שם שם ט"ד): והאיש משה ענו מאד (שם שם ג) יכול שהיה ענו ולא [היה] לב נאה ומשובח ת"ל ויפרוש את האהל על המשכן (שמות מ' י"ט) מה משכן עשר אמות אף משה עשר אמות קומתו (ל). יכול שהיה ענו כמלאכי השרת ת"ל מכל האדם (שם) מאדם אמרו ולא ממלאכי השרת. יכול

מעשה ברבי יהושע וכו' (ב) וכשבא ירד ומבל. אמר לתלמידיו חבירינו (ג) מה הייתם אומרים עלי. אמרו לו רבי מה היינו אומרים עליך אין לנו בישדאל כמך איזו היא מומאה ומהרה הנוהגת בישראל שלא מפיד היה יוצא. אמר להם וכסף מה הייתם אומרים עלי. אמרו לו היינו אומרים עליך כשהיית בין הגויים הממאים הערלים היית (ד) כאוכל בשר חזיר וכשבאת לבין ישראל אמרת ארד ואמבול ואהיה כמותם מהורים. אמר להם כך וכך לא היתם ימין ושמאל עליכם נאמר והוי דן את כל האדם לכף זכות:

מעשה באשה אחת באשקלון ולא היה כמין (ה) הוה ממנה נאה והלך רבי יהושע לדבר עמה וכיון שהגיע אצל פתחה הגביה את כליו וחלץ את תפלין. וכשנכנס נעל הדלת בינו לבניה וכשיצא ירד ומבל. אמר לתלמידיו חבירינו מה הייתם אומרים עלי. אמרו לו רבי מה היינו אומרים עליך אין לנו בישראל כמך איזו מומאה הנוהגת בישראל שלא מפיד היא יוצאת. אמר להם וכסף מה הייתם אומרים עלי. אמרו לו היינו אומרים

שהיה ענו כדורות הראשונים ת"ל על פני האדמה (שם) מדורו אמרו ולא מדורות הראשונים: ג' מיני מוכי שחין נבראו בעולם לה יבש בעל פוליוס (ד) והיתה נפשו של משה נמוכה מכולם (ה):

רבי שמעון בן אלעזר אומר אף על מספרי לשון הרע נגעין באין שכן מצינו בגזוי שספר לשון הרע רבנו ודבקה בו צרעת עד יום מיתו שנאמר צרעת נעמן תדבק כך [וגו'] ויצא מלפניו מצורע כשלבן (מלכים ב' ה' כ"ז) לו: הוא היה אומר על גסי הרוח ננעים באין עליו (ו) שכן מצינו בעזוהו שנאמר

הערות לנו"א

ועתומי. (כ) כבייע ובספרים בתוך ידו. (ג) כן הוא בכ"י ובספרים נכוח. (ד) בספרים לפנים במושה והגהתי ע"פ כ"י. (ה) הוספתי ע"פ כ"י ובספרים ליתא. (ו) כן הוא כבייע ובספרים רעה עמך. (ז) בחרתי בהנוסחא אחרינא שבספרים ע"י התומי והנוסחא הנוהגת היא ברית שבינינו לבינך כמלנו מפני הברית כרותה לאהרן ולבניו שנאמר ולא זכרו ברית אחים ובכ"י אבל מה נעשה שגגה היא בינותינו וברית שבינינו לבינך כמלנו מפני הברית כרותה לאהרן ולבניו שנאמר וכו'. (ח) וביקש רחמים עליה ליתא בכ"י. (ט) כבכ"י ובספרים שתתראא ועי' תענית כ"ג ע"א ודברים רבה פ' י"א לשון זה דען עוגה. (ל) הגהתי ע"פ כ"י ובספרים בה בראוי. (לא) לה ליתא בכ"י. (לב) הוספתי ע"פ כ"י. (לג) עי' ברכות ג' ע"ב ושבת צ"ג ע"א ובג"ש (לד) בכ"י ומכיון שחין בעל פוליוס ועתומי והכ"י מניה בעלי ראתן ועי' כתובות ע"ז ע"ב וצ"ע. (לה) בעיקר הדברים עי' ספרי בהעלותך לה פרשה זו וילקוט שם וספרי דברים פ' רע"ה ותיב מצורע פ"ה וערכין מ"ז ע"א ובענין הק"ו ע"ש בספרי וע"ע ב"ק כ"ה ע"א ובתוספות שם וב"ב ק"י ע"א וזכרתי ס"ט ע"ב ובגליון הש"ס שם וע"ע פרי"ט פ' ג' וכו' וביאור הר"ל שם וליתר ביאור כל פוסקא זאת הנני מעתיק עוד איזה דברים נוסף מדרש הגדול כ"ו פ' בהעלותך כפי שהם שייכים לכאן וי"ל ותדבר מרים ואהרן במשה קשה הוא לה"ד שלא נצטערה מרים אלא על לה"ד וכו' מרים פתחה הדברים ואמרה לאהרן והוסף אהרן על דבריה ונשא ונתן בדבר ר"ש אומר אף צמורה פתחה בדברים וכו' והאיש משה ענו וכו' יכול שהיה משה ענו כמלאכי השרת או יכול עניו מאבדאם ויצחק ויעקב אמר מכל האדם אשר על פני האדמה ששלל פני האדמה היה עניו לא היה עניו מאבדאם הראשונים וכו' ד"א אשר בואלנו ואשר התאנו אמרו לו זו היתה תחילה שלא חלקלנו כך מומינו אלא זו כלבד שגגה היתה בירדנו שבישלונו הברית שבינינו לבינך מפני שהברית כרותה לאחים שנאמר ולא זכרו ברית אחים ע"כ. (לו) הקוש מובאר והג"א גורס אף על מספרי שקרים נגעים באים ועי' עירובין שם ויותר נראה כהגהת הא"ח שמוחק מלת אף לפי שפוסק סוף כל פוסקא זאת אינה רק חזרת דברים ע"י התורה כהנים פ' מצורע ע"ש וצ"ע וע"ע ויקרא רבה פ"ז ס"ג במדבר רבה פ"ז ס"ה. (לז) עי' תיב שם רש"י אומר אף על גמ' הרוח ננעים באים וע"פ הגי' הא"ח כאן וצ"ע ועי' גי' פ"ז.

הערות לנו"ב

בספר מנחת המאור כ"י לר"י אלנאקוה (דף ש"ז ע"ב) וי"ל וזרסוין באר"י מעשה באדם אחד ששלה את בנו גבי הכירו א"ל לך אמרו לו אבא אמר השאילנו מרה אחת חמים נכו' וכו' א"ל הכירו כשבא בכך ומצאני וכו' ולא נתתי לו במה השדתני וכו' שמא של מעשר שני הם וכשבא בכך אצלי ומצאני מונה מעות במה השדתני א"ל אמרתי שמא של פקדון הם וכו' ועלך נאמר הוי דן את כל האדם לכף זכות כשם שדנתני לכף זכות כך ידין אותך הקב"ה לכף זכות ע"כ. (ב) בכ"י שאילתות הנ"ל ומעשה ב"י יהושע שהלך לפדות (בקובץ מספר תקליט לתחור) את השביות. (ג) בשאילתות שם ליתא למלת חבירינו. (ד) בשאילתות שם קובץ תקליט היות בעיניך כאוכל. (ה) אולי צ"ל במין או מומי וכל מעשה זו נראית שבאת לכאן

עליך שלא יכנס דבר של טהרה לתוך שומאח או שמא לא יכירוך אדם שאתה יהודי (ו). וכשנכנסתי ונעלתי הדלת ביני לבינה מה הייתם אומרים עלי. אמרו לו היינו אומרים עליך שכל זמן שהדלת פתוחה הרשות נתונה ליוצא ויצא ולכנס נכנס אמרת אנעול את הדלת ביני לבינה עד שאדבר עמה כל צרכי. וכשיצאתי וירדתי ומכלתי מה הייתם אומרים עלי. אמרו לו היינו אומרים עליך שמא ממשיחה (ז) עמך נתזה צנורה של רוק מפיה עליך ואמרת ארד ואשכול ואהיה כמותם טהור. אמר להם כך וכך לא היתם ימין ושמאל עליכם נאמרוהו הן את כל האדם לכף זכות (ח) :

פרק כ

יהודה בן טבאי ושמעון בן שטח קבלו מהם יהודה בן טבאי אומר הוי מרבה לחקור את העדים והוי זהיר בדברייך מן השומעים (א) שמתוך דברייך ישמעו וילמדו לשקר (ב) :

ויעץ לו עצה רעה (טו) שנאמר ולאמנון ריע ושמו יונדב בן שמעיה אחי דוד ויונדב איש חכם מאד (שמואל ב' י"ג ג) חכם לרע (טז) :

וכזוקתו גבה לבו עד להשחית וימעל מעל בה' אלהיו ויבא אל היכל ה' להקטיר על מזבח הקטורת ויבא אחריו עזריהו הכהן ועמו כהנים לה' שמונים בני חיל ויעמדו על עזריהו המלך ויאמר לו לא לך עזריהו להקטיר לה' כי לכהנים בני אהרן המקדשים להקטירו צא מן המקדש כי מעלת ולא לך לכבוד מה' אלקים ויועף עזריהו וכידו מקטרת להקטיר ובועפו עם הכהנים והצרעת זרחה במצחו (דה"י ב' כ"ו מ"ז י"ט) (לח). באותה שעה נבקע היכל אילך ואילך שנים עשר מיל על שנים עשר מיל. והיו הכהנים מבהלים [אותו] לצאת וגם הוא נדחף לצאת (לט) כי נגעו ה' והיו מצורע (מ) עד יום מותו וישב בית החפשיית מצורע כי נגזר מבית ה' ויותם בנו על בית המלך שופט את עם הארץ (שם שם כ"א וכו"ב) :

ואל תתחבר לרשע מלמד שלא יתחבר אדם עם אדם רע ולא עם אדם רשע (מא) שכן מצינו ביהושפט שנתחבר עם אחאב (מב) ועלה עמו רמות גלעד [ויצא (מג) עליו קצף מאת ה' [שנאמר ה'רשע לעזור ולשונאי ה' תאהב ובזאת עליך קצף מלפני ה'] (דה"י ב' י"ט ב') (מד) שוב נתחבר לאחזיה ויעשו אניות בעציון גבר] ופרץ ד' את מעשיו (מה) שנאמר בהתחברך עם אחזיה פרץ ה' את מעשיך וישברו אניות (דה"י ב' כ' ל"ז). וכן מצינו באמנון שנתחבר עם יונדב ויעץ לו עצה רעה (טו) שנאמר ולאמנון ריע ושמו יונדב בן שמעיה אחי דוד ויונדב איש חכם מאד (שמואל ב' י"ג ג) חכם לרע (טז) :

דבר אחר אל תתחבר לרשע ואפילו לתורה (מח) :

ואל תתייאש מן הפורענות כיצד מלמד שיהא לבו של אדם מתפחד בכל יום ויאמר אוי לי שמא תבא עלי פורענות היום ומצא מתפחד בכל יום שנאמר בן באיוב פחד פחדתי (איוב ג' כ"ה) (מט) :

דבר אחר אל תתייאש מן הפורענות כיצד בזמן שאדם רואה מה שבידו מצליח (נ) אל יאמר בשביל שזכותי נתן לי המקום (נא) מאכל ומשתה בעולם הזה והקרן קיימת [ל] (נב) לעולם הבא. אלא יאמר אוי לי שמא לא נמצאת (נג) לי לפניו אלא זכות אחד בלבד נתן לי (נד) מאכל ומשתה בעולם הזה כדי שיאבדני לעולם הבא (נה) :

פרק י יהודה בן טבאי ושמעון בן שטח קבלו מהם יהודה בן טבאי אומר אל תעש עצמך כעורכי הדיינים וכשיהיו בעלי דינים עומדין לפניך יהיו בעיניך כרשעים וכשנפטרים מלפניך יהיו בעיניך כזכאין כשקבלו עליהם את הדין (א) :

הערות לנ"ב

מאיה נוסחא אחרונא שעל הגליון. (ו) ולכך פשט כליו. (ז) צ"ל כשמושחת. (ח) ע"י כ"א פ"ח וע"י שבת קכ"ז ע"ב. ובשאלות שם ליתא להך מעשה ומביא שם מעשיות כשבשבת שם. וראויה להעיר שבשאלות הנדפסים ארתא בשאלתא מי ומעשה בדי' עקיבא בן יוסף שהיה מושכר אצל ר' אליעזר בן הורקנוס ועשה עמו ג' שנים וכי אבל בהכ"י מתחיל ומעשה באדם אחד שהיה מושכר אצל בעל הבית אחד ועשה עמו ג' שנים וכי וע"י בהג"י בגליון השאלות שם.

הערות לנ"א

ע"י סהדרין כ"א ע"א ומכילתא ותרז מסכת דעמלק כ"א ובמ"ע שם וילקוט יהושע רמ"ז ג' ע"ש. (מט) בכ"י ע"ש יהא לבו וכי מתפחד עליו בכל יום ויאמר וכי שמא היום תבוא עליו פורעניות שמא למחר תבא עליו נמצא לבו מתפחד בכל יום שנאמר שחר וגו' ובכ"א אדם מתפחד בכל יום שנאמר שחר ועתמ"י. (נ) בכ"י רואה את מה שבידו שמוצלי וכן הוא ג"כ בכ"א שמוצליה ועתמ"י. (נג) הוספתו ע"פ כ"י. (נד) הוספתו ע"פ כ"י. (נה) ע"י קדושין ל"ט ע"ב. וע"י מאירי למושגה זאת וכן בדברי שאר קדמוני המפרשים. פ"י א) ע"י אבות פ"א מ"ח.

הערות לנ"א

לח) בכ"י וימעל מעל בה' ויבא אל היכל ה' להקטיר קטורת ויבא אחריו עזריהו הכהן ועמו כהנים לה' בני חיל וגו' לכבוד מעס ה' ויועף וגו' זרחה במצחו לפני הכהנים ובכ"א וימעל מעל בה' ויבא אחריו וגו' כי מעלת בה' וגו' לכבוד מעס ה' וגו' ועתמ"י. (לט) הגהתי ע"פ כ"י ובספרים ע"פ התומי הכהנים מבוהלים לצאת וגם הוא נבהל לצאת. (מ) במקרא והיו עזריהו המלך מצורע ובכ"א בבית החפשיית. (מא) בכ"י לא לאדם רע ולא לאדם רשע. (מב) כז הוא בכ"י ובספרים באחאב. (מג) בספרים נסגר עוד הנוסחא אחרונא שבתומי והיה עליו קצף. (מד) הוספתי ע"פ כ"י ובספרים ליתא. (מה) בכ"י ושוב נתחבר באחזיה ופרץ וכי ובכ"א ופרץ ה' את מעשיו בהתחברו עם אחזיה פרץ ה' את מעשיו וישברו וכי ועתמ"י. (מו) בכ"י שנתחבר ביהודיע בן שמעיה וכי עצה רעה כמותו ובכ"א רעה כמותו ובספרים ישנים כמותו ועתמ"י. (מז) בכ"י ובנוסחא אחרונא שבתומי חכם לפורעניות. (מח) ע"י סהדרין כ"א ע"א ומכילתא ותרז מסכת דעמלק כ"א ובמ"ע שם וילקוט יהושע רמ"ז ג' ע"ש. (מט) בכ"י ע"ש יהא לבו וכי מתפחד עליו בכל יום ויאמר וכי שמא היום תבוא עליו פורעניות שמא למחר תבא עליו נמצא לבו מתפחד בכל יום שנאמר שחר וגו' ובכ"א אדם מתפחד בכל יום שנאמר שחר ועתמ"י. (נ) בכ"י רואה את מה שבידו שמוצלי וכן הוא ג"כ בכ"א שמוצליה ועתמ"י. (נג) הוספתו ע"פ כ"י. (נד) הוספתו ע"פ כ"י. (נה) ע"י קדושין ל"ט ע"ב. וע"י מאירי למושגה זאת וכן בדברי שאר קדמוני המפרשים. פ"י א) ע"י אבות פ"א מ"ח.

אל תעש עצמך כעורכי הדיינין כיצד תלמד שאם באת לבית המדרש ושמת דבר או הלכה אל תהלך ברוחך להשיב אלא הוי יושב ושואל באיזה טעם אמרו מאיזה ענין היה הדין או הלכה ששאלוני (ב) : ובזמן ששני בעלי דינין באין לפניך לדין אחד עני ואחד עשיר אל תאמר האיד אזכה את העני ואחייב את העשיר. והאיד אזכה את העשיר ואחייב את העני ואם אחייב את העני נמצא העני (ג) אויבי ואם אזכה את העני נמצא העשיר (ד) אויבי. ואל תאמר היאך אמול ממנו של זה ואתן לזה. והתורה אמרה לא תכירו פנים במשפט (דברים א' י"ז) : היה רבי מאיר אומר מה ת"ל קמטן כגדול תשמעון (שם שם) שלא יהא (ה) אחד עומד ואחד יושב אחד מדבר כל צרכו ואחד (אתה) (ו) אומר לו קצר דבריך. אמר ר' יהודה שמעתי שאם רצו להשיב שניהם כאחד מושיבין (ז) אי זה אסור שלא יהא אחד עומד ואחד יושב (ח) : יהא עליך דין קמטן כדין גדול דין של פרוטה כדין של מאה מנה (ט) : הוא היה אומר כל מי שיאמר לי קודם שאכנס לגדולה זו הכנס רוצה אני שארד עמו עד לחייו. עכשיו שנכנסתי כל מי שיאמר לירד הימנה רוצה אני שאפיל עליו קומקומים של חמין (י). שהגדולה קשה היא (יא) להעלותה וכשם שקשה היא להעלותה כך קשה להורידה. שכן מצינו בשאול בשעה שאמר לו עמוד במלכות היה מתחבא שנאמר ויאמר ה' הנה הוא נחבא אל הכלים (שמואל א' י"ב) ובשעה שאמרו לו (יב) רד הימנה היה מחזיר אחרי דוד להרגו (יג) : שמעון בן שטח אומר הוי מרבה לחקור את העדים. מתוך שאתה חוקרן הוי זהיר בדבריך (יד) שמת מתוך דבריך ישמעו השומעין ויסיפו עליך שקר מפני הרמאין (טו) :

וכן את מוצא ברבשקה שלא נתפש אלא מתוך דבריו שנאמר עד בואי ולקחתי אתכם אל ארץ נאדבכם (מלכים ב' י"ח ל"ב) אמרו לו אם אין ארצנו יפה לך הניחנו במקומנו (א) : אמר להם (ז) עד שלא נכנסתי לשררה הייתי בורח ממנה. כשנכנסתי לשררה (ח) כל מי שהוא מבקש להוציאני (בתוכה) (מתוכה) אני יורד עליו כבקביות (י). וכן אתה מוצא בשאול עד (ז) שלא נכנס לשררה היה בורח ממנה שנאמר ויאמר ה' הנה הוא נחבא אל הכלים (שמואל א' י"ב) וכשנכנס לשררה היה עומד על דוד ועל אנשיו לתפוש (ה) :

שמעון בן שטח אומר אל תעש עצמך כעורכי הדיינים כשיהיו בעלי הדין (ט) עומדים לפניך יהיה בעיניך כרשעים וכשנפטרים מלפניך יהיו בעיניך כזכאים (י) על מנת שיתבעו את הדין ויקבלו את הדין וינפנו (יא) את הדין : היה אחד כשר ואחד לא היה כשר (יב) אל תאמר זה שהוא כשר (דבריו נאמנים וזה שאינו כשר) אין דבריו נאמנים. היה אחד עני ואחד עשיר אל תאמר זה שהוא עני דבריו נאמנים וזה שהוא עשיר אין דבריו נאמנים. אלא כשם שאתה שומע דברי עני כך תשמע (ג) דברי עשיר וכשם שאתה שומע דברי עשיר כך תשמע דברי עני שנאמר לא תכירו פנים במשפט (דברים א' י"ז) (יד) :

הערות לנ"ב

בן שטח. (ג) עי' ספרי עקב פ"י ל"ז. (ד) נראה שצ"ל התיא ועי' נ"א. (ה) בכ"ה ומשנכנסתי לשררה וכן הוא לקמן שררה במקום סורא. (ו) נראה שצ"ל בעקופין. (ז) בכ"ה שעה. (ח) בכ"ה וכן נראה בסורא היה וכו'. (ט) בכ"ה בעלי דינין. (י) בכ"ה כצדוקים ועי' אבות פ"א מ"ח ושם תולה מאמר זה ביהודה בן מבאי. (יא) בכ"ה ויצפנו את הדין ופירש מהרמב"ם שיוצפנו את הפתק (דין) בהפסק דין שלא יראהו לישום דין אחר שיחא חולק עליו. (יב) בכ"ה ואחד שאינו כשר. (יג) בכ"ה כך אתה שומע. (יד) עי' נ"א ועי' בת"כ פ' קדושים שם.

הערות לנ"א

הצגתי פה נוסחת כ"א וכן הוא ג"כ בהוצאה ראשונה ובספרים הוגה ע"י התומ"י באיזה טעם אמרו דבר זה ומאיוה ענין היה להם דין זה אומר הלכה שאל להם תהלה עיקר הדין וההלכה בזמן ששאלוני ע"כ ובכ"ה כיצד שאם באת לבית המדרש ושמת דבר או הלכה אל תהלך להשיב וכו' ככפנים מאיזה ענין היה הדין ששאל אלא אז בהלכה ע"כ וכל זה הוא מנוגטם וע"כ בהרתי נוסחת כ"א והיא קרובה ג"כ להנוסחת שהביא המאורי במשנה זו בשם האדרי"ן וז"ל ובריתא פירש כענין אל תעש כעורכי הדיינים דרמו בענין שהוא למד אצל רבו שלא יהא רודף להמשך אחר דעתו כאדם שבא לערוך דין עם חבריו וכו' וכו' ולשון הבריתא הוא אל תעש עצמך כעורכי הדיינים כיצד אם באת לבית המדרש אל תהלך להשיב אלא הוי יושב ושואל באיזה טעם אמרו ע"כ וע"ע במדרש שמואל לכושנה זו מה שהביא שם בשם הרבינו אפרים ועי' הגר"א שהגיה פה וא"כ והא"ח הגיה ששאלוך וא"צ והיא אזהרה לת"ח הנשאל על איזה דבר שלא יומר להשיב אלא יהא אומר לעצמו מאיזה ענין וכו' וע"ע תוספתא דסנהדרין סופ"ו. (ג) הגהתי ע"פ כ"ה ובספרים עני. (ד) בכ"ה עשיר. (ה) הגהתי ע"פ כ"ה ובספרים שלא יהא אדם אחד וכו'. (ו) הוספתי ע"פ כ"ה ובספרים ליתא. (ז) כן הוא בכ"ה ובספרים מושיבין ואין זה אסור. (ח) הגהתי ע"פ כ"ה ובספרים אחד יושב ואחד עומד ובעיקרן של דברים ע"י בתורת כתנים בפ' קדושים פ"ד והלשון שם הוא בצדק תשפט עמיתך שלא יהא אחד מדברי כל צרכו ואחד עומד ואחד עשיר וישב איך יהודה שמעתי שאם רצו להשיב את שניהם מושיבים ואיזהו אסור שלא יהא אחד עומד ואחד יושב וע"ע שבועות ל' ע"א. (ט) בספרים הוגה ע"י התומ"י אלא מה ת"ל קמטן כגדול תשמעון יהא עליך דין קמטן וכו' וא"כ בהוצאה ראשונה ובכ"ה ליתא ועכ"פ יש לתמוך המלות שם הוא בצדק תשפט עמיתך על פסוק קמטן כגדול תשמעון וכו' דברים אלו הם כמו פירוש לבבא וכשיהיו בעלי דינים עומדים אלא מה ת"ל והיא דרשה הדרשה על סוכת קמטן כגדול תשמעון וכו' (י) בכ"ה ששאלו קומקום של המין אני שופך על ראשו ובכ"ה כן עד שארד עמו דברים פ"י י"ז. ובענין ההמשך ע"י פוסק קמטן וכו' (יב) כן הוא בכ"ה ובתומ"י. (יג) כן הוא בכ"ה ובתומ"י ובספרים שאמר ליה. (יד) ע"י מנחות ק"ט ע"כ כזו עד רוצה אני ליתא ועתומ"י. (יא) בכ"ה הוא ועתומ"י. (יב) כן הוא בכ"ה ובתומ"י ובספרים שאמר ליה. (יג) ע"י מנחות ק"ט ע"כ כזו עד רוצה אני ליתא וירושלמי ספחים פ"ו ה"א בשם ר' יושע בן קבט והגר"א מתק לפיסקא זאת מהצני איתה בפרק שארד עליו כעין פירוש דבריו שמעתי ושנא את הרבנות. (יד) כן הוא בכ"ה ובספרים רבנים. (טו) בכ"ה ישמעו השומעים ויסיפו עליך שומעים שקר מפני הרמאים ועי' אבות פ"א מ"ט ובר"כ והתי"ש שם. והאחר ה"ב והכ"ר מגיחים ומתוך שאתה וכו' והגר"א הגיה הוי מרבה לחקור את העדים מפני הרמאין הוי זהיר בדבריך מתוך שאתה חוקרן שמתוך דבריך ילמדו ויסיפו לשקר ע"כ ואולי כל שיבוש פוסקא זאת היה מפני שהפירוש או הדרשה על בבא זאת נאבד וע"כ הכניסו המעתיקים מלות יתירות בכדי להשלים החסרון וע"כ בא העירוב הזה וא"כ חדר הגה יש לתקן ולהשלים הכל ע"י ג"ב.

פרק יא

שמעיה ואבטליון קבלו מהם שמעיה אומר אהוב את המלאכה ושנא את הרבנות ואל תתודע לרשות א) : אהוב את המלאכה כיצד מלמד שיהא אדם אהוב את המלאכה ואל יהיה [אדם] ב) שנא את המלאכה שכשם א) שהתורה נתנה בברית כך המלאכה נתנה בברית שנאמר ששת ימים תעבוד ועשית כל מלאכתך ויום השביעי שבת לה' אלהיך (שמות כ"י ד) : רבי עקיבא אומר ה) עתים שאדם עושה מלאכה ומתנצל מן המיתה ועתים שאין אדם עושה מלאכה ו) ומתחייב מיתה לשמים. כיצד יושב אדם כל השבוע ז) ולא עשה מלאכה. לערב שבת ח) אין לו מה יאכל היו לו מעות של הקדש בתוך ביתו ונטל מהם ואכל מתחייב מיתה לשמים. אבל אם היה פועל והולך בכנין בית המקדש אף על פי שנתנו לו מעות של הקדש בשכרו ונטל מהם ואכל מתנצל מן המיתה: רבי דוסתאי אומר מנין שאם לא עשה מלאכה כל ששה שיעשה כל שבעה ט) הרי שישב כל ימות השבת ולא עשה מלאכה ולערב שבת אין לו מח שיאכל הלך ונפל בין הגניסות ותפשוהו ואהו אותו בקולר ועשו בו מלאכה בשבת. כל זאת שלא עשה כל ששה ז) :

פרק כא

שמעיה ואבטליון קבלו מהם שמעיה אומר אהוב את המלאכה ושנא את הרבנות ואל תתודע לרשות א) : אהוב את המלאכה חייב אדם להיות אהוב את המלאכה ועוסק במלאכה. והלא דברים ק"ו ומה אם הקב"ה שלו עולם ומלואו לא ב) ברא אותו אלא בדבר שנאמר בדבר ה' שמים נעשו (תהלים ל"ו ו') והוא כתיב שעשה מלאכה שנאמר מלאכתו אשר עשה (בראשית ב' ב') בני אדם על אחת כמה וכמה א) : רבי אליעזר אומר גדולה היא מלאכה שאפילו אדם הראשון לא מעם כלום אלא עד שעשה מלאכה שנאמר ויניחוהו בנן עדן לעבדה ולשמרה (שם שם ט"ו) : (ועבודה) וכן עבודה] היה צריך או שמירה היה צריך ד) אלא לעמוד על דבריו שנאמר את ה' אלהיך תירא ואותו תעבוד (דברים י"ג) [וזה עבודה] וכן הוא אומר ולמדתם אותם ושמרתם לעשותם (שם ה' א') [וזה שמירה] ה) : ועוד היה רבי

אליעזר אומר גדולה היא מלאכה שכשם שנצטוו ישראל שנאמר ששת ימים תעבוד ועשית כל מלאכתך (שמות כ"י ט) : רבי אומר גדולה היא מלאכה שכל מי שאינו עוסק במלאכה בני אדם משיחין בו, מנין איש פלוני אוכל, מנין הוא שותה. מישל למה'ד לאשה שאין לה בעל והיא מתקשטת (עצמה) ויוצאה לשוק ובני אדם משיחין בה. כך כל מי שאינו עוסק במלאכה בני אדם משיחין בו ז) . ועוד היה רבי אומר גדולה היא מלאכה שכל מי שהוא עוסק במלאכה ח) אין ידו חסרה פרוטה לעולם : רבי יוסי אומר גדולה היא מלאכה שלא (שרת) [שרתה] שכינה על ישראל עד שעשו מלאכה שנאמר ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם (שם כ"ה ח). ועוד אמר רבי יוסי גדולה היא מלאכה שכל מי שאינו עוסק במלאכה הרי זה מתחייב בנפשו כאי זה צד ט) היה במל ביום הראשון וביום השני י) ואין לו מה יאכל [והיו בידו] מעות הקדש ואכל הרי זה מתחייב בנפשו. מי גרם לו להתחייב בנפשו על שלא היה עוסק במלאכה : רבי מאיר אומר גדולה היא מלאכה שכל מי שאינו עושה מלאכה בחול סופו לעשותה בשבת. כאי זה צד היה במל ביום ראשון וביום שני (ואין) [אין] לו מה יאכל הלך ונגנב תפשוהו ומסרוהו למלכות והמילוהו לעשות מלאכה בשבת. מי גרם לו לעשות מלאכה בשבת על שלא עשה [מלאכה] בחול. רבי יהודה אומר גדולה מלאכה שאין אדם מת אלא מתוך הבטלה. כאי זה צד עלה לראש הגג ונפל ומת יא) הא לא מת זה אלא מתוך הבטלה. [אמרו לו הרי הוא עומד על האומן ונכסה ומת הא לא מת זה אלא מתוך

הערות לנו"א

פ"א א) ע' אבות פ"א מ"י ב) כן הוא בכ"ע ובספרים מלת אדם ליתא, ג) הנהתי ע"פ כ"ע ובספרים כשם. ד) ע' הגר"א וכן רוב המפרשים מניחים נתנה בברית שנאמר ששת ימים עשה מלאכה וביום השביעי שבת שבתון קדש לה' וגו' ושמונו בני ישראל וגו' ברית עולם וגו' (שמות ל"א). וע' ג"כ ואולי היה לתקן כשם שהשבת ניתן בהר סיני וכו', ה) ר"ע אומר ליתא בכ"ע. ו) מן ומתנצל עד עושה מלאכה ליתא בכ"ע. ז) בכ"ע בכל השבוע. ח) כן הוא בכ"ע ובספרים ולע"ש. ט) בכ"ע מנין שלא עשה כל ששה יעשה כל שבעה ובכ"א מנין שאם עשה וכו', והגר"א מנין גורם לו שיעשה מלאכה ב'ו. (בכ"ע ונפל בין גוים ותפשוהו גוים וכו' בשבת הא תחת שלא עשה כל ששה יעשה כל שבעה ובכ"א ונפל בין הגוים ותפשוהו ואהו וכו' ועשה בה מלאכה בע"ש ובשבת כל זאת וכו'. ועומיו וכונת המאמר בדרך כלל הוא שע"ז שנתעצל כל ימי השבוע ח) בכ"ה עסק במלאכה, ט) בכ"ה כיצד וכן לקמן, י) בכ"ה ביום ראשון וביום שני וכו', יא) הנהתי ע"פ כ"ה ובכ"ר ונפל ומת ראש

הערות לנו"ב

פכ"א א) ע' אבות פ"א משנה י"א ובכ"ה הנוסחא ושנא את וכו'. ב) אולי צ"ל ולא. ג) בשני הביי הנוסחא שאר בני אדם ע"כ וכו', ומחאתי מלת שאר מסברא. וע' במגן אבות למשנה זו שכתב שם ועוד שגן שם (באדר"ל) גדולה מלאכה שהרי הקב"ה הכתיב עליו מלאכה וכו', וע"ע מביהא ותרו בפסוק וינה ביום השביעי וכו'. ד) בכ"ה עבודה היתה צריכה את שמירה היתה צריכה. ה) בכ"ה ובתיב אחד אומר ולמדתם וגו'. ונראה שכל הדברים מן וכו' עבודה וכו' הם כאן רק אגב גררא לפי שהביא הפסוק דלעבדה ולשמרה ואין לו דבר עם מה שלמעלה. וע' ב"ר פמ"ו ס"ה ובילקוט שם ד' כ"ב. ו) ע' נ"א פ"א ובהערות שם אות ד', ז) ע' תוספתא דקדושין פ"א כעין זה בשם ר' יוסי. ובכ"ה נכפלו הדברים ע"י מעות המעתיק ח) בכ"ה עסק במלאכה, ט) הנהתי ע"פ כ"ה ובכ"ר ונפל ומת ראש

רבי שמעון בן אלעזר אומר אף אדם הראשון לא טעם כלום עד שעשה מלאכה שנאמר ויניחהו בן עדר לעבדה ולשמרה [וגו'] מכל עין הגן אכול תאכל (בראשית ב' ט"ז וט"ח) יא; רבי מרפון אומר אף הקב"ה לא השרה שכנתו על ישראל עד שעשו מלאכה יב) שנאמר ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם (שמות כ"ה ח'); רבי יהודה בן בתירא אומר [אדם] שאין לו מלאכה לעשות מה יעשה אם יש לו חצר חרבה או שדה חרבה ילך ויתעסק בה שנאמר ששת ימים תעבוד ועשית כל מלאכתך (שם כ"ג י) ומה תלמוד לומר ועשית כל מלאכתך להביא את מי שיש לו חצרות או שדות חרות ילך ויתעסק בהן יג); רבי יוסי אומר יד) אין אדם מת טו) אלא מתוך הבטלה שנאמר ויגוע ויאסף אל עמיו (בראשית מ"ט ל"ג) הרי שנכפה ונפל על אומן שלו טז) ומת הא אינו מת אלא מתוך הבטלה היה עומד על ראש הגג יז) ועל שפת הנהר ונפל ומת אינו מת אלא מתוך הבטלה; שכן שמענו לאנשים ולנשים מנין שנאמר איש ואשה אל יעשו עוד מלאכה לתרומת הקודש (שמות ל"ו ו'). למפלים מנין שנאמר ויכלא חעם מהביא (שם יח): אמר רבי נתן בשעה שנתעסק משה

הבטלה יב) אמר להם לא שנו חכמים ז"ל אלא שאם חלה שנים או שלשה ימים הא לא מת זה אלא מתוך הבטלה יג); ר' אליעזר אומר גדולה היא מלאכה שכל הגוול את חבריו שזה פרושה צריך (לו) לילך אחריו אפילו למדי. פועל שהיה עושה עם בעל הבית (בכתובות) [בכתובות] אפילו אהת מרס יפה דיגר אוכל ואינו בוש יד). ועוד היה רבי אליעזר אומר גדולה היא מלאכה שכל ההנהגה שזה פרושה מן ההקדש מעל. הפועלים עשו הקדש ונוטלין שבתן מן ההקדש; רבי אלעזר בן עזריה אומר גדולה היא מלאכה שכל אומן ואומן יוצא ומשתבח באומנותו. [כאיהו צד הטרסס יוצא והכרכר על אזנו ומשתבח באומנותו. הצבע יוצא והאירא על אזנו ומשתבח באומנותו. הלבלר יוצא והקולמוס באזנו] ומשתבח באומנותו. הקב"ה קורא אותה מלאכתו שנאמר מלאכתו אשר עשה (בראשית ב' ב') בני אדם על אחת כמה וכמה טז);

רבי אומר גדולה היא מלאכה שאפילו לאדם שתי רבוא אינו יוצא לשוק עד שיתעטף. כאי זה צד יוצא בלגמית קשורה על ירכו טז) וחכיתו על כתיפו ומשתבח באומנותו. הקב"ה קורא אותה מלאכתו שנאמר מלאכתו אשר עשה (שם) (שאר) בני אדם על אחת כמה וכמה. ועוד היה רבי אומר יז) גדולה היא מלאכה שאפילו לאדם חצרו או גינה (חרנים) [חרבים] ילך ויעסק בהם כדי שיהא עסוק במלאכה יח); אמר לוי) מעשה כרבי יאשיהו שהיה מפנה את כליו מערב שבת עם חשיכה מבית זה לבית זה מזויות זה לזויות זה. אמרו לו רבי למה אתה עושה כך. אמר להם כדי שתעבור עלינו שבת שנאמר שבת וינפש (שמות ל"א י'): שבת מן המלאכה וינפש מן המחשבה כ):

הערות לנו"א

הערות לנו"ב

סופו לבוא לידי חילול שבת. יא) בספרים לעבדה ולשמרה והדר מכל עין הגן וגו' ומחקתי מלה זאת ע"פ כ"ע דליתא שם מלת ו ה ד ר והוספתי מלת וגו' מסכרא. ובעיקר הדברים ע' ב"ר פט"ז סיה. יב) בכ"ע אלא עד שעשו כזו. יג) בחרתי בנסחת התומ' וע"פ הצגתי מלת אדם תחת מלת מי שבספרים. ובכ"א וכן בספרים ישנים רוב"ב אומר מי שאין לו מלאכה לעשות ויש לו חצר חרבה או שדה חרבה ילך ויתעסק בהן שנאמר ששת וכי להביא את מי שיש לו חצרות או שדות ילך וכי ובכ"ע אדם שאין לו מלאכה מה יעשה וכי שנאמר ששת ימים תעשה מלאכה ומה ת"ל להביא מי שיש לו חצר חרבה או שדה ילך וכי וע"ע נ"ב פ"כ"א. יד) הצגתי הנוסחא שבתומ' וכן הוא בכל הכ"י ובדפוס ראשון. ובספרים הוגה ר' מרפון אומר ולא ארע למה. טז) בספרים נ"א לא נקנסת מיתר על האדם אלא וכי ובענין חרדש אפשר שדורש ויגוע כמו ויגוע ר"ל שנתיגע ויותר נראה שצ"ל ויגועו בלי דעת (אויב לוי י"ב) דלעיל מניה כתוב אם ישמעו ויעבדו ויכלו בטוב וגו' ואם לא ישמעו בשלח וגו'. ויעבדו דרש. והמעתיק אגב שיטתיה כתב ויגוע ויאסף. מן) כן הוא בתומ' ושם עוד נ"א שנכפל ובכ"א ודפוס ראשון שנפל ובכ"ע ונפל על ארון אבן שלו. ולא הגהתי מפני שבל"ס בבא זאת מקומה אחרי בבא דהיה עומד שאחר זה וע' גי"ב ובהערות שם אות י"ג. יז) בספרים ע"פ איהו נ"א ראש הגג ועל ראש הבירה ועל ראש הבנין. ומלות ועל שפת הנהר הם מסוגרים. ובכ"א מן והיה עומד עד הבטלה ליתא ועתומ"ס. יח) עי' מפרשים שמתקן למלת שכן בראש הפוסק וא"כ כי בל"ס איהו קוטעא יש כאן דעלה הוא קא שכו. ותגריא סירס זה והציג דברי ר' מרפון דלעיל אף הקב"ה לא השרה שכנתו על ישראל עד שעשו מלאכה וכי כאן כדי לבנון

שעוסק במלאכה ועי' במגן אבות שמביא כזה בשם מדרש. וע"ע נ"א. יט) אולי צ"ל אמרו. עי' מילתא וקהל בספק שבת וינפש וילקוט שם ופסקתא דבתי קמ"ז ע"ב. אמר ר' אייבו שבות מן המחשבה ע"כ. וברור שדרשה הוא היא ענין בפני עצמה ולא נקט לה הכא אלא מושם שהביא הפוסק.

פרק כב

ושנא את הרבנות שלא יבקש אדם גדולה לעצמו אלא אם כן גדלוהו אחרים שנאמר יהלך זר ולא פיך (משלי כ"ז א'); כן עזאי אומר אם נבלת בהתנשא (שם שם ל"ב) אם נבל אדם את עצמו בדברי תורה סופו להתגדל בהם באחרונה. רבי עקיבא אומר אם נבלת בהתנשא אם נבל אדם את עצמו בדברי תורה סופו להתגדל בהם באחרונה א) כאיזה צד היה אוכל ב' תמרים ב) גרוגרות ומצטער בגופו (ולא) [ולין] כפתחן של חכמים (ד"ל) סופו להתגדל בהם באחרונה. ואם גדל אדם את עצמו בדברי תורה סופו להתגדל באחרונה כגון הנבלה זו (שהוא) [שהיא] בן ג' ימים שאין אדם יכול לעמוד בריחה ג). רבי יוסי אומר רד למעלה עלה למטה אם השפיל אדם את עצמו למטה מגביהן אותו למעלה ואם הגביה את עצמו למעלה משפילין אותו למטה ד):

דבר אחר ושנא את הרבנות אלא שהרבנות קוברת לבעליה(ה) ואבק מלכות קשה. וכן הוא אומר וימת יוסף וכל אחיו (שמות א' ח') והלא יוסף היה הקטן שבהם אלא שהרבנות קוברת לבעליה ואבק מלכות קשה. וכן הוא אומר ויעבדו העם את ה' כל ימי יהושע [וגו'] (שופטים ב' ד') והלא יהושע היה קטן שבהם אלא שהרבנות קוברת לבעליה ואבק מלכות קשה. וכן הוא אומר [ויועץ המלך רחבעם את הזקנים אשר היו עומדים (מלכים א' י"ב ו')] והלא שלמה היה קטן שבהם אלא שהרבנות קוברת את בעליה ואבק מלכות קשה: רבי יוסי אומר צדיק וטוב לו צדיק ורע לו. רשע וטוב לו רשע ורע לו (ז). צדיק וטוב לו צדיק ורע לו (ח). צדיק בן רשע טובים. אבותיו וכו' לו לאכול בעולם הזה והוא זכה לעצמו לאכול בעולם הבא (ז). צדיק בן רשע שמעשיו טובים ואין מעשה אבותיו טובים. אבותיו לא זכו לו לאכול בעולם הזה והוא זכה לעצמו לאכול לחיי העולם הבא. רשע וטוב לו זה רשע בן צדיק שאין מעשיו טובים ומעשה אבותיו טובים. אבותיו זכו לו לאכול בעולם הזה והוא (לו) [לא] זכה לעצמו לאכול (ח"י) [לחיי] העולם הבא. [רשע ורע לו רשע בן רשע. אבותיו לא זכו לו לאכול בעולם הזה והוא לא זכה לעצמו לאכול לחיי העולם הבא]. רבי עקיבא אומר צדיק ורע לו צדיק וטוב לו רשע וטוב לו רשע ורע לו (ט). צדיק וטוב לו צדיק ורע לו (ט). צדיק וטוב לו צדיק ורע לו צדיק שיכול לעמוד בצדק אבל אין נוטלין ממנו נכסים כדי שיחא צדיק שלם (י). צדיק ורע לו צפוי היה (שינטלו) [שלא נטלו] נכסים מזה אבל (אין) נוטלין ממנו נכסים [כדי שיחא צדיק שלם. רשע וטוב לו צפוי היה שינטלו]

במלאכת המשכן לא רצה ליטול (י) עצה מנשיאי ישראל והיו נשיאי ישראל יושבין ושותקין ואומרין עבשיו יצטרך לנו משה (ז). כיון ששמעו שהעבירו קול במחנה שנאמר והמלאכה היתה דים אמרו אוי לנו שלא היה לנו שותפות במלאכת המשכן. עמדו והוסיפו דבר גדול מעצמם שנאמר והנשיאים הביאו את אבני השם (שם ל"ה כ"ז כא):

רשנא את הרבנות כיצד מלמד שלא יניח אדם עטרה מעצמו כראשו אבל אחרים יניחו לו (כ) שנאמר יהלך זר ולא פיך נכרי ואל שפתיך (משלי כ"ז ב'): אמר רבי עקיבא כל המגביה עצמו על דברי תורה למה הוא דומה לנבלה מושלכת (ג) בדרך כל עובר ושכ מניח ידו על חוטמו ומתרחק ממנה והולך שנאמר אם נבלת בהתנשא אם זמות יד לפה (שם ל"ז ל"ב). [א"ל בן עזאי דרשהו מענינו] (ד) אם מנבל אדם עצמו על דברי תורה ואוכל תמרים חרובים ולובש כנדים צואים ויושב ומשמר על פתח של חכמים כל עובר ושכ אומר שמא שומטה הוא זה לסוף אתה מוצא כל התורה כולה עמו (ה): רבי יוסי אומר רד מטה למעלה ולמעלה למטה כל המגביה עצמו על דברי תורה סוף שמשפילין אותו וכל המשפיל עצמו על דברי תורה סוף שמגביהן אותו (ו):

ואל תתודע לרשות כיצד מלמד שלא יצא לו לאדם שם ברשות כיון שיצא לו שם ברשות סוף נותנין בו עיניהם והורגים אותו ונוטלין הימנו כל ממנו (ז). כיצד היה חבירו [יושב] (ח) בשוק ואומר הקב"ה יחננו לפלוני (ט) היום יצאו מתוך ביתו מאה שוורים מאה רחלים ומאה עזים ושמע הימנו

הערות לג"ב

פ"כ"ב א) אולי עירובי ב' נוסחאות כאן שבאחת נשנה זה בשם ר"ע ובאחת בשם בן עזאי. ב) בכ"ה כיצד היה אוכל ב' תמרים. ג) ע"י נויא ובהערות שם אות כ"ה. ד) ע"י נויא ובהערות שם אות כ"ז. ה) בכ"ה את בעליה וכן לקמן. ועי' ברכות ג"ה ע"א. ו) בכ"ה חסדר צדיק וטוב לו רשע ורע לו רשע וטוב צדיק ורע לו. ז) בכ"ה לעצמו לעולם. ח) בכ"ה זה צדיק בן רשע. ט) בכ"ה ר"ע אומר צדיק וטוב לו צפוי היה וכו'. י) בכ"ה הנוסחא צפוי היה שלא ינטלו נכסים ממנו וכו'. אבל אין נוטלים נכסים ממנו מפני שהוא

הערות לג"א

הרבנים וצ"ע. יט) להנצל בכ"י ועתומ"י. כ) בכ"י צורך לנו ובכ"א נצטרך ועתומ"י. כא) בכ"י דבר גדול מעצמם מה דבר גדול הוסיפו מעצמם שנאמר וכו'. ועי' במדבר רבה פ"ב ס"ז ובניש. כב) בכ"י מלמד שלא ישא אדם עטרה מעצמו אבל אחרים ישאו לו עטרה. ובכ"א מרת מעצמו ליתא ועתומ"י. כג) בכ"י המושלכת. כד) הוגה כאן בספרים א"ל בן עזאי דרשהו מענינו. ובכ"י ובספרים ישנים ליתא והגרי"א מחקו ועי' ג"ב וצ"ע באות שאחר זה. כה) ע"י ביר פ"א וברכות ס"ג ע"ב ובילקוט משלי ר' תקש"ד. והנה בילקוט שם הציון אדר"ג ואיחא שם בן עזאי אומר אם מנבל אדם עצמו וכו' ע"ש. כו) בכ"י רד למעלה ותעלה למטה ותומ"י בשם ג"א היורד למעלה והעולה וכו'. ובכל הניסחאות יש לכוון הפירוש ש"ע הענוה יתעלה וע"י הגאון ישפ"ל ועי' שמות רבה פ"י מ"ה ס"ה ויקרא רבה פ"א ס"ה ותנחומא שם ולקמן פכ"ה. כז) בכ"י ממנו כל ממונו. כח) הוספתי ע"פ כ"י. כט) בכ"י

סרדיזט אחר והלך ואמר להגמון עמד והקיף ל) את כל ביתו ונטל ממנו כל ממנו עליו הכתוב ואמר מברך רעהו בקול גדול קללה תחשב לו (שם ב"ד י"ג) ;

דבר אחר אל תתודע לרשות לא) היה חבירו יושב בשוק ואמר הקב"ה יחננו לפלוני אותו היום הכנים לתוך ביתו כמה כורין של חטים כמה כורין של שעורים שמעו ממנו לסמים ובאו והקיפו את כל ביתו נטלו ממנו כל ממנו לשחרית אין לו כלום עליו הכתוב ואמר מברך רעהו בקול גדול וגו' לב) ;

דבר אחר אל תתודע לרשות כיצד מלמד שלא יכוין אדם לומר אני הוא שר העיר ואני הוא המושנה מפני שגוזלין לישראל לב) ;

דבר אחר אל יכוין אדם ליטול את הרשות שאף על פי שבראשונה פותחין לו פתח ומלויים לו באחרונה קשה לו לד) : אבטליון ואמר חכמים הזהרו בדבריכם שמא תורו דבר שלא כתלמוד תורה ותחובו חובת גלות ותגלו למקום מים

אל תתודע לרשות שכל מי שהוא מתודע לרשות נותנים פנים בו וזוקפים פנים בו. כיצד בני אדם עוברים בשוק. ראו כמה ברכות יש לזה. ברוך שכך עשה וברוך שכך נתן. שמעו הלסמים נכנסו אצלו בלילה ונטלו את נפשו ונשארו את ממנו. מי גרם לו אלו שברכו אותו בקול גדול שנאמר מברך רעהו בקול גדול וגו' (משלי כ"ז י"ד) ;

דבר אחר אל תתודע לרשות שאין

מדבקים אלא לצרכן נראין כאוהבים בשעת הנאתן ואין עומדים לו לאדם בשעת דוחקו יא) : אבטליון ואמר חכמים הזהרו בדבריכם שלא תחובו חובת גלות ותגלו למקום מים הרעים וישתו (התלמידים הבאים אחרים) יד) ממים הרעים וימותו ונמצא שם שמים מתחלל :

המים הרעים אלו הגוים שנאמר ויתערבו בגוים וילמדו ממעשיהם (תהלים ק"ו ל"ה). וי"א המים הרעים לגלות (לאבוד) (לשעבוד) קשה טו) : הלל ומנחם לא נחלקו יצא מנחם ונכנס הלל טז) :

פרק כג שמאי ואמר עשה תורתך קבע אמור מעט ועשה הרבה והוי מקבל את כל האדם כסבר פנים יפות א) : עשה תורתך קבע שלא תהא מקיל לעצמך ומחמיר לאחרים. או תהא מקיל לאחרים ומחמיר לעצמך. [אלא כשם שאתה מקיל לעצמך כך תהא מקיל לאחרים. וכשם שאתה מחמיר לעצמך] כך תהא מחמיר לאחרים שנאמר כי עזרא הכין לבבו לדרוש את תורת ה' ולעשות ואחר כך וללמד לישראל חוק ומשפט (עזרא ז' י"ב) ;

אמור מעט ועשה הרבה הצדיקים אומרים מעט ועושים הרבה שכן מצינו באברהם אבינו עליו השלום כשבאו המלאכים אצלו מרו ואמר יזקה נא מעט מים [וגו'] ואקחה פת לחם וגו' (בראשית י"ח ד' ה') מלמד שאפה לחם תשעה סאין [ושחט לחם ג'] בהמות. ומנין שאפה לחם תשעה סאין? שנאמר שלש סאים קמח סולת (שם ו' הרי ג'). לוישי ועשי עוגות (שם) הרי שש. מלמד שעשה לחם שלש אחרות מיני דובשנין ג). ומנין ששחט לחם שלש בהמות שנאמר ואל הבקר ריץ אברהם ויקח בן בקר (שם ז' ד) בן שלשי. רך בן שתיים. ומובן שנתו ה).

הערות לנ"א

הקב"ה יחננו פלוני אותו היום ונתומי הקב"ה יברכנהו. ל) כ"ה בכ"א ובתומי ובספרים ואמר לשר הלך והקיף ובכ"ע ובא והקיף. לא) אל תתודע לרשות ליתא בכ"י ונתומי. לב) בכ"ע אותו היום הכנים לתוך ביתו מאה כורים של חטים ומאה כורים של שעורים שמעו ממנו לסמים ואמר להבירו באו והקיפו את כל הבית ונטלו ממנו לשחרית אין לו כלום מה שיאכל. לג) כך היא הנוסחא בספרים ישנים. ובכ"י שלא יתכן אדם לומר אני שר העיר ואני שר המושנה (בל"ס צ"ל שר המושנה) מפני וכו'. ובספרים נסגרת עוד ניא ע"פ התומי שלא יכון אדם להיות שר העיר ושר המושנה מפני שגוזלים את ממונם לישראל והנריא גורם להיות אצל שר העיר. ועי' ב"ר פ' ע"ז ס"ו. לד) כן הוא בכ"י ובספרים וישנים. ובכ"ע קשה באחרונה לו והתומי מתק מלות ומליון לו. ובספרים פותחין לו פתח הנאה באחרונה פותחין לו פתח הקשה. ועי'

הערות לנ"ב

צדיק שלם. ונראה דמן אבל ואילך הוא רק אנב שיטפא אדרי דתני לה בהבנות האחרות. יא) בכ"ה שיחזור בתשובה. יב) עי' ברכות ז' ע"א דברי ר' יוסי מסבימים עם דברי ר' יוחנן בשם ר' יוסי שם. יג) בכ"ה הנוסחא אל תתודע לרשות. שאין קריבין לאדם אלא בשעת הנאתן ואין עומדין לו בשעת דוחקו. ועי' אבות פ"ב מ"ג. יד) הנהתי ע"פ המושנה. טו) עי' נ"יא ועפ"ז הגהתי. טז) עי' פ"ב דהגיגה ט"ז ע"ב ובירושלמי שם ונראה דאזיז קיטעא יש כאן.

פ"כ"ג א) עי' אבות פ"א מ"ט. והנה בכאן קדמו דברי שמאי לדברי הלל והוא ג"כ ישר יותר וכן בעריות שבו ברוב המקומות דברי שמאי קודם לדברי הלל. ויש להעיר שבכאן לא נזכר ג"כ ששמאי והלל קבלו משמעיה ואבטליון וצ"ע. ב) עי' נ"יא פ"ג ובהערות אות ג' שם. ג) עי' ב"ר פ' מ"ח ע"פ וימחר אברהם ר' אביתר אמר תשע סאין אפתה שלש לעוגות. שלש לחבין ושלש למינו מילוטמיה והוא מסכים עם דרשתינו כאן. ואילו יש ג"כ להגיה כאן לוישי הרי שש ועשי עוגות הרי תשע. והמלות מוני דובשנין הם בל"ס הוספת אות מעתיק בעין פירושו למילוטמיה ועי' בערוך ערך זה. ד) עי' נ"יא פ"ג ובהערות אות ה' שם ונראה להשלים כאן בן בקר אחר רך שנים ומוב' וי"א בן בקר שלש וכו'. ה) עי' ת"כ ויקרא פ"ג ופרה פ"א

הרעים לה) ואף התלמידים הבאים אחרים שמא יורו דבר משמכם שלא כתלמוד תורה ויחובו לו) חובת גלות ויגלו למקום מים הרעים: איזהו מים הרעים הוי אומר ויתערבו בגוים וילמדו מעשיהם (תהלים ק"ו ליה) לו: דבר אחר מים הרעים כמשמעו לה: וי"א שמא יגלו לעבודה קשה:

פרק יב

הלל ושמאי קבלו מהם הלל אומר הוי מתלמידיו של אהרן. אוהב שלום ורודף שלום. אוהב את הבריות ומקרבן לתורה: הוא היה אומר נגיד שמא אכד שמייה. ודלא מוסף יסף. ודלא יליף קטלא חיוב. ודאישתמש בתנא חלף: הוא היה אומר אם אין אני לי מי לי. וכשאני לעצמי מה אני. אם לא עכשיו איתני א):

אוהב שלום כיצד תלמד שיהא אדם אוהב שלום בישראל בין כל אחד ואחד בדרך שהיה אהרן אוהב שלום (בישראל ב) בין כל אחד ואחד שנאמר תורת אמת היתה בפיהו ועולה לא נמצא בשפתיו בשלום ובמישור הלך אתי ורבים השיב מעון (מלאכי ב' ו'). ר"מ אומר מה תלמוד לומר ורבים השיב מעון. כשהיה אהרן מהלך בדרך נקע [לו באדם רע או] באדם רשע ג) ונתן לו שלום. למחר בקש אותו האיש לעבור עבירה אמר אוי לי איך אשא עיני אחר כך ואראה את אהרן כושתי הימנו שנתן לי שלום. ונמצא ד) אותו האיש מונע עצמו מן העבירה. וכן שני בני אדם שעשו מריבה זה עם זה. הלך אהרן וישב לו אצל אחד מהם ואמר לו ה) בני ראה חברך מהו אומר מטורף את לבו וקורע את בגדיו ו)

יתן אל הנער (שם) זה וישמעאל שהיו מחנכין אותו למצות: הרשעים אומרים הרבה ועושים מעט שכן את מוצא בכלק שאמר לבלעם אל נא תמנע מהלוך אלי כי כבוד אכבדך מאד (במדבר כ"ב ט"ז) ואומר ויזבח בלק בקר וצאן (שם מ"ו) מה זבח לשמו (הסנוכה) (הסנופה) שבבקר (והסנוכה) (הסנופה) שבצאן. וישלח לבלעם ולשרים אשר אתו (שם שם) מה (שלח) [שילח] לשמו. ירך של בקר ולא כל הבקר. ירך מן הצאן (ולא) כל הצאן. וכאחרונה חזרו וקללו שנאמר ועתה ברח לך אל מקומך (שם שם כ"ד ו"א) ו):

והוי מקבל את כל האדם בסבר פנים יפות משל אם יתן אדם לחבירו ממון הרבה ואין פניו פשוטים לו כאלו לא נתן לו כלום. ואם לא יתן אדם לחבירו כלום ופניו פשוטים לו כאלו נתן לו ממון הרבה. לכך נאמר והוי מקבל את כל האדם בסבר פנים יפות ז):

פרק כד

הלל אומר הוי מתלמידיו של אהרן אוהב שלום ורודף שלום אוהב את הבריות ומקרבן לתורה א):

הוי מתלמידיו של אהרן עניו בדרך שהיה אהרן שנאמר בקשו את ה' כל עניו (ארץ) (הארץ) (צפניה ב' ג'). וכה"א ב) עקב ענוה יראת ה' (משלי כ"ב ד') ואומר וענוים יירשו ארץ (תהלים ל"ו י"א):

דבר אחר אוהב שלום ורודף שלום ללמדך שכל הנמיל שלום בארץ מעלה עליו הכתוב כאילו עשאו במרום שנאמר המשל ופחד עמו עושה שלום במרומו (איוב כ"ה ב'). וכי יש קטטה למעלה אלא ללמדך שכל הנמיל שלום בארץ מעלה עליו כאילו עשאו במרום שנאמר המשל ופחד עמו עושה שלום במרומו ג). וכה"א ד) לא ברא הקב"ה לא מאה מיכאל ולא מאה גבריאל אחד וגבריאל אחד שכל

ענוה יראת ה' (משלי כ"ב ד') ואומר וענוים יירשו ארץ (תהלים ל"ו י"א):

הערות לנו"א

מאירי למושגה זאת. לה) בספרים שמא יורו משמכם דבר שלא זכו ובכ"א ובספרים ושנים שמא הורו. והתומיו כתב שצ"ל תורה. ועי' תנא דבי אליהו רבה פ"ב דאיתא התם כך שנו חכמים והזרו בדבריהם שמא תורו דבר אחר שלא מן התורה ותחייבו עליו מיתה לשמים ואף התלמידים הבאים אחרים יורו משמכם דבר אחר שלא מן התורה ויתחייבו עליו מיתה לשמים ח"ו ונמצא שם שמות מתחלל ע"כ. ובכ"ב ע איתא שמא תורו. וע"פ כ"ז זה ביצורה התדא"ר הצגתי הנוסחא בפנים שמא תורו דבר וכו'. לו) הגהתי ע"פ כ"י"ע ובספרים תחובו והכא בתלמודים איירי. לו) עי' שור השוים רב פ"ח ע"פ מים רבים ובתדא"ר שם. לה) זיל המאירי במשנה זו וכבר הלשון מורגל בדבריו רבותינו לקראו לדבריו מינות מים הרעים נמשך למה שנמשלו דבריו תורה למים וכו' והוא שאמרו ז"ל בספרו עקב שתה מים מבוראך כד"ש בן מנסיא שהיה אומר שתה מים ממי שבראך ואל שתה מים עכורים להמושך אל דבריו המינים ע"כ. ועי' ספרי עקב פי' מ"ח ונראה שנוסחת המאירי שם היתה מושגה קצת. ועי"פ אשפר שבמשמעו כאן כוונת על מינות לפי שהמשל היה ידוע וע"ע נ"ב.

הערות לנו"ב

מ"ב ור"ה י' ע"ב. ו) עי' במדבר רבה פ' ב' ותנוחמא פ' בלק קצת בענין זה. ופירושו מלת נוספת הוא רעה וכחושה. ז) עי' נו"א שם. פכ"ד א) עי' אבות פ"א מ"י"ב. ב) בכ"ה וכת"י. ג) עי' ספרי במדבר פי' מ"ב פסוקת דר"י ג' ע"א ובהערות שם את מ"ו שמות רבה פ"י"ב וקרא רבה פ"ט במדבר פ"א ופ"י"ב ופרק השלום בענין השלום שבין המלאכים. ד) אולי צ"ל וכא"א ר"ת וכן אתה ע"פ לא שתו וכו'. ואנכי מתקתים ע"פ כ"י"ע וכן מורה החמשך לקמן שלא היו בהאדר"ג וע"ע תומ"י. ב) הוספתי ע"פ כ"י"ע ובספרים ליתא. ג) הגהתי והוספתי ע"פ כ"י"ע ועי' לעיל פ"ט גבי בבא דואל תתחבר לרשע ובספרים פגע בו באדם רשע. ד) כן הוא בכ"י"ע ובספרים נמצא. ה) כן הוא בכ"י"ע ובספרים אמר לו. ו) הגהתי ע"פ החמשך דלקמן ובספרים כגרו.

אומר אוי לי היאך אשא את עיני ואראה את חברי ביושתי
 הימנו שאני הוא שסרחת עלי. הוא יושב אצלו עד שמסיד
 קנאה מלכו והולך אהרן ויושב לו אצל האחר וא"ל בני
 ראה חברך מהו אומר מטרף את לכו וקורע את בגדיו (ז)
 ואומר אוי לי היאך אשא את עיני ואראה את חברי ביושתי
 הימנו שאני הוא שסרחת עלי. הוא (ח) יושב אצלו עד
 שמסיד קנאה מלכו. וכשנפגשו (ט) זה בזה גפפו ונשקו זה
 לזה. לכך נאמר ויבכו את אהרן שלשים יום כל בית ישראל
 (במדבר כ"ג) ; דבר אחר מפני מה בכו ישראל את אהרן
 שלשים יום מפני שדן אהרן דין אמת לאמתו מנין לא אמר
 לאיש שסרחת ולא לאשה שסרחת לכך נאמר ויבכו אותו
 כל בית ישראל. אבל משה שמוכיח בדברים קשים נאמר
 ויבכו בני ישראל את משה (דברים ל"ד ח') ועד כמה
 אלפים היו בישראל שנקראו שמם (י) אהרן שאלמלא
 אהרן לא בא זה לעולם (י"א). וי"א לכך נאמר ויבכו את
 אהרן שלשים יום כל בית ישראל (י"ב) מי שרואה משה
 רבינו שעומד ובוכה והוא לא יבכה (י"ג). וי"א מי שרואה
 אלעזר ופינחס שהם שני כהנים גדולים שעומדים ובוכים
 והוא לא יבכה ;

זמן שהוא קוראו הוא רץ ובא ועושה
 שליחותו (ה). וכן הוא אומר ויהי כרד ואש
 מתלקחת בתוך הברד שמות ט' כ"ד) לא האש
 מזיק את הברד ולא הברד מזיק את האש.
 לפיכך (ו) ברא המקום מלאכי אש ומלאכי
 ברד ואינן מזיקין זה את זה ;

דבר אחר אהב שלום ורודף שלום
 אפילו אתה רץ אחריו מעיר לעיר ומכרך לכרך
 וממדינה למדינה אל תמנע מלהמיל שלום
 שהוא שקול כנגד כל המצות שבתורה (ז) ;
 שאל אבנימלך הגרדי (אל) [את] רבן
 גמליאל איזהו (ח) כבודו של עולם. א"ל שלום.
 א"ל מנין. [א"ל] הרי הוא אומר יוצר אור ובורא
 חשך עושה שלום ובורא את הכל מאחד
 שברא המקום את השלום חזר ובורא את הכל (ט) ;
 וכן הוא אומר סור מרע ועשה טוב בקש
 שלום (תהלים ל"ד ט"ו). רבי יוסי אומר אם
 ישב אדם (י) בתוך ביתו ואינו יוצא לשוק
 היאך הוא ממיל שלום בין אדם לחבירו. אלא
 מתוך שהוא יוצא לשוק הוא רואה בני אדם
 (מתכנים) [מתנצנים] ונכנס ביניהם ומפשרם ;
 על [כל] המצות שבתורה (יא) מהו אומר כי
 יקרא קצפור (דברים כ"ב ו') כי תפגע שור אויבך
 (שמות כ"ג ד') כי תראה חמור שונאך (שם ש"ה)
 מצוה שהוא באה על ידך את זקוק לה
 לעשותה (י"ב) ;

באותה עעה בקש משה (טו) מיתה כמיתתו [של]
 אהרן (טז) מפני שראה מטתו (יז) מוצעת בכבוד גדול וכתות
 כתות של מלאכי השרת סופדות אותו. וכי בינו לבין אדם
 שאל והלא בינו לבין עצמו שאל ושמע הקב"ה לחישתו.
 [ומנין שבקש משה מיתה כמיתתו של אהרן ושמע לחישתו] (יח)
 שנאמר מות בהר אשר אתה עולה שמה והאסף אל עמך

דבר אחר הוי מתלמידיו של אהרן מלמד שהיה אהרן שואל בשלום בוגדי ישראל והיה אחד מהם
 מכקש לעשות עבירה והיה אומר (הוא) [אוי לי יי] מחר יבא אהרן וישאל בשלומי היאך אני משיבו
 והיה בוש ולא היה סורה. וכן איש שהיה צוהב עם חבירו היה אהרן הולך (לו) [אצלו] ואומר לו בני למה

הערות לנ"א

בכ"ע היה מטרף את לבו וקרע את בגדיו ומחנק את דעתו ואולי
 צ"ל ומחנק את עצמו ובבילקוט מלאכי ר' תקפ"ה ע"ש. (ז) בכ"ע כהוא
 אומר מטרף את לבו וכו' כדלעיל. (ח) והוא בכ"ע (לעיל הוא כבספרים).
 (ט) בכ"ע וכשנפגשו וכו' ונשקו זה את זה. (י) חשיבוש והמירוס מבואר
 וע' מפרשים וע' ילקוט חוקת בפסוק ויבכו את אהרן שמביא שם בשם
 האדרי"כ למשה לא בכו אנשים מפני שמוציא דין אמת לאמתו ואהרן
 לא אמר לאיש סרחת ולאשה סרחת ולא עוד אלא שהיה רודף שלום
 וכו' ע"ש וברור שבעל הילקוט קטעו וסורס הדברים כפי
 הענין שם ובילקוט אבות כ"ז שמביא שם כל פסקא זאת איתא הכי
 ועליו נאמר ויבכו את אהרן שלשים יום כל בית ישראל למשה לא בכו
 כי אם אנשים בלבד מפני שמוציא את הדין לאמתו ומימיו לא אמר
 לאיש סרחת ולאשה סרחת אבל משה היה מוכיח בדברים ע"כ וגם
 נוסחא זאת קמועה אבל מרבירי שניהם יש ללמוד להגיה פסקא זאת
 בדרך כזה. למשה לא בכי כי אם אנשים בלבד מפני שמוציא את הדין
 אמת לאמתו ואהרן מימיו לא אמר לאיש סרחת ולאשה סרחת לכך נאמר
 וכו'. וע"ע תורת כהנים פ' שמיני בפסוק ויקרא משה אל מישאל וביקרא
 רבה פ"ג וסתהדרין ו' ע"ב ומסתב כלה (כפי שנדפס ע"י ר' נתן קורנעל) פ"ג. ובספר מגילת המאור ס' ש"ד. (יא) שמום ליתא בכ"ע.
 (יב) בכ"י וכן בדפוסים ושנים שאלמלא אהרן וכו'. ובספרים נוסף ע"י התומ"י אחרי מלת לעולם שהיה מושים שלום בין איש לאשתו
 ומדורגין זה לזה והיו קורין שם הילוד על שמו ע"כ אבל הוותיה מוכיח עליו שהוא רק הוספת איהו מעושה ע"כ מחרתיו. (יג) מן לכך
 נאמר עד בית ישראל ליתא בכ"י ועתומ"י. (יד) הגהתי ע"פ כ"ע ובספרים וי"א שכל מי שרואה נושה רבינו ויושב ובוכה מו לא יבכה. וכן
 הגהתי לקמן מלת והוא במקום מו. וע' איכה רבה פ"א בפסוק שמעו כי נאנחה אני. מו. כן הוא בכ"ע ובספרים למות כמיתת וכו'.
 (טז) הגהתי ע"פ ההמשך דלקמן וכן הוא בכ"ע. (יז) בכ"ע מטתו של אהרן. יח' הוספתי ע"פ כ"ע ובספרים ליתא.

הערות לנ"ב

אומר. (ח) ע' נ"יא פ"ב. (ז) אולי צ"ל וכן או יותר נכון
 שהוא רק הוספת המעתיק וצ"ל פירושו וע' בפסיקתא
 ר"כ ובתענית שם. (ז) ע' נ"יא. (ח) בכ"יה אמר לו
 איהו. (ט) מן מאחר עד הכל ליתא בכ"יה. ובעיקר
 הדברים הנה אין זה מקרא אלא סידרו כך בברכת ק"ש.
 ובשיעור מ"ה ז' איתא עושה שלום ובורע רע וע' בתורת
 כהנים פ' בחוקות ובמסורת התלמוד שם אמת ה' ובילקוט
 ויקרא ר' תרע"ב. וע"ע ב"ר פ"א ס"ט פילוסופי ארז
 שאל את ר"ג וכו' ואולי איהו עירובוב דברים והתדמות
 יש כאן. (י) בכ"יה ישב לו לאדם. (יא) הגהתי על
 ידי הדוגמאות. (יב) ע' ויקרא רבה פ"ט ס"ט ובג"ש
 ועל פי זה נראה להשלים כאן המלות ואם לאו
 אי אתה זקוק לעשותה אבל כאן בקש שלום ורדפתו
 בקשהו ממקומם ורדפתו למקום אחר. (יג) בכ"יה
 היה אם אחר כהם וכו' והיה מחשב אילו מתור וכו'.

וע"ע תורת כהנים פ' שמיני בפסוק ויקרא משה אל מישאל וביקרא
 רבה פ"ג וסתהדרין ו' ע"ב ומסתב כלה (כפי שנדפס ע"י ר' נתן קורנעל) פ"ג. ובספר מגילת המאור ס' ש"ד. (יא) שמום ליתא בכ"ע.
 (יב) בכ"י וכן בדפוסים ושנים שאלמלא אהרן וכו'. ובספרים נוסף ע"י התומ"י אחרי מלת לעולם שהיה מושים שלום בין איש לאשתו
 ומדורגין זה לזה והיו קורין שם הילוד על שמו ע"כ אבל הוותיה מוכיח עליו שהוא רק הוספת איהו מעושה ע"כ מחרתיו. (יג) מן לכך
 נאמר עד בית ישראל ליתא בכ"י ועתומ"י. (יד) הגהתי ע"פ כ"ע ובספרים וי"א שכל מי שרואה נושה רבינו ויושב ובוכה מו לא יבכה. וכן
 הגהתי לקמן מלת והוא במקום מו. וע' איכה רבה פ"א בפסוק שמעו כי נאנחה אני. מו. כן הוא בכ"ע ובספרים למות כמיתת וכו'.
 (טז) הגהתי ע"פ ההמשך דלקמן וכן הוא בכ"ע. (יז) בכ"ע מטתו של אהרן. יח' הוספתי ע"פ כ"ע ובספרים ליתא.

כאשר מת אהרן אהיך כהר ההר (דברים ל"ב כ"א) הא למדת שבקש [משה] (י) מיתה כמיתתו של אהרן; באותה שעה א"ל למלאך המות לך הבא לי נשמתו של משה. הלך מלאך המות ועמד לפניו אמר לו משה תן לי נשמתך. גער בו אמר לו במקום שאני יושב אין נותנין לך רשות לעמוד ואתה אמת תן לי נשמתך (ב) גער בו והוציאו בניפיה. עד שאמר לו הקב"ה למשה משה (א) דייך העולם הזה שדרי העוה"ב שמור לך [שכבר המקום מתוקן לך] (ב) מששת ימי בראשית שנאמר ויאמר ה' הגה מקום אתי ונצבת על הצור (שמות ל"ג כ"ב). נמלה הקב"ה לנשמתו של משה וגנזה תחת כסא הכבוד (ג). וכשנמלה לא נמלה אלא בנשיקה (ד) שנאמר על פי ה' (דברים ל"ד ח'); לא נשמתו של משה בלבד נגזזה תחת כסא הכבוד אלא [כל] (ה) נשמתן של צדיקים נגזזות תחת כסא הכבוד שנאמר והיתה נפש אדוני צרורה בצרור החיים (שמואל א' כ"ה כ"ט). יכול אף של רשעים כן ת"ל ואת נפש אויבך יקלענה בכף הקלע (שם שם) אף על פי שזורק ממקום המקום אינו יודע על מה שתסמוך (ו). אף כן נשמתן של רשעים זוממות והולכות ושוממות בעולם ואינן יודעות על מה שייסמוכו (ז); שוב א"ל [הקב"ה] (ח) למלאך המות לך והבא לי נשמתו של משה הלך למקומו בקשו ולא מצאו. הלך אצל הים הגדול א"ל משה בא לכאן. א"ל מיום שעברו ישראל (ט) בתוכי שוב לא ראיתיו. הלך אצל הרים וגבעות וא"ל משה בא לכאן אמרו לו מיום שקבלו ישראל את התורה בך סיני (י) שוב לא ראיתוהו. [הלך] אצל שאול ואברון אמר להם משה בא לכאן. אמרו לו שמו שמענו ואותו לא ראינו. [הלך] אצל מלאכי השרת א"ל משה בא לכאן (יא). א"ל אלהים הבין דרכו והוא ידע את מקומו (ב) אלהים גנזו לחיי העולם הבא ואין כל בריה יודעת שנאמר והחכמה מאין תמצא ואיזה מקום בינה לא ידע אנשי ערכה ולא תמצא בארץ החיים תרום אמר לא ידע היא וים אמר אין עמדי (איוב כ"ה י"ג י"ד ט"ו)

צהבת את ריעך (ד) עכשיו בא אצלי בוכה (ומתחנן) [ומתחרט] ואומר אוי לי שצהבתי עם חברי (ט) שהוא גדול ממני הריני עומד בשוק לך ובקש לי ממנו. [מניח זה והולך אצל אהרן ואומר לו בני למה צהבת עם חקיך עכשיו בא אצלי וכו']. כיון שיצאו לשוק ופגעו זה בזה היו מנפפין זה את זה (ט) ומנשקים זה את זה. וכך היה אהרן עושה כל הימים עד שהיה מטיל שלום בין אדם לחבירו (י). וכן איש שהיה צרוב עם אשתו ומשלחה מכירתו והיה אהרן הולך אצלו ואומר לו (י) בני למה צהבת עם אשתך. אומר לו על שסרחא עלי. א"ל הרי אני עורכה שאינה סורחת עוד עליך מעתה (י). הולך לו אצל אשתו ואומר לה בתי למה צהבת את בעליך (ב). אמרה לו שהכני וקללני. אמר לה הריני עורבו ושאינו מכך ולא מקללך עוד מעתה (א). וכך אהרן עושה כל ימיו עד שהיה מכניסה לתוך ביתו (ב) והיתה מתעברת ויולדת כן ואמרה לא נתן לי הבן הזה כי אם בזכות אהרן (ג). ויש אומרים יותר מנ' אלפים מישראל היה שמם אהרן. וכשמת (הלינו) [חלצו] על ממתו יותר מכ"ד אלפים (בני) [בנים] ובני בכך נאמר ויבנו את אהרן שלשים יום כל בית ישראל (במדבר כ' כ"ט כ"ד):

פרק כה

במשה מה הוא אומר ויבנו בני ישראל את משה (דברים ל"ד ח'). באהרן מהו אומר ויראו כל העדה כ"י גוע אהרן (במדבר כ' כ"ט) ומפני מה לאהרן בנו א' כל ישראל ומשה לא בנו [לו] אלא מקצתם. אלא משה היה דיון ואי אפשר לדיון לזכות שני בעלי דינין כאחת אלא לזכות את הזכאי ולחייב את החייב (ב). אהרן לא היה דיון אלא מטיל שלום בין אדם לחבירו לפיכך אהרן בנו לו כל ישראל ומשה לא בנו לו כל ישראל ומשה לא בנו לו אלא מקצתן. אלא כשמת אהרן הפשיט משה את בגדיו והלבישם לאלעזר בנו (ד) שנאמר ויפשיט משה את אהרן את בגדיו [וגו'] שם שם (יח) לפיכך אהרן בנו לו כל ישראל ומשה לא בנו לו אלא מקצתן (ה):

הערות לנ"ב

(ד) בכ"ה הצהבת ועי' לעיל פ"י טו) בכ"ה אתחברני. (טז) בכ"ה זה ליה. (יז) מן וכך היה עד לחבירו ליתא בכ"ה. (יח) בכ"ה אמר לו. (יט) בכ"ה עליך עוד ומלת מעתה ליתא. (כ) בכ"ה עם בעליך. (כא) עוד ליתא (כד) עי' ג"ר שם וע"ע ב"ק י"ז ע"א בענין חזקה שהלכו לפני מטתו ל"ו אף חלוצי בתף. פ"כ"ה א) בכ"ה אהרן בנו לו. (ב) בכ"ד כאן עוד משה היה דיון והיה מזכה את הזכאי ומחייב את החייב ומחלקו ע"פ כ"ה דליתא שם. (ג) בכ"ד מקצתן אלא משה היה דיון ואהרן לא היה דיון ומחלקו ע"פ כ"ה. (ד) כן הוא בכ"ה ובכ"ד והלבישו את אלעזר. (ה) עי' ג"ר ובהרוגמאות הרמזות שם אות י' ואת ל"ג ובפרט בילקוט מסעי רמז תשפ"ז ואולי איזה קטעא יש כאן.

הערות לנ"א

(ט) הוספתי ע"פ כ"י"ע. (כ) מן גער בו עד תן לי נשמתך ליתא בכ"ה ועומי ועי' הגויגה ט"ו ע"א וצ"ע. (א) בכ"י"ע משה משה. (ב) הוספתי ע"פ כ"י"ע ובספרים ליתא. ובתומי"ו ג"א שכבר מוקמך ת' המלות שהרי עוה"ב. (ג) בספרים כסא הכבוד שנאמר והיתה נפש אדוני צרורה בצרור החיים ואין לי ספק ששנתרוב לכאן מדרקמן ומחלקיו ע"פ הכ"י"ע. (ד) כן הוא בכ"י ובספרים כשנמלה לא נמלה וכו'. (ה) הוספתי ע"פ כ"י"ע ובספרים ליתא. (ו) בספרים הגוה כאן משל למח"ד לאחד שנמל את האבן ונתנו בתוך הקלע אע"פ וכו'. אבל בספרים ישנים ובכ"י ליתא ויותר היה נראה למחוק מלת אע"פ ולהגיגה שגורק ואינו יודע וכו'. ובכ"י"ע על מות שחשמוך. (ז) עי' ספרי במדבר פ"ו מ' וע"ע שבת קנ"ב ע"ב וקהלת רבה פ"ג. (ח) כ"ה בכ"י"ע ובספרים אמר ליה למי"ה. (ט) בכ"י"ע שעבר ישראל. (י) ואמרו לו וכו' תורה מרר סניו בכ"י"ע. (יא) בכ"ה מן אמרו לו עד בא לכאן ליתא ועומי"ו. והוספתי מלת הלך ב' פעמים לפי כ"י"ע. (לב) לישנא דקרא נקט כמו שהוא באיוב כ"ה.

מפני מה אהרן בכו לו כל ישראל ומשה לא בכו לו כל ישראל. אלא כשמת אהרן ירד משה ואלעזר מן ההר בוכים ומספידים ובגדיהם קרועים מי לא יראה ויספור כנגדם. כשמת משה לפני מי היו בוכים? לפיכך כשמת אהרן בכו לו כל ישראל ומשה לא בכו לו אלא מקצתם. [ועוד] כשמת אהרן נסתלקו ענני הכבוד? והיו כל אומות העולם רואים את ישראל שרוים לשבטיהם? שנאמר ויראו כל העדה [שם שם כ"ט]. מה ת"ל ויראו [אלא ויראו] לפיכך בכו לו כל ישראל ומשה לא בכו לו אלא מקצתם? [כיון שראו ישראל ממתו של אהרן מוצעת בכל כבודו של עולם ומלאכי השרת עומדים ומספידים ובגדיהם קרועים?] [באותה שעה [ידעו] כל בני ישראל שמת אהרן:]

כיון שראה משה ממתו של אהרן מוצעת ומלאכי השרת עומדין ומספידין [נתחמד א] לאותה מיתה שנאמר ומות בהר אשר אתה עולה שמה [לומר] [וגו'] כאשר מת אהרן

אחיך [דברים ל"ב ז] באותה מיתה שחמדת. וכיון שהגיע קיצו של משה להפטר מן העולם בא מלאך המות ועמד כנגדו [זעפו ומסלקו] [זעפו משה וסלקו] בנייפה. אמר מה אם בשליחותי לא [יוכל] [היית יכול] לעמוד אחיך אתה מבקש למסור לך נשמתו [י]. אם בשעה [שהיית] יושב לא היית יכול לעמוד ואיך אתה מבקש למסור לך נשמתו. הלא לך מלאך המות אצל הנבורה אמר לו רבש"ע משה עבדך אינו מבקש למסור לי את נשמתו. הלא לך משה אצל הנבורה [ואמר] רבון העולמים הודיעני לאיזו מיתה אני מת אם לענין הראשון כבר נגזרה עלי גזירה שלא אכנס לארץ ח"ו ושימצא בידי עון [י]. משיבה אותו רוח הקודש [אמר] [ואמרה] לו משה מוצל את אין בידך עון. אין אתה מת אלא על גזירת אדה"ר [שנאמר] אביך הראשון חטא [ישע"י מ"ג כ"ד יד]. בשר המקום למשה שהוא נוטל נשמתו בעולם הזה ומחזירה לו לעולם הבא [ט]. נטל הקב"ה נשמתו של משה ונתנה עם נפשותיהם של צדיקים תחת כסא הכבוד להיות לו מודה ומשבח [טז] שנאמר יעלו חסידים בכבוד [וגו'] רוממות אל כרונם [וגו'] לעשות נקמה בגוים [וגו'] לאסור מלכיהם בזקים לעשות בהם משפט כתוב [תהלים קמ"ט ח' ח' יז]. כיון שראו ישראל ממתו של משה מוצעת מכל כבודו של עולם [כלפי] [על כנפי] השכינה על תחום ארבעת מיל מנחלת בני ראובן עד בני גד שנאמר עלה אל הר חעברים הזה [הר נבו] [דברים ל"ב כ"ט]. ומנין שמת בנחלת ראובן שנאמר ובני ראובן בנו את חשבון [וגו'] ואת נבו ואת בעל מעון [במדבר ל"ז ל"ח]. ומנין שנקבר בנחלת בני גד שנאמר ולגד אמר ברוך מרחיב גב [וגו'] וירא ראשית לו כי שם

אכדון ומות אמרו באזנינו שמענו שמעה [שם שם כ"ב]. אף יהושע היה יושב ומצטער על משה עד שאמר לו הקב"ה יהושע למה אתה מצטער על משה משה עבדי מת [א]. רודף שלום כיצד מלמד שיהא אדם רודף שלום בישראל בין כל אחד ואחד בדרך שחיה אהרן רודף שלום בישראל בין כל אחד ואחד שנאמר סור מרע ועשה טוב בקש שלום ורדפו [תהלים ל"ד ט"ו]. רבי שמעון בן אלעזר אומר אם יושב אדם במקומו ושותק הא"ך רודף שלום בישראל בין כל אחד ואחד אלא יצא ממקומו [ד] ויזוזר בעולם וירדוף שלום בישראל שנאמר בקש שלום ורדפו. הא כיצד בקשהו במקומך רדפו למקום אחר [ה]. אף הקב"ה עשה שלום במרום. ואיזה שלום עשה הקב"ה במרום [ז] שלא קרא עשרה גבריאל עשרה מיכאל עשרה אוריאל [ז] עשרה רפאל כדרך שבני אדם קורין עשרה ראובן עשרה שמעון עשרה לוי עשרה יהודה. שאלמלא עשה כדרך שבני אדם עושין [ה] כיון שקרא לאחד מהם באין לפניו ומתקנאין זה בזה אלא קרא גבריאל אחד מיכאל אחד כיון שקרא לאחד מהם בא [ועמד] לפניו [ט] ומשגרו לכל מקום שירצה. ומנין שיריאים זה את זה ומכבדין זה את זה וענותנין מבני אדם.

אחיך [דברים ל"ב ז] באותה מיתה שחמדת. וכיון שהגיע קיצו של משה להפטר מן העולם בא מלאך המות ועמד כנגדו [זעפו ומסלקו] [זעפו משה וסלקו] בנייפה. אמר מה אם בשליחותי לא [יוכל] [היית יכול] לעמוד אחיך אתה מבקש למסור לך נשמתו [י]. אם בשעה [שהיית] יושב לא היית יכול לעמוד ואיך אתה מבקש למסור לך נשמתו. הלא לך מלאך המות אצל הנבורה אמר לו רבש"ע משה עבדך אינו מבקש למסור לי את נשמתו. הלא לך משה אצל הנבורה [ואמר] רבון העולמים הודיעני לאיזו מיתה אני מת אם לענין הראשון כבר נגזרה עלי גזירה שלא אכנס לארץ ח"ו ושימצא בידי עון [י]. משיבה אותו רוח הקודש [אמר] [ואמרה] לו משה מוצל את אין בידך עון. אין אתה מת אלא על גזירת אדה"ר [שנאמר] אביך הראשון חטא [ישע"י מ"ג כ"ד יד]. בשר המקום למשה שהוא נוטל נשמתו בעולם הזה ומחזירה לו לעולם הבא [ט]. נטל הקב"ה נשמתו של משה ונתנה עם נפשותיהם של צדיקים תחת כסא הכבוד להיות לו מודה ומשבח [טז] שנאמר יעלו חסידים בכבוד [וגו'] רוממות אל כרונם [וגו'] לעשות נקמה בגוים [וגו'] לאסור מלכיהם בזקים לעשות בהם משפט כתוב [תהלים קמ"ט ח' ח' יז]. כיון שראו ישראל ממתו של משה מוצעת מכל כבודו של עולם [כלפי] [על כנפי] השכינה על תחום ארבעת מיל מנחלת בני ראובן עד בני גד שנאמר עלה אל הר חעברים הזה [הר נבו] [דברים ל"ב כ"ט]. ומנין שמת בנחלת ראובן שנאמר ובני ראובן בנו את חשבון [וגו'] ואת נבו ואת בעל מעון [במדבר ל"ז ל"ח]. ומנין שנקבר בנחלת בני גד שנאמר ולגד אמר ברוך מרחיב גב [וגו'] וירא ראשית לו כי שם

הערות לנו"ב

1) בכ"ה היו כל ישראל בוכים ומספידים לפניו כשמת משה לפני מי היו מספידין. 2) בכ"ה כבוד. 3) שרוים לשבטיהם ליתא בכ"ה. 4) ע"י ר"ה ג' ע"א. ובשאר דוגמאות. 5) שוטא דלישנא בעלמא ובליקוט מסעי שם ליתא רק ומספידין. 6) בכ"ה נתחמד משה. 7) אולי היא הכונה שלא יכול לעמוד נגד אהרן שבשליחותו של משה לקח המתה לעצור המגפה. וע' במדבר רבה פ"ט ס"ב ובנ"ש יג. בכ"ה לענין ראשון ופ"ר מהרש"ץ ד"ל חטא של מי מריבה. ואולי צ"ל לענין וכו'. 8) בכ"ה עידי חטא ע"ב אמרתו לך עפר אתה ואל עפר תשוב אמנם בישרו המקום יתברך ויתעלה למשה. 9) בכ"ה עוד וכן עשה שנאמר וימת שם משה עבד ה' [וגו'] מה ת"ל עבד ה' מלמד שבישורו הקב"ה למשה שהוא נוטל נשמתו בעוה"ז ומחזירה לעוה"ב נטל וכו'. 10) בכ"ה עם נפשות הצדיקים להיותה מודית ומשבתת לו. 11) ע"י בתובות ק"ד ע"א וע"י פסיקתא רבתי ה' ע"א ובמ"ע שם דר"ש להאי קרא אשעת סוקן של צדיקים מן העולם.

הערות לנו"א

12) הוגה בספרים ע"י התומ"י ומצטער על משה שלא ידע היכן הוא עד שאלו וכו'. אבל הוא נראה כתוספת מודולדת ובכ"י ליתא ולפיכך מחקתיו. ובעיקר הדברים ע"י ספרי דברים פי ש"ד ושל"ד וע"י ולקוט מסעי וילקוט וילך ודברים רבה י"א ומדרש פטירת משה ורבו האגרות בענין זה. וכל פוסקא זו נשנית כאן אנב גררא שהביא המקרא דויבכו אותו כל בית ישראל שהיה רודף שלום. 13) בכ"ה רודף שלום בישראל אלא יצא ויחזור וכו' ובכ"ה מן אלא עד בישראל ליתא ועתומ"י. 14) בכ"ה במקום אחר. 15) בכ"ה מהו השלום שעשה במרום הקב"ה. 16) ובכ"ה נוראל סראל ובכ"ה ובתומ"י סמאל. 17) שאלמלא עשה כן בכ"י וגם בכ"ה שבתומ"י. 18) ל"ט כ"ה בכ"ה ובכ"ה שקרא אחד מהם ובספרים שקרא אחד למשה. 19) בכ"ה עוד וכן עשה שנאמר וימת שם משה עבד ה' [וגו'] מה ת"ל עבד ה' מלמד שבישורו הקב"ה למשה שהוא נוטל נשמתו בעוה"ז ומחזירה לעוה"ב נטל וכו'. 20) בכ"ה עם נפשות הצדיקים להיותה מודית ומשבתת לו. 21) ע"י בתובות ק"ד ע"א וע"י פסיקתא רבתי ה' ע"א ובמ"ע שם דר"ש להאי קרא אשעת סוקן של צדיקים מן העולם.

שבישעה שפותחין את מ) פיהם ואומרים שירה זה אומר לחבירו פתח אתה שאתה גדול ממני וזה אומר לחבירו פתח אתה שאתה גדול ממני מא). לא כדרך שבני אדם עושין שזה אומר לחבירו אני גדול ממך וזה אומר לחבירו אני גדול ממך נב). ויש אומרים כתות כתות הן כת אחת אומרת לחברתה פתחי את שאת גדולה ממני. שנאמר וקרא זה אל זה ואמר (ישעיה ו' ג') מנ):

אוהב את חבריות כיצד מלמד שיהא אדם אוהב את חבריות ולא יהא שונא את חבריות שכן מצינו באנשי דור הפלגה שמתוך [שהיו] אוהבין זה את זה מו) לא רצה הקב"ה לאבדן מן העולם אלא פזרם בארבע רוחות העולם. אבל אנשי סדום מתוך שהיו שונאין זה את זה אבדום הקב"ה מן העולם הוזה ומן העולם הבא שנאמר ואנשי סדום רעים וחמאים לה' מאד (בראשית י"ג י"ג). [רעים זה עם זה]. וחמאים זה גלוי עריות. לה' זה חילול השם. מאד שמתכוונין וחומאים. הא למדת מתוך ששונאין זה את זה אבדן הקב"ה מן העולם הוזה ומן העולם הבא מה):

חלקת מחוקק ספון (דברים ל"ג ב' כ"א יח): התחיל מלאך המות חוזר ומבקש נפשו של משה (יש שמות כ"ד י"ב) [הלך לו אצל] הר סיני אמר שמא נפשו של משה כאן. אמר לו תורה שבה (ממנה) [ממני] משיבת הנפשות ב) שנאמר תורת ה' תמימה משיבת נפש (תהלים י"ט ה'). אמר יודע אני שאמר לו הקב"ה ואתה הרם את ממך (שמות י"ד ט"ו) הלך לו אצל הים אמר שמא נפשו של משה כאן. א"ל לאו שנאמר בקעים ויעבידם (תהלים ע"ח י"ג) כא). אמר יודע אני שהוא עומד ומתחנן ושיכנס לארץ ישראל שנאמר ואתחנן אל ה' (דברים ג' כ"ג): אעברא נא ואראה את הארץ הטובה (גו' החר הטוב הזה והלבנון (שם כ"ה) הארץ הטובה] זו ארץ ישראל. החר הטוב זה הר המלך נב). והלבנון זו בית המקדש למה נקרא שמו לבנון שהוא מלבין עונותיהן של ישראל נב): הלך

לו אצל ארץ ישראל אמר לה שמא נפשו של משה כאן. א"ל לאו שנאמר (לא) [ולא] תמצא בארץ החיים (איוב כ"ה י"ג). הלך אצל ענני כבוד אמר להם שמא נפשו של משה כאן. אמרו לו ונעלמה מעיני כל חי (שם שם) כד) הלך לו אצל מלאכי השרת. א"ל לאו שנאמר מעוף השמים נסתרה (שם שם כ"א). הלך לו אצל תהום אמר לו לאו שנאמר תהום לא בי היא (שם כ"ה י"ד). הלך לו אצל שאול ואבדון אמר להם שמא נפשו של משה כאן. א"ל לאו. אבא היה דורש משום רבי שמעון בן יוסי ואומר כה) אבדון ומות אמרו באזנינו שמענו שמעה (שם שם כ"ב). באזנינו שמענו אבל לא ראינו: מלאכי השרת כתים חבורות מקלות לפני מטתו של משה ואמרו יבא שלום ינחו על משכבותם הולך נכחו (ישעיה נ"ז ב') כו):

פרק כו

אוהב (שלום ורודף שלום) ואת חבריות] חייב אדם להיות אוהב את חבירו ולחלוק לו כבוד. והלא דברים ק"ז ומה אם מלאכי השרת שאין ביניהם יצר הרע [חולקין כבוד זה לזה בני אדם שיש ביניהם יצר הרע] דין הוא שיהו חולקים כבוד זה לזה א). ומנין שמלאכי השרת חולקים כבוד זה לזה שנאמר וקרא זה אל זה ואמר (ישעיה ו' ג') מה ת"ל וזה אומר לחבירו את גדול ממני את פותח שבתו של מקום תחלה. וי"א מלאכי השרת כתים כתים הן זו אומרת לחברתה גדולה את ממני את פותחת שבתו שבחו את תלורה ב) במגילת חסידים (מהו) [הוא] אומר אם רוצה את להרבך לך אוהב הוי נושא ונותן בטובותי ג). בשם שאי אפשר לו לאדם לומר גנותו של חבירו בפניו כך אי אפשר לו לומר שבחו שנאמר מברך רעהו בקול גדול [גו'] (משלי כ"ז י"ד):

הערות לנרא

הערות לנ"ב

מהם באו לפניו וכו'. מ) את ליתא בכי"ע. כו) מן וזה אומר עד ג ד ל ממוני ליתא בכי"ע. נב) מן וזה עד מוכך ליתא בכי"ע. נג) בכי"ע וי"א כתות כתות הן אחת אומרת וכו'. ובכ"א וי"א כתות הן וכו' פתחו את שגדולה וממני ועתומי. ובעיקר הדברים עי' ילקוט ישעיה ו' בפסוק זה מה שהביא שם בשם האגדת שמואל ועי' חולין צ"א ע"ב ופד"א פ"ד בענין הכתות. מו) בספרים שמתוך שאוהבין וכו' והגהתי ע"פ ההמשך ובכי"ע הפלגה שהיו אוהבין וכו'. מה) עי' תרגומים בפסוק זה ונסתרוין ק"ח ע"א וברושלמי חלק ה"ג וביר פ"ח ומ"א ותד"א פ"יא ולקמן ריש פרק ל"ו וע"פ הוספתי המלות ורעים זה עם זה וכן הגיה

יח) עי' ספרי במדבר פ"י ק"ז ודברים פ"י שני"ה ותוספתא סוטה פ"ד וסוטה י"ג ע"ב וירושלמי שם פ"א הלכה י' ויש לרן מכל אלה הנוממות שאין סיום המאמר פת רק הוא בסוף הפרק ע"ש. יט) חוזר ומבקש את משה בכי"ה. כ) עי' שמות רבה פ"ח ס"א שמישה שבח את תלורה ועי' שבת פ"ט ע"א. כא) בלומר ואינו עוד פה בים ובכי"ה עוד ובתיב תהום אמר לא בי ויס אמר אין עברי. כב) בכי"ה החר הטוב הזה והלבנון שכל דברים אלו כאן הם רק וכו'. והשאר ליתא. כג) עי' ספרי דברים פ"י כ"ח וילקוט שם ר' תחי' ועי' ספרי במדבר פ"י ק"ד ואולי

יש להגיה שם בספרי ענין זה דמנה עליהם מלכים וכן בנוסחת הילקוט שם וי"א זה מוניו המלך ע"פ הנוסחא כאן (עי' בספרי בכי"ע שם) וי"א זה הר המלך וקאי אבכא דהרר המנוב הוה ועי' ספרי דברים פ"י ו'. ויש להעיר שכל דברים אלו כאן הם רק אגב גררא שהביא הפסוק דואתחנן. כד) בכי"ה מן שנאמר לא תמצא עד א"ל ונעלמה ליתא. כה) בכי"ה אומר ועי' ספרי פ"י שג"ב ובכי"ע אות א' ועי' סדר הירושת בשם זה ולפ"י היה נראה להגיה אבא הדרוש וכו' אומר. כו) זה הוא סיום הדרוש מודלעיל דמשה מוטל תחת כנפי השכינה וכו' ועי' לעיל אות י"ח. פכ"א) א' אולי יש להגיה אינו דין שהוא וכו' ב' עי' נ"א פ"ב ובהערות שם. ג) עי' ד"א וזמא פ"ב ומסכת כלה (כמו שנדפס ע"י ר' נתן

ומקרבן לתורה כיצד תלמד שיהא אדם מקפח את
 הבריות ומכניסן תחת כנפי השכינה כדרך שהיה אברהם
 אבינו ^(מו) מקפח את הבריות ומכניסן תחת כנפי השכינה.
 ולא אברהם לכד עשה כן אלא אף שרה ^(מו) שנאמר ויקח
 אברהם את שרי אשתו ואת לוט בן אחיו ואת כל רכושם
 אשר רכשו ואת הנפש אשר עשו בחון ^(בראשית י"ב ה').
 והלא כל באי עולם אינם יכולין לבראות ^(מח) אפילו יתוש
 אחד ומה תלמוד לומר ואת הנפש אשר עשו בחון ^(שם)
 תלמד שהעלה עליהם הקב"ה כאלו עשו אותם ^(מש) :

כשם שאין אדם חולק שכר חבירו בעולם הזה ^(ג) כך אין
 [אדם] יא חולק שכר חבירו לעוה"ב שנאמר והנה דמעת העשוקים
 ואין להם מנחם ומיד עושקיהם כח ואין להם מנחם ^(קהלת ד' א')
 ואין נאמר אין להם מנחם שני פעמים ^(ג) אלו בני אדם
 שאוכלין ושותין ומצליחין בכנים ובכנות בעולם הזה ובעולם
 הבא אין להם כלום. ואין להם מנחם ^(ג) שאם נגנבה לו
 לאדם גנבה או שמת לו מת באין בניו ואחיו ומנחמין אותו
 יכול אף לעולם הבא כן ת"ל גם בן ואח אין לו ^(שם שם ז' נד).
 וכן מי שעובר עברה והוליד ממזר אומרים לו ריקה חבלת
 בעצמך חבלת בי ^(נח) שאותו ממזר היה רוצה ללמוד תורה
 עם אותן התלמידים שהיו יושבין ושונין בירושלים והיה
 הממזר הולך עמו עד שהגיעו לאשדוד עומד שם ואומר
 אי לי אלו לא הייתי ממזר כבר הייתי יושב ושונה בין
 התלמידים שלמדתי עד עכשיו ולפי שאני ממזר איני יושב
 ושונה בין התלמידים לפי שאין ממזר נכנס לירושלים כל
 עיקר שנאמר וישב ממזר באשדוד והכרתי גאון פלשתים
^(זכריה ט' ו' נז) :

מעשה באחד ^(ד) שבא לרבי עקיבא א"ל
 רבי למדני כל התורה כולה כאחת. א"ל
 בני אם משה רבינו ע"ה שעשה כהר ארבעים
 יום וארבעים לילה עד שלא למדה ואתה
 אומר למדני כל התורה כולה כאחת. אלא בני
 הוא כללה של תורה מה דאת סני לגרמך
 לחכרך לא תעביד. אם רוצה את שלא יזיקך
 אדם את שלך אף את לא תזיקנו ^(ה). רוצה את
 שלא יטול אדם את שלך אף את לא תטול
 של חבירך. הלך לו ^(ו) אצל ^(חבירו) [חביריו]
 הלכו ומצאו שדה אחת מלאה זירים זה ^(נוטל)
 [נטל] שני זירים זה ^(נוטל זה) [נטל ב']
 זרים והוא לא נטל ^(כלום) הלכו ומצאו שדה
 אחרת מלאה כרוביות זה נטל ^(ב) כרוביות ^(זה)
 נטל ב' כרוביות ^(והוא לא נטל כלום). אמרו
 לו מפני מה לא נטלת אתה ^(ז). אמר להם כך
 למדני רבי עקיבא מה דאת סני לגרמך לחכרך
 לא תעביד. אם רוצה אתה שלא יזיקך אדם
 אף אתה לא תזיקנו. אם רוצה את שלא יטול
 אדם את שלך אף את לא תטול את שלוח ^(ח) :
 רבי חנינא סגן הכהנים אומר דבר
 שכל העולם כולו תלוי בו נאמר עליו ^(שמועה)
 [שבועה] ^(ט) מהר סיני אם שונא חבירך שמעשיו
 רעים כמעשיך אני ה' דיין להפדע ממותו האיש
 ואם אוהב את חבירך שמעשיו כמעשיך
 אני ה' נאמן ומרחם עלך ^(י) : ^(ומאהב) [ואוהב]
 את הבריות ^(יא) :

(ומקרב) [ומקרבן] לתלמוד תורה כל המכנים בריה אחת
 כאילו יצרה שנאמר **(אם)** [ואם] תוציא יקר מזולל כפי תהיה ^(ירמיה ט"ו י"ט) כפי שנפח נשמה לאדם הראשון ^(כ) :

הערות לנויא

הערות לנויב

האחד ^(מו) ובכ"א מן שנאמר ואנשי עד ומן העוה"ב ליתא. ^(מו) בכ"ע אבינו
 אברהם. ^(מו) מן ולא עד שרה ליתא בכ"י וגם לא בספרים ישנים אבל
 הוגה אה"כ בספרים. והגרא"א מוחק זוהי. ^(מח) בכ"א להבראות ^(ועתומי).
^(מש) בכ"ע כאלו הוא עשה אותם. ובעיקר הרברים עי' סנהדרין צ"ט
 ע"ב ב"ר פל"ט ס"ד ובג"ש וספרי דברים פ"י ל"ב. ^(ג) בספרים לחבירו
 בעוה"ז והגהתי ע"פ הכ"י וכן לקמן. ^(נא) הוספתי ע"פ כ"ע ובספרים
 ליתא. ^(גב) בכ"ע למה כתוב כאן ואין להם זכו' ובכ"א למה אין להם
 מנחם ב' פעמים ^(ועתומי). ^(ג) בכ"י כלום ואין להם הוגה בספרים ע"י התומי

ובכ"י וברפוסים ישנים ליתא. ^(נד) בספרים ע"י התומי' שאם נגנבה לו
 זכו' ואבני הצנתי נוסחת הכ"י. ^(נה) אלו צ"ל בו בכ"י. ^(נו) בכל פסקא זאת הנוסחא בכ"ע וכן מי שעבר עבירה אומרים לו ריקה
 חבלת בעצמך חבלת בי באין בניו ואחיו ומנחמין אותו ויכול אף לעוה"ב כן ת"ל גם בן ואח אין לו וכן ממזר שלמד תורה ושנה
 לתלמידים והיו תלמידים וישבים ויונים בירושלים והיה ח ב ל ו יוצא עד שמגיע לאשדוד ואומר אי לי שאלו לא הייתי ממזר
 לא כבר הייתי יושב ושונה בין התלמידים שלמדתי לפי שאין ממזר נכנס לירושלים כל עיקר שנאמר וישב ממזר באשדוד
 והכרתי גאון פלשתים ע"כ. ובכ"א הנוסחא כזה וכן מי שעבר עבירה והוליד ממזר אומרים לו ריקה חבלת בעצמך חבלת בי
 והיו יושבין ושונין בירושלים והיה הממזר יושב באשדוד ואומר אי לי אלו לא הייתי ממזר כבר הייתי יושב ושונה בין התלמידים
 שלמדתי עכשיו שאני ממזר איני שונה בין התלמידים לפי שאין ממזר נכנס לירושלים כל עיקר שנאמר וישב ממזר באשדוד
 וגו'. ונוסחת דפוס ראשון היא כנוסחת כ"א אלא ששם כתוב והיה הממזר יושב ושונה עד שמגיע באשדוד והנוסחא שבספנים
 היא נוסחת התומי' וכל הנוסחאות הם מנומנות ועי' ויקרא רבה פ' ל"ב ונשנה ג"כ בקהלת רבה פ' ד' בפסוק ושבתו אני
 ואראה אלא ששם הוא קמוע קצת והאח"ר העיר על הספרי דברים פ"י ש"א דאיתא שם דממזרים מתדיין בהבאת בכורים וא"כ
 הממזרין מותרין אף בכניסה לעזרה אבל המהרש"ח כתב דכאן רק בלעתיד לבוא מדבר ועי' קידושין ע"ב ע"ב וצ"ע ונדבר
 ההמשך הנה כבר סידר הגרא"א כל פסקא לעזרה זאת מן כשם שאין אדם חולק זכו'. והציג אותה לקמן אחרי הבכא דאם אין אני
 לי מ"ל וכן מוכח להראי בני"ב פכ"י ע"ש.

הוא היה אומר אם אין אני לי מי לי אם אני לא אזכה (בחי' מי יזכה בי נו) : וכשאני לעצמי מה אני. אם אני לא זוכה בעצמי מי יזכה בי בעצמי (יח) : אם לא עכשיו אימתי. אם אני לא זוכה בחיי מי יזכה בי לאחר מיתתי. וכן הוא אומר כי לכלב חי הוא טוב מן האריה המת (קהלת ט' ד), כי לכלב חי הוא טוב. זה רשע המתקיים בעולם הזה (ט). מן האריה המת. אפילו מאברהם יצחק ויעקב שהן שוכני עפר : דבר אחר כי לכלב חי הוא טוב. זה רשע המתקיים בעולם הזה אם עשה תשובה הקב"ה מקבלהו אבל צדיק כיון שמת שוב אינו מוסף זכות (י) :

מעשה בחלל הזקן שהיה עומד על פתחה של ירושלים ובני אדם יוצאים לפעלם אמר להם בכמה אתם עושים היום. זה אומר בדינר וזה אומר בשנים דינרים (יג). אמר להם המעות האלו מה אתם עושים בהם. [אמרו לו] כדי להתפרנס בהם לחיי שעה. אמר להם (יד) לא תבואו ותנחלו תורה ותנחלו חי העולם הזה וחי העולם הבא. וכן היה הלל עושה כל ימיו עד שהיה מכניסם תחת כנפי שמים (טו) : דבר אחר כל המכנים כריה אחת תחת כנפי שמים מעלה עליו הכתוב כאילו בראה

כאילו יצרה (טז) שנאמר ואת הנפש אשר עשו בחרן (בראשית י"ב ה') וכי אברהם אבינו ע"ה בראם או אברהם יצרו והלא אם יבוא [יבואו] כל הבריות שבעולם לבראות יתוש אחד אינם יכולים אם (כל) [כן] למה נאמר את הנפש אשר עשו בחרן (שם) ללמדך שהיה אברהם אבינו ע"ה [מנייר] את האנשים (יז) ושרה מגיירת את הנשים שנאמר ואת הנפש [וגו']. אשר עשה אין כתיב כאן אלא אשר עשו מלמד ישניהם שקולים בזכות (יח) :

פרק כו

הוא היה אומר אם אין אני לי מי לי וכשאני לעצמי מה אני ואם לא עכשיו אימתי (א) : אם אין אני לי מי לי אם [לא] זכותי [אני] לעצמי בעולם הזה מי יזכה לי לחיי העולם הבא. אבא אין לי אימא אין לי [אח אין לי]. אברהם אבינו אינו יכול לפדות את ישמעאל. אבינו יצחק אינו יכול לפדות את עשו. (ואם) ואפילו [אם] נותנים הם את ממונם אינם יכולים לפדות את עצמם שנאמר ויקרפדין נפשם (תהלים מ"ט). יקרה הוא הנפש הזו שכל מי שהוא חוטא בה אין לו תשלומים. אין לי אלא אבות לבנים אחים לאחים. מנין אבינו יצחק אינו יכול לפדות את ישמעאל. אבינו יעקב אינו יכול לפדות את עשו שנאמר אח לא פדה יפדה איש (שם שם ט"ח ב) : וכן הוא אומר כי לכלב חי הוא טוב מן האריה המת (קהלת ט' ד) איזהו כלב חי אלו הרשעים שכל זמן שהן קיימין בעולם הזה הן יכולין לעשות תשובה. מתי אינם יכולין לעשות תשובה. איזהו האריה המת אלו אברהם יצחק ויעקב ושאר הצדיקים הממונים בעפר (ג) : ולפי שהרשעים אוכלים ושותים בעולם הזה יכול שיהיו אוכלים ושותים לעולם הבא. ללמדך שכל אכילה ושתייה שהן אוכלים ושותין בעולם הזה היא נהפכת להם לאכל לחיי העולם הבא שנאמר והנה דמעת העשוקים ואין להם מנחם (שם ד' א'). לפי שבעולם הזה אם מת לאדם בנו או בתו אוהביו וקרוביו (ד) נכנסים אצלו ומנחמים אותו יכול אף לעתיד כן תלמוד לומר ואין להם מנחם (שם). אע"פ שלא נחמהו אוהביו וקרוביו. בניו ובנותיו נכנסים אצלו ומנחמין אותו. (אך) יכול אף לעתיד כן ת"ל גם כן ואח אין לו (שם שם ז'). (לפי) ולפי) שנשא בעבירה (ה) אם היה (יכול) חכם או תלמיד חכם עתיד להיות שומע קול חבריו יושבים ושונים בבית המדרש והוא אומר מה קול בחכורה הזו. והם אומרים בדבר פלוני אנו עוסקים (ו). הולך אצל אביו ואמו ואומר אבא חבלת בעצמך וחבלת בי שאלמלא כן הייתי אצל חברי בירושלים יושב ושונה (אין) [שאין] ממזר יכול לישב בירושלים שנאמר יושב ממזר באשרוד (זכריה ט"ו ז) :

הערות לנ"א

נו) הסגרתו מלת בחיי לפי שאין לי ספק שנשתרבה מולקמן וכן ליתא בפירוש אבות כ"י וכן לא בילקוט אבות כ"י והתומי הגיה בחיובי ובכ"א אם אני לא אזכה ב ח י ב ו מני שזוכה בי. (נח) יש כאן נ"א בתומי"י בי לאחר מיתתי ואינה מובנת לי והיה נראה להגיה בבא זאת כזה אם אני זכותי מה זכותי בעצמי ובפירוש אבות כ"י אותה בשם אדר"ג כשאני לעצמי מה אני אף בזמן שאני מורה לעצמי מה אני לכמה עולה הזוכה ע"כ אבל נראה לי דחוק קצת להגיה על פניו. (נח) בכ"ע המקוים בעוה"ז. (ס) הגר"א מחק המלות ד"א כי לכלב חי הוא טוב זה. ובהרא דרשה מנחמתו וישר וכן נראה מנו"ב פכ"ז

הערות לנ"ב

ובהערות שם ומגן אבות כפ"ב משנה י"ד. (ג) בכ"ה בתיבן דיקרין. (ד) בכ"ה אמר להם אתם עמלים בכל יום ויום לצורך חיי שעה ומדוע לא תבואו ותנחלו חי העוה"ז. (טו) בכ"ה וכך היה הלל וכו' עד שהוא מכניסם תחת כנפי השכינה. (טז) בכ"ה ד"א כל המכנים נפש אחת תחת כנפי השכינה המקום מעלה עליו כאלו בראה שנאמר וכו'. (יז) ע"י נ"א פ"ב ובהערות שם אות מ"ש וע"פ הדוגמאות השלמתי הקישעא פה. (יח) ע"י מובילתא ברושא דפתחתא בענין שקולין כאחד וצ"ע. (כ"ז א) ע"י אבות פ"א משנה י"ד. (ב) בכ"ה אפילו אחים וכו' יצחק אבינו וכו' יעקב אבינו וכו' עשו ומנין שנאמר אח לא וגו' וע"י ספור דברים פ"י בכ"ה סנהדרין ק"ד ע"א ומדרש תהלים מ"ג. (ג) בכ"ה שהם נמשלים לאריה (ד) וקרוביו ליתא בכ"ה. (ה) בכ"ה ולפי שנשא אישה בעבירה אוהביו וקרוביו נכנסים אצלו ומנחמים אותו אע"פ שלא נחמהו אוהביו וקרובים בניו ובנותיו וכו' ת"ל ואין להם מנחם. (ו) בכ"ה עוד ובהלכה פלונית אנו עוסקין. (ז) ע"י נ"א (בהערות שם אות נ"ו).

הא ח' שלי אינו שלי של אחרים (לאהל) למה לי? (לשכן) משל אמי ולאדם כור אחר ט' אם זכה הוא מתפרנס בהם ואוכלם אם נתחייב פעמים שנאכלין ופעמים שנאבדים הא שלי אינו שלי של אחרים למה לי י' :

ההיא אם תבוא לביתי אבוא לביתך ואם לא תבוא לביתי לא אבוא לביתך :

ההוא אם תבוא לביתי אני אבוא לביתך אלו ישראל שמניחים כספם וההם ועולין לירושלים לעשות שלשה רגלים והשכינה מחזרת עליהם ומברכתן שנאמר והתהלכתי בתוכם והייתי לכם לאלהים (ויקרא כ"ו ב')

דבר אחר אם תבוא לביתי אבוא לביתך אלו ישראל שמניחין גרנותיהן וגתותיהם ועולין לירושלים שלוש רגלים והקדוש ב"ה חוזר עליהם ומברכן שנאמר אבוא אליך וברכתך (שמות כ" כ"ד יא) :

ההיא דאנן בה מן בה ואין יב' לית אנן בה מן בה. ומה הוא הפוך בה והפוך בה דכנולא

בה מנה. למה לא תזוע שאין לך מדה טובה יותר ממנה ג' . בן אהא אומר לפום צערא אגרא ד' :

דאנן בה מן בה מעשה כהלל הוקן שהיה יושב ט' על בית השואבה ובני אדם עומדים ומתפללים ראה אותם שגבה לבם. אמר להם

יודעים אתם שאנו (או שבחנו) [ושבחנו] כלום והלא [יש] לפניו אלה אלפים ט' ורבי רבבות של מלאכי השרת שיעברו אותי שנאמר היש מספר לגדודיו (איוב כ"ה ג') ואין לית אנן בה מן בה. כיון שראה אותם שנשבר לבם. אמר להם והלא יש לפניו אלה אלפים ורבי רבבות של מלאכי השרת ואינו רוצה בשבחן של כולם אלא בשבחן של ישראל שנאמר (משח) [מישח] אלהי יעקב ונעים זמירות ישראל (שמואל ב' כ"ג א') ואומר ואתה קדוש יושב תהלות ישראל (תהלים כ"ב ד') ז' :

ומה הוא הפוך בה והפוך בה דכנולא בה ומנה לא תזוע שאין לך מדה טובה ממנה בן הי אומר לפום צערא אגרא י'. מעשה כחמר אחד שבא אצל הלל הוקן א"ל רבי ראה מה אנו יתרים מכם ט' שאתם מצטערים בכל הדרך הזו ועולים מבבל לירושלים ואני יוצא מפתח ביתי ב' ולן במפתח של ירושלים. (המתין) [שתק] והמתין לו זמן א"ל בכמה את חמורך מכאן ועד (מיאם) [א"ל] בדינר. עד לוד בכמה. א"ל

הוא היה אומר אם תבא לביתי אני אבא לביתך. למקום שליבי אוהב לשם רגלי מוליכות אותי סא) : אם תבא לביתי אבא לביתך. כיצד אלו בני אדם שמשכימים ומעריבים לבתי כנסיות ולבתי מדרשות הקב"ה מברכן לעולם הבא כענין שנאמר בכל מקום אשר אזכיר את שמי אבוא אליך וברכתך (שמות כ" כ"ד סב) : למקום שליבי אוהב לשם רגלי מוליכות אותי. כיצד אלו בני אדם שמניחים כספם וההם ועולין לרגל סג) להקביל פני שכינה במקדש הקב"ה משמרם בתוך מחניהם שנאמר ולא יחמוד איש את ארצך בעלותך לראות פני ה' אלהיך (שם ל"ד כ"ד סד) :

הוא היה אומר אם אני כאן הכל כאן. אם אני לית כאן מאן כאן. הופכה והפוך בה דכנולא בה ולכולהון לפום צערא אגרא *סד) : מעשה כהלל הוקן שהיה מהלך בדרך ופגע בני אדם שמביאין חמיו סה). אמר להם סאה בכמה. אמרו לו בשני דינרין. ופגע באחרים אמר להם סאה בכמה. אמרו לו בשלשה דינרין. אמר להם והלא ראשונים אמרו בשנים טו). אמרו לו בכלאה מפשאה אי אתה יודע שלפום צערא אגרא. אמר להם שוטים וריקים על סו) שאני אומר לכם אתם מחזירין לי כך. מה עשה להם הלל הוקן החזירן למוטב סה) : אה הוא ראה לגלות שצפה על פני המים אמר לה על דאמפת אספקוד ודאמפקוד יאמפוניך טז) :

אף הוא אומר כלשון כבלי ארבעה דברים. נגד שמא אבד שמייה. ודלא משמש ע' חמימא קטלא חייב. ודלא מוסיק פסיד. ודישתמש בתגא אבד ואזיל ליה :

הערות לנ"א

ע"ש ועי' תרגום קהלת בפסוק שם. סא) בכי"ע אם אתה תבא אל ביתי וכי' למקום שאדם אוהב לשם רגליו מוליכות אותי ע"כ וכן לקמן. והנה אעפ"י שנוסחא זאת נראית ישרה יותר מ"מ קשה עלי לקבלה נגד כל הדוגמאות וגם כל כאמרויו של הלל הם כלשון מדבר בערו. סב) בכי"ע מברכן בעולם שנאמר וכו'. ובכ"י ולבתי מדרשות כענין וכו' ועתומ"י. סג) בכי"ע ועולין ברגלים. סד) ע' מכולתא יתרו מסכת דבדורש פ"א בפסוק בכל המקום וילקוט שם בפסוק זה פסחים ח' ע"ב סוכה נ"ג ע"א ותוספתא שם פ"ד ועי' ירושלמי פיוה פ"ג ה"ד. *סד) בכי"ע ההיא וכו' אם אבא לית כאן וכו' הופכה והפכה ולפי' לה ון פה לפום צערא אגרא. ובכ"י אם אבא כאן וכו' הופכה והופכתו ולכולהון וכו' ועתומ"י. ועי' אבות סוף פ"ה. סה) מכאן ועד קרוב לסוף פ"ה חסר בכי"ע. סו) מן אמר עד שנים ליחא בכ"י ועתומ"י. סז) בכ"י כד ועתומ"י. סח) הדברים בכאן הם מנוגמנים קצת ועי' גי'ב פכ"ה. סט) בכ"י על דאמפקוד אספקוד ודאמפקוד יאמפוני ועתומ"י. ע) בכ"י ואבד

הערות לנ"ב

ח) אולי יש לגרום בכאן דבר אחר הא וכו'. ט) בכ"י כור אחר של המים או נר אחד של זהב. י) בכ"י ואם נתחייב וכו'. וכל זה הוא פירוש בדרך דרש להבא דאם אין אני לי כלומר מה שהשכרתי אני ועי' ד"א זוטא פ"ב. יא) עי' ג"א ובהערות שם אות ס"ד. יב) בכ"י ואם לית וכן לקמן. והוספתא מסברא. יג) בכ"י מדה טובה הימנה. יד) עי' ג"א ובהערות שם אות ס"ד. טו) בכ"י עומד. טז) בכ"י אלפי אלפין. יז) עי' ירושלמי דסוכה פ"ה ה"ד ושם הם באר מ"ת ועי' בבלי שם נ"ג ע"א בתוס' ד"ה אם אני. יח) בכ"י ומה הוא וכו' כנולא בה הוא כלומר מה הוא הפרוש של הפוך וכו' ומכאן נשתרבה גם לעיל. יוש' להעיר שבתחילת פסקא זו מתחיל בהכ"י פכ"ה והולך ומושיך עד אחר הפסקא דשמונים זוגות עד כי לכך נוצרת אבל סדר כזה מתנגד מאד לטבע העינים ועי' הערכתי הכל לפי הסדר היוצא מנ"א. יט) בכ"י רבי ראו מה אנן יתירים וכו'. כ) בכ"י מתוך ביתי,

נגד שמא ואבד שמיה כיצד מלמד שלא יוציא לו
 לאדם שם במלכות שכיין שיוציא ע"ל לו שם במלכות סוף
 שנותנין בו עיניהם והורגין אותו ונותלין ממנו את ממונו ע"ל ;
 ודלא משמש חכימאי קטלא חייב כיצד אמרו מעשה
 באדם אחד מבית רמה שהיה נוהג בעצמו מדת חסידות.
 שלח אליו תלמיד אחד ע"ל רבן יוחנן בן זכאי לבדוקו הלך
 ומצאו שנתל שמן ונתנו על גבי כירים ונטלו מעל הכירים
 ונתנו לתוך [מקפה] של גריסין ע"ל. א"ל מה אתה עושה.
 א"ל כהן גדול אני ותרומה ע"ל בטורה אני אוכל. א"ל כירים
 זה טמא או טהור ע"ל. א"ל וכי יש לנו בתורה על כירים
 שטמא והלא לא אמרה תורה אלא על תנור שטמא שנאמר
 וכל אשר בתוכו יטמא [ויקרא י"א ל"ג]. א"ל כשם שאמרה
 תורה על תנור שטמא כך אמרה תורה על כירים שטמא
 שנאמר תנור וכירים יותין טמאים הם [שם שם ל"ה]. א"ל
 אם כן היית נוהג לא אכלת תרומה טהורה מייד ע"ל ;
 ודלא מוסיף פסיד כיצד מלמד שאם שנה אדם מסכתא
 או שתים או שלשה מסכתות ואין מוסיף עליהם סוף שמשכה
 את הראשונות ;

ודאשתמש בתנא אבד ואזיל ליה כיצד שכל
 המשתמש בשם המפורש אין לו חלק לעולם הבא ע"ל ;

פרק יג

שמאי אומר עשה תורתך קבע אמור מעט ועשה הרבה
 והוי מקבל את כל האדם בסבר פנים יפות א ;
 עשה תורתך קבע כיצד מלמד שאם שמע אדם דבר
 מפי חכם בבית המדרש אל יעשה אותו עראי אלא יעשה
 אותו קבע ומה שלמד אדם יעשה וילמד לאחרים ויעשו
 שנאמר ולמדתם אותם ושמתם לעשות [דברים ה' א']. וכן
 בעזרא הוא אומר כי הכין את לבבו לדרוש את תורת ה' ב'
 לעשות. ואחר כך וללמד בישראל חק ומשפט [עזרא ד' ג] ;

עונתה של סעודה אמר לאשתו הביאי מיפה של שמן לתוך

הערות לנו"א

שמיה ודלא משתמש וכיו ועתומי. ועי אבות פ"ג מ"ו. ע"ל בכי"א
 שמוציא לו. ע"ל לעיל פ"א. ע"ל בעצמו חסידות שלח עליו בכי"א
 ועתומי. ע"ל בכי"א מו של גריסין ואנכי הוספתי מלת מוקפה ע"ל הדוגמא
 שבמדרש הגדול [ועי לקמן] וע"ל ילקוט אבות כ"ו. ע"ל בכי"א תרומה
 ועתומי. ע"ל טמא וזה טהור בכי"א ועתומי. ע"ל להשיבות הענין הנני
 מעתיק פה הדוגמא האחת שמוציא את המוקפה הגדול כ"ו
 בפי שמיני וז"ל תנו רבנן מעשה באחד מבית רמחה שהיה סלסול
 בעצמו ומדת פרישות שלח עליו רבן יוחנן בן זכאי לבדוקו ומצאוהו
 שנתן שמן ע"ל כירים ונטלו מעל גבי כירים ונתנו בתוך מוקפה של
 גריסין אמרו לו מה אתה עושה אמר להן כהן גדול אני ותרומה טהורה
 אני אוכל אמרו לו וכי כירים [צ"ל כירים] זו טהורה או טמאה אמר להן
 וכי יש לנו בתורה על הכירים [צ"ל הכירים שהוא] טמא והלא לא אמרה
 תורה אלא על התנור שהוא טמא שנאמר וכל כלי חרס אמרו לו כשם
 שאמרה תורה על התנור שטמא כך אמרה תורה על הכירים שטמא
 שנאמר תנור וכירים יתין אמרו לו אם כך היית עושה לא ראת טהרה
 קדמונים המובאים במדרש שמואל למשנת זו.

בשנים. עד קיסרין בכמה. א"ל בשלש. א"ל
 ראה אני לפי שאני מרבה את הדרך את מרבה
 את השכר. א"ל הן לפי הדרך הוא השכר.
 א"ל לא יהו כ"ל שכר רגלי כשכר רגלי הבהמה
 הוא שהיה הלל מקיים לפום צערא אגרא ;
 מעשה ברבי יהושע שהיה בא כ"ל בדרך
 וראה גלגולת אחת צפה על פני המים. אמר
 לה על דאמפך אטפוך ולמטיפוך יטופון כ"ל ;
 ועוד ה' דברים היה אומר בלשון הכבליים
 נגד שמא אבד שמיה. ודלא מוסיף יסף.
 ודאשתמש בתנא חלף. ודלא שמש חכימאי
 קטלא חייב. ודשמש ולא מקיים חייב קטלי
 קטילין כ"ל ;

נגד שמא אבד שמיה יצא שם פלוני
 בעיר. פלוני נאה פלוני גבור. למחר את
 מבקשו אין אתה יודע אימתי נפטר מן העולם ;
 ודלא מוסיף יסף ללמדך שכל המלמד
 פרשה אחת מן התורה [אם לא מוסיף] גמור
 אם לא גמור וסופו לשכוח שנאמר רק השמר
 לך ושומר נפשו מאד [דברים ד' ט']. וכן השמר
 ודאשתמש בתנא חלף מה אם בלשצר
 ששמש בכלי בית המקדש דברים שיש להם
 חילופין ויש להם דמים טורף נפשו מחיי
 העולם הזה ומחיי העולם הבא. והמשמש
 בכתרו של מלך מלכי המלכים הקב"ה על
 אחת כמה וכמה שהוא טורף נפשו מחיי העולם
 הזה ומחיי העולם הבא כ"ל ;

ודלא שמש חכימאי קטלא חייב.
 מעשה [באחד כהן] [בכהן אהרן] חסיד ברמת
 בני ענת והלך רבי יהושע לדבר עמו והיו
 עוסקים בהלכות חסידים [כו] וכיון שהגיעה
 הגריסין. הלכה ונטלה את הפך מתוך הכירה.

הערות לנו"ב

כא בכי"ה שלא יח. כ"ל בכי"ה מהלך. כ"ל בכי"ה ואם
 אין לה להטפה והויטופך סוף מטיפוך ויטופו. ובעיקר
 הדברים ע"ל אבות פ"ב מ"ו וע"ל בכי"א. ואולי יש בבאן איזה
 טעות המעותיק. כ"ל בכי"ה ועוד דברים אמר בלשון בבלי
 נגד וכי ודלא מוסיף מוסף ודלא יליף קטלא חייב
 ודאשתמש בתנא חלף ודלא שמש וכי חייב ודאשתמש
 ולא מקיים קטלא קטילין. כ"ל ע"ל גריסין ס"ב ע"ל וילקוט
 דניאל ר' תרס"ב. כ"ל לא נודעה לי דוגמא לזה ופירש
 לי מור"ר הרב הגאון כמותר"ר מאיר איש שלום נר"ו שכמה
 דברים ישנם שמוקעים בש"ס שלא היו הלכות קבועות
 בעד כל המון בית ישראל רק בעד אלה הן הלכות מתנגדות
 בחסידות כמדה יתירה. ואולי הם ההלכות חסידים
 הנזכרות כאן ג"כ עוד שו"ר עתיק מהלכות במין הנ"ל.

מימך ע"כ וע"ל נ"ב. ע"ל ע"ל מאירי ושאר מפרשים
 פ"ג א) ע"ל אבות פ"א מ"ו. ב) בכי"א לדרוש בתורת ה' ועתומי. ג) נראה דר"ש מלת קבע בפי פנים על הלמוד ועל העשייה
 וז"ל המגן אבות למשנה זו ובאבות ד"ר נתן תניא כל העושה תורתו קבע ומלאכתו מפילה עושיין אותו עיקר לעולם וכל העושה תורתו

אמר רבי וכי הכירה טהורה היא. אמר לו וכי יש כירה טמאה ותנור טמא כו. א"ל והרי הוא אומר תנור וכירים יותץ טמאים הם (ויקרא י"א ל"ה) הא שיש תנור טמא וכירים טמאים ודשמש ולא קיים חייב קמלי קמלין. אמר רבי כך הייתי נוהג כל ימי. אמר לו אם כך היית נוהג כל ימך לא היית אוכל קדשי שמים כתקונך. אמרו חכמים ודלא שמש חכימיא קמלא חייב ודישתמש ולא קיים חייב קמלי קמלין כח).

פרק כח

שמונים זוגות של תלמידים היו לו להלל הזקן. שלשים מהם היו ראויים שתשרה עליהם שכניה. ושלושים מהם היו ראויים שתעמוד להם המה כיהושע בן נון. ועשרים מהם בינונים. הגדול שבהם יונתן בן עוזיאל ותקמן שבהם רבי יוחנן בן זכאי. בשעת פטירתו נכנסו כולם והוא לא נכנס. אמר להם היכן [הוא] יוחנן. אמרו לו הרי [הוא] עומד על הפתח. אמר להם יכנס כשר הוא א). כיון שנכנס אמר להם תקמן שבהם אב לחכמה ואב לדורות. והגדול שבהם על אחת כמה וכמה. אמר להם עליכם נאמר להנחיל אוהבי יש ואוצרותיהם אמלא (משלי ח' כ"א) ועליך נאמר רבן יוחנן להנחיל אוהבי יש ואוצרותיהם אמלא ב):

אמור מעט ועשה הרבה כיצד מלמד שהצדיקים אומרים מעט ועושים הרבה אבל רשעים אומרים הרבה ואפילו מעט אינם עושים. ומנין שהצדיקים אומרים מעט ועושים הרבה. שכן מצינו באברהם אבינו שאמר למלאכים פת אתם סועדים עמי היום שנאמר ואקחה פת לחם וסעדו לבכם (בראשית י"ח ה'). אבל באחרונה ראה מה עשה אברהם למלאכי השרת שהלך ועשה להם שלשה שורים ותשע סאין של סולת. ומנין שעשה להם תשע סאין של סולת ד) שנאמר וימחר אברהם האהלה אל שרה ויאמר מהרי שלש סאים קמה סלת (שם ו') שלש כמשמען קמה הרי שיש סלת הרי תשע. ומנין שעשה להם שלשה שורים. שנאמר ואל הבקר רץ אברהם (שם ז') הבקר אחד בן בקר שנים רך שלשה. וי"א טוב ארבעה. ויתן אל הנער וימחר לעשות אותו (שם שם) נתן ביד ישמעאל בנו כדי לחנכו במצות ה): אף הקב"ה אמר מעט ועשה הרבה שנאמר ויאמר ה' אל אברהם ידוע תדע כי גר יהיה ורעך בארץ לא לה ועבדים וענו אותם ארבע מאות שנה וגם את הגוי אשר יעבדו דן אנכי ואחרי כן יצאו ברכוש גדול (שם ט"ו י"ג י"ד) לא אמר לו אלא בדל"ת ונ"ן ו) אבל באחרונה כשפרע הקב"ה משונאיהם של ישראל לא פרע אלא בשבעים ושתים אותיות שנאמר או הנסה אלהים לבא לקחת לו גוי מקרב גוי במסות באותות ובמופתים ובמוראים גדולים (דברים ד' ל"ד). הא למדת כשנפרע משונאיהם של ישראל לא נפרע אלא בשבעים ושתים אותיות ז): ומנין שהרשעים אומרים הרבה ואפילו מעט אינם עושים שכן מצינו בעפרון שאמר לאברהם ארץ ארבע מאות שקל כסף (בראשית כ"ג ט"ו) אבל באחרונה כששקל לו את הכסף ישמע אברהם לעפרון וישקל אברהם לעפרון וגו' (שם שם ט"ז):

והוי מקבל את כל האדם בסבר פנים יפות כיצד מלמד שאם נתן אדם לחברו כל מתנות טובות שבעולם ופניו כבושים בארץ ח) מעלה עליו הכתוב כאלו לא נתן לו כלום. אבל המקבל את חברו בסבר פנים יפות אפילו לא נתן לו כלום מעלה עליו הכתוב כאלו נתן לו כל מתנות טובות שבעולם ט):

פרק יד רבן יוחנן בן זכאי קבל מהלל ומשמאי. שמונים תלמידים היו להלל הזקן שלשים מהן ראויין שתשרה שכניה עליהן. כמשה רבינו אלא שאין דורן ראוי לכך. שלשים מהן א) ראויין לעבר שנה ועשרים בינונים. גדול שבכולם יונתן בן עוזיאל קמן שבכלן רבן יוחנן בן זכאי: אמרו עליו על רבן יוחנן בן זכאי שלא הניח מקרא ומשנה גמרא הלכות ואגדות ותוספות ב) דקדוקי תורה ודקדוקי סופרים וכל המדות של חכמים ג) וכל דבר ודבר שכתורה לא הניח שלא למד לקיים מה שנאמר להנחיל אוהבי יש ואוצרותיהם אמלא (משלי ח' כ"א) ד):

הערות לנ"ב

כו) ותנור טמא ליתא בכי"ה. כח) אולי צ"ל ככאן אמרו חכמים וכו'. ועי' נ"א. פכ"ח א) כשר הוא ליתא בכי"ה. ב) מן ועליך עד

הערות לנ"א

מפילה ומלאכתו עיקר עושין אותו מפילה לעוה"ב ובנוסחא א ח ר ת ש בו עשה תורתך קבע שלא תקל לעצמך ותחמיר לאחרים ולא תחמיר לעצמך ותקל לאחרים אלא תהא תורתך קבע לך ולאחרים שנאמר כי עורא הכין לבבו לדרוש את תורת ה' ואחר כך וללמד לבני ישראל ע"כ. ועי' לקמן סוף פכ"ה גוי"ב פ' כ"ג ורבינו יונה למשנה זאת. ד) של סולת ליתא בכי"ה. ועתומ"י. ה) עי' בבא מציעא פ"ו ע"ב ב"ר פמי"ח תנחומא פ' וירא וילקט שם. ואחרי שפוסקא שלנו מסכתא ביותר עם התנחומא היה נראה להשלים ולהגיה עפ"י כזה ומנין שהיו ג' שורים שנאמר ויקח בן בקר רך ומוב בן אחר בקר שנים רך שלשה. ו) מלת ונ"ן ליתא בכי"ה ועתומ"י. ז) עי' ב"ר פ' מ"ד ס"ט ודברים רבה פ"א ס"י"ג ושיר השירים רבה פ"ב בפסוק כוששנה ותנחומא וירא ובמפרשים שם. ח) בכי"ה זמניו ועומות בארץ. ט) עי' משנה תורה הלכות מתנות עניים פ"י ה"ד ועי' נ"ב. פ"ד א) ושלושים מהם בכי"ה. ב) הגהתי ע"פ כ"א ובמפרשים תוספות ובמפרשים ישנים תוספתא. ג) עי' גיטין ס"ז ע"א שנו מוריות ובמפרשי' שם למדו תורות ועי' במבוא למבילתא צד ל"ב. ד) עי' סוכה כ"ח ע"א ובבא בתרא קל"ד ע"א ומס' סופרים פ' ט"ז הלכה ה' ועי' סנהדרין י"א ע"א גוי"ב פכ"ה.

אמרו עליו על רבי יוחנן בן זכאי שלא
הניח פרשה אחת מן התורה שלא למדה ולמד
מקרא ותרגום הלכות ואגדות שיחין ומשלות
הכל למד א):

חמשה דברים היה רבי יוחנן בן זכאי
אומר לתלמידיו תבירונו למדו תורה ודתעסקן
בה שאם (ד) עשיתם את כל התורה כולה כמצוה
הזו אל תחזיק (ה) תורה לעצמך כילכך נוצרת (ו):

פרק כט

חמשה תלמידים היו לו לרבי יוחנן
בן זכאי ואלו הן רבי אליעזר בן הורקנוס,
ורבי יהושע בן חנניה, ורבי יוסי הכהן, ורבי
שמעון בן נתנאל, ורבי אלעזר בן ערך א).
היה רבי יוחנן בן זכאי משנה בשבחן ואומר
אליעזר בן הורקנוס בור סיד שאינו מאבד
מיפה. יהושע בן חנניה אשרי יולדתו, ורבי
יוסי הכהן חסיד שמעון בן נתנאל
ערובה שהיא מקבלת מימה במדבר, ור' אלעזר

הוא היה אומר אם עשית תורתך הרבה אל תחזיק טובה
לעצמך כי לכך נוצרת. לפי שלא נוצרו הבריות אלא על
מנת שיתעסקן בתורה (ה):

חמשה תלמידים היו לו לרבן יוחנן בן זכאי לכלן
קרא להן שמות. לאליעזר בן הורקנוס קרא בור סיד שאינו
מאבד מיפה קנקן זפותה (ו) שמשמרת את יינה. ליהושע בן
חנניה קרא לו חוט המשולש לא במהרה ינתק. וליוסי הכהן
קרא לו חסיד שבדור. ולשמעון בן נתנאל קרא לו גרועה
שכמדבר שמתוקת מימה (ז). אשרי תלמיד שרבו מודה לו
ומעיד עליו ח). ואלעזר בן ערך קרא לו נחל שוטף ומעין
המתגבר שמימיו מתגברין ויוצאין לחוץ לקיים מה שנאמר
יפוצו מעיינותיך חוצה ברחובות פלגי מים (שם ה' ט"ו ט):
הוא היה אומר אם יהיו כל חכמי ישראל ככף מאזנים ורבי
אליעזר בן הורקנוס ככף שנייה מכריע את כלם, אבא שאול
אומר משמו אם יהיו כל חכמי ישראל ככף מאזנים ורבי
אליעזר בן הורקנוס אף עמהם ורבי אלעזר בן ערך ככף
שנייה מכריע את כלם: אמר להם צאו וראו איזהו דרך טובה
שידבק בה האדם כדי שיכנס בה לעולם הבא, נכנס רבי
אליעזר ואמר עליו טובה, נכנס רבי יהושע ואמר חבר טוב,
נכנס רבי יוסי ואמר שכן טוב יצר טוב ואשה טובה, רבי

שמעון ואמר הרואה את הנולד (י). נכנס רבי אלעזר ואמר לב טוב לשמים ולב טוב לבריות (יא). אמר להם
רואה אני את דברי רבי אלעזר בן ערך מדבריים (יב) שבכלל דבריו דבריים: אמר להם צאו וראו איזהו
דרך רעה שירחק ממנה האדם כדי שיכנס בה לעולם הבא, נכנס רבי אליעזר ואמר עין רעה, נכנס רבי יהושע
ואמר חבר רע, נכנס רבי יוסי ואמר שכן רע יצר רע ואשה רעה (יג), נכנס רבי שמעון ואמר הלזה ואינו
משלם, שהלזה מן האדם כלוה מן המקום שנאמר לזה רשע ולא ישלם וצדיק חונן ונותן (תהלים ל"ז כ"א),
נכנס רבי אלעזר ואמר לב רע לשמים ולב רע למצות ולב רע לבריות (יד), ואמר להם רואה אני את
דברי רבי אלעזר מדבריים שבכלל דבריו דבריים (טו):

כשמת בנו של רבן יוחנן בן זכאי נכנסו תלמידיו לנחמו נכנס רבי אליעזר וישב לפניו ואמר ליה
רבי רצונך אומר דבר אחד לפניך, אמר לו אמור (טז), אמר לו אדם הראשון היה לו בן ומת וקבל עליו תנחומין
ומנין שקבל עליו תנחומין שנאמר וידע אדם עוד את אשתו (בראשית ד' כ"ה) אף אתה קבל תנחומין, אמר
לו לא די לי שאני מצטער בעצמי אלא הזכרת לי צערך של אדם הראשון, נכנס רבי יהושע ואמר לו
רצונך אומר דבר אחד לפניך, אמר לו אמור, אמר לו איוב היו לו בנים ובנות ומתו כולם ביום אחד וקבל
עליהם תנחומין אף אתה קבל תנחומין, ומנין שקבל איוב תנחומין שנאמר ה' נתן וה' לקח יהי שם
ה' מבורך (איוב א' כ"א), אמר לו לא די לי שאני מצטער בעצמי אלא שהזכרת לי צערך של

הערות לנ"א

ה) ע' אבות פ"ב מ"ח ושם איתא למדת תורה וכו', ובמשנה
דפוס קאמברידג' איתא עשית, אבל הך סיוס דלפי שלא נוצרו הבריות
ליתא גס שם, ועי' סנהדרין צ"ט ע"ב. (ו) בכ"א קנקנה. (ז) הגהתי לפי
הנוסחא אחריתא שבתומ"ו (אלא ששם הוא שפוסקת טימיה) ולפי המאורי
במשנה זו שגם הוא הביא דברי האדריג כאן, ובספרים ולישמעאל בן
חנניה קרא לו וכו', וגם הוגה עוגה תחת גרוע וא"י ובפירושו כתב
המאורי שם שר"ל מקום אשבורן וע"ע ערוך השלם ערך גרע ובהערות
שם אות ח'. (ח) בכ"א הנוסחא שרבו מעיד עליו ועתומי והגרי"א מרחק
לכל זה. (ט) בכ"א מעין המתגבר וכו' ועתומי, ובעיקר הדברים עי' במשנה
שם וע"ע ררך אריץ וזמא פ"ב. (י) בספרים עוד נוסחא אחריתא כגון
מרדכי היהודי שראה את הנולד, (יא) בכ"א לב טוב למצות ועתומי
אבל ע"ע י"ב ולקמן. (יב) בכ"א מדבריהם וכן לקמן. (יג) כן הגיה הגר"א
ובספרים עין רע שכן רע ואשה רעה והשבוש מבואר, וע"ע נ"ב. (יד) כן הוא בכל הספרים וגם בני"ב, ונראה
שעירובו ב' נוסחאות יש כאן, (טו) ע' אבות שם משנה ט' ורבו השינוים כאן ע"ש. (טז) בספרים ליה אמור וכן בכל
המקומות לקמן ליה והגהתי לו ע"ש כ"א.

הערות לנ"ב

אמלא ליתא בכ"ה, ג) בכ"ה ותרגום מדרש והלכות
והגדות שיחין ומשלות וכו', ובעיקר הדברים עי' נ"יא
פ"ד ובהערות אות ד' וע"ע וירושלמי נדרים פ"ז שהנוסחא
כאן מסכמת ביותר עם הדברים שם. (ד) בכ"ה ואם,
ה) בכ"ה תחוקו. (ו) בכ"ה שלא נוצרו הבריות על
דבר הכפלה אלא [על] דברי תורה שנאמר כי היא
חיך ואורך ימך בעולם הבא ועי' בני"א שם ובהערה
אות ה'. והנה לא נמנו בכאן החמשה דברים ועי' לקמן
פ"א ששם הם שנינים כולם, ואולי כל פוסקא זו כאן
אינה רק הכפלת דברים עי' המעתיק.
פ"ב א) ע' אבות פ"ב מ"ח ועי' השינוים שם.

והגדות שיחין ומשלות וכו', ובעיקר הדברים עי' נ"יא
פ"ד ובהערות אות ד' וע"ע וירושלמי נדרים פ"ז שהנוסחא
כאן מסכמת ביותר עם הדברים שם. (ד) בכ"ה ואם,
ה) בכ"ה תחוקו. (ו) בכ"ה שלא נוצרו הבריות על
דבר הכפלה אלא [על] דברי תורה שנאמר כי היא
חיך ואורך ימך בעולם הבא ועי' בני"א שם ובהערה
אות ה'. והנה לא נמנו בכאן החמשה דברים ועי' לקמן
פ"א ששם הם שנינים כולם, ואולי כל פוסקא זו כאן
אינה רק הכפלת דברים עי' המעתיק.
פ"ב א) ע' אבות פ"ב מ"ח ועי' השינוים שם.

איזב. נכנס רבי יוסי וישב לפניו אמר לו רבי רצונך אומר דבר אחד לפניך. אמר לו אמור. אמר לו אהרן היו לו שני יו בניו גדולים ומתו שניהם ביום אחד וקבל עליהם תנחומין שנאמר וידם אהרן (ויקרא י"ג) אין שתיקה אלא תנחומין ואף אתה קבל תנחומין. אמר לו לא די לי שאני מצטער בעצמי אלא שהזכרתני צערו של אהרן. נכנס רבי שמעון ואמר לו רבי רצונך אומר דבר אחד לפניך. אמר לו אמור. אמר לו דוד המלך היה לו בן ומת וקבל תנחומין ואף אתה קבל תנחומין ומנין שקבל דוד תנחומין שנאמר וינחם דוד את בת שבע אשתו ויבא אליה וישכב עמה ותלד בן ויקרא את שמו שלמה (שמואל ב' י"ב כ"ד) אף אתה רבי קבל תנחומין. אמר לו לא די שאני מצטער בעצמי אלא שהזכרתני צערו של דוד המלך. נכנס רבי אלעזר בן ערך (י"ח) כיון שראוהו אמר לשמשו מול כלי ולך אחרי לבית המרחץ לפי שאדם גדול הוא ואינו יכול לעמוד בו (י"ט). נכנס וישב לפניו ואמר לו אמשול לך משל למה הדבר דומה לאדם שהפקיד אצלו המלך פקדון. בכל יום ויום היה בוכה וצועק ואומר אוי לי אימתי אצא מן הפקדון הזה בשלום. אף אתה רבי היה לך בן קרא תורה מקרא נביאים ומתוכם ישנה הלכות ואגדות ונפטר מן העולם כלא חזתו ויש לך קבל עליך תנחומין כשהזכרת פקדונך שלם (כ). אמר לו רבי אלעזר בני נחמתני כדרך שבני אדם מנחמין. כשיצאו מלפניו הוא אמר אלך לדמסית למקום יפה ומים יפים ונאים (כ"א) והם אמרו נלך ליכנה למקום שתלמידים חכמים מרובים אהבים את התורה. הוא שהלך לדמסית (כ"ב) למקום יפה ומים יפים ונאים נתמעט שמו בתורה. הם שהלכו ליכנה למקום שתלמידים חכמים מרובים ואוהבים את התורה נתגדל שמם בתורה (כ"ג):

פרק טו

והם אמרו שלשה דברים (א) רבי אלעזר אומר יהי כבוד חברך חביב עליך כשלך. אל תהי נוח לכעוס. שוב יום אחד לפני מיתתך (ב):

בן ערך מעין המתנבר. הוא היה אומר אם יהיו כל חכמי ישראל בכף שניה מכריע את כולם (ג). אבא שאול אומר משום רבי עקיבא (ד) שהיה אומר משמו לא היה אומר אלא אם יהיו כל חכמי ישראל בכף מאזנים ואליעזר בן הורקנוס עמם ואצבעו של רבי אלעזר בן ערך מכריע את כולם. ומפני מה לא נתגדל שמו בחכמה אלא כיון שיצאו מירושלים אמר אנה אלך והוא שאמר נלך למאוס לעיר יפה שמימיה (מעוסקים) (מתוקים) (ד) לא נתגדל שמו בחכמה והם שאמרו נלך לנו ליכנה למקום שמאהבים התורה למקום שתלמידים חכמים מרובים הם נתגדל שמם בחכמה. משל אם יראה אדם דינר לצבע ואת הצמר לשולחני זה אינו יודע מה מבינו של זה. אבל אם יראה צמר לצבע ואת הדינר לשולחני זה מכיר אומנותו. הוא שאמר נלך לנו למאוס העיר יפה לעיר שמימיה יפיט כל מי שהוא מבקש ללמוד תורה ילך לו אחריה (ה) (נתגדל) (נתמעט) שמו בחכמה. והם שאמרו נלך לנו למקום שמאהבין את התורה למקום שתלמידים חכמים מרובים הם נתגדל (שמם) בחכמה: אמר להם ראו איזה היא דרך טובה שירדק בה האדם. רבי אליעזר אומר עין טובה. (רבי שמעון) (רבי יהושע) אומר חבר טוב. רבי יוסי אומר זה יצר טוב. ויש אומרים זו אישה טובה. רבי שמעון אומר הרואה את הנולד. רבי אלעזר אומר לב טוב. טוב למצוה (ו) וטוב לבריות. אמר להם רואה אני את דברי רבי אלעזר בן ערך מדבריכם שבכלל דבריו דבריכם: ועוד אמר להם צאו וראו איזו היא דרך רעה שיתרחק ממנה האדם רבי אלעזר אומר עין רעה. רבי יהושע אומר

חבר רע. רבי יוסי אומר זה יצר רע ויש אומרים זו אישה רעה. (רבי יוסי) (רבי שמעון) אומר הלוח ואינו משלם אחד לוח מן האדם כאילו לוח מן המקום שנאמר לוח רשע ולא ישלם וצדיק חונן ונותן (תהלים ל"ז כ"א). רבי אלעזר אומר לב רע. רע למקום. רע למצות. רע לבריות (ז). אמר להם רואה אני את דברי אלעזר בן ערך שבכלל דבריו דבריכם (ח): ועוד ג' (דברים) היה אומר רבי אליעזר יהי כבוד (תלמידך) (חברך) חביב עליך כשלך (ט). אל תהי נוח לכעוס. ושוב יום אחד לפני מיתתך:

הערות לג"ב

(ו) שני ליתא בכ"א (יח) כן הוא בכ"א שבתומ"י ובילקוט אבות כ"י. ובספרים וכ"א ר' אלעזר בן עזריה. (יט) בכ"א ואינו יכול ועתומ"י. (כ) מן ויש לקבל עד שלם ליתא בכ"א ועתומ"י. (כ"א) בכ"א אלך למקום יפה ומים יפה והם. ובספרים ישנים יפים נאים ועתומ"י וכו'. (כ"ב) בכ"א למאוס ועתומ"י. (כ"ג) ע"י שבת קמ"ז ע"ב וקחלת רבה פ"ז ומשם נראה דזה היה אחר מיתת ריב"ז וע"ע נו"ב. פ"ט"ן (א) בכ"א הם אמרו. (ב) ע"י אבות פ"ב מושגה י' והנה שם שונה עוד והיו מתחמם וכו' והיו זחיר וכו' וכבר כתב המאורי במשנה ובהערות אות י"ד שם. (ח) ע"י אבות פ"ב מ"ש וע"פ נו"א הגהתי פה כמה פעמים. (ט) הגהתי הברך ע"פ אבות שם מ"י ונ"א והחושך לקמ

(ב) כתב המחריט"ן בפירושו לנ"א ולוישמעאל בן חנניא צריך להגיה ולר"ש בן נתנאל וכן איתא בנוסחא אחרת ע"כ. ואחרי שבמלות נוסחא אחרת הוא מצוין תמיד נוסחא זאת לכן דנתי והוספתי כל זה ע"פ נו"א פ"ד וע"ש בהערות אות ז' ונ"א המושגה וע"ע במגן אבות שם. אבל מ"פ הסדר הוא מוספק קצת וע"י לקטן פ"ל. (ג) במשנה ל' וצ"ע. (ד) הגהתי מסכרא. (ה) ע"י נו"א בסוף הפרק וע"פ הגהתי כאן. וכן לקטן וע"ע בהערות אות כ"ב שם. (ו) אולי יש להוסיף טוב למקום. (ז) ע"י נו"א ובהערות אות י"ד שם. (ח) הגהתי הברך ע"פ אבות שם מ"י ונ"א והחושך לקמ

[יהי כבוד חברך חביב עליך כשלך] הוי חס על כבוד בניו ובנותיו. אם רוצה את שלא יטול אדם את שלך אף את לא יטול אדם את שלך. אם רוצה שם רע על כבודו של חברו: דבר אחר יהו כבוד חברך חביב עליך כשלך כיצד בזמן שיש לו לאדם רבוא ונוטלים את כל ממנו אל יפגום את עצמו בשוה פרוטה (א): ואל תהא נוח לכעוס כיצד מלמד עניו כהלל הזקן ואל יהי קפדן כשמאי הזקן: מה היה ענותנותו של הלל הזקן אמרו מעשה בשני בני אדם שעמדו והמרו זה את זה וזה את זה בארבע מאות זוז. אמרו כל שילך ויקניש את הלל יטול ארבע מאות זוז. הלך אחד מהם. ואותו היום ערב שבת היה עם חשיכה וקא חיף רישיה (ד). בא ומספח לו על הדלת אמר היכן הלל היכן הלל. נתעטף ויצא לקראתו א"ל בני מה אתה צריך. א"ל הלכה זו (ה) אני צריך לשאול. א"ל אמור. א"ל מפני מה ענידים של תרמודים תרומות. א"ל (ו) מפני שדרין בין חול במדבר ובאות רוחות ומפרות אותן על ענידים לפיכך ענידים תרומות. הלך והמתין שעה אחת וחזר ומספח לו על הדלת אמר היכן הלל היכן הלל. נתעטף ויצא. א"ל בני מה אתה צריך. א"ל הלכה אני צריך לשאול. א"ל אמור. א"ל מפני מה רגליים של אפרקיים רחבות. א"ל מפני שהם יושבין על בצעי המים ובכל יום ויום הם הולכים כמים לפיכך רגליים רחבות. הלך והמתין שעה אחת וחזר ומספח על הדלת אמר היכן הלל היכן הלל. נתעטף ויצא. א"ל מה אתה צריך לשאול. א"ל הלכה אני צריך לשאול. א"ל אמור. נתעטף וישב לפניו. א"ל מה אתה צריך. א"ל כך נשיאים משיבים (ז) אל ירבו כמותך בישוראל. א"ל חזי הוי זהיר ברוחך מה אתה צריך. א"ל מפני מה ראשיהם של בבליים ארוכים. א"ל בני הלכה גדולה שאלת לפי שאין שם חיות פקחות כשנולד הולד מגדלות אותם בחיק עבדים ושפחות (ח) לפיכך ראשיהם ארוכות אבל כאן שיש חיות פקחות כשנולד הולד מגדלות אותם בעריסה ומשפשות את ראשו לפיכך ראשיהם סגלגלין (ט). א"ל אבדת ממני ארבע מאות זוז. א"ל כדאי הוא הלל שתאבד על ידו ארבע מאות זוז (י) והלל אל יקפיד:

הוי חס על כבוד בניו ובנותיו. אם רוצה את שלא יטול אדם את שלך אף את לא יטול אדם את שלך. אם רוצה שם רע על כבודו של חברו: דבר אחר יהו כבוד חברך חביב עליך כשלך כיצד בזמן שיש לו לאדם רבוא ונוטלים את כל ממנו אל יפגום את עצמו בשוה פרוטה (א): ואל תהא נוח לכעוס כיצד מלמד עניו כהלל הזקן ואל יהי קפדן כשמאי הזקן: מה היה ענותנותו של הלל הזקן אמרו מעשה בשני בני אדם שעמדו והמרו זה את זה וזה את זה בארבע מאות זוז. אמרו כל שילך ויקניש את הלל יטול ארבע מאות זוז. הלך אחד מהם. ואותו היום ערב שבת היה עם חשיכה וקא חיף רישיה (ד). בא ומספח לו על הדלת אמר היכן הלל היכן הלל. נתעטף ויצא לקראתו א"ל בני מה אתה צריך. א"ל הלכה זו (ה) אני צריך לשאול. א"ל אמור. א"ל מפני מה ענידים של תרמודים תרומות. א"ל (ו) מפני שדרין בין חול במדבר ובאות רוחות ומפרות אותן על ענידים לפיכך ענידים תרומות. הלך והמתין שעה אחת וחזר ומספח לו על הדלת אמר היכן הלל היכן הלל. נתעטף ויצא. א"ל בני מה אתה צריך. א"ל הלכה אני צריך לשאול. א"ל אמור. א"ל מפני מה רגליים של אפרקיים רחבות. א"ל מפני שהם יושבין על בצעי המים ובכל יום ויום הם הולכים כמים לפיכך רגליים רחבות. הלך והמתין שעה אחת וחזר ומספח על הדלת אמר היכן הלל היכן הלל. נתעטף ויצא. א"ל מה אתה צריך לשאול. א"ל הלכה אני צריך לשאול. א"ל אמור. נתעטף וישב לפניו. א"ל מה אתה צריך. א"ל כך נשיאים משיבים (ז) אל ירבו כמותך בישוראל. א"ל חזי הוי זהיר ברוחך מה אתה צריך. א"ל מפני מה ראשיהם של בבליים ארוכים. א"ל בני הלכה גדולה שאלת לפי שאין שם חיות פקחות כשנולד הולד מגדלות אותם בחיק עבדים ושפחות (ח) לפיכך ראשיהם ארוכות אבל כאן שיש חיות פקחות כשנולד הולד מגדלות אותם בעריסה ומשפשות את ראשו לפיכך ראשיהם סגלגלין (ט). א"ל אבדת ממני ארבע מאות זוז. א"ל כדאי הוא הלל שתאבד על ידו ארבע מאות זוז (י) והלל אל יקפיד:

הערות לנו"ב

הערות לנו"א

אבל ע"ע במאורו ובמדרשו שמואל למשנה זו שמקוימים בה הגירסא רמב"ם והי כבוד לתלמיד. (י) עי' לעיל ספ"ו. (יא) בכ"ה את הלל. (יב) בכ"ה א"ל אמור שאלתך. (יג) בכ"ה עוד המתין עד שתכבוד ולא תבוש ממני ע"כ אבל מסופקני אם אינו מדברי מהר"ט כי בעצמו כעין פירושו. (יד) כן הוא בכ"ה וא"ל אריך משמש ושל חמור קצרה. ובמנורת המאור כ"י ל"ד ישראל אלנקוה (קובץ תרנ"ב) מביא שם בדרך ש"ז ע"ב מעשה זאת והגירסא התם ובשר הפרה מגולה ולפיכך זנבה אריך. (טו) מלת לו ליתא בכ"ה. (טז) בכ"ה כיון שישן ודפק על הדלת מי כאן הלל (ז) בכ"ה המלות א"ל מה לך חסרים והכי גרים התם א"ל שאלה יש לי והוספתי המלות א"ל עפ"י. (יח) בכ"ה וישב לפניו. (יט) בכ"ה סגלגלים וכן לקמן. (כ) בכ"ה גדל. (כא) מן ולפיכך עד מגולגלים ליתא בכ"ה וכן לא בכ"ה הגל.

זו דדברים אלו אינם מכלל דבריו של עכשו ומגיהו ספרים ערבבות כאן וכפי רואיה לדבר באדר"כ שלא הוזכרו שם אלא שלש ראשונות ע"ש ונ"ע במדרש שמואל במשנה זו. ועכ"פ הדברים עתיקים ועי' ב"ר פ' נ"ב ופסיקתא רבתי ט' ע"ב. (ג) עי' מפרשים ואולי כל כבא זו מקומה בפי' י"ז אחר דבריו' ויסו יהו ממון חבירך חביב עליך וכי' והדבר אחר שם דאם בא ת"ח אצלך וכי' מקומו כאן. (ד) הגר"א הגיה והיה הוסף ראשו וכן משמע קצת מילוקש אבות כ"י וצ"ע וע"ע מהדרין צ"ה ע"א וגבי אבישי בן צרויה שם. (ה) הוגה בספרים ע"י התומ"י שאלה זואבל קיימתי הגירסא שבכ"ה ובספרים ישנים לפי שגם לקמן יתא הלכה. (ו) בכ"ה שדרין בחול במדבר באות רוחות ומפור אותם ועתומ"י. (ז) מן מה עד משיבום ליתא בכ"ה ועתומ"י. (ח) כן הוא הג"א בתומ"י ובספרים על איברים של עבדים וכי' ואולי היה כתוב על ידי עבדים וכי'. (ט) עי' שבת ל"א ע"א בכמה שגינים וע"ע גדרים ס"ו ע"ב ומשם נראה קצת שיש להגיה כאן סגלגלים תחת ארוכים ולהוסיף וצ"ע. ועי' גו"ב. (י) הוגה בספרים ד מאות זוז ודי' מאות זוז וכי'. ובספרים ישנים וכ"ה ליתא.

מה היה קפדנותו של שמאי הזקן אמרו מעשה באדם אחד שעמד לפני שמאי אמר לו רבי כמה תורות יש לכם. אמר לו שתים אחת בכתב ואחת בעל פה. אמר לו את שבכתב אני מאמין לך (יא) את שבעל פה איני מאמין לך. גער בו והוציאו בניזופה. בא לפני הלל אמר לו רבי כמה תורות נתנו. אמר לו שתים אחת בכתב ואחת בעל פה. אמר לו בכתב אני מאמינך בעל פה איני מאמינך. אמר לו בני שב כתב לו אלף בית (יב). אמר לו מה זו. אמר לו אלף. אמר לו אין זה אלף אלא בית. אמר לו מהו זה. א"ל בית. אמר לו אין זה בית אלא גימל. אמר לו מנין אתה יודע שזה אלף וזה בית וזה גימל. אלא (יג) כך מסרו לנו אבותינו הראשונים שזה אלף וזה בית וזה גימל כשם שקבלת זו באמונה כך קבל עליך זו באמונה: מעשה בנכרי אחד שהיה עובר אחורי בית הכנסת ושמע לתנוק שקורא ואלה הבגדים אשר יעשו חשן ואפוד ומעיל (שמות כ"ח ד') בא לפני שמאי אמר לו רבי כל הכבוד הזה למי. אמר לו לכהן גדול שעומד ומשמש על גבי המזבח. אמר לו גירני על מנת שתשימי כהן גדול (ואשמש ע"ג המזבח) (ד). אמר לו אין כהן בישראל ואין לנו כהנים גדולים (טו) שיעמדו וישתמשו בכהונה גדולה (ע"ג המזבח) אלא גר הקל שלא בא אלא במקלו וכתרמילו ויבא וישמש בכהונה גדולה (טז) גער בו והוציאו בניזופה. בא להלל אמר לו רבי גירני על מנת שתשימי כהן גדול שאעמוד ואשמש על גבי המזבח (יז). אמר לו שב ואומר לך דבר אחד מי שמבקש להקביל פני מלך בשר ודם לא דין הוא שילמד איך יכנס ואיך יצא. אמר לו הן. אתה שמבקש להקביל פני מלך מלכי המלכים הקב"ה לא דין הוא שתלמוד איך תכנס לבית קדש הקדשים איך תטיב את הנרות איך תקרב לגבי המזבח איך תערך את השלחן איך תסדר את המערכה. א"ל המוב בעיניך עשה. כתב לו תחלה אלף בית ולמדן. תורת כהנים והיה לומד והולך עד שהגיע והזר הקרב יומת (במדבר א' י"א). נשא אותו גר ק"ז בעצמו

והלך לו. עלה וישן לו (כ). התחיל דופק ואומר מי כאן הלל (כג). א"ל מה לך. א"ל שאלה. עמד ופתח לו נתעטף וישב לו (כד). א"ל אמור שאלתך. א"ל שכחתי. א"ל הוזהר ברוחך. א"ל מפני מה פרסות רגליהם של בני (אפסיים) (אפריקא) רחכות מכל בני אדם (כה). א"ל שאלה גדולה שאלת. א"ל שמקומם (ביתוצים) (בין בצעי המים) והן מחלקין ביום ובלילה בתוך המים פרסותיהן מתפרטות מן המים לפיכך הם רחכות מכל בני אדם (כו). א"ל יש לך שאלה אחרת (כז). א"ל לאו. עמד והלך לו. עלה וישן לו. (התחיל דופק מי כאן הלל. א"ל מה לך. א"ל שכחתי. א"ל הוזהר ברוחך. א"ל מפני מה עיניהם של תרמודים צרות מכל בני אדם. א"ל שאלה גדולה שאלת מפני שהן סמוכין למדבר והרוח זורה את החול על פניהם ועיניהם מתמלאות מים עליהם. א"ל יש לך שאלות אחרות. א"ל לאו. הלך לישן. התחיל צווח ואומר (אילך) (אוי לי) מפניך (בית) הלל (אילך) (אוי לי) מפניך. א"ל מה לך. א"ל ענותנותך גרמה לי שאפסיד ארבע מאות דינר. א"ל מוטב לך (כח) שתפסיד ארבע מאות דינר על ארבע מאות דינר ואל יקרא (בית) הלל קפדן אפילו שעה אחת לפני המקום (כט):

מעשה באחד שבא אצל שמאי. א"ל רבי גירני על מנת שתעשני כהן גדול. א"ל וכי אין לנו בישראל מלעשות כהן גדול אלא הגר הזה. היתל בזעפו (ל) וסילקו בניזופה. הלך לו אצל הלל הזקן. א"ל רבי גירני על מנת שתעשני כהן גדול. א"ל בני מי שהוא מבקש לעשות שמשו ישל מלך בשר ודם צריך הוא ללמוד קודם היאך הוא יוצא והיאך הוא נכנס והיאך הוא מבקש לעשות שמשו של מלך מלכי המלכים הקב"ה על אחת כמה וכמה שצריך את ללמוד היאך אתה נכנס והיאך אתה יוצא והיאך אתה שוחט והיאך אתה זורק והיאך אתה מקטיר את הקטורת ומטיב את הנרות. נתן לו הספר והתחיל קורא בו והולך עד שהגיע להזר הקרב יומת (במדבר א' י"א). א"ל רבי על מי נאמר זה הפסוק. א"ל אפילו על דוד מלך ישראל. נענה אותו הגר ואמר אני הגר הקל שבאתי במקלי ובמנעלי על אחת כמה וכמה. א"ל קפדנותך שמאי גרמה לי לטרוף נפשי מחיי העולם הזה ומחיי העולם הבא. וענותנותך הלל זכה לי לנחול חיי העולם הזה וחיי העולם הבא:

מעשה באחד שבא אצל שמאי הזקן. אמר לו רבי כמה תורות נתנו מן השמים. א"ל אחת בכתב ואחת בפה. א"ל אני מאמינך אלא זו שנתנה בכתב אבל זו שנתנה בפה איני מאמינך (גער בו וסלקו בניזופה. בא לפני הלל. א"ל

הערות לנו"א

(יא) בכ"א שבכתב מאמין לך ועתומי. (יב) בתומי נ"א ואמר לו אליה בית. (יג) הגהתי ע"פ ולקט אבות כ"י ועי' נוסחת הגר"א ובספרים אמר לו. ועי' שבת שם על השנונים. (יד) בכ"א מן א"ל עד כהן גדול ליתא. ובתומי שתשימי כה"ג ואשמש ע"ג המזבח. (טו) בכ"א א"ל אין כהן בישראל אתא כהנים גדולים ועתומי ועפ"י וכן ע"פ ההמשך דלקמן הוספתי ב' פעמים ובספרים חדשים לא קבלו הגהת התומי אלא לחצאין. (טז) בכ"א והגר הקל וכו' יבוא וישמש וכו'. (יז) בתומי כתב צ"ל ואעמוד בשמונה

הערות לנו"ב

(כב) בכ"ה הלך לו לישן. (כג) בכ"ה מי כאן הלל ב' פעמים. (כד) מן עמוד עד וישב לו ליתא בכ"ה. (כה) בכ"ה מה פרסות של וכו' רחכות מכל אדם. (כו) בכ"ה והן מחלקין כס ויומם וליולה. והשאר עד בני אדם ליתא שם. (כז) בכ"ה עוד שאלה אחרת. (כח) לך ליתא בכ"ה. (כט) ע' בעדות פיה מ"ו ונדה י"ג ע"א בנידון לישן כזה. (ל) א"ל צ"ל הכהו בזעפו או הקפיד בזעפו,

ואמר מה אם ישראל שנקראו בנים למקום ועליהם (יה) אמרה שכינה ואתם תהיו לי ממלכת כהנים וגוי קדוש (שמות י"ט) אע"פ כן (ש) הזהיר עליהם הכתוב והזיר הקרב יומת אני גר הקל שלא באתי אלא בתרמילי (כ) על אחת כמה וכמה. מיד נתפיים אותו גר מאליו. בא לו אצל הלל הוקן אמר לו כל הברכות שכתורה ינוחו על ראשך שאם היית כשמאי הוקן לא באתי לקהל (ישראל בא). קפדנותו של שמאי הוקן באמרו. אבדני מן העוה"ז ומן העוה"ב. ענותנותך הביאני לחיי העולם הזה והבא (כב) : אמרו לאותו גר (ג) נולדו שני בנים לאחד קראו הלל ולאחד קרא גמליאל והיו קורין אותם גרים של הלל (כד) :

רבי כמה תורות נתנו מן השמים. א"ל אחת בכתב ואחת בעל פה. א"ל אני מאמינך אלא זו שנתנה בכתב אבל זו שנתנה בעל פה איני מאמינך (לא). כתב לו אליה ב"ית. א"ל זאת מהו (לב). א"ל אליה. וזה מהו. א"ל ב"ית. א"ל קבלתי כך עלי באמונה. א"ל כשם שקבלת זו עליך באמונה כך תקבל את זו עליך (באמונה). אמר קפדנותך שמאי גרמה לי לטרופ נפשי מהי העולם הזה ומחיי העוה"ב. (וענותנותך הלל זכה לי לנחול חיי העולם הזה והיי העולם הבא) (לג) :

שוב יום אחד לפני מיתתך שאלו תלמידיו את רבי אליעזר וכי אדם יודע באיזה יום ימות שיעשה תשובה. אמר להם כל שכן שיעשה תשובה היום שמא ימות למחר ישוב למחר שמא ימות למחרתו (כה) ונמצאו כל ימיו בתשובה (כו) : רבי יוסי בר יהודה אומר משום ר' יהודה כרבי אלעאי שאמר משום רבי אלעאי אביו שאמר משום רבי אליעזר הגדול שוב יום אחד לפני מיתתך (כז). והיו מתחמם כנגד אורן של חכמים. היו זהיר בגחלתך שלא שנישכיתן נשיכת שועל ועקיצתן עקיצת עקרב אף כל דבריהם כגחלי אש (כט) :

ושוב יום אחד לפני מיתתך. מעשה כרבי אליעזר בן הורקנוס שהיה אומר לתלמידיו שובו לפני מיתתכם יום אחד. אמרו וכי אדם יודע אימתי ימות שיעשה תשובה (אלי) (א"ל) (לד) כי אמר אדם היום אעשה תשובה שמא ימות למחר נמצאו כל ימיו באים בתשובה (ומה) (זהו) פירושו של דבר בכל עת יהיו בגדיך לבנים (קחלת ט' ה') (לה) : והיו זהיר בגחלתך שלא תכוח שנישכיתן נשיכת שועל ועקיצתן עקיצת עקרב ולחישתן לחישת שרף (לו) :

פרק טז

רבי יהושע אומר עין הרע ויצר הרע ושנאת הבריות מוציאין את האדם מן העולם (א) :

פרק ל

רבי יהושע אומר עין הרע ויצר הרע ושנאת הבריות מורפים את האדם מחיי העולם הזה ומחיי העולם הבא (א) :

עין הרע כיצד מלמד שכשם שאדם רואה את ביתו כך היא רואה ביתו של חבירו (ב). וכשם שאדם רוצה שלא להוציא שם רע על אשתו ובניו כך היא אדם רוצה שלא להוציא שם רע על אשת חבירו ועל בניו של חבירו : דבר אחר עין הרע כיצד שלא תהא עינו של אדם צרה במשנתו של חבירו. מעשה באדם אחד שהיתה עינו צרה במשנתו של חברו נתקצרו חיוו ונפטרו והלך (ג) (א) :

יצר הרע כיצד אמרו שלש עשרה שנה גדול יצר הרע מיצר טוב. ממעני אמו של אדם הוא גדל וכא עמו התחיל מחלל שכתות אין ממחה בידו. הורג נפשות אין ממחה בידו. הולך לדבר עבירה אין ממחה בידו (ד). לאחר י"ג שנה נולד יצר טוב. כיון שמחלל שכתות אומר לו ריקה הרי הוא אומר מחלליה מות יומת (שמות ל"א י"א). הורג נפשות א"ל ריקה הרי הוא אומר שופך דם האדם באדם דמו יושך (בראשית ט"ו). הולך

הערות לג"א

בגדים ואשמש. (יה) בכ"א עליה ועתומי. (יש) אעפ"י כן ליתא בכ"א ועתומי. (כ) בכ"א בתרמילאי. (בא) בספרים להקלל בישראל והגהתי ע"פ התומי וע"פ ילקוט אבות כ"י. (כב) בכ"א הביאני לחיי העוה"ב. (כג) בכ"א לאותו הגר. (כד) ע"ש בשבת ובילקוט תצוה ר' ש"ע והך סיומא גדולדו לו שני בנים וכי ליתא שם אבל ברקוקי סופרים בשבת שם את כי כתב שמצא זה בילקוט כ"י. ובספר מדרש הגדול כ"י מביא בפ' תצוה ג"כ להך מעשה בכבה שנינים ומסוים בה נולדו לו שני בנים וכי והיו קריון אותן גירי הלל ואכיתן הוא אונקלס הגר שתררגם את התורה ע"כ. (כה) מן ישוב עד למחרתו ליתא בכ"א ועתומי. (כו) ע"י שבת קניג ע"א וקחלת רבה פ"ט. (כז) ע"י הגר"א דמוק המלות שוב יום אחד לפני מיתתך אבל כבר הביא גם המאירי כמו שהוא בנוסחתינו. (כח) בכ"א שמא תכוח. (כט) ע"י לעיל אות ב'.

הערות לג"ב

(לא) הגהתי ע"פ דוגמא והמשמעות מתוך החמשך וכן נראה מהמשך פירוש מהרש"ץ שהיה לפניו בכעין זו בנוסחא זאת. (לב) בכ"ה זה מהו. (לג) הגהתי ג"כ מסברא וכדלעיל. וכעיקר הדברים ע"י ג"א פט"ו ובהערות אות ט' ואות כ"ד שם כאן ולמעלה ראשונה לא מוצאתי לה דוגמא. (לד) הגהתי כן מסברא. וע"י ג"א ובהערות אות כ"ו שם. (לה) הגהתי וזה במקום ומה מסברא אבל אין ספק לי שכל דברים אלו הם הוספה מאחורת. וע"י בשבת וקחלת רבה הנרמזות באות הג"ל. (לו) אולי יש להשלים כאן הכבא דהווי מתחמם ע"פ ג"א. פ"ל (א) ע"י אבות פ"ב מ"א. ויש ובג"א פט"ו

פ"ט (א) ע"י אבות פ"ב מ"א. (ב) מן רואה עד יתא ליתא בכ"י ובספרים את ביתו של עצמו והגהתי עפ"י התומי. (ג) ע"י ב"ר פ' ס"א בענין תלמידיו ר"ע. וע"י מאירי במשנה זו. (ד) כן הורג עד בידו ליתא בכ"א והוגה בספרים ע"י התומי. (ה) בזמן ליתא בכ"א ועתומי.

לדבר עבירה אומר לו ריקה הרי הוא אומר מות יומת הנואף והנואפת (יקרא כ"י). בזמן ה' שאדם מחמם את עצמו והולך לדבר זימה (ז) כל אבריו נשמעין לו מפני (ז) שיצר הרע מלך הוא על מאתים וארבעים ושמונה אברים. כשהוא הולך לדבר מצוה התחילו מתעצלין (י) לו כל אבריו מפני שיצר הרע שבמעיו מלך הוא על מאתים וארבעים ושמונה אברים שבאדם ויצר טוב אינו דומה אלא למי שהוא חבוש בבית האסורין שנאמר מבית הסורים יצא למלוך (קהלת ד' י"ד) זה יצר טוב ח';

ויש אומרים זה יוסף הצדיק כשבאתה אותה רשעה היתה מענה אותו בדבריה אמרה לו אני אחבשך בבית האסורין. אמר לה ה' מתיד אסורים (תהלים קמ"ז ז'). אמרה לו אני אנקר את עיניך. אמר לה ה' פוקה עורים (שם ח'). אמרה לו אני אכפוף את קומתך. אמר לה ה' זוקף כפופים (שם ט'). אמרה לו אני עושה אותך רשע. אמר לה ה' אוהב צדיקים (שם ט'). אמרה לו אני עושה אותך ארמאי. אמר לה ה' שומר את גרים (שם ט'). עד שאמר איך אעשה הרעה הגדולה הזאת (בראשית ל"ט ט"ז): ואל (י) תתמה על יוסף הצדיק שהרי רבי צדוק היה גדול הרור כשנשבה לרומי (י) נמלתו מטרוניתא אחת ושגרה לו שפחה אחת יפה. כיון שראה אותה נתן עיניו ככותל שלא יראנה והיה יושב ושונה כל הלילה. לשחרית הלכה והקבילה אצל גבירתה. אמרה לה שוה לי המות משתתנני לאיש הזה. שלחה וקראה לו ואמרה לו (יב) מפני מה לא עשית עם אשה זאת כדרך שיעשו בני אדם. אמר לה ומה אעשה מכוונה גדולה אני ממשפחה

עין רעה שלא תהא עינו של אדם רעה בממונו של חבירו לא בכינו ולא בכנותיו ולא בצאנו ולא בבקרו ולא בכל מה שיש בידו: יצר הרע שבשעה שאדם נולד יצר הרע נדבק בו. משל אם יעלה אדם את הכרמה לראש הגג היא סוללת (ב) אחריה (את) [אבל] (ג) התינוק הוא רץ ליפול ממנו. סמוך למדורה הוא רץ ליפול בתוכה. סמוך לגחלים הוא פושט ידו לקומצן. מפני מה. מפני שיצר הרע נורק בו. משל למח"ד למלך שהיו לו שדות הרכה והרכה והיה לו שדה אחת שלא היה לו שדה אחרת רעה כמותה. ואמר המלך לחבירה לארים והחכירה לארים (ד) (גדה) [גרה] ובלה זרעה קצרה (כשחזרה בררה) ולא עשת אלא עשרה כורים ומה שעשה הכנים לתוך ביתו של מלך. א"ל המלך הבא את השאר. א"ל אדוני המלך אתה יודע [שדה שלך שלא היתה לך שדה אחרת רעה ממנה ומה שעשה כבר הכנסתי לתוך ביתך. כך הם ישראל עתידין לומר לפני הקב"ה רבוננו של עולם אתה יודע] יצר הרע (שנורקה) [שזורקה] בנו שנאמר כי יצר לב האדם רע מנעוריו (בראשית ח' כ"א). וכן הוא אומר כי הוא ידע יצרנו זכור כי עפר אנחנו (תהלים ק"ג י"ד) ח';

גדולה אני אמרתי שמא אבא עליה והרביתי ממזרים בישראל. גדול (יג): ואל תתמה (יד) על רבי צדוק שהרי רבי עקיבא גדול ממנו כשהלך לרומי אוכילו קורצא אצל הגמון אחד ושגר לו שתי נשים יפות רחצים וסכום וקשטום כבלות התנים. והיו מתנפלות עליו כל הלילה זאת אומרת חזר אצלי וזאת אומרת חזר אצלי (טו) והיה יושב ביניהם ומרקק ולא פנה אליהן. [לשחרית] (טז) הלכו להן והקבילו פני ההגמון ואמרו לו שוה לנו המות משתתננו לאיש הזה. שלח וקרא לו א"ל ומפני מה לא עשית עם הנשים הללו כדרך שבני אדם עושים לנשים. לא יפות המה (יז) לא בנות אדם כמותך הן מי שברא אותך לא ברא אותך. אמר לו מה אעשה ריחן בא עלי מבשר נבלות וטרפות ושרצים (יח): ואל תתמה על רבי עקיבא שהרי רבי אליעזר הגדול גדול ממנו ישגדל את בת אחותו שלש עשרה שנה עמו במטה עד שבאו לה סימנין. אמר לה צאי והתנשאי לאיש. אמרה לו הלא אמתך אנכי לשפחה לרחוץ רגלי תלמידך. אמר לה בתי כבר זקנתי צאי והתנשאי לכוור שכמותך. אמרה לו לא כך אמרתי לפניך הלא אמתך לשפחה לרחוץ רגלי תלמידך. כיון ששמע את דבריה נטל ממנה רשות וקדשה ובא עליה (יט):

רבי ראובן בן אצטרובלי אומר (כ) היאך מתרחק אדם מיצר הרע שבמעיו לפי שטיפה ראשונה שאדם משיל באשה הוא יצר הרע. ויצר הרע אינו שרוי אלא מפתחי הלב שנאמר לפתח חמאת רובץ (בראשית ד' ז'). אמר לו לאדם בשעה שהתינוק מוטל בעריסה (כא) האיש מבקש להורגך הוא רוצה

הערות לנ"א

1) בספרים ישנים לדבר זימה עבירה ותומיו טחק מלת עבירה וצ"ע.
 2) כופני ליתא בכי"א ועתומ"י. 3) בספרים מתענין ועי' מפי"שים והגהתי ע"פ מדרש הגדול עי' לקטן. ח) עי' קהלת רבה פ"ד ומדרש תהלים ט"ו וק"ט ובספיקתא רבתי ל' ע"א ובג' במ"ע ש"ס. ט) עי' ב"ר פ"ז ופ"ט תהומא פ' יושב ויולקוט תהלים קמ"ז ובכאן הסדר נאות יותר אבל סיום הדברים דאני עושה אותך רשע וכו' אני עושה אותך ארמאי קשה להולמו ועי' בעליו התוספות על התורה ובספר הישר.
 4) בספרים אל וכן לקטן והגהתי ע"פ כ"א וילקוט אבות כ"י (יא) הוספתי מלה זאת ע"פ הכי"ו וספרים ישנים. (יב) בכ"א שלחה לו ואמרה. (יג) עי' קדושין ט"ו ע"א בסיוגון אחר. (יד) בכ"א וספרים א"ל אל תתמה והגהתי לפי התומ"י וילקוט אבות כ"י.
 15) בכ"א זאת אומרת אצלי וזאת אומרת אצלי ועתומ"י. 16) הוספתי מלה זאת ע"פ התומ"י ובספרים ליתא. 17) בכ"א לנשים יפות המה ועתומ"י. 18) בכ"א מבישר נבלות וטריופות ומבישר חזר. 19) כ"ה בכ"א ובתומ"י. ובספרים לקדשה ובא וכו'. ועי' וירושלמי ובמות פ"ג ה"י"ג. כ) בתומ"י מוגיה האצטרובלי. כא) בתומ"י מביא עוד נוסחא אחרת אם

1) סומא דדבריו ר' יהושע הם בסגנון אחר. ב) אולי צ"ל סולדת. ג) עי' בזמן אבות למושנה זאת ועי' הגהתי. ד) בכ"ה לחוכרת והחכירה לארים. ה) עי' ג"א ובהערות אור ל' ש"ס. ואולי התחלת מאמר זה נשמט מפה ויש

וּשְׁנַת הַבְּרִיּוֹת שֶׁכֵּל מִי שֶׁהוּא שׁוֹנֵא
 אֶת חֲבִירוֹ הַמְּקוּם עוֹקְרוֹ מִן הָעוֹלָם (א).
 שֶׁכֵּן מְצִינּוּ בְּאֲנָשֵׁי סְדוּם שֶׁלֹּא עִקְרוֹ הַמְּקוּם
 אֲלֵא כַּעֲבוּר (י) שֶׁהוּא שׁוֹנֵאִים זֶה לָזֶה שֶׁנֶּאֱמַר
 וְאֲנָשֵׁי סְדוּם רָעִים וְחַמְאִים לָהּ מֵאֵד
 (בְּרַאשִׁית י"ג י"ד). רָעִים זֶה לָזֶה, וְחַמְאִים בְּגִלּוּי
 עֲרִיּוֹת, מֵאֵד בְּשִׁפּוֹת דְּמִים, דְּבַר אַחַר מֵאֵד
 כַּמְּשַׁכְּב זָכַר ח):

רְבִי שְׁמַעוֹן אֹמֵר הוּי הוֹדֵר בְּקִרְיָתָא שְׁמַע
 וּכְשֵׁאתָה עוֹמֵד לְתַפְלֵל אַל תַּעֲשֵׁ תַפְלֵתְךָ
 קְבַע אֲלֵא תַחְנוּנִים לִפְנֵי הַמְּקוּם שֶׁנֶּאֱמַר כִּי
 חָנוּן וְרַחוּם הוּא (יִזְאֵל ב' י"ג). וְאֵל תְּהִי רִשְׁע
 בְּפָנָי עֲצֻמְךָ (ט):

שִׁיתְלוֹשׁ מִמֶּנּוּ בְּשַׁעְרוֹ. תִּינוּק מוּטָל בְּעֵרִיסָה הֵיחָד יָדוֹ עַל
 גְּבִי נַחֵשׁ אוֹ עַל גְּבִי עֶקֶר וְעַקְצָתוֹ לֹא גֵרַם לוֹ אֲלֵא יֵצֵר
 הָרַע שְׁבַמְעִיו. הֵיחָד יָדוֹ עַל גְּבִי גַחְלִים וְנִכְוָה לֹא גֵרַם לוֹ
 אֲלֵא יֵצֵר הָרַע שְׁבַמְעִיו לִפִּי שִׁיעַר הָרַע זֹרְקוֹ בְּכַת (כ). רֵאשׁ.
 אֲבָל בֵּא וְרֵאשׁ בְּגִדֵי אוֹ בְּשִׁלְחָה כִּיּוֹן שֶׁהוּא רֹוֵאֵה אֶת הַבָּאָר
 הוּא חוֹזֵר לְאֶחָרָיו לִפִּי שְׁאִין יֵצֵר הָרַע בְּכַהֲמָה (כד): רְבִי שְׁמַעוֹן
 בֶּן אֲלֵעָזָר אֹמֵר אֲמִשּׁוּל לָךְ מִשָּׁל לְמָה הִדְבַר דּוּמָה יֵצֵר הָרַע
 דּוּמָה לְבִרְזוֹל שֶׁהִמְלִיחוֹ בְּתוֹךְ הָאֹדֶר כֹּל זְמַן שֶׁהוּא בְּתוֹךְ הָאֹדֶר
 עוֹשִׂין מִמֶּנּוּ כֹל כְּלִים שִׁיעֲרוּ. אִף כֵּךְ יֵצֵר הָרַע אִין לוֹ תִקְנָה
 אֲלֵא דְבִרְי תוֹרָה בְּלִבְךָ שֶׁחֵן (כז) כֹּאֵשׁ שֶׁנֶּאֱמַר אִם רַעֵב
 שִׁנּוּאֵךְ הֶאֱבִילָהּ לָחֶם וְאִם צָמֵא שִׁקְהוּ מִים כִּי גַחְלִים אֵתָהּ
 חוֹתֵה עַל רֵאשׁוֹ וְה' יִשְׁלַם לָךְ (מְשָׁלִי ב"ה כ"ב) אֵל תִּקְרִי יִשְׁלַם
 לָךְ אֲלֵא יִשְׁלִמְנוּ לָךְ (כח). רְבִי יְהוּדָה הַנְּשִׂיא אֹמֵר אֲמִשּׁוּל לָךְ
 מִשָּׁל לְמָה הִדְבַר דּוּמָה יֵצֵר הָרַע דּוּמָה לְשֵׁנִי בְּנֵי אָדָם שֶׁנִּכְנְסוּ

לְפִנְדָק אַחַד נִתְפַּס אַחַד מֵהֶם מִשּׁוּם לְסַמּוֹת. אֲמָרוּ לוֹ מִי עִמָךְ. יְכוֹל הוּא שִׁיאֲמַר לֹא הִיָּה עִמִּי חֲבִרִי אֲלֵא אֹמֵר
 הוּאִיל וְאִנִּי נִהְרַג יִהְרַג חֲבִרִי עִמִּי (כ) אִף כֵּךְ אֲמַר יֵצֵר הָרַע הוּאִיל וְאִנִּי אֲבוּד לְעוֹה"ב אִנִּי אֲאָבֵד אֶת כָּל הַגּוֹף (יז): רְבִי
 שְׁמַעוֹן בֶּן יוֹחִי אֲמַר מֵהֵיכָן (כח) שְׁאִין יִשְׂרָאֵל רֹוֵאִים פְּנֵי גֵיהֶנֶם לְעוֹלָם מִשָּׁלוֹ מִשָּׁל לְמָה הִדְבַר דּוּמָה לְמַלְךְ בִּשְׂר וְדָם
 שֶׁהִיָּה לוֹ שְׂדֵה זְבוּרִית בְּאוֹר בְּנֵי אָדָם וְהִשְׁכִּירוּהוּ בְּעִשְׂרַת כּוֹרֵין חֲמִים בְּשִׁנְהָ. זְבֻלוֹה עֲדֵרוּהוּ הִשְׁקוּהוּ וּכְסָחוּהוּ (כט)
 וְלֹא הִכְנִיסוּ מִמֶּנָּה אֲלֵא כּוֹר אַחַד חֲמִים בְּשִׁנְהָ. אֲמַר לָהֶם הַמֶּלֶךְ מֵהוּ זֶה. אֲמָרוּ לוֹ אֲדוֹנֵנוּ הַמֶּלֶךְ אֵתָהּ יוֹדַע
 בְּשִׂדֵה שְׁנֵתָה לָנוּ שֶׁמִּתְחַלְלָה לֹא הִכְנַסְתָּ מִמֶּנָּה כְּלוּם וְעַכְשֵׁיו שׁוֹבְלִנְהוּ וּכְיִסְחָנְהוּ וְהִשְׁקָנְהוּ מִים לֹא הִכְנַסְנוּ
 מִמֶּנָּה אֲלֵא כּוֹר אַחַד חֲמִים בְּלִבְךָ. כֵּךְ עֲתִידִים יִשְׂרָאֵל לֹמַר לִפְנֵי הַקָּבֵ"ה רְבוּנוּ שֶׁל עוֹלָם אֵתָהּ יוֹדַע בִּיצֵר הָרַע
 שֶׁהוּא מַסִּית בְּנוֹ שֶׁנֶּאֱמַר כִּי הוּא יוֹדַע יֵצֵרְנוּ (תְּהִלִּים ק"ג מ"ו) (ל):

וּשְׁנַת הַבְּרִיּוֹת כִּיצַד מִלְמַד שֶׁלֹּא יְכוּיִן אָדָם לֹמַר אֲהוּב אֶת הַחֲכָמִים וְשֵׁנֵא אֶת הַתְּלָמִידִים, אֲהוּב
 אֶת הַתְּלָמִידִים וְשֵׁנֵא אֶת עַמִּי הָאֲרִיץ, אֲלֵא אֲהוּב אֶת כּוֹלָם (לא) וְשֵׁנֵא אֶת הַמִּינִין וְאֵת הַמְּשׁוּמְדִים וְאֵת
 הַמְּסוּרֹת (לב) וְכֵן דוּד אֲמַר מִשְׁנֵאִיךְ ה' אִשְׁנֵא וּבְמִתְקוּמְךָ אֶתְקוּמְתָא תְּכַלִּית שְׁנֵאֵה שְׁנֵאֵתִים לְאוּיָבִים
 הִיָּי לִי (תְּהִלִּים קל"ט כ"א כ"ב). הֵלֵא הוּא אֹמֵר וְאֵהֲבַת לְרַעְךָ כַּמוֹךְ אִנִּי ה' (וּיקְרָא י"ט י"ח) [מָה טַעַם כִּי אֲנִי]
 בְּרַאתִיו וְאִם עוֹשֶׂה מַעֲשֶׂה עִמָךְ אֵתָהּ אֲהוּבֵי וְאִם לֹא אִי אֵתָהּ אֲהוּבֵי. רְבִי שְׁמַעוֹן בֶּן אֲלֵעָזָר אֹמֵר בְּשַׁבּוּעָה
 גְּדוּלָה (לג) נֶאֱמַר דְּבַר זֶה וְאֵהֲבַת לְרַעְךָ כַּמוֹךְ. אִנִּי ה' בְּרַאתִיו אִם אֵתָהּ אֲהוּבֵי אִנִּי נֶאֱמַן לְשִׁלַם לָךְ שֶׁכֵּר מוֹב
 וְאִם לֹא אִנִּי דִיין לְפָרוּעֵי (לד):

הערות לנ"ב

בעריתך היה איש שמבקש להורגך. (כ) בספרים ישנים ובכ"א זורקתו
 בית ראש ואכ"ה הצגתי ה"א שבכ"א והמהרש"ן מניח זורקן ב א ש.
 (כג) פירש המהרש"ן שהיציאה מפתח לתוכו בשעה שאיש מתקרב אליו
 שהוא רוצה להורגו וע"כ הוא תולש בשעריו וכן שהיציאה גורם להתינוק
 שיבוה וע"ע מפרשים אחרים והגהות הגר"א ומאורי במשנה שם אבל באמת
 כל הדברים יגיעים ואין להם תקנה אלא ע"י נ"ב ע"ש. ולהומר הענין אעתיק עוד מה שמצאתי כעין זה במדרש הגדול כ"י בפרשת
 בראשית ע"פ לפתח חטאת רובץ והכי איתא התם ר' ראובן בר' אסטרובולוס אומר האיך יתרחק אדם מיציאה שבוטחין לפי
 שטפה ראשונה שאדם נושם באשה לא באת אלא מכוחו של יציאה והוא מתגברת במעיה של אשה עד שיוגיע זמנו לצאת.
 מיד יצא ויציאה שריו על מפתח לבו שנאמר לפתח חטאת רובץ. שלש עשרה שנה גדל יציאה על יציאה חילל שבת אינו נסקל.
 הרג נפשות אינו כהרג גילה ערות אינו כהנק גבר יצרו והרגל כיון שבא יציאה חילל שבת אומר לו ריקה אתמול היית ספור
 אבל עכשו אתה חייב סקילה התחיל מתלש בשעריו ואוכל את בשרו ואינו מועיל כלום. וכן הרג נפש אומר לו ריקה חייב אתה
 הרג מיד הוא כוכה ומצעק ואומר או מוצרי או מוצרי בוא וראה בזמן שאדם מתחמם עצמו לדבר עבירה כל איבריו נשמעין
 לו הלך לדבר מצוה כל איבריו מתעצצין לו לפי שיצר רע שבמעיו מלך על מאתים וארבעים ושמונה איבריו שלו ויצר טוב
 דומה למו שהוא חבוש בבית האסורים שנאמר כי מבית האסורים יצא למלך ע"כ. וע"ע בברכות ס"א ע"א וע"ב וב"ר פ' כ"ב
 ויקרא רבה פ"ד ס"ה וע"ע נ"ב פ"ה. (כד) בכ"א ב"ת שנאמר. (כה) ע"י סוכה נ"ב ע"א וע"ב ומדרש משלי לפסוק זה ועל פימה
 הגהתי ויולימו ובספרים ישלים. וע"ע ספרי עקב פ' מ"ה וקידושין ל' ע"ב. (כו) בכ"א הווא"ל יהרג עמי חברי ועתומ"י.
 (כז) ע"י סוכה שם ובמדרב רבה פ"ו ס"ז ובג"ש מענין אבוד יציאה לעיל. (כח) הגהתי כן ע"פ הילקוש מכריז כ"י על תהלים
 קובץ קס"ז שמכ"א בתהלים שם פוסקא זאת מחאדר"ג ובספרים סמאן. (כט) בכ"א זכרסות ועתומ"י (ל) ע"י ב"ר פל"ד ס"ז ושמות
 רבה פ"ו ס"ז ופ"א ס"ז. וע"ע הגיגה כ"ד ע"א. (לא) כן אלא עד כולם ליתא בכ"י ועתומ"י. (לב) כן הוא בכ"א ובספרים ישנים.
 ובספרים שלנו איתא ושנא את האפיקורסים והמסיתים ואת זכו ועי' שבת ק"ו ע"א. (לג) הגהתי כן ע"פ פי' אבות כ"י ומדרש
 הגדול כ"י פרישה קדושים ובכ"א ובספרים בשעה שגדולה ונוסחא אחרת בשבועה של גדולה. (לד) ע"י ת"כ פ' קדושים לפסוק
 זה וב"ר פ"ד ובג"ש באופן אחר וע"ע המאורי שם.

הערות לנ"ב

לתקן אר"ש מהוכיח שאין ישראל רואין פני גיהנם משל
 זכו ובכ"א שם. (י) מן העולם ליתא בכ"ה. (ז) בעבור
 ליתא בכ"ה. (ח) ע"י נ"א לעול פ"ב ובג"ש בהערות
 אות מ"ה. (ט) ע"י אבות פ"ב משנה י"ג ונ"א פ"י.

פרק יז

רבי יוסי אומר יהי ממון חברך חביב עליך כשליך. והתקן עצמך ללמוד תורה שאינה ירושה לך. (וכל מעשיך יהיו לשם שמים):

כיצד מלמד כשם שאדם רואה את ממונו כך היא רואה את ממון חברו וכשם שאדם רוצה שלא יצא שם רע על ממון שלו כך יהיה רוצה שלא יצא שם רע על ממון חברו ב):

דבר אחר יהי ממון חברך חביב עליך כשליך כיצד בזמן שתלמיד חכם נכנס אצלך לומר שנה לי אם יש בידך לשנות שנה לו ואם לאו פטרוהו מיד ואל תקח ממנו את ממונו ג) שנאמר אל תאמר לרעך לך ושוב ומהר אתן ויש אתך (משלי ג' כ"ה ד):

התקן עצמך ללמוד תורה שאינה ירושה לך כיצד בשעה שראה משה רבינו (את בניו ה) שאין בהן תורה שיעמדו בנשיאות אחריו נתעמק ועמד בתפלה. אמר לפניו רבונו של עולם הוריעני את מי יכנס את מי יצא כראש כל העם הזה

רבי יוסי אומר יהי ממון חברך חביב עליך כשליך. והתקן עצמך ללמוד תורה שאינה ירושה לך. (וכל מעשיך יהיו לשם שמים):

(יהי ממון חברך חביב עליך כשליך) (יא) היה חס על ממון חברך כשליך ועל ממון בניו ובנותיו ואם רוצה את שלא ימול אדם את שלך אף אתה אל תימול את שלו:

והתקן עצמך ללמוד תורה שאינה ירושה לך שאילו היתה תורה ירושה לך היה אדם מורישא לבנו ולבן בנו ולבן אחותו עד סוף כל הדורות י). שכן מצינו במשה בשעה שהיה סבור שבניו עומדים תחתיו מרו אומר ויאמר משה אל ה' לאמר יפקד ה' אלהי הרוחות לכל בשר (וגו') אשר יצא לפניו (במדבר כ"ז ט"ז וי"ז). בא וראה מה (המקרא) (המקום) משיבין קח לך את יהושע (שם י"ח ג):

ושנאמר וידבר משה אל ה' לאמר יפקד ה' אלהי הרוחות לכל בשר איש על העדה אשר יצא לפניו ואשר יבא לפניו (במדבר כ"ז ט"ז וי"ז). אמר לו הקב"ה למשה משה קח לך את יהושע (שם שם יח). אל הקב"ה למשה) לך ועמד לו תורגמן וידרוש לפניך בראש גדולי ישראל. באותה שעה אמר לו משה יהושע יהושע עם זה שאני מוסר לך. איני מוסר לך תישים אלא גדיים. וכבשים איני מוסר לך אלא מלאים. שעדיין לא נתעסקו במצות ועדיין לא הגיעו לתישים וכבשים שנאמר אם לא תדעי לך היפה בנשים צאי לך בעקבי הצאן ורעי את גריותיך על משכנות הרועים (שיר השירים א' ח):

פעם אחת היה רבי יוחנן בן גוריון בן נקימון ראה ריבה א' שמלקטת שעורים מתחת רגלי בהמתן של ערביים. אמר לה בתי מי את. שתקה. שוב אמר לה בתי מי את. שתקה. אמרה לו המתן לי ח. נתעמפה בשערה וישבה לפניו אמרה לו רבי כתו של נקימון בן גוריון אני. אמר לה בתי וממון של [בית] אביך היכן הוא ט). אמרה לו רבי לאו כדון מתלא מתלין בירושלים מלח ממון חסר. ואמרי לה חסר. אמר לה של בית חמך היכן הוא. אמרה לו רבי בא זה ואבד זה. באותה שעה אמר להן רבן יוחנן בן זכאי לתלמידיו כל ימי הייתי קורא מקרא הזה אם לא תדעי לך היפה בנשים צאי לך בעקבי הצאן ולא למדתי מה שכתוב בו י) עד שבאתי היום ולמדתי מה שכתב יא) שנתחייבו ישראל לאומה שפלה שבאומות ולא לאומה שפלה בלבד אלא לגלגל בהמתן יב). שוב אמרה לו רבי זכור אתה כשחתמת על כתובתי. אמר לה הן. אמר לתלמידין העבודה אני חתמתי על כתובתה של ריבה זו והיו קורין בה אלף אלפים דגרי זהב בדגרי צורי. מימיהם של בית אביה שר ריבה זו לא היו נכנסים מבתיהם לבית המקדש עד שפורסין לו כלי מילת יג):

הערות לג' ב

י) ע' אבות פ"ב מ"ב ושם במשנה וגם בנ"א דבריו ר' יוסי הם קורם לדבריו ר"ש יא) הוספתי מסברא. יב) עד סוף כל הדורות ליתא בכ"ה ג) בכ"ה עזר וכתוב וסמכת ירך עליו המקום צוהו וסימוןך ביד אחת והוא עשהו מלא וגדוש וסמך שתייהן שנאמר וסימוןך את ידיו עליו ועשאו כמדה המלאה והגדושה דכתבי והיושע בן נון מלא רוח חכמה וגו' ע"כ. וע' ג"א ובהערות

הערות לנ"א

פ"ז א) ע' אבות פרק ב' מ"ב וע"פ המשנה וע"פ ג"ב הוספתי כאן הבכא הג'. ובספרים גם בכא ב' היתה הסירה וניתוספה אח"כ וע' לקמן. ב) מן והתקן עצמך דלועל עד חביב עליך כשליך לקמן ליתא בכ"א ובספרים ישנים והוגה ע"פ התימ"א אבל בשינוי קצת ע"ש והנה גם בפרוש על אבות כ"י הובאה פוסקא זאת והיא נוטה יותר לגרסת הספרים וע"פ הגהתי ג"כ מלת וכ שם תחת זכמו. וע"ע מאריו למשנה זו שכתב ובביריותא פירש שלא יוציא שם רע על נכסי חברו עד שיהא סביב להרחוק הקופצים מהם שאלו אדם על פירות חברו והם שוים וישבם ללוקח וכ"י וכן פירש שיהא חס על הצלת ממון חברו כשלו וכ"י ע"ש. ג) בכ"א כל ממונו. ובפי אבות כ"י לותנהו למלות ואל תקח ממנו את כל ממונו. ד) ע' מפרשים והגרי"א גרים וזבמן שעני נכנס אצלך וכ"י ובכ"ב ליתא לכל זה כאן וע' לעיל ריש פט"ז ובהערות שם אות ג'. ה) את בניו ליתא בכ"א ובספרים והוגה אח"כ אח"כ בספרים. ו) בכ"א ובספרים ישנים ליתא והוגה בספרים אח"כ וקיימתי גירסא זאת ע"פ נוסחא ב' אלא שהוספתי מלת את כמו שהוא שם. והוא עיקר התשובה וכל השאר הוא אגב גררא. ז) ע' ספרי במדבר פ"י קל"ה וקל"ט ודברים פ"י ש"ד וש"ה ושמות רבה פ"ב ובמדבר רבה פכ"א ספ"ו ותנחומא פ' פנחס ושיר השירים רבה פ"א בסוף זה. ח) בכ"א רבי המתן. ט) בכ"א של בית אבא ובספרים של אביך ובצירוף הכ"י והדגומא בכתובות ס"ו ע"ב הגהתי של בית אביך. י) בספרים בו שנתחייבו ובכ"א וספרים ישנים ליתא. יא) כן הוא בכ"א ובספרים ישנים. ובספרים שלנו ואמרתיו מזה וכ"י. יב) בכ"א שפלה בין האומות. ומן ולא עד בהמתן ליתא ועתומי. יג) בכ"א לו מלת ועתומי ובעיקר הדברים ע' לעיל פ"ז וע"ע במקומות הנרמזים לעיל אות ז' ובכתובות שם ובפירשיי שם. וע"ע במ"ע בספרי דברים שם

מעשה כריכה אחת שנשכית היא ועשר שפחותיה ונטלה יונוי אחד והיתה מתגדלת ובאת בתוך ביתו. יום אחד נתן לה כדה ואמר לה צאי והבא לי מים. אמרה לו אחת משפחותיה ונטלתו ממנה. אמר לה מה זה? אמרה לו חיי ראשך אדני אני הייתי מחשבת מאות שפחות של אמה של ריבה זו. כיון ששמע את דבריה שגרה בת חורין (ט) היא ועשר שפחותיה:

שוב מעשה כריכה אחת שנשכית ונטלה יונוי אחד והיתה מתגדלת ובאת בתוך ביתו. בא לו בעל החלום (ט) ואמר לו הוצא ריבה זו מתוך ביתך. אמרה לו אשתו אל תוציאנה. שוב בא לו בעל החלום ואמר לו אם אין אתה מוציאה הריני הורגך. עמד והוציאה (י) והיה מהלך אחריה. אמר אלך ואראה מה היא בסופה של ריבה זו. כשהיא הולכת בדרך צמאתה וירדה לשותות מים על המעיין. כיון שהגיחה ידה על הכותל יצא עליה נחש ונשכה ומתה והיתה צפה על פני המים. ירד ונטלה והעלה וקברה ובא ואמר לאשתו עם זה שאת רואה לא כעם עליהם אלא אביהם שבשמים (י):

וכל מעשיך יהיו לשם שמים לשם תורה שנאמר בכל דרכיך דעהו והוא יישר אורחותיך (משלי ג' י) (ט):

רבי שמעון אומר הוי זהיר בקריאת שמע ובתפלה וכישאתה מתפלל אל תעשה תפלתך שיחה (א) אלא תחנונים לפני הקדוש ברוך הוא שנאמר כי אל רחום וחנון הוא ארך אפים ורב חסד וניחם על הרעה בא. (ואל תהי רשע בפני עצמך) (ב):

רבי אליעזר אומר הוי שקוד ללמוד תורה ודע מה שתשוב לאפיקורס (ג) ודבר אחד בתורה אל תשתכח ממך (ד) דע לפני מי אתה עמל ומי הוא בעל בריתך (ה):

פרק יח

ובנגדן (א) היה רבי יהודה הנשיא מונה שכחן של חכמים של רבי טרפון של רבי עקיבא ושל רבי אלעזר בן עזריה ושל רבי יוחנן בן גוריון (ב) ושל רבי יוסי הגלילי. לרבי טרפון קרא לו גל אבנים. ויש אומרים גל של אגוזים

וכל מעשיך יהיו לשם שמיים כהלה. כשהיה הלל יוצא למקום היו אומרים לו להיכן אתה הולך. לעשות מצוה אני הולך. מה מצוה הלל. לבית הכסא אני הולך. וכי מצוה היא זו. אמר להן הן. בשביל שלא יתקלקל הגוף (ד). איכן אתה הולך הלל. לעשות מצוה אני הולך. מה מצוה הלל. לבית המרחץ אני הולך. וכי מצוה היא זו. אמר להן הן. בשביל לנקות את הגוף. תדע לך שהוא כן מה אם אוקיינות (ט) העומדות בפלמיות של מלכים הממונה עליהם להיות שפן וממרקן המרכות מעלה לו סלודיא (טו) ככל שנה ושנה ולא עוד אלא שהוא מתגדל עם גדולי המלכות. אנו שנבראו בצלם ודמות שנאמר כי בצלם אלהים עשה את האדם (בראשית ט' י) על אחת כמה וכמה. שמאי לא היה אומר כך אלא יעשה חובותינו עם הגוף הזה (י):

רבי אליעזר אומר הוי שקוד ללמוד תורה ומה שתשוב לאפיקורס על דברי תורה שלא יסתירו (יח). ודע מלפני מי אתה עמל ומי בעל בריתך שנאמר בכל דרכיך דעהו (משלי ג' י) (ט):

פרק לא

רבי יוחנן בן זכאי קבל מהלל ומשמאי הוא היה אומר אם עשית תורתך הרבה אל תחזיק טובה לעצמך כי לך נצורת. שלא נצורו הכריות על דברי הבטלה אלא על דברי תורה שנאמר כי היא חיך ואורך ימך (דברים ל' ב') [חיך בעולם הזה ואורך ימך] לעולם הבא (א):

הוא היה אומר אל תסתיר כמותיכם (ב) שלא תבנם בידך. אל תסתיר [של לבנים] שלא יאמרו לך כא ועשם של אבנים (ג).

הערות לנו"ב

שם אות זו ובפרט בכמדבר רבה ותחזומא אשר נרמו שם עליהם. (ד) בכייה ועוד אמרו לו איכן (ט) בכייה אבינויות והיא מלה יונית ופתרונה צורה ודמות. (טו) בכייה כל של רינה ועי' פרק י"ז ובהערות שם אות י"ב. (י) בכייה לא היה אומר כן שמאי אלא געשה חובותינו וכי. ובעיקר הדברים עי' ויקרא רבה פ"ד סי' ע"ע פסיקתא רבתי קט"ז ע"ב וע"ע במקן אבות למשנה זו. (יח) פירוש מלה זאת לא, איתבררה לו כל צרכה. (ט) עי' אבות פ"ב מ"ד.

פ"א א עי' קידושין ובהרגום יונתן בפסוק זה והוספתו מסברא. וע"ע לעיל סוף פכ"ח. (ב) אל תסתיר כמותיכם של גוים. (ג) כן הוא בכייה ובכ"י רומי שלל בדיון ויאמרו לך בא ועשה של אבנים.

הוא היה אומר מאד שכל דברים אלו נשתרבו לכאן מברוי בן טרפון לקמן שם במשנה.

הערות לנו"א

אות ל'. (ד) בחרתי בהניא שבתומי. ובכ"א וספרים מהו. (ט) לבת חורין בכ"א ועתומי. (טו) בכ"א ובא לו בחלום ועתומי. (ז) עמה והוציאה בכ"א ועתומי. (ח) עי' איכה רבתי וילקוט האזינו ר' תמיו מעשים כעין אלו. ובמדרש הגדול כ"ו בהאזינו מביא למעשה זאת בשנים קלים. (ט) בכ"א המלות לשם שמים ליתא ועתומי. ועי' נ"ב סוף פ"ל וצ"ע. (כ) בתומי נ"א קבע. (כא) ביואל ב' י"ג לשון המקרא כי חנון ורחום הוא וגו' ובוניה ד' ב' כי אתה אל חנון ורחום וגו'. (כב) בספרים ליתא ועי' אבות פ"ב מ"ג וע"פ הגיה הגר"א. וכן הוא ג"כ בנ"ב. (כג) בכ"א את אפיקורס. (ד) בכ"א שלא תשתכח ועתומי. (ה) בכ"א מי בעל וכי ועתומי. והנה נוספו עוד כאן ע"פ התומי המלות ונאמן בעל בריתך שיושלם לך שכר פעולתך ובכ"א וספרים ישנים ליתא. ועי' אבות פ"ב מ"ד וע"ע בספר מלאכת שלמה שם (הנדפס ביחד עם פירוש המאורי ע"י ר"ז כ"ט) דמוק לדברים אלו במשנה שם (וכן לא גרים להו במשנה דפוס קאמברידגע ואחרי שגם בנ"ב ליתניהו לא הצגתים כאן. ותושישני מאד שכל דברים אלו נשתרבו לכאן מברוי בן טרפון לקמן שם במשנה.

כיון שנוטל אדם אחד טהן (ג) כלן מתקשקשין ובאין זה על זה. כך היה רבי טרפון דומה בשעה שתלמיד חכם נכנס אצלו ואמר לו שנה לי. מביא לו מקרא ומשנה מדרש הלכות והגדות. כיון שיצא מלפניו היה יוצא (ד) מלא ברכה וטוב. לרבי עקיבא קרא לו אוצרו כלום. למא רבי עקיבא דומה לפועל שנטל קופתו ויצא לחוץ מצא חמים מניח בה מצא שעורים מניח בה כוסמין מניח בה ערשים מניח בה כיון שנכנס לביתו מברר חמים בפני עצמן שעורים בפני עצמן פולין בפני עצמן עדשים בפני עצמן. כך עשה ר' עקיבא ועשה כל התורה טבעות טבעות (ה). לרבי אלעזר בן עזריה קרא לו קופה של רובלים. ולמה היה רבי אלעזר דומה לרובל שנטל קופתו ונכנס למדינה ובאו בני המדינה ואמרו לו שמן טוב יש עמך. פולטיין יש עמך (ו). אפרסמון יש עמך ומוצאין הכל עמו (ז). כך היה רבי אלעזר בן עזריה בזמן שתלמידי חכמים נכנסו אצלו. שאלו במקרא אומר לו במשנה אומר לו במדרש אומר לו בהלכות אומר לו באגדות אומר לו. כיון שיצא מלפניו הוא מלא טוב וברכה (ח):

אם היתה נמיעה בתוך ירך ויאמרו לך הרי לך המשיה. בוא ונמעד) את הנמיעה (ואח"כ צא והקבילו) ה. אם יאמרו לך הילדים נלך ונכנה בית המקדש אל תשמע להם ואם יאמרו לך הזקנים בוא ונסתור בית המקדש (י) שמע להם. מפני שבנין ילדים סתירה ומתירה זקנים בנין. ראייה לרבר רחבעם בן ישלמה (י):

הוא היה אומר כופות הילדים (י) מנאון ופרשוש מבעלי בתים מפני שבעלי בתים מרחיקים [את האדם] מדברי תורה (י):

הוא היה אומר פלוני אומן ואין כלי אומנותו בידו. פלוני כלי אומנותו בידו ואינו אומן. פלוני אומן וכלי אומנותו בידו. אמרו לו רבי מה הדבר הזה. אמר להם פלוני חכם ואין בידו מעשים הרי זה אומן ואין כלי אומנותו בידו. אמר להם פלוני יש בידו מעשים טובים ואינו חכם הרי זה כלי אומנותו בידו ואינו אומן. פלוני חכם ויש בידו מעשים טובים הרי זה אומן וכלי אומנותו בידו (י):

הוא היה אומר כופו את הילדים שמחם חכמים יוצאים שתהא שמאל דוחה וימין מקרבתם (יא):

הוא היה אומר (מנין) [בעון] ג' דברים בעלי בתים נמסרים למלכות על ישהם מלויים ריבית (וכובשים) [ועל שכובשים] שטרם פרועים (ופוסקים) [ועל שפוסקים] צדקה רבבים ואינן נותנין [ועל שפורקין עול מעליהם ונותנין העול והמם על] העניים והאביזנים האומללים (יב)

לעת זקנותו של רבי יהושע נכנסו תלמידיו לבקרו אמר להם בני מה חידוש [היה] (ט) לכם בבית המדרש. אמרו תלמידך אנו ומיך אנו שותים. אמר להם ח"ו שאין דור יתום של חכמים. שבת של מי היתה. אמרו לו (י) שבת של רבי אלעזר בן עזריה היתה. אמר להם ובמה (יא) היתה ההגדה היום. אמרו בפרשת (יב) הקהל את העם האנשים והנשים והמק (דברים ל"א י"ב) אמר להם ומה דרש בה. אמרו לו כך דרש בה אנשים באים ללמוד ונשים לשמוע טף למה הם באים כדי לתת שכר טוב למביאיהם (יג). אמר להם מרגליות טובה היתה בידכם

ועליהם הוא אומר ארור אשר לא יקים את דברי התורה הזאת רבי יהודה אומר על שלשה דברים העולם עומד על התורה ועל העבודה ועל גמילות חסדים (יד):

רבי הלל אומר אל תפויש מן הצבור אל תאמין בעצמך עד יום מותך ואל תאמר לכשאפנה אישנה ששא לא תפנה. אל תאמר דבר שאפשר לשמוע שסופו להשמע. ואל תאמר אחר אדם דבר עד שתגיע למקומו:

הוא היה אומר מרבה נשים מרבה כשפים. מרבה שפחות מרבה זימה. מרבה עבדים מרבה גזל. מרבה כשפים מרבה (רבי) [רעות] (טו). מרבה נכסים מרבה יגיעה. מרבה בשר מרבה רמה. מרבה תורה מרבה חיים. קנה שם טוב קנה לעצמו. קנה לו דברי תורה קנה לו חיי העולם הבא (טז):

הערות לנו"א

הערות לנו"ב

ועתומי. (ג) בכ"א כיון שנטל אחד וכו' ועתומי. (ד) היה יוצא ליתא בכ"א ועתומי. (ה) בולקש אבות כ"ו איתא מטביעות מטביעות. (ז) פולטיין יש עמך ליתא בכ"א ועתומי. (ז) נראה שנוסחאות שונות נתערבו כאן. ומוצאים הכל עמו ליתא בכ"א ועתומי. (ח) בכ"א ליתא ועי' לקמן אות כ'. (ט) הוספתו ע"פ כ"א ובספרים ליתא. (י) בכ"א שאין דור יתום שבת של מי שבת של זכו' ועתומי. (יא) בכ"א והאין היתה. (יב) בכ"א והאין היתה וכו' אכרו הקהל ועתומי. (יג) כדי לקבל

(ד) בכ"ה בא במהרה נמע את וכו'. (ה) כ"ה בכ"ו ובכ"ה ואחר יצא והקבילום. (ו) בוא ונסתרו בכ"ה. (ז) בכ"ה ראייה לרבר מרחבעם בן שלמה שנאמר ויבא רחבעם וכל קהל עדת ישראל ויברו אל רחבעם וגו' איך הקשה את עלינו וגו' ויועץ המלך רחבעם את הזקנים וגו' ויעוב את עצת הזקנים וגו' ויועץ את הילדים וגו' קמני עבה ממחני אבי וגו' וישבו העם את המלך דבר מה לנו חלק בבן דוד ולא נחלה בבן ושי

(מלכום א' י"ב). ועי' מגילה ל"א ע"א בענין זה. (ח) בכ"ה התלמידים. (ט) כוננת השם בעלי בתים כאן נעלמה ממני ועי' תנא דבי אליהו רבה פי"ח. (י) עי' נתיב ס"ב ובהערות שם אות ב'. (יא) ואולי צ"ל ותהא שמאל וכו'. קצת מזה בסומה מ"ד ע"א. (יב) כן הוא בכ"ה ובכ"ד ופורקין מעליהם ונותנין משאות על הענין. ועי' סוכה כ"ט ע"א ועי' ותוספתא שם פ"ב ומסכת דרך ארץ רבה פ"ב. (יג) בכ"ה ועל ענשי הרעה חזו הכתוב אומר ארור אשר לא יקים את דברי התורה הזאת ועל בעלי בתים שמרחיקין את האדם מדברי תורה. ועי' ירושלמי סומה פ"ז ה"ד ויקרא רבה פכ"ה ס"א דרשות על כתוב זה ע"ש. (יד) עי' אבות פ"א מ"ב ולעיל סוף פ"ד. וצ"ע. (טו) הנהייה כן מסבא. (טז) עי' אבות פ"ב מ"ד ומ"ו ובקדמוני המפרשים שם ועי' נתיב פכ"ה.

ובקשתם לאכדה ממני אלמלא לא באתם אלא לשמוע דבר זה די. אמרו לו ועוד דרש בה דברי חכמים כדרבנות וכמסמרות נמועים בעלי אסופות (קהלת י"ב י"א) מה דרבן זה מכון את הפרה לתלמיה כך דברי תורה מכוונין את האדם לדרכי חיים. אי מה דרבן זה מיטלטל אף דברי תורה מיטלטלין. ת"ל וכמסמרות נמועים מה נמועים אינן מתעקרין אף דברי תורה אינן מתעקרין. בעלי אסופות אלו תלמידי חכמים שנכנסין ויושבין אסופות אסופות אלו אוסרין ואלו מתירין אלו מטמאין ואלו מטהרין אלו פוסלין ואלו מכשירין (ד). שמא (שם שם) יאמר לך אדם אישב ולא אישנה ת"ל נתנו מרועה אחר. אל אחר בראם ופרנס אחר נתנם רבון כל המעשים אמרם. אף אתה עשה אונך כאפרנסת והכנים בהם דברי אוסרין ודברי מתירים דברי המטמאים ודברי מטהרין (טו) דברי פוסלין ודברי מכשירין (טז):

ולרבן יוחנן בן גורי קרא לו קופה של הלכות. ולרבי יוסי הגלילי מלקט יפה בלא גסות הרוח שאהזו בה מדת חכמים מהר סיני והיה משנן בה כל חכמי ישראל: איסי בן יהודה היה קורא לחכמים שמות. לר"מ חכם וסופר (יז). לרבי יהודה חכם לכשירצה (יח). לרבי אליעזר בן

נמשלו דברי תורה לכלי מלתין. מה מלתין לא במהרה את קונוה אבל במהרה את קורעו. כך הם דברי תורה קשים הם לקנות ונוחים הם לאבד. דברי שמות דומים הם לכלי שק. מה כלי שק במהרה את קונוה אבל לא במהרה את קורעו. כך הם דברי שמות נוחים לקנות וקשה לאבד:

נמשלו דברי תורה לכלי זהב (מה כלי זהב) כל זמן שהוא מטרקן הם מצחצחין (י) ומאירין פניו של אדם. כך הם דברי תורה שכל זמן שאנו שונה בהן ומשלים בהן מצחצחין ומאירין פניו של אדם שנאמר מצות ה' ברה מאירת עינים (תהלים י"ט ט"ו). ישב לו מהן נוחין לאבדן ככלי זכוכית שנאמר לא יערכנה זהב וזכוכית (איוב כ"ה י"ז) (יח):

חבר בפני עם הארץ ככלי זהב. הניח עמו (ט) ככלי זכוכית. אבל ושתה [עמו] ככלי חרס. כל הכלים עוברים בשוק ואין בני אדם [יודעין] מה בתוכן. עבר כלי זכוכית בני אדם יודעין מה בתוכן. כך כל בני

אדם עוברין בשוק ואין בני אדם משיחין בהן. עבר תלמוד חכם משיחין [בן] (כ): בג' דברים אדם ניכר לכריות אם כשר הוא ואם [לאו] מהליכותו ומעטיפתו ומשאלת שלומו. ויש אומרים אף בדבורו (כא):

ג' דברים מארכין את האדם לבריות. יד פשוטה ושולחן ערוך וקלות ראש: בג' דברים בודקין את האדם. במשא ומתן וברוב יין וברוב שיחה (כב):

רבי נחוניא סגן הכהנים אומר הוי מתפלל בשלומה של מלכות שהיא שולטת בנו כל הימים שאלמלא מוראה איש את רעהו חיים בלענו (כג):

פרק לב רבי נחוניא בן הקנה אומר כל המקבל עליו עול תורה מעבירין עליו עול מלכות ועול דרך ארץ. וכל הפורק ממנו עול תורה נתננין עליו עול מלכות ועול דרך ארץ (א):

הוא היה אומר הנותן לבו לדברי תורה מעבירין ממנו דברי שמות. והנותן לבו לדברי שמות מעבירין ממנו דברי תורה (ב):

רבי יוסי אומר כל המכבד את התורה גופו מכובד על הבריות. וכל המכבה את התורה גופו מכוזה לבריות (ג): רבי ישמעאל אומר הלומד על מנת ללמד אין מספיקין בידו ללמוד וללמד. והלומד על מנת לעשות מספיקין בידו ללמוד וללמד לשמור ולעשות (ד):

רבי יהודה אומר הוי והיר בתלמוד שישגת תלמוד עולה דוין (ה):

רבי ישמעאל בנו של רבי חנינא בן ברוקה [אומר] משלך יתנו לך ובשמך יקראוך ובמקומך ישיבוך. ואין שכחה לפני המקום ואין אדם נוגע במוכן לך (ו)

הערות לנרא

הערות לנ"ב

בהם שכר וכו'. ועתומ"י. (ד) שמא יאמר לך אדם ליתא בכי"א ועתומ"י. (ט) בכי"א דברי המטהרין ודברי המטמאין. (טו) דברי פוסלין ודברי מכשירין ליתא בכי"א ועתומ"י. ובעיקר הדברים ע"י תוספתא סוטה פ"ז והגיגה ג' ע"ב ומכילתא בא ובמסכת סופרים פ"ז ה"א ופ"ב היו וע"ע בפסיקתא רבתי ח' ע"א וע"ב ובמ"ע שם. וכל פוסקא זאת נראה שהיא רק היספה כאן. (יז) בכי"א סופר. (יח) לכשירצה ליתא בכי"א ועתומ"י. קוטעא יש שם) ופ"ז. וברכות מ"ג ע"ב וקידושין ע"א גבי עובדא דר"י בר יוחנאל ובי"ב ג"ז ע"ב. (כב) ע"י ד"א זושא שם ועירובין ס"ה ע"ב. (כג) ע"י אבות פ"ג מ"ב ובמגן אבות שם. **פ"ב** א) ע"י אבות פ"ג מ"ד וע"ע נ"א פ"ב ובהערות שם אות ז'. ב) ע"י אבות פ"ד מ"י וע"ע נ"א פ"ב ובהערות שם אות ז'. ג) ע"י אבות שם משנה ו' וע"ע נ"א פ"ב. ד) ע"י אבות שם כ"ה ובנ"א ובהערות שם אות ז'. ה) ע"י אבות שם מ"ג ובמדרש שמואל שם בענין הילופי הנוסחאות וע"ע בינו ל"ג ע"ב. ו) ע"י יומא ל"ח ע"א ותוספתא שם פ"ב ושירי השירים רבה פ"ג ס"ה ושם הוא בשם עזאי ובירושמי ספי"ב דיומא תני לה בשם בן זומא אבל ע"ע בדקדוקי

יעקב קב ונקי. לרבי יוסי נמוקו עמו. לרבי יוחנן בן נורי קופה של הלכות. לרבי יוסי הגלילי מלקט יפה יפה בלא גסות הרוח. לרבי שמעון בן גמליאל חנות מלא ארגון טוב. לרבי שמעון שונה הרבה ומשכח קימעא. ואחר כך מצאו רבי שמעון לאיסי בן יהודה א"ל מפני מה אתה מפטפט דברי בפני תלמידי חכמים. א"ל וכי אמרתי עליך אלא שאתה שונה הרבה יי) משכח קימעא ומה שאתה משכח סובין של משנתך ז):

פרק יט

עקביא מהללאל אומר כל הנותן ארבעה דברים אל לבו שוב אינו חוטא מאין הוא בא ולאן הוא הולך ומה עתיד להיות ומי הוא דיינו:

מאין הוא ממקום חושך. ולאן הולך למקום חושך ואפילה. ומה עתיד להיות עפר רימה ותולעה. ומי הוא דיינו מלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא ז). רבי שמעון אומר בא ב) ממקום חשך וחזור למקום חשך ג). בא מטיפה סרוחה ממקום שאין

רבי יוחנן בן ברוקה אומר המחלל שם שמים בגלוי נפרעין ממנו כסתר והשם מתחלל ואין נפרעים ממנו אלא בגלוי ז):

רבי יוחנן (הנינא) בן דוסא אומר כל שקדמה יראת חטאו לחכמתו סופו להתקיים. חכמתו ליראת חטאו אין סופו להתקיים. מעשיו לחכמתו סופו להתקיים. (חכמתו למעשיו אין סופו להתקיים). משל למה הדכר דומה לאחד שביא אצל החנוני. א"ל תן לי רביעית יין. א"ל הבא כלי ופתח לו את תיקו ח). א"ל תן לי שמן. א"ל הבא כלי ופתח לו את המפושלות ט). א"ל בן מאירה כלי אין בידך ואתה מבקש ליטול יין ושמן. כך הקב"ה אומר לרשעים י) מעשים טובים אין בידכם ואתם מבקשים ללמוד תורה שנאמר ולרשע אמר אלהים מה לך לספר חקי (תהלים נ"ט). חוקי אין את משמר היאך את מספר בהם ואתה שנאת מוסר (שם שם) יא):

עקביא בן מהללאל אומר יסתכל אדם כדי דברים ואינו בא לידי עבירה דע מאין באת ולאיכן אתה הולך ומי עתיד להיעשות עפר רמה ותולעה ומי הוא דיין לכל המעשים ברוך הוא ז): רבי שמעון בן אלעזר אומר מאין הוא בא ממקום אש וחוזר למקום אש. ומאין הוא בא ממקום לחוץ וחוזר למקום (חוץ) (לחוץ) יג). ומאין הוא בא ממקום שאין בריה יכולה לראות וחוזר למקום שאין בריה יכולה לראות. מאין הוא בא יד) ממקום פומאה וחוזר ומטמא את אחרים:

הערות לג"א

יש הרבה ליתא בכי"א ועתומ"י. כ) ע' גמין סיג ע"א וברש"י שם ד"ה גל ד"ה אוצר בלום וד"ה קופה ובתוס' שם ד"ה אוצר בלום שהביאו שם משנתנו כאן בקצת שינוים ואחרי שהנוסחא פה היא גנומהגמת קצת הנני מועתיק פה דברי המדרש הגדול כ"ל בפרשת יתרו בענין זה והם מורכבים מהש"ס ומהאר"ג פה וז"ל איסי בן יהודה קרא לחכמים שמות לר"מ קרא ע"ו מ"ק חכם וסופר. לר"א בן יעקב קב ונקי. לר"י יוסי נמוקו עמו לר"י טרפון גל של אבנים וי"א גל של אגונים שכל זמן שגיטל אחד טוחן יהיו מתקשקשין ובאי"ן ו' על גב זו כן ר' טרפון דומה בזמן שתלמיד חכם נכנס אצלו הוא מביא לו מקרא משנה הלכות ואגרות. לר"י עקיבא אוצר בלום. למה ר' עקיבא דומה לפועל שנטל קופתו ופשללה לאחוריו. יצא לשרה מוצא חטין ומניח בה מוצא שעורים והניח בה כוסמין והניח בה פולין ומניח בה עדשים ומניח בה נכנס למדינה מוכר הטים ומניח שעורים מוכר שעורים ומניח כוסמין כוסמין ומניח פולין פולין ומניח עדשים כך ר' עקיבא דומה עשה כל התורה מטבעות מטבעות לר"י אל ע"ז ר' בן עזריה קופה של רובלים למה הוא דומה לרובל שנטל קופתו והפסולה אחריו אמרו לו שמן טוב עליך אמר להן הין פליטין יש עליך אמר להן הין אף כך ר' אל ע"ז ר' בן עזריה דומה בשעה שתלמידו חכמים נכנס אצלו שאלו מקרא אמר לו שאלן משנה אמר לו שאלו במדרש א"ל בתלכה א"ל בחגדה א"ל נמצא אדם ויצא ממונו מלא טוב וברכה. לר"י בן נורי קופה של הלכות לר"י הגלילי מלקט יפה בלא גסות הרוח שאחזה בו מדת חכמה מהר סיני ומשנן בה לכל חכמי ישראל לרבן שמעון בן גמליאל חנות מוכרת א"ר ג' מן טוב לר' ישמעאל חנות מיונת לר"ש בן יוחאי מותן הרבה ומוציא קימא ה ומה שמוציא אינו מוציא אלא סובין וכך אמר ר"ש בן יוחאי לתלמידיו בני שנו מרותי שמדותי תרומות מתרומות מרותי של ר"ע בסוף מוציא ר"ש ויוחאי לאיסי בן יהודה אמר לו מפני מה אתה מפטפט דברי תורה בפני חכמים אמר לו ומה אמרתי עליך אלא שונה הרבה ומשכח קימעא ומה שאתה משכח סובין הן למשנתך י"ב. ובפירושו של דברים אלו המתארים תכונת חכמי ישראל ודרך למודם הנה כבר האריכו החכמים האחרונים בהם. ויעוין בדבריהם.

הערות לג"ב

סופרים דיומא שם אות שי ואת ג' ולפ"י יש מקום לגוססתנינו פה וצ"ע. ז) ע' אבות פ"ד כ"ה והנוסחא כאן היא בל"ס קטועה ומשובשת ואולי יש להגיה אותה ע"פ המשנה שם וע"ע מפרשים וצ"ע. ח) בכ"ה ופתח את חיקו. ט) בכ"ה כפושלו וע' ערוך ערך פשל ואולי הוא עינו כנפו בגדו ובמנון אבות פ"ג מ"ט שהביא שם משל זה בשם האר"ג איתא משפלת וביאר שם שהוא כלי העשוי מסוב הדקל שאינו מרחיק שטן וע"ש ע"ד. י) בכ"ה איתא עוד ותשא בריתי עלי פיך. יא) בכ"ה חוקי אי אתה מושמר וחאך אתה מספר וכי. וע' שבת ל"א ע"א הדרשות על פסוק כי יראת ה' היא אוצרו יב) ע' אבות פ"ג מ"א ובמפרשים שם ומ"א פ"ט וע"ע בספר מלאכת שלמה שכתב בשם ס"א ארבעה דברים. יג) ע' ב"ו"א שם ואולי יש להגיה ליתא. יד) בכ"ה

פ"ט א) מן מאין הוא בא עד ומי הוא דינו ליתא בכי"א ועתומ"י ובעיקר הדברים ע' אבות פ"ג מ"א ושם איתא ג' דברים ובסיגין אחר וע"ע מוסכת דרך ארץ רבה פ"ג ששניים דברים אלו בשם בן עזאי וכן נקראת המוסכת הוואת פרק בשם פרק בן עזאי על שם זה וע' בדברי ארמולר הרב הגאון כמותר"י אייזיק הירש ויוסי בצד ר"ב כ"ב מספרו דור דור ודורשיו (בהערה א' שם). ובמסכת דרך ארץ כ"ע מוצאתי שפסיקא זאת מתחלת רבי נתן אומר וע"ע בורושלמי סוטה פ"ב ה"ג ובקורא רבה פ' י"ח ובג"ש. וע"ע ג"ב פ"ב. ב) בכ"א א"ס בא וכי ועתומ"י. ג) וחוזר למקום חושך ליתא בכי"א ועתומ"י שכתב ג"ב

העין יכולה לראות ד, ומה עתיד להיות עפר רימה ותולעה שנאמר אף כי אנוש רימה וכן אדם תולעה (אויב כ"ה י'). רבי אליעזר בן יעקב אומר רימה בחייו וכן אדם תולעה במותו. איזה רימה בחייו זה כינים, וכן אדם תולעה כמותו זה שמרחיש במותו ה, רבי שמעון בן אלעזר אומר אמשול לך משל למה הדבר דומה למלך שבנה פלטרין גדולים וישב ככולם וזכר של בורסקי עוברת בתוכה ונופל ו על פתחה. כל עובר ושב אומר כמה נאה ומשובח פלטרין זו אלמלא כיב של בורסקי לא היתה עוברת בתוכה ה, אף כך אדם דומה, ומה אם עכשיו שמוציאים ממעיו ט מעין סרוח כך מתנאה על הבריות אם היה מוציא מעין של שמן טוב אפרסמון ופלייסון על אחת כמה וכמה שיתנאה על הבריות ו:

כשחלה רבי אליעזר נכנסו תלמידיו לבקרו וישבו לפניו אמרו לו רבינו למדנו דבר אחד (ממה שלמדנו) יא, אמר להם אלמד אתכם צאו והזהרו איש בכבוד חבריו ובשעה שאתם מתפללים דעו לפני מי אתם עומדים להתפלל שמתוך דבר זה תזכו לחיי העולם הבא יב:

אמר רבי אלעזר בן עזריה חמשה דברים למדנו מרבי אליעזר ושמתנו בהן יותר ממה שישמתנו בהן בחייו יג אלו הן: [כסת] עגולה והכיבוד והאימום והקמיע והתפלה שנקדעו שאמרת לנו מה הן, אמר להם טמאים הם והזהרו בהן והטבילו אותן כמה שהן שהן הלכות קבועות שנאמרו לו למשה בניני יד:

פרק כ

רבי חנניה סגן הכהנים אומר כל הנותן דברי תורה על לבו מבטלין ממנו הרהרין דרבה, הרהורי רעב א, הרהורי שמות, הרהורי זנות, הרהורי יצר הרע והרהורי אשה דעה ב, הרהורי דברים כפלים, הרהורי עול בשד ודם, שכן כתוב בספר תהלים על ידי דוד מלך ישראל פקודי ה' ישירים

הוא היה אומר עשה עד שאתה מצוי ומצוי לך ומצוי לאשר נתן טו:

רבן גמליאל אומר עשה לך רב לחכמה והסתלק מן הספקאל תרכבה לעשר אומדות טז:

שמעון בנו אומר כל ימי גדלתי בין החכמים ולא מצאתי לגוף גדול יותר מן השתיקה, ולא מדרש הוא העיקר אלא הכל שם לפי המעשה יז:

רבן גמליאל אומר על ג' דברים העולם עומד על הדין ועל האמת ועל השלום שנאמר אמת ומשפט שלום שפטו בשעריכם (זכריה ח' ט"ז יח):

רבי אומר איזו היא דרך ישרה שיבור לו האדם, כל שהיא תפארת לעושיה ותפארת היא לו מן האדם, והיו זהיר במצוה קלה כמצוה חמורה שאין אתה יודע מתן שכרן של מצוות, ובורח מעביהן קלה כבחמורה שאין אתה יודע מהו עונשין של עבירות, והיו מחושב הפסד מצוה כנגד שכרה ושכר עבירה כנגד הפסדה:

הסתכל בג' דברים ואין אתה בא לידי עבירה, דע מה למעלה ממך עין רואה ואוזן שומעת וכל מעשיך בספר נכתבים יט:

רבן גמליאל אומר יפה תלמוד תורה עם דרך ארץ שיגיעת שניהם משכחת עון, וכל תלמוד שאין עמו מלאכה סוף הבטלה לעורר עון כ:

הוא היה אומר העושים שררה עם הצבור אין עמלים עמהם באמת שברית אבותם עוזרתם ותפלתם עומדת להם ואתם מעלה אני עליכם שכר כאילו עשיתם בעולם הזה ובעולם הבא כא):

רבן גמליאל אומר כל תלמיד פגום (שכא) [שהוא] בן [ארץ] ישראל משובח יותר מכל המשובחים שבמדינות, משל למה ד לברזל הגדוי שהוא עובר ממקום למקום וכחו תש עליו, אבל משביח הוא (במקומות) [שהמקומות] אחרים כב):

הערות לנ"ב

מאין בא בא ממקום וכו', טו) עי' שבת קנ"א ע"ב וישם איאת עשה עד שאתה מוצא ומצוי לך ועורך בידך ע"ב ועי' פירש"י שם דקא על צרקה ובערוך ערך כפן וע"ע בדקדוקי סופרים שם, טז) עי' אבות פ"א מ"א וע"ע ג"א פ"ב וע"ע במגן אבות למשנה שם, יז) עי' אבות שם מ"ז וע"ע ג"א שם, יח) עי' אבות שם מ"ח ובג"א שם, יט) עי' אבות פ"ב מ"א, כ) עי' אבות פ"ב מ"ב ובקדמוני המפרשים שם וע"ע המשנה דפוס קאמברדיגע ואולי יש להוסיף גם שם לעורר במקום לגורר, כא) עי' אבות שם וצ"ע, כב) עי' ג"א פ"ח

הערות לנ"א

ניא למקום הטמא, ד) בכ"א ידמה לראות ועתומי, ה) בכ"א שנאמר אף כי אנוש רמה בחייו וכן אדם תולעה וכן אדם תולעה וכן אדם תולעה וכו' ועתומי, ו) בכ"א פלטרין שכללן וכו' וכו', ועתומי אבל ע"ע במאורי למשנה דעקבא, ז) בכ"א ונופלת, והייתי מוגה כן מפני ההמשך אבל ראיתי בספרי מלים שביב בין זכר היא וע"כ הגהתי הדברים כמו שהן, ח) בכ"א שאלמלא ביב וכו' לא היה עובר וכו', ט) בכ"א ממועיו ליתא ובספרים שמוציאין ממעיו והגהתי ע"פ התומי, י) בכ"א אלו היה וכו' אפרסמון עאכו"כ, ועתומי, ועי' בדרך ארץ רבה שם וב"ב ע"ה ע"א וע"ע ג"ב לעיל פ"ל ובהערות שם, יא) עי' ברכות כ"ט ע"ב וע"פ כוחק הגר"א המלות דבר אחד ממה שלמדנו וגם בדרך ארץ רבה ליתא מלות ממה שלמדנו וע"כ הסגרתו אותם, יב) בכ"ע תכנסו לחיי העוה"ב, יג) בספרים ובכ"י בהיינו והגהתי לפי התומי וכן הוא בדא"ר שם, יד) בכ"ע אלו הן כסת עגולה והבור והאוכן והקמיע והכפלה שנקראה שאמרת לנו מה הן והזהרו בהם והתפללו אותם כמה שהם וכו', ובכ"א עגולה והגדוד והאיכון והקימיע והתפלה שנקראה שאמרת לנו מה הן והזהרו בהם והטבילו וכו' שהן הלכות וכו', ובפנים היא נוסחת התומי ובעיקר הדברים עי' סנהדרין פ"ח ע"א ובדקדוקי סופרים שם וכללים פ"ב ובתוספתא דכלים ב"ב פ"ב ובמפרשים שם ולקמן פ"ז ודא"ר שם, וע"ע מפרשים שרובם וגם הגר"א גורמים שנקרעו תחת שנקרעה וכן הגהתי גם אנכי, פ"ב א) כ"ה בכ"ע וכן לקמן ובספרים הרהורי ח"ב, ב) בספרים ע"פ ניא שבתומי אשת איש ובספרים ישנים ובכ"א איש רע ואנכי

הוא היה אומר עשה סתוך כנלוך מקום [שהנחת] אל תטול. [אם רוצה אתה שלא ישול אדם את שלך] (ג) אף את אלה תטול את של הכיור כד.

רבי יהודה הנשיא אומר עשה רצונו כרצונך [כדי שיעשה רצונך כרצונו ובטל רצונך מפני רצונו שיבטל רצון אחרים] מפני רצונך (ה) :

הוא היה אומר אם עשית רצונו כרצונך [לא עשית רצונו כרצונו] (ו) ואם עשית רצונו שלא כרצונך עשית רצונו כרצונו (ז). רצונך שלא תמות מות עד שלא תמות. רצונך שתחיה אל תחיה עד שתחיה. מוטב לך למות מיתה בעולם הזה שעל כרחך אתה מת מלמות מיתה לעתיד [לכא] שאם תרצה אי אתה מת (ח) :

כל תלמיד שנתחלל בו שם שמים אין מספיקין בידו לעשות תשובה שנאמר אה נפשע מקרית עזו [גנ'] [משלי י"ח י"ט]. מה ת"ל ככריח ארמון אלא כהנים באים עליו

ככריח ארמון. וכן הוא אומר כי לא יבינו את פעולות ה' (תהלים כ"ח ה') מתוך שהוא אומר ידרסם (שם) בעוה"ז ולא יבנם (שם) בעולם הבא. ודורשי ה' לא יחסרו כל טוב (שם ל"ד י"א) :

פרק לג רבי עקיבא אומר סייג לחכמה שתתקח. סייג לכבוד שלא לשחוק. סייג לקדשים מהרה. סייג לגדרים פרישות. סייג לתורה מסורת א. הוא היה אומר אל תדרו בין הגוים שלא ב

משמחי לב מצות ה' ברח מאירת עינים (תהלים י"ט מ'). וכל שאינו נותן דברי תורה על לבו נותנין לו הרהורין הרבה. הרהורי רעב. הרהורי שמות. הרהורי זנות. הרהורי יצר הרע. הרהורי אישה רעה. הרהורי דברים בטלים. הרהורי עול בשר ודם. שך כתוב במשנה תורה על ידי משה רבינו והיו כך לאות ולמופת ובזרעך עד עולם תחת אשר לא עבדת את ה' אלהיך בשמחה ובטוב לב מרוב כל ועבדת את אויבך אשר ישלחנו ה' כך ברעב ובצמא ובעירום ובחוסר כל (דברים כ"ה מ"ז ומ"ח) : בר עב כיצד בזמן שאדם תואב לאכול פת שעורים ואינו מוצא אומות העולם (א) מבקשין ממנו פת נקייה ובשר שמן : ו ב צ מ א כיצד בזמן שאדם מתאוה לשתות מיפה של חומץ מיפה של שכר ואינו מוצא אומות העולם מבקשין ממנו יין משוכה שבכל המדינות (ד) : ו ב ע י ר ו מ כיצד בזמן שאדם יבא ללבוש הלוק של צמר או של פשתן ואינו מוצא אומות העולם מבקשין ממנו השיראין והכלב שבכל המדינות (ה) : ו ב ח ו ס ר כל בלא נר ובלא סכין ובלא שלחן : דבר אחר בחוסר כל בלא חומץ ובלא מלח. זו היא קללה שמקללין [בה] (ו) בני אדם אל יהא לך חומץ ומלח בתוך ביתך (ז) :

הערות לנ"א

הגהתי ע"פ כ"ע והדגמנו (א) בן הוא בספרים ישנים ובכ"י ובספרים אוביו והוא נחמת המצויקין. (ד) בכ"י המלות ופת נקייה ליתא ובתומ"י עוד נ"א פת קיבר במקום פת שעורים. (ה) בכ"י מפה של חומץ ואינו מוצא אומות העולם מבקשין ממנו השירים ותכלוסין שבכל המדינות ובספרים ישנים המלות מפה של חומץ ליתא ועתומ"י והואב שם עוד גירסא יונת המשוכחים שבכל המדינות וכן מחק התם למלת כלך ומלת תכלוסין לא איתפרש לי ועי' ספרי דברים פי' רל"ד ובמ"ע שם אות מ'. (ו) בן הוא בכ"ע ובספרים ליתא. (ז) בכ"י אל יהא חומץ וכו' ביתו ועתומ"י ובעיקר הדברים עי' אבות פי"ג מ"ב מאמר אחר בשם ר"ח סגן הכהנים. ודברים אלו כאן מסבכים יותר עם דברי ר' נחמיה בן הקנה ע"ש במשנה ו' וכן באמת מובא בנ"ב פל"ב דברים אלו בקיצור בשם ר' נחמיה בן הקנה וכן מוצאתי בס' מדרש הגדול כ"י בפ' כי תבא ושמביא לכל פסקא זאת בשם ר' נחמיה בן הקנה וז"ל שם ר' נחמיה בן הקנה אומר כל הנותן ד"ת על לבו מעבירין ממנו הרהורי הרב והרהורי רעב והרהורי זנות והרהורי שמות והרהורי יצה"ר והרהורי זנות והרהורי אישה רעה והרהורי דברים בטלים והרהורי עול ב"ד שנאמר פקודי ה' ישירים משמחי לב וכו' שאינו נותן על לבו ד"ת נותנין עליו הרהורי הרב שנאמר ועבדת את אויבך תחת אשר לא עבדת את ה' אלהיך תעבדו את אויבך תחת אשר לא עבדת באהבה תעבדנו בשנאה תחת אשר לא עבדת בשמחה ובשבע תעבדנו ברעב ובצמא ובחוסר כל ברעב כיצד בזמן שאדם תאב לאכול פת המים פת שעורים אינו מוצא אומות העולם מבקשין ממנו פת נקייה ובשר שמן ובצמא כיצד בזמן שאדם תאב לשתות מפה של חומץ מפה של שכר אינו מוצא אומות העולם מבקשין ממנו יונת המשוכחים שבכל היינות ובעירום כיצד בזמן שאדם תאב ללבוש חלוק של צמר של פשתים

הערות לנ"ב

ובתערוות אות מ' שם והגהתי מסבא. (ג) בן הוא נוסחת כ"ה ובכ"י מקום שנחתה את תמול אם את שלא תמול את שלך. (ד) בכ"ה אף אתה לא תמול של וכו'. ועי' נ"א פכ"ה ובתערוות שם אות מ"ז וע"ע לעיל פכ"ו ופכ"ט. (ה) הצגתי נוסחת כ"ה. ובכ"י עשה רצונו כרצונך ובמל רצונו מפני רצונך. ועי' אבות פ"ד מ"ד. (ו) בן הוא בכ"ה ובכ"י ואם לא עשית רצונך וכו'. (ז) אולי הכונה היא ע"ד דברי ר"א בן עזריה בח"י סי' קדושים מיון שלא יאמר אי אפשי ללבוש שעמנו אי אפשי לאכול בשר חזיר וכו'. אבל אפשי מה אעשה ואבי שבשמים גזר עלי וכו' ע"ש. (ח) עי' תמיד ל"ב בשאלת מה יעביד אינש ויחיה וע"ע בספר שערי תשובה לרבינו יונה שעד ב' ס"ד שהביא כזה בשם משנת דרך ארץ. (ט) עי' במדבר רבה פי"ח ס"ד דרדשי מקרא זה לגבי קרח שפישע בתורה והולך ודורש שם (בסיומן מ"ו) ג"כ המקראות באיוב ט"ו וישבון ערים נכבחות בתים לא ישבו למו וגו' ע"ש ובליים גם כאן היה כל הדרוש כאשר הוא שם ברבה ולזה הספיק הדרשה על הכתוב יתירם ולא יבנם וע"ע מכולתא בשלח בפסוק תהרום קמך ומדרש תהלים כ"ח וע"פ הוספתי תיבות בעוה"ז. ואולי יש להוסיף עוד בראש הפסקא המלות הוא היה אומר. (פ"ג א) עי' אבות פי"ג מ"ג ונ"א פכ"ו. (ב) בכ"ה

והסלקות בחוסר כל בלא נר בלא סיכה בלא שמתין. ד"א בלא מלח בלא חומץ בלא שונן שכל מי שאין לו מלח בתוך ביתו זו היא קללה שמקללין בן בני אדם ע"כ. וע"ע תנא דבי אליהו זוטא פמ"ז שגם שם נמוצא מאמר זה ובשם רשב"י ולפי הנוסחא המתוקנת שם ע"י בעל הדיקון דגוריא יש לפרש מלת אדם בכאן על העני שמבקש שיתנו לו לחם או כסות והנוסחא פה

הוא היה אומר ה) אל תראוני שאני שחרחרת ששופתני השמש ובני אמי נחרו כי שמוני נותרה את הכרמים כרמי שלי לא נותרתי (שיר השירים א ו'). אל תראוני שאני שחרחרת ששופתני השמש בני אמי נחרו ב' ט) אלו בולאות שביהודה שפרקו עולו של הקב"ה מעליהם והמליכו עליהם מלך ב' י): דבר אחר בני אמי נחרו כי זה משה שדרג את המצרי שנאמר ויהי בימים הרבים ויגדל משה ויצא אל אחיו וירא בסבלותם ויפן כה וכה וירא כי אין איש אויב את המצרי ויטמנוהו בחול (שמות ב' י"ב) (יא) מה ת"ל כי אין איש מלמד שהושיב לו יב) משה סנהדראות של מלאכי השרת ואמר להם יג) אהרוג את זה. אמרו לו הרוג. וכי בחרב הרגו והלא באמירה יד) הרגו שנאמר להרגני אתה אומר כאשר הרגת את המצרי (שם שם י"ד) מלמד שנהרגו בשם: דבר אחר בני אמי נחרו כי זה משה שברח למדין שנאמר וישמע פרעה את הדבר הזה ויבקש להרוג את משה ויברח משה מפני פרעה וישב בארץ מדין וישב על הכאר ולבנהו מדין שבע בנות וגו' ויבואו הרועים ויגרשוהו ויקם משה ויושיענו וישק את צאננו (שם שם ט"ו ט"ז וי"ז ט"ו). בא משה וישב עליהם מדין ט"ז). אמר להם מנהגו של עולם י) אנשים דולים ונשים משקות יח) כאן נשים דולות ואנשים משקים עיות הרין יש כאן חיובין מדין חיובין לשענה ט"ו). ויש אומרים כל זמן שהיה משה עומד על שפת הכאר היו המים צפין ועולין לקראתו כיון שחזר חזרו המים לאחוריהם. באותה שעה אמר אוי לי שהנחתי את עמי ובאתי לדור עם אומות העולם כ):

תעבוד ע"ז. אל תאכל לחם עם כהן עם הארץ שלא יאכילך מקדשי שמים. אל תבוא לירי שבעה שלא תבוא לירי נדרים ג). אל תבוא לירי ספק שלא תבוא לירי ודאי ד). אל תבוא לירי שחוק שלא תבוא לירי עבירה ה) ובמקום שאין אנשים השתדל להיות איש ו): הוא היה אומר אין הביישן למד ולא הקפדן מלמד. אין כור ירא חטא. ולא כל המרבה בסחורה מחכים ולא עם הארץ חסיד (פירוש) (פרוש ז):

בן זומא אומר איזהו חכם הלמד מכל אדם שנאמר מכל מלמדי השכלתי (תהלים קי"ט צ"ט). איזהו מכובד המכבד את הבריות שנאמר כי מכבדי אכבד ובזוי יקלו (שמואל א' ב' ל'). איזהו נכבד הכובש את יצרו שנאמר טוב ארך אפים מנכבד (משלי ט"ז ל"ב). איזהו עשיר השמח בחלקו שנאמר יגיע כפיך כי תאכל אשרך וטוב לך (תהלים קכ"ה ב'). אשרך בעולם הזה וטוב לך לעולם הבא ח): הוא היה אומר אל תציץ לכרמו של אדם. ואם הצצת אל תרד. ואם ירד אל תביט. ואם הבטת אל תיגע. ואם הגעת אל תאכל. ואם אכל הרי אדם נמצא מודף נפשו מחיי העולם הזה ומחיי העולם הבא ט):

בן עזאי אומר כל שלקה בנופו קורם חכמתו סימן יפה לו. לאחר חכמתו סימן רע לו. וכל שרורו נוחה דימנו סימן יפה לו י): הוא היה אומר הו נרתע מחטא הקל כדי שתרתע מחטא חמור. הו מקדים דבר מצוה שלא יקדימוך הפורענות. אם באת עבירה לידך [אל תדאג מאותה עבירה. אלא מן הבאה אחריה. ואם באת מצוה לידך] אל תשמח לאותה מצוה אלא לבאה אחריה. שמצוה גוררת מצוה ועבירה גוררת עבירה. שכר מצוה מצוה ושנר עבירה עבירה יא):

הוא היה אומר אם כך וכך הרי כך וכך יב):

הערות לנו"א

היא קטועה קצת וע"ש בתרא"ו. וע"ע נדרים מ"א ע"א. ח) בספרים הוא היה אומר אל וכי ומחקתי לזה ע"פ הכ"י וע"ע תנא דבי אליהו רבה ר"פ כ"ט והגהתי על פי זה כאן הרי הוא אומר. והוא כולו חוספה כאן אגב גררא דתחת אשר לא עבדת. ט) השלמותו ע"פ כ"י וע"ע ובספרים ליתא. י) בכ"י אלו בכלאות שביהודה שפרקו מעליהם עול שמום והמליכו עליהם עול בשר ודם ובכ"י אלו כלבואות ואין ספק שבוכלותו הוא הנכון וע"ע בתומ"י וע"ע גמין ל"ז ע"א. יא) חוספתי ע"פ הכ"י ובספרים ליתא וע"י שיר השירים פ"א בפסוק בני אמי נחרו בו עפ"י היה ראו לתקן כאן בני אמי נחרו כי אלו דתן ואבירם בשעת שהרג משה את המצרי וכ"י. יב) לו ליתא בכ"י. יג) בכ"י אמר להם. יד) כן הוא בכ"י ובספרים במאמר. טו) חוספתי ע"פ התומ"י והכ"י. ו) בכ"י עמדו עליהם במדת הדין ובכ"י וישב עליהם במדת הדין. ז) בכ"י מנהג של עולם. יח) בספרים מוקלאין ואכ"י הצגתי הני"א שבתומ"י והוא ג"ב נוסחת הכ"י. יט) קולקול הדין שכן נתחייבו דין לשעתו ובמדרש הגדול כ"י מה קולקול הדין יש כאן שמתחייבין הדין לשעתו וכל הנוסחאות הם מגומגמות וע"י שיר פ"א ס"ב ובתנחומא וילקוט שם. ואולי יש להגיה כאן חיובין מדין עמד והושיעו וע"ע הגהות הגר"א. כ) בכ"י אמרו כשעמד משה על פי הכאר היו המים דולים וצפים לקראתו וכי וכן באותה שעה עד אומות העולם ליתא שם. ואולי יש להציג דברים אלו אחר המלות חיובין לשעה.

הערות לנו"ב

שמו וכן לקמן. ג) בכ"י לירי ליתא. ד) בכ"י כאן ב' פעמים תבוא לירי ודאי ומחקתי לזה ע"פ כ"י. ה) ע"י נ"א שם על כל זה. ו) ע"י אבות פ"ב מ"ה מיוחס שם להלל. ז) ע"י אבות שם ונ"א שם וע"ע במגן אבות שם וע"ע מהמתי וע"ע לעיל סופכ"ו גבי עובדא דהאי כהן ע"ש. ח) ע"י אבות פ"ד מ"א ונ"א פכ"ו. ט) אולי יש להגיה נמצא אדם זה מודף נפשו וכ"י. וע"י תנא דבי אליהו רבה פ"ז רתני לה התם משמיה דר"א הגדול ומפרש כרם על ישראל שהם כרמו של הקב"ה ע"ש. י) פוסקא זו קטועה ומשובשת כאן וע"י נ"א פכ"ה ובהערות שם אות א' והנה התוספתא בברכות פ"ג הגרמזת שם היא היותר קרובה לנוסחתנו פה ועל פיה יש לכונן הדברים כאן ולהגיהם. יא) ע"י ספרי במדבר פי ק"יב בדי"ה והנפש ובמ"ע שם ובתוספות שם דף ס"ג ע"ב ובתנחומא ויקרא ובריתא דכלת' י"א וע"ע נ"א סופכ"ה. יב) בכ"י הרי כך עד שיחיה וכך עכ"ו שיחא כך וכך ע"כ והנה

דבר אחר בני אמי נחרו בי אלו ישראל שעשו העגל.
 שבתחלה אמרו כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע (שם כ"ד ה')
 חזרו ואמרו אלה אלהיך ישראל (שם ל"ב ד') כא) ;
 דבר אחר בני אמי נחרו בי אלו מרגלים שהוציאו דבת הארץ
 וגרמו להם לישראל שיפילו פגריהם. במדבר הזה יפלו פגריכם
 (במדבר י"ד כ"ט) כב) ; ישמוני נוטרה את הכרמים. אמר הקב"ה מי
 גרם לי להטיב לאומות העולם אלא ישראל שכל זמן שאומות
 העולם שרוים בשלוח ישראל סגופים דחופים וממולמלים כג) ;
 דבר אחר ישמוני נוטרה את הכרמים אלו ישראל
 שגלו לבבל. עמדו עליהם נביאים שביניהם ואמרו להם
 הפרישו תרומות ומעשרות כד). אמרו להם כל עצמינו
 לא גלינו [מארצינו] כה) אלא בשביל כו) שלא הפרשנו
 תרומות ומעשרות ועכשיו אתם אומרים לנו שנפריש
 תרומות כז) ומעשרות לכך נאמר ישמוני נוטרה את הכרמים כח) ;

פרק כא

רבי דוסא בן הרכינס אומר שינה של שחרית ויין
 של צהרים ושיחת הולדים וישיבת בתי כנסיות של עמי
 הארץ מוציאין את האדם מן העולם א) ;
 שינה של שחרית כיצד מלמד שלא יתכוין ב) אדם
 לישן עד שיעבור עליו זמן קריאת שמע. שכל זמן שאדם
 ישן עד שיעבור עליו ג) זמן קריאת שמע נמצא בטל מן
 התורה שנאמר אמר עצל שחל ברד ארי בין הרחובות
 הדלת תסוב על צירה ועצל על מפתו (משלי כ"ו י"ג וי"ד ד) ;
 ויין של צהרים כיצד מלמד שלא יתכוין אדם לשתות
 יין בצהרים. שכל זמן שאדם שותה יין בצהרים נמצא בטל

הוא היה אומר הרחק ממקומך שנים
 ושלישה מושבות ושש שנאמר כי טוב יאמר לך
 עלה הנה מהשפילך לפני נדיב (משלי כ"ה ז') יג)
 (ונום) [ונוח] למלוך על כל האדם מלדבר על
 פי שנים עדים ועל פי שלישה עדים עמופי
 סדינים יד) ;

רבי יהוראי אומר הוי גולה למקום תורה
 אל תאמר היא תבוא אחרי או שחבידיך
 (יקרמוך) [יקיימוח] בידיך ואל בניתך אל
 תשען טו) ;

רבי ינאי אומר לשלוח רשעים לא (יכנסו)
 [כנסנו] בייסוריהן של צדיקים לא נגענו אין
 בידינו משלות רשעים ולא מייסורי הצדיקים טז) ;
 רבי יעקב אומר העולם הזה דומה לפרוזדור
 לפני העולם הבא התקן עצמך בפרוזדור כדי
 שתכנס למרקלין ;

הוא היה אומר יפה שעה אחת בתשובה
 ומעשים טובים בעולם הזה מכל חיי העולם
 הבא יז) . יפה שעה אחת של קורת רוח בעולם
 הבא מכל חיי העולם הזה ;

רבי שמעון בן אלעזר אומר אל תרצה
 את חבייך בשעת כעסו. ולא תשב לנחמו
 בשעה שמתו ומטל לפניו. ואל תשאל לו
 בשעת נדרו. ואל תשתדל לראותו בשעת
 קלקלתו יח) ;

רבי מאיר אומר אם עמלת בתורה בעולם
 הזה יש לך שכר טוב ליתן לך. אם בטלת מן התורה בעולם הזה יש לך בטלים הרבה כנגדך ;

הוא היה אומר הוי (מעט עסק) [מעט בעסק] ועסק בתורה וזרין למצות והוי נוהג בשפלות רוח עם
 כל אדם יט) ;

פרק לד רבי דוסא בן הרכינס אומר שינה של שחרית ויין של צהרים ושיחת הילדים וישיבת כתי
 כנסיות של עמי הארץ מורפין את האדם מחיי העולם הזה ומחיי העולם הבא ;
 הוא היה אומר כל הפורש מד' דברים אלו הוא שני למלאכי השרת א) ;

הערות לג"ב

כא) בכ"י אלו ישראל שעמדו על הר סיני בראשונה אמרו כל אשר דבר וגו'
 באחרונה אמרו אלה אלהיך ישראל. ונראה שבי' הניסחאות הן מוקטעות ויש
 להשלימן זה עפ"י. כב) בכ"י אלו עשרה מרגלים שהוציאו דבה על
 ארץ ישראל וגרמו וכו'. כג) כן הוא בכ"י ובספרים שריון כמובת
 (ועוד ג"א ע"פ התומי בשלוח) הם דחופים ונמולמלים. ואולי
 צ"ל סחופים במקום סגופים ועי' יבמות מ"ז ע"א. כד) בכ"ע תרומה
 ומעשרי. כה) הוספתי ע"פ הכ"י ובספרים ליתא. כו) כן הוא בכ"י ובג"א
 שבתומי ובספרים עד שלא וכו'. כז) ככ"א נפרוש ועתומי ובכ"ע
 יעתה אתם אומרים לנו נפרוש וכו'. כח) כן הוגה בספרים ע"י התומי
 ובכ"א לכך נאמר וכו' ליתא ובכ"ע ומעשרות לא רצינו לפרוש תרומה
 ומעשרות. ועי' ירושלמי עירובין פ"ג ה"ט ופסקתא דרבי קייח ע"א
 ומדרש שח"ש ובכ"ש ע"ש. וע"פ הדוגמאות היה נראה להניח ולכתוב
 מלת ומעשרות ואמרו להם הפרישו שני תרומות וכו' אלא בשביל שלא
 הפרישו תרומה אחת וכו' שנפריש שתי תרומות וצ"ע. פכ"א א) בספרים ויין של צהרים וכו'. והוספתי הכל עפ"י הכ"י
 ועי' אבות פ"ג משנה י' וכו' ריש פליד. ב) בכ"א יכווין. ג) כן הוא בכ"ע ובספרים שאם ישן עד שתעבור עליו וכו'
 ובספרים ישנום שכל זמן שתעבור וכו'. ד) ארי בחוץ שחל הגתני לפי סדר. המקראות ועי' נוסחת הגר"א ובספרים הדלת
 תסוב על צירה וגו' אמר עצל וגו' ובכ"ע הדלת תסוב וגו' ואומר אמר עצל ברחובות ואמר עצל שחל בדרך ברחובות

לפי הנוסחא שבפנים אפשר לפרש דברים לענין מדה
 כנגד מדה אבל בנוסחת הכ"י לא יכולתי לכוון
 הדברים. יג) עי' נו"א שם ואולי יש להשלים ע"פ
 הנוסחא שם ואז תתי הראיה מהכתוב מסכמת יותר.
 יד) עי' נו"א ובהערות שם אות ס"א ואולי מלת עדים
 כאן היא רק אגב שימפא וצ"ע. טו) עי' אבות פ"ד
 מ"ד. טז) עי' אבות שם מ"טו' ובמגן אבות שם. יז) עי'
 אבות שם מ"טו' וי"ו ולפני המעתיק היה בכאן איה
 מקום ספק וכתב הבא וג"כ הוה. יח) עי' אבות שם
 מ"ח ובקדמוני המפורשים שם בענין הניסחאות. יט) עי'
 אבות שם מ"י וע"פ הגהתי.
 פל"ד א) עי' אבות פ"ג מ"י ובמגן אבות שם.

בספרים ויין של צהרים וכו'. והוספתי הכל עפ"י הכ"י
 ועי' אבות פ"ג משנה י' וכו' ריש פליד. ב) בכ"א יכווין. ג) כן הוא בכ"ע ובספרים שאם ישן עד שתעבור עליו וכו'
 ובספרים ישנום שכל זמן שתעבור וכו'. ד) ארי בחוץ שחל הגתני לפי סדר. המקראות ועי' נוסחת הגר"א ובספרים הדלת
 תסוב על צירה וגו' אמר עצל וגו' ובכ"ע הדלת תסוב וגו' ואומר אמר עצל ברחובות ואמר עצל שחל בדרך ברחובות

מכל התורה כולה (ה) שנאמר אי לך ארץ שמלכך נער ושרדך בכורך יאכלו (קהלת י' מ"ז) ואומר אשרדך ארץ שמלכך בן חורין (ושרדך בעת יאכלו כנבונה ולא בשתין) (שם שם י"ז) ויאזו אותו עת (ז) הוי אומר לעתיד לבא שנאמר אני ה' בעתה אחישינה (ישעיה' ס' כ"ב) ואומר בעת יאמר ליעקב ולישראל מה פעל אל (במדבר כ"ג כ"ג), כך אמר הקב"ה לבלעם (הרשע) (ח) בעת ולא בעת [לא] בעת שאתה עומד בתוכה [אלא] בעת שאני עתיד לעשות להם נאולה לישראל (ט):

ושיחת הילדים כיצד מלמד שלא יתכוין אדם להיות יושב ושונה בתוך ביתו. שכל זמן שאדם יושב ושונה בתוך ביתו ומשיח עם בניו ועם בני ביתו נמצא במל מן התורה שנאמר לא ימוש ספר התורה הזה מפך והגית בו יומם ולילה (יהושע א' ח'): וישיבת בתי כנסיות של עמי הארץ כיצד מלמד שלא יתכוין אדם לישב עם יושבי קרנות בשוק. שכל זמן שאדם יושב עם יושבי קרנות בשוק נמצא במל מן התורה (י) שנאמר אשירי האיש אשר לא הלך בעצת רשעים ובדרך חמאים לא עמד כי אם בתורת ה' חפצו (תהלים א' י"ב), רבי מאיר אומר מה ת"ל וכמושב לצים לא ישב אלו תרמאות וקרקסאות של גוים שבהם דנין את הנפשות להמית (יג) שנאמר שנאתי קהל מרעים ועם רשעים לא אשב (שם כ"ו א' יד) ואין מרעים אלא רשעים שנאמר כי מרעים יכרתוך (שם ל"ו מ' טו) ומה הוא (טו) פורענותן לעתיד לבא שנאמר כי הנה היום בא בוער כתנור והיו כל זרים ועושי רשעה קיש (מלאכי ג' י"ט) ואין זרים אלא לצים שנאמר זר יהוד לץ שמו (משלי כ"א כ"ד) (ז):

רבי חנניא בן תרדיון אומר כל שנים ושלושה שהם יושבים בשוק ואין ביניהם דברי תורה הרי זה מושב לצים שנאמר וכמישב לצים לא ישב (תהלים א' א') (ב); רבי אלעזר בן רבי צדוק אומר כל שנים ושלושה שהן יושבים ואוכלים על שלהן אחד ואין אומרים עליו דברי תורה כאילו הן אוכלים זכחי מתים שנאמר כי כל שלחנות מלאו קיא צואה בלי מקום (ישעיה כ"ח ה') (ג); רבי הלפתא איש צפורי אומר כל שנים ושלושה שהן יושבים בשוק ויש ביניהם דברי תורה השכינה נגלת עליהם שנאמר אז נדברו וראי ה' איש אל רעהו (מלאכי ג' מ"ד) (ד);

רבי לוינא איש יבנה אומר מאד מאד הוי שפל רוח שתקות אנוש רמה וכן אדם תולעה (ה); הוא היה אומר ב' דברים הכהמה משונה מן האדם. מעי האדם סרוחים. ומעי הכהמה אינם סרוחים. אדם יש בו רוח זיעה. וכהמה אין בה רוח זיעה. אדם יש בו יצר הרע. וכהמה אין בה יצר הרע. שנות אדם נתקצרו. ושנות בהמה לא נתקצרו;

רבי מתאי בן חרש אומר הוי מקדים

מעשה ברבי עקיבא שהיה יושב ושונה לתלמידיו ונוכר לו מה שעשה בילדותו (יח) אמר מודה אני לפניך ה' אלהי שישמט חלקי מיושבי בית המדרש ולא שמת חלקי מיושבי קרנות בשוק (יט); **פרק כב** רבי חנינא אומר כל שיראת חמאו קודמת לחכמתו מתקיימת. וכל שחכמתו קודמת ליראת חמאו אין חכמתו מתקיימת שנאמר ראשית חכמה יראה ה' (תהלים קי"א י') (א); הוא היה אומר כל שמעשיו מרוכין מחכמתו מתקיימת. וכל שחכמתו מרובה ממעשיו אין חכמתו מתקיימת שנאמר נעשה ונשמע (ב); אמרו לפני רבן יוחנן בן זכאי חכם וירא חמא מהו. אמר להם הרי זה אומן וכלי אומנותו בידו. חכם ואין ירא חמא מהו. אמר להם הרי זה אומן ואין כלי אומנותו בידו. ירא חמא ואין חכם מהו.

הערות לנו"א

ארצה. ובכ"א הדלת תסוב וגו' מוטו אמר עצל וגו'. וע"ע דברים רבה פ"ה ס"ו. ה) כולה ליתא בכ"ע ובכ"א במל מן התורה. (ו) בספרים ליתא והוספתי ע"פ התומיו. ובכ"ע וע"פ פ"א אבות כ"י. (ז) בכ"ע אי זה עת ובכ"א איזה עת ועתומיו. (ח) הוספתי ע"פ הכ"י. (ט) בכ"ע וכן בכ"א שבתומיו בעת ולא בעת שאתה עומד וכי. ובעקר הדברים ע"י שבת י' ע"א בענין סעודת ת"ח ובמדבר רבה פ"י וכו' [אלא] בעת ובכ"א סוף פ"ו. א"ר חנינא בר"ה דר' אבהו כבחהו ימיו של עולם היה אותך רשע עומד מה מעט בעת יאמר ליעקב וע"ע ירושלמי שבת סוף פ"ו. א"ר חנינא בר"ה דר' אבהו כבחהו ימיו של עולם היה אותך רשע עומד מה מעט בעת יאמר ליעקב ולישראל מה פעל אל וע"ע במפרשים. ובענין החמשך ע"י נ"ב ריש פ' ל"ד ואולי יש להשלים גם כאן הכבא דהוא היה אומר כל הפורש וכי ע"ש. (י) כן הוא נוסחת הכ"י וע"ע הנ"א שבתומיו ובספרים הנוסחא שלא יתכוין אדם בשעה שהוא שונה בתוך ביתו לישון עם אשתו עם בניו ועם בנותיו שכל זמן וכו' ונוסחת הכ"י היא יותר שלימה וע"י בערך ערך ס' א' (יא) כן הוא בכ"י ובספרים מלמד שלא ישב אדם עם יושבי קרנות בשוק ונמצא במל מכו. (כא) כי אם בתורת וגו' ליתא בכ"י ועתומיו. (יג) כן הוא הנוסחא בכ"י אלא שבכ"ע כתוב מרמסאות ואולי צ"ל תרמאות ובספרים תרמאות של לצים וכו'. וכבר ידוע אכזריות הרומים כמושקם. (יד) ועם רשעים לא אשב ליתא בכ"א. (טו) אולי יש להשלים ג"כ המקרא דיעוד מעט אין רשע וגו' שם פסוק ט'. (טז) הוא ליתא בכ"י. (יז) בכ"י ואין דא אלא לין. וע"י מפרשים ונוסחת הגר"א. ולא נתישבה דעתי בזה וגם אין בידו לתקן וע"י ע"ב י"ח ע"ב ונדרים ה' ע"ב. (יח) בכ"ע נוכר לו מה עשה ובכ"א נוכר מה עשה. וע"י פסחים מ"ט ע"ב. (יט) ע"י ברכות כ"ח ע"ב וברושלמי שם ז' ע"ד.

הערות לנו"ב

ובכ"ה ראוי לו להיות שני. (ב) ע"י אבות שם מ"ג. (ג) ע"י אבות שם. (ד) ע"י אבות שם מ"ו וע"י דרכי המשנה צד קליב וצ"ע. (ה) ע"י אבות פ"ד מ"ה. רבי חנניא בן תרדיון אומר כל שנים ושלושה שהם יושבים בשוק ואין ביניהם דברי תורה הרי זה מושב לצים שנאמר וכמישב לצים לא ישב (תהלים א' א') (ב); רבי אלעזר בן רבי צדוק אומר כל שנים ושלושה שהן יושבים ואוכלים על שלהן אחד ואין אומרים עליו דברי תורה כאילו הן אוכלים זכחי מתים שנאמר כי כל שלחנות מלאו קיא צואה בלי מקום (ישעיה כ"ח ה') (ג); רבי הלפתא איש צפורי אומר כל שנים ושלושה שהן יושבים בשוק ויש ביניהם דברי תורה השכינה נגלת עליהם שנאמר אז נדברו וראי ה' איש אל רעהו (מלאכי ג' מ"ד) (ד); רבי לוינא איש יבנה אומר מאד מאד הוי שפל רוח שתקות אנוש רמה וכן אדם תולעה (ה); הוא היה אומר ב' דברים הכהמה משונה מן האדם. מעי האדם סרוחים. ומעי הכהמה אינם סרוחים. אדם יש בו רוח זיעה. וכהמה אין בה רוח זיעה. אדם יש בו יצר הרע. וכהמה אין בה יצר הרע. שנות אדם נתקצרו. ושנות בהמה לא נתקצרו;

רבי מתאי בן חרש אומר הוי מקדים מעשה ברבי עקיבא שהיה יושב ושונה לתלמידיו ונוכר לו מה שעשה בילדותו (יח) אמר מודה אני לפניך ה' אלהי שישמט חלקי מיושבי בית המדרש ולא שמת חלקי מיושבי קרנות בשוק (יט); פרק כב רבי חנינא אומר כל שיראת חמאו קודמת לחכמתו מתקיימת. וכל שחכמתו קודמת ליראת חמאו אין חכמתו מתקיימת שנאמר ראשית חכמה יראה ה' (תהלים קי"א י') (א); הוא היה אומר כל שמעשיו מרוכין מחכמתו מתקיימת. וכל שחכמתו מרובה ממעשיו אין חכמתו מתקיימת שנאמר נעשה ונשמע (ב); אמרו לפני רבן יוחנן בן זכאי חכם וירא חמא מהו. אמר להם הרי זה אומן וכלי אומנותו בידו. חכם ואין ירא חמא מהו. אמר להם הרי זה אומן ואין כלי אומנותו בידו. ירא חמא ואין חכם מהו.

אמר להם אין זה אומן אבל כלי אומנותו בידו (ג) :
 רבי אלעזר בן עזריה אומר אם אין תורה אין דרך
 ארץ. אם אין דרך ארץ אין תורה. אם אין חכמה אין יראה.
 אם אין יראה אין חכמה (ד) :

הוא היה אומר אדם שיש בו מעשים טובים ולמד תורה
 הרבה למה הוא דומה לאילן שעומד על המים ענפיו מועטין
 ושרשיו מרובין אפילו ארבע רוחות העולם באות אין מיוזות
 אותו ממקומו שנאמר והיה כעץ שתול על פלגי מים וגו'
 (תהלים א' ג'). אדם שאין בו מעשים טובים ולמד תורה [הרבה]
 למה הוא דומה לאילן שעומד במדבר ענפיו מרובין ושרשיו
 מעוטין כישרוה נויבת בו עוקרתו והופכתו על פניו שנאמר
 והיה כערער בערבה וגו' (ירמיה י"ז ה) :

רבן גמליאל אומר עשה לך רב וקנה לך חבר והסתלק
 מן הספיקות ואל תרבה לעשר אומדות (ו) :

שמעון בנו אומר כל ימי גדלתי בין החכמים ולא מצאתי
 לגוף טוב משיטקה. לחכמים יפה שתיקה קל וחומר למפשיים (ז)
 לא חכמה מביא דברים ולא דברים מביא חכמה אלא מעשה.
 כל המרבה דברים מביא חמא שנאמר ברוב דברים לא יחדל
 פשע (משלי י"ט כ"א) ואומר גם אויל מחריש חכם יחשב
 (שם ז' כ"א) (ח) :

פרק כג

בן זומא אומר איזהו חכם הלומד מכל אדם שנאמר
 מכל מלמדי השכלתי (תהלים קי"ט צ"ט). איזהו עלוב שבעלזבים
 זה שהוא עלוב כמשה רבינו שנאמר והאיש משה עניו מאד
 (במדבר י"ב ל"ג א). איזהו עשיר ישבעשירים זה שישמח בחלקו שנאמר יגיע כפיך כי תאכל אשריך וטוב לך
 (תהלים קכ"א). איזהו גבור שבגבורים זהו הכובש את יצרו שנאמר טוב ארך אפים מנבור ומושל ברוחו מלוכד
 עיר (משלי ט"ז ל"ג ב) וכל הכובש את יצרו מעלין עליו (ג) כאלו כבש עיר מלאה גבורים שנאמר עיר גבורים
 עלה חכם (ויורד עוז מבמחנה) (שם כ"א כ"ב ד) ואין גבורים אלא גבורי תורה שנאמר גבורי כח עושי דברו
 [לשמוע בקול דברו] (תהלים ק"ג כ' ה). ויש אומרים זה מלאכי השרת שנאמר מלאכי גבורי כח (שם ש' ו). ויש
 אומרים מי שעושה שונאו אוהבו (ז) :

לשאול בשלום כל האדם והוי זנב לאריות
 ולא ראש לשועלים (ז) :

רבי חנניה בן חכינאי אומר הנעור בלילה
 והמהלך בדרך יחידי והמפנה לבו לכמלה סימן
 רע לו. אינו צריך להיות עסוק אלא בדברי תורה
 שנאמר בהתהלךך תנחה אותך (משלי י' כ"ב ז) :
 ר' דוסא הבבלי אומר (המלמד) [הלמד] מן
 התינוקות כענבים הקרות (והיין) [וכיין] מנתו.
 והלמד מן הזקנים כענבים בשולות וכיין ישן (ח) :
 רבי אומר אל תסתכל בקנקן אלא כמה
 שיש בתוכו. יש קנקן היש מלא ישן. וישן
 אפילו מופה אין בו. אינו מלא אלא מימי
 רגלים (ט) :

רבי אלעזר בן עזריה אומר אם אין
 חכמה אין יראה. אם אין יראה אין חכמה. אם
 אין דרך ארץ אין תורה. ואם אין תורה אין דרך
 ארץ (י) :

הוא היה אומר אם אין דעת אין בינה.
 אם אין בינה אין דעת. אם אין קמח אין תורה.
 אם אין תורה אין קמח :

הוא היה אומר כל שחכמתו מרובה
 ממעשיו למה הוא דומה לאילן שענפיו מרובים
 ושרשיו מעוטין הרוח באה ועוקרתו והופכתו
 על פניו. וכל שמעשיו מרובים מחכמתו למה

רבי נהוראי אומר הוי גולה למקום תורה ואל תאמר שהיא תבוא אחרך שחבידך יקיימה בידך ואל
 בנתך אל תשען (ח) :

הערות לג"ב

(ו) ע' אבות שם מ"טו. (ז) ע' אבות פ"ג מ"ד ובקדמוני
 המפרשים שם בענין הלופי הנוסחאות. (ח) ע' אבות
 פ"ד מ"ב והגהתי מסברא. (ט) ע' אבות שם ולענין
 שם. (ד) בספרים ראביע אומר אם אין תורה אין דרך ארץ וכו' והוספתי הכל ע"פ הכ"י וע' אבות פ"ג מ"ז. (ה) בכ"י
 הה"א אדם שאין בו מעשים טובים וכו' במדבר ונפו מרובה ושרשין מועטין כיון שבא הרוח הופכתו ועוקרתו על פניו
 שנאמר והיה כערער בערבה וגו' ואדם שיש בו מעשים טובים וכו' ונפו מועט וכו' שתול על פלגי מים ועל יובל ישלח
 שרשו ע"כ וע"ע אבות שם מ"ז וע' נ"א לעיל פ"ה ונ"ב לעיל פ"ה. (ז) בכ"י ע"ע אם לחכמה יפה שתיקה לחכמים ק"ו וכו'.
 (ח) בכ"י ע"ע לא חכמים א ב ו דברים ולא דברים א ב ו חכמים אלא מרבה דברים וכו'. ובכ"א מרבה דברים וכו'. ובעיקר הדברים
 ע' אבות שם מ"ז ונ"ב פ' ל"ב. וע"ע פסחים כ"ט ע"א וברושלמי פ"ט ה"א. ויש להעיר עוד שבכ"י אינו באאן סוף הפרק.
 ופרק כ"ג הוא מתחיל עם פ' אלישע בן אבויה.

הערות לג"א

(ג) כ"ה גם בכ"י ע"ע אלא ששם כתוב וכלי אומנותו בידו במקום אבל כלי
 אומנותו. ובכ"א חכם ואין ירא חמא הרי זה אומן וכו' ירא חמא ואין
 חכם מהו אין זה אומן וכו'. ובבא ראשונה חסירה וע"ע במאירי למשנה
 זו. וע' שמות רבה פ' מ' ס"א במאמר ר' אישעיא שם וע"ע בג"ב
 שם. (ד) בספרים ראביע אומר אם אין תורה אין דרך ארץ וכו' והוספתי הכל ע"פ הכ"י וע' אבות פ"ג מ"ז. (ה) בכ"י
 הה"א אדם שאין בו מעשים טובים וכו' במדבר ונפו מרובה ושרשין מועטין כיון שבא הרוח הופכתו ועוקרתו על פניו
 שנאמר והיה כערער בערבה וגו' ואדם שיש בו מעשים טובים וכו' ונפו מועט וכו' שתול על פלגי מים ועל יובל ישלח
 שרשו ע"כ וע"ע אבות שם מ"ז וע' נ"א לעיל פ"ה ונ"ב לעיל פ"ה. (ז) בכ"י ע"ע אם לחכמה יפה שתיקה לחכמים ק"ו וכו'.
 (ח) בכ"י ע"ע לא חכמים א ב ו דברים ולא דברים א ב ו חכמים אלא מרבה דברים וכו'. ובכ"א מרבה דברים וכו'. ובעיקר הדברים
 ע' אבות שם מ"ז ונ"ב פ' ל"ב. וע"ע פסחים כ"ט ע"א וברושלמי פ"ט ה"א. ויש להעיר עוד שבכ"י אינו באאן סוף הפרק.
 ופרק כ"ג הוא מתחיל עם פ' אלישע בן אבויה.
 פ"ג. (א) בכ"י ע"ע שבעלזבים כמשה רבינו דתבוי וכו' ובכ"א שבעלזבים זה שעלוב כמשה וכו'. (ב) בכ"י ע"ע גבור זה שכובש וכו'
 ובכ"א גבור הכובש וכו' ומן שנאמר עיר עיר ליתא בשניהם. (ג) בכ"י מעלה עליו הכתוב. (ד) השלמותי זה ע"פ הכ"י ובספרי ליתא.
 (ז) בכ"י ע"ע ואין גבורים אלא תורה וכו' ובכ"י ואין גבור אלא וכו'. והשלמותי הפסוק ע"פ הכ"י. (ו) בכ"י ליתא ליש אומרים זה וע"ע בתומ"א.
 (ח) בכ"י ע"ע ו"א עשה שונאו אוהבו וכו' והעושה אוהבו ובספרים שונא והגהתי ובעיקר הדברים ע' אבות פ"ד מ"א וע"ע שבת פ"ה ע"ב
 וקרא רבה פ"א ומדרש משלי ט"ו ע' הפסוק איש חמה וגו'. (ח) בספרים הוי גולה למקום תורה וכו' והשלמותי ע"פ כ"י ובכ"א ואל

הוא היה אומר אל תהי בן לכל אדם, ואל תהי מפליג לכל דבר שנאמר בן לדבר יחבל לו וירא מצוה הוא ישולם (משלי כ"ג י"ג ט)

הוא היה אומר הלמד תורה בילדותו למה הוא דומה לעגלה שכיבשוה כשהיא קטנה שנאמר ואפרים עגלה מלומדה אהבתי לדוש (הישע"י א), והלומד תורה בזקנותו דומה לפרה שלא כיבשוה אלא בזקנותה שנאמר כפרה סורה סרר ישראל (שם ד' ט"ז י'): הוא היה אומר הלומד תורה בילדותו דומה לאשה שהיא לשה בחמין, והלומד תורה בזקנותו דומה לאשה שהיא לשה בצונן (א): רבי אליעזר בן יעקב אומר הלומד תורה בילדותו דומה לכתב שנכתב על נייר חרש, הלומד תורה בזקנותו דומה לכתב שנכתב על נייר ישן (ב), רבן גמליאל מוסיף עליו הלומד תורה בילדותו דומה לבחור שנשא בתולה שהיא הוגנת לו והוא הגון לה והיא מתנפלת עליו והוא מתנפל עליה, הלומד תורה בזקנותו למה הוא דומה לזקן שנשא בתולה היא הוגנת לו והוא אינו הגון לה היא מתנפלת עליו והוא מתרחק ממנה שנאמר כהצנים ביד גבור כן בני הנעורים וכתוב בתריה אשרי הגבר אשר מלא אשפתו מהם לא יבושו כי ידברו את אויבים בשער (תהלים קכ"ד ו'), שונה ומשכח דומה לאשה שיוולדת בנים וקוברת שנאמר כי אם יגדלו את בניהם ושכלתים מאדם (הושע ט"ז י"ב) אל תקרי ושכלתים אלא ושכחתים (ג), רבי שמעון בן אלעזר אומר (ד) הלומד תורה בילדותו דומה לרופא שהביאו לפניו מכה ויש לו איזמל לחותכה וסמים לרפאותה (ט), הלומד תורה בזקנותו דומה לרופא שהביאו לפניו מכה ויש לו איזמל לחותכה ואין לו סמים לרפאותה (ז), אף כך דברי

הוא דומה לאילן שענפיו מרובים ושרשיו מרובים אפי' כל הרוחות שבעולם באות ונושבות בו אין מזיזין אותו ממקומו (י): רבי שמעון בן אלעזר אומר כל שמעשיו מרובים מהכמתו למה הוא דומה לרוכב סוס וכלונס בפיו כל מקום שהוא רוצה הוא מחזירו, וכל שחכמתו מרובה ממעשיו לרוכב סוס ואינו כלונס בפיו רכב עליו ונפל ממנו ושבר את מפרקתו (א): רבי נתן אומר יהי כבוד תלמידך חביב עליך כשלך וכבוד חבירך ככבוד רבך וכבוד רבך כמורא שמים:

יהי כבוד תלמידך חביב עליך כשלך שכן מצינו במשה רבינו ע"ה שהשנה כבודו לכבוד יהושע תלמידו שנאמר ויאמר משה אל יהושע בחר לנו אנשים (שמות י"ז ח') לי אנשים אין כתוב כאן אלא בחר לנו אנשים, הא שהשנה כבוד לכבוד יהושע תלמידו: וכבוד חבירך ככבוד רבך שנאמר ואתה תצוה (אתה תדבר) את כל אשר אצוץ (שם י"ב): וכבוד רבך כמורא שמים שנאמר והיה הוא יהיה לך לפה ואתה תהיה לו לאלהים (שם ד' ט"ז י'):

כל המקלל את חבירו לשם שמים סופו לצאת ממנו ככבוד, משה קילל את פרעה לשם שמים ויצא ממנו ככבוד שנאמר וירדו כל עבדיך אלה אלי (שם י"א ח') ומנין שיצא ממנו ככבוד שנאמר גם האיש משה גדול מאוד (שם שם כ"ג):

וכל המכבד את חבירו שלא לשם שמים סופו שנאמר ויבואו אל בלעם ויאמרו לו (גו') כי כבד אכבדך (במדבר כ"ב ט"ז ט"ח) ומנין שיצא ממנו בקלון שנאמר ועתה ברח לך אל מקומך (שם כ"ד י"א י):

רבי אליעזר הקפדן אומר אל תהי זקוק לדין, ואל תירא לפני מי שהוא גדול ממך, ועשה שוק בעלי דבכך (ד): רבי אליעזר בנו אומר החושך עצמו מן הדין פורק ממנו איבה וגזל ושבועת שוא, והגם לבו כהוראה שומה רשע וגם רוח, אל תהי דן יחיד שאין דן יחיד אלא אחד, ואל תאמר קבלו דעתי שהן רשאין ולא אתה (ט): הוא היה אומר הקנאה והתאוה והכבוד מוציאין את האדם מן העולם הזה וטחיי העוה"ב:

הוא היה אומר היצורים למות והמתים להחיות ורחמים לדין, לידע ולהודיע שהוא עד והוודע ועתיד לדין, שאין לפניו לא עולה ולא שכיחה ולא משיאו פנים ולא מקח שוחד, ואל יבטיחך יצרך שיש לך בשאול בית מנוח.

הערות לנ"ב

סיום המאמר עי' ב"ר פייט ס"ג לשון כוה, (י) עי' אבות פ"ד מ"ז ונ"א פכ"ב, (יא) עי' נ"א פכ"ד, (יב) עי' אבות פ"ד מ"ד ועי' נ"א פכ"ז ובהערות אות י"ז שם ועי' שמות רבה פ"ג ס"ג, (ג) עי' נ"א פכ"ט וחסר בכאן שם בעל המאמר ואילו יש להגיה בראש הפסקא התי"א (יד) אולי צ"ל ועשה שלום לבעלי דבכך ועי' ד"א זוטא פ"ט ב"ה וכן היה ר"א הקפדן אומר וכו' וצ"ע, (טו) עי' אבות פ"ד משנה ז' וחי'.

הערות לנ"א

תאמר היא תבא וכו', ועל בנתך וכו', ועי' אבות פ"ד מ"ד, (ז) עי' אבות משנה ג' מאמר זה בשם בן עזאי, (ו) בכ"י בזקנותו למה הוא דומה לפרה שכיבשוה כשהיא זקנה, (יא) בכ"י ד"א הלומד בילדותו וכו' והלומד בזקנותו דומה לפרה, (יב) בכ"י ע"ל למה הוא דומה לרוכב סוס וכו' ומאורי הסר מן דומה ה"א עד דומה ח"ב, ועי' אבות פ"ד מ"ב ועי' במאורי שם, (ג) בכ"י א"ר הנוסחא ר' אליעזר בן יעקב אומר הלומד תורה בילדותו דומה לבחור וכו' הגון לה היא הוגנת עליו והוא מתרחק ממנה שנאמר כהצנים ביד גבור כן בני הנעורים מה כתוב בתריה אשרי וגו' בשער שונה ושוכה דומה לאשה שיוולדת וקוברת שנאמר כהצנים ביד גבור וגו' את אויבים בשער ע"כ ויש איהו מחקיס בכ"י בפוסקא זו, ובכ"י ר"ג אומר הלמד תורה בילדותו וכו' היא הוגנת לו וכו' בני הנעורים ומה כתוב בתריה אשרי הגבר אשר מלא אשפתו מהם שונה ושוכה וכו' בכ"י, וביקוש המכירי בתהלים שם מצאתי רשכ"ג אומר כל הלמד וכו' וכבכ"י ועי' במדרש הגדול כ"ו פ' עקב ר"ש סתם וצ"ע ובעיקר הדברים עי' קודשין ל' ע"ב דרד"ש להאי קרא דכהצנים ביד גבור אדברו תורה ועי' מהררין צ"ט ע"א ועי' תוספתא דאהלות פמ"ז ופרה פ"ג, ועי' דברים רבה פ"ח ס"ג, (יד) בכ"י ד"א ר"ש בן יוחאי אומר, טו, כן ו'א בכ"י ובספרים אויבך להתך וסימני רפאות לרפאות ובכ"י א' וסמנין לרפאותה, (טז) כ"ה בכ"י ובספרים אויבך להתך

שעל כרחק אתה נוצר ועל כרחק אתה נולד ועל כרחק אתה חי ועל כרחק אתה מת ועל כרחק אתה עתיד ליתן חשבון לפני מלך מלכי המלכים הקב"ה (ז):

פרק לה

אלישע בן אבויה אומר הלמד תורה בנערותו למה הוא דומה לסיד שהוא מוח על גבי אבנים אפילו כל הגשמים יורדין אין מויקין אותו. והלמד תורה בזקנותו למה הוא דומה לסיד שהוא מוח על גבי לבנים (בין) [בין] שטיפה של מים הוא [יורד עליו] פושד והולך לו א. מלה"ד למלך שאמר לעבדו שמור את הצפור לבני. אמר המלך לעבדו אם משמר אתה את הצפור נפשך אתה משמר. ואם מאבד אתה את הצפור נפשך אתה מאבד. שמר את הצפור. אותו העבד על מה שישמור הוא אומר נפשו הוא משמר. על מה שיאבד הוא אומר נפשו הוא מאבד. כך הקב"ה אומר לישראל בני אם אתם משמרים את התורה נפשכם אתם משמרים ואם אתם מאבדים את התורה נפשכם אתם מאבדים. כך כל המשמר דבר אחד מן התורה נפשו הוא משמר. וכל המאבד דבר אחד מן התורה נפשו הוא מאבד שנאמר רק השמר לך ושמור נפשך מאד וגו' (דברים ד' ב) (ז):

תורה נבלעין בדמיו ואין יוצאין מפיו מפורשין.

תורה יהיו מצויינין לך זה מזה ויהיו מצויינין לך זה בצד זה שנאמר קשרם על אצבעותיך כתבם על לוח לבך (משלי י' ב) ואומר קשרם על לבך תמיד ענדם על גרגרותיך (שם י' כ"א) (ז):

פרק כד

אלישע בן אבויה אומר אדם שיש בו מעשים טובים ולמד תורה הרבה א. למה הוא דומה לאדם שבונה אבנים תחילה ב. ואחר כך לבנים. אפילו באים מים הרבה ועומדין בצידן אין מחין אותן ממקומן ג. ואדם שאין בו ד מעשים טובים ולמד תורה למה הוא דומה לאדם שבונה לבנים תחילה ואחר כך אבנים. אפילו באים מים קימעה מיד הופכין אותן ה. הוא היה אומר אדם שיש בו מעשים טובים ולמד תורה הרבה למה הוא דומה לסיד שטוח על גבי אבנים אפילו יורדין עליו כמה גשמים אין מזיזות אותו ממקומו ו. אדם שאין בו מעשים טובים ולמד תורה הרבה דומה לסיד שניטוח על גבי לבנים אפילו יורדין עליו גשמים קימעה מיד נימוק והולך לו ז):

הוא היה אומר אדם שיש בו מעשים טובים ולמד תורה הרבה [למה הוא] ח דומה לכוס שיש לו פסיפס ט. ואדם שאין בו מעשים טובים ולמד תורה הרבה [למה הוא] דומה לכוס שאין לו פסיפס. שכיין שנתמלא הכוס נהפך על צידו ונשפך כל מה שבתוכו י):

הוא היה אומר אדם שיש בו מעשים טובים ולמד תורה הרבה [למה הוא] דומה לסוס שיש לו כלונס. ואדם שאין בו מעשים טובים ולמד תורה הרבה [למה הוא] דומה לסוס שאין לו כלונס כיון שרוכב עליו זורקו בבת ראש יא):

הוא היה אומר הלומד תורה בילדותו דברי תורה נבלעין בדמיו ויוצאין מפיו מפורשין. והלומד תורה בזקנותו אין דברי

הערות לנויב

(ז) ע'י אבות שם מושגה כ"א וכ"ב. ועי' לקדמוני המפורשים שם.

(א) ע'י אבות נ"א פכ"ה. (ב) ע'י נ"א שם ובהערות שם אות כ"ד ועי' פ"ג מ"ח ובמגן אבות שם ואולי יש להשלים כאן המאמר מר' דוסתאי בר

איומל ויש לו איומל לחתך ואין לו סימנין לרפאות ע"כ. וסיפא דבבא זו הציג כאן כזה אל תקרי ושכלתים אלא ושכחתים ונאמר ושמתם את דברי אלה שיהיו ד"ת מצויינין לך וכי ע"כ. ואם שיש פנים מוכיחות להגה זאת מ"מ קשה עליו לקבלה ע'י ספרי עקב פי מ"ה וקידושין ל' ע"ב ומוכח משם להדאי שהתורה היא שנמשלת לסממנים ע"ש. ולקושי הענין איתקין מה שמצאתי במדרש הגדול כ"י פ' עקב שמביא שם לכל פסיקא זאת ובבבא זאת הנוסחא הכי רשבי"א אומר הלמד תורה דומה לרופא שהביאו לו מכה או יש לו סממנין אבל אם יש לו איומל לחתכה והלמד תורה בזקנותו למה הוא דומה לרופא שהביאו לו מכה אם יש לו סממנין לרפאותה ואין לו איומל לחתכה ע"כ וכל השאר ליתא שם. והנה בלי"ם גם נוסחא זו מגובגמת ואם נגיה ברישא ע"פ גוססתו ויש לו סממנין וכי או נוכל לפרש שהכוונה היא שהרפואה ע"י למוד התורה בימי הילדות היא גמורה וחלוטה משא"כ בימי הזקנה ש"י למוד התורה לא יוכל עוד להשתרש מלבו אשר בא לתוכו ע"י ההרגל מכבר וצ"ע ועי' עירובין נ"ד ע"ב.

פכ"ד א בכ"י שיש לו מעשים וכו' ולמד תורה ומלת הרבה ליתא וכן לקמן. (ב) כן הוא בכ"י והוא נאות יותר בניגוד למלת ואח"כ ובספרים מלמטה. (ג) בכ"י ואפי' מים הרבה באים ועומדים בצדן אין מוזיזות אותן ממקומן ע"כ ואולי יש להגיה בפנים נמוחין אותו וכי. (ד) בכ"י לו. (ה) בכ"י ואפי' עומד בצדן מים קמעה מוזיזות אותו בכ"י ובספרים מלמטה. (ו) כן הוא הנוסחא בכ"י ובספרים שטיה ע"ג. ל ב נ ים וכי ע"ב. עליו גשמים וכו'. ובכ"י ליתא לכל בבא זו. (ז) בספרים יורדין עליו מיעוט גשמים מיד גיומק ונפול ובכ"י שבתומ"י נימוח והולך וכו'. ובכ"י גשמים קימעה נימוק והולך לו. (ח) הוספת ע"פ הכ"י וכן לקמן. (ט) כן הוא בכ"י ובספרים שיש לו פסיפס שכיין שמניח אותו מידו אע"פ שנהפך על צדו אין נשפך כל מה שיש בו ע"כ ועי' לקמן פכ"ו. (י) כן הוא בכ"י ובספרים שאין לו פסיפס שכיין שמניח אותו מידו נהפך על צדו ונשפך כל מה שיש בו. (יא) כ"ה בכ"י ובספרים לסוס שיש לו כלים נאים ואדם שאין בו מני"ש וכו' לסוס שאין לו רסן לכלום כיון שאדם רוצה לרוכבו זורקו בבת אתה ועומיו ובכ"י בבא ראשונה

הערות לנויא

ואין לו סמנין לרפאות. (ז) בכ"י אף כן ד"ת יהיו מצויינין זה מזה ויהיו מצויינין לך זה מזה שנאמר וגו'. ובכ"י אף כן וכי בכ"י יהיו מצויינין זה מזה וכו'. ועי' מגן אבות במשנה זו, והקושי מבואר והנרי"א הציג רישא דפסיקא זאת בסוף פרק שלפני זה וגרס בה הכי רשבי"א אומר הלומד תורה וירא שמים דומה לרופא שהביאו לפניו מכה ויש איומל וכו' הלומד תורה ואינו ירא שמים דומה לרופא שהביאו לפניו

מכה ויש לו איומל לחתך ואין לו סימנין לרפאות ע"כ. וסיפא דבבא זו הציג כאן כזה אל תקרי ושכלתים אלא ושכחתים ונאמר ושמתם את דברי אלה שיהיו ד"ת מצויינין לך וכי ע"כ. ואם שיש פנים מוכיחות להגה זאת מ"מ קשה עליו לקבלה ע'י ספרי עקב פי מ"ה וקידושין ל' ע"ב ומוכח משם להדאי שהתורה היא שנמשלת לסממנים ע"ש. ולקושי הענין איתקין מה שמצאתי במדרש הגדול כ"י פ' עקב שמביא שם לכל פסיקא זאת ובבבא זאת הנוסחא הכי רשבי"א אומר הלמד תורה דומה לרופא שהביאו לו מכה או יש לו סממנין אבל אם יש לו איומל לחתכה והלמד תורה בזקנותו למה הוא דומה לרופא שהביאו לו מכה אם יש לו סממנין לרפאותה ואין לו איומל לחתכה ע"כ וכל השאר ליתא שם. והנה בלי"ם גם נוסחא זו מגובגמת ואם נגיה ברישא ע"פ גוססתו ויש לו סממנין וכי או נוכל לפרש שהכוונה היא שהרפואה ע"י למוד התורה בימי הילדות היא גמורה וחלוטה משא"כ בימי הזקנה ש"י למוד התורה לא יוכל עוד להשתרש מלבו אשר בא לתוכו ע"י ההרגל מכבר וצ"ע ועי' עירובין נ"ד ע"ב.

תנחה אותך (משלי כ"ב) בעולם הזה. בשכבך תשמור עליך (שם שם) בשעת מיתה. והקיצות היא תשיחך (שם שם) לעולם הבא ז):

רבי אליעזר בן יעקב אומר כל העושה מצוה אחת קונה לו סניגור אחד וכל העושה עבירה אחת קונה לו קמיגור אחד. תשובה

הוא היה אומר פנו הבית מפני הטומאה והכיניו כסא לחזקיה מלך יהודה טז):

הוא היה אומר מת מתוך היישוב סימן יפה לו. מתוך המיווה סימן רע לו. מתוך הרבור סימן יפה לו. מתוך השתיקה סימן רע לו. מתוך דברי תורה סימן יפה לו. מתוך דבר סחורה סימן רע לו ז). מתוך דבר מצוה סימן יפה לו. מתוך דבר בטילה סימן רע לו יח). מתוך שמחה סימן יפה לו. מתוך

עצבות סימן רע לו. מתוך כביה סימן רע לו. מתוך בערב שבת סימן יפה לו. במוצאי שבת סימן רע לו. מת בערב יום הכפורים סימן רע לו. במוצאי יום הכפורים סימן יפה לו טז):

כשחלה רבי אליעזר אמרו אחריו היום ערב שבת היה ונכנס רבי עקיבא וחביריו לבקר ויהי ישן בתוך חדרו והוא יושב בקנין קז) והם יושבין במרקלין שלו כא). נכנס הורקנוס בנו לחלוץ תפילין שלו כב) ולא הגיחו והיה בוכה. ויצא כג) הורקנוס ואמר לחכמים רבותי דומה לי שנטרפה דעתו של אבא. אמר לו בני לא דעתי נטרפה אבל דעתך נטרפה שהנחת הדלקת הנר שנתחייבת עליה מיתה לשמים והיית מתעסק בתפילין שאין אתה מתחייב עליהן אלא משום שבות כד). כיון שראו חכמים שדעתו מיושבת עליו נכנסו וישבו לפניו ברחוק ד' אמות כח). אמרו לו רבי כסת עגולה והכידור והאימום והקמיע ותפילין שנקרעו מהו מקבלין טומאה. אמר להם מקבלין טומאה והטבילו אותן כמו שהן והזהרו בהן שהן הלכות גדולות שנאמרו למשה בסניני כז). והיו שואלין לו כז) במהרות בטומאות במקוואות. אמרו לו רבי מה הוא זה. אמר להם טמא כח). מה הוא זה. אמר להם מהו כט). והיה משיב על טמא טמא ועל מהו מהו ל). אחר כך אמר רבי אליעזר לחכמים תמה אני על תלמידי הדרו שמא יענשו מיתה לשמים לא). אמרו לו רבי לב) מפני מה. אמר להם מפני שלא באו ושמשו אותי לג). ואחר כך אמר לעקיבא בן יוסף. עקיבא מפני מה לא באת לפני ושמשת אותי. אמר לו רבי לא נפנית לד). אמר לו תמה אני עליך אם תמות מיתת עצמך לה). ויש אומרים לא אמר לו כלום אלא כיון שאמר רבי אליעזר לתלמידיו כך מיד נמס דמו בקרבו לו). אמר לו רבי עקיבא רבי מיתתי במה. אמר לו עקיבא שלך קשה מכולן. נכנס רבי עקיבא וישב לפניו

הערות לנ"א

הערות לנ"ב

לצדיקים מתן שכרן ובכאן קוטע את הדרוש כיון שהזכיר את העיקר) ובמשנה כה הוא אומר כי לא יראנו האדם והי (אבל בשעת מיתה רואה ודדריש גם כן במדרש על פסוק ונפשו לא היה) ואומר והסורתי את כפי וראית את אחוריו ופני לא יראו פנים בעולם הזה ואחור לעולם הבא פנים וסורין של צדיקים בעולם הזה ושלותן של רשעים בעולם הזה ואחור זה מתן שכרן של צדיקים בעולם הבא ופועלנותן של רשעים בגיהנם ואומר ויפרשו אותה לפני והיא כתובה פנים ואחור וכתוב אליה

ואולי איזה קוטעא יש כאן וצ"ע. ז) עי' לעיל פל"ד ובתערוות אות ז' שם וע"ע נ"יא פכ"ט ובתערוות שם אות י"ד וט"ו. והגהתי מוכטלה מסבא. ואם נפרש שהפיסקא לדליל פל"ד והפיסקא כהן הם רק רבר והפכו או נצטרך להוסיף כאן עוד הכבא דמתלך בדרך יחירו וצ"ע. ועי' תורת כהנים פ' אחרי מות פרק י"ג

קנים והגה והי קנים זה מתן שכרן של רשעים בעולם הזה (ובכבי"ע וספרי שם ובעירובין שם הנוסחא מוסופת קצת ועי' דקדוקי סופרים שם ועי' בפירש"י שם). והגה זה מתן שכרם וכז) כבספרים והובא כל דבר זה אגב גירא דהפסוק ונפשו לא חיה. טז) בכי"ע והכיניו כסא לאיש חסיד זה חזקיה וכו'. ובכ"א זה חזקיה מלך יהודה שבא ועי' בברכות שם ובירושלמי טוטה פ"ט הלכה ט"ז ועי' פ"ג ה"א. יז) בכי"ע מתוך דברי סחורה סימן רע לו ובכ"א מתוך שוחה בטלה וכו' ועי' תומ"י. יח) בכ"א מתוך בטלה וכו'. יט) בכי"ע הסדר הנוסחא כזה בעיוה"כ סימן רע לו במוצאי יוה"כ סימן יפה לו מתוך השמחה סימן יפה לו מתוך עצבות סימן רע לו מתוך השחוק סימן יפה לו מתוך חבכי סימן רע לו בעי"ש סימן יפה לו במי"ש סימן רע לו ע"כ ובכ"א הסדר כבספרים אבל הנוסחא היא כבכ"ע אלא שבכבא אחרונה הגורסא בעיוה"כ סימן יפה לו במוצאי יוה"כ סימן רע לו. ובעיקר הדברים עי' בחובות ק"ג ע"ב ועי' לעיל אות א' והוא היה אומר דבאן קאי אבן עזאי. כ) כ"ה הגויא שבתומי ובספרים והיה ישן בתוך הדרו והוא נראה כהגה והעתקה ומלת קינא היא מלה ויגית ועיניה כסא ועי' בערך דמיל ערך זה. כא) בכ"י הנוסחא כזה אמרו כשתלה ר"א ע"ש היה והיה יושב וכו' וחכמים יושבין לפניו במרקלין שלו. כב) בכ"י לחלוץ לו תפילין. כג) בכ"י כבה ויצא ומלת הורקנס ליתא. כד) בכ"י אמר להם לחכמים רבותי דומה אני שנטרפה דעת אבי (בכ"א כמדומה שנטרפה דעת אבא) אמרו לו שלך נטרפה וכו'. כה) כבספרים (בכ"א) ישבו וכו' ובכ"י נכנסו לפניו ומלות ברחוק ד' אמות ליתא בכ"י. כז) בכ"ע בורית עגולה הברר והאימום והקמיעה שנקרעה מה הן אמר להם מקבלין טומאה והזהרו בהן והטבילו אותן במשחתן וכו'. ובכ"א באמת ע"נ ל' ה' הגרוד והאימום והקמיעה ותפילה שנקרעה מתן א"ל מקבלין טומאה והזהרו בהן והטבילו אותן במשחתן ע"כ ועתומי ועי' לעיל פ"ח ובהערות שם אות ד'. כז) בכ"י היו שואלין אותו. כח) בכ"י אומר טמא. כט) בכ"י אומר מהו. ל) מן והיה עד מהו ליתא בכ"י. לא) בכ"י באותה שעת אמר להם ר"א לחכמים תמוני על וכו'. לב) רבי ליתא בכ"י. לג) בכ"י א"ל שלא באו ושלא שששו ומלת אותי ליתא. לד) בכ"י ואח"כ אמר לו לעקיבא וכו' לא באת א"ל לא נפנית ועתומי. לה) בכ"י א"ל תמוני שמא תמות וכו' ועתומי. לו) בכ"י וי"א לא אמר כלום אלא כיון שהיה לחכמים (ובכ"א לתלמידים) כך הוא (הוא ליתא בכ"א) נכנס דמו בקרבו ואח"כ א"ל ריע מיתת שלי במה א"ל שלך קשה מכל כולם ובספרים עוד נ"א ע"ש תומי קשה מושלחם ובכל הנוסחאות הדברים מגומגמים ואולי צ"ל וי"א לא אמר לו ר"ע כלום אלא וכו' דמו בקרבו ואמר לו רבי מיתתי במה א"ל שלך קשה מושלחן וקרוב מאד שכל דברים אלו באו מהוספה על הגליון שהוסיף איזה ספר ע"פ סנהדרין סי' ע"א ועי' פסחים סי' ע"א.

ואמר לו רבי מעתה שנה לי (א) פתח ושנה לו ש' הלכות בכהרת. באותה שעה הגביה רבי אליעזר שתי (ב) זרועותיו והניחן על חזה שלו ואמר אוי לי על שתי זרועותי (א) שהן כשיני (ג) ספרי תורות שנשמרין מן העולם. שאם יהיו כל הימים דיו וכל האגמים קולמוסים (ד) וכל בני אדם לבלרין אינן יכולין לכתוב כל מה שקריתיו ושניתיו ומה ששמשתיו לחכמים כשישיבה (מא). ולא חסרתי מרבותי אלא כאדם שמובל אצבעו בים. ולא חסרתי מתלמידי אלא כדי שיכחול המכחול מן השפופרת (מב). ועוד שאני (ג) שונה ג' מאות הלכות במכשפה לא תחיה. ויש אומרים שלשת אלפים הלכות (מד) ולא שאלני אדם כס דבר מעולם (מה) חוץ מעקיבא בן יוסף

ומעשים טובים. כתרים בפני הפורענות (ח) יוסי הבבלי אומר אין תלמידי חכמים מתים קמנים לא שהם חשודים על הגזלות ולא על העריות אלא שהם פוסקים ממשנתם ומדברים צרכיהם במשנה (ט) :
 רבי יעקב אומר הרואה נחש ועקרב ראוי הוא למות בהן אלא שרחמי של מקום מרובים. אמר רבי שמעון בן גמליאל בד"א בזמן שלא הרגן [אבל הרגן] לא נראו לו אלא שיהרגם. וחכמים אומרים בין כך ובין כך (י) :

שפעם אחת אמר לי רבי לרמי איך נוטעים קישואין ואיך עוקרין אותן. אמרתי דבר אחד נתמלאת כל השדה קישואין. אמר לי רבי למדתי נטיעתן למדני עקירתן. אמרתי דבר אחד נתכנסו כל הקישואין כולם למקום אחד (יא). אמר לו רבי אליעזר בן עזריה רבי מנעל שעל גבי האימום (מה) [מז]. אמר לו מהור (מח). והיה משיב (מט) על טמא טמא ועל מהור מהור עד שיצתה נשמתו במהרה. מיד קרע רבי אליעזר בן עזריה [את] בגדיו ובכה ויצא ואמר לחכמים רבותי באו וראו כרבי אליעזר שמהור הוא לעולם הבא לפי שיצתה נשמתו במהרה (נ). לאחר שבת בא רבי עקיבא ומצאו באריסרטיא (נא) שבא מקסרי ללוד מיד קרע את (נב) בגדיו ותלש בשעריו והיה נדמו שותות ונופל לארץ והיה צועק ובוכה ואומר אללי רבי עלך אללי עלך מרי שהנחת כל הדור יתום (נד). פתח עליו בשורה ואמר אבי אבי רכב ישראל ופרשיו מעות יש לי (נה) ואין לי שולחני לרצותן (נו) :

בן עזאי אומר הוירין למצוה קלה (נז) [ובורח מן העבירה] :

הוא היה אומר אם עשית מצוה אחת ואין אתה דואג (ממנה) מאותה מצוה סוף שהיא גוררת מצות הרבה. העובר עבירה אחת ואינו דואג מאותה עבירה סוף שהיא גוררת עבירות הרבה. שמצוה גוררת מצוה ועבירה גוררת עבירה. ששכר מצוה מצוה ושכר עבירה עבירה (נז) :

הוא היה אומר הפסק מאלך ויהא שכר להפסקך ואל יפסיקך אחרים ויהא שכר לרפסיקם (נח) :
 הוא היה אומר רד ממקומך שמים ושלש מעלות ושבו. טוב שיאמרו לך עלה משיאמרו לך רד שנאמר כי טוב אמר לך עלה הנה מהשפילך לפני נדיב אשר ראו עיניך (משלי כ"ז) (נט) :

הערות לנ"א

הערות לנ"ב

(א) בכ"ע כנס וישב לפניו אמר לו וכו' ובכ"א המלות רבי מעתה ליתא. (ב) בכ"י שני. (ג) הגהתי ותקנתי ע"פ הכ"י וע"פ הדוגמא בסנהדרין שם. (ד) הצנתי נוסחת הכ"י וכן הוא גם הנו"א שבתומ"י ובספרים קנים קולמוסים. (מא) בכ"ע אין מספיקין לכתוב מה שקריתיו ומה ששמשתיו ומה ששמשתיו בוישיבה. ובכ"א וכל אגמים קולמוסין ושימים יריעות אין אדם מספיק לכתוב מה שקריתיו ושניתיו ומה ששמשתיו לחכמים כשישיבה. והוא בסנהדרין שם. ובספרים חסרתי מכל אשר שאלו עיני אלא וכו' ובכ"ע ולא חסרתי מן התורה אלא כאדם המטביל מכהול במים ולא חסרתי תלמודי אלא כדי שיכחול מכהול מן השפופרת בשבת. ובכ"א ולא חסרתי אלא כאדם שמוטבל מכהול במים ולא מתלמודי אלא וכו' בכ"ע וע"פ כ"י זה הגהתי מתלמודי במקום מתלמודי שבספרים וע"ע בתומ"י. (ג) כן הוא בכ"י ובספרים אנו. (מד) בספרים נ"יא ג' אלף משל והוגה ע"י התומ"י. (מה) בכ"ע אדם בהם מעולם. (מו) בכ"ע שפעם אחת אמר לי למדני איך נוטעים קישואין ואין עוקרין ואין אמרתי וכו' ובכ"א למדני דבר אחד בנטיעת קישואין וכו' ונתמלאת כל השדה קישואין אמר וכו' אמרתי דבר אחד נתקבצו כל הקישואין. (מז) הוספתי זה ע"פ כ"ע ובכ"א א"ל רבי רבי על מה מנעל טמא. (מח) בכ"א א"ל טמא. (מט) בכ"י היה משיב. (נ) בכ"י מיד קרע רבי רבי את בגדיו ובניו בכ"ע רבי ויצא אמר להם לחכמים וכו' לר"א שמואל רבי עקיבא יצתה נשמתו אלא במהרה ובכ"א סיום המאמר הוא כבספרים. (נא) בכ"ע באיצטבא ובכ"א באסטמא וע' בערוך ערך אסטמא ואסרט וע"ע שם בערך אסטמא א. (נב) את ליתא בכ"י. (נד) בכ"ע עד שהיה. (נז) בכ"ע והיה בוכה וצועק ואומר אוי לי עלך רבי שהנחת את הדור כולו יתום ובכ"א והיה בוכה וצועק ואומר אללי לי עלך שהנחת הדור יתום. (נה) הגהתי ע"פ הכ"י ובספרים מעות יש לך עליו וכן הגיה הגר"א. (נו) בכ"ע שיריצם ובכ"א לרצותו וע"ע תומ"י ובערך הדברים ע' מהדרין ובדרוקי סופרים ובמפרשים שם וירושלמי שבת פ"ב ה"ז וסנהדרין סוף פ"ז ונ"ט סופרים פ"ז וכו' ומ"ב פמ"ז בענין נטיעת המקשואות. (נז) בכ"י הנוסחא ה"א היו רין למצוה ובורח מן העבירה שמצוה גוררת מצוה ועבירה גוררת עבירה שכן מצוה מצוה ושכר עבירה. וע' אבות פ"ד מ"ב ונ"ב פ"ג ועל פיהם וע"פ הכ"י הוספתי המלות ובורח מן העבירה וע"ע דברים רבה פ"ו ס"ד ותחומא כי תצא. (נח) בכ"ע הפסק מנע לך וכו' ובכ"א מעליך וגם חסר שם מן ואל עד להפסיקם ובגלוי הספרים פירשו דאצדקה קאי מענין פוסקין לצדקה וע' במאורי למשנה זו שנראה שהיתה לפני הנוסחא הפסק סוף וכו' וע"ע. (נט) בכ"ע ה"א הרחק ממקומך שנים וכו' טוב שיאמרו לך עלה עלה משיאמרו לך רד וכו' ובכ"א הרחק שנים וכו' טוב שיאמרו לך עלה הנה ואל יאמר רד וכו' ובכ"א שבתומ"י הרחק וכו' ושלשה מקומות וע"ע במאורי למשנה זו וע' ויקרא רבה פ"א מ"ב ותחומא פ' ויקרא.

בד"ה לכתב בהם. (ח) ע' אבות פ"ד מ"א. (ט) ע' אבות נ"יא פכ"ו ופכ"ז ובהערות שם אות כ"ח. (י) ע' ירושלמי שבת פ"ד הלכה א' וע"פ הגהתי וע"ע בבלי שם

רבי עקיבא (י) אומר כל הנושא אשה מהוגנת לו עובר משום חמישה לאוין משום לא תקום (ויקרא י"ט י"ח) ומשום לא תמור (שם י"ח) ומשום לא תשנא אחדך בלבבך (שם י"ז) ומשום ואהבת לרעך כמוך (שם י"ח) ומשום וחי אחד עמך (שם כ"ה ל"ט) מתוך ששונא אותה רוצה הוא שתמות ונמצא מבטל פריה ורביה מן העולם (יח):

הוא היה אומר האוכל אוכלין שאינם עולים על גופו עובר משום ג' לאוין שביזה את עצמו וביזה את האוכלין ומברך ברכה שאינה כתיקונה (י):

רבי יהודה בן אילעי אומר (ב) אדם שמת והניח בן ולא למד תורה מאביו והלך ולמד תורה מאחרים הרי (זה) חנופה מבקש (א):

רבי אליעזר הקפר אומר אל תהא כמשקוף העליון שאין יד בני אדם יכולה ליגע בה, ולא כאיסקופה העליונה שמכלעת פרצופות. ולא כאיסקופה האמצעית שמנגפת הרגלים. אלא הוי כאסקופה תחתונה שהכל דשין בה וסוף כל הבנין נסתה והיא במקומה עומדת (כב):

פרק כז רבי יוסי אומר כל המכבד את התורה גופו מכובד על הבריות [וכל המחלל את התורה גופו מחולל על הבריות] שנאמר כי מכבדי אכבד ובזוי יקלו (שמואל א' ב' ל') (א):

[דבר אחר] (ג) כי נכבדי אכבד, זה פרעה מלך מצרים שנהג כבוד לפני מי שאמר והיה העולם שיצא בראש פמליא שלו, אמרו לו עבדיו מנהג שבועלים כל המלכים אינם יוצאים אלא אחר פמליא שלהם ואתה יוצא בראש פמליא שלך, אמר להם וכי פני מלך בשר ודם אני הולך להקביל איני הולך להקביל אלא פני מלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא, לפיכך נהג בו הקב"ה כבוד ולא נפרע ממנו אלא הוא בעצמו שנאמר לסוסי ברכבי פרעה דמיתך רעיתי (שיר השירים א' ט"ז): (ד) רבי פייס אומר כנסת ישראל היתה משבחת על סוס רכב פרעה שנאמר דרכת בים סוסך (תהלים ג' מ"ד), רבי יהושע בן קרחה אומר כשבא פרעה לים בא על סוס זכר ונגלה עליו הקב"ה בסוסיך נקבה שנאמר לסוסי ברכבי פרעה (שיר השירים א' ט"ז). והלא לא רכב אלא על כרוב שנאמר וירכב על כרוב ויעף וידא על כנפי רוח (תהלים י"ח י"א) אלא נדמה הכרוב לסוסי פרעה כנקבה ונכנסו כולם לים (ה): ובזוי יקלו, זה סנחריב מלך אשור שנאמר ביד מלאכך חרפת ה'

הערות לנ"א

הערות לנ"ב

והמגלה זכיו ובספרים עוד נ"א והמפר בריתו של אברהם איבנו, (ב) ע' גי"א פכ"ד קצת מזה, וע' מדרש משלי שם, והב"י והאח"י הגיהו בספרים והמחלל את הקדשים וכמו שהוא בכ"י וצ"ע.

ובעיקר הדברים ע"י אבות פ"ג כ"א ובקדמוני המפרשים ובתו"ש שם וע"ע ספרי במדבר פי ק"ב וסנהדרין צ"ט ע"א ובתוספתא של פ"ב ובירושלמי פאה פ"א ה"א וסנהדרין פ"ו ה"א וע"ע מה שכתב בזה מורי הרב הגאון כמתור"י אייזיק הירש ווייס בצד רמ"ז כ"א מספרו דור דור ודורשיו, (ז) בספרים ר"ע והגהתי ע"פ הכ"י, (ח) בכ"י כל הנושא אשה שאינה הוגנת לו עובר משום לא תקום וגו' את אחיך בלבבך ואהבת לרעך כמוך אני ה' וחי אחד עמך מתוך ששונא רוצה הוא שתמות ותבטל פריה וכו' ובכ"א שתמות ותבטל וכן גרסו גם התומ"י, וע' תוספתא סוטה פ"ה וע"פ ה"ה היה נראה, להגיה ולא עור אלא שמבטל והנה המפרשים וכן הגיה נתקשו בהמלות חמשה ל א ו י ו והג"א גרסו חמשה דברים ובכ"י ליתנהו וכ"ל אבל גם בתוספתא איתא אוכלין שאינו מברך עליהן ובכ"י אוכלין שאינן על גופו וכו' מפני שבזוה את עצמו ובזוה את האוכלין ומברך ברכה שלא כתקנה, ובכ"א כל האוכל וכו' בכ"י ע"ע שלשה לאוין לא דייך מפני שאתה בזוה וכן בכ"י וע"ע והב"י רמז על הגהות מיימוני פ"ג מהלכות דעות דברים שאינן עולין על לבו ובענין ג' לאוין פירש מה שאינו ראוי לעשות יבונה בשם לאוין ע"ש, (כ) בכ"י רבי יהודה הנשיא אומר, (א) הוספתי מלת זה ע"פ הכ"י וע"י מפרשים והגהות הגר"א ולא איתפרש לו, (כב) בכ"י אל תהא כמשקוף העליון וכו' ולא כאסקופה העליונה שבזוה את יקרין (ובג"א שבתומ"י את היקרים) אלא הוי כאסקופה תחתונה שהכל דשין אותה שכל הבית כולו נסתה וכו' ושתי הנוסחאות אינן מובנות לו אם שנוסחת הכ"י ושרה יותר, וע"י מפרשים ונוסחת הגר"א וע"י דרך ארץ וזמא רב"א פ"ג ו"ע כ"ס' כלה (תוצאת ד' נתן קרוניאל) ד' ע"ב דאיתא התם אל תהוי כפתה גדול שהוא מכניס הרוח הוי כאסקופה תחתונה שהכל דשין בה ולא כפתה שלא יהא קצר חלב שהיא מבזה את היקרים והיא מרחקא לך מן בני אנשא ע"כ, וע"ע וירושלמי סנהדרין ס"ו סוף הלכה ד'.

פכ"ז (א) הוספתי ע"פ הכ"י ובספרים ליתא וע"י אבות פ"ד מ"ו וליתא שם להראיה מהמקרא רק אצל מאמר בן זומא כמ"א שם, (ב) בן הגיה הגר"א וכן הוא בבבבבב רב"א פ"ג ע"ש, (ג) בכ"י זה פרעה הרשע שנהג כבוד בפני מי שאמר והיה העולם ויצא בראש אספמליא שלו שכן אמרו לו עבדיו אדונינו כל המלכים אינם יוצאים אלא לאחר אספמליא שלהם אהה מפני מה אתה יוצא וכו' וכי לפני מלך בשר ודם אני הולך רהיני הולך להקביל לפני מלך וכו' לפיכך הקב"ה נהג, (בכ"י נהג) בו כבוד ולא פרע ממנו וכו' והמלות דמיתך רעיתי ליתניהו בכ"י, ובספרי דברים פ"י שב"ה שומה אחרת בזה ע"ש, (ד) בכ"י ליתא לכל חד מאמר דרבי פפוסים וכן מתוק הגר"א ובכ"א כ"י היתה משוכה על סוס וכו' שנאמר לסוסי ברכבי פרעה וכן הגיה התומ"י מקרא זה וביקלוט אבות כ"י מוצאתי היתה משבחת על וכו' אבל כל הנוסחאות הן משובשות ואין בידי לחקקה אבל בכל זאת לא מלאני לבי לחקקה כי בלי"ם הוסיף המוסף גם דברי רבי פפוסים ובמדבר רבה שם (הדוגמא היותר מסכמת) גם דברי ר' יהושע בן קרחה ליתניהו ומכ"י אין ראה כי קרוב לודאי הוא שהמעתיק דלג מן לסוסי הא' עד לסוסי הב', וע"י מוכילתא בשלה מ"ס ב' פ"ו ובשיר השירים רבה פ"א ס"ט, (ה) בכ"י כשבא פרעה על הים לא בא אלא על

רבי יוחנן בן גוריון אומר תורת הנדה והלכות קנין הן הן גופי הלכות :
 רבי אלעזר בן חסמא אומר תקופות וגימטריא ספריות לחכמה (א) :
 רבי יוסי אומר יהי כל שלך גדול ממך ואל תלמוד מחצה למחצה והיא גדולה למבקשיה :
 רבי טרפון אומר היום קצר והמלאכה מרובה והפועלים עצלים והשכר הרבה ובעל הכית דוחק ולא עליך המלאכה לגמור ולא אתה בן חורין להבטל. אם למרת תורה הרבה נתנים לך שכר הרבה ונאמן הוא בעל המלאכה לשלם לך שכר פעולתך (ד) :

ותאמר ברב רבני אני עליתי מרום הרים ירכתי לבנון ואכרות קומת ארזיו מבחר ברושיו ואבוא מרום קצו יער כרמילו (ישעיה ל"ז ב) לפיכך הקבי"ה נהג בו מנהג בזיון ולא נפרע ממנו אלא על ידי מלאך שנאמר ויצא מלאך ה' ויכה במחנה אשור מאה ושמונים וחמשה אלף וישכימו בבוקר והנה כלם סגרים מתים (שם ל"ז ל"ו ו) :
 רבי ישמעאל אומר הלומד על מנת ללמד מספיקין בידו ללמוד וללמד. והלומד על מנת לעשות מספיקין בידו ללמוד וללמד ולעשות (ז) :
 הוא היה אומר לא כל התורה כולה אתה מקבל עליך לגומרה ואי אתה בן חורין לפרוש הימנה אלא כל המרבה ומוסיף מוסיף שכר הרבה (ח) :
 רבי אליעזר בן חסמא אומר קנין ופתחי נדה הן הן גופי הלכות [תקופות וגימטריאות ספריות לחכמה] :

רבי יוחנן בן גוריון אומר ההלכות והטהרות והגידות והקנין הן הן גופי תורה (ט) :
 הוא היה אומר סידור של שולחן גדול ועשיית בית דין וקיימיה מביאין טובה לעולם (י) :
 רבי יוחנן בן דהבאי אומר האומר אין הלכה זאת נראית אין לו חלק לעולם הבא (יא) :
 [רבי טרפון אומר היום קצר והמלאכה מרובה והפועלים עצלים והשכר הרבה ודע מתן שכרן של צדיקים לעתיד לבא (יב) :

הוא היה אומר אל תרחק עצמך ממדה שאין לה קצבה וממלאכה שאין לה גמרא (יג). משל למה הדבר דומה לאחר שהיה נוטל מי הים ומטיל ליבשה (יד) ים אינו חסר ויבשה אינה מתמלאה. היה מקצר בדעתו אמרו לו ריקה מפני מה אתה מקצר בדעתך בכל יום מול שכרך דינר של זהב (טו) :
 רבי אליעזר בן שמוע אומר יהי כבוד תלמידך חביב עליך כשילך וכבוד חבירך כמורא רבך ומורא רבך כמורא שמים : מנין שיהא כבוד תלמידו חביב עליו ככבודו (טז) ילמדו כל אדם ממשנה רבינו שאמר ליהושע בוזר לנו אנשים (שמות י"ז טו). בחר לי לא נאמר אלא בחר לנו מלמד שעשאוהו כמותו. אף על פי

הערות לנ"א

הערות לנ"ב

סוס זכר (בכ"א על סוס זכר בא) שנאמר כי בא סוס פרעה אבל כשפרע ממנו לא פרע ממנו (בכ"א נפרע ממנו) אלא בסוס נקיבה שנאמר דרכת בים סוסך חמר מים רבים. וכן הוא ג"כ הנוסחא אחרונה שבתומ"ו ועי' במכילתא ובשיר השירים רבה שם ובמרדכי תהלים י"ח וילקוט ויוצא משם ששתי הנוסחאות כאן הן קטועות ומשובשות. ונוסחת הספרים הוא עוד יותר נוחה לתקן מנוסחת הב"י ע"ש. (ז) חצתיה פה נוסחת כ"ע ובכ"א זה סתריב מולך אשור שנאמר ביד מלאכה הרפת ה' לפיכך נהג בזיון בו ולא נפרע ממנו אלא על ידי מלאך שנאמר ויצא מלאך ה' ויך במחנה אשור. ובספרים זה סתריב שנהג בזיון לפני מו שאמר והיה העולם לפיכך ביהוה הקבי"ה (תתומ"ו מוחק ג' מלות אלו) שנאמר ביד עבדיך הרפת את ה' וגו' ואבוא מלון קיצו יער כרמילו ואמר אני קרתי והשתיתי מים וגו' לפיכך פרע ממנו הקבי"ה ע"י מלאך וגילה ראשו וקנן הזור בבושת פנים אל ארצו ועתומ"ו ע"כ והדילדולים והתוספות ניכרים עי' סנהדרין צ"ו ע"א וגם העיקר חסר מן הספר וגם לשון המוקרא אינו מסכים לא עם ישעיה שם ולא עם מלכים ב' י"ט כ"ג עי' מנ"י סופרים פ"ח. ובעיקר הרברים עי' במדבר רבה ובג"ש וע"ע סנהדרין צ"ד ע"א וע"ב. (ז) הגהתי והשלמתי ע"פ כ"א ובספרים ר"י בנו של רבי יוחנן עי' ברוק אומר הלומד על מנת ללמד וכו' עי' אבות פ"ד משנה ה' אבל הספר והנוסחא שם אינן מבוררות ככל הצורך עי' במגן אבות שם וע"ע במשניות דפוס קאמברידג'ע. ובכ"ע רבי יוחנן בן דהבאי אומר ישמעאל אומר וכו' כבכ"א. (ח) בכ"י אלא כל המרבה מוסיף שכר הרבה וע"ע תומ"ו ועי' אבות פ"ב מ"א ברב"ר ר' טרפון שם וע"ע להעיר ע"ד שבכ"י נואמרים אלו דרי' ישמעאל הם לקמן אחר מאמר דרי' בן דהבאי והסדר שבספרים ישר יותר וע"ע גי"ב. ט) בכ"ע הוא היה אומר ההלכות והטהרות והמדות (וכן הוא ג"כ בכ"א שבתומ"ו ע"ש) אבל המעוין יראה שאין כראי להגיה ע"פ נוסחא זו לפי שכל הדבא כאן הוא מגובגגות ומשובשות ובג"ב. איתא ר' יוחנן בן גוריון אומר תורת הלכות והלכות קנין הן הן גופי הלכות. ואולי היתה בכאן הנוסחא הלכות שחרת הגדות וכו' ועי' ב"י ושאר מפרשים שרמזו על המשנה בהניגה י' ע"א והשנו ופירשו הדברים כאן ע"פ הנוסחא שם עי' ברבריהם וא"כ. וע"ע תוספתא סוף עירובין. (י) בכ"ע ר"י בן גוריון אומר סידור שלחן (בכ"א שלחן וכן בכ"א) גדול ועשית ביד יקומוהו מביאות טובה לעולם ועי' ב"י ודרג ישרה שפירשה על עשית לחם הפנים ומגו דיינים ועי' ויזא כ"א ע"ב וסנהדרין ז' ע"א והגרי"א הגיה סיפוק של תלמודי חכמים ועשית וכו' ולא אתפרשו לי וכו' ע"ע ויש ליקום עקב (יא) כן הוא בכ"י ובספרים נבראת וע"ע תומ"ו ועי' עירובין ס"ד ע"א וסנהדרין צ"ט ע"א. (יב) תוספתא זה ע"פ כ"ע ובכ"א ע"ד לעוה"ב הב'. (ג) בכ"י הה"א עני הרחק מדה שאין לה קצבה ומלאכה שאין לה גומרה (ובכ"א גמורה). (יד) בכ"י משלו משל לה"ד לאחר שהיה כמולא מן הים ונתן ליבשת. (טו) בכ"ע מוקצר בכשך בכל יום וכו' ועי' אבות פ"ב משנה ט"ו ומ"ו ע"ע ויש ליקום עקב תת"ס. מה שהביא שם בשם הילמודו אבל ע"ע בערך ערך כבד א' ע"ש. (טז) בספרים ככבוד חבירו והגהתי ע"פ הדוגמאות וכן הגיהו הגרי"א והב"י והאחר וכן מצאתי בפ"י אבות כ"י אשר נוסחתו מסכמת עם נוסח הספרים דגרי"א גם כן בשם האדר"כ ככבודו.

רבי עקיבא אומר הרחק משלש והדבק בג'.
 הרחק מן המאונים ומן הפקדון ומלעשות (שלוש)
 [ערב] בין אדם לחבירו. והדבק בחליצה ובחפירת
 נדרים ובחטיות שלום בין אדם לחבירו (טו):
 האימתנים והזדונים ועזי פנים ובעלי
 זרוע עליהם הוא אומר כי זרועות רשעים
 תשברנה (תהלים ל"ז י"ז). וחורשי רע ומחפשי
 דברים וממתיקי שפה ובעלי לשון הרע עליהם

שהוא רבו והיושע תלמידו [עשאו כמותו]: ומנין שכבוד
 חבירו יהא חביב עליו כרבו שנאמר ויאמר אהרן אל משה
 כי אדוני (במדבר י"ב י"א) והלא אחיו קטן ממנו היה אלא
 עשאו רבו: ומנין שכבוד רבו יהא חביב עליו ככבוד שמים
 שנאמר ויען יהושע בן נון משרת משה מבחוריו ויאמר אדני
 משה כלאם (שם י"א כ"ח) שקלו כנגד שכינה (י):
 מפני שבראשונה היו אומרים דגן ביהודה ותבן בגליל
 ומיץ בעבר הירדן חזרו לומר אין דגן ביהודה [אלא תבן] ואין
 תבן בגליל אלא מיץ ובעבר הירדן לא זה ולא זה (יח):

פרק כח רבי נתן אומר אין לך אהבה כאהבה של תורה א. ואין לך חכמה כחכמה של ארץ ישראל ב.
 ואין לך יופי כיופייה של ירושלים. ואין לך עושר כעושרה של רומי ג. ואין לך גבורה כגבורה
 של פרס. ואין לך זנות כזנות של ערביים ד. ואין לך גסות כגסות של עילם. ואין לך חנופה כחנופה של
 ככל שנאמר ויאמר [אלו] לבנות לה בית בארץ שנער (זכריה ח' י"א ה). ואין לך כשפים ככשפים של מצרים ו:
רבי שמעון בן אלעזר אומר (ז) חכם הדר בארץ ישראל ויוצא חוצה לארץ. פגם הדר בה משוכח
 הימנו. ואף על פי שפגם משוכח הוא יותר מכל המשוכחים שבמדינות ח. משלו משל למה הדבר דומה
 לכרזל הנדואי שבא ממדינת הים שאעפ"י שנפחת ממה שהיה הוא משוכח יותר מכל המשוכחים שבמדינות ט):
רבי שמעון בן גמליאל אומר כל המשים שלום בתוך ביתו מעלה עליו הכתוב כאלו משים שלום
 בישראל. על כל אחד ואחד י. וכל המטיל קנאה ותחרות בתוך ביתו כאלו מטיל קנאה ותחרות בישראל.
לפי שכל אחד ואחד מלך בתוך ביתו שנאמר לחיות כל איש שוור בביתו (אסתר א' כ"ב יא):
רבי גמליאל אומר כד' דברים מלכות יב) אוכלת במכסאות במרחצאות ותרמיאות וארנוניות שלהן:
 הוא היה אומר דברי תורה קשיין לקנותן ככלי מילת ונחזין לאברן ככלי פשתן. דברי שמות ודברי
 תיפלות נחזין לקנותם וקשיין לאברם כשק. פעמים שאדם לוקח שק מן השוק בסלע ומשתמש בו והולך
 ד' או חמש שנים יג):

רבי יהודה הנשיא אומר כל המקבל עליו תענוגי העולם הזה מונעין ממנו תענוגי העולם הבא. וכל
 שאינו מקבל [עליו] תענוגי העוה"ז נותנין לו תענוגי עולם הבא יד):

הערות לנ"ב

הערות לנ"א

(יז) בכ"ע ר"א בן שמוע אומר יהי כבוד תלמידך חביב עליך כשלך
 שכן מצינו במשה שלא אמר ליהושע בחר לך אנשים אלא בחר לנו
 אנשים ואף על פי שהוא תלמידו עשאו כמותו ומנין שיהא כבוד חבירו
 חביב עליך ככבוד רבו שכן מצינו באהרן שאמר לו למשה בי אדוני ואף על פי שאחיו קטן ממנו עשאו כרבו ומנין שיהא
 כבוד רבך חביב עליך ככבוד שכינה שכן מצינו ביהושע שאמר למשה אדוני משה כלאם וכי. ובכ"א ר"א בן שמוע אומר
 יהי כבוד תלמידך וכי' כבספרים ומנין שיהא כבוד תלמידך וכי' שכן מצינו במשה שאמר ליהושע וכי' בכ"ע והמלת שקלו
 כנגד שכינה ליתא שם וע"ע בתומ"י ובספרים ליתא למלות ועשאו כמותו והוספתי ע"פ הכ"י ובעיקר הדברים ע"ע מכולתא
 בשלח מסכת דעמלק וכו' וכתבנו סוף בשלח וכו' פל"ד וע"ע בקדמוני המפרשים למשנה זו ואין ספק לפי הדוגמאות שהנוסחא
 במשנה היא כבוד תלמידך חביב עליך כשלך היא הישרה. (יח) בכ"י חזרו ואמרו אין דגן ביהודה אלא תבן וע"כ הוספתי ג"כ
 ב' מלות אלו והספיקו ליתא. וע' במפרשים והגר"א מחק למלת מפני וגרים בראשונה וכי' ואולי יש להציג כל פיסקא זו
 בפרק שאח"ז אחר דברי ר"ש בן אלעזר שם בשבת ארץ ישראל לעומת חוץ לארץ וקאמר דגם בארץ ישראל היו מעלות
 נפרדות בהאצות השונות וכן ירדה מעלתם בהדרגה.
פכ"א (א) בכ"ע כההבחה של תורה. (ב) כן הוא בכ"י ובג"א שבתומ"י ובספרים היה של דרך ארץ. ג) הנהתי ע"פ הכ"י
 ובספרים כעושרה של מוץ וקרבן בעלוי שמחמת המצוק שינו זאת. ד) בכ"י כוננת ערביא. ה) הוספתי מלת אלו כפי שהוא
 במקרא שם ובכ"ע ויאמר אלי וגו' בארץ שנער וחזקן שם על מכונתה. ו) ב"א זו ליתא בכ"י ובעיקר הדברים ע' קידושין
 מ"ט ע"א ואסתר רבה פ"א וכו' בסוף המסכתא וע"ע בר פ"ז ס"ד ויקרא רבה פ"ג ס"ה. ז) בכ"ע רבי שמעון אומר.
 ח) בכ"י הדר בא"י יצא בחיל (בכ"א לחיל) פגם הדר בה ומשוכח הימנו אף על פי שפגם הדר ומשוכח הימנו יותר וכי'
 (בכ"א ליתא מן הימנו הא' עד הימנו הב') ועתומ"י. ט) בכ"ע שבא ממוניתו אף על פי וכי' משוכח הוא יותר. וע' ע"ז
 ט"ז ע"א בענין פרזל הנדואי וע"ע פכ"ז בהערות אות י"ח וכו' פל"ב. י) בכ"ע כאלו משים שלום בישראל בין כל וכי' ובכ"א מלת על
 ליתא ועתומ"י. יא) בכ"ע יכול המטיל קנאה ותחרות בתוך ביתו מעלה עליו הכתוב כאלו משים שלום בין כל אחד ואחד
 מישראל מלך הוא בתוך ביתו שנאמר וגו' והשיבוש מבורר. יב) בכ"י מלכות אוכלת במסאות ובמרחצאות ומרפאות ואררכיות
 (בכ"א וארביאות) שלהן ויג"א שבתומ"י מרסיות וארכיות ובספרים מלכות וין ומחאתי למלה זאת לפי שבלים מכוונת על
 מלכות רומי וע' וישלה רבה והרבה כאלה במדרשים וע"ע בערך ערך טרף ג' וע' בסדר מלאכת שלמה הנדפס אצל המאורי
 לאבות פ"ג משנה ד' דאיתא התם יש ספרים דגרסי כאן משנה זו רבי ראובן בן אבי צור וכו' אצל הנדפס אצל המאורי
 (כב"ב פל"ה) ה"א הדמסאיו והכרחצאות ואוסמטיות לשם מלכות זו עושין ואינו לשם שמים ע"כ וע' שבת פ"ג ע"ב.
 יג) בכ"י שפעמים שאדם לוקח שק בסלע משתמש בו והולך ד' או ה' שנים ועתומ"י וע"ע במאורי לאבות פ"ד משנה כ'.
 יד) בכ"ע כד המקבל עליו תענוגי העולם הזה מונעין ממנו העוה"ז וכל וכי' נותנין לו תענוגי העולם הבא.

הוא היה אומר צדיקים שרע להם בעולם הזה למה הם דומים למבנה שמתקן סעודה לעצמו ואף [על פי] שמצטמר בעצמו אין מתקן לאחרים אלא לעצמו. אבל רשעים שרע להם בעולם הזה למה הם דומים למבנה שהתקין סעודה לאחרים ואף על פי שמצטמר בעצמו אין מתקן לעצמו כלום אלא לאחרים (ט):

הוא היה אומר יהיה סתרך עלך גלוי. ודבר שאי אפשר לשמוע אל תאמר לחבירך (טז):

הלל אומר אל תפרוש עצמך מן הצבור. ואל תאמין בעצמך עד יום מותך. ואל תדין את חבירך עד שתגיע למקומו. ואל תאמר דבר שאי אפשר לשמוע וסופו להשמע. ואל תאמר לכשאפנה אשנה שמא לא תפנה (יז):
הוא היה אומר כל המרבה לאכול מרבה להוציא. וכל המרבה כשר מרבה רימה ותולעה. וכל המרבה מעשים טובים משים שלום בגופו (יח):

הוא אומר יהי דרכם תשך וחלקלקות ומלאך וגו' (שם ל"ה ו'): המנאצים בסתר והמחפרים בגלוי והמבזים ברכים ובעלי המחלוקת עתידים להיות בקרח וכעדתו שנאמר ותכנס עליהם הארץ (במדבר ט"ו ל"ח) ומפקיעי שעריו ומקטיני מדות והמלוים ברבית ואוצרים הפירות לעשות [מהם] שכר בא"י (שנאמר) עליהם (הוא אומר) נשבע ה' בגאון יעקב אם אשכח לנצח כל מעשיהם (עמוס ח' ז') (ט):

רבי אלעזר בן שמוע אומר שלש מדות בתלמידי חכמים אבן גזית. אבן פינה. אבן פסיפס: אבן גזית כיצד זה תלמיד ששנה מדרש בזמן שתלמיד חכם נכנס אצלו שואלו במדרש אומר לו זהו אבן גזית שאין לה אלא פה אחת: אבן פינה כיצד זה תלמיד ששונה מדרש והלכות בזמן שתלמיד חכם נכנס אצלו שואלו במדרש אומר לו בהלכות אומר לו זהו אבן פינה שאין לה אלא שתי פיות בלבד: אבן פסיפס כיצד זה תלמיד ששונה מדרש והלכות ואגדות ותוספתות כשתלמיד חכם נכנס אצלו שואלו במדרש אומר לו בהלכות אומר לו בתוספתות אומר לו באגדות אומר לו וזו היא אבן פסיפס שיש לה ארבע פיות מארבע רוחותיה (יט):

רבי יהודה בן אילעי אומר כל העושה דברי תורה עיקר ודרך ארץ מפל עושין אותו עיקר בעולם הבא (כ).
דרך ארץ עיקר ודברי תורה מפל עושין אותו מפל בעולם הבא (כא). משלו. משל למה הדבר דומה לאיסטריא שהיא עוברת בין שני דרכים אחת של אור ואחת של שלג אם מהלך כנגד האור הרי נכווה באור ואם מהלך נגד שלג הרי הוא לוקה בצינה. כיצד יעשה ילך בינתיים ויזהר בעצמו שלא יכווה באור ושלא ילקה בצינה (כב):

הערות לנ"א

(טז) בכ"י צדיקים רעה להם בעולם הזה למה הם דומים שהתקין סעודה לעצמו (בכ"י לאחרים) ואעפ"י שמצטמר וכו' רשעים רעה להם בעה"ז למה הם דומין למבנה וכו' ותוספתי המלות על פי הכ"י ובספרים ליתא וכן הגהתי למה הם דומים במקום למה הוא דומה שבספרים. (טז) בכ"י ובג"א שבתומי. ור"ש שר לשמוע עלך אל וכו' והג"א גרים היו סתרך בגלוי וכו' ועי' גי' פ"ד. יז) בספרים אל תפרוש עצמך מן הצבור וכו' והשלמתי ע"פ כ"י ובכ"א ואל תאמר דבר שאפשר לשמוע וסופו להשמע אל תאמר לכשאפנה אשנה שמא לא תפנה וכו'. ועי' אבות פ"ב מ"ד ובקדמוני המפרשים (יט) בכ"י ג' מדות בת"ח אבן גזית ואבן פסיפס אבן גזית וכו' בזמן שת"ח נכנס אצלו ושאלו וא"ל זהו אבן גזית שאין לה אלא פה אחת בלבד אבן פנה כיצד זה ת"ח ששנה מדרש והלכות בזמן שת"ח נכנס אצלו וא"ל הלכות. וא"ל זהו אבן פנה שאין לה אלא שתי פיות בלבד אבן פסיפס כיצד זה ת"ח ששנה מדרש הלכות והאגדות ותוספתות בזמן שת"ח נכנס אצלו שואלו במדרש א"ל זהו אבן פסיפס שיש לו שתי פיות שבספרים ומצאתי פסיפס זו גם בהקדמת המדרש הגדול כ"י והנוסחא היא משונה קצת וחכי איתא התם ר"ש בן אלעזר אומר שלש מדות בת"ח אבן גזית וכו' אבן גזית כיצד זה ת"ח שאין בידו אלא משה נה. בלבד אבן פנה כיצד זה ת"ח ששנה מדרש ומשנה בזמן שת"ח נכנס אצלו שאלו במשנה אומר לו זהו אבן פסיפס שיש לו שתי פיות אבן גזית וכו' אבן גזית כיצד זה ת"ח ששנה מדרש ומשנה בזמן שת"ח נכנס אצלו שאלו במשנה אומר לו במדרש אומר לו בהלכות אומר לו שאלו בהאגדות אומר לו זהו אבן פסיפס שיש לו שתי פיות ארבעה פנים לארבע רוחותיה. ועי' גי' פ"ו וצ"ע. כ) בכ"י ודרך ארץ מפילה בעוה"ז עושין אותו עיקר בעולם הבא (בכ"א הא ליתא) ובספרים בעולם הזה והתומי' מתקן למלת הזה וכבכ"א ואנכי הגהתי ע"פ כ"י. כא) גם כאן בספרים בעולם הזה והגהתי על פי כ"י ועברתי עליו ועי' מוגן אבות פ"א משי' וברבינו יונה שם ועי' לעיל פ"ג ובהערות שם אות ג'. כב) בכ"י משלו משל למה הדבר דומה לסרטא העוברת בין שני דרכים אחד של אור ואחד של שלג אם מהלך כנגד האור הרי זה נכווה באור (מלת באור ליתא בכ"א) ואם מהלך כנגד השלג הרי זה לוקה בצנה כיצד יעשה הוא מהלך ב צ נ ת א ל ה ים (ובכ"א בכתום) והו' זהו עיקר בעצמך שלא יכווה באור (בכ"א) וזהו זהו עיקר בעצמו שלא ילקה בצנה (בכ"א שלא ילקה) ועתומי' ובעיקר הדברים עי' תוספתא פ"ב דתגיגה וירושלמי שם ע"פ ה"א ובמבילתא יתרו מסכת דבתיורש פ"ד כ"י מפני אשר ירד ובספרי פ"י שמי' ב"י אשר דת ובתנחומא יתרו ב"י וידבר אלהים ויוצא מכל הנך דוגמאות דהשני דרכים הם בתורה עצמה ודלא כקצת מפרשים וקרוב בעיני שכל פסיקא זאת מוקמה לעיל בסוף פ"ג. והנה בספרים איתא עוד כאן ר"ש בן אלעזר אומר אל תרצה את חבירך וגו' ומחתינו ע"פ הכ"י ועי' לקמן פכ"ט.

הערות לנ"ב

(טז) עי' תד"ר פמ"ו ודרך ארץ רבה פ"ב. והגהתי ע"פ הדוגמאות ומצאתי בספר נגזרת המאור כ"י (דף שכ"ה ע"א) שמבוא שם פסיקא זאת בשם האדרי"י ובהך דבבא ג' גרים התם המנאצים והמחנפין ומלוי ובעלי מחלוקת עתידים להיות בקרח וכו'.
ועי' אבות פ"ב מ"ד ובקדמוני המפרשים (יט) בכ"י ג' מדות בת"ח אבן גזית ואבן פסיפס אבן גזית וכו' בזמן שת"ח נכנס אצלו ושאלו וא"ל זהו אבן גזית שאין לה אלא פה אחת בלבד אבן פנה כיצד זה ת"ח ששנה מדרש והלכות בזמן שת"ח נכנס אצלו וא"ל הלכות. וא"ל זהו אבן פנה שאין לה אלא שתי פיות בלבד אבן פסיפס כיצד זה ת"ח ששנה מדרש הלכות והאגדות ותוספתות בזמן שת"ח נכנס אצלו שואלו במדרש א"ל זהו אבן פסיפס שיש לו שתי פיות שבספרים ומצאתי פסיקא זו גם בהקדמת המדרש הגדול כ"י והנוסחא היא משונה קצת וחכי איתא התם ר"ש בן אלעזר אומר שלש מדות בת"ח אבן גזית וכו' אבן גזית כיצד זה ת"ח שאין בידו אלא משה נה. בלבד אבן פנה כיצד זה ת"ח ששנה מדרש ומשנה בזמן שת"ח נכנס אצלו שאלו במשנה אומר לו זהו אבן פסיפס שיש לו שתי פיות אבן גזית וכו' אבן גזית כיצד זה ת"ח ששנה מדרש ומשנה בזמן שת"ח נכנס אצלו שאלו במשנה אומר לו במדרש אומר לו בהלכות אומר לו שאלו בהאגדות אומר לו זהו אבן פסיפס שיש לו שתי פיות ארבעה פנים לארבע רוחותיה. ועי' גי' פ"ו וצ"ע. כ) בכ"י ודרך ארץ מפילה בעוה"ז עושין אותו עיקר בעולם הבא (בכ"א הא ליתא) ובספרים בעולם הזה והתומי' מתקן למלת הזה וכבכ"א ואנכי הגהתי ע"פ כ"י. כא) גם כאן בספרים בעולם הזה והגהתי על פי כ"י ועברתי עליו ועי' מוגן אבות פ"א משי' וברבינו יונה שם ועי' לעיל פ"ג ובהערות שם אות ג'. כב) בכ"י משלו משל למה הדבר דומה לסרטא העוברת בין שני דרכים אחד של אור ואחד של שלג אם מהלך כנגד האור הרי זה נכווה באור (מלת באור ליתא בכ"א) ואם מהלך כנגד השלג הרי זה לוקה בצנה כיצד יעשה הוא מהלך ב צ נ ת א ל ה ים (ובכ"א בכתום) והו' זהו עיקר בעצמך שלא יכווה באור (בכ"א) וזהו זהו עיקר בעצמו שלא ילקה בצנה (בכ"א שלא ילקה) ועתומי' ובעיקר הדברים עי' תוספתא פ"ב דתגיגה וירושלמי שם ע"פ ה"א ובמבילתא יתרו מסכת דבתיורש פ"ד כ"י מפני אשר ירד ובספרי פ"י שמי' ב"י אשר דת ובתנחומא יתרו ב"י וידבר אלהים ויוצא מכל הנך דוגמאות דהשני דרכים הם בתורה עצמה ודלא כקצת מפרשים וקרוב בעיני שכל פסיקא זאת מוקמה לעיל בסוף פ"ג. והנה בספרים איתא עוד כאן ר"ש בן אלעזר אומר אל תרצה את חבירך וגו' ומחתינו ע"פ הכ"י ועי' לקמן פכ"ט.

פרק כט

רבי שמעון בן אלעזר אומר משום רבי מאיר אל תרצה את חבירך בשעת כעסו ואל תנחמהו בשעת אבלו ואל תשאל לו בשעת נדרו ואל תבא לביתו ביום אירו ואל תשתדל לראותו בשעת קלקלתו (א):

הוא היה אומר (ב) יש לך חבירים מקצתן מוכיחין אותך ומקצתן משבחין אותך אהוב את המוכיחך ושנא את המשבחך. מפני שמוכיחך מביאך לחיי העולם הבא והמשבחך מוציאך מן העולם (ג):

הוא היה אומר בכל מקום שאדם הולך לבו הולך. עומד לבו עומד, יושב דברים מיושבים כנגדו (ד):

רבי אליעזר בן יעקב אומר יהי לך ב' ידות אחת בתורה ואחת בדרך ארץ, שכל מי שאינו לא במקרא ולא במשנה ולא בדרך ארץ אין זה מן הישוב (ו):

רבי אליעזר המודעי אומר כל המחלל את התורה והקדשים והמועדים והמיפר בריתו של אברהם אבינו אף על פי שיש לו מעשים טובים אין לו חלק לעולם הבא. וכל המבזה את התורה והקדשים ואת המועדים והמפר בריתו של אברהם אבינו אף על פי שיש בידו מעשים טובים אין לו חלק לעה"ב (ז):

הוא היה אומר כל השוקד (ח) על דברי תורה מוסרין לו שקדנין כנגדו, וכל הבוטל מדברי תורה מוסרין לו בטלנין כנגדו, כגון ארי וזאב ונמר וברדלס ונחש והגייסות והליסמין באין ומקיפין אותו ונפרעין ממנו שנאמר אך יש אלהים שופטים בארץ (תהלים נ"ח י"ב) (י):

אבא שאול בן ננס אומר ד' מדות בתלמיד חכם (י), אדם שלמד לעצמו ואינו מלמד לאחרים. לאחרים ואינו מלמד לעצמו. הלמד לעצמו ולאחרים. ואינו למד לא לעצמו ולא לאחרים: הלמד לעצמו ואינו למד לאחרים כיצד שנה אדם סדר (ה) אחד שנים ושלושה ולא השנה אותם לאחרים (ט) ונתעסק בהן ולא שכחן זה שלמד לעצמו ואינו למד לאחרים: לאחרים ולא למד לעצמו כיצד שנה אדם סדר אחד שנים וג' (ו) והשנה אותן לאחרים ולא נתעסק בהם ושכחם זה שלמד לאחרים ולא למד לעצמו: הלמד לעצמו ולאחרים כיצד שנה סדר אחד שלשה ושנים ושלושה והשנה אותן לאחרים ונתעסק בהן ולא שכחן תפשוך ותפשושם זהו שלמד לעצמו ולאחרים: אינו ילמד לא לעצמו ולא לאחרים כיצד שנה אדם סדר אחד כ' וג' פעמים ולא שנאן לאחרים ולא נתעסק בהן ושכחן זהו שלא למד לא לעצמו ולא לאחרים (א):

רבי חנניא (ב) בן יעקב אומר הניעור בלילה מתוך דברי תורה סימן יפה לו. מתוך דברי שיחה סימן רע לו (ג): רבי יעקב בן חנניא אומר (ד) הניעור בלילה ואינו פותח פיו בדברי תורה ראוי לו ומוטב לו שנהפכה לו שלייתו של אמו על פניו ולא יצא לאויר העולם ולא ראה את העולם (ט):

הערות לנ"א

הערות לנ"ב

פ"כ"ט א) ע"י אבות פ"ד מ"ח וע' במגן אבות למשנה זו. ובכ"ע איחא אחר פסקא זו אין עם הארץ חסיד ואין בור ירא חטא ואין הבישן למד ולא כל המרבה סחורה חכם הוא היה אומר מפני מה ת"ח מתים כשהם קטנים לא מפני שנאופין ולא מפני שגזולין אלא מתוך שפוסקין משנתן ועוסקין בדברים בתים ולא עוד אלא שמתחילין ממוקם שפוסקין ע"כ ובכ"א ליתא כאן אלא להח"א ה"י והכי איתא התם הח"א מפני ח"א מתים בלא זמנן וכ"י אלא שבביל שפוסקין ממשנתן (ועוסקין בדברים אחרים ולא עוד אלא שמתחילין במקום שפוסקין וע' לעיל פכ"ו בהערות אות י"ב, ב) בספרים ויש אומרים והגהתי ע"פ הכ"י והנ"א שבתומ"י. ג) בכ"ע אהוב את מוכיחך ושנא את מושבחך וכ"י ובכ"א אהוב את וכ"י ושנא את מי שמשבחך מפני מי שמוכיחך וכ"י וע' דרך ארץ וזטא פ"ט ובפי' שם, ד) בכ"י וישב מיושבים כנגדו ועבלוקט אבות כ"י מצאתי וישב דבריו מיושבין הכל לפי הנהגתו וע' פסקתא דר"ב קב"ד ע"ב ובכ"י בהערות אות כ"ג בענין פעולות הלב. ה) בכ"א כל המשקר עצמו על דברי תורה מוסרין לו הרבה שקרנין כנגדו ובספרים זכ"ן בכ"ע כל השוקד עצמו על ד"ת וכ"י ומחתי למלת עצמו ע"פ פירוש אבות, כ"י שמוביא ישם לפסקא זאת בלא מלת עצמו. ז) בכ"י וכל המבטל עצמו מו"ת וכ"י כגון האב והארי והדוב והנמר והברדלס והנחש והגייסות והלסמות באין אותו ונפרעין ממנו וכ"י ובכ"א כל הבוטל עצמו מו"ת מוסרין בטלנין כנגדו אלו הן בטלנין כגון הזאב והדוב והנמר והברדלס והשאר ליתא וע' אבות פ"ד מ"י ובפירושו רבינו יונה ומגן אבות שם. ז) כן הוא בנ"א שבתומ"י ובכ"ע ליתא ובספרים יש לך ד' מדות בת"ח יש לך אדם, ח) בספרים פרק והגהתי ע"פ המשמך וע"ע לקמן. ט) הגהתי ע"פ כ"א ע' לקמן ובספרים לאחר, י) בספרים וג' פעמים ושנא אותן ובכ"א שבתומ"י וג' סדרים ומחתי והגהתי ע"פ הכ"י. יא) בכ"ע נוסחת כל פסקא זאת הלמד לעצמו ואינו לומד לאחרים הלומד לאחרים ואינו לומד לעצמו ולאחרים וכ"י כיצד שנה אדם סדר אחד וכ"י ונתעסק בהן ולא שכחן זה הלמד לעצמו ולא לאחרים ואינו לעצמו כיצד שנה אדם סדר אחד שנים ושלושה והשנה אותם לאחרים ולא נתעסק בהן ושכחן זהו שאינו לומד לעצמו ולאחרים ואינו לומד והשאר ליתא. ובכ"א הלומד לעצמו ואינו מלמד לאחרים מלמד לאחרים ואינו מלמד לעצמו ולומד לאחרים ואינו לומד לעצמו ולא לאחרים כיצד שנה אדם שנים ושלושה ולא שנה אותם לאחרים ונתעסק וכ"י זה הלומד לעצמו ולאחרים ואינו לומד לעצמו ולאחרים כיצד שנה אותם סדר אחד שנים ושלושה ולא נתעסק בהן ושכחן זהו לומד לאחרים ואינו לומד לעצמו והשאר ליתא וע' בתומ"י וע"ע במאורי לאבות פ"ד מ"ד ויש להעיר עוד שהנ"א מחק החמלות בן ננס בראש הפסקא וא"כ וע' בדברי הרב הגאון כמורה"ר ישראל לוי נרו"ו ר"מ בק"ק ברעסלויא במאמרו על לקוטים ממושבת אבא כ"ג שאול צד כ"א ובכ"ע ע"ש. יב) בכ"א רבי חנינא ונתומ"י, יג) בכ"י וכן בנ"א מתוך דברי סחורה. יד) בכ"א רבי חנינא בן יעקב ובכ"ע הוא היה אומר. טו) בכ"י הניעור בלילה וכ"י ראו לו כאלו נהפכה שלייתו על פניו לא (בכ"א ולא) יצא ולא ראה את העולם. ועיקר הדברים ע' אבות פ"ג מ"ד כעין זה. וקצת נראה לר"ן שבוואו באן ב' נוסחאות בתוך האדר"ג וא"כ נוסחת כ"א היא העיקרית וצ"ע. וע"ע קללה כזאת

רבי אליעזר הקפ"ר אומר כל המכבד [את] חבירו לשום ממון סוף שנפטר ממנו בקלון (ז) וכל הכוזה (י) את חבירו לשום מצוה סוף שנפטר ממנו בכבוד : ומנין שכל המכבד [את] חבירו לשום ממון (י) סוף שנפטר ממנו בקלון שכן מצינו בבלעם הרשע שכבד [את] בלק (ש) לשם ממון שנאמר ויען בלעם ויאמר אל עבדי בלק אם יתן לי בלק מלא ביתו כסף זהב (במדבר כ"ב י"ח) ומנין שנפטר ממנו בקלון שנאמר ועתה ברח לך אל מקומך וגו' והנה מנעך ה' מכבוד (שם כ"ד י"א) : ומנין שכל הכוזה את חבירו לשם מצוה (ב) סוף שנפטר ממנו בכבוד שכן מצינו במשה רבינו שכבד [את] פרעה (בא) לשום מצוה שנאמר וירדו כל עבדיך אלה אלי והשתחוו לי לאמר (שמות י"א ה') וכי פרעה [היה] (כ) עומד על הגג ומשה [היה] עומד על הארץ. אלא כך אמר משה לפרעה אפילו כל עבדיך שעומדים ומשתחוים לפניך על במה שלך יעמדו ויבקשו ממני איני שומע להם (כג). ומנין שנפטר ממנו בכבוד שנאמר ויקרא למשה ולאחרן לילה [ויאמר קומו צאו מתוך עמי] (שם י"ב י"א) (כד). אמרו לו וכי גנבים אנו שנצא בלילה אלא המתן לנו עד שיביא לנו הקב"ה (כה) ז' ענני כבוד ונצא בהם כשמחה ובראש גלוי שנאמר ממחרת הפסח יצאו בני ישראל ביד רמה (במדבר י"ג ג') (כו) :

על ד' חלוקי כפרה הלך רבי מתיא בן חרש אצל רבי אלעזר הקפ"ר ללודקיא לבקרו ואמר לו שמעת בארבע חלוקי כפרה שהיה רבי ישמעאל דורש. אמר לו שמעתי ושלשה הן ותשובה על כל אחת ואחת. כתוב אחד אומר שובו בני ישראל שובכם נאם ה' ארפא משובותיכם (ירמיה ג' כ"ב) וכתוב אחד אומר כי ביום הזה יכפר עליכם למהר אתכם (ויקרא מ"ו ל') וכתוב אחד אומר ופקדתי בישובט פשעם ובנגעים עונם (תהלים פ"ט ל"ג) וכתוב אחד אומר אם יכופר העון הזה לכם עד תמותן (ישעיה כ"ב י"ד). הא כיצד אם עבר אדם על מצות עשה ועשה תשובה אינו זו משם עד שמוחלין לו מיד על זה נאמר שובו בני ישראל שובכם. עבר אדם על מצות לא תעשה ועשה תשובה התשובה תולה ויום הכפורים מכפר על זה נאמר כי ביום הזה יכפר עליכם. עבר אדם על כריתות ומיתות בית דין ועשה תשובה ויום הכפורים תולין ויסורין שבשאר ימות השנה מכפרין ועל זה נאמר ופקדתי בשבט פשעם. אבל מי שמחלל שם שמים אין בו כח לא לתשובה לתלות ולא ליסורין למרק ולא ליום הכפורים לכפר אלא תשובה ויסורין תולה ומיתה ממרקת עמהן ועל זה נאמר אם יכופר העון הזה לכם עד תמותן (כז) :

איסי בן יהודה אומר מפני מה תלמידי חכמים מתים בלא זמנן לא מפני שמנאפין ולא שגולין אלא מפני שהן בוזין בעצמן (כח) :

הערות לנו"א

הערות לנו"ב

בירושלמי ברכות ס"ה ושמות רבה פ"ט ס"א ויקרא רבה פל"ה ס"ד. (יט) לא איתפרש לי ועי' נו"א פכ"ג ואולי יש להגיה (טז) בכ"ע כל המכבד את חבירו לשום כבוד לשום ממון וכי והוספתי מלת את בספרים ע"פ הכ"י וכן לקמן. (יז) בכ"א וכל המכבד לשום מצוה. (יח) בכ"י ומנין שכל המכבד לשם כבוד לשם ממון וכן לקמן. (יט) הוספתי ע"פ כ"א (כ) בכ"י שכל המכבד את חבירו לדבר מצוה (בכ"א לשום מצוה). (כא) בכ"י שכן מצינו במשה שכבד את פרעה. (כב) הוספתי ע"פ הכ"י. (כג) בכ"י אף עבדיך שעומדים עליך כאימה שלך יעמדו אף הם ויבקשו ממנו ואינו שומע להם ועתומי. (כד) ליתא בספרים והוספתי ע"פ הכ"י. (כה) בכ"י בלילה המתן וכי שיביא הקב"ה. (כו) מן בראש גלוי עד ביד רמה ליתא בכ"א. ועי' מכולתא בא פ"ג ובמ"ע שם אות כ"ה ומדרש תהלים ק"ב ובמדרש הגדול כ"י פ' בלק נמצאת כל פוסקא זו כמו שהיא שנויה כאן וע"ע בתרגום במדבר ל"ג ג'. ובילקוט אבות כ"י הנוסחא בשמחה ובגלוי. (כז) בכ"י הנוסחא על ד' חלוקי כפרה הלך רבי מתיא בן חרש אצל רבי אלעזר הקפ"ר לבקרו א"ל זכור אתה בדי' חלוקי כפרה שהיה רבי שמעון (בכ"א ישמעאל) דורש א"ל כתוב אחד אומר (בכ"א א"ל הן א"ל כתוב וכי) שובו בני ישראל שובכם ארפא משובותיכם עבר אדם על מצות עשה ועשה תשובה לא זו משם עד שמוחלין לו מיד ועליותם נאמר (בכ"א שנאמר) שובו בני ישראל שובכם וכתוב (בכ"א וכתוב אחד אומר) כי ביום הזה יכפר עליכם (בכ"א כל הפסוק) וכתוב אחד אומר א"ל יכופר לכם העון הזה עד תמותן אמר ה' צבאות עבר אדם על מצות עשה ועשה תשובה תולה ויוח"כ מכפר על זה נאמר כי ביום הזה יכפר עליכם למהר אתכם עבר אדם על כריתות ומיתות ביד תשובה ויוח"כ תולין ויסורין שבשאר ימות השנה מכפרין ועל זה נאמר ופקדתי וגו' ובתומי גרים שכימות וכי) אבל מי שמחלל שם שמים אין בו כח לא בתשובה לתלות ולא ליסורין למרק אלא תשובה ויוח"כ תולין ומיתה ממרקת עמהם וכי ע"כ והנה אף על פי שנוסחאות הכ"י הם קטועות ומשובשות קצת מכל מקום הגהתי ע"פ ב' דברים והם. בריש הפוסקא הוא בספרים הלך רבי מתיא בן חרש אצל רבי ישמעאל בן אלעזר הקפ"ר והגהתי ע"פ הכ"י כי אין פסוק לי שמעאל ישמעאל נשתרבת לכאן מודלקמן. וכן הוא בספרים גבי חלוקה ג' עבר אדם על כריתות ומיתות ביד וכי תשובה ויוח"כ תולין ויסורין ובשאר ימות השנה מכפרין וכי והגהתי שם ע"פ הכ"י. והנה הגרי"א חוקק להמלות ובשאר ימות השנה מכפרין וא"כ. ועי' ירושלמי יומא פ"ה ה"ח ושביעות פ"א ה"ד ומכולתא יתרו מסכת דבחרש פ"ז ותוספתא יומא פ"ד וע"ע בבלי שם פ"ו ע"א ובדקדוקי סופרים שם ירושלמי סנהדרין פ"י ה"א ומדרש משלי פ"ו נקט לכל פוסקא זאת כאן משום המספר ארבעה. (כח) בכ"י מותם כשהם קטנין לא מפני שהן נואפים ולא מפני שהם גולתין אלא מתוך שבוזין בעצמם ובמדרש הגדול כ"י פ' יתרו מצאתי מתוך שהן גסון בעצמן ובתומי הביא נוסחא שהיוזין בעצמן והמפרשים רמזו לשבת ק"י ע"כ אחד דתי' שנמצא רבב על בגדו וכי. וע"ע לעיל פכ"ג ובהערות אות א' בפרק זה וע"ע נו"ב פל"ז.

רבי יצחק בן פנחס אומר כל מי שיש בידו מדרש ואין בידו הלכות לא טעם טעם של חכמה (כ). כל מי שיש בידו הלכות ואין בידו מדרש לא טעם טעם של יראת חטא :

הוא היה אומר כל שיש בידו מדרש ואין בידו הלכות זה גבור ואינו מוויין, כל שיש בידו הלכות ואין בידו מדרש חלש ויין בידו, יש בידו זה וזה גבור ומוויין (ל) : הוא היה אומר הוי זהיר בשאילת שלום בין אדם לחבירו ואל תבוא לבין המחלוקת (א) ואל תשתדל לראותו, שב במקום חבירים (ב) והוי זנב לאריות ואל תהי ראש לשועלים (ג) :

פרק ל

רבי נתן בן יוסף אומר כל המבטל דברי תורה מעושר סופו לבטלה מעוני וכל המקיים דברי תורה מעוני סופו לקיימה מעושר (א) :

הוא היה אומר תנחומי אבלים וביקור חולים וגמילות חסדים מביאין טובה לעולם (ב) : רבי מאיר אומר כל העובר עבירה אחת בספק מעלה עליו הכתוב כאלו עשאה (ג) בודאי, כיצד אדם חוטא ונודע לו חטאו מביא חטאת בסלע ועשירית האיפה בפונדיון, ספק חטא ספק לא חטא מביא מעילה וחומשה ומביא אשם בשתי סלעים, וכי איזה מדה מרובה מדה טובה או מדת פורענות הוי אומר מדה טובה והרי דברים קל וחומר אם מדת פורענות מעושה העובר עבירה בספק מעלה עליו הכתוב כאלו עשאה בודאי קל וחומר למדת הטוב מרובה (ד) : רבי נתן בן יוסף אומר כל העובר עבירה בשוגג מעלה עליו הכתוב כאלו עשאה במזיד, כיצד שוגג שחרג את הנפש וגולה לעיר מקלטו ומצאו גואל הדם והרגו הרי זה פטור, הרגו במזיד ומצאו גואל הדם והרגו הרי זה הגואל נהרג עליו ה, וכי איזה מדה מרובה מדת הטוב או מדת פורענות הוי אומר מדת הטוב ואם מדת פורענות מעושה העובר עבירה בשוגג מעלין עליו כאלו עשאה במזיד קל וחומר למדת הטוב מרובה :

רבי עקיבא אומר כל המדבק בעוברי עבירה אף על פי שלא עשה כמעשיהם דרי זה מקבל פורענות כיוצא בהן, וכל המדבק בעושי מצוה אף על פי שלא עשה כמעשיהם הרי זה מקבל שכר כיוצא בהן, כיצד שנים מעידים באחד ואומרים אדם זה הרג את הנפש ונמצאו זוממין ונגמר דינם ליהרג וכשהן מוציאין אותן לבית הסקילה אחד רץ וכא אחריהן ואומר יודע אני בעדות זו אומרים לו בא והעד עדותך כבר לא נמצא זומם ונגמר דינו ליהרג, כשהן מוציאין אותו לבית הסקילה אומר אוי לי שאלו לו שאתי אני נגמר דיני ליהרג עכשיו שבאתי עמהן ונגמר דיני ליהרג, אומרים לו ריקה אפילו מאה בני אדם באין אחרך ונמצאו זוממין כולך נהרגין, וכי איזהו מדה מרובה מדת הטוב או מדת פורענות הוי אומר מדת הטוב אם מדת פורענות

הערות לנ"א

הערות לנ"ב

(כט) בכ"ע טעם של חכמים, ובכ"א טעם של חכמים, רחוק שנשא רוחק, (כ) אולי יש לגרום כ"ז ששהה בו וכו', (ל) בכ"ע כל שיש בידו מדרש ואין בידו הלכות גבור ואין לו זיון ושבידו הלכות וכו' ובכ"א החלוקה היא ליתא ויע' לעיל פכ"ב בשם רבי'ז דמדמה ויראת חטא לכלי אומנות והוא קצת הפך מזה וע' מפרשים ובמדרש הגדול כ"ו בהקדמה שם מביא לפוסקא וגרים כל שיש בידו הלכות ואין בידו מדרש זה הוא גבור ואינו מוויין ואולי יש להגיה עפ"ז וצ"ע, (א) בכ"ע ובכ"א שבתומי' ואל תכנס לבית המחלוקת, (ב) בכ"א ואל תשתדל לראות במקום חבירים ועתומי' ובמדרש הגדול כ"ו והשתדל לראות במקום חבירים וצ"ע, (ג) בכ"ע הוי זנב לאריות וכו' וע' אבות פ"ד משנה ט"ו וע"ע נ"ב פל"ד, פ"ל (א) בכ"י כל המקיים ד"ת מעוני סוף מקיימן מעושר וכל המבטל ד"ת מעושר סוף מבטלם (בכ"א מבטלה) מעוני ע"כ ונוסחא זאת מסכמת יותר עם סידור הדברים באבות פ"ד משנה ט' ע"ש, (ב) בכ"י ועשית גמילות חסדים הם (בכ"א הם ליתא) מביאין טובה לעולם, (ג) בספרים עבירה אחת בספק מעלין וכי עשאו והתהתי על פי ההמשך, (ד) בכ"ע כל העובר עבירה בספק מעלה עליו כאלו עשאה בודאי כיצד אדם חוטא ונודע לו חטאו מביא אשם בשני סלעים וכי איזה מדה מרובה מדה טובה או מדת פורענות הוי אומר מדת הטוב אם מדת פורענות מעושה העובר עבירה בספק מעלין עליו כאלו עשאה בודאי מדה טובה מרובה ובכ"א כיצד כל העובר וכו' בכ"ע כיצד חוטא אדם ונודע לו וכו' בכ"ע מדת הטובה או מדת הפורענות מועטת העובר עבירה בספק וכו' ק"ו מדת טובה מרובה ע"כ ובכלתי ספק מעות סופר יש כאן שדל"ב מן מביא חטא למביא הוי, וע' תוי"כ פ' דבורא דחובא פ"ב וכתיות' כ"ב ע"א ונכ"ל ליישב נוסחת הספרים דאליבא דרבי שרפון קתני לה ונקט המדה היותר מרובה ואשם תלוי לא דוקא אבל הוא מביא אותו בספק מעילות ע"ש, והנה הגרי"א מחק המלות מביא מעילה וחומשה וא"ע, וע"ע בכ"י שרמזו לכריתות " ע"ב דעשירית האיפה הוא רק פרוטה וצ"ע וע"ע בת"כ שם ברברי רבי יוסי הגלילי וברברי ר"ע שם בפסוק ואם לא ידע ואשם, (ה) בספרים והרגו הרי זה גולה על ידו והתהתי ע"פ קתני לה ויסי הגלילי וברברי ר"ע שם בפסוק ואם לא ידע ואשם, (ו) בספרים מעלין עליו כאלו עשאה מיד כיצד שוגג שחרג את הנפש מוצאו גואל הדם והורגו הרי זה פטור והרגו מויד ומצאו גואל הדם הרי זה הגואל נהרג עליו ע"כ וכענין זה היה ג"כ הגרי"א ובספרים ישנים היתה הנוסחא שוגג שחרג את הנפש וגולה לעיר מקלטו ומצאו גואל הדם והרגו הרי זה גולה על ידו והרגו במזיד ומצאו גואל הדם והרגו פטור והגיהו בספרים חדשים נוסחא זאת ע"פ הנימו שבתומי' וכן היא גם כן נוסחת הכ"א אבל קשה היא לקיימה דלא כצינו בשום מקום דהרג במזיד לייחייב גלות וע' בשני אליהו,

ועושה המדבק בעוברי עבירה אעפ"י שלא עשה כמעשהיהם
הרי זה מקבל פורענות קל וחומר למדת הטוב מרובה (ז):
רבי שמעון אומר כך עונשו של כדאי שאפילו דובר
אמת אין שומעין לו. שכן מצינו בבניו של יעקב שכיוצו
לאביהן בתחלה האמין להם שנאמר ויקחו את כתונת יוסף
וישחטו שעיר עזים [וגו'] (י) ויכירה ויאמר כתונת בני
(בראשית ל"ז ל"א ו"ג) אבל באחרונה אף על פי שדברו אמת
לפניו לא האמין להם שנאמר ויגידו לו לאמר עוד יוסף
חי וגו' ויפג לבו כי לא האמין להם [וירא את העגלות וגו']
(שם מ"ה כ"ו וכו') ויש אומרים רוח הקודש שנסתלקה מיעקב
אבינו שרתה עליו כאותה שעה שנאמר ותחי רוח יעקב
אביהם (שם שם ח):

פרק לו

בעשרה מאמרות נברא העולם ומה
תלמוד לומר והלא במאמר אחד יכול להבראות
אלא להפרע מן הרשעים שמאבדין את העולם:
בעשרה מאמרות נברא העולם ואלו הן.
ויאמר אלהים יהי אור (בראשית א' ג). ויאמר
אלהים יהי רקיע (שם שם ו'). ויאמר אלהים
יקוו המים (שם שם ט'). ויאמר אלהים תרשא
הארץ (שם שם י"א). ויאמר אלהים יהי מאורות
(שם שם י"ב). ויאמר אלהים ישרצו המים
(שם שם כ'). ויאמר אלהים תוצא הארץ
(שם שם כ"ד). ויאמר אלהים הנה נתתי
(שם שם כ"ט). ויאמר אלהים נעשה אדם
(שם שם כ"ו). ויאמר אלהים לא טוב היות
האדם לבדו (שם ב' י"ח). רבי ירמיה הוה מקיים
ויברא אלהים את התנינים (שם א' כ"א) [וגודע]
לא טוב היות. וכי מה צורך לכל באי עולם
שיבואו לכאן. ללמדך שכל המאבד נפש
אחת מישראל כאילו אבד עולם מלא וכל
המקיים נפש אחת מישראל מעלה עליו הכתוב
כאילו קיים עולם מלא (א):

מקבל שבר וכו' כיצד שנים שמעידין באחד ואומרים אדם זה הרג את הנפש
ונכנסו זוממין בגמרו דינין שמוציאין אותן לבית הסקולה אחד ר"ן ובא אחרים
ואמר אני יודע בעדות זו ואומרים לו בא והעד ערוךך אף הוא נמצא זומם
נגמרו דינו ליתרה כיון שמוציאין אותו לבית הסקולה אמר אלו (בב"א) ואמר
שאלו) לא באתי אני נגמרו דיני עם אלו ליתרה (בב"א דינו להרוג את אלו)
וכי איזה מדה מרובה מדת הטוב (בב"א הטובה) או מדת הפורעניות הוי
אומר מדת הטוב ואם מדת פורעניות מועטת המדבק בעוברי עבירה אעפ"י
שלא עשה כמעשהיהם מקבל פורעניות כיוצא בהם (כיוצא בהם ליתא בב"א)
ק"ו למדת הטוב (בב"א הטובה) מרובה ע"כ ויע"ע הגו"א שבתומ"י. והנה כל
הנוסחאות אינם אליבא דהילכתא והגרי"א הגיה כיצד שנים מעוררין באחד
ואומרים אדם זה הרג את הנפש ועד שלא נגמרו דינו אדם ר"ן אחרים
וכו' ויע"ע ויע" מכות ה' ע"ב במשנה שם ותוי"ב שם בדיה ר"ע אומר.
(ז) בספרים שעיר עזים וכתובי והגהתי ע"פ המשמעות שבהכ"י. (ח) בב"ע
ר"ש אומר עונשו של כדאי אפי' אם אמר אמת אין שומעין לו שכן מצינו

רבי אחאי בן יאשיה אומר הלוקח תבואה מן השוק
למה הוא דומה לתינוק שמתה אמו ומחזירין אותו על פתחי
מיניקות אחרות ואינו שבע. הלוקח פת מן השוק למה הוא
דומה כאלו חפור וקבור. האוכל משלו דומה לתינוק המתנדל
על שדי אמו (ט):
הוא היה אומר בזמן שאדם אוכל משלו דעתו מיושבת
עליו. ואפילו אוכל אדם משל אביו ומשל אמו ומשל בניו
אין דעתו מיושבת עליו ואין צריך לומר משל אחרים (י):

פרק לא

בעשרה מאמרות נברא העולם (א) וכי מה צריך
לבאי עולם בכך אלא ללמדך שכל העושה מצוה אחת
וכל המשמר שבת אחד וכל המקיים נפש אחת [מישראל]

הערות לנ"א

(י) בכ"י ר"ע וכו' אעפ"י שעשה כמעשהיהם מקבל פורעניות וכו' כמעשהיהם
מקבל שבר וכו' כיצד שנים שמעידין באחד ואומרים אדם זה הרג את הנפש
ונכנסו זוממין בגמרו דינין שמוציאין אותן לבית הסקולה אחד ר"ן ובא אחרים
ואמר אני יודע בעדות זו ואומרים לו בא והעד ערוךך אף הוא נמצא זומם
נגמרו דינו ליתרה כיון שמוציאין אותו לבית הסקולה אמר אלו (בב"א) ואמר
שאלו) לא באתי אני נגמרו דיני עם אלו ליתרה (בב"א דינו להרוג את אלו)
וכי איזה מדה מרובה מדת הטוב (בב"א הטובה) או מדת הפורעניות הוי
אומר מדת הטוב ואם מדת פורעניות מועטת המדבק בעוברי עבירה אעפ"י
שלא עשה כמעשהיהם מקבל פורעניות כיוצא בהם (כיוצא בהם ליתא בב"א)
ק"ו למדת הטוב (בב"א הטובה) מרובה ע"כ ויע"ע הגו"א שבתומ"י. והנה כל
הנוסחאות אינם אליבא דהילכתא והגרי"א הגיה כיצד שנים מעוררין באחד
ואומרים אדם זה הרג את הנפש ועד שלא נגמרו דינו אדם ר"ן אחרים
וכו' ויע"ע ויע" מכות ה' ע"ב במשנה שם ותוי"ב שם בדיה ר"ע אומר.
(ז) בספרים שעיר עזים וכתובי והגהתי ע"פ המשמעות שבהכ"י. (ח) בב"ע
ר"ש אומר עונשו של כדאי אפי' אם אמר אמת אין שומעין לו שכן מצינו
בבני יעקב שכיוצו ליעקב אביהן בתחילה והאמין להם שנאמר ויקחו את כתונת יוסף
וישחטו א' אביהם ויאמר כתונת בני אבל באחרונה שדברו אמת לא האמין להם שנאמר ויגידו לו
לאמר עוד יוסף חי וכו' הוא מושל
וי"א רוח הקודש נסתלקה מיעקב אבינו שרתה עליו כאותה שעה שנאמר ויגידו לו
לאמר עוד יוסף חי וכו' ובב"א דרכו של כדאי שאפ"י אומר וכו' כבב"ע
אבל וכו' שדברו לו אמת וכו' ובספרים ערבבו כאן ב' נוסחאות והגהתי ע"פ ספרים ישנים והכ"י ויע' בראשית רבה פ' צ"ד ס"ג
ובתנחומא ובילקוט ובפירוש למקרא זה. ויש להעיר עוד שבספרים ובכ"י מסיים כאן הפרק והפרק הבא מתחיל במאמר רבי
אחאי בן יאשיה אבל כל טעם הענין והסודות הנכונ מתנגד לזה וכאשר כבר העיר על זה בכ"י ולכן נסמכתי על הסדר בנוסחא ב'
והצגתי סיום הפרק אחרי פסקא זאת דרי' אחאי. (ט) בכ"י רבי אחי בר יאשיהו אומר וכו' דומה לתינוק וכו' על פתחי מיניקות
(בב"א מיניקות אחרות) ואינו שבע הלוקח פת כאלו חפור קבר האוכל פת שלו דומה וכו' ועתומ"י ובילקוט אבות כ"י גריס כאלו
חפרתו וקברתו ויע' בפתיחתא דמסכת רבה ובג"ש קצת מענין זה. (י) בכ"י כל זמן שאדם אוכל משלו דעתו וכו' אבל אוכל משל
אמו או משל בתו (בב"א מ"ג מ"ג) אלא ליתא) אין דעתו מיושבת עליו וכו' והנה המושך המאמר כאן הוא קשה קצת ויע' מפרשים וראיתי
בילקוט אבות כ"י שבמסכת דברים מ"ג מ"ג אלא לאבות פ"ד מ"ג ויתא התם ענין אחי אדם שאין לו שעה שלוקח תבואה דומה לתינוק וכו' וצ"ע
פ"ל"א בכ"י ומה ת"ל והלא במאמר אחד יכול להבראות אלא להפרע מן הרשעים שמאבדין את העולם שנכבד בעשרה

הערות לנ"ב

(א) אולי יש לגרוס כ"ו ששונה בו וכו' ויע' ד"א וזמא פ"א
וגו"א פ"ד ופכ"א המושל דקנקן זפותה שמוסרת את יונה.
[פ"ל"ן א] ע' אבות פ"ה מ"א וגו"א פ"ל"א ויע' ע'
ר"ה ל"ב ע"א ובכ"ש בראשית רבה פ"ז ס"א ע"ש
ובפרקי ד"א פ"ג ויע' במגן אבות במשנה שם
שכתב ובאר"י לא מנה בראשית מאמר והשלים
העשרה ביומא להם פ"ו ו ר"ב אבל ויאמר
אלהים לא טוב היות האדם נחלקו כי הכרייתא
הכניסה אותו במגן ורבי ירמיה היה מקיים ויברא
אלהים את התנינים וגודע לא טוב ע"כ והנה נראה מזה
הנוסחא באר"י היתה לפינו משונה קצת וכן היתה
הנוסחא בפר"א שלפניו משונה ע"ש במגן אבות והנה
הוספתי מלת ו ג ר ע מוסברא ואולי היה ג"כ להקדים
מאמר דעשה אדם למאמר דנתתי לכם וכבפר"א שם.

באדם זה אזניו של אדם יב). כרא רוח בעולם כרא רוח
 באדם זה חוטמו של אדם יג). כמה בעולם כמה באדם זה
 פרחתו של אדם יד). מים סרוחים בעולם מים סרוחים באדם
 זהו מימי חוטמו של אדם טו). מים מלוחים בעולם מים מלוחים
 באדם זהו מימי רגליו של אדם טז). נחלים בעולם נחלים באדם

אלו דמעות [של אדם ז]. חומות בעולם חומות באדם אלו שפתותיו של אדם יח). דלתות בעולם דלתות
 באדם זה שיניו של אדם. רקיעים בעולם רקיעים באדם זה לשונו של אדם יש). מים מתוקים בעולם ומים מתוקים
 באדם זהו רוקו של אדם כ). לסתות בעולם לסתות באדם זה לחייו של אדם כא). מגדלים בעולם מגדלים
 באדם זה צוארו של אדם כב). סתידראות בעולם סתידראות באדם זה זרועותיו של אדם כג). יתדות
 בעולם יתדות באדם זה אצבעותיו של אדם כד). מלך בעולם מלך באדם ראשו [של אדם כה). אישכולות
 בעולם אישכולות באדם זה דריו של אדם כו). יועצים בעולם יועצים באדם כליותיו [של אדם כז). ריחים
 בעולם ריחים באדם זה קרקבנו של אדם כח). נימסים בעולם נימסים באדם זה מחולו של אדם כט). כורות
 בעולם כורות באדם זה עצמותיו של אדם ל). מים חיים בעולם מים חיים באדם זה דמו של אדם לא). עצים
 בעולם עליו ומכתשת באדם זה ארככותיו של אדם לב). סוסים בעולם סוסים באדם זה שוקיו של אדם.
 מלאך המות בעולם מלאך המות באדם זה עקיבו של אדם לד). הרים ובקעות בעולם הרים ובקעות באדם
 עומד דומה להר נופל דומה לבקעה. הא למדת שכל מה שברא הקב"ה בעולמו ברא באדם לו):

פרק לב

עשרה דורות מאדם ועד נח וכי מה הוצרך לבאי עולם בכך אלא ללמדך שכל הדורות היו מכעיסין
 ובאין ולא הביא עליהן מי המכול בשביל צדיקים וחסידים שהיו בהם א). ויש אומרים כל זמן שהיה מתושלח
 חילא ירד מכול לעולם וכשמת מתושלח עוד נתלה להם שבעת ימים לאחר מיתתו שנאמר ויהי לשבעת
 הימים [ומי המכול היו על הארץ] [בראשית ז י'). מה סיבן של שבעת ימים הללו אלו [שבעת] ימי אבלו
 של [מתושלח] הצדיק שעיקבו את הפורעניות [מלבא לעולם] לפיכך נאמר ויהי ליבעת הימים ב): דבר אחר
 ויהי לשבעת הימים מלמד שקבע להם הקב"ה זמן לאחר מאה ועשרים שנה שמא יעשו תשובה ולא עשו

הערות לנ"א

הערות לנ"ב

וע' בערך ערך כנמא א' ובכ"א פטמן של אדם. (ב) בכ"ע כרצים ובכ"א ברצים וע' ב"י ובשבת מסר שם ולא איתפרשו לי ובכ"א עוד בבא אחרת
 בכ"י מירוקין (בכ"א מוזיקין) בעולם מירוקין מאזניו של אדם ואולי צ"ל מים ירוקין בעולם מים ירוקין באדם מאזניו וכי וע' מוכשרין פ"ו
 מ"ה. (ג) בבא זו היא בכ"י אחר בבא דנחלות לקמן וגרים שם רוח בעולם רוח באדם ועפ"י הגהתי ובספרים רוח וכי. (ד) כן הוא
 בכ"י ובכ"א שבתומי ובספרים אורו של אדם וע' שבת שם. טו) בכ"א שבתומי מומו רגליו אבל ע' תנחומא ר"פ חוקת ובמדבר
 רבה פ"ח ס"ב ובכ"י בבא זו אחר בבא דרוח לקמן [ע' לעיל אות יג] וגרים שם מתוטמו ובכ"א יש בבא ימים בעולם ימים באדם עיניו
 של אדם ובכ"א מים בעולם וכי. טז) בבא זו ליתא כאן בכ"י וע"פ הגהתי ובספרים דמעות של עינים והיא לקמן אחר
 בבא דבארות וגרים זהו מימי רגליו של אדם. יז) בכ"ע דמעיו ובכ"א דמעות של אדם וע"פ תנחומא ובמד"ר שם ולא
 איתברר לי. יח) בכ"ע וכן בכ"א שבתומי חותמות בעולם וכי וע' ערכין ט"ז ע"א. יט) בכ"י רוהטים בעולם וכי וע' ערך
 ערך רהטון וענינו מנהיגים ושחים או אולי יש להניח ימים בעולם ימים באדם זהו לשונו של אדם וע' אידת עולם קמן שם
 אלפא ביתא דר"ע ביהמ"ד חדר ג' צד י"ג. כ) בכ"ע מי פיו של אדם. כא) פ"ה הביי ר"ל כוכבים כראתא במסי שבת דף קכ"א
 והכוכבים אלו הלסתות ע"ש והגרי"א הגיה ג"כ לפי זה כוכבים בעולם כוכבים באדם זהו הלסתות שבאדם. כב) כן הוא בכ"ע
 ובספרים מגדלים באדם הוא על שם הכתוב במגדל דוד צוארך [בית אברהם]. כג) בכ"י וכן בכ"א שבתומי סרדוטות
 בעולם וכי ולא ידעתי לכיין. כד) כן כתובות ה"ו ר"ש ע"ב. כה) חוספתי עש"י כ"ע ובספרים ליתא וכן לקמן ובכ"א לבן אדם
 וע' בכסא רחמים. כו) הגהתי ע"פ הכ"י וכן הגיה הבית אברהם ובספרים דמו והוא על שם הכתוב בשיר השירים ז' ח'.
 כז) ע"פ ברכות ס"א ע"א ולקמן ר"פ ל"ג. כח) ע"פ ברכות שם ע"ב. כט) אולי צ"ל ממוסם וע' ברכות שם. ל) עשוי כבור אי
 נמו שהחניקו במעי אמו מבורו פתחו כראתא בגדה דף ל' [בנין יהושע]. לא) הגהתי ע"פ הכ"י וכן הגיה הגרי"א ובספרים
 מים חיים בעולם מים חיים באדם זה מימי רגליו של אדם חיים בעולם חיים באדם זה רמו של אדם ובשבת מוסר שם בניו של
 אדם. לב) בכ"י מכתשת ומלת עליו ליתא. לד) בכ"י וכן בכ"א צביים בעולם צביים באדם שוקיו של אדם סוסים בעולם
 סוסים באדם עקבותיו של אדם מלאך המות וכי רגליו של אדם וע' סוכה ג"ג ע"א. לה) בכ"י נופל דומה לבעת לבקעה הא
 למדת שכל מה שברא הקב"ה בעולם ברא באדם ע"ב ובכ"א איתא עוד ל"כ נאמר עפר שכולו כמין עפר.

פ"ר"ב א) בכ"י עשרה דורות מאדם ועד נח להודיע כמה ארך אפים לפניו שלא הביא עליהן מכול בשביל וכי וע' אבות
 פ"ה מ"ב. ב) בכ"ע ו"א כל זמן שמשותלח הצדיק חי לא ירד מכול לעולם עד שמת מתושלח ולא שתלה להם בהיותם
 אלא במיתתו שנאמר והיו וכו' ובכ"א ו"א כל זמן וכי בכ"ע עד שמת מתושלח הצדיק ולא צעד עליהם אלא
 במיתתו שנאמר והיו וכו' והוספת הכל ע"פ הכ"י וגם הגהתי שעיקבו במקום שעיכב ועתומי. ובעיקר הדברים
 ע' תוספתא סוטה פ"ו וסנהדרין ק"ח ע"ב וע"פ ב"ר פ"ב ר"ש ר"ש מועד קמן פ"ב ע"ג ומדרש תהלים כ"ו וס"ז.

ועשרה דורות מנח ועד אברהם ומה תלמוד לומר אלא עשרה דורות היו סורחים את מעשיהם עד שעמד אברהם אבינו והלך בדרכיו וקבל שכר כולם א: 2

ולכך נאמר ויהי לשבעת הימים ג: דבר אחר מלמד ששינה עליהם הקב"ה סידורו של עולם והיתה חמה יוצאת ממערב ושוקעת במזרח שמא יבינו ויתיראו ויעשו תשובה ולא עשו לכך נאמר ויהי לשבעת הימים ד: דבר אחר שהעריך להם הקב"ה את שולחנו והראה להם טובו מעין העולם הבא

כדי שידקדקו זה בעצמן ויאמרו אוי לנו [על] טובה זו שאבדנו ה. מפני ששיחתו את דרכן על הארץ שנאמר וירא אלהים את הארץ והנה נשחתה כי השחית כל בשר את דרכו על הארץ (שם י"ב) ו: 1

רבי אלעזר בן פרטא אומר הרי הוא אומר לא ידון רוחי באדם לעולם (שם ש"ג) אמר הקב"ה איני דן אותך עד שאכפול לך שכרן שנאמר יכלו בטוב ימיהם וברגע שאול יחתו (איוב כ"א י"ב) ז: רבי יוסי הגלילי אומר הרי הוא אומר לא ידון אמר הקב"ה איני משהו יצר הרע על יצר הטוב אימתי עד שלא נחתם גזר דינם אבל נחתם גזר דינם שניהם שווין בעבירה ח: הוא היה אומר צדיקים נותל מהם יצר הרע ונותן להם יצר טוב שנאמר לבי חלל בקרבי (תהלים כ"ב) ט: רשעים נותל מהם יצר טוב ונותן להם יצר הרע שנאמר נאם פשע לרשעי ברב לבי אין פחד אלהים לנגד עיניו (שם ל"ו ב) י: בינונים נותן להם זה וזה. את שבא ליצר הרע יצר הרע שופטו. את שבא ליצר טוב יצר טוב שופטו שנאמר כי יעמוד לימין אביון להושיע משפטו נפשו (שם ק"ט ל"א) יא: רבי שמעון בן אלעזר אומר הרי הוא אומר לא ידון רוחי באדם לעולם אמר הקב"ה איני דן אותם עד שאשלם שכר לצדיקים: אימתי בעולם הזה אבל בעולם הבא אמר הכתוב תצא רוחו ישוב לאדמתו (שם קמ"ו ד) יב: רבי עקיבא אומר הרי הוא אומר לא ידון רוחי באדם לעולם אמר הקב"ה הם לא דנו בעצמן שהן בשר ודם אלא הגיסו את רוחן כלפי מעלה [שנאמר] ויאמרו לאל סור ממנו ודעת דרכיך לא חפצנו (איוב כ"א י"ד) יג: רבי מאיר אומר הרי הוא אומר לא ידון אמר הקב"ה אמר הדור ההוא לא ידון ה' אין דיון בעולם נמש המקום את העולם יד: רבי אומר הרי הוא אומר לא ידון אמר הקב"ה הם לא הושיבו סנהדרין בארץ אני מושיב להם סנהדרין במרום טו: 2

פרק לג עשרה דורות מנח ועד אברהם * וכי מה צורך לכאי עולם בכך אלא ללמד שכל אותן הדורות היו מכעיסין לפניו ולא היה אחד מהם שיחלף בדרכי הקב"ה עד שבא

הערות לג"א

הערות לג"ב

ג) בכ"י מלמד שקבע להם זמן וכו' והנה בכ"י בבא זאת היא אחרי הבבא הסמוכה ששינה עליהם וכו' (ועי' לקמן אות ה') וכן הוא הסדר בסנהדרין שם אבל הסדר בתוספתא מסכים עם הסדר בספרים ע"ש וכן יש ג"כ לדקדק קצת מהרבה והמדרש תהלים שם דהרכיב שם לשתי הדרשות ההפך ותשובה וע"ש במתנות כהונה וע"ש בתרגום יונתן למקרא זה. ד) בכ"י מלמד ששינה להם (בכ"י א עליהם) הקב"ה סדרו של עולם והיתה חמה יוצאת ממערב ושוקעת במזרח לכך נאמר וכו'. ה) בכ"י ד"א וכו' שקבע להם זמן לאחר ק"ב שנים שמא יעשו תשובה ולא עשו לכך נאמר לשבעת הימים מלמד שהעריך הקב"ה שולחנו להם והראה טובן מעין העוה"ב וכל כך למה כדי (איהו) מתק כאן בכ"י בעצמן ויאמרו אוי לנו על טובה זו שאבדנו ממנו ובכ"י ד"א מלמד וכו' ככ"י ע' שהעריך להם הקב"ה שולחנו מוכן והראה להם מעין העוה"ב וכו' כדי שידקדקו וכו' ככ"י ע"ע תומ"י והקייטוע והשיבוש מבוואר. ח) הצגתו נוסחת הכ"י ובספרים ושיחתו וזרעו מן הארץ ועתומ"י ובל"ס שבמלת שאבדנו מסים הדרש עי' בסנהדרין ובתוספתא שם. והיה נראה להגיה וכל כך למה מפני שיחתו וכו' אבל לא מצאתי סמך לזה. ז) בכ"י מהו ויאמר ה' וגו' לעולם בשגם הוא בשר איני דן וכו' ובכ"י א אני דן וכו' עד שנכפל להם שכרן שנאמר יכלו בטוב ימיהם ושנותיהם בנעמיים ע"כ וכן היה בספרים ישנים וכבר הוגה ע"פ התומ"י ואולי מלת לעולם קרריש כלומר לא ארון אותם קודם שאשעימן מעין עוה"ב. ח) בכ"י ההיא לא ידון רוחי וכו' איני דן יצחיר וכו' וכן הוא ג"כ בבי"א שבמתומ"י ועי' מפרשים ובכ"ר פכ"ו ס"ו איתא אר"י הגלילי עוד איני דן מרת הרין על מרת הרחמים וגם לשון זה קשה ועי' מפרשים שם ולא נתישבה דעתי בדבריהם. ט) בכ"י המלות ההיא ליתא ומתחיל צדיקים וכו' ונותן להם יצר הטוב (בכ"י טוב) שנאמר לבי חלל בקרבי ואימות מות נפלו עלי. י) בכ"י מן נאום עד לבי ליתא. יא) בכ"י שופטן במקום שופטו ובכ"י ע' את שבא ליצר הרע וכו' יצר טוב וכו' ועי' ברכות ס"א ע"ב וראיתי להעיר שבילקוט אבות כ"י שמוכיא שם פסיקא זו ובא זאת שניה בשם ר"א בן פרטא וע"ע בילקוט תהלים ר' תתס"ח ובר' תשכ"ה בשם ר"א בן פדת ויש להגיה בן פרטא. יב) בכ"י ההיא ויאמר ה' לא ידון רוחי באדם וכו' עד שאשלם להם שכר לצדיקים וכו' אבל לעוה"ב כבר אמר וכו' והנה בספרים ישנים מן אמר הקב"ה איני דן עד אמר הקב"ה שברמקו ר"ע לקמן ליתא ונשלם ע"פ התומ"י והגרי"א מתק לזה ועי' תוספתא דסנהדרין פ"ג ר' מנחם בר"י יוסי אומר אמר המקום איני דן בשעה שאני משלם שכר טוב לצדיקים ואולי יש לכוונם עם הדברים כאן וע"ע ב"ר פכ"ו ס"ו וירושלמי דהלך ה"ג ע"ש וסוים הדברים כאן אימתי בעוה"ב וכו' מ"ל שאין להם דבר עם מה שלמעלה וכלקס מאיזה מדרש על כתוב זה ונקטל לה הכא אגב גררא דר ו ה ו ג יג) בכ"י ע' שבשר ודם הם אלא הגיסו רוחם וכו' והוספתי ע"פ הכ"י ועי' במדרש לקח טוב בסמוך זה. יד) בכ"י רבי מאיר אומר ההיא ויאמר ה' לא ידון רוחי אמר הדור לא ידון וכו' נמשע מאיזה העולם. טו) בכ"י רבי אומר ההיא ויאמר ה' לא ידון רוחי באדם לעולם אמר הקב"ה הם לא הושיבו סנהדרין בארץ אף אני לא אושיב להם סנהדרין במרום וע"ע בבבא שבתומ"י ועי' ברבה ובפרושי המיוחס לרש"י שם שהנסחאות הן מסופקות ויש להעיר עוד שבהכ"י גם כן מקדים דברי רבי מאיר לדברי רבי.

ל"ג א) בכ"י עשרה דורות מנח ועד אברהם אבינו אלא להודיע כמה ארך אפים לפניו שכל הדורות היו מכעיסין עד שבא אברהם אבינו וקבל שכר כלם וכי מה צורך וכו' ועי' אבות פ"ה מ"ג וע"ע נ"ב פל"ג.

אברהם אבינו והלך בדרכי הקב"ה שנאמר עקב אשר שמע אברהם בקולי וישמור משמרותי מצותי חקותי ותורותי (בראשית כ"ו ה' ב). תורה אחת אין כתיב כאן אלא תורות הרבה. מנין לו. אלא מלמד שזימן הקב"ה לאברהם אבינו שתי כליותיו בשני חכמים והיו מבינות אותו ויועצות אותו ומלמדות אותו חכמה כל הלילה שנאמר אברך את ה' אשר יעצני אף לילות יסרוני כליותי (תהלים ט"ז ו' ג). ולא עוד אלא שהיה אברהם אבינו עושה צדקה תחלה ואח"כ משפט שנאמר כי ידעתי למען אשר יצוה את בניו ואת ביתו אחריו ושמרו דרך ה' לעשות צדקה ומשפט (בראשית י"ח י"ט). בזמן ששני בעלי דינין באין לפני אברהם אבינו לדין ואמר אחד על חבירו זה חייב לי מנה היה אברהם אבינו מוציא מנה משלו ונותן לו ואמר להם סדרו דיניכם לפני. וסדרו דיני. כיון שנתחייב אחד לחבירו מנה אמר לזה שבירו המנה תן המנה לחבירך. ואם לאו אמר להם חלקו מה שעליכם והפטרו לשלום. אבל דוד המלך לא עשה כן אלא עושה משפט תחלה ואחר כך צדקה שנאמר והיו דוד עושה צדקה ומשפט לכל עמו (שמואל ב' ח' ט"ו). בזמן שבעלי דינין באין לדין לפני דוד המלך אמר להם סדרו דיניכם. כיון שנתחייב אחד לחבירו מנה היה מוציא מנה משלו ונותן לו ואם לאו אמר להם חלקו מה שעליכם והפטרו בשלום (ד):

עשרה נסיונות נתנסה אברהם אבינו לפני הקב"ה וככולן נמצא שלם. אלו הן שנים בלך לך. ב' בשני בניו.

עשר נסיונות נתנסה אברהם אבינו [עמד ככולם] להודיע כמה היא גדולתו של אברהם אבינו ואלו הן [כאור כשדים] לך לך מארצך וממולדתך. ביציאת חרן והיו רעב בארץ. ושנים בשרה [אחד בפרעה ואחד באבימלך] (ד) ואחד של מילה ושל בתרים ושל יצחק ושל ישמעאל (ה). וכי מה צורך לכל באי העולם שיבואו לכאן, ללמדך כשיבוא אברהם אבינו עליו השלום ליטול את שכרו היו באי עולם אומרים יתיר מכאן (היתה שמה). (היה שוה ליטול) (ו):

עשרה נסים נעשו לאבותינו במצרים ועשרה על הים להודיע חבתן של ישראל:
עשר מכות הביא הקב"ה על המצרים במצרים ועשרה על הים. להודיע כחו של מקום. אלו שלקו במצרים דצ"ך עד"ש באח"ב (ומכת בכורות) (ז). ואלו שלקו על הים. ר"ם. שב"ט. תצ"ו. ר"ם רמה ויה מרכבות. שב"ט שלישי בים טובוע. תצ"ו תהרום קמך תשלח חרוגך צללו כעופרת וברוח אפק נערמו מים וכי"ח):

פרק לו

חמשה זקנים כתבו את התורה לתלמי המלך יונית ועשרה דברים שינובה.

ואלו הן אלהים ברא בראשית (בראשית א' א'). [ויאמר אלהים] אעשה אדם בצלם ודמות (שם שם כ"ו). זכר [ונקובו בראו] [ונקובו בראם] (שם שם כ"ז). הבה [אררה] [ארד ואבלה שם שפלתם] (שם י"א ז'). ותשחק שרה בקרובה לאמר (שם י"ח י"ב). כי באפס הרגו ישור וברצונם עקרו אבום (שם ט"ו ו'). [ויקה משה את אשתו ואת בנין] וירכיבם על נושא אדם (שמות ד' כ'). [ומושב בני ישראל] אשר ישבו במצרים ובארץ כנען [ובארץ גושן שלשים שנה וארבע מאות שנה] (שם י"ב מ'). לא חמד אחד מהם נשאתי [במדבר ט"ו ט"ז]. ואת צעירת הרגלים [ויקרא י"א ו'). אשר חלק ה' אלהיך אותם להאיר בהם לכל העמים תחת כל השמים (דברים ד' י"ט) א:

הערות לנ"א

(ב) בכ"ע אלא מלמד שכל אותם היו מוכעיסים ובאים ולא היה אחד בהם שהולך בדרכי המקום (מן ולא עד המקום הוא על הגליון) עד שבא אברהם ובכ"א אלא מלמד וכי בככ"ע ולא היה אחד בהם שהיה בדרכי המקום שנאמר וע"ע במפרשים ולא אחד לאו דוקא. (ג) הגהתי ע"פ התומי ובכ"י תורה אחת תורות הרבה מנין שזימן לו הקב"ה לאברהם שתי כליותיו בשני רבנין שהן מביעין אותו ומלמדות אותו וכי ובספרים וכי תורה אחת שמר והלא תורות הרבה שמר אלא מלמד וכי ועי' יומא כ"ח ע"ב ובג"ש וב"ר פ' מ"ט ס"ב ופ"ס"ד ס"ד ובג"ש כענין דודע אברהם תורה שבע"פ וע"ע ב"ר פס"א א"ר ובג"ש הדרשה על המקרא דאברך את ה'. (ד) בכ"י אלא שהיה אברהם עושה צדקה ואח"כ עושה משפט וכי לדין אמר אחד לחבירו זה נתחייב לי מנה הוא היה מוציא מנה משלו ונותן לו אמר להם סדרו דיניכם וסדרו דינם וכי א"ל למו שבירו מנה תן לו ואם לאו וכי אבל רוד וכי אלא עשה משפט תחילה ואח"כ עשה צדקה וכי באים לפני דוד המלך אמר האחד זה נתחייב לי מנה וכי ובספרים היה כבכא דאברהם כיון שהאחד נתחייב לחבירו אמר לזה וכי ולקמן גבי דוד אמר להם סדרו דיניכם ותהתי ע"פ ההמשך והכ"י והנה הסיום ואם לאו אמר להם חלקו וכי קשה מאד והג"א גרים

הערות לנ"ב

(ד) כן הוא בכ"ה ובכ"ר אחד אבימלך ואחד פרעה וסדר הכ"י ישר יותר. (ה) בכ"ה ושל מילה ושל בין הבתרים וכי והנה לא ימצאו כאן רק מ' ועי' נ"א ובהערות שם אות ה' וע"ע במגן אבות שגראה שהנוסחא לפניו באר"י היתה משובה קצת ע"ש. (ו) הגהתי כן מסב"א ועי' נ"א ובהערות שם אות ו'. (ז) הסגתיה זה ע"פ כ"ה. דליתא שם אבל חוששני שכל העשר מכות פורשו כאן בפרשומות כעין פירוש להסימן והמלות ומכות בכורות הם עוד שיור נוסחא זו. וע"ע שמות רבה פ"ל ה"ח (ח) עי' אבות ושם ובג"א שם וע"ע היטב במגן אבות לכל דבריו משנה זו ועי' מכוילת'א מסכת דשירתא בשלה פ"ז וכמ"ע שם אות י"ח ובסוף הספר דף קכ"ג ע"ב ס"ט והנה העשרה ניסים דעשו להם על הים ובהם כאן ויש להשליטן ע"פ פ"ח לקמן ע"ש ונראה שכל פיסקא זו שם וכנגדן עשה הקב"ה עשרה ניסים על הים יש להציגה כאן. פ"ז? (א) הגהתי והשלמותי כל פיסקא זו ע"פ הג"ש ובכ"ר חמשה זקנים וכי וברצונם עקרו אבום לא חמד אחד מהם לקחתי אשר ישבו ישראל בארץ והוא מסודר ובכ"ה עשרה זקנים כתבו התורה לתלמי המלך ועשרה דברים שינובה. זכר ונקובו. הבה נרד. ותשחק שרה בקרובה

חזקו מנן וצנה וקומה לעזרתי (תהלים ל"ה ב') יא). מצרים
 כאו [עליהם] כחנית אף הקב"ה בא עליהם כחנית שנאמר
 לנוגה ברק חניתך (חבקוק ג' י"א) יב). מצרים כאו כאבנים
 ובקלעים והקב"ה נתנאה עליהם כאבני אלגביש שנאמר
 מנוגה נגדו עביו עברו ברד וגחלי אש (תהלים י"ה י"ג) יג);
 בשעשה שעמדו אבותינו על הים אמר להם משה
 קומו עברו. אמרו [לו] לא נעבור עד שנעשה הים נקבים
 נקבים. נטל משה מטרו והכה על הים ונעשה נקבים נקבים
 שנאמר נקבת במטה ראש פרזו (חבקוק ג' י"ג) יד). אמר להם
 משה קומו עברו. אמרו לו לא נעבור עד שנעשה הים בקעה
 לפנינו. [נטל משה את המטה] והכה על הים ונעשה לפניהם
 בקעה שנאמר בקע הים ויעברו (תהלים ע"ה י"ג) ונאמר ככהמה
 בבקעה תרד (ישעיה ס"ג י"ד) טו). אמר להם משה קומו עברו.
 אמרו [לו] לא נעבור עד שנעשה לפנינו גזרים גזרים. [נטל
 משה את המטה והכה על הים ונעשה לפניהם גזרים גזרים]
 שנאמר לגזור ים סוף לגזרים (תהלים קל"ו י"ג) טז). אמר להם
 משה קומו עברו. אמרו [לו] לא נעבור עד שנעשה לפנינו
 חמר. נטל משה המטה והכה הים ונעשה מיט שנאמר דרכת
 בים סוסך חומר מים רבים (חבקוק ג' מ"ו) יז). אמר להם משה
 קומו עברו. אמרו [לו] לא נעבור עד שנעשה לפנינו מדבר.
 נטל משה את המטה והכה על הים [ונעשה מדבר] שנאמר
 ויוליכם בתהומות כמדבר (תהלים ק"ו ט') יח). אמר להם משה
 קומו עברו. אמרו [לו] לא נעבור עד שנעשה לפנינו פיורים

נקרא איש האלהים שנאמר וזאת הברכה אשר
 ברך משה איש האלהים (דברים ל"ג א') אלקנה
 נקרא איש האלהים שנאמר ויבא איש האלהים
 (שמואל א' ב' ח') ח). שמואל נקרא איש האלהים
 שנאמר הנה נא איש אלהים (שם ט' ו') ט).
 דוד שנאמר במצות דוד איש האלהים
 (נחמיה י"ב כ"ד) ערו נקרא איש האלהים
 שנאמר והנה איש האלהים בא מיהודה
 (מלכים א' ג' א') שמעיה שנאמר אל שמעיה
 איש האלהים (שם י"ב כ"ב) אלהו שנאמר
 איש האלהים יתקן נא פשעי (שם ב' א' ג') ג).
 אלישע שנאמר איש האלהים קרוש הוא
 (שם ד' ט') מיכיו שנאמר ויגש איש האלהים
 (שם א' ב' כ"ח) (עמוס) [אמוץ] שנאמר ואיש
 האלהים בא (אלי) [אליו] לאמר המלך [אל]
 יבוא עמך (דחיה ב' כ"ה ז') י. דניאל ויחזקאל
 נקראו בן אדם. שמואל והנני נקראו רואה יא);
 עשר ירירות בתורה. עשר נקודות בתורה.
 עשר שמורות בתורה. עשר הבטלות בתורה יב).
 עשר תולדות בתורה יג);

עשר ירירות בתורה. ירידה כאדם הראשון
 שנאמר וישמעו את קול ה' אלהים (בראשית ג' ח')
 ולהלן הוא אומר משה ידבר והאלהים יעננו
 בקול (שמות י"ט ב') קול לגזרה שוה מה קול
 אמור להלן ירידה אף קול אמור כאן ירידה. [ירידה] כמבול מנין
 שנאמר וירא ה' כי רבה רעת [האדם] (בראשית ו' ה')
 ולהלן הוא אומר זעקת סדום ועמורה כי רבה (שם י"ח ב') רבה לגזרה שוה מה רבה האמור
 להלן ירידה יד). במגדל מנין שנאמר וירד ה' לראות את העיר ואת המגדל (שם י"א ה') ירידה בסדום מנין
 ארדה נא ואראה (שם י"ח כ"א) ירידה כמצרים מיד מצרים (שמות ג' ח') ירידה
 בים מנין זה אלי ואנוהו אלהי אבי וארוממנהו (שם ט"ו ב') ירידה בסני מנין וירד ה' על הר סיני (שם י"ט ב').

הערות לנו"א

יא) כבי"ע מצרים כאו עליהם בצנה ומגן אף הקב"ה בא עליהם בצנה
 ומגן שנאמר וכו' ובכ"א מן מצרים עד שנאמר ליתא. יב) הנהתי ע"פ
 כ"י"ע ובספרים מצרים כאו כחנית וכן הקב"ה ובכ"י"א מן אף עד שנאמר
 ליתא. יג) כבי"ע מצרים באו עליהם כאבנים וקולות אף הקב"ה בא
 עליהם בקולות ואבני ברד שנאמר וכו' ובכ"י"א מצרים באו עליהם
 כאבנים וקולות שנאמר וכו' ובעיקר הדברים ע' מכילתא בא מסכת ב'
 פ"ב וירושלמי דסוטה פ"ח ה"ג ישיר השירים רבה פ"א ס"ט ומדרש
 תהלים י"ח. והנה המפרשים התרו למצוא בבאן מספר ה' מכות דמצרים על
 הים וקא אנו קול קשת הציץ חרבות ורמחים מגן וצנה הניתים ואבנים
 וקלעים אבל לי נראה שכל פוסקא זאת היא אגב גררא כאן ואין
 לה דבר עם חמנין כאן ויש להשלימם ע"פ נ"י"ב סוף ל"ו ע"ש.
 יד) כבי"ע כאו משה ואבותינו ועמרו על הים וכו' אמרו אין אנו יכולים
 לעבור עד וכו' נטל משה את מטחו והטילו על הים ונעשה הים וכו'
 ובכ"י"א בא משה וכו' על ים סוף וכו' בכבי"ע ובספרים אמר משה להם
 והוספתי ע"פ ההמשך והכ"י. טו) ככ"י בבא זאת היא לקמן אחר בבא דגזרים גזרים אמר להם וכו' קומו ועברו וכו' אמרו לו אין אנו
 יכולים לעבור עד שנעשה הים בקיעות בקיעות נטל משה את מטחו והטילו על הים ונעשה בקיעות בקיעות ובספרים א"ל משה וכו'
 בקעה לפנינו הבה משה על הים ונעשה וכו' אמרו לו אין אנו יכולים לעבור וכו' נטל משה את מטחו והעמידו על
 וליף כן כחגת עמך וגוי. טז) כבי"ע אמר להם וכו' אמרו לו אין אנו יכולים לעבור וכו' נטל משה את מטחו והעמידו על
 הים ונעשה וכו' והוספתי כבספרים וע"פ הבי"י ובכ"י"א א"ל משה קומו עברו א"ל אין אנו יכולים עד שנעשה
 הים גזרים שנאמר וכו'. יז) כבי"י א"ל משה קומו וכו' כרלעיל ער שנעשה הים מיט נטל משה מטחו והטילו על הים ונעשה
 מיט וכו'. יח) כבי"ע בבא זו חסרה ובכ"י"א א"ל קומו עברו א"ל אין אנו יכולים לעבור עד שנעשה הים מרברות נטל משה מטחו
 והטילו על הים ונעשה מרברות שנאמר הוליכם בתהומות כסום כמדבר ע"פ והוספתי כבספרים ע"פ ההמשך וע"פ הבי"י.

הערות לנו"ב

ח) בכ"י"ד ויעל האיש אלקנה וכו' ותקניו ע"פ כ"י"ה
 והספרי שם ובכ"י"ה בכל הראיות המובאות מהמקרא
 דכתוב במקום שנאמר. ט) כ"ה בכ"י"ה ובכ"י"ה והנה איש
 אלהים כאו וע"ע בספרי ובכ"י"ע שם אות ח'. י) ע' בספרי
 שם ובקלוקט האויגו וילקוט שמואל רמ"ז צ"ו ע"ש וע"ע
 בסדר עולם פ"ב בענין אלקנה ומיכה ואמוץ.
 יא) ע' סדר עולם שם בסוף הפרק. יב) ע' בנ"י"ש עשר
 השמרות עשר הבטחות ואיל"יש להניה עשר שבועות
 (א אולי השמדות) עשר הבטחות ולא יכולתי למצוא מקור
 לדברים אלו. יג) ע' כמדבר רבה פ"ד אות ו' ובספרים
 שם וע"ע ב"ר י"ב אות ו' ושמות רבה פ"ל אות ג'
 ותנחומא בראשית. יד) בכ"י"ה נאמר כאן רבה ונאמר

פירורים נטל משה את המטה והכה על הים [ונעשה פירורים פירורים] (ש) שנאמר אתה פוררת בעון ים (שם ע"ד י"ג), אמר להם משה קומו עברו. אמרו [לו] לא נעבור עד שנעשה לפנינו סלעים סלעים נטל משה את המטה והכה על הים [ונעשה סלעים סלעים] שנאמר אתה שברת ראשי תנינים על המים (שם) [והיכן משברין ראשי תנינים] הוי אמר ראשי תנינים אין משתברין אלא על הסלעים כ), אמר להם משה קומו עברו. אמרו לו לא נעבור עד שנעשה לנו יבשה נטל משה את המטה והכה על הים [ונעשה יבשה] שנאמר הפך ים ליבשה (שם ט"ו ו) ואומר ובני ישראל הלכו ביבשה בתוך הים (שמות י"ד כ"ט כא), אמר להם משה קומו עברו. אמרו [לו] לא נעבור עד שנעשה לפנינו חומות נטל משה את המטה והכה על הים [ונעשה חומות] שנאמר והמים להם חומה מימנם ומשמאלם (שם שם כב), אמר להם משה קומו עברו. אמרו לו לא נעבור עד שנעשה נאדות נטל משה את המטה והכה על הים [ונעשה נאדות] שנאמר נצצו כמו נד נזלים (שם ט"ו ה) כג), ומים שבין הגזרים ירדה איש וליחכתן שנאמר כקדה איש המסית מים תבעה איש להודיע שבך לצורך (ישעיה ס"ד א') כד) והיו הנודות מושבין

[ירידה בענן שנאמר וירד ה' בענן] (שם ל"ד ה') (טו) ירדה בזקנים מנין וירדתי ודברתי עמך שם (במדבר י"א י"ו), ירדה בענן מנין וירד ה' בעמוד ענן (שם י"ב ה') (טז), ועל כולם אחת בקבלה לעתיד לבוא שנאמר הנה ה' יוצא ממקומו וירד ודרך על שמת ארץ (מיכה א' ג') ז); עשרה נקודות בתורה ישפוט ה' בניו ו'ב'נ'י'ך (בראשית ט"ו ה') הנקיד עליה שלא אמרה לו אלא כנגד הגר, א"ל'ה שרה אשתך (שם י"ח ט') יכול שלא היו יודעים בה הנקיד עליו שהיו יודעים בה אלא להפליג (בינתו) [מדעתו] של אברהם אבינו שהיו מלאכי השרת בשביל שלא יבטלו את מצות יח), ולא ידע ב'ש'כ'ב'ה ו'ב'ק'ו'מ'ה (שם י"ט ל"ה), בשכבה הרגיש אבל בקומה לא הרגיש הנקיד עליו שבשכבה לא הרגיש ובקומה הרגיש, והצעירה בשכבה ובקומה ידע (ש), ויפול על צוארו ו'י'ש'ק'ח'ו (שם ל"ג ד') נקוד יכול שהיתה נשיקה של אהבה כ), רבי שמעון בן אלעזר אומר והלא כל מעשיו של עשו בתחלה של שנאה הוי חוץ מזו שהיא של אהבה, לראות א'ת' צאן אביהם בשכם (שם ל"ו י"ב) יכול את צאן אביהם הוי מרעים באמת גדי רך ושוחטים אותו כא), כל פקודי הלויים אשר פקד משה ו'א'ר'ך (במדבר ג' ל"א) יכול שהיה אהרן עמם כשררה כב), או בדרך ר'ח'ו'ק'ה (שם ט"ו י') שהיה רחוקה ודאי הנקיד עליו שאינה אלא קרובה כג), ו'נ'ש'ם'ם' עד נוסח אשר על מידבא (שם כ"א ל') יכול שהגיעו עד מידבא הנקיד עליו שלא הגיעו עד מידבא כד), ועשרון ע'ש'ר'ו'ן (שם כ"ח ג') יכול שהוא מעון שני עשרונים על כל כבש וכבש הנקיד עליו שאינו מעון אלא אחד על כל כבש כז).

הערות לנ"ב

(ט) בכ"י א"ל משה וכו' אין אנו יכולין לעבור עד וכו' נטל משה מטהו והטילו על הים ונעשה פירורין פירורין וכו' והוספתי ע"פ החמשך וע"פ הכ"י ובכ"י מביא כל הפסוק ונסים היכן משברין ראשי תנינים הוי אומר על הסלעים והוא נתון שם בסגורים. כ) בכ"י א"ל קומו עברו א"ל אין אנו יכולים וכו' נטל משה מטהו והעמידו על הים ונעשה הים וכו' המים והיכן משברין ראשי תנינים הוי אומר על הסלעים ואומר אתה רצצת ראשי לותין תתננו כאכל לעם לציים ע"כ והוספתי והגהתי ע"פ הכ"י. כא) בכ"י א"ל משה וכו' א"ל אין אנו יכולים לעבור עד יבשה נטל משה מטהו והטילו על הים ונעשה יבשה שנאמר ובני ישראל וגו', כב) בכ"י א"ל משה וכו' א"ל אין אנו יכולים לעבור עד שנעשה הים חומות נטל משה מטהו והטילו על הים ונעשה חומות וכו' והוספתי ע"פ הכ"י. כג) בכ"י א"ל משה וכו' אמרו לו אין אנו יכולים לעבור עד שנעשה חומות נטל משה מטהו והטילו על הים ונעשה נאדות נאדות (מן נטל עד נארות הוא בכ"י על הגליון) ובעוקף הדברים ע'י מכלילת בשלח פ"ד כפסוק ואתה הרם את מטך ותחומא שם ומדרש תהלים קי"ד קל"ו ויבולטו בחקוק ובגויב פל"ח ובמפרשים קדמונים לאבות ובפירוש'י שם בחוספה בשם ר' משה ב"ר מתיחיה מוכתא כל פוסקא זאת מהארד"ן והיא מסכמת בתוכן הדברים עם נוסחת הכ"י ובסידורן עם נוסחת המפרים ע"ש, וע"ע במ"ע את ג' במכילתא שם שכתב והאמת שמנין עשרה לאו דוקא אלא כלומר הרבה נסים וע"ע בפרק ע"ש ע"ש כד) בכ"י וירדה איש מן השמים ולהטות וכו' ובספרים ומנין שבין הגזרים והגהתי ע"פ הכ"י וע'י נוסחת

הערות לנ"ב

להלן זעקת סדום וגו', (טו) הוספתי ע"פ הגו"ש וע"ע לקמן. טז) הגהתי מסבא והוא הירידה גבי מניעה דמשה ומרים ובכ"י וירד ה' בענן אבל הך הוא הירידה דבזקנים שבכר השבת ובגו"ש ירדה אחת באהל שנאמר וירד ה' באהל בעמוד ענן אבל לא מצאתי מקרא כזה. ובכ"י ירדה בסניו כשאמר לו אספה לי שבעים איש וגו' וירדתי ודברתי עמך שם ירדה דכתיב וירד ה' בענן וירדה באהל שנאמר וירד ה' באהל בעמוד ענן ע"כ. והוא קטוע ומשובש יז) בכ"י ועל כולם אחר בקבלה וכו' ובעוקף הדברים ע'י נ"יא פל"ד ובהערות שם אות ל"ב, יח) בגו"ש שהיו יודעים בה אלא להפליג 'מ'דע'תו של אברהם שהיו מלאכי השרת וכו' ואולי יש להשלים ולהגיה בשביל שלא יבטלו אותו ממצות הכנסת אורחים וע"י נ"יא פל"ד עצמן כאינן וירעין ואז יחשוב אברהם שהם אנשים ויכול לקיים בהם מצות הכנסת אורחים ובעוקף הדברים ע'י נ"יא פל"ד ובהערות שם. יט) בכ"י נקוד על בקומה לומר שבשכבה לא הרגיש ובקומה הרגיש והצעירה בשכבה ובקומה הרגיש ע"כ ובגו"ש נקוד בשכבה לא הרגיש ובקומה לא הרגיש ע"כ וע'י נ"יא ובהערות שם אות כ"ב, ונראה שבכ"י עירבוב נוסחאות יש כאן, כ) בל"ם איהו קישור כאן וכן לקמן בכמה בבות

ויש להשלימה ע"פ נ"יא שם וע"ע בהערות שם אות כ"ג, וע"ע בגו"ש. כא) אולי יש להגיה עמס במספר וע'י נ"יא ובהערות שם לאכול ולהתפתות וע'י בגו"א שם ובהערות אות כ"ד וע"ע בגו"ש. כב) אולי יש להגיה עמס במספר וע'י נ"יא ובהערות שם אות כ"ה וע"ע בגו"ש. כג) ע'י נ"יא שם, כד) בכ"י הונקד עליו שלא הגיעו עד מידבא לכך נקוד עליו עד ולא עד בכלל ע"כ וע'י בגו"א ובהערות שם אות כ"ז, כה) ע'י בגו"א ובהערות אות כ"ח וצ"ע.

הנסתרות לה' אלהינו וה'נצ'ל'ת לנו ולבנינו עד עולם (דברים כ"ט כ"ח) והלא אינו נקוד אלא עד (הא) [העיינן] יכול שהן גלויין לנו בעולם הזה ובעולם הבא אינן גלויין לנו (שנאמר) [ת"ל] הנסתרות לה' אלהינו והנגלות לנו ולבנינו לפי שבעולם הזה אינן גלויין לנו אבל גלויים לנו לעתיד לבוא (כז). וכה"א ויהונתן בן גרשום בן מנשה (שופטים י"ח ל') וכי בן מנשה היה והלא בן משה היה אלא לפי שעשה כמעשהו של מנשה לפיכך נתלה כמו מנשה (כז). אמר רבי שמעון בן אלעזר עתידה היא הגון הזאת ליעקר ממקומה לעתיד לבוא (כח). ולמה נקוד על כל האותיות הללו אלא כך אמר עזרא אם יבוא אליהו ויאמר [למה] כתבתה אומר אני לו כבר נקדתי עליהם ואם יאמר (לו) [לז] יפה כתבתה אותה הריני מסלק נקודותיהן מעליהן כ"ט ;

עשר תולדות בתורה אלה תולדות השמים והארץ (בראשית ב' ד'). אלה תולדות נח (ש"ו ט'). אלה תולדות שם (שם י"א י'). (אלה) [ואלה] תולדות תרח (שם י"א כ"ז). (אלה) [ואלה] תולדות עשו (שם ל"ו א'). (אלה) [ואלה] תולדות אהרן ומשה (במדבר ג' א' ל) ;

שמן ודבש לתוך פיהן של תינוקות והן זונקין מהן שנאמר ויניקוהו דבש מסלע (דברים ל"ב י"ג). ויש אומרים היה יוצא להם מים חיים מן הים ושותין בתוך הגזרים לפי שמימי הים מלוחים הן שנאמר נזולים. ואין נזולים אלא מתוקים שנאמר באר מים חיים ונזולים מן לבנון (שיר השירים ד' ט"ו) כה) וענני כבוד למעלה מהם שלא ישלום כהן השמש ועברו ישראל כז כדי שלא יצטערו (כז). רבי אליעזר אומר תהום כפה עליהם מלמעלה ועברו בו ישראל כדי שלא יצטערו. רבי אליעזר ורבי שמעון אומרין מים העליונים והתחתונים היו מנערין את המצריים שנאמר וינער ה' את מצרים בתוך הים (שמות י"ד כ"ז) (כז) ;

פרק לד

עשרה נסיונות ניסו אבותינו להקדוש ברוך הוא במדבר א) ואלו הן. במדבר. בערכה. מול סוף. בין פארן. ובין תפל. ולבן. וחצרות. ודי זהב (דברים א' א' ב). במדבר שעשו את העגל שנאמר יעשו עגל כחורב (תהלים ק"ו י"ט ג). בערכה על הים שנאמר ויצמא שם העם למים (שמות י"ז ג' ד). ו"א זה פסלו של מיכה ה). מול סוף על שהמרו על ים סוף. רבי יהודה אומר המרו על הים המרו בתוך הים שנאמר וימרו על ים

פרק לה עשר נסיונות ניסו אבותינו להקדוש ברוך הוא במדבר שנאמר וינסו אותי זה עשר פעמים (במדבר י"ד כ"ב) מה ת"ל זה אלא זה האחרון קשה מכולם היה. רבי יהודה אומר אחת עשרה הוא א). רבי אלעזר בן יהודה אומר אמר הקב"ה אילו עשו ישראל תשובה לפני הייתי מוחל להם על עשרה נסיונות. ואלו הן הראשון במאז שנאמר ומאז באתי אל פרעה (שמות ח' כ"ג). ואחד על הים שנאמר וימרו על ים בים סוף (תהלים ק"ו ז'). רבי יהודה אומר אחד על הים ואחד בים סוף ואחד ברפידים שנאמר מה תריבון עמדי (ומה) [מה] תנסון את ה' (שמות י"ז ב'). ואחד במרה שנאמר שם שם לו חק ומשפט [וגו'] (שם שם כ"ה). ואחד בשליו שנאמר מי יתן מותנו ביד ה' (אחד במצרים) [בארץ מצרים] (שם ט"ז ג') (ב) ואחד במן שנאמר ונפשנו קצה בלחם הקלוקל (במדבר י"א ה'). ואחד בתבערה ואחד במסה ואחד בקברות

תולדות ישמעאל (שם כ"ה י"ג). (אלה) [ואלה] תולדות עשו (שם ל"ו א'). (אלה) [ואלה] תולדות אהרן ומשה (במדבר ג' א' ל) ;

הערות לנ"א

הגרי"א וע"ע תומ"י (כה) בכ"י גרות של שמן ודבש ירדו לתוך פיהם של תינוקות והיו זונקין שנאמר וכי וי"א מים היו נובעים להם מן הים ושותין מפני שזימיתם מלוחין הן ובתומ"י כ"א חבקייע להם וכי' (כי) מכולתא ותחומא שם ומדרש תהלים שם ובספר"א פ' מ"ב. מן וענני עד שלא יצטערו ליתא בכ"י. (כז) בכ"י ר"א ב"ר יעקב אומר תהום קפה (ובכ"י א' להם) למעלה ועברו בכ"י כדי שלא יצטערו וכי' ועי' מדרש תהלים שם ומכולתא ותחומא שם ובספוק קפאו תהומות.

פ"ד א) עי' אבות פ"ה מ"ד ועפ"י וע"פ נ"ב ריש פל"ח הגהתי. ובספרים עשרה נסיונות ניסו אבותינו את אבותינו ובכולן לא נמצאו שלימים. ובכ"י עשרה נסים נעשו לאבותינו במצרים ועשרה על הים עשר מכות הביא הקב"ה על המצרים במצרים ועשר על הים עשר נסיונות ניסו אבותינו להקב"ה במדבר ובכלם לא נמצאו שלימים ובכ"י עשרה נסים וכי' בכ"י עי' עשר נסיונות נתנסו אבותינו לפני הקב"ה ובכולן נמצאו שלימים. רברים היו כאן והסופרים כתבו אגב ששט"א. (ב) בכ"י אלו הן וכי' ובעיקר הרברים עי' ספרי דברים פ"א ערכן ט"ז ע"ב מדרש תהלים צ"ח וילקוט שם ובדברים ולעיל פ"ט וע"ע תרגום יונתן בספוק זה ובקדמוני המפרשים למשנה זאת. (ג) בספרים עשו להם עגל מסכה ובכ"י במדבר שעשו העגל שנאמר ויעשו עגל במדבר ובל"ם צ"ל ע"ש עגל בחורב וכמו שהגהתי בפנים ועי' מדרש תהלים ק"ו וע"ע במדבר כ"א א' בתרגום יונתן שם והגרי"א הגיה לפי הספרי וא"י. (ד) עי' מפרשים ומגרי"א הגיה בערכה מה שעשו במרה וכי' וצ"ע. (ה) כל וי"א זה ליתא בכ"י ועי' הגרי"א ובעיקר הרברים עי' סנהדרין ק"ג ושמות רבה פ' כ"ד ס"א ובכ"י.

הערות לנ"ב

(כז) עי' נ"א ובחדוגמאות הרמוזות שם באות כ' ולא מצאתי כענין זה ור"ל עי' ולא עד בכלל. (כז) בכ"י נתלה הנזין של מנשה. (כח) עי' נ"א ובהערות שם אות י"ז ואוקי חסר כאן הענין דשני סימנים (כלומר כ"י גונקין) ועלה קאי שיעקרו הנזינן וזה הוא גלויים לעתיד לבא וצ"ע. (כט) הגהתי מסברא ועי' בכ"י ובהערות שם אות כ"ט. (ל) אינם בכאן רק ח' ועי' לעיל אות י"ג.

פ"ד א) עי' אבות פ"ה מ"ד ובכ"י פל"ד ובחדוגמאות הרמוזות שם באות כ' ולא ימצא בהן כעין דברי ר' יהודה ואפשר דנשתרבכו מדברי ר' יהודה לקמן דמוכ"י על הים ועי' בראב"ע בסדר י"ד כ"ב וצ"ע. (ב) הגהתי מסברא וכמו שהוא במקרא שם.

ואנו למדין מכאן שבלבול ועירובב

ביום סוף (תהלים ק"ו ז) 1. בין פארן במרגלים [שנאמר] וישלח אותם [משה] ממדבר פארן (במדבר י"ג ז) 2. ובין תופל אלו דברי תפלות שתפלו על המן ח. ולכן זה מחלוקתו של קרח ט. והצירות על השלוי הרי שבעה י. ובמקום אחר הוא אומר ובתבערה ובמסה ובקברות התאוה (דברים ט' כ"ג). ודי זהב אמר להם אהרן דייכם חטא זהב שהבאתם לעגל יא. רבי אליעזר בן יעקב אומר די הוא עון זה שילקו בו ישראל מכאן ועד שיחיו המתים יב):

עשרה שמות של שבח נקרא הקדוש ברוך הוא אלו הן. שם אלוף דלית. יי"ד ה"א וא"ו ה"א. אלהים. אלוה. אלהיך. אלהיכם. א"ל. אהיה. שד"י. צבאות יג). אמר רבי יוסי חלוק אני על צבאות שנאמר ופקדו שרי צבאות בראש העם (שם כ"ט ט) ד):

עשרה שמות של גנאי נקראת ע"ז אלו הן. שקוצים. גילולים. מסכות. פסילים. אשרים. חמנים. עצבים. און. ותרפים טו):

שני סמניות אמורות בתורה בפרשה קטנה ואיו היא פרשה קטנה ויהי בנסוע הארון ואמר משה ובנוחה יאמר (במדבר י' ל"ה טו). רבן ישמעון בן גמליאל אומר עתידה פרשה זו שתעקר ממקומה ותכתב במקום אחר טז):

כיוצא בו ויהונתן בן גרשום בן מנשה (שופטים י"ח ל') ז) וכי בן מנשה היה והלא בן משה היה אלא לפי שלא נדמו מעשיו למשה אביו לפיכך תולין במנשה יח). כיוצא בו אלה

התאוה שנאמר ובתבערה ובמסה ובקברות התאוה וגו' (דברים ט' כ"ג). ואחד במדבר פארן שמרגלים את הארץ ג):

וכנגדם עשה להם הקב"ה עשרה נסים על חו"ס ד). עשאו חומות חומות. אין חומה שאין בה מגדל. אין מגדל שאין בה שומר. שהיו מלאכי השרת משמרים את ישראל בשביל שלא יזקו. אמר להם משה בואו ועבורו.

אמרו לו היאך אנו יכולים לעבור בין החומות האלו שנאמר והמים להם חומה מימינם ומשמאלם (שמות י"ד כ"ט). הקף לבו של ים ועלה הים והיה ממלא את כל גדותיו בשם שלכות בני אדם צף שתי ידות מלמעלה

ואחד מלמטה כן הקיפה לבו של ים ועלה הים והיה ממלא את כל גדותיו ח). עשאו כמין (כפוס) [כפיין] ו) שנאמר נקבת במטוי ראש פרזיו (הבקק ג' י"ד). אמר להם משה

בואו ועבורו. אמרו לו כשהיו המים מלמטה ואויר מלמעלה לא היינו יכולים לעבור ועכשיו שהמים מלמעלה ואויר מלמטה על אחת כמה וכמה ז). עשאו כמין פלמיות שנאמר ראש פרזיו אין פרזיו אלא פלמיות שנאמר פרזות תשב ירושלים (זכריה ב' ח).

הערות לנו"ב

ג) ע"י בנו"א ובהערות לכל פיסקא זו ובכל הדוגמאות הרמוזות שם אין גם אחת מסכמת עם הדברים כאן וגם כל סידור הדברים הוא יז ומסורם מאד ובמגן אבות במשנה שם כתב וכן שנו שם (באדר"ג) ועל כולן הוכיח משה שנאמר אלה הדברים אשר דבר משה אל כל ישראל במדבר זה מעשה העגל בערבה על המים זה פסל מיכה שעבר בים שנאמר ועבר בים צרה. בין פארן מרגלים ובין תופל דברים שנתפלו על המן ולכן זה מחלוקתו של קרח שהוא אומר באותו פרק והנה פרט משה אהרן והצירות על העריות בוכה למשפחותיו על עסקי משפחותיו ובתבערה ובמסה ובקברות התאוה הרי כאן עשרה ע"ב. ד) אין ספק שכל פיסקא זו אין מקומה כאן וע"י נו"א פל"ג ובהערות שם אות ז. ה) ע"י נו"א שם ובהערות שם אות כ"ג. והדברים כאן מסכימים עם מדרש תהלים קי"ד אלא שמה מדולדלים קצת וע"י מביילתא בשלח פסוק בלב ים. ו) הגתה ע"פ מדרש תהלים. ז) ע"י מדרש תהלים ובבאר הרא"מ שם ורחוק.

הערות לנו"א

ו) בכ"י מול סוף לשום מה שעשו על ים סוף (בכ"י שעשו על הים) ר"י אומר אף על הים המרו שנאמר וימרו על ים בים סוף וע"י עריכו וספרי שם ז) מן שנאמר עד פארן ליתא בכ"י והוספתי בספרים ע"פ ההמשך ומסברא. ח) בכ"י ובין תפל אלו תפילין שתפלו על המן ובכ"י ובין תפל שתפלו וכ"י. וע"י בספרי וכ"י. ט) ע"י הגר"א דמגה ובין תופל שתפלו על השלוי ראשון ולכן במן ובפירוש אבות כ"י נמצאתי שכתב בפירוש בבא זאת לפי שבאותו פרק פרה מקלו של אהרן וע"י בתומי ובמפרשים וצ"ע. י) בנו"א שבתומי ובכ"י והצירות זה עריות וגם זה קשה ובפירוש אבות כ"י מפרש לפי שנאמר וישמע את העם בוכה למשפחותיו. וע"י בתרגום יונתן למקרא זה והוא מסכים עם נוסחת הספרים. יא) בכ"י דייכם חטא זהב וכ"י. ובכ"י מן דייכם עד לעגל ליתא וע"י פרק א' דשקלים הלכה א'. יב) כן הוא בכ"י ובספרים די הוא עון זה של קו ישראל וכ"י וע"י סנהדרין ק"ב ע"ב וירושלמי תענית פ"ד ה"ח. וע"י מפרשים שנתדלו לבין פה מספר העשר ולא נתישבה דעתו בדבריהם וכבר כתב המאורי על פיסקא זו ואף באבות דר"ג נתבלבלו הדברים וע"י נ"ב פליח בהערה ג' שם. יג) בספרים וי"ד ה"ה והגתה ע"פ כ"י ע"ש ועד אל אלוה אלהים אלהיך אלהיכם יה שדי צבאות ובכ"י יוד די אל וכ"י בכ"י ע"י אלהים אלהים אלהיהם יה וכ"י וע"י שבעות ל"ה ע"א וירושלמי מגילה ע"ה ע"ד ובבילתא דמשפטים מסכת דכספא פ' ב' נמי לתקן הכל ע"פ נ"ב פליח הקרובה לסיגון המביילתא ע"ש. יד) הצגתי נוסחת הכ"י והנ"א שבתומי" ובספרים אמר ר' יוסי חלקנו על זכו ונוסחתנו קרובה יותר לנוסחת הירושלמי והנמי" סופרים ע"ש. טו) בספרים עשרה שמות נקראו לאלילים שם גנאי והצגתי נוסחת הכ"י ובספרים ישנים עשר שמות נקראו ע"ד שם גנאי ועתומי" ובכ"י עוד שקוצים גלולים אלילים מסכת פסילים אשרים המנים און ותרפים (בכ"י עול תרפים) ובנ"א שבתומי" מלאים ותרפים ולא אתפירוש לו. וע"י ת"י ריש פ' קרושים ובמסורת התלמוד שם אות ל' ובמביילתא במשפטים שם ובכ"י שם אות קל"ה ע"ש וע"י נ"ב פליח בספרים ישנים והנה ע"י נ"א שבתומי" ראייה היתה פרשה זו וכ"י וא"י וע"י שבת קמ"ז ע"ב ספרי בהעלותך פ"ד ובילקוט בפסוק זה ובס"פ פ"ו וע"י בספר מנחת ש על פ"ד ש"ה. ז) ואני חושש שהיו כמאן מנויים כל חמ"ג נונן המנוצח שהוקיר המנחת ש שם והביאם כאן תחת מספר רש"י לפי שאין דרכו לרייק בין ט' לעשר ופיסקא זאת שלפנינו היא רק שיוור קמן מהמאמר הזה. יח) בכ"י כל פיסקא זאת ליתא ובכ"י מן ויהונתן עד תולין במנשה ליתא. וע"י ב"ב קיש ע"ב וירושלמי ברכות פ"ט ושיר

שני בני היצהר העומדים על אדון כל הארץ (זכריה ד' י"ד) זה אהרן ומשיח ואיני יודע איזה מהן חביב כשהוא אומר נשבע ה' ולא ינחם אתה כהן לעולם [על דברתי מלכי צדק] (תהלים ק"ה ה') הוי יודע שמלך המשיח חביב יותר מכהן צדק (ש). הרי הוא אומר יכרסמנה חזיר מיער (שם פ' י"ד), יכרסמנה חזיר מיאור כתיב, יכרסמנה חזיר מיער (זו מלכות רומי), שבזמן שאין ישראל עושין רצונו של אומות העולם דומות עליהם כחזיר מיער, מה חזיר מיער הורג נפשות ומזיק את הבריות ומלקה בני אדם כך כל זמן שאין ישראל עושים רצונו של מקום אומות העולם הורגין בהם ומזיקין בהם ומלקין אותן, וכל זמן שישראל עושים רצונו של מקום אין אומות העולם מושלחין בהן כחזיר של יאור מה חזיר של יאור אינו הורג נפשות ואינו מזיק לבריות כך כל זמן שישראל עושין רצונו אין אומה ולשון הורגין בהן ומזיקין בהן ולא מלקין אותן לכך נכתב חזיר מיאור (ש) :

עשר נקודות בתורה אלו הן, ישפוט ה' ביני וביניך

הוציא להם מתוקים מתוך מלחום והיו ישראל שותין מהן שנאמר ויוציא נזילים מסלע ויורד כנהרות מים (תהלים ע"ח ט"ו), עשאו כמיט שנאמר דרכת כים סוסך חומר מים רבים (חבקוק ג' ט"ו), ולהלן הוא אומר ויצב מים כנר נד (תהלים ע"ח ט"ז) כנר (שתבתם) [שנתון] בין שתי הצרות ח', עשאו ערמות שנאמר וכרוח אפך נערמו מים (שמות ט"ז ח'), עשאו פרודות שנאמר אתה פוררת בעוזך ים (תהלים ע"ד י"ג), עשאו בקעה והעלה עשבים והיו ישראל ובהמתן אוכלים ורועים בהם שנאמר ככהמה בבקעה תרד (ישעיה ס"ג י"ד) ט; עשרה שמות נקראו לשבחו של הקדוש ברוך הוא י' ואלו הן, אל שהוא מלך, אדון שהוא מרי כולה יא, אלהים שהוא

בראשית ט"ז ה') נקוד על י' שבבניך מלמד שלא אמרה לו אלא על הגר, ויש אומרים על המטילין מריבה ביני וביניך כ), [כיוצא בו] ויאמרו אליו איה ישרה (שם י"ח ט') נקוד על א"י [שבאלו מלמד] שיודעין בה ומבקרין אחריה כא), [כיוצא בו ולא ידע] כשכבה ובקרימה (שם י"ט ל"ג) נקוד על ו'יו שבקומה הראשון מלמד שלא הרגיש אלא בעמידתה של צעירה כב), כיוצא בו וירץ עשו לקראתו ויחבקו ויפול על צוארו וישקרו (שם ל"ג ד') כולו נקוד מלמד שלא נשקו באמת, רבי שמעון בן אלעזר אומר נשיקה זו של אמת וכולן אינן לאמת כג), כיוצא בו וילכו אחיו לרעות א"ת צאן אביהם בשכם (שם ל"ז י"ב) נקוד על א"ת מלמד שלא לרעות הצאן הלכו אלא לאכול ולשתות ולהתפתות כד), כיוצא בו כל פקודי הלוים אשר פקד משה ואהרן (במדבר ג' ל"ט) נקוד על אהרן למה מלמד שלא היה אהרן מן המנין כה), כיוצא בו או בדרך החיקה (שם ט' י') נקוד על ה' שבחוקה מלמד שלא היתה דרך רחוקה אלא מן אסקופת עזרה ולחזין כו),

הערות לנו"א

השירים רבה פ"ב ס"ה ובענין המשך דרשה זו כאן ע' נו"ב פל"ז. (ש) בכ"ע כיוצא בו וכו' על דברתי מלכי צדק הרי שמלך המשיח וכו', ובכ"י א במקום אחר כיוצא בו שנאמר אלה שני וכו' בכ"ע ועי' תוי"ט פ' צו פרק י"ח על פסוק זאת מושחת וגו' ואיתא התם רבי יהודה אומר יכול יהו אהרן ובניו צריכים לשמן המשיחה לע תיר ל ב א ת"ל זאת מושחת וגו' הא מה אני מקיים אלה שני בני היצהר וגו' זה אהרן וע"ע במדבר רבה פ"ח ס"ז ופסיקתא רבתא ל' ע"א ואולי מושים נקודה זאת דלעתיך ל"א נקט להך פסקא הכא וע"ע סנהדרין ניד ע"ב וש"ר פט"ו רמירדש באופן אחר וע"ע מפרשים וצ"ע, (ט) בכ"י יכרסמנה חזיר מיער וזו שדו"רענה יכרסמנה וכו' אומות העולם דומות כחזיר מיער מה חזיר מיער הורג נפשות ומזיק את הבריות ומלקה את בני אדם (ד' מלות אלו ליתא בכ"י) כך כל זמן שאין ישראל עושין רצונו של מקום אומות העולם הורגין בהן ומזיקין בהם ומלקין אותם (בכ"י ומלקין אותם ליתא) לכך נאמר יכרסמנה חזיר מיער ע"ב והשאר ליתא והוספתי ע"פ הכ"י וכן הגהתי ומזיק את הבריות במקום הבהמות או"ה הורגין בהם ומזיקין בהם ומלקין אותן ומלקין אותם והגהתי זה ע"פ ההמשך וע"פ הכ"י, ובעיקר הדברים עי' שיר השירים רבה פ"ג ס"ד וע"ע במדרש תהלים פ' ויבקוט שם ועיקר הדרשה היא שהענין במלת מיער היא עי' תלויה ולהכי נקט לה הכא, (ב) כל ו'א' זה ליתא בכ"י וענין אודות כל פסקא זו ספרי במדבר פ"י ס"ז במדבר רבה פ"ג ס"ג ומס' סופרים פ"ו ולקוט בהעלותך רמז תשכ"ב ומדרש משילי (דפוס ת"ר מ"ה) בפסוק בשפתיו יבכר שונא וגו"ב פל"ז ובערך ערך נקד, (כא) בכ"י שהיו יודעין וכו', והוספתי ע"פ הכ"י וע"פ ההמשך ועי' במקומות הנ"ל וע"ע כי"מ כ"ז ע"א וביד פ' מ"ח ובפירוש"י שם בפסוק זה, (כב) בכ"ע כיוצא בו וכו' נקוד על וא"ו שבאמצע ובקונה מלמד שלא הרגיש בה בעמידתה של צעירה, ובכ"י א נקוד על וא"ו של באמצע ובקומה של כבירה מלמד שלא הרגיש בעמידתה של צעירה, ובפירוש הוא נקוד על בשכבה ובקומה נקוד וכו' והגהתי והוספתי ע"פ הכ"י וע"פ ההמשך ועי' במקומות הנ"ל וע"ע נזיר כ"ג ע"ב ובמפרשים ובני"ש שם ובי"ד ג"א ס"ח וע"ע בערך ערך וא"ו וסוף המאמר הוא קשה עד מאד ועי' הגר"א שכתבה שהרגיש בעמידתה של צעירה וצ"ע, (כג) בכ"ע נקוד על ישקתי מלמד שלא נשקו אמת אמר רשב"א זו נשיקה באמת ולכלם אין אמת, ובכ"י א"י"א זו נשיקה לאמת ולכלם אין לאמת וע"ע בנ"א שבתומי ועי' שבתומי הנ"ל וע"ע כ"ד פ' ע"ח ס"ט ובני"ש ובספרי איתא רשב"י אומר וע"ע בשיר השירים רבה פ"ז ס"ד, (כד) בכ"ע למה נקוד וכו' מלמד שלא הלכו לרעות אלא וכו' ובכ"י א למה נקוד על ע"ן שלא וכו' ועי' במקומות הנ"ל ועי' ע"ן כ"ד פ' ס"ד ס"ג, (כה) בכ"י כיוצא בו אלה פקודי הלוים וגו' למה נקוד על וא"ו של אהרן מלמד וכו' ועי' תומ"י ועי' במקומות הנ"ל וע"ע בבכורות ד' ע"א והנה מספרי ומגמרא שם משמע שכל התיבה נקודה וברבה שם מוכח כנוסחת הכ"י וע"ע בחירושי הר"ש"ש שם אות כ"ג, (כו) בכ"ע כיוצא בו וכו' למה

הערות לנו"ב

ח) עי' במדרש תהלים וגם שם הרברים משובשים ואולי יש להגיה עשאו כמו נד שנאמר נצבו כמו נד נזילים ולהלן הוא אומר וכו' כנר של תבן שהוא תבן כ"י שתי ערימות וצ"ע, ט) עי' לעיל סוף פל"ז ובהערה ח' שם, י) בכ"י של מקום, יא) בכ"י מאוי כולא,

כיוצא בו ונשים עד נוסח אשר עד מירבא (שם כ"א ל) נקוד על ר"ש שבאש"ד למה מלמד שהחריבו האומות ולא החריבו המדינות בו). [כיוצא בו] ועשרון עשרון (שם כ"ט ט"ו) של יום טוב הראשון של חג הסוכות נקוד עשרון כיו"ד למה מלמד שלא הוא שם אלא עשרון אחד (ח). כיוצא בו הנסתרות לה' אלהינו והנגלות לג' ולבנינו (דברים כ"ט כ"ח). נקוד על לג' ולבנינו ועל ע' שבעד למה אלא כך אמר עזרא אם יבא אליהו ויאמר לי מפני מה כתבת כך אומר אני לו כבר נקדתי עליהן ואם אומר לי יפה כתבת אעבור נקודה מעליהן (ט):

אחת עשרה היא כתיב ביו"ד בתורה (ל). הראשון הוא ומלך בלע ה"א צוער (בראשית י"ד ב'). הלא הוא אמר לי אחותי הוא וה"א גם הוא אמרה אחי הוא (שם כ' ה') הוא מוצאת וה"א שלחה אל חמיה לאמר (שם ל"ח כ"ה). וכי ימות מן ההמה אשר ה"א לכם לאכלה (ויקרא י"א ל"ט). וה"א הפכה שער לבי (שם י"ג ט'). ואם ראנה הכהן [וגו'] וה"א כהה (שם כ"א). וה"א תראה את ערותו (שם כ' י"ז). את אביה ה"א מחללת (שם כ"א ט'). בקנאות ונסתרה והיא נטמאה [וגו'] וה"א לא נתפשה (במדבר ה' י"ג) או עבר עליו רוח קנאה וקנא את אשתו וה"א לא נטמאה (שם ש"ד לא):

דיין, ה' שהוא רחמן יב). אחיה אשר אחיה. אחיה [לגאולה] לשעבר. אשר אחיה לגאולה לעתיד (ג). חנון שהוא נותן מתנות חנם. אך אפים שהוא מאריך (פנים) [אפים] עם הרשעים. [ורב חסד שהוא מרבה נמילות חסד עם כל באי עולם יד]. שדי שדיין לעולם שהוא מלך (עולם) [עליו]. ד"א שדי כשברא המקום את העולם הולך ומהלך עד שנאמר לו די. לכך נקרא אל שדי טו). צבאות שהוא צבא על כל צבאיו. [צבאות] שהכל צבויים. צבאות שכל המצות בו טו):

עשרה שמות נקראו גלולים אחרים באחרונה נעשו בימי אנוש וכן הוא אומר חדשים מקרב כמו לא שערות אבותיכם (דברים ל"ב י"ז) עליהם כדרך שעמדו על הר סיני שנאמר ורוח על פני יחלוף וכו' יעמוד ולא אכיר מראשו תמונה לנגד עיני דממה וקול אשמע (איוב ד' טו וט"ז י"ז). גלולים שהם עומדים כגלולים יח). חמנים שהם עומדים בחמה. אשרים שהם מתאשרים לעובדיהם יט). פסילים

שהם פוסלים את עובדיהם. אלילים שהם מביאים אליא וכבא לעובדיהם כ). חללים שהם חלולים כא). פרקים שהם מתפרקים כב). תרפים שהם (מתרפאים) [מתרפים] כג). מצות שמעצבים אותם מצבה כד). מסכה שמסכיין אותה: עשרה דברים שקולים כנגד כל (חבירות) [עבירות] שבתורה. שבע. ותפלין. וציצית. שבת. ועבודה. ומילה. מעשרות. דין. וצדקה. ורחוק עבודה זרה כה):

י"א יודות שבתורה. (מלך) [ומלך] בלע היא צוער (בראשית י"ד ב'). הלא הוא אמר לי אחותי היא והיא גם היא אמרה אחי הוא (שם כ' ה'). היא מוצאת והיא שלחה אל חמיה (שם ל"ח כ"ה). וכי ימות מן ההמה אשר היא

הערות לג'א

נקוד על ה"א שברחוקה מלמד שלא דרך רחוקה ממש אלא וכו'. ובכ"א נקוד על ח' ללמד וכו' ועי' במקומות הנ"ל ועי' בפסחים צ"ג ע"ב ובירושלמי שם פ"ט ה"ד וברבה שם הוא בככ"א ועי' בירי משה שם ועי' במנחת ש"י. (ז) בכ"ע נקוד על ריש של אשר מלמד שהראיבו האומות ולא החריבו המדינות. ובכ"א נקוד על ד' שבעד מלמד שהחריבו האומות וכו' וכן הוא ג"כ בנו"א שבתומ"י וקיימתו גרסא זו ובספרים הוא שלא החריבו האומות אלא המדינות ועי' ברבה שם ועי' במפרשים ובנוסחת הגר"א ובמדרש הגדול כ"י פ' הוקת מוצאתי מלמד ששיירו מוקצת ולא החריבו הכל וקרב לזה הוא במדרש מושלי ועי' בנו"ב שם. (ח) כ"ג כיוצא בו עשרון עשרון לכבש האחד נקוד על עשרון אחד של י"ט של פסה מלמד שלא היה שם אלא עשרון אחד בלבד ועי' במקומות הנ"ל ועי' בע"פ מנחות פ"ז ע"ב והמפרשים פירשו זה ע"פ דברי ר' יוסי שם ועי' ע"פ תומ"י כאן ובמ"ע בספרי שם אות נ"ד ובמנחת ש"י בפסוק זה והוספתי בפנים ע"פ התמיה וע"פ הכ"י. (ט) בכ"י למה נקוד וכו' של עד וכו' אליהו ויאמר מפני מה כתבת אותה אומר לו אני כבר וכו' כתבת (בבאן בכ"ע מלת שאינה יכולה להקראות ובכ"א אסלק נקדיהן) לי נקדיהם מעליהם ועי' במקומות הנ"ל ועי' סנהדרין מ"ג ע"א והנה אין ספק שאינה קשועא יש כאן ויש להשלימה ע"פ התומ"י כפנים ובכ"ע י"א היא בתורה דכתיב יוד ובכ"א מלת יוד ה"א. היא מוצאת והיא שלחה (בכ"א עור אל חמיה לאמר). וכי ימות מן ההמה אשר היא לכם (בכ"א עור לאכלה). היא הפכה והיא כהה. והיא תראה את ערותה. היא מחללת. בקנאות ונסתרה והיא

הערות לג'ב

(ז) בכ"ה אלוה שהוא וכו'. (ג) כן הוא בכ"ה ובכ"ש ובכ"ד אשר אחיה לשעבר לגאולה לעתיד. (ד) בכ"ה שהוא מרבה ג"ה בעולם. (טו) בכ"ה ד"א שברא את העולם הולך ומהלך עד שנאמר לו די ועי' חגיגה י"ב ע"א בכ"ד פ"ה ס"ח ובכ"ש. (טז) אולי יש להגיה שהכל צבויים לו ובכ"ש שכל צבוינות שלו שכל המצות וכו' ועי' שיר השירים רבה פ"ב ס"ז. ובעיקר הדברים עי' ג"א פל"ד ובהערות אות י"ד שם ונוסחא זו מסכמת ביותר עם המכילתא הרמוזה שם. (יז) עי' מכילתא ותרנו בפסוק אלהים אחרים וספרי דברים פ"י מ"ג ובמ"ע שם ופ"י ש"ח ובמ"ע שם ופ"י ש"ח ובמ"ע שם ופ"י ש"ח ובמ"ע שם אות כ"ד. התפורה של אחרים פה מסכים עם דברי רבי ואולי יש להשלים ולהגיה ד"א לא שעמדו לא שענו אליהם ולא נתיראו מהם כדרך שעמדו וכו' ובכ"א ובכ"ש ופ"י ח"א בספרי שם ועי'. יח) בכ"ה כגלולים ודומן. (יט) עי' ג"א שם ובהערות אות ט"ז ובפרט בהתורות כהנים הרמוז שם ואולי יש להגיה מותאשרים מעובדיהם שולוא הם היו נופלין לארץ ועי' בראשית בתומ"י שם. כ) בכ"ה (ובכ"א. כא) אולי יש להגיה כאן ד"א אלילים שהם חלולים ועי' ת"כ שם. (כב) אולי יש להגיה עצבים שהם נעשים פרקים וכתיב שם. (כג) בתומ"י תרפום שהם מרקיבים. (כד) בכ"ה שמציבים אותה ומלת מצבה ליתא. (כה) עי' פסיקתא רבתי כ"ש ע"ב דאיתא התם ו' מצות

[עשרה דברים נאמרו בירושלים] א) אין ירושלים מטמאה בנגעים ר). ואין נידונית בעיר הנדחת ה). ואין מציאין בה זיוון וגזוזטראות וצינורות לר"ה מפני אהל טומאת המת ז). ואין מלינין בה את המת י). ואין מעבירין בתוכה עצמות אדם ח). ואין עושין בה מקום לגר תושב ט). ואין מקיימין בה קברות חוץ מקברי בית דוד וחולדה הנבואה

שהיו שם מימות נביאים הראשונים. וכשפינו את הקברות מפני מה לא פיגום אמרו מחילה היתה שם שהיתה מוציאה הטומאה לנחל קרון ו). ואין נוטעים בה נמיעות. ואין עושין בה גנות ופרדסין חוץ מגנות ורדים שהיו שם מימות נביאים הראשונים יא). ואין מגדלין בה אוויון ותרנגולין. ואין צ"ל חזירים יב). אין מקיימין בה אשפות מפני הטומאה יג). ואין מקיימין בה סורר ומורה דברי רבי נתן שנאמר ותפשו בו אביו ואמו והוציאו אותו אל זקני עירו ואל שער מקומו (דברים כ"א י"ט) אין זה עירו ואין זה מקומו יד). אין מוכרין בה בתים אלא מן הקרקעות ולמעלה טו). ואין הבית צמיתות בה לאחר י"ב חודש. ואין לוקחין בה שכר ממות. רבי יהודה אומר אף לא שכר ממות מוצעות. לא היו לוקחים בה עורות קדשים. מה היו עושים מהם רשב"ג אומר נתנין אותם לבעלי אושפיזין. אכסניין היו שרויין מכפנים ובעלי אושפיזין מכחין. אכסניין מערימין ונטולים כבשי מצרים שעורותיהן יפין כארבע ובחמש סלעים ובהם היו אנשי ירושלים משתכרין טז):

כתוב אחד אומר באחד שבטך (דברים י"ב י"ד). וכתוב אחד אומר מכל שבטיכם (שם שם ה'). באחד שבטך זו שבט יהודה ובנימין. מכל שבטיכם זו ירושלים שכל ישראל שותפין בה יז). מה היה בחלקו של יהודה הר הבית והלשכות והעזרות. ומה היה בחלקו של בנימין ההיכל והאולם ובית קדשי הקדשים וכראש תור היה יוצא ונכנס והיה חוזר לאחוריו ועליו מזבח בניו יח) וזה בנימין ונעשה אושפיזינא

הערות לנ"ב

ובהערות שם אות א. ב) כן הוא בכ"ה ובכ"ד היה בולעתן נסים היו נעשים. ג) בכ"ה אין לי סוכה אין

הערות לנ"א

אמר אדם לחבירו צר לי המקום שאלין בירושלים ע"כ ובכ"א ליתא לכל פוסקא זו ועיין מפרשים לניסחת הגר"א שהשתדלו להשלים המנין באופנים שונים ובלקוט אבות כ"ו שהביא שם רוב דברי פרק זה איתא

הכי עשרה נסים נעשו באבותינו בירושלים ולא ניווק אדם לא (אולי צ"ל על ידו) כותי בירושלים מעולם ולא לן אדם בירושלים וידו עון לפי שהתאם שחטא כלילה קרבן שהיה היה מתכפר ומה שחטא בוים קרבן ערב מתכפר ולא נכשל אדם בירושלים מעולם ולא נפלה דליקה בירושלים מעולם ולא אמר אדם לחבירו לא מציאתי תנור וכירים לצלות בן הפסח בירושלים מעולם לא אמר אדם לחבירו לא מציאתי מטה בירושלים שאישן עליה לעולם לא הווק נחש ועקרב בירושלים מעולם לא אמר אדם לחבירו צר לי המקום שאלין בירושלים ולא הפילה אשה מוחה בשר הקודש בירושלים מעולם ע"כ ואעפ"י שגם הדברים כאן הם משובשים ומגובגבים מ"מ יש ללמוד מהם האיר להשלים נוסחתנו כאן ועי' פסקתא דר"ב נ"ה ע"כ ותחזומא פסח בענין לינה בלא עון ועי' ע"ב פ"ט"ג. הוספתו ע"פ ילקוט אבות כ"י וכן הגיה האחר ובעיקר הדברים עיין בערך כל פוסקא זאת ב"ק פ"ב ע"ב ובתוספתא דנגעים פ"ג. ד) בכ"י ירושלים אינה (בכ"א אין) מטמא בנגעים ועי' במקומות הג"ל ועי' נגעים פ"ב מ"ד ויומא י"ב ע"א ומגילה כ"י ע"א וירושלמי ערלה פ"א ה"ב. ה) בכ"י ואינה נידונית וכו' עי' במקומות הג"ל ועי' בספרי דברים פ"י ע"ב וסנהדרין ק"י ע"ב ו) הנהתי ע"פ ילקוט אבות כ"י ובספרים מפני אהל המת והטומאה ובכ"י ואין מציאין מנחה זיוון וגזוזטראות מפני המת ומפני אהל הטומאה ועי' במקומות הג"ל. ז) עי' במקומות הג"ל ועי' בתוכי פ' בחקותי פ"ד ולעיל פ"ד. ח) בכ"י ואין מעמידין בתוכה עצמות של עצמות אדם ובכ"א ואין מעמידין בתוכה וכו' כבספרים ובגמרא שם ליתא לבבא זאת ובתוספתא איתא ואין צוברין בתוכה אבל בתוספתא דפסח רמ"מ צוקערמאנדל הוא בכ"י ועי' בשיטה מקובצת בגמרא שם. ט) כספר ש לגר ותושב והגהתי ע"פ התומ"י והכ"י ועי' בתוספתא שם ובגמרא ליתא לבבא זו. י) בכ"י ואין מקיימין וכו' שהיתה שם בימות נביאים וכו' שהיתה מוציאה טומאה וכו' ועי' בתוספתא אלא שגגו ופרסום שהיתה שם וכו' ובכ"א ואין נוטעין בה נמיעות ופרדסין שהיתה שם וכו' ועי' בגמרא ובפירוש"י שם ובתוספתא שם והתומ"י מחק לבבא זאת. יב) עי' ב"ק שם ועי' בגמרא שם ע"פ ע"ב במשנה שם ותוספתא שם פ"ה ואויון ליתא שם והתומ"י מחק גם לבבא זאת ועי' נוסחא הגר"א. יג) עי' במקומות הג"ל. יד) עי' תוספתא שם פ"ו ובגמרא ליתא. טו) בכ"י ובגמרא ליתא. טז) ובגמרא ליתא פה נוסחת כ"י"ע ולמעלה ובכ"י ומוכרים בה בתים וקרקעות ולמעלה ועי' מפרשים ולא נתברר לי כל צרכו. טז) הצנתי פה נוסחת כ"י"ע לפי שהיא ישרה יותר אם שיש לגמגם בה קצת לפי הדוגמאות ובספרים ואין הבית צמוד בתוכה לאחר י"ב חודש (והגה בספרים חדשים ע"פ התומ"י ואין מוכרין הבית בתוכה לצמיתות וכו') ואין לוקחין בה שכר ממות מוצעות ר"י אומר אף שכר הממות והמצעות לוקחין. (והגה ע"פ התומ"י תור היו לוקחין) עורות קדשים מה היו עושין בהם נתנין אותן לבעלי אושפיזין רשב"ג אומר לאכסנאים שהיו (והגה ע"פ התומ"י אכסניין היו וכו') שרויים מכפנים ובעלי אושפיזין מכחין אושפיזין רשב"ג אומר נתנין כבשים המוציאים שעורותיהן יפין וכו' או בה' סלעים ונתנים לבעלי ירושלים ובהם היו משתכרין ע"כ ובכ"א ואין הבית צמוד בתוכה לאחר י"ב חודש ולקחת בה שכר ממות ומצעות ר"י אומר אף שכר ממות ומצעות ר"י היו לוקחין בה עורות מה היו עושין לחן רשב"ג אומר נתנין אותן לבעלי אושפיזין וכו' מכפנים. ועי' מפרשים ונוסחת הגר"א ובעיקר הדברים עי' תוספתא ומעשר בתוכה לאחר י"ב חודש ולקחת בה שכר ממות ומצעות ר"י אומר אף שכר ממות ומצעות ר"י היו לוקחין בה עורות מה היו עושין לחן רשב"ג אומר נתנין אותן לבעלי אושפיזין וכו' מכפנים. ועי' מפרשים ונוסחת הגר"א ובעיקר הדברים עי' תוספתא ומעשר שני פ"א וירושלמי שם פ"ג ה"ה ויומא י"ב י"ג ע"א ומגילה כ"י ע"א ועי' ספרי דברים פ"א ע"ב ב"ה ל ש ב ת. ז) בכ"י מן מכל שבטיכם עד שותפין בה ליתא ועי' ספרי דברים פ"א ובהים נ"ד ק"י ע"ב וילקוט דברים רמז תתע"ט ותתקנ"ז וביומא ומגילה שם והגר"א מחק ליתא ירושלים וא"כ. יח) בכ"י ומה היה בחלקו של יהודה וכו' בחלקו של בנימין האולם וההיכל ובית ק"ק וכגדד רמז היה נכנס ויוצא לאחוריו ועי' ביומא ומגילה שם ול"ע ירושלמי מגילה פ"א

לגבורה שנאמר ובין כתפיו שכן (שם ל"ג י"ב י"ט). אמר יהושע באותו שעה יודע אני שבית הבחירה עתידה לקבע בין תחומי של יהודה לבנימין אלך ואתקן דושנה של יריחו (ב). ומי אכלה כל אותן השנים בני קני חותן משה שנאמר ובני קני חותן משה עלו מעיר התמרים (שופטים א' מ"ז) (א). אמרו כשיגלה הקב"ה את שכניתו עתיד לשלם שכר טוב ליתרו ולבניו (ב). [ומנין] הם מתפרנסין בניו של יתרו מן היצירה שנאמר ומשפחות סופרים יושבי יעבץ (דה"י א' ב' י"ה) ואומר המה היוצרים יושבי נמעים וגו' (שם שם ד' כ"ג). בני אדם גדולים היו ובעלי בתים ובעלי שדות וכרמים היו ובשביל מלאכתו של מלך מלכי המלכים הקב"ה הניחו הכל הלבנו. להיכן הלכו. אצל יעבץ ללמוד תורה ונעשו עם למקום. באותה שעה היה יעבץ איש טוב וכשר ואיש אמת וחסיד ויושב ודורש בתורה שנאמר ויקרא יעבץ לאלהי ישראל לאמר אם ברך תברכני וגו' ויבא אלהים את אשר שאל וגו' (שם שם י' כג):

עשרה נסים נעשו בבית המקדש לא הפילה אשה בירושלים מעולם. ולא התליע בשר הקדש בירושלים מעולם. ולא אירע קרי לכהן גדול ביום הכפורים. ולא נמצא פסול בעומר ובשתי הלחם ובלחם הפנים. ולא נמצא זבוב בבית המטבחים. ולא נמצא [שם] שרץ. ולא עבר [העורף] (ה) על גביו. ולא נצחה הרוח (על) [את] ענן הקשרת. ופתחו של אילם גבוה מ' אמה ורחבו כ' אמה וארבעים אלה היו יוצאים בו. והנס העשירי היה קשה מכולם. כשהיו עומדים ומתפללים היו צופים וכשהיו משתחיים היה נותן ריח ד' אמות בין אחד לאחד. (צדק) [צירוף] של היכל אחד משמונה לתחום והוא היה מכבה את כל

להסיה עם הגמון אחד ונתנה צינורא מפיו ונפלה על כנרדו ונכנס אחיו ושמש בכהונה גדולה תחתיו וראתה אותן אמן בו ביום שני כהנים גדולים. ראוה חכמים ואמרו מה זכות היה בידך ואמרה מעולם לא ראו קורות ביתי שער ראשי (ח). מעולם לא נפגע אדם בירושלים. ולא ניווק אדם ולא נכשל במקדש מעולם. לא הפילה אשה מריה בשר הקודש מעולם (ז). ולא פיגלו הכהנים בקדשים מעולם. וכשהיו מרבים לאכול בשר הקדשים היו שותים את מי השילוח ומתעבל כדרך שהמוון מתעבל (ז). מעולם לא נמצא פסול

עשרה נסים נעשו לאבותינו בבית המקדש מעולם לא נראה זבוב בבית המטבחים. ולא אירע קרי לכהן גדול ביום הכפורים (ד) הוין מרבי ישמעאל בן קמחית. שיצא להסיה עם הגמון אחד ונתנה צינורא מפיו ונפלה על כנרדו ונכנס אחיו ושמש בכהונה גדולה תחתיו וראתה אותן אמן בו ביום שני כהנים גדולים. ראוה חכמים ואמרו מה זכות היה בידך ואמרה מעולם לא ראו קורות ביתי שער ראשי (ח). מעולם לא נפגע אדם בירושלים. ולא ניווק אדם ולא נכשל במקדש מעולם. לא הפילה אשה מריה בשר הקודש מעולם (ז). ולא פיגלו הכהנים בקדשים מעולם. וכשהיו מרבים לאכול בשר הקדשים היו שותים את מי השילוח ומתעבל כדרך שהמוון מתעבל (ז). מעולם לא נמצא פסול

הערות לנ"ב

הערות לנ"א

ל"ז לולב. (ד) ע"י אבות פ"ה מ"ה ונ"א שם וע"ע במגן אבות במשנה שם. (ה) ע"י אבות ונ"א ובהקדמות שם ולא מצאתי באחד הדוגמאות שמנוים העשרה נסים

אלך וכו' וכן הוא גם כנ"א שבתומיו ובכ"א אמר ר' יהושע וכו' ככב"ע אלך ואתקן דושנה על יותם וכל הנוסחאות הם מוגוממות וע"כ יש לכוון כי יהושע בן נון אמר שהשכט אשר בחלקו יבנה הבית המקדש לו נתתן העיר וירחו וע' בספרי שם. (א) ע"י ספרי שם. כלומר מו אכלה קודם שבנה בית המקדש. (ב) כב"ע אמרו כשיגלה הקב"ה שכניתו עתיד לתת להגלות ולהשלים שכר ליתרו ולבניו וע"ע תומ"י. (ג) הצגתי נוסחת הספרים וכפי שהוגה ע"פ התומ"י ובספרים ישנים הם מתפרנסין בניו וכו' מן הצדקה וכו' ובשביל מלאכתו של מנ"ה הקב"ה ישבו שם עם המלך במלכותו ישבו שם להיכן הלכו וכו'. ובכ"ו מנין מתפרנסין מן היצירה שנאמר היוצרים ויושבי נמעים בני אדם גדולים היו בעלי בתים היו בעלי שדות היו בשביל מלאכתו של מנ"ה הקב"ה לאן (בכ"א לאן ליתא) הלכו אצל יעבץ ללמוד תורה ונעשו עם למקור (אם למקור ליתא בכ"א) באותה שעה היה (בכ"א כי היה) יעבץ איש טוב וכשר וחסיד איש אמת (בכ"א וכשר וחסיד ואיש אמת) ויושב ודורש בתורה וכו' ובעיקר הדברים ע"י ספרי במדבר פ"י ע"ה ודברים פ"י שניב ומכילתא יתרו מסכת דעמלק פ"ב וסנהדרין ק"ז ע"א ותמורה מ"ז ע"ב ב"ר פ"ח ס"ו רות רבה פ"א ס"ב וילקוט במדבר רמז שכ"ו שופטים רמז ל"ח דברי הימים רמז תתע"ו ור"ק בדה"י שם. ובמדרש הגדול כ"י פ' יתרו נצאחיו ד"א שהיו מתפרנסין מכלי יצירה ע"כ. ואולי יש להגיה הפסיקא כאן ומנין חן מתפרנסין מן היצירה שנאמר המה היוצרים. ד"א מיושבו לשבת הגזית היו (וקבלו שכרן מקופת הלשכה) בני אדם גדולים היו וכו' ובשביל מלאכתו של מנ"ה הקב"ה הניחו הכל והלכו שנאמר עם המלך במלכותו ישבו שם (ד"ה א"ד כ"ג) להיכן הלכו וכו' שנאמר ויקרא יעבץ וגו' ואומר ומשפחות סופרים יושבי יעבץ וגו' וצ"ע. (ד) כב"ע נסים נעשו במקדש לא וכו' ולא נראה קרי לכ"ג ביה"כ ושם בבא זאת עד שער ראשי אחר בבא דפגלו. ובעיקר הדברים ע"י אבות פ"ה מ"ה ובקדמוני המפרשים ע"י יומא כ"א ע"א ובדקדוקי סופרים שם. (ה) כב"ע שפ"א יצא לשוח וכו' בגדיו ושמש אחיו בכהונה אחת אמן של אלו שני כה"ג ביום אחד אמרו לה מפני מה זכות לך אמרה להם מומי לא ראו קורות ביתי שערות ראשי. ובכ"א הוין מרי ש' מ' ע' בן קמחית וכו' ככב"ע ונפלה דו על כנרדו וכו' וראתה אמן שני כהנים ביום אחד אמרו לה מפני מה זכתה לך וכו' ככב"ע. ובעיקר הדברים ע"י יומא מ"ז ע"א ובדקדוקי סופרים שם את ה' וירושלמי שם פ"א ותוספתא שם פ"ג ויקרא רבה פכ"ו ובמדבר רבה פ"ב. ובכל אלה הדינמאות (חוץ מיומא כב"ל) הנוסחא שמעון. (ז) מן מעולם לא נפגע עד בשר הקדש מעולם ליתא בכ"ע. ובכ"א והרבה נסים נעשו במקדש מעולם לא ניווק אדם במקדש ולא פיגלו (ע' לקטן) וע"ע נוסחת הגר"א וצ"ע. (ח) כב"ע והרבה נסים נעשו במקדש מעולם לא נפלו הכהנים בקדשים וכשם מרבים לאכול היו שותין מושלה ומתעבל כדרך שהמוון מתעבל ע"כ ובדברים אלו מתחלת שם הפסיקא ואח"כ הרבה נסים נעשו וכו' לא נראה וכו' עד שערות ראשי וכן הוא ג"כ הסדר בכ"א וע"י לעיל אות כ"ד.

הלכה י"ד ובספרי דברים פ"י שניב ובספרים הוגה עוד כאן ע"פ התומ"י ועליו מובהק בניו ובכ"י ליתא. (י) בכ"י וזכה בנימין הצדיק ונעשה אושפזין לגבורה. (כ) ספרים אמר ר' יהושע בן לוי ותקתי ע"פ כ"ע ושם עוד שבית הבחירה עתיד ליבנות בשכט יהודה ובנימין אלך וכו' וכן הוא גם כנ"א שבתומיו ובכ"א אמר ר' יהושע וכו' ככב"ע אלך ואתקן דושנה על יותם וכל הנוסחאות הם מוגוממות וע"כ יש לכוון כי יהושע בן נון אמר שהשכט אשר בחלקו יבנה הבית המקדש לו נתתן העיר וירחו וע' בספרי שם. (א) ע"י ספרי שם. כלומר מו אכלה קודם שבנה בית המקדש. (ב) כב"ע אמרו כשיגלה הקב"ה שכניתו עתיד לתת להגלות ולהשלים שכר ליתרו ולבניו וע"ע תומ"י. (ג) הצגתי נוסחת הספרים וכפי שהוגה ע"פ התומ"י ובספרים ישנים הם מתפרנסין בניו וכו' מן הצדקה וכו' ובשביל מלאכתו של מנ"ה הקב"ה ישבו שם עם המלך במלכותו ישבו שם להיכן הלכו וכו'. ובכ"ו מנין מתפרנסין מן היצירה שנאמר היוצרים ויושבי נמעים בני אדם גדולים היו בעלי בתים היו בעלי שדות היו בשביל מלאכתו של מנ"ה הקב"ה לאן (בכ"א לאן ליתא) הלכו אצל יעבץ ללמוד תורה ונעשו עם למקור (אם למקור ליתא בכ"א) באותה שעה היה (בכ"א כי היה) יעבץ איש טוב וכשר וחסיד איש אמת (בכ"א וכשר וחסיד ואיש אמת) ויושב ודורש בתורה וכו' ובעיקר הדברים ע"י ספרי במדבר פ"י ע"ה ודברים פ"י שניב ומכילתא יתרו מסכת דעמלק פ"ב וסנהדרין ק"ז ע"א ותמורה מ"ז ע"ב ב"ר פ"ח ס"ו רות רבה פ"א ס"ב וילקוט במדבר רמז שכ"ו שופטים רמז ל"ח דברי הימים רמז תתע"ו ור"ק בדה"י שם. ובמדרש הגדול כ"י פ' יתרו נצאחיו ד"א שהיו מתפרנסין מכלי יצירה ע"כ. ואולי יש להגיה הפסיקא כאן ומנין חן מתפרנסין מן היצירה שנאמר המה היוצרים. ד"א מיושבו לשבת הגזית היו (וקבלו שכרן מקופת הלשכה) בני אדם גדולים היו וכו' ובשביל מלאכתו של מנ"ה הקב"ה הניחו הכל והלכו שנאמר עם המלך במלכותו ישבו שם (ד"ה א"ד כ"ג) להיכן הלכו וכו' שנאמר ויקרא יעבץ וגו' ואומר ומשפחות סופרים יושבי יעבץ וגו' וצ"ע. (ד) כב"ע נסים נעשו במקדש לא וכו' ולא נראה קרי לכ"ג ביה"כ ושם בבא זאת עד שער ראשי אחר בבא דפגלו. ובעיקר הדברים ע"י אבות פ"ה מ"ה ובקדמוני המפרשים ע"י יומא כ"א ע"א ובדקדוקי סופרים שם. (ה) כב"ע שפ"א יצא לשוח וכו' בגדיו ושמש אחיו בכהונה אחת אמן של אלו שני כה"ג ביום אחד אמרו לה מפני מה זכות לך אמרה להם מומי לא ראו קורות ביתי שערות ראשי. ובכ"א הוין מרי ש' מ' ע' בן קמחית וכו' ככב"ע ונפלה דו על כנרדו וכו' וראתה אמן שני כהנים ביום אחד אמרו לה מפני מה זכתה לך וכו' ככב"ע. ובעיקר הדברים ע"י יומא מ"ז ע"א ובדקדוקי סופרים שם את ה' וירושלמי שם פ"א ותוספתא שם פ"ג ויקרא רבה פכ"ו ובמדבר רבה פ"ב. ובכל אלה הדינמאות (חוץ מיומא כב"ל) הנוסחא שמעון. (ז) מן מעולם לא נפגע עד בשר הקדש מעולם ליתא בכ"ע. ובכ"א והרבה נסים נעשו במקדש מעולם לא ניווק אדם במקדש ולא פיגלו (ע' לקטן) וע"ע נוסחת הגר"א וצ"ע. (ח) כב"ע והרבה נסים נעשו במקדש מעולם לא נפלו הכהנים בקדשים וכשם מרבים לאכול היו שותין מושלה ומתעבל כדרך שהמוון מתעבל ע"כ ובדברים אלו מתחלת שם הפסיקא ואח"כ הרבה נסים נעשו וכו' לא נראה וכו' עד שערות ראשי וכן הוא ג"כ הסדר בכ"א וע"י לעיל אות כ"ד.

בעומר ובשתי הלחם ולחם הפנים (ח). כלי חרס שנשבר במקומו נבלעין שכרוי (ט). ולא נצחה הרוח בעמוד עשן (ל) בזמן שעמוד עשן יוצא ממזבח העולה היה מתמר ועולה כמקל עד שמגיע לרקיע. ובזמן שעמוד הקמורת יוצא ממזבח הזהב היה נכנס כדרכו לבית קדשי קדשים לא. עומדין צפופין ומשתחווין רווחים. בזמן שישאל עולין להשתחוות לאביהן שבשמים כשהן יושבין וישבין החוקים ואין כל בריה יכולה להושיט אצבעו ביניהם וכשהם משתחווים משתחווים רווחים. נס גדול מכולם אפילו מאה בני אדם נכפפים בבת אחת אין חזן הכנסת מכריז ואומר פנו מקום לאחיכם (לב). נסים נעשו בעזרה שאפילו כל ישראל נכנסים בעזרה עזרה מחזיקתן. נס גדול מכולן כשישראל עומדים בתפלה החוקים ואין כל בריה יכול להושיט אצבעו ביניהם וכשהן משתחווין נעשה ריוח ביניהם כמלא קומת אדם (לז) : רשב"ג אומר עתידה ירושלים שיתקבצו בתוכה כל הגוים וכל הממלכות שנאמר ונקוו אליה כל הגוים לשם ה' [לירושלים] (ירמיה ג' י"ז). ולהלן הוא אומר יקוו המים [מתחת השמים] (בראשית א' ט"ו) מה קווי האמור להלן לכנס כל מימי בראשית למקום אחד אף קווי האמור כאן לקבץ כל הגוים והממלכות לתוכה שנאמר ונקוו אליה כל הגוים לה :

הקולות (ו) [מיריחו היו שומעין קול השיר]. מיריחו היו שומעין קול (חצר) [הציר]. מיריחו היו שומעים קול השופר וקול השפופרת ז. מיריחו היו שומעים קול כהן גדול כיום הכפרים אומר אנא השם. מיריחו היו מריחים ריח פטום הקמרת. ויש אומרים אף בהרי מכבר. אמר רבי אלעזר בן דלגי עזים היו לבית אנא בהרי מכבר והיו מתעמשות מריח פטום הקמרת ח. הנס של מגרפה היה קשה מכולם ט) כשהיו מטילין (אותו) [אותה] בין אולם ולמזבח אין אדם שומע קול חבירו בירושלים מקול המגרפה. ושלשה דברים היתה משמשת (בהן) כהן שהוא שומע את קולה יודע שאחיו הבהנים עומדים להשתחוות והוא רץ וקא. וכן לוי שהוא שומע את קולה יודע שאחיו הלויים עומדים על הדוכן והוא רץ וקא. וראש המעמד היה מעמיד את הטמאים לשער המזרח י) : עשרה שמות נקראת ירושלים לשם

פרק לו אנשי סדום לא חיין ולא נדונין שנאמר ואנשי סדום רעים וחמאים לה' מאד (שם י"ג י"ג). רעים זה עם זה. וחמאים בגילוי עריות. לה' זה חילול השם. מאוד שהיו מתכוונין לעבירות דברי רבי אליעזר. רבי יהושע אומר באין הן לדין שנאמר על כן לא יקומו רשעים במשפט וחמאים בעדת צדיקים (תהלים א' ה') בעדת צדיקים אינן עומדין אבל עומדין הן בעדת רשעים. רבי נחמיה אומר אפילו בעדת רשעים אינן באים שנאמר יתמו חמאים מן הארץ ורשעים עוד אינם (שם ק"ד ל"ה א) :

הערות לנו"ב

בדרך כזה. (ו) ע"י וימא ל"ט ע"ב אמר רבה בר בר חנה מירושלים ליריחו עשרה פרסאות וציר דלתות החיכל נשמעו בשמנה תחומי שבת ע"כ ובל"ס יש להגיה עפ"י המאמר שלפנינו. ז) בכ"ה מיריחו היו שומעין קול השופר מיריחו היו שומעין השפופרת ולא ארע לכוון הפרוש. ח) ע"י תמיד פ"ג מ"ח וימא כ"י ע"ב ול"ט ע"ב וירושלמי סוכה פ"ה ה"ג. ט) בכ"ה מלה היה ליתא. י) בכ"ה היה מוליך טמאים לשער וכו'

הערות לנו"א

כח) בכ"י נסים נעשו במקדש מעולם לא וכו'. כט) בכ"י וכו"א שבתוכי וכלי חרס שנשבר חרסין נבלעין במקומו וע"ש ביומא כ"א ובהים צ"ו ע"א משמיה דרב שמעיה. ל) בבא זו ליתא בכ"י ובספרים בעמוד עשן הקמורת ומחקי מלת הקמורת ע"פ התומ"י ואין ספק אצלי שמלות בעמוד א ש שם הוא רק טעות הדפוס וצ"ל בעמוד עשן וכן הגיה הב"י ע"ש וכן הוא בנוסחת הגר"א וע"י במשנה אבות ובמפרשים שם. אבל ע"ע נו"ב פל"ט. דא) בכ"י בזמן שעמוד עשן יוצא ממזבח הזהב היה מתמר ועולה עד שמגיע ובספרים ישנים בזמן שיוצא מהמזבח היה מתמר ועולה עד שמגיע לרקיע ובבא ב' ליתא שם והוגה והושלם בספרים ע"פ התומ"י

ובזמן שיצא עמוד עשן מן המזבח העולה היה מתמר וכו' והוא מגומגם. והלשון בתומ"י הוא ובזמן שעמוד עשן ממזבח העולה היה וכו' ועפ"י הגהתי בהוספת מלת יוצא שאין ספק שרק מחמת טעות הדפוס נשמטה. לב) בכ"י נסים נעשו במקדש מעולם בזמן שכל ישראל נכנסים לבית קדשי קדשים להשתחוות לפני אביהם שבשמים כשהן יושבים היו החוקים ואין כל בריה יכולה לשום אצבע ביניהם נס זה גדול מכולם שאפילו מאה בני אדם בבית אחת אין חזן הכנסת אומר להם פנו מקום לאחיכם ע"כ. ובכ"י נסים נעשו וכו' בכ"י נכנסים במקדש להשתחוות לפני אביהם שבשמים כשהן יושבים עומדים צפופים נס גדול מכולם שאפילו מאה בני אדם בבת אחת וכו' בכ"י. ובספרים קבלו נוסחת התומ"י ובספרים ישנים הנוסחא אפילו מאה בני אדם נכפפים בבת אחת חזן הכנסת מכריז ואומר פנו מקום לאחיכם והם מתרווחים וצ"ע. לד) בכ"י נסים נעשו בעזרה מעולם מולמד (בכ"י מעולם מולמד ליתא) שאפילו וכו' נס זה גדול מכולם שאפילו כל ישראל נכנסין להשתחוות כשהן עומדין עומדין דחוקין ואין כל בריה יכולה לשום אצבע ביניהם וכשהן משתחוין (בכ"י) וכשמשתחוין נותר לכל אחד אחד מהם מלא קומתו ע"כ וע"ע תומ"י. ואין ספק שנוסחאות שונות באו לכאן גם בספרים וגם בכ"י. ונ"ל שיש להשלים פה ואף לעתיד לבא כן שנאמר ונקוו אליה כל הגוים וע"י ביר פ"ה ס"ז ויקרא רבה פ"י ט"ז ומכאן נשתרבה לסוף הפרק ושם אין לו שום מוכן. לד) בכ"י רשב"ג אומר עתידה ירושלים לקבץ את כל הממלכות והגוים לתוכה שנאמר ונקוו וגו' נאמר כאן ונקוו ונאמר להלן מה קווי האמור כאן לכנס כל מימי בראשית (בכ"י) את מי בראשית) וכו' לקבץ את כל הגוים ואת כל הממלכות לכך נאמר ונקוו וגו' והוספתי בלשון המקראות ע"פ הכ"י וע"י בב"ר ובויקרא רבה שם וע"ע פסיקתא דריב ק"ה ע"א ופסיקתא רבתי ק"ג ע"ב ע"ב ע"ב.

פל"א) בכ"י אנשי סדום וכו' רעים הם זה עם זה וכו' מאד שמתכוונין וחמאין (וכן בכ"י שבתוכי) ר"י אומר באין הן (בכ"י) הן לדין וכו' בעדת צדיקים הוא שאינם עומדין אבל עומדין הן (בכ"י הן ליתא) בעדת רשעים ר"י אומר וכו' ע"כ. ובספרים ישנים באים

קטנים בני רשעה לא חיין ולא נידונים שנאמר כי הגה יום בא בעור כתנור (והו' כל זדים ועושי רשעה קש' ולחט אותם היום הכא אמר ה' צבאות אשר לא יעזוב להם שורש וענף) [מלאכי ג' י"ט] דברי רבי אליעזר. רבי יהושע אומר באים ועליהם הוא אומר קרי בחיל וכן אמר גודו אילנא וקציצו ענפיהו אתרו עפיה וברדו אינביה (דניאל ד' י"א) ואומר ברם עיקר שרשוהי בארעא שבוקו ובאסור די פרזל ונחש (שם שם ב'). נאמר כאן שורש ונאמר להלן שורש מה שרשוהי האמור להלן בגופו של אילן אף שורש האמור כאן בגופו של אדם הכתוב מדבר. אם כן מה אני מקיים אשר לא יעזוב לו שורש וענף שלא תמצא להם זכות שיסמכו עליה. ואחרים אומרים באים הם ועליהם הכתוב אומר זה יאמר לה' אני וזה יקרא בשם יעקב וזה יכתוב ידו לה' ובשם ישראל יכנה (ישעיה ב"ד ה'). זה יאמר לה' אני אלו צדיקים גמורים. וזה יקרא בשם יעקב אלו קטנים בני רשעה. וזה יכתוב ידו לה' אלו רשעים שפיישו מדרכיהם וחזרו בהם ועשו תשובה. ובשם ישראל יכנה אלו גרי אמת ב' :

קרח ועדתו לא חיין ולא נידונין שנאמר ותכם עליהם הארץ ויאבדו מתוך הקהל (במדבר ט"ז ל"ג) דברי רבי אליעזר.

שבח. עיר. קריה. נאמנה. בעולה. דרושה. חפצי בה. ה' שמה. צדק. שלום. יבוס: ועשרה לשם גנאי. אלמנה. זונה. שכולה. גלמודה. גולה. וסורה. עזובה. ושנואה. ענייה. סועה:

בעשרה דברים ירושלים משובחת מכל שאר ארצות. שאין משכירין בתים בתוכה. ואין פודין בתוכה מעשר שני. ואוכלין בתוכה קדשים קלים. ואין מוציאין זיוין (כצוציות) [וגזמראות] מתוכה לרשות הרבים. ואין מוציאין זבלה לתוכה. ולא עושין אשפתות מתוכה לרשות הרבים. ואין מגדלין תרנגולים בתוכה ואין צריך לומר בהמה דקה. ואין קוברים את המת בתוכה. ואין מלינין את המת בתוכה חוץ מקברי מלכי בית דוד וקבר ישעיה וקבר חולדה. ואין נוטעים בתוכה כל נטע חוץ מגנת ורדים (כשהתה) [שהתה] נטועה מימת הגביאים הראשונים א': ממגדל עדר

רבי יהושע אומר באין הן ועליהם הוא אומר ה' ממת ומחיה מוריד שאול ועל (שמואל א' ב' ו') נאמר כאן שאול. וירדו הם וכל אשר להם חיים שאולה (במדבר ט"ז ל"ג). ונאמר להלן שאול. מה שאול האמור להלן מוריד ומעלה אף שאול האמור כאן ירדו ועתידין לעלות. אמר לו רבי אליעזר מה אתה מקיים ותכם עליהם הארץ ויאבדו מתוך הקהל. אמר לו מתוך הקהל אבדו מן העולם הכא לא אבדו א':

ודור המדבר לא חיין ולא נידונין שנאמר במדבר הזה יתמו ושם ימותו (שם י"ד ל"ה) ואומר אשר נשבעתי כאפי אם יבואו אל מנוחתי (תהלים צ"ה י"א) דברי רבי אליעזר. רבי יהושע אומר באין הן ועליהן הוא אומר אספו לי חסידים כורתי בריתי עלי זבח (שם נ"ה ד'). אמר לו ר"א מה אתה מקיים אשר נשבעתי כאפי. אמר לו אלו מרגלים וכל רשעי הדור כולן. אמר לו רבי יהושע ומה אתה מקיים אספו לי חסידים. אמר לו זה משה ואהרן וכל חסידיו הדור משכמל לוי ח': משיבין על דברי רשעים ואמר בהם שם וצדיקים

הערות לנ"א

הערות לנ"ב

הם בעדת רשעים לדון דין וחשבון אבל אינם עומדים בעדת צדיקים ועי' תמיד פ"ה מ"ו. יא' עי' נ"א פ"ה ובתעורת שם ר"ג אומר וכו' והנה ע"פ התומ"י. ובעיקר הרברים עי' סנהדרין ק"ו ע"ב וק"ט ע"א וירושלמי שם פ"ט ע"ג ותוספתא שם פ"ג. ועי' אהר הרוגמאות היה נ"ל להגיה אנשי סדום לא חיין ולא נידונין שנאמר ואנשי סדום רעים ותמאים לה' מאד. רעים ותמאים בעולם הזה. לה' מאד בעולם הבא דברי ר"א (ובכתוספתא שם ובתלמוד בשינוי קצת) דבר אחר רעים ותמאים וגו' רעים זה ע"ז מה וכו' ר' יהושע אומר וכו'. ור"א זה הוא אב גר-א והעיקר היא הדרשא הראשונה. ובכנסת הגר"א הוא מוגה באופן אחר וא"י. ועי' לעיל פ"ב ובתעורת שם אות ט"ה ועי' תנחומא וירא וילקוט שם ות"כ פ' בחוקות בפסוק ואם לא תשמעו לי. ב' בכ"י קטנים בני רשעה וכו' דברי ר"א ר' יהושע אומר אינם באים ועליהם הוא אומר וכו' אף רבי הוית בלאך עיר וקדיש מן שמאי נחית ואמר גודו אילנא ותבלוהי ברם עיקר שרשוהי בארעא שבוקו דניאל ד' ב' וכו' אף שורש האמור להלן בגופו של אדם (בכ"י אדם מדבר) א"כ הא מה אני מקיים וכו' מלמד שלא וכו' אחרים אומרים באים ועליהם הוא אומר וכו' אלו הקטנים בני רשעה וכו' אלו רשעים ששבו מדרכיהם הרעים וחזרו ועשו תשובה וכו' והנה בספרים היה ר"י א"ג גם באים והגהתי זה ע"פ הכ"י וכן נאמר כאן שרשיו ונאמר להלן שרשיו מה שרשיו האמור וכו' והגהתי זה ע"פ הכ"י וכן הוספתי בלשון המקרא ע"פ הכ"י. ובעיקר הרברים עי' סנהדרין ק"ו ע"ב ובתוספתא שם ובילקוט מלאכי כ"פ זה והגר"א הגיה קטנים בני רשעים וצ"ע. ועי' מביאלתא משפטים מסכת דניוקין פ"ה ובמ"ע שם אות י"ד ומ"ו ולעיל נ"ב פ"ה בענין גר"א. ג' בכ"י קרח ועדתו וכו' נאמר כאן שאול ונאמר להלן שאול (וכן הוא גם בספרים שנים והושלם הפסוק ע"פ התומ"י) מה שאול האמור להלן מוריד שאול ויעל א"ל ר"א איב מה אתה (ובכ"י א"כ וכן בספרים אבל הגהתי ע"פ כ"י ע"פ ההמשך) מקיים וכו' א"ל מתוך הקהל הזה אבדו ולא מן העוה"ב (ובכ"י מתוך הקהל אמר ולא מן העוה"ב). ובעיקר הרברים עי' סנהדרין ק"ח ע"א במשנה שם וק"י וירושלמי דהלך ה"ד ותוספתא שם ובמדבר רבה פ' קרח ובמדרש שמואל א' ב' ובכך אלה הרוגמאות אינו מדבר רק מחלק לעוה"ב או מעתידין לעלות (ועי' בירושלמי שם. וצ"ע אם מושג זה דומה למושג דאין נידונים ועי' תוי"ט למשנה הנ"ל וצ"ע. ד' בב"ע דור המדבר וכו' ר"י אומר באין הן ועליהם וכו' ועי' סנהדרין ק"י ע"ב וירושלמי דחלק שם ובתוספתא שם ששגויה שם מחלוקת זו בין ר"ע ור"א. ה) בכ"י אמר לו ר"א ומה אתה מקיים כורתי בריתי עלי זבת אלו משה ואהרן וכל שבט לוי וכל חסידיו הדור ע"כ. ואין ספק שד"ג הסופר מן מה אתה מקיים הא' למה אתה מקיים הב'. ועי' בדוגמאות שם ואנכי בהרתי בהנניא שבתומ"י ובספרים היה א"ל קבל את דברי מה אתה מקיים.

ועד חומות ירושלים המוכר בהמה לחבירו
 ראייה למוכר לומר חולין מכרתיה. ושאר כל
 ארץ ישראל ראייה ללוקח לומר לחולין
 לקחתיה (ב) :

לא נאמר בהם שם, והלא כבר נאמר שמה קברו את
 אברהם ואת שרה אשתו (בראשית ט"ז ל"א) ואומר בקברי
 אשר כריתי לי בארץ כנען שמה שמה (שם נ"ה) ואומר ותמת
 שם מרים ותקבר שם (במדבר כ"א א') ויעל אהרן הכהן וגו'
 וימת שם (שם ל"ג ל"ח) ואומר וימת שם משה עבד ה' בארץ

מואב על פי ה' (דברים ל"ד ה') (ז) : רבי יוסי הגלילי אומר אינן באין שנאמר במדבר הזה יתמו וישם ימותו
 ואומר וערפו שם את העגלה בנחל (שם כ"א ר'), מה שם האמור לחלן בעגלה ערופה שתמות ולא תזוז
 ממקומה אף שם האמור כאן ימותו ולא יזוזו ממקומן. ואחרים אומרים באין הן ועליהן הוא אומר הלך וקראת
 באזני ירושלים לאמר וגו' זכרתי לך חסד נעורך (ירמיה ב' א') (ז) :

עשרת השבטים לא היו ולא נידונין שנאמר ויתשם ה' מעל אדמתם וישליכם אל ארץ אחרת כיום
 הזה (דברים כ"ט כ"ז). רבי שמעון בן יהודה אומר מה היום הולך ואינו חוזר אף הם אינם חוזרין. רבי עקיבא
 אומר מה היום מאפיל ומאיר אף אפילה שלהן עתידה להאיר (ח) : ר"ג אומר הרי הוא אומר למען ידבו ימיכם
 וימי בניכם (שם י"א ב') ואומר לא יומתו אבות על בנים (שם כ"ד ט"ז) כל זמן שהאב מאריך ימים הבן מאריך
 ימים. אין האב מאריך ימים אין הבן מאריך ימים. רבי יוסי הגלילי מסייע לר"ג ור"ג מסייע לרבי יהושע (ח*) :
 שבעה אין להם חלק לעולם הבא ואלו הן. לבלר. וסופר. ומזב שברופאין. ודיין לעירו. וקוסם.
 חזן. ושבת (ט) :

שלושה מלכים וארבעה הדיוטות אין להם חלק לעולם הבא ג' מלכים ירבעם. אחאב. מנשה ;
 ד' הדיוטות בלעם. דואג. ואחיתופל. וגיהזי. רבי יהודה אומר מנשה כבר שב שנאמר ויתפלל אליו ויעתר
 לו (דניאל ב' ל"ג י"ג). אמרו לו אלו כתיב וישיבהו לירושלים ושתק היינו [אומרים] כדברך כשהוא אומר
 ל מ ל כ ו ת ו למלכותו השיבו ולא השיבו לחיי העולם הבא (י). ר"ט אומר אבשלום אין לו חלק לעולם הבא (יא).
 רשב"א אומר ירבעם אחאב מנשה בעשא ואחזיה וכל מלכי ישראל שהרשיעו אין להן חלק לעולם הבא (ב) :
 רבי יוחנן בן נורי אומר אף ההוגה את השם באותיותיו אין לו חלק לעולם הבא (ג) :
 הוא היה אומר המנענע קולו בשיר השירים. והלחיש על המכה והרוקק על המכה ואומר כל המחלה אשר שמת

הערות לנ"א

הערות לנ"ב

לפיסקא דעשרה דברים נאמרו בירושלים. (ב) ע' שקלים
 פ"ז מ"ד בענין מגדל עדר.

(ז) בכ"י כלם משבחים (בכ"י משביו) על דבריו וכי' וימת שם משה
 עבד ה' ע"כ. ועי' במפרשים שכתבו שדברים אלו מקומן אחרי דברי
 ר"י הגלילי לקמן. ובספרים הוא ויעל אהרן הכהן וגו' וקבר שם
 והגתהו ע"פ הכ"י. (ז) בכ"י ר"י הגלילי אומר אינם באים שנאמר וערפו שם
 שם האמור כאן תמות ולא תזוז ממקומה אף שם האמור לחלן וימותו ולא יזוזו ממקומן אחרים אומרים באין הם וכי' ועי'
 בסנהדרין שם אמר רבה בר בר חנה שבקיה ר"ע להסידותיה וגו'. (ח) בכ"י עשרת השבטים וכי' שנאמר וישליכם אל ארץ
 אחרת כהיום הזה ר' שמעון או (בכ"י או ליתא) בן יהודה איש כפר עכו אומר כהיום הזה אם מרדו הם כהיום אשר מרדו
 כי אינם באים ואם לאו באים הם ע"כ והשאר ליתא, והנה נוסחא זו מוסכמת עם נוסחת התוספתא ע"ש. ובתומ"י איתא חסר לשון
 וצ"ל רשב"י אומר מה היום הזה אשר מרדו כי הולך וכי' וכן ה"גה בספרים. אבל חוששני מאד שתערוכות נוסחאות יש כאן
 ועל כן הצנתי בפנים נוסחת הספרים הישנים הקרובה לנוסחת המשנה בסנהדרין שם וכן הוא ג"כ בנוסחת הגר"א וז"ל שגם
 נוסחת הכ"י וגם נוסחת הספרים הן מקוטעות ויש להשלמן זה עפ"י ולגרום עשרת השבטים לא חיון ולא נידונין וכי' כהיום
 הזה מה היום הזה וכי' אינם חוזרין ר"ע אומר וכי' עתידה להאיר ר"ש בן יהודה איש כפר עכו אומר וכי' בכב"י וצ"ע.
 (ח*) בכ"י ע"ש ב"ג אומר הרי הוא וכי' כל זמן שאב מאריך ימים בן מאריך ימים ר' יוסי הגלילי מוכרע על דברי ר"א רבן
 ג מ ל ו א ל מוכרע ע"כ. ובכ"י ר"ג וכי' בכב"י ר' יוסי הגלילי אומר מוכרע על דברי ר"א ר"ג מסייע על
 דברי ר' יהושע ועי' מפרשים ועי' נוסחת הגר"א ולא אתפריש לי. וזויה נראה לי להגיה ר"ג אומר הרי הוא אומר למען ידבו
 וימכם יום בניכם כל זמן שהאב מאריך ימים הבן מאריך ימים אין האב מאריך ימים ר"י הגלילי אומר
 הלא כבר נאמר לא יומתו אבות על בנים וימתו לא יומתו על אבות ר"י הגלילי מסייע לר"א וקאי אפלוגתא
 דבני רשעה לעיל אבל לא מצאתי שום סמך לזה. (ט) בכ"י הלבלר והסופר והרופא מן הכנסת והבטח ויעירו וקוסם. ועי' מפרשים
 שרמוזו בענין לבלר לעירובין י"ג ע"א ובענין סופר לקידושין פ"ב ע"א ובכ"י כ"א ע"א ובענין רופא לקידושין שם ובענין דיין לעירו
 לשבת קל"ט ע"א ובענין חזן ג"ב על שבת שם ובענין מכה על קידושין שם. ועי' בנוסחת הגר"א שהגיה חזוני במקום קוסם ועי'
 קידושין שם ועי' בבית המדרש הדר ה' צד נ' דליתא שם קוסם אבל באמת חסר שם אהר. ובפירקא דריבוי קידושין דפוסים ר"ש
 שאנבלום) ל"ז ע"ב איתא ג"כ להא ומני שם מוכס במקום קוסם ע"ש וצ"ע ועי' בשאלת יעב"ז ח"ב סי' ט"ב (י) בכ"י ג' מלכים אח"כ
 ירבעם ומנשה ר' יהודה אומר מנשה אין לו חלק לעוה"ב שנאמר ויתפלל אליו ויעתר לו וישמע תהנתו וישיבהו למלכותו למלכותו
 השיבו ולא השיבו לחיי העוה"ב. ד' הדיוטות בלעם דואג ואחיתופל וגהזי ע"כ. ובעיקר הדברים עי' סנהדרין צ"א ע"א במשנה וק"ח ע"ב
 במגרא ירושלמי שם בחלק ותוספתא שם פ"ב ובמדבר רבה ריש פ"ד ומדרש תהלים פ"ה ותנא דבי אליה רבה פ"ג. והנה שם איתא
 אחז במקום אחאב והעיר האהר"ר על פדריא פ"ג דאחאב שב בתשובה ונתקבל על ע"ש. (יא) עי' סנהדרין ק"ג ע"ב וסופה י" ע"ב. (יב) בכ"י
 ר' שמעון אומר ירבעם וכי' וכל מלכי ישראל (בכ"י עור מלת הרשיעים) אין להם חלק לעוה"ב ע"כ. ועי' סנהדרין שם ק"ג ע"ב ושם רשב"א
 בשם ר' מאיר והגר"א הגיה ע"פ הרוגבא שם כל המאמר וא"י. ונוסחת כ"י מוסכמת עם ירושלמי שם ועי' ויקרא רבה פל"ו ס"ג. (יג) בכ"י
 באותיותיו בחוץ לארץ אין לו חלק לעוה"ב ועי' בסנהדרין ק"א ע"ב ובג"ש ותוספתא שם פ"ב וירושלמי שם וחוששני שהמלות בחוץ לארץ

שם האמור לחלן וימותו ולא יזוזו ממקומן אחרים אומרים באין הם וכי' ועי'
 בסנהדרין שם אמר רבה בר בר חנה שבקיה ר"ע להסידותיה וגו'. (ח) בכ"י עשרת השבטים וכי' שנאמר וישליכם אל ארץ
 אחרת כהיום הזה ר' שמעון או (בכ"י או ליתא) בן יהודה איש כפר עכו אומר כהיום הזה אם מרדו הם כהיום אשר מרדו
 כי אינם באים ואם לאו באים הם ע"כ והשאר ליתא, והנה נוסחא זו מוסכמת עם נוסחת התוספתא ע"ש. ובתומ"י איתא חסר לשון
 וצ"ל רשב"י אומר מה היום הזה אשר מרדו כי הולך וכי' וכן ה"גה בספרים. אבל חוששני מאד שתערוכות נוסחאות יש כאן
 ועל כן הצנתי בפנים נוסחת הספרים הישנים הקרובה לנוסחת המשנה בסנהדרין שם וכן הוא ג"כ בנוסחת הגר"א וז"ל שגם
 נוסחת הכ"י וגם נוסחת הספרים הן מקוטעות ויש להשלמן זה עפ"י ולגרום עשרת השבטים לא חיון ולא נידונין וכי' כהיום
 הזה מה היום הזה וכי' אינם חוזרין ר"ע אומר וכי' עתידה להאיר ר"ש בן יהודה איש כפר עכו אומר וכי' בכב"י וצ"ע.
 (ח*) בכ"י ע"ש ב"ג אומר הרי הוא וכי' כל זמן שאב מאריך ימים בן מאריך ימים ר' יוסי הגלילי מוכרע על דברי ר"א רבן
 ג מ ל ו א ל מוכרע ע"כ. ובכ"י ר"ג וכי' בכב"י ר' יוסי הגלילי אומר מוכרע על דברי ר"א ר"ג מסייע על
 דברי ר' יהושע ועי' מפרשים ועי' נוסחת הגר"א ולא אתפריש לי. וזויה נראה לי להגיה ר"ג אומר הרי הוא אומר למען ידבו
 וימכם יום בניכם כל זמן שהאב מאריך ימים הבן מאריך ימים אין האב מאריך ימים ר"י הגלילי אומר
 הלא כבר נאמר לא יומתו אבות על בנים וימתו לא יומתו על אבות ר"י הגלילי מסייע לר"א וקאי אפלוגתא
 דבני רשעה לעיל אבל לא מצאתי שום סמך לזה. (ט) בכ"י הלבלר והסופר והרופא מן הכנסת והבטח ויעירו וקוסם. ועי' מפרשים
 שרמוזו בענין לבלר לעירובין י"ג ע"א ובענין סופר לקידושין פ"ב ע"א ובכ"י כ"א ע"א ובענין רופא לקידושין שם ובענין דיין לעירו
 לשבת קל"ט ע"א ובענין חזן ג"ב על שבת שם ובענין מכה על קידושין שם. ועי' בנוסחת הגר"א שהגיה חזוני במקום קוסם ועי'
 קידושין שם ועי' בבית המדרש הדר ה' צד נ' דליתא שם קוסם אבל באמת חסר שם אהר. ובפירקא דריבוי קידושין דפוסים ר"ש
 שאנבלום) ל"ז ע"ב איתא ג"כ להא ומני שם מוכס במקום קוסם ע"ש וצ"ע ועי' בשאלת יעב"ז ח"ב סי' ט"ב (י) בכ"י ג' מלכים אח"כ
 ירבעם ומנשה ר' יהודה אומר מנשה אין לו חלק לעוה"ב שנאמר ויתפלל אליו ויעתר לו וישמע תהנתו וישיבהו למלכותו למלכותו
 השיבו ולא השיבו לחיי העוה"ב. ד' הדיוטות בלעם דואג ואחיתופל וגהזי ע"כ. ובעיקר הדברים עי' סנהדרין צ"א ע"א במשנה וק"ח ע"ב
 במגרא ירושלמי שם בחלק ותוספתא שם פ"ב ובמדבר רבה ריש פ"ד ומדרש תהלים פ"ה ותנא דבי אליה רבה פ"ג. והנה שם איתא
 אחז במקום אחאב והעיר האהר"ר על פדריא פ"ג דאחאב שב בתשובה ונתקבל על ע"ש. (יא) עי' סנהדרין ק"ג ע"ב וסופה י" ע"ב. (יב) בכ"י
 ר' שמעון אומר ירבעם וכי' וכל מלכי ישראל (בכ"י עור מלת הרשיעים) אין להם חלק לעוה"ב ע"כ. ועי' סנהדרין שם ק"ג ע"ב ושם רשב"א
 בשם ר' מאיר והגר"א הגיה ע"פ הרוגבא שם כל המאמר וא"י. ונוסחת כ"י מוסכמת עם ירושלמי שם ועי' ויקרא רבה פל"ו ס"ג. (יג) בכ"י
 באותיותיו בחוץ לארץ אין לו חלק לעוה"ב ועי' בסנהדרין ק"א ע"ב ובג"ש ותוספתא שם פ"ב וירושלמי שם וחוששני שהמלות בחוץ לארץ

במצרים לא אשים עליך כי אני ה' רופאך (שמות ט"ו כ"ו) אין לו חלק לעולם הבא יד'. וחכמים אומרים כל תלמיד חכם ששנה ופירש אין לו חלק לעולם הבא שנאמר כי דבר ה' בזה (במדבר ט"ו ל"א) ואומר מה מצאו אבותיכם כי עול כי רחקו מעלי (ירמיה ב' ה') טו'. ר"מ אומר כל שיש לו בית המדרש בעירו ואינו הולך לשם אין לו חלק לעוה"ב טז'. ור"ע אומר אף מי שאינו משמש לתלמידי חכמים אין לו חלק לעולם הבא יז' :

פרק לו

שבעה בריות זו למעלה מזו וזו למעלה מזו. למעלה מכולם ברא רקיע. למעלה מן הרקיע ברא כוכבים שמתארים לעולם. למעלה מכוכבים ברא אילנות שאילנות עושין פירות וכוכבים אינם עושין פירות. ולמעלה מן האילנות ברא רוחות רעות שרוחות רעות הולכות לכאן ולכאן ואילנות אינם זזים ממקומן. למעלה מרוחות רעות ברא בהמה שבהמה עושה ואוכלת ורוחות רעות לא עושות ולא אוכלות. למעלה מן הבהמה ברא אדם שבאדם יש בו דיעה ובבהמה אין בה דיעה. למעלה מן האדם ברא מלאכי השרת שמלאכי השרת הולכין מסוף העולם ועד סופו ובני אדם אינן כן א' :

השרת דברים נאמרו בכני אדם שלשה כבהמה ושלשה כמלאכי השרת : שלשה כבהמה אוכלין ושותין כבהמה פרין ורביץ כבהמה ומוציאין ריעי כבהמה : ג' כמלאכי השרת יש בהן בינה כמלאכי השרת ומהלכין בקומה זקופה כמלאכי השרת ומספרין בלשון הקודש כמלאכי השרת ב' :

ששה דברים נאמרו בשדים ג' ככני אדם וג' כמלאכי השרת : ג' ככני אדם אוכלין ושותין ככני אדם פרין ורביץ ככני אדם ומתים ככני אדם : ג' כמלאכי השרת יש להם כנפיים כמלאכי השרת ויודעים מה עתיד להיות כמלאכי השרת ומהלכין מסוף העולם ועד סופו כמלאכי השרת. ויש אומרים אף הופכין פניהן לכל דמות שרצו ורואין ואינם נראין ג' :

שבעה פרושים הם. פרוש שכמי. פרוש נכפאי. פרוש מקצואי. פרוש מכובאי. פרוש מלאכה היתה לו. פרוש מחופתו עשאני. ופרוש מן היצרא. ופרוש מן הוראה ד' :

שבעה דברים רובן קשה ומיעוּמן יפה. יין. מלאכה. ושינה. ועושה. ודרך ארץ. ומים חמין. והקטן דם ה' :

הערות לנ"א

בהכ"י ניתוספו ע"פ הברייתא שהובא בבבלי ק"א ע"ש. יד' בכ"י ה"א אף המנענע קולו בשיר השירים והלווה על המכה ואומר וכו' ונוסחא זאת קרובה יותר לנוסחת המשנה שם ע"ש ונוסחת הספרים קרובה יותר להתוספתא וע"ע נוסחת הגר"א. טו' ע"י פסחים מ"ט ע"ב ומדרש משלי ה"י בענין שנה ופרש. טז' ע"י ספרי במדבר פי' ק"ב וע"ע מנהרדן צ"ט ע"ב ודרך ארץ רבה פי"א ולפי"ו יהיה הפירוש שאינו נכנס בביחוד כדי ללמד שם לאחרים וצ"ע. יז' בכ"י שאינו משמש הפירוש שאינו תלמיד חכם וע"י סוטה כ"א ע"ב ודא"ר שם.

פ"ל"ג א' בכ"י שבע ברואות זו למעלה מזו ברא הקב"ה רקיע למעלה. למעלה מן הרקיע ברא כוכבים שמתארים בעולם למעלה מן הכוכבים ברא אילנות שהם עושים פירות טובים (טובים ליתא בכ"י) וכוכבים אינם עושים פירות למעלה מן האילנות ברא רוחות רעות שהרוחות הולכות לכאן ולכאן ואילנות אינם זזים ממקומם למעלה מן הרוחות ברא בהמה שבהמה אוכלת ועושה (בכ"י) שבהמה עושה ואוכלת ורוחות רעות אינם עושים ואוכלות למעלה מן הבהמה ברא אדם שאדם יש בו רעה ובהמה אין בה דעה למעלה מן האדם וכו' (מהאדם בכ"י) שמלאכי השרת מהלכין מסוף העולם ועד סופו ע"ב והשאר ליתא. והנה כל הנוסחאות הם נוגזמגומות ומקושעות ויש לתקן ע"פ נ"ב ע"ש בפרק מ"ג. ב' בכ"י ע' ששה דברים וכו' ג' כמלאכי השרת וג' כבהמה אוכלין וכו' מהלכין בקומה וכו' ומדברין בל"ה וכו'. ובכ"י ו' דברים נאמרו בכני אדם ששה כבהמה אוכלין וכו' ככני"ע, וע"י הגיהה ט"ז ע"א ישם הסדר הפוך (וע"י בדרדוקי סופרים שם) ובמעשה תורה הסדר כמו בגמרא ובפירקא דרבינו הקדוש וגם בחופת אליה רבה הסדר כמו שהוא כאן ובילקוט אבות כ"י מצאתי ש ב ע"ה דברים נבראו בכני אדם בשלשה מהן דומין כבהמות ו ב א ר ב ע"ה מהן כמלאכי השרת. שלשה כבהמה אוכלין ושותין פרין ורביץ ומוציאין ריעי. ארבעה כמלאכי השרת יש בהם בינה ודעה והשכל ומהלכין בקומה זקופה ומורא שמים עליהן ע"ב. ג' בכ"י ו' דברים וכו' ופרין ורביץ וכו' וידעין מה שעתיד להיות כמה"ש (כבא זו ליתא בכ"י) וכו' וי"א הופכין את פניהם רואים ואינם נראים ע"ב. והנוסחא שקיימתי היא נוסחת הספרים וכפי שהגיה ע"פ התומ"י וע"י בהדגמאות הנרמזות כאות ב' ונסחת החופת א"ר הוא היותר קרובה להאדר"ג אבל המלות רואין ואינם נראין לא נמצאו גם שם. ובילקוט אבות כ"י מצאתי ש ב ע"ה דברים נאמרו בשדים ג' ככני אדם אוכלין ושותין פרין ורביץ ומתין ככני אדם. ו א ר ב ע"ה כמלאכי השרת יש להם כנפיים ויודעים מה עתיד להיות ומהלכין מסוף העולם ועד סוף ומהפכין פניהם ורואין ואינם נראים ע"ב. ד' בכ"י ע' שבעה פירושין הן (השאר הוא נמוחק ביותר והמעתיק לא היה יכול לקרות) ובכ"י א' פרוש שכמאי פרוש נכפאי פרוש נוקיני פרוש מלאכה היתה לו ופרוש מכובאי פרוש מחובתי ופרוש מן המציא פרוש מן הורא ע"ב. והתומ"י נביא נביא ז' פרושים הם פרוש שכמי פרוש נקפי פרוש מרובאי פרוש מה חובתי ואעשה פרוש מן היראה פרוש מן היצירה ע"ב ואין באן רק ששה. וע"י סוטה כ"ב ע"ב ובפירש"י שם ויושלמי פ"ט דברכות ה"ז ובג"י"ב פ"ה ובערך ערך פרוש. ובספרים שנגה פרושים והגהתי זה ע"פ הדגמאות והכ"י וג"כ מטעמא שכל הפרק כשביעיות מדבר אבל כל השאר הגהתי כמו שהיה לפי שכל הנוסחאות הן מסופקות ומוגזמגומות וכבר האריכו החכמים האחרונים במיאור דברים אלו. ה' בספרים ח' דברים ומני מים חמין ותשמיש והקטן דם. ובכ"י שמונה דברים כבספרים אבל לא מני התשמיש והתומ"י כתב ג"א שבעה ולא מנה תשמיש כי הוא ד"א האמורה וע"פ הגהתי וכן הוא ג"כ בנסחת הגר"א. ובילקוט אבות כ"י מצאתי שבעה רובן קשה ומעוּמן יפה ואלו הן יין שנה עושה הולך (אולי צ"ל הולך דרך ודרך ארץ) דרך ארץ מים חמין הקטן דם ויש אומרים מלאכה ע"ב וע"י גיטין ע"י ע"א וע"ע ברכות ל"ד ע"א ע"ש וצ"ע.

חכם אינו מדבר לפני מי שגדול ממנו בחכמה ובמנין זה משה שנאמר וידבר אהרן את כל הדברים אשר דבר ה' אל משה ויעש האותות לעיני העם (שמות ד' ל') וכי מי ראוי לדבר משה או אהרן. הוי אומר משה שמשע שמע מפי הגבורה ואהרן שמע מפי משה. אלא כך אמר משה אפשר שאדבר במקום שאחי גדול ממני עומד שם לפיכך אמר לו לאהרן דבר. לכך נאמר וידבר אהרן את כל הדברים אשר דבר ה' אל משה (י):

ואינו נכנס לתוך דברי חבירו זה אהרן שנאמר וידבר אהרן וגו' הן היום הקריבו את המאטם ועולתם וגו' (ויקרא י"ז) אלא ששתק עד שסיים משה את דברו ולא אמר לו קצר דברך ואח"כ אמר אל משה הן היום הקריבו ואוננים אנחנו. ויש אומרים משכו אהרן מתוך הצבור לחוץ ואמר לו משה אחי ומה מעשר הקל אסור לאונן לאכול ממנו חטאת חמור לא כ"ש שתהא אסורה לאונן. מיד הורה לו שנאמר וישמע משה ויישב בעיניו (שם שם כ') ובעיני הגבורה: (כיוצא בו ויקצוף משה על אלעזר ועל איתמר בני אהרן (שם שם מ"ז). מכאן אמרו כשאדם עושה משתה לתלמידיו אינו נותן פניו אלא בגדול. וכשהוא קוצף אינו קוצף אלא על הקטן שנאמר ויקצוף על אלעזר ועל איתמר מלמד שאף אהרן היה בקצפון. אהרן היה גדול ממשו וגדול מאהרן הקב"ה. ולמה לא דבר עם אהרן על שלא היו לו בנים עומדים בפרץ שאלו היו לו בנים עומדים בפרץ אלעזר ואיתמר לא גרם חטא לגרב ואכיהוא): (כיוצא בו באברהם אבינו כשהיה מתפלל על אנשי סדום אמר לו הקב"ה אם אמצא בסדום חמישים צדיקים ונשאתי לכל המקום בעבורם (בראשית י"ח כ"ו) גלוי וידוע לפני מי שאמר והיה העולם שאלו היו מצויין בסדום ג' או ה' צדיקים לא גרם בה עון אלא המתין הקב"ה את אברהם עד שסיים דבריו ואח"כ השיבו שנאמר וילך ה' כאשר כלה לדבר אל אברהם (שם שם ל"ג) כביכול אמר לו הרי אני נפטר שנאמר ואברהם שב למקומו (שם שם טו):

ואינו נבהל להשיב זה אליהו בן ברכאל הבזוי שנאמר אמרת ימים ידברו (איוב ל"ב ז) מלמד שהיו יושבין ושותקין לפני

לפניו שנאמר וידבר אהרן את כל הדברים (האלה) (שם ד' ל'). (שם שם י"ג) נתנו עיניהם במיכאל שהוא גדול מכולם (יא):

מעולם הוא בהיל לדבר. ונכנס לתוך דברי חבירו. ומדבר לפני גדולים ממנו. ונבהל להשיב. ושואל שלא כראוי ומשיב שלא כעניו. ואומר על דבר שהוא ראשון (ראשון) (אהרן) ועל אהרן שהוא ראשון. ואינו מודה על האמת. ובוש ללמוד. ובוש לומר לא שמעתי: (הדה היא קמייתא והדה היא תנייתא) (ז):

ועשרה בחכם החכם אינו בהיל לדבר זה אליהו שנאמר כתר לי זעיר ואחך (איוב ל"ו ב):

ואינו נכנס לתוך דברי חבירו זה אהרן בשעה שאמר לו משה מדוע לא אכלתם את החמאת במקום הקדש (ויקרא י"ז) לא רצה לומר לו משה אחי אוננים אנו ואי אפשר לאונן לאכול מקדשי שמים שהם קדשים קלים והרי דברים קל וחומר ומה אם קדשים קלים אסורים לנו לאונן חמאת שהיא חמורה על אחת כמה וכמה. כל כך דן אהרן קל וחומר (משה) ה'. גדול מכולן זה (הקדש ברבי) (הקדוש כרוך הוא) (ט) שלא רצה ליכנס לתוך דבריו של אברהם אבינו ע"ה בשעה שהיה עומד ומבקש על הסדומיים ואינו מוצא אלא המתין לו עד שסיים ואחרונה הוי והשיבו שנאמר וילך ה' כאשר כלה לדבר אל אברהם ואברהם שב למקומו (בראשית י"ח ל"ג). והרי הדברים קל וחומר ומה אם הקב"ה שלו עולם ומלואו לא רצה ליכנס לדבריו של אברהם אבינו אדם עפר רמה ותולעה דין הוא שלא יכנס לדבריו של חבירו:

ואינו מדבר לפני גדולים ממנו זה משה בשעה שאמר לו הקב"ה ועתה (לך) (לכה) ואשלחך אל פרעה (שמות ג"ו). אמר לפניו רבון העולמים אהרן אחי גדול ממני ואין לי אפשר (ז) לדבר לפניו. מה עשה הלך וסדר את הדברים וכן הוא אומר כי ה' שלח נא ביד תשלח

הערות לנו"ב

(1) הגהתי מסברא. (ז) לא ידעתי לכיון מלות אלו פה וע"ה הסגרתים ואולי מוקדם להלן גבי אומר על ראשון ראשון ועל אהרן אהרן והיו שם כעין פירוש ונשתרבו לכאן. או אולי הם הוספת אויה סופר שהעיר שהפוסק מתחלת בגולם ואח"כ מפורשים מערות החכם וכבמשנת. (ח) ע' בגו"א וברגמאות הנרמזות שם ואין ספק שמולה זאת בטעות באה לכאן ואולי צ"ל למשה וע"ע לקמן אות י"ש. (ט) הגהתי מסברא. (י) בכ"ה ואי אפשר לי. (יא) ע' שמות רבה פ"ג ס"ד

הערות לנו"א

והוא קטוע וע' אבות פ"ה מ"ז ובקדמוני המפורשים שם ובגו"ב פ"מ. וע"ע דרך ארץ זוטא פ"ז ומסכת כלה (קורטיו) י' ע"א. (יד) בכ"י חכם אינו מדבר לפני מי שגדול ממנו בחכמה זה וכי לעיני העם מי ראוי לדבר אהרן אל משה (בכ"ה לדבר טשה ואהרן) הוי אומר משה שמע מפי הגבורה ואהרן שמע מפי משה אלא כך אמר משה אי אפשר שבמוקם שאחי הגדול שם עומד ואני אדבר לכך אמר לו לאהרן (בכ"ה עומד שם ואני משה אדבר לכך אמר לו משה לאהרן דבר) לכך נאמר וכו'. ובספרים הוא בסוף הדבור שנאמר וידבר והגהתי ע"פ התומ"י והכ"י. והנה מלת בחכמה הוא קשה להולמה פה וע' במשנה שם ובמפורשים. ובכ"י עוד כאן כיוצא בו ויקצוף על אלעזר ועל איתמר בני אהרן מכאן אמרו כשאדם שונה לתלמידיו אינו נותן פניו אלא בגדולים כשהוא כועס אין כועס אלא בקטנים לכך נאמר ויקצוף על אלעזר ואיתמר מלמד שאף אהרן היה עמהם בקצפים ע"כ ובספרים כל זה הוא לקמן בבבא דרואין נכנס והכנסתי בין שני סוגרים ע"ש. (טו) בכ"י אינו נכנס לתוך דברי חבירו זה אהרן שנאמר וידם אהרן הן היום הקריבו היה לו לאהרן שיואמר למשה משה אחי קצר עלינו כי

כועס אין כועס אלא בקטנים לכך נאמר ויקצוף על אלעזר ואיתמר מלמד שאף אהרן היה עמהם בקצפים ע"כ ובספרים כל זה הוא לקמן בבבא דרואין נכנס והכנסתי בין שני סוגרים ע"ש.

איוב. עמד היו עומדין. ישב היו יושבין. אבל היו אוכלין. שתה
 היו שותין. עד שנטל מהם רשות וקלל את יומן שנאמר ואחרי
 כן פתח איוב את פיו ויקלל את יומו וגו' ויאמר יאבד יום
 אולד בו וחלילה אמר הורה גבר (שם א' ב' ג'). יאבד יום
 שבא אבי אצל אמי ואמרה לו אני הרה. ומנין שלא ענו
 בערוביאי שנאמר ויען איוב ויאמר. ויען אליפו התימני ויאמר.
 ויען כלדד השחוי ויאמר. ויען צופר הנעמתי ויאמר. ויען אליהו
 בן ברכאל הכוזי ויאמר. סדרן הכתוב אחד אחד. אלא להודיע
 לכל באי עולם שאין חכם מדבר לפני מי שגדול הימנו
 בחכמה ואינו נכנס לתוך דברי חבירו ואינו נבהל להשיב לו;
שואל כענין זה יהודה שאמר אנכי אערבנו (בראשית מג ט');
שואל שלא כענין זה ראובן שנאמר ויאמר ראובן אל אביו
את שני בני תמית (שם מ"ב ל"ח ז) ;
ואומר על ראשון ראשון זה יעקב. ויש אומרים זו שרה.
ועל אחרון אחרון אלו אנשי חרן (ח) ;
ומודה על האמת זה משה שנאמר ויאמר ה' אלי הטיבו
אשר דברו (דברים י"ח ז). וכן הקב"ה הודה על האמת שנאמר
כן בנות צלפחד דבורות (במדבר כ"ז ז) (ט) ;

ושואל שלא כראוי ומשיב שלא כענין
 זה ראובן שנאמר ויאמר ראובן אל אביו לאמר
 את שני בני תמית] אם לא אביאנו אליך
 (בראשית מ"ב ל"ח) וכי אבינו יעקב הורה נפשות
 היה והלא אין משיבין אותו על דברי הבטלה (ב) ;
 רבי נחמיה ורבי מרינו בשם רבי נהוראי
 בשעה שהיה אומר דבר תקף (ג) לפני רבי
 מרפון היה אומר בפתור ופרח. ובשעה שהיה
 אומר דבר של הבטלה היה אומר לא ירד
 בני עמכם (שם שם ל"ח) ;

ושואל כענין ומשיב כהלכה זה יהודה
 שאמר ויאמר יהודה אל ישראל אביו שלחה
 הנער אתי [וגו'] אנכי אערבנו מידי תבקשנו
 (שם שם מ"ג ח' וט) ;

ואומר על דבר שהוא ראשון ראשון
 ועל אחרון אחרון זו רבקה בת בתואל
 [שנאמר ויאמר בת מי את היש בית אביך
 מקום לנו ללין ותאמר אליו בת בתואל

אנכי וגו'] ותאמר אליו גם תבן גם מספוא רב עמנו גם מקום ללין] (שם כ"ד כ"ג כ"ד וכ"ה) (ד) ;
ועל שהוא יודע יודע ועל שאינו יודע אינו יודע (ט) אלו אנשי חרן בשעה שאמר להם יעקב אחי
 מאין אתם ויאמרו מהן אנחנו ויאמר להם הודעתם את לבן בן נהור ויאמרו ידענו ויאמר להם השלום לו
 ויאמרו שלום (שם כ"ט ד' ה' ו'). ואם לשיחה אתה מכקש והנה רחל בתו באה עם הצאן (שם שם טו) ;
ומודה על האמת זה משה שנאמר [וישמע משה וייטב בעיניו] (ויקרא י' ב') (י). הקב"ה הודה על האמת
שנאמר כן בנות צלפחד דבורות (במדבר כ"ז ז) כן משה בני יוסף דוברים (שם ל"ו ה') ויאמר ה' סלחתי כדברך
(שם י"ד כ'). מכאן אמרו חכמים אשרי מי שהקב"ה מודה על דבריו (ח) ;
ואינו בוש ללמד זה משה שנאמר ויקרב משה את משפטן לפני ה' (שם כ"ז ח') ;

ואינו בוש רומר לא שמעתי (ט) זה משה שנאמר ויאמר אליהם משה עמדו ואשמעה מה יצוה
 ה' לכם (שם ט"ח) ;

הערות לנו"א

אוננים אנתנו וי"א משכן אהרן למושה מתוך הקהל ואמר לו משה אחי מה
 מעשר הקל אסור לאונן חמאת המורה לא כ"ש שתהא אסורה לאונן מיד
 הורה לו ואמר שנאמר (בכ"א דח"ב) וישמע משה וישב בעיניו מלמד
 שאף משה בעיני הגבורה טוב. גדול ממושה אהרן גדול מאהרן הקב"ה
 (מן מלמד עד הקב"ה ליתא בכ"א) כיצא בו ויאמר ה' אם אמצא
 בסדום מלמד שגלוי היה לפניו כי שאמר והיה העולם שאפילו נתבקשו
 בסדום חמישה או ארבעה צדיקים אין בה לפיכך המתין לו הקב"ה
 לאברהם עד שסיים (בכ"א שפי"ט) את דבריו ואח"כ השיב לו (בכ"א
 השיבו) שנאמר וילך ה' כאשר כלה לדבר עם אברהם ואברהם שב
 למקומו ע"כ וע"ע תומ"י. ועי' זבחים ק"א ע"א בענין ק"ו זה ובת"כ
 פ' שמוני ע"ש ועי'ע ספרי במדבר פ' ק"א. (טז) בכ"י אינו נבהל זה וכו'
 שנאמר ויען אליהו בן ברכאל הכוזי ויאמר צעיר אני לימים ואתם
 ישישים אמרתו ימים ורוב שנים יודיע חכמה מלמד שהיו יושבין
 ושותקין לפניו של אויב עומד עומדין וישב וישבין אוכל אוכלין שותה
 שותין עד שנטל מהם רשות וקלל את יומו שנאמר יאבד יום אולד
 בו וחלילה אמר הרה גבר יאבד יום שבא אבא אצל אבא ואמרה לו
 הרה אנכי מנין שלא דברו בערוביאי וכו' סדרן הכתוב להודיע לכל
 באי עולם (בכ"א לכל באי עולם ליתא) שהחכם אינו מדבר בפני מי
 שגדול וכו'. (יז) בכ"י אינו שואל כענין וכו' ועי' שמות רבה פצ"א ס"ט
 ובהגהות הר"ל שם אות ט"ו. (יח) בכ"י ואומר וכו' זה יעקב אבינו
 וי"א וכו'. (יט) בכ"י אף הקב"ה מודה על וכו'. והנה אין ספק שכל
 סיפקא זאת היא גם בנוסחת הספרים גם בנוסחת הכ"י קטועה ומשובשת
 ועי' בנ"ב שיש לחקן ע"ס הנוסחא שם כמה דברים פה ובפרטות ע"ס
 פרק השלום כ"ע שהעקמתי שם באות י"ט וע"ע נוסחת הגר"א.

הערות לנו"ב

ועי'ע בראשית רבה פ' מ"ח ס"ו ע"ש. (יב) עי' ב"ר
 פצ"א ס"ט ועי'ע לקמן אות י"ט. (יג) בב"ר שם דבר
 מותקן. (יד) הוספתי בלשון הכתוב מסבא. (טו) בכ"ה
 ועל שיועד שיועד ושאינו יודע שיועד יודע. (טז) עי' ב"ר
 פ"ע ס"א. (יז) עי' ת"כ פ' שמוני וקרא רבה פ"ג
 זבחים ק"א ע"א ומגן אבות למשנה זו ובכ"י הוא
 וייטב הדבר בעיניו פרעה הוא בלי"ם ט"ס והגהתי ע"ס
 הדגמאות. (יח) עי' מבולתא יתרו מסכת דבדוש פ"ט
 וספרי במדבר פ' קל"ד ובמ"ע שם אות ג'. (יט) בכ"ה
 לא למדתי ועי' בגי'א ובכל ההערות שם. ולחומר
 הענין הנני מועיק פה מה שצמאתי בפרק השלום
 כ"ע ששנויה שם כל סיפקא זאת ובל"ס תועיל לברוך
 הדברים פה. והכי איתא התם שבעה דברים בגולם
 ושבעה בחכם. הגולם קוסף לדברי חבירו נבהל להשיב
 ומדבר לפניו מי שגדול ממנו בחכמה ומשיב על
 אחרון ראשון ועל ראשון אחרון ואינו מודה על האמת
 ובוש ללמוד ובוש מללמד ובוש מלומר לא שמעתי.
 אבל החכם אינו כן. אינו קוסף לתוך דברי
 ה בירו זה אהרן הכהן שכעס משה כנגדו והיה
 מצוה לו לאכול פסולי המוקדשים לא כעס כנגדו
 ולא אמר אוננים הם קצ"ד דברך אלא המתין לו עד
 שסיים דבריו ואח"כ השיבו שנאמר ויאמר אהרן אל
 משה הן היום וגו' היום מתו בני ואני אקריב קרבן
 היום מתו בני ואנו אוכלים זבחים. ומה אם מעשר

פרק לח

שבעה מיני פורעניות באות לעולם על שבעה גופי עבירות. מקצתן מעשרין ומקצתן אינן מעשרין רעב של בצורת באה. מקצתן תורמין ומקצתן אינן תורמין רעב של מהומה באה. מקצתן מפרישין חלה ומקצתן אינן מפרישין חלה רעב של כלייה בא א. גמרו שלא לעשר עצרו [את] השמים מלהוריד טל ומטר ובני אדם יגיעים ואינן מסתפקין ב: רבי יאשיה אומר בעון חלה אין הברכה נכנסת בפירות ובני אדם יגיעים ואינן מסתפקין ב: בעון תרומות ומעשרות נעצרו השמים מלהוריד טל ומטר והעם נמסרות למלכות ד: דבר בא לעולם בעון לקט שכחה ופאה ומעשר עני: מעשה באשה אחת שהיתה יושבת בשכונת של בעל השרה ויצאו שני בניה ללקט ולא הגיחו כעל השרה. אמן היתה אומרת מתי יבוא בני מן השרה שמה אמצא בידם כלום לאכול והם היו אומרים מתי נלך אל אמנו שמה נמצא בקרבך ותסג ולא תפליש (מכונה ו' י"ד וט"ו ד). אמר להם הקב"ה אני נותן לכם עפיות מרובות שתפרישו לי חלה ולא רציתם אני נותן לכם דבר שהוא פטור מן החלה [ומרו בשר בניכם ובנותיכם] ה: שלוח חיה רעה באה לעולם על שבועת שוא ועל עדות שקר ועל חילול השם:

הערות לנו"א

פ"ח א) בכ"ע ז' מיני פורעניות באים לעולם מקצתן מעשרין ומקצתן אינן מעשרין רעב של כלייה בא מקצתן מפרישין את החלה ומקצתן אינן מפרישין את החלה רעב של מהומה בא ע"כ ובכ"א ז' מיני פורעניות באין לעולם מקצתן מעשרין ומקצתן אינן מעשרין רעב של בצורת בא מקצתן מעשרין ומקצתן אינן מעשרין רעב של מהומה בא מקצתן מפרישין את החלה וכ"כ בכ"ע ובעיקר הרברים עי' אבות פ"ה מ"ה ובמפרשים שם ושבת לי"ב ע"ב ול"ג ע"א ותורת כהנים פ' בתקומי פ"ה ובפירוש הראב"ד שם. ב) הוספתי מלת את וגם הגהתי מלהוריד במקום להוריד ע"פ הכ"י ושם עוד ובני אדם עושים ואינם מספקים וכן הוא גם בכ"א שבתומי. ג) בכ"י עושים ואין מספקין. ד) בכ"י ובעון תרומה ומעשרות עצרו את וכי' והעם כמורדין (כמורדין ליתא בכ"א) נמסרין למלכות ונראה שכל זה מדברי ר' יאשיה הוא וא"כ ולא השיבוהו עד שבא הגדול והשיבו שנאמר וידבר אהרן אל משה וגו' מושל לאיש שכעס על בנו כדו להשמיע את כלתו כך כעס משה על בני אהרן כדו להשמיע את אהרן ולהגיד להם דרך ארץ כשהיה אדם כועס על בני ביתו נותן עיניו בקטן שבקטנים. וכשהיה הרב שונה לתלמידיו נתן עיניו בגדול שבגדול שבהם שנאמר ויאמר משה אל ה' שלח נא ביד תשלח נתן עיניו במיכאל שהוא גדול מכולם. ואינו מדבר לפני מי שגדול ממנו בחכמה זה משה כשהיה רואה שהיה ראוי לדבר ואמר לאהרן אחיו שידבר והוא שומע מפי הקב"ה ואהרן מפי משה אמר להם הקב"ה אינו שומע לכם וזמי הקב"ה ומפי משה שומע שנאמר וידבר אהרן את כל הדברים האלה ויאמן העם. ומשיב עיניו זה יתורה שאמר אנכי אעריבנו וגו'. שלא כענין זה ראובן שאמר את שני בני תמות וכי הורג נפשות היה יעקב אבינו מכאן אמרו חכמים אין משיבין על (הפלגה). וא"ל אלוהי א"ר מרינוס אומר לפני רבינו כשהיה אדם אומר דבר מתוקן לפני ר' מרפון היה אומר ר' מרפון כפתור ופרח וכשהוא אומר דבר של הפלגה היה אומר לא יורד בני עמכם. ומשיב על ראשון ראשון ועל אחרון זו רבקה שנאמר ויאמר בת מי את וגו' ותאמר אליו בת בתואל אנכי ותאמר אליו גם תבן גם מספוא רב עמנו. ר"א אלו אנשי חרן שאמר להם יעקב אחי מאין אתם ויאמרו מתוך אהבתם להם הידעתם את לבן בן נחור וגו' ויאמר להם השלום ויאמרו אליו. ומודה על האמת זה משה רבינו דכתיב וישמע משה וישב בעיניו אף הורה לבנות צלפחד שנאמר בן בנות צלפחד דוברות ואמר בן משה בני יוסף דוברים ש"ל ופה דברו ועל הסדר דברו אשרי אדם שהמקום הורה לדבריו. ואינו בוש מלמוד זה משה רבינו ויאמרו ויקרב משה את מושפטן לפני ה'. ואין בוש לומר לא שמועתי זה משה רבינו ויאמרו וישמע משה וישב בעיניו ע"כ.

פמ"א א) בכ"ה שלא לעשר ועי' אבות פ"ה מ"ה ונ"א פ"ה ובהערות אות א' שם. ב) בכ"ה אני נתתי לכם וכי' שתפרישו מהם מעשרות. ג) בכ"ה רעב של בצורת וגו' קשה הוא קתני לעיל לבצורת ואולי יש לפרש מצודה נחור וגו' מצודר וכהמשך הכתובים שם ונאספתם אל איביכם וגו' בשבירי לכם משה לכם וגו' ועי' תרגום יונתן שם. ד) בכ"ה אתם תורעו ולא תאכלו וגו' אתם תאכלו ולא תשבעו וגם זה הוא מסוים ובמקרא שם אתה תאכל ולא תשבע וישחק בקרבך ותסג ולא תפליש וגו' אתה תורע ולא תקצור. ה) הוספתי זה ע"פ מנורת המאור כ"י שהובאה

פרק מא

שבעה מיני פורעניות באין לעולם על ז' גופי עבירות. מקצתן מעשרין ומקצתן אינן מעשרין רעב של בצורת באה לעולם [שנאמר] על כן עליכם כלאו שמים ממל (הגו א' י'). גמרו מלעשר א) כל עקר רעב של כלייה באה לעולם שנאמר ואכלתם בשר בניכם ובשר בנותיכם תאכלו (ויקרא כ"ו כ"ט). אמר להם הקב"ה אני נותן לכם פירות מרובים שתפרישו לי מעשרות ב) ולא רציתם אני נתן לכם דבר שהוא פטור מן המעשרות. מקצתן מפרישין חלה ומקצתן אינן מפרישין רעב של מצודה ג) באה לעולם שנאמר בשבירי לכם מטה רעב (שם כ"ו). גמרו מלהפריש כל עקר רעב של מהומה בא שנאמר אתה תזרע ולא תקצור אתה תאכל ולא תשבע וישחק בקרבך ותסג ולא תפליש (מכונה ו' י"ד וט"ו ד). אמר להם הקב"ה אני נותן לכם עפיות מרובות שתפרישו לי חלה ולא רציתם אני נותן לכם דבר שהוא פטור מן החלה [ומרו בשר בניכם ובנותיכם] ה: שלוח חיה רעה באה לעולם על שבועת שוא ועל עדות שקר ועל חילול השם:

הערות לנו"ב

הקל אסור לאונן חטאת חמורה לא כ"ש שתחא אסורה לאונן מכאן דן אהרן ק"ו. גדול מאהרן הקב"ה שנאמר ויאמר ה' אם אמצא בסודם חמשים צדיקים וגו' ויען אברהם ויאמר הנה נא הואלתי לדבר והלא כבר גלו לפני הקב"ה שאם נתבקשו בסודם עשרה צדיקים ואין אלא המתין עד שסיים ואח"כ השיבו שנאמר וילך ה' כאשר כלה לדבר אל אברהם והלא דברים ק"ו ומת אם הקב"ה שהעולם ומלואוהו שלו אינו רוצה ליתנם לתוך דברי בשר והם שהוא רמה ותולעה ועפר ק"ו שיהא אדם זריו וזוהר שלא יכנס לתוך דברי חבירו. ואינו נבחר לה ש"ב כגון אליהו בן ברכאל הבויו דכתיב כתר לי ועיר ואחר. ד"א זה אלעזר ואיתמר שאמר להם משה מרוע לא אכלתם את החטאת

שלא ימצאו להן עדים להתירם להנשא. כגון ביתר שלא נמלט ממנה נשמה להתיר אשת איש. ומשמע שנאמר והיו נשיכם אלמנות אני יודע שהכנים יתומים. אלא יתומים שאינן יתומים שיהיו נכסיהם עומדים כחזקת אבותם ולא יהיו מניחין אותן לירש ולישא וליתן בהן ח' גלות בא לעולם על ע"א ועל גלוי עריות ועל שפיכות דמים ועל שמיטת הארץ ט' על ע"א שנאמר והשמדתי את כמותיכם (ויקרא כ"ו ל') אמר הקב"ה לישראל הוואיל ואתם רוצים בע"א אף אני מגלה אתכם במקום שיש שם ע"א לכך נאמר והשמדתי את כמותיכם י' על שמיטת הארץ מנין. שנאמר אז תרצה הארץ את שבתותיה (שם שם ל"ד) אמר להן הקב"ה לישראל הוואיל ואי אתם משמטים את הארץ היא תשמט אתכם. מספר ירחים שאין אתם משמטים אותה היא תשמט מאליה. לכך נאמר אז תשבות הארץ ותרצת את שבתותיה כל ימי השמה תשבות את אשר לא שבתה בשבתותיכם בשבתכם עליה יא' על גלוי עריות כיצד. איך ישמעאל כרבי יוסי כל זמן שישראל פרוצים בעריות שכינה מסתלקת מכיניהם שנאמר ולא יראה כך ערות דבר ושב מאחרך (דברים כ"ג ט"ו) יב' :

ליהרג. בא האספקלמור להתי ראשו של רבן שמעון ז'. א"ל רבי ישמעאל לא כן אני גדול ממנו [אני כה"ג בן כה"ג] בוא והתי ראשי תחלה [אמר רשב"ג לא כן אני גדול ממנו]. א"ל במה את גדול ממנו. [א"ל] שאני נשיא ובן נשיא. בא אספקלמור והתי ראשו של [רבי ישמעאל] [רבי שמעון בן גמליאל] והיה [רבן שמעון בן גמליאל] [רבי ישמעאל] מנפשו ומנשקו ובוכה ואומר חפה שהיה עסק בתורה הרי הוא מלא חצץ שנאמר ויגרם בחצץ שני הכפשיני באפר [איכה ג' ט"ז] ומיד בא והתי ראשו של [רשב"ג] [רבי ישמעאל] לקיים עליו מה שנאמר חרב עורי על [רע] ועל גבר עמתי נאסה [אלהים] [צבאות] [זכריה י"ג ז'] [יד] :

גלות בא לעולם על ע"ז ועל גלוי עריות ועל שפיכות דמים ועל השמטים ועל היובלות ט' על הע"ז מנין שנאמר ואמרו כל הגוים על מה עשה ה' ככה לארץ הזאת [גו'] ואמרו על אשר עזבו [גו'] וילכו ויעבדו

אלהים אחרים לפיכך יחר אף ה' בארץ ההיא (דברים כ"ט כ"ד) על גלוי עריות מנין ותטמא הארץ ואפקוד עונה עליה (ויקרא י"ח כ"ה). על שפיכות דמים מנין ותחנה הארץ בדמים [גו'] (ההלים ק"ו ל"ח). על השמטים מנין והארץ תעזוב מהם (ויקרא כ"ג כ"ג). על היובלות מנין כל ימי השמה תשבות (שם שם ל"ה) : בארבעה פרקים הדבר מרובה. כרביעית. ובשביעית. במוצאי שביעית. ובמוצאי החג שבכל שנה ושנה. בעון חלקט והשחכה והפיאה. ובעון גזל בתנות עניים : בעון תרומה והמעשרות השמים נעצרים מלהוריד טל ומטר והארץ (לגדל) [מלגדל] פירות והם רצים אחר פרנסה ואינם מספיקים ט' :

הערות לנו"א

הערות לנו"ב

ועליהם אומר וחרה אפי וגו' ע"כ. והנה בספרים היא הנוסחא כמו שהגיהו אותה ע"פ התומי והוספתי בלשון המקרא ע"פ כ"יא וע"ע שם בתומי' בהג'א ובעיקר הדברים ע' מוכילתא משפטים מוסכתא דמיוקן פ"יה ושמות פ"ח ותדאר פ"ל וילקוט מושפטים רמז שמי"ט נז"כ פמ"א. ואן ספק שגם בכ"י וגם בספרים הנוסחא מקושעת ויש להשלים ולהגיה א"ל מימך לא באת אשה לשאול על נדתה וכי כנב"ב ע"ש וכן הגיהו חסר ובלי הגהה זו העיקר חסר מן הספר לפי שרק בהמושך לרברים אלו כעין פירושו על עינו הרין באת כל פסיקא זאת לכאן. ה' בכ"י ע' מושמע וכי' איני יודע שנשיהם אלמנות אלא שאינן אלמנות וכי' שלא המליטה מונגה נשמה להתיר את אשת איש וכי' איני יודע שבניהם יתומים וכי' עומדים בחזקת אביהם ולא יהיו מניחין אותן לירד ולישא וליתן בהם ע"כ. ובכ"א מושמע שנאמר והרגתי וכי' שלא ימצאו להם עדים להנשא שלא המליטה מונגה נשמה לאסור להם אשת איש וכי' ואינם יתומים שהיו נכסיהן עומדין בחזקת אביהן ולא מניחין אותן לירש ולישא וליתן בהם ח' גלות בא לעולם על עובדי ע"ז וכי'. י' בכ"י על עובדי ע"ז כוצד הרי הוא אומר וכי' ובספרים ישנים היתה הנוסחא איני יודע שהנשים נעשו אלמנות והנשים יתומים (ב' כולות אלו גם הם בספרים חדשים ומוחקתי אותם ע"פ הכ"י) אלא אלמנות שאינן אלמנות כגון בית תור שלא יודע עובדי ע"ז ושאין יתומים שהיו נכסיהן וכי' ולא היו מניחין וכי' והוזה הכל ע"פ התומי' ובעיקר הדברים ע' מוכילתא וילקוט שם ופשוט הוא שהוא דבר בפני עצמו ולא הובא כאן אלא אנב גררא. ט' בכ"י גלות בא לעולם על עובדי ע"ז וכי'. י' בכ"י על עובדי ע"ז כוצד הרי הוא אומר וכי' ובספרים ישנים היה אומר לו הקב"ה וכי' ותקנתי והוספתי ע"פ הכ"י וע"י שבת ל"ג ע"ב ובמדבר רבה פ"ז ס"י ע"פ זה יש להגיה ולהוסיף כאן והשמדתי את כמותיכם ואומר ואתכם אודה בניים. וכי' בכ"י ועל שמיטת הארץ כוצד הרי הוא אומר וכי' והנה בספרים ישנים א"ל הוואיל ואתם משמטים אותה כמו שנאמר וצויתי את ברכתי היא תשמט אתכם ומספר ירחים משמטין אותה לכך נאמר וכי'. והגיהו בספרים חדשים ע"פ התומי' אבל רק להצאין ואנכי הצוית נוסחת הכ"י. ובכ"י לכך נאמר בכך תשמט ארעא. וע"י שבת שם ותו"כ פ' בחוקותי פ"ו י"ז. ובכ"י ע"י כוצד אומר ר' ישמעאל בר יוסף כל זמן וכי' ובכ"י כוצד וכי' ובספרים כ"ז שיש בישראל פרוצים וכי'. וע"י רבה שם ספרי דברים פ"י רנ"ד והנ"ח וסוטה ג' ע"ב והנה פסיקא זאת הסדר שלה כסודר וגם הראיה על שפיכות דמים חסר לגמרי ובל"ש יש להשלים אותה ע"פ הרבה שם. וע"ע נוסחת הגר"א וע"ע נוי"ב והנה מפרשי המשנה מרחו הרבה בסידור היו גופי עבירות והמנין מה נראה שהוא. א' מקצתן מעשרין וכי'. ב' מקצתן תורמין (וע' בתוי"ט במשנה שם ד"ה מקצתן). ג' מופרשין חלה. ד' גמרו שלא לעשר (וקא' אבל מתנות כהונה וע' בתוי"ט שם). ה' עון לקט שכתה ופאה (מתנות עניים). ו' עינו הרין (נפסק ע"י המעשה דרשב"ג ר"י). ז' ע"ז גע' ושיד וע"ע בתוי"ב ובראב"ד שם.

בנ"ש. יג' בכ"ה רשב"ג. יד' ע"י נוי"א ובהערות שם אות ז'. טו' ע"י אבות שם. טז' ע"י אבות שם מ"ו וכמפורשים שם ואולי בכלל מתנות עניים כאן מעשר עני והגהתי מלגדל ע"פ מנורת הכאור כ"ו

פרק למ

חמשה אין להם סליחה. המרבה לשוב. ומרבה לחטוא. והחוטא כדור זכאי. וחוטא על מנת לשוב. וכל מי שיש בידו חילול השם (א) :

בעונו אין ספק לאדם לידע מה דמות למעלה. ואלמלא כן היו מוסרין לו מפתחות ויודע כמה נבראו שמים וארץ (ב) : הוא היה אומר הכל צפוי והכל גלוי והכל לפי דעתו של אדם :

הוא היה אומר הכל נתון בערבון ומצודה פרוסה על

בעון החלה אין ברכה במכונם ומאירה נשלחת בפירות ואחרים אוכלין את עמלן :

בעון שבעת שוא ועדות שקר וחילול השם שילוח חיה רעה באה לעולם והבמה כלה ובני אדם מתמעטין והדרכים נשמות שנאמר והכריתה את בהמתכם והמעטה אתכם ונשמו דרכיכם (שם שם כ"ב) :

בעון בטול תורה ועוות הדין הרב כא לעולם והבזה רבה והם נמסרים למלכות : בעון גזל (החוב) (הגובאי) (י) עולה והיוקר חווה והם אוכלים בשר בנים ובנות :

בעון השמטות יושבי הארץ הן גולים ממקומם ואחרים באין ממקומן ויושבין תחתיהן במקומן : בעון לשון הרע הצרעת נשלחת בכני אדם שנאמר זכור את אשר עשה ה' [אלהיך] למרים (דברים כ"ד ט). והרי הדברים ק"ו ומה מרים הנביאה שלא היתה כוונתה אלא לשבחו של משה ולכבודו של משה אף על פי כן נענשה עונש גדול אבל לא דבר מועט (י) המדבר בגנאי של חבירו והמבקש רעתו על אחת כמה וכמה שיתבע הדבר מידו :

פרק מב

רבי מאיר אומר שלשה נכנסו לדין מתחלת ימי בראשית ויצאו [ארבעה] חייבין (א). אדם חוה ונחש נכנסו לדין והארץ נתקלקלה בעבורם שנאמר ארורה האדמה בעבורך (בראשית ג' י"ז). אדם בו ביום נברא. בו ביום נתפקד. בו ביום חטא. בו ביום מת. בו ביום נוצר. בו ביום נכנס ללגן עדן. בו ביום נצטוו. בו ביום אכל שנאמר כי ביום אכלך ממנו מות תמות (שם ב' י"ז) (ב) : כשעה ראשונה עלה במחשבה. בשנייה נתייעץ עם מלאכי השרת. בשלישית גבלו. ברביעי רקמו. בחמישי נפח בו נשמה. בששית העמידו על רגליו. בשביעית הכניסו ללגן עדן. בשמינית נתפקד. בתשיעית חטא. בעשירית עבר על צוהו. באחת עשרה נגלה עליו. בשנים עשר נטרד מלגן עדן (ג) : היה אדם הראשון מוטל גולם מסוף העולם ועד סופו והיה המקום מעביר עליו דור ודור ושופטין דור ודור ומכחישי ומכשפין מזידיו וגזלניו. והיה מוטל גולם ומעבירין לפניו כבני מרון. הראהו צדיק וטוב לו צדיק ורע לו רשע וטוב לו רשע ורע לו. וכיון שהראהו הקב"ה הצדיקים שהן עתידין לצאת ממנו נתן לו יום אחד משלו שהוא אלף שנים שנאמר 'כי אלף שנים בעיניך (התלים צ' ד) ומנע המקום ממנו שבעים שנה ונתנם לבניו ולבני בניו עד סוף כל הדורות שנאמר ימי שנותינו בהם שבעים שנה וגו' (שם שם י) נמצאו חיי אדם אשר חי תשע מאות ושלישים שנה (ד) :

עשרה גזירות נגזרו על אדם הראשון ועשרה על חוה ועשרה על נחש ועשרה על הארץ : עשרה גזירות נגזרו על אדם הראשון (ה) האחד שהיה לכוש כלי חמדה והפשיטה הקב"ה ממנו (ו). השנייה שהוא מתפנס בצער. השלישית שהוא אוכל טוב ומוציא רע (ז). הרביעית שבניו גולים ממדינה למדינה. החמישית שיש בו (רוח) [ריח] זיעה (ח). הששית שיש בו יצר הרע. השביעית (ששלמה) [ששולמת] בו רמה

הערות לנו"א

פ"ט א) כבי"ע חמשה וכ"ו סליחה לעולם אלו הן מרבה לשוב ומרבה לחטוא וכ"ו החוטא על מנת לשוב וכל מי שיש בידו חילול השם וכבי"א חמשה אין להם סליחה מרבה וכ"ו כבי"ע ועי' מפרשים ולא יאחפיש לו והגרי"א הוסיף והחוטא על מנת שיום הכפורים וכפר והחמישי את הרבים וזמק וחוטא על מנת לשוב וצ"ע. (ב) כבי"ו בעינם אין ספק וכ"ו ואלמלא כך וכ"ו ויודע כמה נבראו שמים וארץ ע"כ וכבי"א בעינם אין ספק לידע וכ"ו למעלה היו מוסרין לו וכ"ו כבספרים. ור"ל שאלמלא שגרים העון היה האדם יודע כמה

הערות לנו"ב

שהובאה שם פסקא זו. (י) עי' שבת ל"ב ע"א וע"פ הגהתי. (יח) עי' ספרי במדבר פ"י צ"ט ואולי היה לעיל ולא למעט כפרה ורביה אלא לרבות ונשתרבבו הדברים למטה ונשתבשו וע"ע ספרי דברים פ"י רע"ה ובניש במ"ע.

פמ"ב א) ה'תתי ע"פ הנו"ש ועי' ב"ר פ"ה ס"ט בשם ר' נתן. (ב) עי' נו"א פ"א ובהערות שם אות כ"ב. (ד) עי' לעיל פ"ח ונ"ב פ"א בסוף ונראה דבי' נוסחאות נתערבו כאן הא' אדם בו ביום נברא וכ"ו הבי' בו ביום נוצר וכ"ו

ועי' לעיל פ"א ובהערות שם אות נ"א וראקמר בו ביום מת אולי יש לפרש דקאי איומו של הקב"ה ועי' בראשית רבה פ"ט ס"ה. ג) אולי יש להגיה עבר על ציוויו (במקום על צוהו) ולהגיה במקום חטא ערו למטה ועי' לעיל פ"א ובהערות שם אות כ"ב. (ד) עי' לעיל פ"ח ובהערות שם אות י"ב ונ"א פ"א וע"ע פסיקתא רבתי קס"ז ע"א וכמו"ע שם אות י"ב והלשון כאן הוא קצת מנומנם וכנ"ש היה אה"ר מוטל גולם וכ"ו והיה הקב"ה כועביר עליו דור דור והכמיו דור דור ובכינוי דור דור ושופטין וכיון שראה המקום הצדיקים והצדיקות שעתידין לצאת ממנו ונתן לה הקב"ה יום אחד משלו שהוא אלף שנים ומנע ממנו שבעים שנה ונתן לבניו ולבני בניו עד סוף כל הדורות נמצאו ימי אדם וכ"ו. (ה) בכ"ה י' על האדם. (ו) עי' ה'רגום ונתן בראשית ג' ר"ל וילקוט בראשית רמז ל"ד מה שהביא שם בשם האב"ר. (ז) בכ"ה שאוכל טוב ומוציא רע. (ח) עי' לעיל פרק ל"ד.

כל החיים והחנות פתוחה וההגוני מקף והפנקס פתוח והדיין יושב והגבאין מחזירין ונפרעין מן האדם תמיד בכל יום בין מדעתו ובין שלא מדעתו א):
 תשובת רשעים מעכבת וגזר דינם מחותם. ושלות רשעים סופה רעה. והרשות קוברת את בעליה. תשובה תולה ויום הכפורים מכפר. תשובה מכפרת עד יום המיתה. ויום המיתה בתשובה ד):

ותולעה. השמינית שיהא נמסר לחיה שימות בה. התשיעית קוצר [קצר] ימים ושבע רוגז [שנאמר אדם קצר ימים ושבע רוגז] [איוב י"ד א]. העשירית [שהוא עתיד לעמוד בדין שנאמר] שמה חזר בילדותך ויטיב לבך בימי בחורותיך וגו' [קהלת י"א ט]:
 ועשרה על חוה אחת דם נדה וגרושה מביאה [ונקופה] [ונזופה] חמעלה. השנייה

השלישית שמניקה עד כ"ד חדש ט). הרביעית שבעלה שולט בה. החמישית מקנא לה שלא תדבר עם כל אדם. הששית שהיא מוקנת מהרה. השביעית שהיא עומרת מליד אבל האישה מוליד לעולם י). השמינית שהיא יושבת בתוך הבית ואינה מתפרנס כאיש יא). התשיעית יוצאה [לשוק] ראשה מכוסה כאבל ולפיכך הנשים יוצאות בתחלה לפני המטה מה הן אומרות אנו גמרנו מיתה לכל באי עולם יב). העשירית אם היתה כשרה בעלה קוברתה יג). יצחק קבר את רבקה אמנו. יעקב קבר את רחל ואת לאה:

עשרה על הנחש האחת שנסתם פיו יד). השנייה שנתקצצו ידיו ורגליו. השלישית שהוא אוכל עפר. הרביעית שהוא מפשיט ומצטער כילדה טו). החמישית ואיבה אשית [בראשית ג' טז]. הששית אוכל פטומים ושותה כל מתוקים הם נעשים כפיו עפר שנאמר ונחש עפר לחמו [ישעיה ס"ה כ"ה טז]. השביעית שהוא מוליד לשבעה שנים. השמינית שאדם רואה בהמה ואינו מקפיד וכיון שהוא רואה נחש הוא מקפיד עליו להורגו יז). התשיעית שהכל מתברכין והוא עומד בקלקולו יח). העשירית עליו היה רבי מאיר אומר בקבלה והשבת חיה רעה מן הארץ [ויקרא כ"ו י' ט]:

ועשרה על הארץ האחת שהיתה שותה מים מאיליה מכאן והילך ואד יעלה מן הארץ [והושקה את כל פני האדמה] [בראשית ב' ו' ב]. השנייה שהוא לוקה בפירותיה. השלישית שהוא לוקה בשדפוין וביוקון. הרביעית שנברא בה [שרצים] [טרשין] וקסשין כא). החמישית שנבראו בה הרים וגבעות. הששית שעלו בה אילני סרק. השביעית שיעלו בה הדרדרים וקדנים כב). השמינית שזוועים הרבה ועושה מעט שנאמר זרעתם הרבה והבאתם מעט [חגי' א' ב]. התשיעית שהיא עתידה לעמוד ולעיד על הרוגיה שנאמר ונלתה הארץ את דמיה [ישעיה כ"ו כ"א]. העשירית שהיא לבלות כשלמה שנאמר כנגד תבלה [שם י"א ו' כד]:
 מפני מה מ' גזירות הללו. כנגד מ' יום שהולך נוצר ולא עוד אלא כיון שאדם נכנס לדין והוא מתחייב לוקה מ' כנגד מ' הללו כה): אדם דמו של עולם היה בשביל שגרמה לו מיתה לפיכך נתחייבה בדם נדה. אדם חלתו של עולם היה בשביל שגרמה לו ליטמא נתחייבה מחלה. אדם נרו של עולם היה בשביל שגרמה לו ליכבה לפיכך נתחייבה בנר. מכאן אמרו חז"ל על שלש עבירות נשים מתות בשעת לדתן על שאינן זדורות בנדה ובחלה ובהרלכת הנר כו):

הערות לנ"א

נבראו וכו'. ג) בספרים ההיא וכו' על כל החיים וכו' והוספתי מן והחנות עד שלא מדעתו ע"פ כ"ע. ובכ"א ההיא וכו' והפנקס כותב והגבאין נפרעין האדם בכל יום תמיד שלא מדעתו ע"כ וע' אבות פיג מטי"ז וע' במפרשים שם. ד) בכ"ע והרשות אוקרת בעליה. ובכ"א תשובת רשעים מעכבת וגזר דינם סותם. וע' יומא פ"ו ע"ב והגרי"א הגיה ע"פ הגמרא וע"ע

כאיש אבל הקריאה היא כסופקת ל"י. יב) בכ"ה שהיא יוצאה לשוק ראשה מכוסה כאבל ע"כ והשאר ליתא והוא בל"ס תוספת איוה מעתיק וע' לעיל פ"ט ובהערות שם אות י"ז. יג) בכ"ה שכן מצינו באבותינו אברהם יצחק ויעקב שקברו נשותיהם ע"כ והשאר ליתא. יד) פירש מהרי"טין שאינו מדבר. טו) בכ"ה שהוא מפשיט וכו' וקולו הולך מסוף העלם וע' סופו. טז) בכ"ה ו' אמר ר' הילפאי אפינו אוכל פטומין ושותה הם נעשין וכו' וע' בראשית רבה פ"ב ס"ה וע"ע יומא ע"ה ע"א וע"ע בבב"ש. יז) בכ"ה ח' שאדם רואה וכו' ואינו מקפיד רואה נחש והוא מקפיד עליו להורגו. יח) ע' ב"ר פ"ב ס"ה הכל מתרפאין חוץ מן הנחש וע"ע בב"ש. יט) בכ"ה היה ר' מאיר אומר עליו בקבלה והשבתו וגו' ובגו"ש שעליו היה ר' מאיר מפרש בקבלה והשבתו וגו' וע' תורת כהנים פ' בחקותי פ"ב והוא מעין דברי ר' יהודה שם וע"ע במכילתא פ' בא פרק י"ב. וע"ע בתרגום יונתן בראשית ג' ט"ו. כ) ע' בראשית רבה פ"ג ט"ט וקחלת רבה פ"א ט"ז ממנו היתה הארץ שותה תחילה וחזר בו הקב"ה שלא תהא שותה אלא מלמעלה וכו' ע"ש. כא) ע' עירך ערך קש ז' וערך אקושא אבל ע"ע ב"ר פ"ב ס"ה. כב) בכ"ה שיעלו בה קוצים ודרדרים ובגו"ש חותין וע"ע בב"ר שם ס"י ולפ"י היה נראה להגיה כאן וקנינים במקום וקנינים וע' בערוך ערך קרם. כג) בכ"ה והוא עושה מעט. כד) בכ"ה להבלאת בשלמה וכו'. כה) ע' במדרג רבה פ"ד ס"ד ופרקי דריא פ"ד ובבב"ר הר"ל שם ע"ש ולעיל פ"א. כו) ע' לעיל פ"ה ובהערות שם אות י"ח וכל דברים אלו אינם רק הוספה כאן ובגו"ש ליתגהו וכן אינם בכ"ה.

הערות לנ"ב

ט) הצגתי נוסחה כ"ה ובכ"ר שולדת השנייה לש בעה השלישית יולדת לתשיעה ומניקה וכו' ונוסחת הגו"ש מסכים עם נוסחת הכ"ה ע"ש ופירש מהרי"טין שאם לא היתה חוטאת היתה מתעברת ויולדת תמיד ולא היתה מצטמרת מ' חדשים. י) בכ"ה מה שאין כן האישה שהוא מוליד לעולם. יא) בכ"ה מתפרסמת כאיש אבל הקריאה היא כסופקת ל"י. יב) בכ"ה שהיא יוצאה לשוק ראשה מכוסה כאבל ע"כ והשאר ליתא והוא בל"ס תוספת איוה מעתיק וע' לעיל פ"ט ובהערות שם אות י"ז. יג) בכ"ה שכן מצינו באבותינו אברהם יצחק ויעקב שקברו נשותיהם ע"כ והשאר ליתא. יד) פירש מהרי"טין שאינו מדבר. טו) בכ"ה שהוא מפשיט וכו' וקולו הולך מסוף העלם וע' סופו. טז) בכ"ה ו' אמר ר' הילפאי אפינו אוכל פטומין ושותה הם נעשין וכו' וע' בראשית רבה פ"ב ס"ה וע"ע יומא ע"ה ע"א וע"ע בבב"ש. יז) בכ"ה ח' שאדם רואה וכו' ואינו מקפיד רואה נחש והוא מקפיד עליו להורגו. יח) ע' ב"ר פ"ב ס"ה הכל מתרפאין חוץ מן הנחש וע"ע בב"ש. יט) בכ"ה היה ר' מאיר אומר עליו בקבלה והשבתו וגו' ובגו"ש שעליו היה ר' מאיר מפרש בקבלה והשבתו וגו' וע' תורת כהנים פ' בחקותי פ"ב והוא מעין דברי ר' יהודה שם וע"ע במכילתא פ' בא פרק י"ב. וע"ע בתרגום יונתן בראשית ג' ט"ו. כ) ע' בראשית רבה פ"ג ט"ט וקחלת רבה פ"א ט"ז ממנו היתה הארץ שותה תחילה וחזר בו הקב"ה שלא תהא שותה אלא מלמעלה וכו' ע"ש. כא) ע' עירך ערך קש ז' וערך אקושא אבל ע"ע ב"ר פ"ב ס"ה. כב) בכ"ה שיעלו בה קוצים ודרדרים ובגו"ש חותין וע"ע בב"ר שם ס"י ולפ"י היה נראה להגיה כאן וקנינים במקום וקנינים וע' בערוך ערך קרם. כג) בכ"ה והוא עושה מעט. כד) בכ"ה להבלאת בשלמה וכו'. כה) ע' במדרג רבה פ"ד ס"ד ופרקי דריא פ"ד ובבב"ר הר"ל שם ע"ש ולעיל פ"א. כו) ע' לעיל פ"ה ובהערות שם אות י"ח וכל דברים אלו אינם רק הוספה כאן ובגו"ש ליתגהו וכן אינם בכ"ה.

פרק מג

עשרה נתנבאו ולא ידעו מה נתנבאו. אכרהם נתנבא ולא ידע מה נתנבא שנאמר ואני והנער נלכה עד כה ונשתחוה ונשוכה אליכם (בראשית כ"ב ה') (ואשובה אליכם) אין כתיב כאן אלא ונשוכה אליכם נתנבא שאבינו יצחק עתיד לחזור א': לכן נתנבא ולא ידע מה נתנבא שנאמר ויברכו את רבקה (גנו') ויירש וירשך את שער שונאיו (שם כ"ד ס') נמצאו מקללין את עצמן ומכריזים את רבקה אחותם: עקב נתנבא ולא ידע מה נתנבא שנאמר וישלח לכם את אחיכם אחר ואת בנימין (שם מג י"ד). אחיכם זה שמעון.

אחר זה יוסף, ואת בנימין זה בנימין כמשמעו ב': השבטים נתנבאו ולא ידעו מה נתנבאו שנאמר (הגה) (והנה) הקטן את אבינו היום והאחד איננו (שם מ"ב י"ג) נתנבאו שיוסף בינותם עומד ג': יוסף נתנבא ולא ידע מה נתנבא שנאמר כי טוב כל ארץ מצרים לכם הוא (שם מ"ה כ') נתנבא שעתידין לנצל את מצרים: פרעה נתנבא ולא ידע מה נתנבא שנאמר ונלחם בנו ועלה מן הארץ (שמות א' י') נתנבא שעתידים ישראל לעשות עמו מלחמה ולהעלות לשלום את הארץ ד': [איוב נתנבא ולא ידע מה נתנבא שנאמר גם את הטוב נקבל מאת האלהים ואת הרע לא נקבל (איוב כ' י')] נתנבא שהקב"ה עתיד לחזור עליו את המובת ה': משה נתנבא ולא ידע מה נתנבא שנאמר תביאמו ותמעמו בהר נחלתך (שמות מ"ו י"ז) אין כתיב כאן תביאנו ותמענו אמרו הבנים נכנסין והאבות אינן נכנסין ו': גחזי נתנבא ולא ידע מה נתנבא שנאמר ויאמר גחזי נער אלישע איש האלהים (גנו') ולקחת ממנו מאומה (מלכים ב' י"ב) מומה דהוה ביה נתנבא שהוא עתיד ללבוש הצרעת ז': חנה נתנבאה ולא ידעה מה נתנבאה שנאמר כל הימים אשר היה הוא שאול לה' (שמואל א' א' כ"ה) אמרה חנה כל הימים ששמואל בני קיים מלכות שאול קיימת ה': כתיב אחד אומר וימת (שמואל) [שמואל] (שם כ"ה א') וכתוב אחד אומר ושמואל מת (שם כ"ה ג') וימת שמואל זה מיתה נבל ט' ושמואל מת זו מיתה רדאי שנאמר ויקבצו לו כל ישראל ויקברוהו בעירו ברמה, וכי אין אנו יודעים שעירו היתה רמה אלא שהיו כל ישראל מספידים לו בכל מקום בדרך שמספדין לו בעירו ו':

הערות לנו"ב

פ"מ"ג א) הוספתי מסברא ובכ"ה מן ואשובה עד ונשוכה אליכם ליתא ועי' ב"ר פ"ז ס"ב ותחנומא פ' וירא ופסיקתא רבתי ק"ע ע"ב. ב) עי' בראשית רבה פ' צ"ב ס"ג. ג) בנו"ש שנאמר וכלנו בני איש אחד אנחנו שיתפו לאחד יוסף עמהם ועי' בב"ר פ' צ"א ס"ז. ד) עי' סוטה י"א ע"א וע"ש. ה) הוספתי זה ע"פ כ"ה ושם עוד ג' מלות גם לחזור בנינו אבל נסתפקתי בקריאתם כי הם מחוקים מאד ולזה לא הצגתים בפנים וע"ע בנו"ש. ו) בכ"ה אבותינו נתנבאו ולא ידעו מה נתנבאו ליתא וגוי ועי' מביילת בשלח נוספת דשירתא פ"י ובמ"ע שם אות א'. ז) עי' תחומא מצורע וילקט מלכות רמו רב"ש ע"ש. ח) עי' אגדת שמואל פ"ג ובילקוט שמואל רמו פ' ע"ש. ט) בכ"ה זה מיתה שאול וכן לקמן. י) עי' קהלת רבה פ"ז והכי איתא חתם כתוב אחד אומר רמו ושמואל וכתוב אחד ושמואל מת אמר רב אסי ושמואל מת מיתה רדאית וימת שמואל אין הדברים אמורים אלא לענין נבל שנאמר וימת שמואל ואיש במעון א"ר שמואל ב"ר נחמן הכל סופדין וטופחין על מיתה הצדיק וזה הרישע עושה לו מדיחין ע"כ ועפ"י יש לתקן הנוסחא הכא וע"ע אגדת שמואל פ"ג וילקוט שמואל רמו קל"ד אבל ע"ע בתוספתא דסוטה פ"א (והדברים שם מסורסים קצת) ולפיז יש מקום גם לנוסחת הכ"ה.

הערות לנו"א

לעול פכ"ט. ה) בספרים משלמין לרשעים וכי שעשו את התורה בעין רעה ולא נמצא בהן דבר טוב מעולם ומקיפין לצדיקים בכני אדם שעשו את התורה בעין יפה ולא נמצא בהם דבר רע נותנין וכי ובכ"ה משלמין וכי משלמין את הרשעים בכני אדם שעשו את התורה וכי ולא נמצא להם דבר טוב ומקיפין לצדיקים וכי ולא נמצא בהם דבר טוב ובכ"ה בכ"ה אלא שחסר שם בכא דמקיפין לצדיקים והגהתי בפנים ע"פ כ"ה ומסברא ובסוף הפיסקא אין ספק לי שצ"ל והשאר מונח להם לעוה"ב אבל לא מצאתי סמך לזה ובספרים ישנים היה והשאר מונח להם מריבה והוגה ע"פ התומ"י וע"ע נוסחת הגר"א. ובעיקר הדברים עי' פסיקתא דר"ב ע"ג ע"א וב"ר פל"ג ס"א ויקרא רבה פכ"ז ס"א ובנ"ש עוד וקידושין ל"ט ע"א וירושלמי פאה פ"א ה"א. וע"ע קידושין מי ע"א דאיתא התם ת"נ ה"ה אין מקיפין בחילול השם וע"ש בתוספתא ד"ה אין מקיפין ואולי היו הדברים בפסיקא זאת כאן באדר"ג ועלה קאי תנן התם הוציע. ו) ע"ש ביומא והנה המאמר עכ"פ קטוע כאן שלא נזכר שום תנא וקתני ה"א ועי' במפרשים והעיקר שיש לתקן ע"פ נו"ב ע"ש בפרק מ"ד. ז) בכ"ה חביב אדם שנברא בצלם חבה יתירה נודעת לו שנברא בצלם שנאמר וכי. כלי חמורה שבה נברא העולם וכי ועי' אבות פ"ג מ"ד בשם ר"ע ועי' במפרשים קדמונים שם ובמשניות דפוס

רבי אליעזר בר צדוק אומר למה הצדיקים דומים בעולם הזה. לאילן שעומד במקום טהרה וסוכה יוצא ממנו למקום טמא. מה הם אומרים קוצו סוכה זו מן האילן ויהיה כולו טהור כדרכו. למה רשעים דומים בעולם הזה. לאילן שעומד במקום טמא וסוכה יוצא ממנו למקום טהור. מה הם אומרים קוצו סוכה זו מן האילן ויהא האילן כולו כדרכו טמא ח': ששה שמות נקרא הארזיה ארי. כפיר. לביא. ליש. שחל. שחץ ט': ששה שמות נקרא שרף. תנין. צפעוני. אפעא. עכשוב י': ששה שמות נקרא שלמה ידידיה. קהלת. בן יקה. אגור. למואל יא':

פרק מ

ארבעה דברים אדם עושה אותן אוכל פירותיהן בעולם הזה והקין קיימת לו לעולם הבא. אלו הן. כבוד אב ואם. ונמילות חסדים. והבאת שלום בין אדם לחבירו. ותלמוד תורה כנגד כולם א':

עשרה שמות נקראת ארץ יא' אדמה. יבשה. חרבה. תבל. חלד. ארקא. ראשית. גיא. שדה. ארץ. נקראת ארץ לשם על שם רצתה. מלח' למלך שקרא לפמליא שלו ורץ אחר ועמד לפניו ועשאו המלך שלמון כך קרא הקב"ה לכל באי העולם ורצתה ארץ ועמדה לפניו יב'. אדמה שממנה נוצר אדם הראשון שנאמר ויצר ה' אלהים את האדם עפר מן האדמה בראשית ב' ז'. יבשה שהובישו מימיה את מי המבול ג'. חרבה שהחריבו מימיה את מי המבול. תבל שהיה מתובלת בד"ת אבל ארץ ישראל אינה חסידה כלום שנאמר לא תחסר כל בה דברים ח' ט' יד'. חלד שכל באי עולם חולדים בה שנאמר האזינו כל יושבי חדל חלד תהלים מ"ט ב'. ארקא מנין שנאמר כדנא תאמרין להון אלהיא די שמיא וארקא לא עברו וימיה י" א'. ראשית מנין שנאמר בראשית כרא אלהים וגו' בראשית א' א' טו'. גיא מנין שנאמר מן

גו יגורשו וגו' איוב ל' ח'. שדה מנין שנאמר ראה ריה בני כריח שדה אשר כרכו ה' בראשית כ"ז כ"ז': בעשרה דברים נברא האדם העולם בחכמה. וברדת. בתבונה. ובכח. ובנערה. ובדין. בתולד. ובבריה. בחסד. וברחמים. בחכמה מנין שנאמר ה' בחכמה יסד ארץ כונן שמים בתבונה בראשית ג' י"ט. ברדת מנין שנאמר ברעתו תרומות נבקעו שם כ"ב. בכח מנין שנאמר עושה ארץ בכחו מנין תבל בחכמתו ירמיה ג' ט"ו. בנערה שנאמר עמודי שמים ירופפו ויתמרו מנערתו איוב כ"ז י"א. בדין מנין שנאמר בראשית כרא אלהים בראשית א' א' טו'. בתולד מנין שנאמר אלה תולדות השמים והארץ שם ב' ד'. בבריה מנין שנאמר בהבראם שם שם. בחסד מנין שנאמר אמרתי עולם חסד יכנה תהלים פ"ג ג' יז'. ברחמים מנין שנאמר וברחמים גדולים אקבצך ישעיה נ"ד ז': שני דברים שמהלך ת"ק שנה. הנהרות מהלך ת"ק שנה. הישיבה ת"ק שנה וכולם שרשו שריונים על עץ חיים שנאמר והוה כעץ שתול על פלגי מים תהלים א' ג' יח':

הערות לנו"א

קאמרידיגע בענין הנוסחאות וע"ע נו"ב שם. ח' בכ"י למה צדיקים דומים וכי במקום טהרה וסוכה יוצא למקום טומאה הוא אומר קוצו סוכה של אילן זה ויהא אילן כדרכו טהור ולמה רשעים וכי במקום טומאה וסוכה יוצא הימנו למקום טהור והוא אומר קוצו סוכה של אילן זה ויהא אילן כדרכו טמא. ובכ"א למה הצדיקים וכי שעומד במקום טהרה וסוכה יוצא וכי הוא אומר קוצו סוכה של אילן ואילן והא כולו טהור וכי ככביע ובכ"א שבתומ"ו נוסף במקום סוכה ועי' קידושין מ' ע"ב ושם יש גם הנמשל וע"ע נוסחת הגר"א. ט' בכ"י ו' שמות נקרא ארי כפיר ליש ולביא שחל ושהין. ועי' סנהדרין צ"ה ע"א ובפירש"י שם וע"ע בולקוט משלי כ' דמנו שם ז' שמות לארי וע"ע אברבנאל בפירושו לישוטפים פי"ד וע"ע נ"ב פ"ג ע"ש. ו' בכ"י אפעא עכשוב צפע שרף והנין ועי' נ"ב ובהערות שם. יא' בכ"י בן יקה ליתא ועי' במדבר רבה פי' סוף ס"ג וריש שה"ש רבה וקהלת רבה דמני' ז' ומוסף איתואל ואולי יש להוסיף גם פה השם איתואל ואז יהיו פה ששה וע"ע מפירשים. פ"מ א' בכ"י ד' דברים אדם עושה אותם ונפרעין פירותיהן בעוה"ז והקין קיימת לו וכי לעוה"ב כבוד אב וכי ובכ"א ד' דברים וכי כספרים לו לעוה"ב כבוד אב וכי ועי' פאה פ"א מ"א ובירושלמי שם וקידושין מ' ע"א וע"ע שבת קכ"ז ע"א ויבמות ק"ש ע"ב ובתומס' יח' עי' בראשית רבה פ"טו סימן ו' קצת מנין זה וע"ע בהנחות הר"ל שם אות ה' וע"ע במדרש כונן ופרק גן החיים בית המדרש חר' ה' צד מ"ט.

הערות לנו"ב

יא' בכ"י עשרה שמות ואלו הן ועי' נ"א פרק ל"ז ובהערות שם אות י"ג ונוסחא שלנו פה מסכמת בהמספר עם המדרש משלי יב' בכ"י מלח' למלך שקרא פמליא שלו וכי ועמדה לפניו ונקראת לשם ריצתה ועי' בראשית רבה פ"ה ס"ח. יג' בכ"י את מימי המבול. יד' עי' ספרי עקב פי' ל"ז רשב"י תבל זה ארץ ישראל וכי למה נקרא שמה תבל שהיא מתובלת בכל שכל הארצות יש בזה מה שאין בזה ויש בזה מה שאין בזה אבל ארץ ישראל אינה חסידה כלום שנאמר ארץ אשר לא במסכנות וגו' ד"א ארץ וכי תבל זה ארץ ישראל ולמה נקרא שמה תבל על שם תבלין שבתוכה איהוה תבלין שבתוכה זו תורה ע"ב ומה יש לרון על השיבוש והקטעא שבבאן. ואולי גם לעיל בבבול דחריבה ויבשה בא"י קמירי ור"ל דלא היה בה המבול ועי' ובתום ק"ג ע"א וע"ב ע"ש ובראשית רבה פרק ל"ג ס"ו. טו' במדרש משלי שם שהיא ראשית לכל מעשה בראשית ועי' חגיגה י"ב ע"א והוא כשיטת בית הלל שם. טז' מלת אלהים קרויין ועי' בראשית רבה ריש פרשת יד. ז' עי' נ"א פרק ל"ז ובהערות שם אות ו' ואת ז'. יח' עי' בראשית רבה פ"טו סימן ו' קצת מנין זה וע"ע בהנחות הר"ל שם אות ה' וע"ע במדרש כונן ופרק גן החיים בית

[שמנה עשר] אלו נקראו עבדים. אברהם נקרא עבד (זו) שנאמר והרבית את זרעך בעבור אברהם עבדי (בראשית כ"ד). יעקב נקרא עבד שנאמר ואתה אל תירא עבדי יעקב (ישעי' מ"ד ב'), (כה), ישראל נקראו עבדים שנאמר כי לי בני ישראל עבדים (ויקרא כ"ה י"ח), משיח נקרא עבד שנאמר הן עבדי אתמך בו (ישעי' מ"ב א'), מלאכים נקראו עבדים שנאמר הן עבדיו לא יאמין (איוב ד' י"ח), משה נקרא עבד שנאמר לא כן עבדי משה (במדבר י"ב ז'), יהושע נקרא עבד [דכתוב וימת יהושע בן נון עבד ה' (יהושע כ"ד כ"ט)], כלב נקרא עבד מנין [שנאמר ועבדי כלב עקב היתה (במדבר י"ד כ"ד)], דוד נקרא עבד שנאמר (ועבדי דוד) [ודוד עבדי] נשיא להם לעולם (יהוקאל ל"ז כ"ד), ישעיהו נקרא עבד שנאמר ויאמר ה' כאשר הלך עבדי ישעיהו (ישעי' כ"ג ב'), אליקים נקרא עבד שנאמר וקראתי לעבדי לאליקים (שם כ"ב ב'), איוב נקרא עבד שנאמר השמת לבך אל עבדי איוב (איוב ב' ג'), דניאל נקרא עבד שנאמר דניאל עבד אלהא חייא (דניאל ו' כ"א), חנניה מישאל ועזריה נקראו עבדים שנאמר שדרך מישך ועבד נגו עבדוהי די אלהא עילאה (שם ג' כ"ו), נבוכדנצר נקרא עבד ולא הוה שוה לו שנאמר אל נבוכדנצר מלך בבל עבדי (ירמיה כ"ה ט'), זרובבל נקרא עבד שנאמר בעת ההיא נאם ה' אקחך זרובבל בן שאלתיאל עבדי (חגי ב' כ"ג) ;

שנים עשר אלו נקראו בחורים ואלו הן [אברהם נקרא בחור מנין אשר בחרת באברהם] (נחמיה ט' ז'), יעקב נקרא בחור שנאמר יעקב אשר בחרתיך (ישעי' מ"א ח'), ישראל נקראו בחורים שנאמר וישורון בחרתי בו (שם מ"ד ב'), שאול נקרא בחור כנבעת שאול (בחור) [בחור] ה' (שמואל ב' כ"א ו'), שבט לוי נקרא בחור שנאמר ובחור אותו מכל שבטי ישראל (שמואל א' ב' כ"ח), משה נקרא בחור שנאמר לולי משה בחורו (תהלים ק"ו ג'), משיח נקרא בחור שנאמר בחירי רצתה נפשי (ישעי' מ"ב א'), יהושע נקרא בחור שנאמר משרת משה מבחורין (במדבר י"א כ"ח), יהודה נקרא בחור [שנאמר כי ביהודה בחר לגנדי] (דחי"א כ"ה ד'), (יהודה) [דוד] נקרא בחור שנאמר ויבחר (ביהודה) [בדוד] עבדו (תהלים ע"ח ע'), שלמה נקרא בחור שנאמר ויבחר בשלמה בני (דחי"א כ"ה ח'), ירושלם נקראה בחורה שנאמר העיר אשר (בחרתיה) [בחר ה'] (מלכים א' י"ד כ"א) לא ;

[ששה] אלו נקראו ידדים, הקב"ה נקרא ידד שנאמר אשירה נא לידידי (ישעי' ח' א'), אברהם נקרא ידד שנאמר מה לידידי בביתי (ירמיה י"א ט"ו), ישראל נקראו ידדים שנאמר ונתתי את ידדות נפשי (שם י"ב י'), בנימין נקרא ידד שנאמר לבנימין אמר ידד ה' (דברים ל"ג י"ב), שלמה נקרא ידד שנאמר ויקרא את שמו ידדיה (שמואל ב' י"ב כ"ה), ירושלים נקרא ידדיה שנאמר מה ידדות משכנותיך (תהלים פ"ד ב'), יבא ידד בן ידד ויבנה בית לידד בחלקו של ידד, יבואו ישראל שנקראו ידדים ויבנו בית המקדש שנקראת ידדיה כגבול בנימין שנקרא ידד (ל) ;

[חמשה] אלו (הן) נקראו אהובים (ג), אברהם נקרא אהוב שנאמר זרע אברהם אהבי (ישעי' מ"א ח'), יעקב נקרא אהוב [שנאמר ואהב את יעקב (מלאכי א' ב')], ישראל נקראו אהובים שנאמר (ואהב) [אהבת] אתכם אמר ה' (שם שם ל'), שלמה נקרא אהוב שנאמר ואהוב לאלהיו היה (נחמיה י"ג כ"ו), שערי ירושלם נקראו אהובים (ל) שנאמר אהוב ה' שערי ציון (תהלים פ"ז ב') ;

ארבעה נקראו אש (ל), הקב"ה נקרא אש שנאמר כי ה' אלהיך אש אוכלה (דברים ד' כ"ד), התורה נקראת אש שנאמר מימינו אש דת למו (שם ל"ג ב'), ישראל נקראו אש שנאמר ויהי בית יעקב אש (עובדיה א' י"ח), העולם הבא נקרא אש שנאמר מי יגור לנו אש אוכלה (ישעי' ל"ג י"ד) ;

די דגלים לכסא הכבוד, צדק, ומשפט, חסד, ואמת, שנאמר צדק ומשפט מכון כסאך חסד ואמת יקרמו פניך (תהלים פ"ט ט"ו) (ל) ;

שנים עשר נקראו חיים, [הקב"ה נקרא חיים] שנאמר הוא אלהים חיים ומלך עולם (ירמיה י"י), התורה נקראת חיים שנאמר עין חיים היא למחזיקים בה (משלי ג' י"ח), ישראל נקראו חיים שנאמר חיים כולכם היום (דברים ד' ד') (לח),

הערות לנוסחא ב'

שיטפא שהיתה לגג עיני הכותב המשנה הג"ל וצ"ע. (זו) בכי"ה בכל המקומות (חוץ מהבבות דישעיה ואליקים) מנין שנאמר ובעיקר הדברים עי' ספוי ואתחנן פי' כ"ז ובילקוט שם ובמדרש תהלים י"ח וכל הענין בכמה שונים וחילופים ע"ש. והגהתי ע"פ הגו"ש, (כה) עי' בספרי שם ובמ"ע שם ואתה עבדי יעקב ובמקראות שלנו ליתא מלת ואתה, (כט) בכי"ה דכתוב ויאמר וגו', (ל) בכי"ה נבוכדנצר נקרא עבד מנין שנאמר נבוכדנצר עבדי וילקוט ומדרש תהלים לא השיב נבוכדנצר ועי' בראשית רבה פט"ד ס"כ לישן כזה (לא שוה לו) גבי גרעון, (לא) בן הוא בכי"ה נבכ"י"ר נקרא בחור ובכי"ה הסדר שם אברהם יעקב ישראל משיח משה יהושע שאול שבט לוי יהודה דוד שלמה ירושלים וע"ע בנו"ש, (לב) עי' ספרי דברים פי' שני"ב בד"ה לבנימין אמר ובמ"ע שם והגהתי ע"פ הגו"ש ובספרי שם, (לג) הגהתי ע"פ הגו"ש והתמשך ובכי"ה אלו חמשה נקראו אהובים, (לד) לא מצאתי מוקדא כזה וע"כ הגהתי, (לה) בנו"ש שערי ציון נקראו וכו', (לו) בכי"ה ד' אלו נקראו וכו', (לז) עי' נו"א פל"ז ובהערות שם אות ז' ושם מורב מזו מורת וע"ע מדרש תהלים פ"ט, ובכי"ה ובנו"ש הנוסחא ד' רגלים לכסא הכבוד וע"ע במדבר רבה פ"ב ס"ו פסקתא דבתי קפ"ח ע"א ומדרש כונן ולפ"ז יש מקום לנוסחא דג ל' י"ס, (לח) בכי"ה ליתא לבבא זו.

ארץ ישראל נקראת חיים שנאמר כי נתתי את חתימתם בארץ חיים (ט). תורת חכם נקראת חיים שנאמר תורת חכם מקור חיים (משלי י"ג י"ד). פי צדיק נקרא חיים שנאמר פי צדיק מקור חיים (שם י"א י"א). חסד נקרא חיים שנאמר כי טוב חסדך מחיים (תהלים ס"ג ד'). העולם הבא נקרא חיים שנאמר אתה לך לפני ה' בארצות החיים (שם קמ"ט ט'). גן עדן נקרא חיים שנאמר ועץ החיים בתוך הגן (בראשית ב' ט'). מים נקרא חיים שנאמר יצאו מים חיים (זכריה י"ד ח'). ירושלים נקראת חיים שנאמר כל הכתוב לחיים בירושלים (ישעיה ד' ג'). ברכה נקראת חיים שנאמר כי שם צוה ה' את הברכה חיים עד העולם (תהלים קל"ג ג') (מב) :

ששה אלו נקראו מלאים. הקב"ה נקרא מלא שנאמר הלא את השמים ואת הארץ אני מלא (ירמיה כ"ג כ"ד). יהושע נקרא מלא שנאמר ויהושע בן נון מלא רוח חכמה (דברים ל"ד ט'). כלב נקרא מלא שנאמר ועבדי כלב עקב היתה רוח אחרת עמו וימלא אהרי (במדבר י"ד כ"ד). בצלאל נקרא מלא שנאמר וימלא אותו רוח אלהים בחכמה (שמות ל"ה ל"א). אהליאב נקרא מלא שנאמר מלא (אותם) חכמת לב (שם שם ל"ה). (הירם נקרא מלא שנאמר מלא חכמה) וכליל יופי (יהוקאל בית י"ב) :

ארבעה אלו נאמר להם (שואל) (שאל). אברהם נאמר לו שאל שנאמר ויאמר ה' אלהים מה תתן לי (בראשית ט"ו ב'). אין אדם אומר מה תתן לי אלא אם כן נאמר לו שאל. שלמה נאמר לו שאל שנאמר ויאמר אלהים שאל אתך לך (מלכים א' ג' ח'). אהו נאמר לו שאל שנאמר שאל לך אות (ישעיה י"א א'). (משה) (משיח) נאמר לו שאל שנאמר שאל ממני ואתנה נזים נחלתך (תהלים ב' ח') (מב) :

ג' אלו נאמר להם בשיבה טובה. אברהם נאמר לו בשיבה טובה שנאמר ואתה תבוא אל אבותך בשלום תקבר בשיבה טובה (בראשית ט"ו ט"ז). גדעון בן יואש נאמר לו בשיבה טובה שנאמר וימת גדעון בן יואש בשיבה טובה (שופטים ח' ל"ב). דוד נאמר לו בשיבה טובה שנאמר וימת דוד בשיבה טובה (זקן ושבע) (שבע) ימים (דניאל א' כ"ט כ"ח). צדקיהו נאמר לו בשיבה טובה שנאמר בשלום תמות ובמשרפות אבותך. המלכים הראשונים (ירמיה ל"ד ח') (מב) :

ג' אלו נקראו כושים. ישראל נקראו כושים שנאמר הלא ככני כושים אתם לי (עמוס ט' ז'). צפורה נקראת כושית שנאמר על אודות האשה הכושית (במדבר י"ב א'). שאול נקרא כושי שנאמר על דברי כוש בן ימיני (תהלים ז' א'). עכב מלך נקרא כושי שנאמר וישמע עבד מלך הכושי (ירמיה ל"ח ז') ואין אתה יודע אם העבד נקרא כושי ואם המלך נקרא כושי. (אמור מעתה עבד נקרא כושי ולא המלך נקרא כושי). וכה"א אל לשכת בני חנן בן יגדליהו איש האלהים (שם ל"ה ד') ואין אתה יודע אם חנן נקרא איש האלהים ואם גדליהו נקרא איש האלהים. אמור מעתה חנן נקרא איש האלהים. ולמה נקרא שמו יגדליהו אלא שגדלו המקרא (מב) :

ז' שמות נקרא אריה, אריה, ארי, כפיר, לביא, ליש, שחל, שחק, אריה בנערותו, ארי בזקנותו, כפיר שהוא כופר באביו ובאמו, לביא שהוא חומץ (לבן) של בריות כשהוא שואג, ליש שהכל נעשין בפיו כמין בצק (מז), שחל שהכל משחלין לפניו, שחק שהכל משתחק, ד"א שחק שהוא שוחץ בפיו (מז) :
ז' שמות נקרא עני, אביון, מסכן, מד, דל, דך, רש, עני כמשמעו, אביון שהוא מתאוה לכל הוא דבר ואינו אוכל דבר ואינו שותה (מח), מסכן שהוא מסוכן בנפשו (ט), מד שהוא מד עד האסקופה (ג), דך שהוא מדוכדך, דל שהוא דל מנכסיו, רש שהוא מתרושש, ד"א שהיא ירושת בירו (נא) :

ז' שמות נקרא נחש, (נחש), פתן, אפעה, ירף, צפעוני, תנין, שפיפון, נחש שנשיכתו דומה לנחש (ג), פתי שכל חי שהוא נושכו הוא צועק מלפניו, ירף שכל מי שהוא נושכו הוא ירוף את דמו ומיבש את בשרו (ג), צפעוני שכל מי שהוא נושכו שערו פורח עליו ובשרו מתמוסס, תנין שכל מי שהוא נושכו (מתהלך) (מתהפך), שפיפון שכל מי שהוא נושכו חושף על מעיו (ג) :

הערות לנוסחא ב'

(ט) בכ"ה בארץ החיים אבל גם זה אינו במקרא וביחזקאל ל"ב כ"ד אשר נתנו חתימתם בארץ חיים ושם ל"ג כי נתתי את חתימו (לפי הקרי) בארץ חיים. (ט) בכ"ה תורה נקראת חיים וכו'. (מא) במקרא שם מקור חיים פי צדיק ובכ"ה ליתא לכל בבא זו וכן לבבא דחסד שאחר זה. (מב) עי' נ"א פל"ד ובהערות שם אות מ"ד, (מג) עי' בראשית רבה פ' מ"ד ס"ה ובגמרא שם ומדרש תהלים ב' ע"ש. (מד) עי' בראשית רבה פ"ד ס"ב ובג"ש וליחא שסרן ג' דלא קחשיב צדקיה. (מה) עי' מועד קטן ט"ו ע"ב וספרי במדבר פ"א צ"ט ופסיקתא רבתי ק"ל ע"ב ובמ"ע שם אות מ"ט ועי' ילקוט שמעאל רמז צ"א בסוף ע"ש. (מו) בכ"ה כמו בצק. (מז) בכ"ה ד"א זה ליתא ועי' נ"א ס"פ ל"ט ובהערות שם אות מ"ט ונוסחא זו מסככות ביותר עם הילקוט משלי שנרמז עליו שם אבל גם שם הוא מנוגמס. (מח) בכ"ה שהוא תאב ומתאוה לכל תאב דבר ואינו אוכל והשאר ליתא. (מט) בכ"ה שהוא מסוכן בנפשו. (נ) בכ"ה שהוא מדוכדך עד האסקופה התחונה. (נא) בכ"ה שהוא ירושה בירו, ועי' ויקרא רבה פל"ד ותנחומא שם ומדרש משלי פכ"ב ובערך ערך אביון וצ"ע. (נב) דומה לנחישת וכן בג"ש ועי' נ"א שם. (נג) בכ"ה שהוא שרף נפשו ומיבש את בשרו ועי' תנחומא חוקת בפסוק וישלח ה' בהם את הנחשים (נר) בכ"ה שהוא שופף את בשרו ועי' נ"א שם ועי' בערך ערך שף ג'.

פרק מד איסי בן יהודה אומר חמשה דברים בתורה צריכים הכרע. שא את אם תטיב ואם לא תטיב) או שאת [אם] לא תטיב אינו אומר כך אלא הלא אם תטיב שאת (בראשית ד' ז'). ארור. כי באפס הרגו איש וברצונם עקרו שור ארוך אינו אומר אלא ארוך אפס כי עו ועברתם כי קשתה (שם מ"ט ז') א. [מ ח ר] ב) ויאמר משה אל יהושע בחר לנו אנשים וצא הלחם בעמלק מחר [אינו אומר כן אלא מחר] אנכי נצב על ראש הגבעה (שמות י"ז מ'). מש ו ק ד ים. ובמנורה (ארבעה גביעים או ארבעה או במנורה) ארבעה גביעים משוקדים אינו אומר כן אלא משוקדים כפתוריה ופרחיה (שם כ"ה ל"ד ג). וק.ס. ויאמר ה' אל משה הנך שוכב עם אבותיך וקס אינו אומר כן אלא וקס העם הזה וזנה אחרי אלהי נכר הארץ (דברים ל"א מ"ז ד) :

חמשה קלי חומרים בתורה ה) כי שבעתים יוקס קין (ומה) [ולמד] שבעים ושבעה (בראשית ד' כ"ד). הן כסף אשר מצאנו בפי אמתחותינו השיכוננו אליך (בארץ) [מארץ] כנען קל וחומר ואיך נגנוב מבית אדוניך (שם מ"ד ח'). הן בני ישראל לא שמעו אלי קל וחומר ואיך ישמעני פרעה (שמות י"ב). ואביה ירוק ירוק בפניה (במדבר י"ב י"ד) קין [אני] שיערתיה (לביט) [ולביט] אביה. הן בעודני חי עמכם היום ממרים הייתם עם ה' קל וחומר אחרי מותי (דברים ל"א כ"ז ז) :

רבי יהודה בי חנינא אומר (פחות) פ ח ז (בראשית מ"ט ד) פ"א פחדת. ח"ת המאת. ז"ן זנית ז) : כנף רננים נעלם ה (איוב ל"ט י"ג ח). לכה נרוה יודים עד הבקר נת על סה באהבים (משלי י"ח) נעלם נישא אותן באהבים : כי ירמ הדרך לנגדי (במדבר כ"ב ל"ב) יראה ראתה נמתה נמל הרוח ט. ז"ן שהוא זן מן הפורעניות ז) : דברים שנאמרו למטה נאמרו כלפי למעלה יא) יצרנו כאישון עינו (דברים ל"ב י"ב). כי (כל) הנוגע בכס (כנוגע) [נגע] בכבת עינו (זכריה ב' י"ב יב). ואמרתם הנה מתלאה והפחתם אותו (מלאכי א' י"ג). הלא אתה מקדם ה' אלהי קדושי לא נמות (הקוק א' י"ב). המאתי מה (אומר) [אפעל] לך נוצר האדם [וגו] ואדיה (לך) [עלי] למשא (איוב ז' כ"י ז) :

רבי אליעזר בנו של רבי יוסי הגלילי אומר הכל צפוי וגלוי ותלוי במעשהו. ומצודה פרוסה על כל החיים. והרין דין אמת. והחנות פתוחה והשלחן ערוך והפנסק [פתוחה והיד] כותבת והחנני מקף והגבאי חי וחוק יד) :

הוא היה אומר מקיפין לרשעים ואין מקיפין לצדיקים. מקיפין לרשעים בעולם הזה ככני אדם שעשו את התורה כדי שיפרע מהם לעתיד לבוא ואין זכור להם כל מעשים רעים טו). כל כך למה בשביל ליתן להן שכר מצוה קלה שעשו בעולם הזה כדי שיפרע מהם לעתיד לבוא טו) [ומיסרין לצדיקים בעולם הזה] ככני אדם ששרפו את התורה ואין זכור להם כל מעשים טובים. כל כך למה בשביל ליפרע מהם הפסד עבירה קלה שעשו בעולם הזה כדי שיתן להם שכר טוב (משלחם) [משלחם] לעתיד לבוא טו). אלו ואלו נומלין בשכרם בעולם הזה הרקן קיימת לו לעולם הבא. ושלות רשעים סוף עול ושונות (המלמים) [המחולשים] בוגדת מפני שכבר (נגזר) [גזר] דינם ממותם. י"א הרבנות קוברת לבעליה. וי"א תולה והייסורים מנקין ויה"כ מכפר יח). והכל נפטר ערום ויוצא [ערום והלואי] תהא יציאה כביאה טו) :

הערות לנוסחא ב'

פ"ד א) בכ"ה ארוך כי באפס הרגו איש וברצונם עקרו שור או באפס הרגו איש וברצונם עקרו שור ארוך אינו אומר כן אלא ארוך אפס וגו'. ב) הוספתי מסברא ג) המגרתו מסברא וכ"ה משוקדים ובמנורה ארבעה גביעים או במנורה ארבעה גביעים משוקדים אינו אומר כן וכי. ד) עי' וימא נ"ב ע"ב וירושלמי ע"ז פ"ב ה"ז ומכילתא בשלח מסכת דעמלק פ"א ותנחומא שם ובראשית רבה פ"ב ס"ז ושיר השירים רבה בפסוק כי טובים דודיך. ה) בכ"ה חמשה קין ובראשית רבה פ"ב ע"ב ס"ז ובכ"ה וגו' פ"ט ובהערות שם אות ל"ה וע"ע בספר נתיבות עולם על ל"ב מדות בחיודים שם על מרת קין ואם נאמר בתורה כן הוא דוקא (כלומר לא נביאים) או המנין חמש עולה ופה. ז) ע' שבת כ"ה ע"א ובי"ר פ' צ"ח פ"ד ותנחומא ויחי. ח) ע' מנחות ס"ו ע"ב ובתוס' שם ד"ה כנף ובמורות כ"ז ע"ז ע"ב בריש"י שם ותו"כ פ' וקרא פרישה י"ג וברב"ד ובמסורת התלמוד שם אות ו' ויש להשלים ע"פ"ו הגוסריוקן של נעלמת נושא עולה ומתחמא ע"ש. וע"ע במדת גוסריוקן ב"ב"ב מדות. ט) ע' שבת שם וק"ה ע"א ומנחות ותו"כ שם ומלות נמל הרוח כהן לפי הגרסא הם הר"ת של ט' דירט ולא איתפריש לו. י) ע' בראשית רבה שם פ"ח ס"ו ושבת כ"ה ע"ב ונראה שמאמר זה הוא איזה שוור מההורשים הגוסריוקן של פח"ז לטובה ע"ש אבל לא אדע איך לתקן. ונראה לי עוד שיש להשלים כאן עוד הדרוש של כ"ר מ"ל (ע' במנחות ובתו"כ שם) ולפי זה יהיו כאן חמ"ט חסות נדרשות בגוסריוקן וזה הוא המושך המאמר לכאן. יא) כלומר תיקון סופרים מפני כבוד המקום ולכן נאמרו כלפי מנן. יב) ע' מכילתא בשלח מסכת דשירא פ"ן ותנחומא שם וספרי בסב"ר פ"י פ"ד ובמ"ע שם אות מ"ו וע"ע ספרי דברים פ"י ש"ג. יג) הגהתי והוספתי מסברא ולא חשיב כאן רק המש"ה. יד) ע' אבות פ"ג מ"ו וע"פ הוספתי וע"ע ג"א פ"ט. טו) בכ"ה ואין זכור להם כל מעשיהם. טז) הצנתי נוסחת כ"ה ואין ובכ"ר כל כך למה וכי שכר טוב מצוה קלה שעשו בעוה"ז ככני אדם שעשו את התורה כדי וכו' לעתיד לבא וכן ואין עד לעתיד לבא הוא כפול בכ"י זה. זז) כן הוא ובכ"ר ואין זכור להם כל מעו"ש כל כך למה בשביל ליתן להם שכר מצוה קלה שעשו בעוה"ז ככני אדם ששרפו את התורה ואין זכור להם כל כך למה וכי. יח) ע' ג"א פ"ט ובהערות שם אות ד' וז' ואולי יש לתתה וי"א השוברה תולה ויסורין מוסרין ויה"כ מכפר ועי' ג"א פ"ט וע"ע. יט) הגהתי ע"פ הדרגמאות.

חביבין ישראל שנבראו בצלם, אילו לא נבראו ולא נאמר להן חביבין הוין, חיבה יתירה נודעת להם שנקראו בניו למקום שנאמר בניו אתם לה' אלהיכם (דברים י"ד א') ב):

חביבין ישראל שניתן להם כלי שבו נוצר (האדם) [העולם], אילו לא נבראו (לא) [ולא] נאמר להם חביבין הוין, חבה יתירה נודעת להם שנתן להם שבו נוצר העולם זו התורה שנאמר ואשים דברי בפיך ובצל ידי כמיתוך (ישעיה נ"א מ"ז) כא):

ישראל נקראו עבדים [שנאמר כי לי בני ישראל עבדים] [ויקרא כ"ה ג'] ומלאכי השרת נקראו עבדים (ואומר) [שנאמר] הן בעבדיו לא יאמין (איוב ד' י"ח) ואין את יודע איזה חביב [זח] מזה, כשהוא אומר כי עבדי הם אשר הוצאתי אותם מארץ מצרים [ויקרא כ"ה ג'] ישראל אתם חביבין לפני יותר ממלאכי השרת:

ישראל נקראו בניו שנאמר בניו אתם לה' אלהיכם (דברים י"ד א') ומלאכי השרת נקראו בניו שנאמר ויבואו בני האלהים (איוב א' י') ואי אתה יודע איזה אהוב מהם (כ), כשהוא אומר בני בכורי ישראל (שמות ד' כ"ב) [ישראל] אתם חביבין לפני יותר ממלאכי השרת:

ישראל נקראו מלכים ומלאכי השרת מלכים, ישראל נקראו מלכים שנאמר בני מלכים ימלוכו (משלי ח' ט"ו) ומלאכי השרת נקראו מלכים שנאמר מלכי צבאות יודון יודון (תהלים ס"ח י"ג) אי אתה יודע איזה מכובד זה מזה, כשהוא אומר ואתם תהיו לי ממלכת כהנים (שמות י"ט מ"ז) [ישראל] אתם מכובדים לפני יותר ממלאכי השרת:

ישראל נקראו צבאות ומלאכי השרת נקראו צבאות, ישראל מנין שנאמר כי בעצם היום הזה הוצאתי את צבאותיכם (שם י"ב י"ז) ומלאכי השרת מנין שנאמר מלכי צבאות יודון (תהלים ס"ח י"ג) אי אתה יודע איזה גדול זה מזה, כשהוא אומר והוצאתי את צבאותי את עמי בני ישראל (שמות ז' ד') [ישראל] אתם גדולים לפני יותר ממלאכי השרת:

ישראל נקראו חרושים ומלאכי השרת נקראו חרושים, ישראל מנין שנאמר קדש ישראל לה' (ירמיה ב' ג') ומלאכי השרת מנין שנאמר בגורת עירין פתגמא ומאמר קרישין שאלתא (הניאל ד' י"ד) ולא ידעת איזה מקודש זה מזה, [כשהוא אומר קדש ישראל לה' ישראל] אתם מקודשים לפני יותר ממלאכי השרת (ג):

ישראל נותנים זמרה ומלאכי השרת נותנים זמרה, ישראל מנין שנאמר שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד (דברים ו' ד') ומלאכי השרת מנין שנאמר ברוך יחד כוכבי בקר ויריעו כל בני אלהים (איוב ל"ח ז') ואי אתה יודע איזה שבח משוכח [יתר], כשהוא אומר משיח אלהי יעקב ונעים זמירות ישראל (שמואל ב' כ"ג א') השבח שאתם משבחים לפני משוכח יותר ממלאכי השרת וכה"א ואתה קדוש יושב תהלות ישראל (תהלים כ"ב ד') כד):

פרק מה

ז' פרושים הם, פרוש שכמי, פרוש קווי, פרוש מדוכיא, פרוש נקפי, פרוש (ארבע חובות) [אדע חובתי], פרוש יראה כאויב, פרוש אהבה כאברהם (א):

כל שיש בו ג' דברים הללו [מתלמידיו] של אברהם, וג' דברים הללו [מתלמידיו] של בלעם ב, של אברהם עין טובה רוח נמוכה נפש שפלה, עין טובה מנין שנאמר ואל הבקר רץ אברהם ויקח בן בקר (בראשית י"ח ז'), בן שלש רך בן שתיים וטוב בן שנתו ג', רוח נמוכה מנין שנאמר גר ותושב אנכי עמכם (שם כ"ג ד'), נפש שפלה מנין שנאמר ואנכי עפר ואפר (שם י"ח כ"ז), [וחילופיהו] בתלמידיו (ד) של בלעם עין רעה ורוח גבוהה ונפש רחבה, עין רעה מנין עד שלא יצאו ישראל ממצרים היו כל אומות העולם באים ונמלכים בו כיו

הערות לנוסחא ב'

כ) ע' אבות פי' מיד ונרא' שם וז"ל המגן אבות במשנה שם וכן נראה מאבות דר' נתן ששם ישנו כלשון הזה ששם לא נברא בצלם היה חביב וכשנברא נודעת לו חבה יתירה וכן בכ"ו ל'ם שבו בן הגה נראה שבבריא ענמה בקריאתה ובנתניה נראת החבה היתירה לא בהודעת הטובה ע"כ, ועפ"י יש לפרש הדברים כאן ואולי צ"ל ולא ניתן להם במקום ולא נאמר להם וכן לקמן, כא) ע' וירושלמי פ"ד התענית תלכה ב' ובילקוט שם למקרא זו, כב) בכ"ה חביב זה מזה, כג) בכ"ה ואי אתה יודע איזו מקודש זה מזה כשהוא וכו', כד) ע' קצת כעין זה בילקוט דברים רמז תת"ץ בשם הילמדנו מצינו שחיבב וכו' וע"ע מבילתא ב' פ"ש בד"ה הוצאתי את צבאותיכם וספרי דברים פ"ו ש"ו ופרי"א פכ"ב, והנה מוצאתי כל פוסקא זו בשם האר"י כמגרת המאור כיו ברך מיט ע"ב באויה שנויים נקלים ומסוים בה וכל זמן שישאל מקלסין להקביה הוא יתברך שמו מקלסן מלמעלה הם אומרים שמע ישראל והוא אומר שמעיה עמו ואברהם הם אומרים ה' אלהינו ה' אחד והוא אומר ומי כענך ישראל גוי אחד בארץ הם אומרים ושנתת לבנוך והוא אומר וכל בניך למודי ה' ע"כ,

פמ"ה א) ע' נ"א פל"ו ובהערות שם אות ד' ונוסחא זאת מסכמת יותר עם תירושמי הרמזו שם והגתתי מסברא, ב) בכ"י כל שיש בו ג' דברים הללו תלמודיו של אברהם וג' דברים הללו תלמודיו של בלעם, ואנכי הגתתי ע"פ כ"ה, ג) ע' לעיל פכ"ג ובהערות אות ד' וה', ד) הגתתי ע"פ כ"ה ובכ"ד וחילופו תלמודיו של בלעם.

שיצאו ממצרים היתה שפחה שבישראל חכמה יותר ממנו התחיל מיצר עין רעה (שבישראל) [בישראל] שנאמר הנה העם היוצא ממצרים (במדבר כ"ב י"א) ה' וכה"א והוא יושב ממולי (שם שם ה'). רוח גבוהה כי מאן ה' לתי הלחך עמכם (שם שם י"ג) וכי עמכם אני אלך והלא עם הגדולים מהם אני הולך ובסוף הענין מהו אומר ויוסף עוד בלך שלוח שרים רבים ונכבדים מאלה (שם שם י"ו). נפש רחבה מנין שנאמר אם יתן לי בלך מלא ביתו כסף וזהב וכו' (שם כ"ד י"ג) ז' :

כל המזכה את הרבים אין חטא בא על ידו וכל המחטיא את הרבים אין זכות בא על ידו ז' ;
 ד' שגו ברואה ה' אלו הן, אדם, וקין, בלעם, וחזקיהו. אדם שגה ברואה שנאמר ויקרא ה' אלהים אל (אדם) [האדם] ויאמר לו איכה ויאמר את קולך שמעתי [וגו'] ויאמר מי הגיד לך כי ערום אתה (בראשית ג' ט"ו י"א) ובסוף הענין מה הוא אומר ויאמר [האדם] האשה אשר נתת עמדי היא נתנה לי מן העץ ואוכל (שם שם י"ב). קין שגה ברואה שנאמר ויאמר ה' אל קין אי הבל אחך ויאמר לא ידעתי [השומר אחי אנכי] (שם ד' ט') וני מסרתו לי אילו מסרתו לי הייתי משמרו ט' ובסוף הענין מהו אומר ויאמר קין אל ה' גדול עוני מנשוא הן גרשת אותי היום (שם שם י"ג ו"ד). בלעם שגה ברואה שנאמר ויבא אלהים אל בלעם ויאמר מי האנשים האלה עמך ויאמר בלעם אל האלהים בלך בן צפור מלך מואב שלח אלי הנה העם היוצא ממצרים ויכם (במדבר כ"ב ט"ו י"א) י' ובסוף הענין מה הוא אומר ויאמר אלהים אל בלעם לא תלך עמם לא תאור את העם כי ברוך הוא (שם שם י"ב). חזקיהו שגה ברואה שנאמר ויאמר אליו מה אמרו האנשים האלה וגו' ויאמר מה ראו בכיתך ויאמר חזקיהו את כל אשר בביתי ראו [וגו'] ויאמר ישעיהו אל חזקיהו שמע דבר ה' (אלהי) עצמות הנה ימים באים (נאם ה') ונשא כל אשר בכיתך ואשר אצרו אבותיך [וגו'] [ישעיהו ל"ט ג' ער ז'] אף דברים שנתתי לך מהר סיני וילינו עמם ככלה ובסוף הענין מהו אומר ויאמר חזקיהו אל ישעיהו טוב דבר ה' אשר דברת [וגו'] (שם שם ה') יא' :

ג' חשבו מחשבה [רעה] וגלה הקב"ה מחשבתם לכל באי עולם. קין ועשו ואבשלום. קין חשב בלבו יב' ואמר אני הורג את אחי ואירש את העולם שנאמר ויקם קין אל הבל אחיו ויהרגו (בראשית ד' ח') וגלה המקום מחשבתו לכל באי עולם שנאמר ועתה ארוור אתה מן האדמה אשר פצתה את פיה [וגו'] כי תעבוד את האדמה (שם שם י"א ו"ב). עשו חשב בלבו ואמר אני אהרוג את אחי וגלה המקום מחשבתו לכל באי עולם שנאמר ויגד לרבקה את דברי עשו בנה הגדול [וגו'] הנה עשו אחיך מתנחם לך להרנג (שם כ"ז מ"ב). אבשלום חשב בלבו ואמר אני אהרוג את אבי יג' ואירש את המלכות שנאמר [ויגנוב] [ויגנב] אבשלום את לב אנשי ישראל (שמואל ב' ט"ו י') ומנין שגלה המקום מחשבתו לכל באי עולם שנאמר ויאמר אבשלום מי ישימני שופט בארץ (שם שם ד') יד' :

ג' חשבו מחשבה טובה וגלה המקום מחשבתם לכל באי עולם ואלו הן. ראובן ותמר ורות. ראובן חשב להציל את יוסף שנאמר ויאמר אלהים ראובן אל תשפכו דם (בראשית ל"ב) ומנין שגלה המקום מחשבתו לכל באי עולם שנאמר יחי ראובן [ואל ימות] (דברים ל"ג י') [יחי ראובן] זכות יוסף ואל ימות במעשה בלחה טו'. תמר חשבה בלבה אמרה אפשר לצאת חומאה טז' מביתו של צדיק הזה ומנין שגלה המקום מחשבתה לכל באי עולם שהלכה ונשאת ליהודה וילדה ממנו פרץ ורחם. רות חשבה בלבה אמרה לחמותה עמך עמי אלהיך אלו באשר תמותי אמות ושם אקבר (רות א' ט"ז י"ז) ומנין שגלה המקום מחשבתה לכל באי עולם שהלכה ונשאת לבועז שנאמר ובעוז הוליד את עובד ועובר הוליד את ישי וישי הוליד את דוד (שם ד' כ"א וכ"ב) ודוד מלך בעולם הזה ומלך לעולם הבא :

ג' דברו אמת ואכדו מחיי העולם הזה ומחיי העולם הבא ואלו הן. המרגלים [ולקן]. ודואג [על עסקי דוד]. וכני הערות לנוסחא ב'

ה) בכ"ה מוסף עוד ויכם את עין הארץ ועתה לכה קבה לי ועוד שהיתה עינו רעה בישראל יותר מבלק שאמר ארה לי היה מקלל ומפרש ואמר וגרשתיו לעקרו מן העולם ובלק היה מקלל ורועה לגרשו מן הארץ ועוד כתוב יושב ממולי חסר מפני שישראל קרוב להכחידו ע"כ ועי' במדבר רבה פ"ב ס"ז וס"ט ותחומא שם קצת מזה וי"ע מבילתא בשלח ומדרשים בספוק זה אלי ואנוהו. ז' ע' אבות פ"ה מ"ט ובמגן אבות שם ע"ש וע"ע ברבה ותחומא שם. ז' ע' אבות שם פרק ה' משנה י"ח ונ"א פרק מ' ובהערות שם אות ד'. ח) בכ"ה שגו בדומה וכן לקטן. ט) בכ"ה וכי מסרתו לי לשומרו אלו מסרתו לי הייתי שומרו. י' בכ"ה בלעם שגה וכו' מלך מואב שלח אלי אין אני חשוב בעיניך בעיני כל המלכים אני חשוב ובסוף הענין וכו' וע"ע בגו"ש. יא) בכ"ה דברים שנתתי לך וכו' בבלה זאת התורה שנקראת עוד מחמיר עיניך ומקנף אשר יצאו ובסוף הענין וכו' ועי' בראשית רבה פ"ט ס"א וילקוט מלכים רמז רמ"ה וע"ע במדבר רבה פ"ב ס"ו ועי' תחומא בלך בעיני בלעם ותנא דבי אליה רבה פ"ה ופר"א פ"ב בעיני חזקיהו. וע"ע סנהדרין ק"ב ע"ב בעיני מחמר עיניך דריוש ליה שם אספר תורה. יב) בכ"ה חשב בלבו לית דין ולית דיין ולית עולם אחרון אני הורג וכו'. יג) בכ"ה אני הורג את אבי. יד) עי' בראשית רבה פ"ה ס"ט ע"ן טז. טז) בכ"ה במעשה יוסף ועי' ספרי דברים פ"י שמ"ח ובמ"ע שם. טז) בכ"ה חלוקה ובנ"ש הליצה ועי'

רמון הבארותי על עסקי שהמיתו למפיושת. ויש אומרים אף כן איש גר עמלקי בשביל שבישר מיתת שאול י(ז):

ג' וידון ואבדו מן העולם הזה ונחלו חיי העולם הבא. ואלו הן רמקושיש והמקלל ועבן; ג' שמרדו וידון ונחלו העולם הזה והעולם הבא ואלו הן. המילדת ורחב וגבעונים. ויש אומרים אף חושי הארכי י(ח):

ד' מדות בנשים אבל לא כאנשים. הנשים גרגרניות [קנאניות] ועצלניות צוותניות. גרגרניות שנאמר ותרא האשה כי טוב העין למאכל וגו' (בראשית ג' ו'). קנאניות מנין שנאמר ושרה שומעת פתח האהל והוא אחריו (שם י"ח ו'). עצלניות מנין שנאמר מהרי שלש סאים (שם שם ו'). ר' יוסי אומר כשם שנתנו ד' מדות בנשים כך נתנו כאנשים. האנשים גרגרניים קונאניים צוותנים ועצלנים. גרגרניים מנין שנאמר וישבו לאכל לחם (שם ל"ז כ"ה). קונאניים מנין שנאמר ויקנאו בו אחיו (שם שם י"א) צוותנים מנין שנאמר והם לא ידעו כי שומע יוסף (שם כ"ב כ"ג). עצלנים מנין שנאמר מהרו ועלו אל אבי (שם מ"ה ט'):

ארבע מדות באדם האומר שלי שלך ושליך שלי זו מדה בינונית. ויש אומרים זו מדת סדום. שלי שלך ושליך שלי עם הארץ. שלי שלך ושליך שלך חסיד. שלך שלי ושלי שלי רשע ז):

ארבע מדות בתלמידים הרוצה שילמדו וילמדו אחרים עין טובה. ילמוד ולא ילמדו אחרים עין רעה. ילמדו אחרים והוא לא ילמוד זו מדת בינונית. ויש אומרים זו מדת סדום. לא ילמוד ולא ילמדו אחרים הרי זה רשע נמור ז):

ארבע מדות בהולכי לבית המדרש מתקרב ויושב יש לו חלק. מתקרב ויושב אין לו חלק. מתרחק ויושב יש לו חלק. מתרחק ויושב אין לו חלק: שואל ומשיב יש לו חלק. [שואל ומשיב אין לו חלק. יושב ושותק יש לו חלק] יושב ושותק אין לו חלק: מתקרב ויושב בשביל שישמע וילמד יש לו חלק. מתקרב ויושב בשביל שיאמרו איש פלוני מתקרב לפני חכם אין לו חלק. מתרחק ויושב בשביל שינהוג כבוד במי שהוא גרוול [ממנו] יש לו חלק. מתרחק ויושב בשביל שיאמרו איש פלוני אין צריך לחכם זה אין לו חלק: שואל ומשיב בשביל שישמע וילמד יש לו חלק. שואל ומשיב בשביל שיאמרו איש פלוני שואל ומשיב לפני חכמים אין לו חלק. יושב ושותק בשביל שישמע וילמד יש לו חלק. יושב ושותק בשביל שיאמרו איש פלוני יושב ושותק לפני חכמים זה אין לו חלק ח):

ד' מדות להולכי לבית המדרש הולך ועושה חסיד. לא הולך ולא עושה רשע. הולך ואינו עושה יש לו שכר הליכה. עושה ואינו הולך יש לו שכר עשייה ב):

ד' מדות בנותני צדקה נתן ורוצה שיתנו אחרים חסיד. לא נתן ולא רוצה שיתנו אחרים רשע. נתן (ורוצה) ואינו רוצה] אחרים עינו רעה בשל אחרים. לא נתן ורוצה שיתנו אחרים עינו רעה בשלן כא):

ד' מדות בתלמידים נוח לשמוע וקשה לאבד זכה. קשה לשמוע ונוח לאבד לא זכה. נוח לשמוע ונוח לאבד] יצא שכוו בהפסדו. קשה לשמוע וקשה לאבד יצא הפסדו בשכרו כג):

ד' מדות באדם. שלי שלי ושליך שלך מדה בינונית. ויש אומרים זו מדת סדום. שלי שלך ושליך שלי עם הארץ. שלי שלי ושליך שלי רשע. שלך שלך ושליך שלך חסיד כג):

הערות לג"א

הערות לג"ב

בראשית רבה פ' פ"ה ס"ז. יז) בכ"ה ג' דברו וכיו' ודואג על עסקי דוד ובני רימון וכיו' בשביל שבישר על מיתת שאול ע"כ וע' במדרש מעשה תורה וע"ע פרקא דרבינו הקדוש ושם מונה ג"כ ג' דשיקרו ונחלו העוה"ז והעוה"ב רחב הזונה ומולדת והגבעונים ע"כ. יח) בכ"ה וי"א אף חושי הארכי רעה דוד וע"י לעיל אות י"ז. יט) ע' בראשית רבה פ"ה ס"ח ופרשה י"ח ס"ב ובניש והוא מסורס קצת. כ) ע' אבות פ"ה מ"ד. כא) ע' אבות שם משנה י"ג וע"פ' הגהתי. כב) ע' אבות שם משנה י"ג והגהתי ע"פ' ומסבארא. כג) ע' אבות שם משנה י"ג וע"ע נ"א פ"ח ובהערות שם אות ו' וה'. ובכ"ה הביא ככאן בכא (מוד לאחר בכא דר' מרות בנשים) ד' מדות ברעות קשה לכעוס וכיו' זכה נוח לכעוס וקשה לרצות לא זכה נוח לכעוס ונוח לרצות וכיו' ע"כ ונראה שנמסך בחבבות האחרות על המשנה ולפ"ז הסירה אותה בכא דר' מרות ברעות ויש להשלימה ע"פ אבות פרק ה' משנה י"א.

ו) השלמתו ע"פ הכ"י וע' אבות פ"ה כ"י ובמפרשים וע"ע נ"ב פמ"ה. ז) בכ"ע ד' מדות וכיו' ד' צ"ה שילמודו וכיו' ולא ילמדו אחרים זה רשע נמור. וע' אבות פ"ה מ"ג ושם ד' הלוקות כאלה גבו נתנו צדקה וכן בגו"ב פמ"ה וע"ע במדרש שטואל שם והגרי"א גורס בכל המקומות שילמד מבנין פעל והב"י נוטה להגיה הכל ע"פ המשנה שם לפי שהחלוקה היא אין... לה שום פירוש גבו תלמידים ע"ש ובפרקא דרבינו הקדוש (כ"ה ע"ב) איתא ד' מדות ב'לומדים וכיו' וילמוד ולא ילמדו אחרים הרי זה נמול לו קרנים ילמדו אחרים והוא לא ילמוד הרי זה בינוני לא ילמוד וכיו' והמלות וי"א זו מדת סדום ליתא שם וע"ע נ"ב פמ"ז. ח) בכ"י ד' מדות ביושבין לפני חכמים מתקרב ויושב יש לו חלק. מתקרב ואינו יושב אין לו חלק. מתרחק ויושב וכיו' מתרחק ואינו יושב אין לו חלק. יושב ושותק וכיו' יושב ואינו שותק אין לו חלק (בכ"י א) ליתא לבבא זו) מתקרב ויושב וכיו' יש לו חלק. מתקרב וי"ש ב' בשביל שיאמרו איש פלוני יושב(וישב) ליתא בכ"י א) וקרב לפני חכמים אין לו חלק (בכ"י א חלק לעוה"ב) מתרחק ויושב וכיו' מתרחק ויושב בשביל שיאמרו איש פלוני אין ספק לו חכם אין לו חלק (בכ"י א חלק לעוה"ב) וכיו' כפנפים יושב ושותק בשביל שלא ישמע וילמוד אין לו חלק (ובכ"י א שואל ומשיב בשביל שיאמרו איש פלוני חכם יש לו חלק שואל

ומשיב בשביל שיאמרו איש פלוני שואל ומשיב לפני

ארבע מדות ביושבים לפני חכמים יש דומה לספוג. ויש דומה לנפה. יש דומה למשפך. ויש דומה למשמרת: דומה לספוג כיצד. זה תלמיד ותיק שיושב לפני חכמים ולמד מקרא ומשנה מדרש הלכות ואגדות כשם שספוג סופג את הכל כך הוא סופג את הכל. [דומה] לנפה כיצד. תלמיד פיקח שיושב לפני תלמידי חכמים ושמע מקרא ומשנה מדרש הלכות ואגדות כשם שנפה מוציאה את הקמה וקולטת את הסולת כך הוא מוציא את הרע וקולט את היפה. [דומה] למשפך כיצד. זה תלמיד מיפיש שיושב לפני ת"ח שמע מקרא ומשנה [מדרש] הלכות ואגדות כשם שהמשפך מטיל מכאן ויוצא מכאן כך הוא כל דבר ודבר ששמטלין באזניו נכנסים מכאן ויוצאין מכאן ראשון ראשון נשמט והולך לו. [דומה] למשמרת כיצד. זה תלמיד רשע שיושב לפני חכם ושמע מקרא משנה מדרש הלכות ואגדות כשם שהמשמרת מוציאה היין וקולטת השמרים כך הוא מוציא את היפה וקולט את הרע (א). רבי אליעזר בן יעקב קורא אותן קרן נקוב קישועה (ב). קישועה כיצד. זה היתנוק שנותנין לו מרגליות והורין ונותנין לו פת זורק את המרגליות ונוטל את הפת

ד' מדות ביושבים לפני חכמים. משפך. ספוג. נפה. משמרת. משפך שהוא מכניס בו ומוציא בו זה ת"ח נכנס לביהמ"ד שמע מדרש הלכות ואגדות וכשהוא יוצא אין בידו כלום. ספוג שהוא סופג את הכל זה תלמיד חכם שהוא נכנס לביהמ"ד שמע מדרש הלכות ואגדות כשהוא יוצא יש בו כלום כשהוא מוציאן מוציאן מעורבבין. נפה שהיא מוציאה את הקמה בפני עצמו ואת הסולת בפני עצמו ואת הסוכן בפני עצמו זה תלמיד חכם שנכנס לבית המדרש שמע מדרש הלכות ואגדות כשהוא יוצא ויש בידו כלום מוציאן כל אחד ואחד בפני עצמו. משמרת שאינה מוציאה אלא שמרים זה ת"ח כשהוא נכנס לביהמ"ד שמע מדרש הלכות ואגדות כשהוא יוצא אין בידו כלום כשהוא שומע (שומע) דברי הבטלה הרי הוא בידו (כד):

חזרין ונותנין לו כלי חרס זורק את הפת ונוטל את הכלי חרס [הרי] לא נמצא בידו כי אם כלי חרס בלבד (א): לענין התלמידים דרש רבן גמליאל הזקן ארבעה דברים דג ממא דג מהור דג מן הירדן דג מן הים הגדול: דג ממא כיצד. בן עניים שלמד מקרא ומשנה הלכות ואגדות ואין בו דיעה. דג מהור כיצד. זה בן עשירים שלמד מקרא ומשנה הלכות ואגדות ויש בו דיעה. דג מן הירדן כיצד. זה תלמיד חכם שלמד מקרא ומשנה מדרש הלכות ואגדות ואין בו דעת להשיב. דג מן הים הגדול כיצד. זה תלמיד חכם שלמד מקרא ומשנה מדרש הלכות ואגדות ויש בו דעת להשיב (ב):

הערות לנו"א

הערות לנו"ב

חכמים אין לו חלק ויושב ושותק בשביל שיאמרו איש פלוני יושב ושותק לפני חכמים אין לו חלק. ובספרים ישנים ד' מדות בחולכי לבית המדרש מתקרב ויושב וכו' כבבי"ע מתרחק ואינו יושב אינו לו חלק שואל ומשיב יש לו חלק ויושב ושותק אין לו חלק מתקרב ויושב בשביל שיאמרו וכו' או כבפנים במו שהוא גדול יש לו חלק וכו' מתרחק ויושב בשביל שיאמרו איש פלוני יושב ושואל ומשיב לפני חכם אין לו חלק ויושב ושואל בשביל שישמע וילמד זה ש לו חלק ויושב ושותק וכו' יושב ושותק בשביל שיאמרו איש פלוני יושב ומשתק לפני החכם אין לו חלק ע"כ ועי' בג"א שבתומ"י וכל הנוסחאות הם מנומגמות ואנכי תקתי והוספתי בפנים ע"פ צירוף כל הנוסחאות וע"פ התמושך בהפוסק בעצמה. וע"ע בפרקא דרבינו הקדוש שם וע"ע נוסחת הגר"א. (ט) כבי"ע ד' מדות בתלמוד חכם יש שדומה לספוג ויש שדומה לנפה ויש שדומה למשפך ויש שדומה למשמרת וכו' כיצד תלמיד ותיק וכו' ולומד מקרא משנה הלכה ואגדות וכו' כשם שהספוג וכו' דומה לנפה כיצד ת"ח פיקח שיושב לפני חכמים ולמד מקרא משנה הלכות ואגדות כשם שהנפה מוציאה וכו' דומה למשפך כיצד זה תלמיד טפש שהיה יושב לפני חכמים ולמד מקרא משנה הלכות ואגדות כשם שהמשפך כל דבר ודבר ששמטלין בתוכו נשמט והולך לו כך הוא כל דבר ודבר ששמע ראשון ראשון נשמט והולך לו דומה למשמרת כיצד וכו' שיושב לפני ת"ח ולמד מקרא וכו' כשם וכו' אף הוא וכו'. וכבי"א ד' דברים בתלמוד חכם ספוג ונפה משפך ומשמרת ספוג כיצד ותיק שיושב לפני חכמים וכו' כבבי"ע דומה לנפה ת"ח ופקח שיושב וכו' כבבי"ע דומה למשפך כיצד תלמיד רשע שיושב לפני חכמים ולמד מקרא משנה הלכות ואגדות וכו' וי' בבי"ע היה קורא אותו קרא וקטע וקטע. ועל הגליון שם נ"א קרן זקופה וקטע וקטע. וכבי"א ר"א בן יעקב אומר קורין אותו קרן זקופה וקטע וקטע. וע' מפרשים והגר"א הגיה קרן נקוב קרן קטוע ואפשר שנוסחת הכ"ע היא הנכונה וע' בערך ערך קרא ד'. (יא) הגהתי ע"פ כ"א ובספרים היה דומה לספוג כיצד זה ת"ח שיושב וכו' והגהתי ע"פ כ"ע וכבי"ע ה"י לא נמצא בידו אלא כלי חרס וכן הוא בכ"א אלא כלי חרס. והנה הפירוש לקרן נקוב חסר כן ואם נגרוס קרא נקוב כבבי"ע אפשר שהשמיטו הפירוש משום שהוא דבר מנומגם יותר ע"ש בערוך וצ"ע. (יב) כבי"ע לענין ארבעה תלמידים דרש וכו' דג ממא ודג מהור ודג מן הירדן ודג מן הים הגדול דג ממא וכו' ואין בו דעת להשיב דג מהור וכו' מקרא ומשנה דג מן הים כיצד זה ת"ח שלמד מקרא משנה הלכות ואגדות ויש בו דעת להשיב. וכבי"א לענין ד' ת"ח דרש וכו' ודג מים גדול דג ממא כיצד זה בן עניים שלמד מקרא משנה מדרש הלכות ואגדות ואין בו דעת דג מהור כיצד זה בן

חכמים אין לו חלק ויושב ושותק בשביל שיאמרו איש פלוני יושב ושותק לפני חכמים אין לו חלק. ובספרים ישנים ד' מדות בחולכי לבית המדרש מתקרב ויושב וכו' כבבי"ע מתרחק ואינו יושב אינו לו חלק שואל ומשיב יש לו חלק ויושב ושותק אין לו חלק מתקרב ויושב בשביל שיאמרו וכו' או כבפנים במו שהוא גדול יש לו חלק וכו' מתרחק ויושב בשביל שיאמרו איש פלוני יושב ושואל ומשיב לפני חכם אין לו חלק ויושב ושואל בשביל שישמע וילמד זה ש לו חלק ויושב ושותק וכו' יושב ושותק בשביל שיאמרו איש פלוני יושב ומשתק לפני החכם אין לו חלק ע"כ ועי' בג"א שבתומ"י וכל הנוסחאות הם מנומגמות ואנכי תקתי והוספתי בפנים ע"פ צירוף כל הנוסחאות וע"פ התמושך בהפוסק בעצמה. וע"ע בפרקא דרבינו הקדוש שם וע"ע נוסחת הגר"א. (ט) כבי"ע ד' מדות בתלמוד חכם יש שדומה לספוג ויש שדומה לנפה ויש שדומה למשפך ויש שדומה למשמרת וכו' כיצד תלמיד ותיק וכו' ולומד מקרא משנה הלכה ואגדות וכו' כשם שהספוג וכו' דומה לנפה כיצד ת"ח פיקח שיושב לפני חכמים ולמד מקרא משנה הלכות ואגדות כשם שהנפה מוציאה וכו' דומה למשפך כיצד זה תלמיד טפש שהיה יושב לפני חכמים ולמד מקרא משנה הלכות ואגדות וכו' וי' בבי"ע היה קורא אותו קרא וקטע וקטע. ועל הגליון שם נ"א קרן זקופה וקטע וקטע. וכבי"א ר"א בן יעקב אומר קורין אותו קרן זקופה וקטע וקטע. וע' מפרשים והגר"א הגיה קרן נקוב קרן קטוע ואפשר שנוסחת הכ"ע היא הנכונה וע' בערך ערך קרא ד'. (יא) הגהתי ע"פ כ"א ובספרים היה דומה לספוג כיצד זה ת"ח שיושב וכו' והגהתי ע"פ כ"ע וכבי"ע ה"י לא נמצא בידו אלא כלי חרס וכן הוא בכ"א אלא כלי חרס. והנה הפירוש לקרן נקוב חסר כן ואם נגרוס קרא נקוב כבבי"ע אפשר שהשמיטו הפירוש משום שהוא דבר מנומגם יותר ע"ש בערוך וצ"ע. (יב) כבי"ע לענין ארבעה תלמידים דרש וכו' דג ממא ודג מהור ודג מן הירדן ודג מן הים הגדול דג ממא וכו' ואין בו דעת להשיב דג מהור וכו' מקרא ומשנה דג מן הים כיצד זה ת"ח שלמד מקרא משנה הלכות ואגדות ואין בו דעת להשיב. וכבי"א לענין ד' ת"ח דרש וכו' ודג מים גדול דג ממא כיצד זה בן עניים שלמד מקרא משנה מדרש הלכות ואגדות ואין בו דעת דג מהור כיצד זה בן

פרק מו

כל כנסיה שהיא לשם שמים סופה להתקיים ושאינה לשם שמים אין סופה להתקיים. אי זו כנסיה שהיא לשם שמים זו כנסת אבותינו על הר סיני. ושאינה לשם שמים זו כנסת דור הפלגה א):

כל מחלוקת שהיא לשם שמים זו מחלוקת שמאי והלל. ושאינה לשם שמים זו מחלוקת קרח וכל עדתו ב):

כל התורעמנים תלמידיו של אדם הראשון שנאמר ויאמר האדם האשה אשר נתתי עמדי היא נתנה לי מן העץ ואוכל (בראשית ג' י"ב) ג):

כל כפוי טובה תלמידיו של סנחריב שנאמר ותמצא כקן ידי (על חיל) [לחיל] העמים וכאסוף ביצים עזובות (ישעיה י"ד) ד):

ג' ספרי נביאים הם. הוואה עצמו קורא בחלום בספר ישעיה יצפה לישועה. בספר מלכים יצפה למלכות. בירמיה ידאג מן הפורעניות:

ג' ספרי כתובים הם. הוואה עצמו קורא בחלום בספר משלי יצפה לחכמה. בספר תהלים יצפה ליראת חטא. באיוב ידאג מן הפורעניות:

ג' חכמים הם. הוואה רבי אלעזר בן עזריה בחלום יצפה לחכמה. הוואה רבי עקיבא יצפה ליראת חטא. רבי ישמעאל ידאג מן הפורעניות:

ארבע מדות הם יש רואה ונראה. נראה ואינו רואה. רואה ואינו נראה. אינו רואה ואינו נראה: רואה ונראה כגון הזאב והארי והנמר והדוב והברדלס והגחש והליסטיץ והגייסות [הרי] אלו רואין ונראין. נראה ואינו רואה כגון הסיף והקשת והרומח והסכין ומקל וקינוקנות [הרי אלו] נראין ואינן רואין. רואה ואינו נראה זו מכת רוח רע. אינו נראה ולא רואה זו מכת חולי מעיים ג):

ארבעה חכמים הם הוואה רבי יוחנן בן נורי בחלום יצפה ליראת חטא. רבי אלעזר בן עזריה יצפה לגדולה ולעשירות. רבי ישמעאל יצפה לחכמה. רבי עקיבא ידאג מן הפורעניות ד):

שלושה תלמידי חכמים הם הוואה בן עזאי בחלום יצפה לחסידות. בן זוטא יצפה לחכמה. אלישע בן אבויה ידאג מן הפורעניות ט):

ג' נביאים הם הוואה ספר מלכים בחלום יצפה לגדולה ולעשירות. ישעיה יצפה לנחמה. ירמיה ידאג מן הפורעניות טו):

שלושה כתובים הם הוואה ספר תהלים בחלום יצפה לענוה. משלי יצפה לחכמה. איוב ידאג מן הפורעניות יו):

מיתה לרשעים נאה להם ונאה לעולם. לצדיקים רע להם ורע לעולם. ושינה לרשעים נאה להם ונאה לעולם. לצדיקים רע להם ורע לעולם. שקמ לרשעים רע להם ורע לעולם. לצדיקים טוב להם וטוב לעולם יי):

אל יעמוד אדם ערום כנגד בית קדשי הקדשים יט):

הנכנס לבית הכסא לא יחזיר פניו לא למזרח ולא למערב אלא לצדדן. ולא יפרע עצמו מעומד אלא מיושב. ולא יקנח אדם עצמו בימין אלא בשמאל. ומפני מה אמרו לא יקנח אדם עצמו בימין אלא בשמאל. רבי אליעזר אומר מפני שמראין נה דברי תורה רבי יהושע אומר מפני שאוכל ושותה בה כ):

הערות לנ"ב

פ"מ"א א) ע' נ"א פ"ק מ ובהערות שם אות כ"ג. ב) ע' אבות פ"ה מ"ז ונ"א שם ובהערות אות כ"ב. ג) ע' פסיקתא דרב בהנא קל"א ובהערות שם וספרי דברים פ"י ב'. ד) ע' מענין זה חולין פ"ט ע"א.

הערות לנ"א

עשיר שלמד מקרא משנה תלמוד הלכות ואגדות ויש בו דעת דג מן היררין כיצד זה ת"ח שלמד מקרא ומשנה ואין בו דעת להשיב וכו' כבכ"ע. ולא איתרש לי מושל זה ועי' לעיל ריש פ"ג ותוספתא דסוטה פ"טו משמת ראב"ע וכו' ע"ש וצ"ע, ועי' תנא דבי אליהו זוטא פ' ט"ו קורא ושונה ואין בו דעת יג) בכ"י רואה ונראה כיצד כגון הזאב והארי והדוב והנמר והברדלס והגחש הרי (בכ"י הרי ליתא) אלו וכו' נראה ואינו רואה כיצד כגון הסיף והקשת והרומח והסכין ומקל וקינוקנות [הרי אלו] נראין ואינן רואין (בכ"י כיצד זה) ומלת קינוקנות שבספרים ליתא בכ"י. ואולי צ"ל וקנתות ועי' בערך ערך קנת וענינו יד של בלי זיין וכו'. ועי' כלים פ"ג מ"א וצ"ע. יד) בכ"י הוואה ראב"ע בחלום יצפה לגדולה ועשירות ריב"ז יצפה ליראת חטא ר' ישמעאל וכו'. ובכ"י הם הוואה ראב"ע יצפה לגדולה ריב"ז יצפה ליראת חטא ר' ישמעאל יצפה לחכמה ר"ע יצפה לתבונה. ע"כ ועי' ברכות ג"ז ע"ב ובדקדוקי סופרים שם אות ד' ובאה"ר תמה מה ענין ריב"ז ליראת חטא. ואפשר שיש להגות ד' יהודה הנשיא ועי' סוף סוטה משמת רבי בטלה ענוה ויראת חטא ואולי בא הטעות שהיה כתוב ריה"ז (ר"ת ר' יהודה הנשיא) ונתחלה להמעיטיק עם ריב"ז מ"א וצ"ע. נד) בכ"י הוואה ראב"ע ושלשה ת"ח הם הוואה בן עזאי יצפה לחכמה בן זוטא יצפה לחסידות (וכן הוא בכ"י שבתומי אלישע) וכו'. ועי' ברכות שם. ועי' ג"ב שם. טז) בכ"י שלש ספרי נביאים הם וכו' יצפה לגדולה וכו' ישעיה וכו'. ועי' ברכות שם ובדקדוקי סופרים שם אות ב' ועי' בפירקא דריב"ז הקדוש ל"ג ע"ב. ועי' ג"ב שם. יז) בכ"י איוב ידאג מן הפורעניות ובכ"י הוואה ספר תהלים בחלום יצפה לחסידות משלי וכו' כבספרים ועי' ברכות שם מוסכים עם כ"י"א וכן הגיה הגר"א. ועי' ג"ב שם. יח) הוספתי ע"פ כ"י דמושם מנין ג' תני לה הכא ובכ"י בעד כל פסקא זו רשעים נאה להם מיתה ולעולם צדיקים רעה להם ורעה לעולם ע"כ. ועי' סנהדרין ע' ע"ב וע"א ע"א ובדקדוקי סופרים שם. ועי' נוסחת הגר"א. יט) ע' ברכות ג"ד ע"ב במשנה שם לא יקל אדם ראשו כנגד שער המזרח וכו' ונ"ל שתוי בכאן ג"כ ה"ב בב"ב דולא יכנס להר הבית ומקלו וכו' ונ"ל עיניו קפנדריא ומשום מנין שלשה דברים דנאמרו בהר הבית נקש לה הכא אבל נשמנו אותם בכנס באשמת המעיטיקים. כ) בכ"י הנכנס לבית הכסא לא יחזיר פניו למזרח ומערב אלא צפון (בכ"י לצפון וכן

כל אהבה שהיא תלויה בדבר בטל הדבר בטלה אהבה. ושאינה תלויה בדבר אינה בטלה לעולם. אי זה אהבה שהיא תלויה בדבר זו אהבת אמן ותר. ושאינה תלויה בדבר זו אהבת דוד ויונתן (א);
 כל מחלוקת שהיא לשם שמים סופה להתקיים. ושאינה לשם שמים אין סופה להתקיים. אי זו מחלוקת שהיא לשם שמים זו מחלוקת הלל ושמאי. ושאינה לשם שמים זו קרח ועדתו (ב);
 כל כנסיה שהיא לשם שמים סופה להתקיים. ושאינה לשם שמים אין סופה להתקיים. אי זו כנסיה שהיא לשם שמים כגון כנסת ישראל לפני הר סיני. ושאינה לשם שמים כגון כנסיה של דור הפלגה (ג);

ג' תלמידים הם. הראה בן עזאי בחלומו. יצפה לחכמה. בן זומא יצפה ליראת חטא. רבי אלישע בן אבויה ידאג מן הפורעניות (ה);
 האומר אלך ואלמד תורה שכן הוא ידי חובתי כשר. שמא יראוני אחרים שני לו. שמא אשמע דבר ואבוא אלמדוהו הרי זה בינוני. שמא אקרא ת"ח דווי וסכוף (ו);
 האומר אלך ואנמול חסד שכן הוא ידי חובתי כשר. שמא יראוני אחרים הרי זה שני לו. שמא אשמע דבר ואבוא אלמדוהו הרי זה בינוני. שמא אקרא גומל חסד הרי זה דווי וסכוף (ז);

הרוצה שילמד תורה וילמד לאחרים טוב לו ולאחרים. (הוא ולא אחרים טוב לו ולא לאחרים. אחרים) ולא לאחרים הרי זה דווי וסכוף (ח);

הרוצה שישנות אצל חכמים וישנתו אחרים טוב לו ולאחרים. הוא ולא אחרים טוב לו ולא לאחרים. אחרים ולא הוא טוב לאחרים ולא לו. לא הוא ולא אחרים דווי וסכוף;
 הרוצה שיגמול חסד ויגמלו אחרים טוב לו ולאחרים. הוא ולא אחרים טוב לו ולא לאחרים. אחרים ולא הוא טוב לאחרים ולא לו. לא הוא ולא לאחרים דווי וסכוף;
 ד' מדות בטפשים מרש מדוך וגלגל ינקה (ט);
 ד' מדות במיושבים אכן פנה. אכן גזית. מרובעת. פסיפס (י);

ג' ספרים נמצאו בעזרה. ספר מעונה ספר זעמוטה ספר היא. ספר מעונה [באחד היה כתוב מעון אלהי קדם (דברים ל"ג כ"ז) ובאחד היה מעונה. בטלו האחד וקיימו את השנים. אמר רבי יוסי זה הוא ספר שנמצא בבית מעון. ספר זעמוטי] באחד היה כתוב זעמוטי בני ישראל ובשנים כתוב וישלח את נערי בני ישראל (שמות כ"ד ה') בטלו את האחד וקיימו את השנים. ספר הוא בכל מקום שהיה כתוב היא היו קורין (אותו) הוא. ויש אומרים אחד עשר יודיות היא שבתורה בטלו את האחד וקיימו את השנים (יא);

פרק מז

שלשה נביאים הם. אחד תבע כבוד האב ולא תבע כבוד הבן. ואחד תבע כבוד הבן ולא תבע כבוד האב. ואחד תבע כבוד הבן וכבוד האב. אליהו תבע כבוד האב ולא תבע כבוד הבן שנאמר קנא קנאתי לה' אלהי (ישאל) [צנאות] (מלכים א' י"ט). יונה תבע כבוד הבן ולא תבע כבוד האב שנאמר ויקם יונה לברוח תרשישה מלפני ה' (יונה א' ג'). ירמיה תבע כבוד האב וכבוד הבן שנאמר נחננו פשענו ומרנו אתה לא סלחת (איכה ג' כ"ב) (א);

הערות לנו"א

כנ"א שבתומיו) ודרום ואל יפרע את עצמו מעומד אלא מיושב ולא יקנח בימין אלא בשמאל ר"א מפני שאוכל בה ר"ו אומר מפני ששותה בה (אולי צ"ל מפני שכותב בה) ר"ע אומר מפני שמראה בה טעמי תורה ע"כ. ועי' ברכות ס"ב ע"א תניא אר"ע פעם אחת נכנסתי אחר ר"י לבה"כ ולמרתו מנננו של ש' ה דברים וכי' וע"ע שם בדקדוקי סופרים אות ט' וצ"ע וע"ע ד"א רבב פ"ו ועפ"ז הגהתי בספרים אלא לצדדין במקום ו' לא לצדדין ולא יפרע ולא יכ' ר' ע' (כא) ע' אבות פ"ה כמ"ז ובמפרשים שם ובספרים כל אהבה שהיא תלויה בדבר וכי' איהו אהבה שהיא תלויה בדבר וכי' והוספתי מן בטל הדבר ב' ט' אהבה ע"פ הכ"י וע"ע נ"ב פמ"ה. (כב) ע' אבות שם ונ"ב פמ"ה ובספרים כל מחלוקת שהיא לשי"ש וכי' איהו מחלוקת שהיא לשי"ש וכי' והוספתי ע"פ כ"י. (ג) בספרים כל כנסיה שהיא לשם מצות וכי' (ומדלג השאר) כל כנסיה שהיתה לשם מצות זו כנסת אנשי הגדולה ושלא לשי"ש וכי' והנה קיימתי נוסחת הכ"י ע"פ הוספתי מה שדלגו בספרים אבל גם לנוסחת הספרים יש מקום ועי' בספר מלאכת שלמה באבות פ"ד מ"יא וע"ע בשאר מפרשים קדמונים שם ובנ"ב פמ"ו הנוסחא כמו בכ"י. ונקט לדברים אלו כאן משום המנון שלשה. ג' דאין סופם להתקיים וג' דאין סופם להתקיים.

הערות לנו"ב

(ח) ע' ג"א פ"מ ובהערות שם אות י"ד ט"ו ט"ז ו"ז.
 (ז) כ"ל שצ"ל וחסוף ועי' יבמות מ"ז ע"א לשון כזה.
 (ז) פירוש בבא ג' באן לא ברירא כי מה ענין ואלמדוהו גבי צדקה ואולי רק משום שיטפא הוא.
 (ח) ע' ג"א פ"מ ובהערה ז' שם והוספתי מסברא ע"פ החמשך והדוגמאות. (ט) לא איתפריש לי ולפי הענין כלים שאין להם כסים נכון ונמיס ליפול תמיד בניגוד למיושבים. (י) ע' ג"א פ"ה ובהערות שם אות י"ט.
 (יא) בכ"ה ו"א אחד עשר ויונתן ה' ו' א שבתורה וכי' ומסכת סופרים פ"ו (שם ליתא להך ר"י יוסי) ואולי יש לפרש ו"א אחד עשר היא שבתורה היה כתוב בויונתן ז"ל צנאותן אחד עשר היא היה התפריש שבין הספרים וככמ"ס סופרים ע"ש וע"ע לעיל פ"ח ונ"א פ"ד.
 פמ"ז א) ע' מביחלת בא מסכת דפסחא ובט"ע שם אות כ"ה.

פרק מא

רבי שמעון אומר ג' כתרים הם אלו הן. כתר תורה. וכתר כהונה. וכתר מלכות. וכתר שם טוב עולה על גביהן. כתר כהונה כיצד אפילו נותן כסף והרב שבעולם אין נותנין לו כתר כהונה שנאמר והיתה לו ולזרעו אחריו ברית כהנת עולם (במדבר כ"ה י"ג). כתר מלכות אפילו נותן כל כסף והרב שבעולם אין נותנין לו כתר מלכות שנאמר ודוד עבדי נשיא להם לעולם (יחזקאל ל"ז כ"ה). אבל כתר תורה אינו כן. עמלה של תורה כל הרוצה ליטול יבא ויטול שנאמר הוי כל צמא לכו למים (ישעיה כ"ה א') :

הוי עמל בדברי תורה ואל תתעסק בדברי בטלה. מעשה ברבי שמעון כן ויהא יהיה מבקר את החולים ומצא אדם אחד שתפוח ומוטל בחולי מעים ואומר גידופין לפני הקדוש ברוך הוא. אמר לו ריקה היה לך שתבקש רחמים על עצמך ואתה אומר גידופין. אמר לו הקדוש ברוך הוא יסלקנו ממני ויניחנו עליך. אמר [לו] יפה עשה לך הקב"ה שהנחת דברי תורה והיית מתעסק בדברים בטלים ב' :

ג' חזרו למקומן. ישראל והתורה והכסף והזהב. ישראל הוי מעבר הנהר שנאמר בעבר הנהר ישבו אבותיכם מעולם תרח אבי וגו' (יהושע כ"ד ב'). ומנין שחזרו למקומן שנאמר (לה) [להן] מן די ארגיזו אבהתנא לאלהא (שמיה) [שמיה] וגו' (עירא ה' ב'). התורה היתה מן השמים שנאמר אתם ראיתם כי מן השמים דברתי עמכם (שמות כ' כ"ב). ומנין שחזרה למקומה שנאמר התעיף עיניך בו ואיננו (משלי כ"ג ה'). הכסף והזהב הוי (מעוצרים) [מארץ מצרים] שנאמר וישאלה אשה משכנתה ומגרת ביתה כלי כסף וכלי זהב (שמות ג' כ"ב). ומנין שחזרו למקומן שנאמר ויעל שישק מלך מצרים ויקח את אוצרות בית ה' ואת אוצרות בית המלך (דה"י ב' י"ב ט"ז ב') :

על ג' [דברים] שבזו ישראל בטלו מהם. על הנבואה. על מלכות בית דוד. ועל המקדש ג'. על הנבואה מנין שנאמר והיו מלעייבים במלאכי אלהים ובזוים דבריו (שם ב' ל"ו ט"ז). [על מלכות

בית דוד שנאמר אין לנו חלק ונחלה ברוך (מלכים א' י"ב ט"ז) אמרו דוד אין לך עלינו אלא הבית הזה אשר בנית ועתה ראה ביתך דוד! (שם שם). על המקדש מנין שנאמר הבית הזה אשר אתה בונה אם תלך בחקותי. ואם לאו והבית הזה יהיה עליון כל עובר עליו ישום (וישרוק) ושרק (שם ט' ה' ד') :

ג' אומרים ועושים וג' אומרים ואינם עושים. אלו שהן אומרים ועושים. הילדות. והעשירות. וימות חמה. ואלו הן אומרים ואינם עושים. הזקנות. והעניות. וימות הגשמים :

ג' נתמעטו משריבת תלמוד תורה. נתמעטו המזיקים. (נתמעטו) נתמעט המהומה. נתמעטו עושי רע. ויש אומרים אף נמיעת המקשאות ה' :

ג' בכרו ושמע הקב"ה כתיבתם. ואלו הן. הגר. ועשו. וחזקיהו. הגר מנין שנאמר ותשא את קולה ותבך (בראשית כ"א ט"ז) ו. ומנין ששמע הקב"ה קול בכיתה שנאמר כי שמע ה' את קול הנער כאשר הוא שם קומי שאי את הנער (שם שם י"ח). עשו בכה וישא את קולו ויבך (שם כ"ז ל"ח) ועל ישישה דמעות ישחמץ נעשו לישראל (פלומציות) [פלומסיות] שנאמר האכלתם לחם דמעה ותשקמו דמעות ישישי (תהלים פ' ו'). חזקיהו בכה שנאמר אנא ה' (זכור) זכר נא וגו' ויבך חזקיהו בכי גדול (מלכים ב' כ' ג'). ומנין ששמע הקב"ה ככיתו שנאמר שמעתי את תפלתך ראיתי את דמעתך כיום השלישי תעלה בית ה' (שם שם ה' ז') :

פרק מה

רבי שמעון אומר ג' כתרים הם. כתר תורה וכתר כהונה וכתר מלכות וכתר שם טוב עולה על גביהן. כתר תורה זה כתרו של משה שנאמר וזכרו תורת משה עבדי אשר וגו' (מלאכי ג' כ"ב א'). כתר כהונה זה כתרו של אהרן שאי אפשר ליגע בו שנאמר ברית מלח עולם היא לפני ה' (במדבר י"ח י"ט). כתר מלכות

הערות לנו"א

פמ"א א) בכ"י ר"ש אומר ג' כתרים הם ו א לו הם כתר כהונה וכתר מלכות וכתר תורה וכתר שם טוב וכו' כתר כהונה אפילו נותן לו כל וכו'. כתר מלכות אפילו נותנים כל וכו' ובכ"י ר"ש אומר וכו' בכ"י כתר כהונה כיצד אפילו נותן כל כסף והרב שבעולם אין לו כתר מלכות שנאמר ודוד עבדי אבל כתר תורה וכו'. ועי' אבות פ"ד מ"ג ונ"ב פמ"ח ועי' ספרי במדבר פ"י ק"ט ושמות רבה פ"ד ס"ב ובג"ש ובמדבר רבה פ"ד ס"ג ופ"ד ס"א ובג"ש ויומא ע"ב ע"ב. ג) בכ"י הוי עמל בד"ת ואל תתעסק בדברים בטלים מעשה ברשב"י וכו' ומצא אדם אחד שהיה מוטל בחולי מעים והיה תפוח וזוהי אומר גידופין לפני המקום א"ל ריקה היה לך לבקש רחמים על עצמך ולהתחנן לפני המקום ואתה אומר גידופין לפני המקום א"ל יפה עשה לך המקום שהנחת ד"ת ונתעסקת בדברים בטלים ע"כ ובספרים היה וכן הוא בכ"י א"ל יפה עשה לי הקב"ה שהנחת ד"ת והיית מתעסק וכו' והנחת ע"פ

הערות לנו"ב

ב) עי' נו"א פמ"א ובהערות שם אות י"ט. ג) בכ"י ג' דברים וכו' הובטלו מהם על הנבואה ועל מלכות בית דוד. ד) עי' אגרת שמואל פ"י י"ג ע"ש. ה) עי' נו"א פרק כ"ה ובהערות שם אות נ"ה. ו) עי' בראשית רבה פ"י נ"ג ס"ד ומדרש תהלים מזמור פ"י ויקרא תורה רמז קמ"ו ותהלים ר"י תקנ"ז בפסוק ותשקמו בענין עשו ועי' רמב"ן על התורה בראשית ט"ז ח'. פמ"א א) בכ"י שנאמר תורה צוה לנו משה וכתוב

עצמך ולהתחנן לפני המקום ואתה אומר גידופין לפני המקום א"ל יפה עשה לך המקום שהנחת ד"ת ונתעסקת בדברים בטלים ע"כ ובספרים היה וכן הוא בכ"י א"ל יפה עשה לי הקב"ה שהנחת ד"ת והיית מתעסק וכו' והנחת ע"פ

מעשה ברבי שמעון בן אלעזר שבא ממגדל עדר
 מבית רבו והיה רוכב על החמור ומטייל על שפת הים ראה
 אדם אחד שהיה מכווער ביותר א"ל ריקה כמה מכווער אתה
 שמא כל בני עירך מכווערין כמותך ג. א"ל ומה אעשה. לך
 לאומן שעשאני ואמור לו כמה מכווער כלי זה שעשית.
 כיון שידע רבי שמעון שחמא ירד מן החמור והיה משתמח
 לפניו ר. אמר לו נענית לך מחול לי. אמר לו איני מחול
 לך עד [שתלך] לאומן שעשאני ותאמר כמה מכווער כלי
 זה שעשית ה. רץ אחריו שלשה מילין. יצאו אנשי העיר
 לקראתו אמרו לו שלום עליך רבי ו. אמר להם למי אתם
 קוראים רבי. אמרו לו למי שמטייל אחרך. אמר להם אם
 זה רבי אל ירבו כמותו בישראל ז. אמרו לו חס ושלום ומה
 עשה לך. אמר להם כך וכך עשה לי. אמרו לו אף על פי
 כי מחול לו. אמר להם הריני שמעון לביית המדרש הגדול
 לעשות כן. אותו היום נכנס רבי שמעון לביית המדרש הגדול
 שלו ודרש. לעולם יהא אדם רך כקנה ולא יהא קשה כארו.
 מה קנה זה כל הרוחות באות ונושבת בו הולך ובא עמדם

זה כתרו של דוד שנאמר הלא לכם לדעת
 כי ה' אלהי ישראל נתן [המלוכה] [למלכה]
 לדוד [היה י"ג ה.]. כתר שם טוב עולה על
 גביהו. כל מי שזכה ב' לתורה יבא וישלנה.
 אהרן לא זכה לכהונה אלא בזכות התורה
 שנאמר כי שפתי כהן ישמרו דעת ותורה
 יבקשו מפיהו [מלאכי ב' ז.]. דוד לא זכה
 למלכות אלא בזכות התורה שנאמר זאת
 היתה לי כי פקודיך נצטתי [תהלים קי"ט ג' ג.]:
 כל אהבה שהיא תלויה בדבר בטל
 דבר ובטלה אהבה ושאינה תלויה בדבר זו
 אהבת דוד ויהונתן. אין לך אהבה קשה בעולם
 חוץ מאהבת נשים ה.:

דממו הרוחות חוזר הקנה עומד במקומו. ומה סופו של קנה זה זכה ליטול הימנו קולמוס לכתוב ספר תורה ח.
 אבל ארו אינו עומד במקומו אלא כיון שנשבה רוח דרומית עוקרתו והופכתו על פניו ט. ומה סופו של
 ארו באים עליו סתתין ומסתתין אותו ומסככין ממנו בתים והשאר משליכין אותו לאור. מכאן אמרו יהא אדם
 רך כקנה ואל יהא קשה כארו י.:

שלשה דברים נאמרו בבני אדם. הנותן צדקה תנא עליו ברכה. והמלוה טוב ממנו. הנותן למחצה
 וליותר זה למעלה מכולן יא.:

שלש מדות בתלמיד חכם. שואל ומשיב חכם. שואל ואינו משיב למטה הימנו. אינו שואל
 ואינו משיב זה למטה מכולם יב.:

שלש זיעות הן יפות לגרה. זיעת חולה. זיעת מרחץ. זיעת מלאכה. זיעת חולי מרפא. זיעת מרחץ אין
 לך כיוצא בו יג.:

הערות לנ"א

כ"ע דאין סברא לומר שיקרא לביקור חולים דברים בטלים והמפרשים
 נדחקו בפירוש הדבר ע"ש. ג. בכ"ע מעשה ברשב"א שהיה בא
 ממגדל עדר וכו' על שפת הים וראה אדם אחד וכו' ועי' תענית כ'
 ע"א וע"ב ודרך ארץ רבה פ"ד ומו"ס כלה [דפוס ר"ג קורניל] י"ג ע"א.
 ד. בכ"ע כיון שידע ר"ש בן אלעזר שחמא ירד ר' שמעון מן החמור
 וכו'. ה. בספרים עד שתאמר לאומן שעשני כמה וכו' והגהתי ע"פ
 כ"ע. ו. בכ"ע ויצא אנשי עירו לקראתו וכו'. ז. בספרים אם רבי זה אל וכו' והגהתי ע"פ כ"ע. ח.
 יצאו ארבעה רוחות הולך וכו' ובספרים לפיכך זכה קנה וכו' ובחתי' בהנוסחא שבכ"ע. וכו"א שבתומי לפי
 שהיא מסכמת יותר עם החמושך וכן הוא ג"כ בדא"ר ובמסכת כלה שם. ט. בכ"ע אבל ארו זה אינו כן אלא שיצא רוח צפונית ונפקד
 מצבו ורוח דרומית נעקר מצדו האחד נמצא ארו זה מושל על שרשיו ע"כ ובכ"א כיון שנשבה רוח עוקרתו וכו"א
 שבתומי רוח צפונית ועי' בדרוגמאות. והנוסחאות הם מסופקות ומשונות שם זו מזו ע"ש. י. בכ"א ומה סופו של ארו
 משליכין אותו לאש מכאן אמרו וכן היה בספרים ישנים והוגה ע"פ התומי והגהתי ע"פ כ"ע ומ"ס כ"ג
 ומסככין ממנו ובעיקר הדברים עי' בדרוגמאות שם. וענין המשך דברים אלו לכאן הנה במסכת כלה מתחיל שם פ"ו לעולם
 תהיה נאה בכניסתך ותהא נאה ביציאתך ועלוב לאנשי ביתך ותהא מוכעט את העסק ועסקך בחורה [ובדא"ר שם בבא ב' ל']
 הרי כאן שלש בבות ואין לי ספק שגם בכאן היו כל השלושה בבות [ולפיכך נקט להו הכא משום המוסר שלשה] רק בסדר
 הפוך היינו בבא א' היו עמל בדת ואל תתעסק בדברי בטלה עם המעשה דרשב"י. בבא ב' היו עלוב לאנשי ביתך
 עם המעשה דרשב"א אבל נשמט המאמר רק נשאר ר' המעשה. בבא ג' היו נאה בכניסתך וכו' עם המעשה דר' מרפון
 שישב ושנה לתלמידים וכו' וכאשר הוא לקמן אבל נשמט המאמר וגם המעשה באה שלא כמקומה. יא. בכ"ע הנותן צדקה
 חרי זה משובח וכו' ובספרים ובכ"א הנותן מוחצה ליותר והצגתי בפנים נוסחת הכ"ע וכן הוא ג"כ בה"א שבתומי ועי'
 חוספתא דבבא מציעא פ"ד ע"ש ועי' שבת ס"ג ע"א והגרי"א הגיה למחצית שכר וצ"ע. יב. בכ"ע זה למטה מכולן.
 ובכ"א ג' מדות בתים שואלן ומושיכין חכם שואל ואינו משיב זה למעלה מכולן. ועי' בפרקא דרבינו הקדוש והוא קרוב
 לנוסחת כ"א. יג. בכ"ע שלש זיעות הן יפות לגרה זיעת חולי זיעת מלאכה והן יפות לגרה זיעת מרחץ אין לך כיוצא בזה ע"כ. והתומי כתב
 ג' זיעות הן יפות לגרה זיעת וכו' ועי' הגיהו בספרים. ובכ"א ג' זיעות הן יפות מרחץ זיעת חולי זיעת מלאכה זיעת חולי מרפא זיעת

הערות לנ"ב

זכרו וגו'. ב. בכ"ה שזיכה. ג. עי' אבות פ"ד משנה י"ג
 וכו"א פרק מ"א ובהערות שם אות א. ד. עי' אבות פ"ה
 מ"ז. ונראה שפיסקא זאת מוקמה לעיל בריש פמ"ו ועי'
 נו"א פ"מ ובהערות שם אות כ. ה. עי' יבמות י"ב בענין
 שלש נשים וכו' שמו תתעבר והמות וגדה י"ג ע"ב

שש דמעות הן. שלש יפות ושלש רעות. של בכי ושל עשן ושל בית הכסא רעות. של סם ושל שחוק ושל פירות יפות (י):

שלשה דברים [נאמרו] בכלי חרס בולע ואינו פולט ואינו מבאיש כל מה שבתוכו (ט):

שלשה דברים [נאמרו] בכלי זכוכית אינו בולע ואינו פולט ומראה כל מה שבתוכו. במקום חס חס במקום צונן צונן (טו):

ארבעה דברים קשה להם תשיש המטה. הכא מן הדרך. והעומד מלפני הספר. והעומד מן החולי. והיוצא מבית האסורין (י):

כל המקבל עליו ארבעה דברים מקבלין אותו להיות חבר. אינו הולך לבית הקברות. ואינו מגדל בהמה דקה. ואינו נותן תרומה ומעשר לכהן עם הארץ. ואינו עושה מהרות אצל עם הארץ ואוכל חולין בטהרה (ח):

כסף מצרים חוז למקומה שנאמר וינצלו את מצרים (שמות י"ב ל"ז). ואומר וילקט יוסף את כל הכסף (בראשית מ"ז י"ד). ואומר והי בשנה החמישית למלך הרבעם עלה שישק מלך

ג' דמעות קשות לעינים. דמעת העשן. ודמעת הדקר. ושל בכיה קשה מכולם. ויש אומרים אף של בצל גדול:

ג' דמעות יפות לעינים. דמעת החסית. ודמעת הקלורית. ושל שחוק יפה משניהן. ויש אומרים אף של בצל קמח (ז):

ג' דברים מגדלין את הגוף. יין ישן. וכשר שמן. והסולת. וי"א אף בשך עוף (ז):

ג' דברים מרבים את הזרע. השום. והביצים. שחלים. והגרניד (ח):

ג' דברים ממעטין את הזרע. פת שעורים. הפיגר. והגר (ט):

ג' דברים מרביין את הזבל פת שעורים ופת קיבר תירוש וירק (י):

ג' דברים נכנסים לגוף כמות שהם. הפול. והתורמוסין. והעדשים. [ויש אומרים ג' אחרים גם כן] השומשמן זרע פשתן וכפניות של תמרה (א):

ג' אוקיאות (י) ג' כארות בעולם. שתיים במזרח ואחת בכל העולם (י):

עשרה חלקים בריות בעולם. ט' בסרקין ואחד בכל העולם. עשרה חלקים של כשפים בעולם ט' במצרים ואחד בכל העולם. עשרה חלקים של זנות בעולם ט' באלכסנדריא ואחד בכל העולם. עשרה חלקים של נוי בעולם ט' בירושלים ואחד בכל העולם. עשרה חלקים של שבכליים ואחד בכל העולם. עשרה חלקים של עונות בעולם (יד) ט' בלוד ואחד בכל העולם. עשרה חלקים של גבורה בעולם ט' ביהודה ואחד בכל העולם. עשרה חלקים של חכמה בעולם ט' בירושלים ואחד בכל העולם שנאמר ולך לך אל ארץ המוריה וגו' (בראשית כ"ב ב') (טו). עשרה חלקים של חנופה בעולם ט' בירושלים ואחד בכל העולם שנאמר כי מאת ה' נביאי ירושלים יצאה חנופה לכל הארץ (ירמיה כ"ג ט'). עשרה חלקים של תורה בעולם ט' בירושלים ואחד בכל העולם שנאמר כי מציון תצא תורה ודבר ה' מירושלים (ישעיה ב' ג') (טז):

הערות לנויא

מרחץ זכוי. (יד) בכ"ע דמעת הים ודמעת החרדל יפות לעינים ודמעת שחוק יפה מכולם ושל בכי ושל עשן ושל בחיכ רעות. וכנ"א שבתומי דמעת סם דמעת הרדל יפות לעינים של שחוק זכוי ועי' שבת קניא ע"ב ובמפרשים שם ואיכה רבתי פ"ב סמ"י ובמפרשים שם ובערוך ערך הסית ע"ש ועי' נ"ב, (טו) הוספתי מלת נאמרו ע"פ כ"ע ע"ב לקמן. (טז) בכ"ע נראה כל מה שבתוכה ועי' נוסחת הגרי"א ועי' בכך אברהם שהביא בשם המדרכי מפי פסחים דהביא בשם הראב"יה וראה ג' דברים נאמרו בכלי חרס וג' בכלי זכוכית כ"ח בולע ומפלט ומשור מה שבתוכו וכו' וכו' בכלי זכוכית ע"ב והנה אין ספק שהנוסחא כאן היא קטועה במקצת ובפירקא דרבינו הקדוש (לא ע"א) איתא שלשה נאמרה בכלי חרס בולע ופולט ומבאיש מה שבתוכו שלשה בזכוכית אינו בולע ואינו פולט ואינו מבאיש שלשה בכלי זכוכית בולע ואינו פולט ומבאיש מה שבתוכו כלי זכוכית חס מקצתו חס כולו ע"ב וצ"ע. (יז) כן הוא נוסחת כ"ע אלא שכתוב שם מן האסורין והתתוי ע"פ נוסחת כ"א ושם ובספרים הנוסחא ארבעה דברים קשין לתשיש המטה וכו' מלפני הספר והיוצא מבית האסורין (בספרים היוסורין) ע"ב וכבר הילשנו בספרים בכא דהעומד מלפני החולה ע"פ התומי ועי' בענין הכא מן הדרך בגישון ע"א. (יח) בכ"ע וכל המקבל עליו ועי' וישא חסר ובספרים השלימו ע"פ התומי אינו נותן תרומה לכהן עם הארץ אינו עושה מהרות אצל עם הארץ אוכל חולין בטהרה ע"ב ואין ספק שהוא מוטעה. ובעיקר הדברים

הערות לנו"ב

בענין והמשחקן בתניקות ע"ש (ז) בכ"ה ודמעה של שחוק זכוי ועי' נויא פמ"א ובגמרו שם בהערות אות י"ד ואולי יש להגיה ודמעת הקבר (במקום דמעת הדקר) וכבאיכה רבה שם לפי נוסחת הערוך. (ז) עי' פסחים מ"ב ע"ב באופן אחר. (ח) בכ"ה ד' דברים זכוי ועי' וימא מ"ח ע"א ועי' כעין זה. (ט) בכ"ה והגר ואולי צ"ל והגרדניות ועי' גישון ע"א ועי' בערוך ערך דגדגניות. (י) עי' פסחים שם. (יא) עי' קצת מזה ברכות כ"ז ע"ב. (יב) כן הוא בכ"ו ואין ספק שאיזה קישועא יש כאן ולא אדע להשלים. (יג) לא איתפריש לי. (יד) אולי צ"ל עשרה חלקים של עניות. (טו) עי' ב"ר פניה ס"ז ותענית ט"ז ע"א וירושלמי ברכות פ"ד ה"ה ופסיקתא רבתי קס"ט ע"ב ובמ"ע שם אות מ"א ואולי יש להשלים כאן המוריה שממנו יוצאת היראה לעולם. (טז) עי' בפסיקתא רבתי שם וצ"ע ובעיקר הדברים עי' נויא פמ"א ובהערות שם והנוסחא כאן מוטעה יותר עם הדוגמאות בקידושין ואסתר רבה הרמוזות שם.

המקבל עליו זכוי ואינו מגדל בהמה ואינו נותן תרומה וכו' כפסחים ובספרים ישנים כל המקבל עליו ארבעה דברים להיות חבר וכו' בהמה דקה והשאר חסר ובספרים השלימו ע"פ התומי אינו נותן תרומה לכהן עם הארץ אינו עושה מהרות אצל עם הארץ אוכל חולין בטהרה ע"ב ואין ספק שהוא מוטעה. ובעיקר הדברים

מצרים וגו' ויקח את אצרות בית ה' וגו' (דברי הימים ב' י"ב ב' וט').
 כתב שמים חזרה למקומה שנאמר התעף עניך בו ואיננו כי
 עשה יעשה לו כנפים כנשר יעוף השמים (משלי כ"ג ה') (ט):
 רבי יהודה בן תימא אומר הוי עז כנמר וקל כנשר
 ורץ כצבי וגבור כארי לעשות רצון אביך שבשמים כ):

הוא היה אומר הוי אהוב את השמים חרד וישש מכל המצות. ואם עשית לחברך רעה
 קימעא היא בעיניך הרבה. ואם עשית לחברך טובה הרבה היא בעיניך מעט. ואם עשה לך חברך טובה
 קימעא תהא בעיניך הרבה. אם עשה לך חברך רעה הרבה תהא בעיניך קימעא:

ספוג וקנקנה זפתה אלו תלמידי חכמים. משפך ושפופרת אלו הרשעים:

הוי כנוד שאין בו פתח להכניס את הרוח. הוי למוד לקבל את הצער. והוי מוחל על עלבונך כא):

חמשה דברים העשויון וגנוזין. אלו הן. אהל מועד וכלים שבו. ארון ושברי לוחות (שבו). צנצנת המן.
 וצלוחית של שמן המשחה. והמטה. ומקלו של אהרן שקדיה ופרחיה. ובגדי כהונה ובגדי כהן משיח. אבל
 מכתשת של בית אבטינס שלהן ומנורה ופרכת וציץ עדיין מונחין ברומי כב):

מעשה ברבי טרפון שישב ושנה לתלמידים ועברה כלה לפניו צוה עליה והכניסה בתוך ביתו ואמר
 לאמו ולאשתו רחצה וסכוה וקשטוה וקדוה לפניה עד שתלך לבית בעלה כג):

אלו שהותנו חכמים שאין להם חלק לעולם הבא חמשה מלכים ויששה מנכשי גדולה קין
 וקרח ובלעם ואחיתופל ודואג וגחוי כד):

רבי יוסי אומר צדיקים גמורים אין מצרפין אותם. רשעים גמורים אין מצרפין אותם. את מי הן מצרפין
 בינונים. אנא ה' מלמה נפשי (תהלים קמ"ז ד') מדינה של גיוונם. בית שמאי אומרים יורדין לתוכה ונצרפין בה
 ומבצבצין ועולין הימנה שנאמר והבאתי את השלישית כאש וצרפתים כצרוף את הכסף ובחנתים ככחן

הערות לנ"א

הערות לנ"ב

ע' תוספתא דמאי פ"ב (ושם ואינו נתון תרומה ומעשר לעם הארץ) וע"ע יז) ע' אבות פ"ה מ"ב ונ"א פמ"א ובהקדוה שם אות כ'.
 במשנה שם פ"ב מ"ג ובכורות ל' ע"ב. והנה הגר"א מתק לבבא דולא
 יגדל ואולי היה להגיה פה כזה כל המוקבל עליו וכי להיות חבר אינו נתון תרומה ומעשר וכו' ואינו עושה טהרות וכו' ואוכל חודין
 בטהרה ואינו כותארה אצל ע"ה ו"א אף אינו הולך לביה"ק ואינו מגדל בהמה דקה. ובספרים ישנים לא נשאר רק ה"א שהיה
 באמת בסוף הפוסקא וצ"ע. (ט) בכ"ע חסידים כאן איזה שורות ומתחיל אמרה לו בתו של פלוני אהובך אמר המלך לעבדיו
 הפשוטו כליה והלבישוה כלי מלוח והושיבוה על מנחת של כסף ושל זהב הלכך עבדיו ועשו כן לימים סרחה אותה הנערה
 על המלך אמר המלך איני מכה אותה ואיני הורגה אלא טלו מה שעליה והלבישוה כליה ותלך לבית אביה לקיים מה
 שנאמר ועמיה הגלו לבבל כסף מצרים חזר למקומו שנאמר ויצללו את מצרים ואומר וילקט יוסף את כל הכסף הנמצא בארץ
 מצרים ובארץ כנען ואומר בשנה החמישית למלך רחבעם עלה שישק מלך מצרים על ירושלים כי מעולו בה' באלף ומאתים
 רכב ובששים אלף פוסים ואלן מספר ליש אשר באו עמו ממצרים לזבוס סכיים וכושים וגו' ויקח את אצרות בית ה' ואת אצרות
 בית המלך את הכל לקח ויקח את כל מוגיני הזהב אשר עשה שלמה וגו' כתב שמים חזר למקומו וכו' והנה אין ספק
 שהפוסקא התחילה ג' דברים חזרו למקומו ישראל כסף מצרים כתב שמים ונשמטה הבבא הראשונה ובכ"ע (וכן בהעתקה
 שלפני התומי ע"ש) ש' עוד מנבת ויש להשלים הכל ע"פ נ"ב פמ"ז ע"ש. ובעיקר הדברים ע' מביילתה בשלה מסכת
 דעמוק פ"א פסחים פ"ז ע"ב וילקוט משלו פכ"ג בפסוק שם. כ) ע' אבות פ"ה מ"ב. וע"ע פסחים ק"ב ע"א ובדקדוקי
 סופרים שם אות צ'. ובכ"ע כל זה על הגיליון ובכ"ע ורץ כצבי ליתא ונוסחא זו נראית ושרה יותר. כא) בכ"ע ר"י בן תימא
 אומר הוי וכו' ובספרים אהוב את השמים חרודו של כל המצות ותקנתו בכ"ע ובכ"ע זה עוד אס עשית לרעך טובה היא
 בעיניך קימעא אס עשה לך חברך וכו' ואם עשה לך חברך וכו' הוי כנאר שאין נפתח להכניס וכו' והוי מוחל את עלבונך
 ובכ"ע ואם עשה לך חברך טובה קימעא היא בעיניך הרבה ספוג וקנקנה זפתה אלו ת"ח וכו' הוי לקבל את הצער וכו'
 וכן היה גם בספרים ישנים וכבר הונה ע"פ התומי. ובעיקר הדברים ע' ד"א זוטא פ"ב ואולי יש להגיה הוי כנאר שאינו
 כקוע להכניס בו הרוח ובקנקנה זפתה וע"ש עוד בפ"א ובמסכת כלה (דפוט ר"ג קודריל) ד' ע"ב וצ"ע והוי בכאן ג' מאמרים
 מתחילים בהוי זמושס ין תני ליה הכא וצ"ע וע"ע לעיל פרק י"ד. כב) הגהתי והיספתי ע"פ פ"ב וצ"ע ובכ"ע ובספרים ישנים
 מלת חמשה ליתא ומתחיל דברים העששים וגנוזים אלו הן אהל מועד וכלים שבו וארון ושברי לוחות וצנצנת המן והמטה ומקלו
 של אהרן וכו' כהן משיח של אבטינס וכו' ופרכת עדיין מונחין בארון ע"כ. והנה ע"פ התומי והמטה צלוחית של
 שמן המשחה ומקלו של וכו' ואין ספק שנוסחת הבייעי ישרה יותר ויותר נקל לכונן בה מספר המשה. ובעיקר הדברים ע'
 מביילתה בשלה מסכת ד' פ"ה ותחובא שם יומא ניב ע"ב ובכ"ע וסוטה ט' ע"א ותוספתא יומא ס"ג ותוספתא דסוטה פרק י"ג
 ותנא דבי אליה רבה פכ"ה ומסכת כלים (בית המדרש חרד ב') מ"א ובפרקא דרבינו הקדוש ל"ב ע"א באופנים אחרים וע"ע
 ילקוט תהלים רמז תתשי' בשם הולמדנו בפסוק משה עווד כענין גזיות המטה והוא המטה של משה. וע"ע יומא נ"ז ע"א
 ומעילה י"ז ע"ב כענין דברים המונחים ברומי. ג) בכ"ע מעשה ברבי טרפון שישב ושנה לתלמידיו ועברה וכו' לתוך ביתו וכו'
 והנה הגר"א מוחל לפוסקא זאת כאן וע' בהקדוה לעיל אות י' וצ"ע. כד) בספרים ישנים וכן בכ"ע אלו שאין להם חלק
 לעולם הבא ה' מלכים ויששה הדיושנת קין וכו' ובספרים הונה ע"פ התומי אלו שתקנו חכמים שאין להם וכו'
 ואנכי הצגתי נוסחת כ"ע ואולי צ"ל אלו שנמנו חכמים וכו' והנה ע' לעיל פל"ז ובבל הדוגמאות ליתא רק ג' מלכים

את הזחב (זכריה י"ג ט'). בית הלל אומרים אין רואין אותה כל עיקר שנאמר כי טוב חסדך מחיים שפתי ישבחונך (תהלים ס"ג ד'), ואומר וחוסה עליהם כרוב חסדיך (נחמיה י"ג כ"ב) כדי שינצלו מדינה של גיהנם (כה) :

כל מה שברא הקב"ה בעולמו לא ברא אלא לכבודו שנאמר כל הנקרא בשמי ולכבודי בראתיו יצרתיו אף עשיתיו (ישעיה מ"ג ז'). ואומר ה' ימלוך לעולם ועד (שמות ט"ז י"ח) (כו) :

אמר רבי חנניא בן עקשיא רצה הקב"ה לזכות את ישראל לפיכך הרבה להם תורה ומצות שנאמר ה' חפץ למען צדקו יגדיל תורה ויאדיר (ישעיה מ"ב כ"א) (כז) :

הערות לנ"א

ע"ש וכן הגיה הגר"א אבל נראה יותר שכללו כאן הנך דבקשו למנות ולא מנו אותם משום כבוד אבותם או בניהם ע"י סנהדרין קיד ע"א וע"ב ומושם האי טעמא לא נקבו בשמות גם כאן. ואולי יש להגיה מבקשי עלילה במקום מבקשי גדולה וע"י סנהדרין ק"א ע"ב ושה"ש רבה פ"א. (כה) בספרים וכן בכ"א ר"י אומר צדיקים גמורים אין מצטרפין אותם (בכ"א אין מצטרפין רשעים גמורים אין מצטרפין את (את ליתא בכ"א) מי הן מצטרפין בינונים אנא ה' מלטה נפשי מדינה של גיהנם שמו אם יורדין לתוכה ומסתפסכין ועולין (בכ"א ונופלין) הימנו ומסתפסכין שנאמר והבאתי וכו'. והנה הצגתי בפנים נוסחת הכי"ע וכן הוא גם כן בתומ"י ע"ש אבל אין ספק שגם נוסחא זו קמועה ומסורסת היא ובתוספתא דסנהדרין פ"ג גרסין בית שמאי אומרים ג' כתות הן אחת לחיי עולם ואחת לחרפת ולדיראון עולם אלו רשעים גמורים שקולין שבהן יורדין לגיהנם ומצפצפין ועולין הימנה ומתרפאים שנאמר והבאתי וגו' ובית הלל אומרים רב חסד כלפי חסר ועליהם אמר דוד אהבתי ועליהם נאמרה כל הפרשה ע"כ. והובא בגמרא ר"ה מ"ז ע"א ע"ש וע"פ הדברים האלה נראה שיש להגיה פה ר"י אומר שלש כתות הן וכו' ואת מי הן מצטרפין בינונים בית שמאי אומרים וכו' בית הלל אומרים אין רואים אותה כל עיקר שנאמר אנא ה' מלטה נפשי כדי שינצלו מדינה של גיהנם ואומר כי טוב וגו' ואומר חוסה עליהם כרוב חסדיך ע"כ. וע"ע בנוסחת הגר"א ושם הוא גם כן קרוב לזה ע"ש. ויש להעיר עוד שלשון המקרא בנחמיה הוא חוסה עלי כרוב חסדיך. (כו) ע"י יומא ל"ה ע"א וסוף פרק קנן תורה. (כז) ע"י מכות כ"ג ע"ב ובסוף פרק קנן תורה ובמפרשים שם והנה בכ"י שתי פסקות אלו ליתנהו ואין ספק שניתוספו בכאן על ידי המעתיקים או המודפיסים כדי לסיים בדבר טוב.

הערות לנ"ב

(יה) ע"י ברכות ס"ד ע"א ובנ"ש וקוא סיום נהוג בכמה מסכתות.

הוספה א לנוסחא א

ונכללו בה

- (א) לקטים מכ"י שונים מקדמונים שהביאו נוסחא זו אשר לא העירותי עליהם כפנים בהערות.
- (ב) תיקונים והשמטות אל ההערות.
- (ג) תיקוני טעויות שנפלו בדפוס.

פרק א' (דף א' ע"א בהערות אות ה') ואנכי מוסיף עוד שמצאתי מעשה זאת מובאת בס' יחוסים האמוראים כ"י וז"ל שם (בכרך ב' דף ק"ט ע"ב) כתחילת אבות דר' נתן מעשה בר' אישיה ור' מתאי בן חרש אף על פי שאתה רבי ואני תלמידך אי אפשר לעזוב דברי אלהים חיים ולשמוף בדרך ארץ ע"כ. ויש להעיר עוד על דברי הרב מהר"ז פראנקל בספרו דרכי המשנה צד קל"א בהערה ו' שם ובהערה ח' ע"ש: (שם שם ע"ב שורה*) ו' גרשם במעות רות א' כ"ה וצ"ל א': (שם שורה ט"ו) גרשם במעות משלי כ"ה וצ"ל כ"ה: (שם שורה כ"ט) צ"ל משלי ז' ז--כ': (שם שורה ל"א) גרשם במעות ז' י"א וצ"ל ז' י"ב וי"ג. (שם שם בהערות אות ט"ו) יש להעיר עוד על פירוש אבות כ"י מר' יעקב בר'ש לפ"א מ"א וז"ל משה קבל תורה מסיני שנאמר ויתנם ה' אלי ואומר זכרו תורת משה עבדי יהושע קבל ממשו שנאמר ונתת מהודך עליו זקנים קבלו מיהושע שנאמר ויעבדו העם את ה' וגו' וכל ימי הזקנים אשר האריכו ימים אחרי יהושע שופטים קבלו מזקנים וכו' חגי זכריה ומלאכי קבלו מנביאים ע"כ: (שם שם בהערות אות כ') ע"ע ביארהרבוך להרב מהר"ג ברילל שנה"ג צד ק' וק"א: (שם שם אות כ"ב) אבל ע"ע בכתב יד וואמיקאן בהוספה ב' וע"ע מדרש שמואל פ"ה יצא עתק מפיכס ר' יהושע דסיכני בשם רבי לוי דברייכם סותרים את דברייכם הך מה דאת אמר ויעתק משם הרהר וע"ע ילקוט נביאים סוף רמז פ"ג ע"ש וא"כ יש להסתפק עוד מאד אם צדקו המפרשים. וגם בפירוש אבות כ"י הנ"ל שם מכיאתחילת פסקא זאת וז"ל ובכרייתא מפורש שכן מצינו באנשי כנה"ג וכו' אלא שהמצינו ע"כ וכן הביא לדברים אלו הר' יצחק בר'ש בפירושו על אבות כתב יד וז"ל בפ"א משנה א' וכן מפורש בכרייתא הנקראת אדר"ג שכן מצינו באנשי כנה"ג וכו' אלא שהמצינו: (שם דף ב' ע"א) גרשם במעות במדבר ל"א כ"ב וצ"ל כ"א: (שם שם ע"ב שורה ב') גרשם בראשית ב' י"ז וצ"ל מ"ז וי"ז: (שם בהערות אות ל"ה) יש להעיר כי הובאה כל פסקא זו (עד חגים יקופו) בילקוט המכירי תהלים למזמור ל"ו וז"ל איזהו סיוג וכו' הריני נוגע בו ואינו מת ואפילו אם תנעי בו וכו' רבי אומר זה מיטום הרשע שישחקו עצמותיו וכו' וכישאר הדברים הכל ככבי"ע: (שם אית מ"ב) ע"ע תנחומא להרב מהר"ש בובער פ' כי תצא סי' י"ד ובהערות ישם אות כ"ד ובכיאורו הנכון ממלת זמורה ואם כן נוסחא זו היא העיקרית ושינוי אח"כ המעתיקים או מחמת חסרון ידיעה או משום תיקון סופרים: (שם דף ג' ע"א שורה כ"ד) גרשם במעות תהלים מ"ט כ"ד וצ"ל כ': (שם שורה ל"ג) צ"ל שמות כ"ד ל"א: (שם בהערות אות פ"ד) ע"ע בתנחומא שהר"ל הרב מהר"ש בובער פרשת בראשית אות כ"ה ובהערות ותיקונים שם אות קצ"ה. והנה הובאו דברים אלו גם בילקוט המכירי מזמור מ"ט וז"ל כיצד נכרא אדם הראשון שעה ראשונה הוצבר עפרו שניה נעשה גולם שלישית נמתחו איבריו וכו' שתים עשר נטרד והלך לו לקיים מה שנאמר אדם ביקר כל ילין רבי שמעון בן יוחאי אומר אמשול לך משל למה אדם הראשון דומה וכו' ויש להסתפק עוד אם באמת הך פסקא דיום ראשון מהו אומר וכו' והמשל דר"ש בן אלעזר לא היתה בנוסחתו של האדר"ג או שהוא השמיט אותה מפני הקיצור וכדרך המלכטים: (שם ע"ב שורה כ"ה) גרשם תהלים מ"ט כ"ד צ"ל כ': (שם בהערות אות פ') הובא משל זה בילקוט המכירי וברלעיל וז"ל רשב"י אומר וכו' והק"פ ב' במזמור פתיל וכו' מה שעתה האשה ניין וכו' בעלה מן השוק אמר מה זה א"ל ידי הושמתי וכו' אמר לה כתי לא כך וכו' אף אדם הראשון כך דומה וכו' ככבי"ע. וע"ע המזכיר ח"ד צד פ"ה: (שם דף ד' ע"א שורת ח' צ"ל שם י"ט: (שם שורה י"ד) מה שיד צ"ל מה שיד: (שם בהערות אות צ"א) הובאה פסקא זו ואותה שאחריה עד סוף הפרק בילקוט המכירי מזמור קי"ט וז"ל כיון שבא לעת ערב וכו' וא"ל שהעלה אברהם תחת יצחק בנו על גבי המזבח וכו' קרנותם קודמות לפרסותם וכו': (שם בהערות אות צ"ב) בילקוט המכירי שם באותה שעה וכו' ונבלים וכלי שיוי וכו' זה העולם הזה יש משול ללילות שנאמר וכו': (שם בהערות אות צ"ה) בילקוט המכירי שם הפסקא מתחלת אמר הקב"ה (והמלות באותה שעה

(*) מנן השורות בסתם הוא מלמעלה למטה.

הוספה א לנוסחא א

ליתנהו (שם) וכו' ככ"ע נמצאתי מחריב את העולם ואמר זה שהמלכתי מלך וכו' ככ"י: (שם ע"ב שורה ה') גרשם שמות מ"ו וצ"ל י"ז: (שם שורה י') גרשם שמות מ"ו וצ"ל י"ח: (שם בהערות אות צ"ח) בילמוש המכירי שם ד"א ותשת עלי כפך נמל לו אחת מהן ע"כ:

הערה לכל הפרק אמר המ"ל ראיתי בהמחזור וויטרי כ"י שבאקספארד קובץ 1100 ברשימת הרב מהר"א נייבויער (Opp. 59) שנמצא בתוכו גם כן מדרש עשרת הדברות והוא משינה עד מאד מהנמצא בידינו ונכללו בו גם כן כמה דברים שידועים אצלנו מהמדרש כונן אותיות דר"ע וכו' והוא מתחיל (דף קמ"ט ע"א) בזה"ל ועל עשרת הדברות יש אנדה על כל פסוק ופסוק וכן שיטת אנכי ה' אלהיך אשר הוצאתיך המתרגם אומר עד קדמאה והדרש אומר ראשון דברינו ופתחון פינו חייבין ליתן הודאה ושכחה למי שכרא את התורה בעשרים ושתים אותיות וכו'. ונשתקעו בו גם כן כמה דברים בענין בריאת האדם והחמאו והקללות. ואחרי כי אקוה כי בעזר ה' עוד יעלה בידי להרפיסנו כולו ולדבר שם על מיבו ויחסו לשאר כ"י עוד ממין זה לכן אסתפק פה להעתיק רק סדר הדברים אשר אשרע כי מקצתם לקוחים הם מהאדר"ג והם מתחילים בדף קנ"ג ע"ב מהקובץ בהמלות: ביום ששי מה עשה ברא בהמות חיות ועופות וכתות של מלאכים וביקש עצה למלאכיו לבראות אדם וכו' שתים עשרה שעות הוא היום שעה ראשונה עפרו וכו' אמרו חכמים כשברא הקב"ה בהמה חיה ועופות העבירו לפני המלאכים ואמר להן קראו לו שמות. אמר להן (האדם) הריני קורא לפניך וכו' אמר הקב"ה למלאכים זה האדם שאתם מרננים עליו וכו' הרי חכמתו מרובה משלכם. מיד התחילו המלאכים להתקנאות בו וכו' מיד ירד סמאל עם כל ביתו מן השמים ונכתבל בכל הכריות ולא ראה ערום להרע כמו הנחש וכו' בתחילה שהכניס הקב"ה אדם בגן עדן מינהו על כל עץ הגן לאכול חוץ מעץ הדעת שהזהירו עליו כי ביום אכלך והוא לא הבין הדבר וכו' וכשבא אצל אשתו א"ל הקב"ה ציוני לאכול מכל עץ הגן ומלנגוע בו והוא לא ציוה מכאן אמרו חכמים כל המוסף גורע. כשישמע הנחש כן אמר בלבו באלה הדברים אוכל לפתות אדם וכו' והלך אצל האילן וחבטו עד שהפיל מפריו כשראתה חוה כך שנגע לאילן ולא מת אמרה הדברים שאמר לי אדוני רבי כזבין הן שכנן מציינו בנשים קדמוניות שקראות לבעלי רבי שנאמר בשרה ואדוני זקן ומתרגמי' ורבוני סיב כיון שראתה חוה הפרי שהוא נאה ומשובח וכו' המעימה לכל חיה ועוף שבעולם עד שהגיעה לעוף אחד שישמו חול וכו' אמרו אדם הראשון קודם שחטא היה כל עורו מפרסה וכו' כיון שראה הקב"ה מקבל שבים שלא חזרו שפך חמתו על הנחש ואיררו וכו' הוסיף עליו עישר קללות וכו' ולחוח נתן עישר קללות ואילו הן וכו' ואדם קללו בעישר קללות וכו' והארץ נתקללה בעישר קללות וכו' (ומסכים ברוב עם נ"ב פמ"ב) ומפני מה נתן עליו הקב"ה אילו גזירות כנגד מ' יום שהוליד נוצר כמעט אמו לפיכך אדם שנתחייב בכ"ד לוקה מ' כנגד מ' ואדם לא היה יודע מנהגו של עולם כשהגיע הערב והחשיך נצטער אדם שצטר גדול וככה ואמר אוי לי כישביל שסרחתי עולם חושך בעדי והוה מיתה שנקנסה עלי הוהא לו הקב"ה עמוד של אש וישמח בלבו עמד וברך ברוך מאווי האש וכישעלה עמוד השחר וכו' הבין שמנהגו של עולם הוא לחיות ערב ובוקר וישמח שמחה גדולה והקריב שור שקדניו קודמים לפרסותיו שנאמר ותיטב לה' משור פר מקרין מפרים ע"כ:

פרק ב' (דף ד' ע"ב שורה י"ב) גרשם ויקרא י"ח וצ"ל י"ט: (שורה ט"ו) גרשם מ"ו וצ"ל ל"ג: (שורה כ"ב) נשמט אחר מלות ואורך ימ'ך הציון דברים ל' כ':

(שם דף ה' ע"א שורה כ"ו) צ"ל שמות י"ט י': (שם בהערות אות י"א בשורה ד') צ"ל בית ז' שער ב' (כפנים במעות בית ד' שער ז') ונ"ל כעת שהנוסחא העיקרית היא על אותן ימים הראשונים מהו אצלך בלי שום מספר. וע"כ ככ"י וואטיקאן בהוספה ב': (שם שם ע"ב שורה כ"ט) גרשם תהלים ס"ח מ"ט וצ"ל י"ט:

(שם דף ו' ע"א שורה י"ט) גרשם דברים מ' י"ז וצ"ל מ"ז: (שם שורה כ"ו) אחר המלות ויהיו שם כאשר צוני נשמטו המלות דברים י' ה': (שם שם ע"ב שורה כ"ב) צ"ל שמואל א' ב' כ"ו: (בהערות שם אות נ"ז) ע"ע פרקא דרבינו הקדוש (שהו"ל הרב מהר"ש שאַנבלום) דף כ"ד ע"א סימן ל"ה שם: (שם בהערות אות ס"ד) יש להוסיף עוד כי הובאה כל פיסקא זאת גדולד מהול במדרש תרי עשר כ"י קובץ 5704 Harl. בהבריטיש מוזעאום וז"ל שם (דף קכ"ו ע"ב) איש תם וישר מלמד שיצא איוב מהול וכו' אף יוסף יצא מהול שנאמר אלה תולדות יעקב יוסף והלא היה ראוי לומר אלה תולדות יעקב ראובן ומה תל יוסף וכו' עד שאלתיאל עבדי נאם ה' ע"כ. ויש להעיר עוד שבפירושו הר"ב על רש"י על התורה בפ' ויצא בפסוק ותאמר לאה בא גד (בראשית ל' י"א) מכיא שם בשם אנדה ישגד נולד מהול:

(שם דף ז' ע"א בהערות אות ע"א) מוכאה כל פיסקא זו במדרש תרי עשר כ"י וז"ל שם (כ"ח ע"ב) איזה סיגן שעשו נביאים וכו' לא כאריה אחד בלבד אלא ככל האריות שבעולם וכו' וכרא את העליונים ואת התחתונים על אחת וכו' עד מה שיכולה לשמוע. (שם שם ע"ב שורה י"ח) צ"ל שם כ"ו. וע"ע על כל הפרק ככ"י וואטיקאן הוספה ב':

הוספה א לנוסחא א

טמ

פרק ג' (שם שם בהערות אות א') ע"ע לקמן פ"מ ובהערות שם אות י"ב:
(שם דף ה' ע"א בהערות אות י"ד) ע"ע תנחומא חיי שרה סימן ח' ובהערות שם: (שם ה' ע"ב בהערות אות ל')
ו בילקוט אבות כ"י לאבות פ"ג ממ"ו לבבא והכל לפי רוב המעשה ז"ל וכן אמר ר"ע כל הנמטל פרוטה מן
ה צדקה בזמן שאינו צריך לו אינו יוצא מן העולם עד שיצטרך לבריות והמכריך סמרטוטין על עיניו ועל
שוקיו ואומר תנו לסומא זה. תנו למוכה שחין זה וכו'. הה"א החובט פתו לארץ והמפזר מעותיו לארץ אינו נפטר
וכו' לבריות והקורע בגדים בחמתו והמשבר כלים בחמתו סוף הוא עובד ע"א שכך מנהגו של יצה"ר וכו'. הה"א
הנותן עיניו באחיו שימות וירשנו או שימות וישא אשתו וכן הנותן עיניו באשתו שתמות וירשנה או שתמות
וישא אחותה סוף שקוברין אותו בחי"דן ועליו הכתוב אומר הפזר גומץ בו פול. ר' דוסתאי בר גנאי אומר אם
נתת פרוטה לעני שחרית ויבא אליך ערבית אם יש בידך ליתן תתן לו ואם לאו פטורו מיד ואל תאמר
איני נותן שכבר נתתי לך בשחרית כי אינך יודע איזה יכשר איזה מהם הגון. וכן רבי יהושע אומר נשאת
אישה בילדותך שא אשה בוקנותך ותוליד בנים ובנות כי אינך יודע איזה יכשר זה או זה שנאמר בכוכר
זרע זרעך וגו'. הה"א אם למדת תורה כעושרך אל תשב בשעת עניות אם למדת תורה כעושרך אל תשב
בשעת הרחק לפי שמוכר לאדם שיעשה מעט כרוחק יותר ממאה פעמים ברוחה ע"כ. ובפ"י אבות כ"י לר' יעקב
בר שמשון אבות פ"ג מ"ב בן עזאי וכו' ועבירה גוררת עבירה וכו' שכך דרכו של יצה"ר היום אומר לו
עשה כך ולמחר עשה כך עד שהולך ועובד ע"ז כמו ששינינו במשנת רבי נתן ובפ"י האורג ע"כ:
(בפנים שורה י"ח) צ"ל כגוי רבי אליעזר ורבי יהושע (ורבי מרפון) ורבי עקיבא (במקום ר"ע ור"ט) וע"ע בכ"י
וואטיקאן בהוספה ב':

וואטיקאן בהוספה ב':
(שם דף ט' ע"א בהערות אות כ"ו) ילקוט אבות פ"ב מ"ב לבבא דמרבא צדקה מרבה שלום מביא שם
בבא אפ"ל מעשה ברע שראה אדם שהיה רגיל בצדקה ונכנס בספינה בתוך הים עמד עליהם רוח
ומטבעה חספינה והיה ר"ע כספינה אחרת וראה אותה ספינה אחרת שמטבעה בים והיה מכיר את אשתו לימים
בא ר"ע להעיד על אשתו שתהא מותרת לינשא לכל והמתין לו ר"ע עד שלשה חדשים לראות אם היא
מעוברת או לא. לסוף זמן בא בעלה אמר לו ר"ע בני לא אתה הוא שמטבעת בים א"ל הן. א"ל מי העליך
מן הים. א"ל רבי צדקה שעשיתי היא העליתני מן הים. א"ל בני מנין אתה יודע זה. א"ל רבי כשירדתי
בעמקי במצולה שמעתי קול רעש אמר זה לזה נרוצה ונעלה את האיש שנמצא בו צדקה מיד העלוני
והמילוני ליבשה. באותה שעה פתח ר"ע ואמר ברוך ה' אל ישראל שכבר בדברי תורה ודברי חכמים
ובפירושיהן שכן כתוב שלח לחכך על פני המים ע"כ:

פרק ד' (ט' ע"ב) לפיסקא דעל התורה בפירוש אבות כ"י לר"י בר שמשון פ"א מ"ב על התורה
מפורש כבריתא שנאמר אם לא בריתי יומם ולילה ע"כ. וליתא לפנינו:

(שם י' ע"א בהערות אות ט"ז) ע"ע תנחומא חיי שרה סימן ב': (שם י' ע"ב שורה א') צ"ל דברים י"א י"ד
י"ג ומ"ז: (בהערות שם אות כ"ו) יש להוסיף עוד שהובאה פיסקא זו בפירוש אבות כ"י הנ"ל במשנה שם
ז"ל ועל העבודה על עבודת בית המקדש אכרו כל זמן שבית המקדש קיים היה העולם מתברך ליושביו
והגשמים יורדים בזמנם שנאמר והיה אם שמוע תשמעו וגו' אשר אנכי מצוה אתכם היום ולעבדו וגו'
ואיוו זו עבודת בית המקדש ובזמן שאין עבודת בית המקדש קיימת וכו' ועצר את השמים ולא יהיה מטר
וכן בנבואת חגי הוא אומר מהיותם בא אל ערמת עשרים והיתה עשרה יען ביתי אשר הוא חרב וגו'
ע"כ. וגם במדרש תרי עשר מביא פיסקא זאת ז"ל (דף קכ"ה ע"א) על העבודה וכו' והגשמים יורדין
בזמן וכו' מפני מה לא ביקב עשרים והיתה עשרה כשם שאמר בחמים והיתה עשרה לפי שהיקב סימן הוא
יותר מחמים וכו' ככ"ע מפני מה עשית לנו כל כך וכו' רוח"ק יען מה אמר ה' צבאות יען ביתי וגו' אברך
אתכם מתחילה וכו' ככ"ע:

(שם י"א ע"א בהערות אות כ"ט) בפירוש אבות כ"י הנ"ל שם ועל גמילות חסדים שנאמר כי חסד הפצתי
ולא זבח העולם מתחילתו לא נברא אלא בגמילות חסדים שנאמר עולם וגו':

(שם י"ג ע"א בהערות אות פ"ט) במדרש תרי עשר כ"י הובא כל פיסקא זאת ז"ל (ק"ס ע"א וע"ב) וכשבא
אספסינוס וכו' אלא שתשגרו לי קשת אחת וחץ אחד ואלך לי מכס אמרו לו נכס חסותה וכו' על
שלפניך והרגנום וכו' כך נצא עליו ונהרגוהו היו רואים לאספסינוס ולעם שרוים נגד חומתיה וכו' היו
כותבין על החץ וזרקין חוץ לחומה וכו' ככ"ע ר"א אחז בראשו ור' יהושע אחז ברגליו וכו' עד שהגיעו
לשערי ירושלים וכו' והיו מוליכים אותו עד שקיעת החמה וכו' הביאו ראש חזיר וכו' והיה משליך אותו
כנגד המזבח וכו' ככ"ע עד זה אליהו ואלישע. וע"ע בכ"י וואטיקאן הוספה ב' ובפרט בענין מלת ותפא
(ע' הערות אות ע"א):

פרק ה' (דף י"ג ע"ב בהערות שם אות ט') בפירוש אבות כ"י הנ"ל פ"א מ"ג כרמפירש כבריתא שהיו יושבין
לפניו שני תלמידים צדוק וביתוס וכששמעו כך פירשו והלכו להם ונעשו אומה לעצמן:

הוספה א' לנוסחא א

פרק ו' (דף י"ד ע"א בהערות אות ה') בפירוש אבות כ"י הג"ל פ"א מ"ד יוסה בן יועזר איש צרידה אומר וכו' מפורש בכרייתא שיהא ביתו של אדם מזומן לחכמים לבית וועדס כאדם האומר שמור לי בית פלוני ע"כ. וע"ע לקמן בדברי הילקוט אבות. (שם) לפסקא דהוי מתאבק בפירוש אבות כ"י הג"ל שם כיצד בזמן שת"ח נכנס לעיר וכו' לך אצלו ושכ לפניו ואל תשב לפניו על הכסא ולא על הספסל ולא על המטה אלא על הקרקע ע"כ. וע"ע לקמן בדברי הילקוט אבות כ"י :

(שם דף מ"ו ע"ב בהערות אות ל') ביחוסי האמוראים (כרך ג' דף שע"ג ע"ב) ובאדר"ג אמרו בן מ' שנה היה רבי עקיבא כשהלך ללמוד תורה לסוף י"ח שנה לימד ברבים. אמרו לא נפטר מן העולם עד שהיו לו שולחנות של כסף ושל זהב ועולה למטתו בסולם של כסף עד שהיתה אשתו יוצאת בקורדיקסין של זהב וכו' ע"כ. והנה אנכי הגהתי בפנים ע"פ הכ"ע בקרדומין והדרנא כי כעת וכן מצאתי במדרש הגדול כ"י פ' שמות נוסחא דגריס הכי וצ"ל בפנים בקורדיקסין וע' בערוך ערך קרדקייס.

הערה לכל הפרק הנני מעתיק בזה את כל דברי הילקוט אבות כ"י למשנה זו כפי שהם נוגעים להאדר"ג בפרק זה וז"ל יוסי בן יוחנן איש צרידה ויוסי בן יוחנן איש ירושלים יהי ביתך בית וועד לחכמים שיהיו הגילים להוועד בביתך מדברי תורה ויהא ביתך מזומן להם להיוועד כמו שאדם אמר לחבירו שמור לי בית פלוני. ד"א יהא ביתך בית וועד לחכמים כיצד בזמן שהתלמיד חכם בא אצלך ללמוד תורה ויאמר לך שנה לי אם יש לך לישנות שנה לו ואם לא פטררו מיד ותקבל מה יצא מפיחם ביראה ובחלחלה שנאמר עבדו את ביראה וגילו ברעדה. ע"א יהי ביתך בית וועד לחכמים שיהא מצוי בקביעת חכם בביתך שתלמוד אתה ובניך מפיו מקרא ומשנה ותלמוד ואגדה ודרך ארץ למען יברכה ה' אלהיך וכן נתברך בית לבן בגלל יעקב כמו שנאמר נחשתי ויברכני ה' בגלליך וגם בית המצרי בגלל יוסף וכו'. והוי מתאבק בעפר רגליהם כלומר בזמן שתלמיד חכם יכנס לעיר אל תשמט תשב לפניו על הארץ ואל תאמר איני צריך ממנו אלא בין תבין דבריו וכל אשר יצא מפיו תשמע כי תשועת ה' קרובה על ידם למוכיח עובדא שהיה על יד נקדימון בן גוריון שפעם אחת עלו ישראל לירושלים לרגל ולא היה מים לשתות הלך נקדימון בן גוריון אצל ההגמון אחד שהיה שם אמר לו הלוניו שתים עשרה מעינות מים שקל צווישטמן ואני נותן לך שתים עשרה מים כנגדן ואם לא הריני נותן לך שתים עשרה כבר כסף קצין לו מעות וקבע לו זמן כיון שהגיע זמנו שלח לו שגר לי מים או מעות שלח לו עדיין או מעות ביום בצהרים שלח לו שגר לי המים או מעות שלח לו עדיין יש שהות ביום כמנחה שלח לו שגר לי מים או מעות שלח לו עדיין יש שהות ביום ליגליג עליו אותה ההגמון אמר לו כל השנה כולה לא ירדו גשמים וכו' (ומסכים לרוב עם נוסחת הגמרא בתענית שם.) ולמה שמו נקדימון שנקדא לו החמה בעבורו אמרו על בתו של נקדימון בן גוריון שהיתה מטתה מוצעת בשנים עשר אלפים דינרי זהב ושנים עשר אלפים דינרי זהב היתה מוציאה מערב שבת לערב שבת כבשמים לפסיפוך קדירה ושומרת יבם היתה וחמיה נקדא בן כלבא והיה מתפאר לפרנס כל אנשי ירושלים כ"ב שנים בחיטים ובשעורים אחיה עשיר אחד בירושלים שמתפאר לפרנס כל אנשי ירושלים כ"ב שנים בציבי וכן עשיר אחד שמתפאר לפרנס כל אנשי ירושלים כ"ב שנים במשח' ושבתו רבנן העשיר בציבי על כו' ל' :

פרק ז' (י"ז ע"א בהערות אות ג') פירוש אבות כ"י פ"א מ"ה * מפורש בכרייתא שיהא ביתך פתוח לעוברים ולשבים כדרך שהיה ביתו של איוב פתוח וכו' ולמערכ ולמה עשה איוב ד' פתחים וכו' מצטערים עד שיקיפו את כל הבית אלא כל הבא יכנס כדרכו ויצא כפתח השני שלא יראוהו העומדים דרך כניסתו ויתביש מהם ע"כ. ובספר יחוסי האמוראים כרך ג' (קפ"ד ע"ב) ז"ל כי כן מצינו בכרייתא מפרשי יהי ביתך פתוח לצפון וכו' ולמערכ כדרך שהיה ביתו של איוב כדי שלא יהיו עניים מצטערים עד שיקיפו כל הבית ע"כ : (שם ע"ב שורה א') נרשם איוב ל"ה מ"ז וצ"ל י"ז : (שם אות י"ד) בפירוש אבות כ"י שם ובכרייתא מצינו לא בני ביתך ממש אלא שיהיו עניים משיחין מה שאוכלין ושותין על שולחןך ע"כ. וכיחוסי האמוראים שם ויהיו עניים בני ביתך למד לבני ביתך ענוה כדי לכשיהיה עני בא וסועד על פתחו של בעה"ב א"ל אביכם כאן. א"ל הן הכנס נכנס הגישו שלחן לפניו אכל ושתה וכיך לשם שמים ונעשית לו נחת רוח גדולה ע"כ. ובספר מרפא הנפשות כ"י מ"ו עקנין (צ"א ע"א) וקלוא מלמד שיהא ביתו של אדם וכו' ויהיו עניים בני ביתך ולא בני ביתך ממש וכו' ושותין בביתך וכו' בכיתו של איוב וכשפגשו זה בזה אומר אחד לחבירו וכו' אתה הולך לתוך ביתו של איוב וכשבאה עליו פורעניות גדולה הוא וכו' עדיין לא הגעת לאברהם וכו' אבל אברהם לא עשה כן אלא שמומהר בעולם וכנה פלמרין על הדרכים והניח מאכל ומיסקה כל הבא נכנס אוכל ושותה ומכרך לשם שמים לפיכך נעשית לו נחת רוח גדולה כל מה שהפה שואל מצוי בתוך ביתו של אברהם וכו' ע"כ :

(שם דף י"ח ע"א בהערות אות ל"ו) בפירוש אבות כ"י שם באשתו נדה וכו'. וכן בספר יחוסי האמוראים דף קפ"ה ע"א אל תרכה שיחה עם האשה וכו' וע' בעד כל זה במבוא פ"ד :

* פירוש אבות כ"י סתם הוא מרי יעקב ב"ר שמשון הזכור לעיל כמה פעמים.

הוספה א לנוסחא א

ע

פרק ה' (י"ח ע"ב שורה י"ז) נרשם קהלת ד' י' וצ"ל מ' י' : (בהערות אות ה') בפירוש אבות כ"י פ"א מ"ו מפורש כברייתא כיצד שיעשה את רבו קבוע שילמד ממנו מקרא וכו' ואגרות מעם שהניח לו במקרא סופו לומר לו במשנה וכו' (בכל פעם ולומר לו במקום שיאמרו לו) עד באגרות נמצא אותו אדם יוצא מלפניו מלא טוב וברכה ע"כ. ובילקוט אבות כ"י למשנה הג"ל עשה לך רב קבוע שילמד לך מקרא ומשנה ומעמיה תורה הכל הלכות ואגרות ומעם שלא למד בהלכה סופו שילמד במשנה ומה שלא למד בהלכה סופו ילמוד במשנה באגדה ילמד במדרש נמצא תלמיד שיושב לפני רבו יהיה מלא כל טוב וברכה ע"כ. וע"פ כל הנך דוגמאות אין ספק שצ"ל בראש הפרק רבו קבוע וככונסחת הגר"א ע"ש : (בהערות אות מ"ו) בפירוש אבות כ"י במשנה שם מפורש כברייתא שנים שיושבים ועוסקים בתורה מעה אחד מהם הלכה או פסוק או שאמר על הממא טהור ועל המהור טמא וחכירו מחזירו יש להם שכר טוב בעמלם ע"כ. ובמדרש תרי עשר כ"י מ"ד ע"ב וקנה לך חבר וכו' ויגלה לו כל סתריו כל סתרי תורה וכל סתרי ד"א וכו' :

(שם י"ט ע"א שורה ג') נרשם איכה ג' כ"ז וצ"ל כ"ח : (בהערות שם את כ"א) במדרש תרי עשר כ"י כל פסקא זו וז"ל שלשה שיושבין וכו' שכרן מתקבל שנאמר או וגו' וישמע אלו הן שגוהרין וכו' (שם ע"ב אות ל"ג) צ"ל ועי' באו"ז ח"א כ' ע"ב ות"ר הלכות ר"ה : (בהערות את מ"א) ביחוס האמוראים דף קפ"ח ע"ב כמו שמפרש באגדה כ"ש שהיו הראשונים חסידים כך היתה בהמתן כנון חמור של ר' פנחס בן יאיר וחמור של רבי חנינא בן חמור של ר' יוסף דמן יודקת ע"ב וצ"ע. וע"ע בכ"י וואטיקאן הוספה ב'. ויוצא משם דמעשה זו מקומה בפ"א והוא נכון יותר :

פרק ט' (כ' ע"א בהערות אות ד') בפירוש אבות כ"י פ"א משנה ז' מפורש כברייתא אחד שכינו של בית ואחד שכינו שבשדה שאין הנגעין באין אלא מחמת ביתו של רשע עונותיו גרמו לסתור כותלו של צדיק כיצד נראה נגע בכותל שבין רשע לצדיק סותרין כותלו של צדיק אמר רבי ישמעאל בנו של רבי יוחנן בן ברוקא אוי לרשע וכו' גרמו שיסתר כותלו של צדיק ע"כ ובל"ס זאת היא הנוסחא הנכונה : (שם ע"ב שורה ב') ועל י' צ"ל על י' :

(דף כ"א ע"א בהערות אות כ"ט) כל פסקא זו עד המלות רפא נא לה היא במדרש תרי עשר כ"י (דף כ"א ע"ב וכ"ב ע"א) וז"ל רבי שמעון בן אלעזר על מספרי לשון הרע נגעים באים וכו' ולא היו דגין אותו בוראי ספק אם דעתו גסה עליו ספק וכו' ככ"ע המדבר דברים בחביו ומביישו וכו' ככ"ע א"ל משה וכו' הברית שכינינו לבינך בטלנו מפני כן הברית כרותה לאהרן ולבניו שנאמר ולא זכרו ברית אחים באותה שעה ע"ב משה וכו' : (שם ע"ב בהערות אות מ') בענין עוזהו שם ע' בדברי הרב מאור עינים דף י"ז ע"א וע"ב דפוס ווילנא תרכ"ז מאמר קול אלהים. ובילקוט אבות כ"י לפ"א מ"ו רבי שמעון בן אליעזר אמר אף המספרים לשון הרע נגעים באים וכן משה רבינו נלקח בצרעת ביד מפני לשון הרע שנאמר וישב ידו אל חיקו והנה מצורעת כשלו. וכן מצינו באהרן ובמרים שסיפרו במשה לשון הרע על כן לקו בפורעניות שנאמר ותדבר מרים ואהרן במשה על אודות האשה הכושית אשר לקח. כיצד הלכה ציפורה ודברה דברים כמרים ומרים סיפרה לאהרן כיון שדברה לאהרן דברו שניהם בצדיק ולקו בפורעניות שנאמר ויפן אהרן למרים והנה מצורעת ואף אהרן לקח שנאמר ויחר אף ה' בס וילך לפי שקיבל אהרן לשון הרע בכלל גם הוא בפורעניות וכשביל שהיה כהן גדול לפיכך לא דבק בו הנגע כמו במרים ומרים נתעסקה בדברים תחילה שנאמר ותדבר מרים ואהרן במשה ומה אמרה עליו היה הדיבור ולא פירשת מאשתך ואבותינו הראשונים עליהם היה הדיבור ולא פירשו מנשותיהן אבל משה לפי שדעתו גסה עליו לכך פירש מאשתו. ולא היו דגין לפניו אלא שלא בפניו ולא דנו אותו כודאי אלא כספק. ספק דעתו גסה עליו ספק אין דעתו גסה עליו. והלא דברים קל וחומר ומה מרים ולא דברה אלא בחיבה ולא דברה בפניו נעשה כן הדין המדבר דברים בפני חבירו ומביישו על אחת כמה וכמה שילקו. באותה שעה אמר אהרן למשה משה אחי אתה סבור שאותו צרעת על מרים היא אינו כתובה על מרים היא אינה כתובה אלא על אבא מרים שנאמר אל תהי נא כמת אשר בצאתו מרחם אמו והכל כדי לפייסו : רבי שמעון בן אליעזר אמר אף על כל המספרים לשון הרע נגעו באין שכן מצינו בגחזי שסיפר לשון הרע דבקה בו צרעת עד יום מותו שנאמר צרעת נעמן תרבה כך וכזרעך לעולם ויצא מלפניו מצורע כש"ל. רבי שמעון בן אליעזר אמר אף על גסי הרוח נגעים באין שכן מצינו בעוזהו המלך שנאמר ובחזקתו נכה לבו וגו' וע"ע כ"י וואטיקאן הוספה ב'. ומנוה"מ גר ב' ח"ב פ"א מה שמביא שם בשם מדרש השכם : (שם בהערות אות מ"ו) בפירוש אבות כ"י שם ובכרייתא שכינו אל תתיאש מן הפורעניות מלמד שיהא אדם מתפחד בכל יום ואומר שמא היום תבוא עלי פורעניות שמא למחר תבוא עלי פורעניות כדרך שהיה אויב מתפחד בכל יום וכו' : (שם אות י"ח) בפירוש אבות כ"י ד"א כיצד וכו' רואה את ביתו שהוא מצליח אל יאמר בשביל זכותי חקינות לי מאכל ומשתה בעוזהו והקדן קיימת לי לעוה"ב אלא יאמר אוי לי שמא לא נמצא לי לפני המקום אלא זכות אחד והוא נותן לי מאכל ומשתה בעוזהו כדי שיאבד שכרי לעוה"ב ע"כ :

פרק י' (כ"ב ע"א בהערות אות ב') ע"ע מנן אבות באבות פ"א מ"ח ופ"א אבות כ"י במשנה שם

הוספה א לנוסחא א

ובברייתא כך שנינו אל תעש עצמך כעורכי הדינין כיצד מלמד שאם באת לביהמ"ד ושמת מעם או דבר הלכה אל תבהל להשיב ואל תהא יושב ושותק אלא שאל באיזה מעם אמרו באיזה עינין הדין ע"כ. ובילקוט אבות כ"י למשנה שם אל תעש עצמך כאילו אתה יודע הדבר שנישאל בבירמ"ד רק שאל באיזה ענין ובאיזה מעם הוא ע"כ: (שם אות ט) בילקוט אבות כ"י ענין אחר אם אחד ענין ואחד עשיר אל תאמר האיד אני מזכה את העני ומחייב את העשיר או האיד אני מזכה את העשיר ומחייב את העני והתורה אמרה לא תכירו וגו' ועוד הפסוק אמר בקטן כגדול תשמעון שלא יהא אחד עומד ואחד יושב ואחד אמר כל צורכו ואל תאמר לאחד קצר דברך אמר רבי יודא שמעתי שאם רוצה להשיב שניהם משיבין ואיזה אסור שלא אחד עומד ואחד יושב והיו עליך דין גדול בקטן ודין קטן כגדול ודין של פרוטה כדין מאה דינרי זהב ע"כ: (שם אות יד) בילקוט אבות כ"י שם היו זהיר בדברך שמתוך דברך ישמעו ויסיפו עליך לשקר מפני שמא הן רמאין יתחזקו בדבריהם ע"כ:

פרק י"א (שם ע"ב שורה ד') נרשם שמות כ"י וצ"ל מ': (בהערות אות ד') בילקוט אבות כ"י כשם שניתנה תורה כבדית כך ניתנה את המלאכה כבדית ע"כ:

(שם דף כ"ג ע"א בהערות אות י"ג) בפירוש אבות כ"י פ"א מ"י ובברייתא שנינו ר"י בן בתירה אומר הרי שאין לו מלאכה שיעשה והיה לו חצר הריבה ושדה הריבה מנין שילך ויתעסק בה תלמוד לומר שישת ימים תעבוד וגו' מה ת"ל כל מלאכתך להביא את שיש לו חצר הריבה שילך ויתעסק בה ע"כ: (שם ע"ב אות כ"ו) בפירוש אבות כ"י ובברייתא שנינו מלמד שלא יניח אדם עטרה לעצמו אלא יניחו לו אחרים עטרה וכן הוא אומר יהללך זו ולא פיך מצינו בשאול בשעה שאמרו עלה למלכות היה מתחבא בין הכלים שנאמר ויאמר הנה הוא נחבא אל הכלים ע"כ. וע' לעיל פ"ה בהערות שם אות י"ג. ובילקוט אבות כ"י למשנה שם ושנא את הרבנות מלמד שלא יניח אדם עצמו עטרה אלא אחרים יעלו אותה וכן הוא אומר יהללך זו ולא פיך נכרי ואל שפתוך ולא יוציא עליו שם המלכות שמתוך שמוציא לו שם מלכות סוף נותנין בו עיניהם ותופסין אותו ונוטלין ממנו רבי עקיבא אמר כל המגביה עצמו כדברי תורה דומה לגבילה שמושלת בשוק והיה עובר ושב מניח ידו על חוטמו עד שהוא עובר ממנו שנאמר אם נבלת בהתנשא ואם זמותה די לפה. אמר לו בן עזאי רבי דרשהו בענינו אם נבלת בהתנשא אם מנבל אדם עצמו ואוכל רק תמרים וחרובין ולובש בגדים צואים ויושב ומשמר פתחיהן של חכמים והיה כל עובר ושב אמר זהו שומה לסוף יצא בו כל התורה כולה. רבי יוסי אמר רד למטה ותעל למעלה כל המגביה עצמו כדברי תורה סוף שמשפילין אותו וכל המשפיל עצמו כדברי תורה סוף שמוגביהין אותו. ושנא את הרבנות לפסוק ולעשות הוראה לרבים. ושנא את הרבנות פ"י שררה כל מי שיאמר קודם שאכנס לגדולה הכנס לגדולה זו הייתי רצה שארד עמו לחיו ועכשיו שנכנסתי בו כל מי שיאמר לירד ממנה הייתי חפץ שיפיל עליו קומקומא של חמין פ"י לשון יון הוא מוסף מפני שהגדולה היא קשה לעלות בה כך היא קשה לרד ממנה שכן מצינו בשאול המלך בשעה שאמרו לו עלה למלכות היה מתחבא בין הכלים שנאמר ויאמר ה' הנה הוא נחבא בין הכלים ובשעה שיאמרו לו רד ממנה היה מחזר אחר דוד להרגו ע"כ: (שם אות כ"ז) בפירוש אבות כ"י שם שנינו בברייתא מלמד שלא יוציא לו אדם שם במלכות שמתוך שמוציאין לו שם סוף שנותנין בו עיניהם והורגין אותו ונוטלין ממנו את כל ממונו ע"כ:

(שם דף כ"ד ע"א שורה ג') נרשם שם כ"ד א' וצ"ל משלי כ"ז י"ד: (שם בהערות אות כ"ד) בילקוט אבות כ"י למשנה שם איתא ואל תתודע לרשות רשות פ"י המושל כיצד מלמד שלא יוציא אדם עצמו שם ברשות שמתוך שמוציא עליו שם גדול ברשות סוף נותנין בו עיניהם והורגין אותו ונוטלין את כל ממונו כיצד שהוא יושב עם חבריו בשוק ואומר ברוך המקום שהכניסו לבית פלוני היום מאה כורין חומין ומאה כורין שעורין ושמע ממנו לסמים אחד הלך והגיד לחבירו לשחרית יבואו ויקיפו הבית ונוטלין את כל ממונו לערבית אין להם כלום ועליו הוא אמר מברך רעהו בקול רם קללה תחשב לו. ע"א היה חבריו יושב בשוק ואמר האלהים חנן את פלוני היום יוצא מביתו מאה שורין ומאתים רחילים שמע ממנו סרדיז הלך ומגיד למושל ולשחרית באים ומקיפין את הבית ונוטלין ממנו הכל ולערבית אין לו כלום ועליו הוא אמר מברך רעהו בקול רם קללה תחשב לו: ד"א אל תתודע לרשות מלמד שלא יאמר אדם אני שר העיר אני שר המשרה מפני שיהיה גולן לישראל: ד"א שלא יכון אדם ליעול את הרשות. ושאע"פ שבראשונה פותחין לו פתח ומלויין אותו באחרונה קשה לו: (שם ע"ב בהערות אות ל"ח) בפירוש אבות כ"י פרק א' משנה י"א מפורש בברייתא ראו שלא תתור דבר שלא כדברי תורה ותתחייבו עליו ועוד הזהירו למי אתם שונים שתאמרו דעריכם לתלמידים ויראי ה' ולא להדיוטות שמא הם יורו שלא כדברי תורה ותחייבו עליהם גלות ותגלו למקום מים הרעים אלו הגוים שנאמר הן גוים כמר מדלי וישתו התלמידים הבאים אחרים לאחר שתגלו וילמדו ממעשי הגוים וימותו כמה שנאמר ויתערבו וגו' ונמצא שם שמים מתחלל על ידכם שגרתם לעצמיכם גלות

ואמות העולם מונים ואומרים שאין כח בשכינה לרציל כדכתיב וקדשתי את שמי הגדול אשר חללוהו בית ישראל באמור להם עם ה' אלה ומארצו יצאו ע"כ. ובלי ספק גם פירוש המעתיק נתערב כגון בלשון הכרייתא, ובילקוט אבות כ"י למשנה שם הזוהר בדבריהם שלא תאמרו דבר שלא מדברי תורה ושמא תחייבו עליו גלות ואף התלמידים הבאים אחרים יזמרו משמיכם דבר שלא מדברי תורה ומחייבו עליו גלות גם הם ויגלו למקום מים הרעים ואיזה מים הרעים הרי הוא אלו הגוים ויתעבתו בגוים וילמדו מעשיהם מים הרעים כמשמעם ויא שמא יגלו לעברה קשה ע"כ. וכן הובאה פסקא זאת בפירוש אבות כ"י לר' יצחק ס"ט בר' שלמה למשנה זאת וז"ל ובכרייתא מפורש הזוהר שלא תורו דבר בדברי תורה ותתחייבו עליו גלות ותגלו למקום מים הרעים אלו הגוים שנאמר הן גוים כמר מדלי וישגו התלמידים הבאים אחרים וימותו לאחר שתגלו וילמדו מעשה הגוים אז ימותו כמו שנאמר ויתערבו בגוים וילמדו מעשיהם וכו' כפירוש אבות כ"י לעיל:

פרק י"ב (כיה ע"א שורה ט') נרשם במדבר כ' כ' וצ"ל כ' כ"ט; (שם בהערות אות י') בפירוש אבות כ"י פרק א משנה י"א אוהב שלום שנינו בכרייתא מלמד שיהא אדם אוהב שלום ורודף שלום כדרך שהיה אהרן רודף שלום בישראל וכו' הרי ששני בני אדם עושין מריבה זה עם זה הלך אהרן וישוב לו אצל אחד מהן ואומר לו בני ראה חבירך מהו או' הרי הוא מטרף את לבו מחנק את דעתו ומתלש את שערו ואומר אוי לי היאך אשא את עיני ואראה את חבירי בושתי הימנו וכו' קנאה מלכו שוב הולך אצל חבירו ואומר לו כך עד שמתפייסי זה לזה ומנשקין זה לזה ע"כ. וכן הובאה פסקא זאת במדרש תרי עשר כ"י (דף קפ"ד ע"א) וז"ל אוהב שלום כיצד וכו' כככ"ע נמצא אותו האיש מונע עצמו מעון ומעבירה וכן שני בני אדם וכו' כככ"ע. וכן הובאה פסקא זאת בפירוש ר' יצחק בר' שלמה כ"י למשנה זאת כד תני א הוי שני בני אדם עושין מריבה זה עם זה הלך אהרן וישוב לו אצל אחד מהם ואומר בני ראה חבירך מהו אומר הרי מטרף את לבו מחנק את דעתו ומתלש את שערו ואוי לי איך אשא את עיני ואראה את חבירי בושתי ממני שאני הוא שסרחתי עליו והוא יושב אצלו עד שמוציא קנאה מלכו שוב הולך אצל חבירו ואומר לו כך עד שמתפייסין זה עם זה ונושקין זה עם זה ע"כ. ובספר מרפא הנפשות כ"י לר' עקיב (דף פ' ע"א) הלל אומר הוי מתלמידיו וכו' כשהיה אהרן מהלך בדרך וראה שנים שעשו מריבה זה עם זה הלך לו אהרי וישב לו אצל אחד מהם וכו' מטרף על לבו וקורע בגדיו ומחנק את עצמו ואומר היאך אשא את עיני ואראה את חבירי בושתי הימנו שאני סרחתי עליו הוא יושב אצלו עד שמסיר קנאה מלכו שוב הלך אהרן וישוב לו אצל חבירו וא"ל כך וכשפגעו זה את זה וכו' לכך נאמר ויכבו את אהרן וגו' ע"כ. וע"ע ג"כ פכ"ד: (שם ע"ב שורה א') נרשם דברים ל"ב ג"א וצ"ל ג': (שורה י') נרשם שמות ל"ג כ"ב וצ"ל כ"א: (בשורה האחרונה) צ"ל איוב כ"ה י"ב י"ג וי"ד:

(שם דף כ"ו ע"א בהערות אות ל"ה) בפירוש אבות כ"י במשנה שם ורודף שלום כמה שנאמר וכו' בקשהו ממקומך ורדפהו למקום אחר ע"כ: (שם ע"ב בהערות אות מ"ה) בפירוש אבות כ"י מצינו בכרייתא שכן אנשי מגדל שמתוך שהיו אוהבין זה את זה לא רצה הקב"ה לאבדן אלא לכלבלי אבל אנשי סדום וכו' איבדן מן העולם שנאמר ואנשי סדום רעים וחמאים לה' רעים זה לזה וחמאים בג'ע ע"כ. וכן הוא גם כן בפירוש ר' יצחק בר' שלמה למשנה זאת. ובמרפא הנפשות כ"י ע"ו ע"ב מצינו באנשי וכו' ככפנים:

(שם דף כ"ז ע"א בהערות אות מ"ו) בפירוש אבות כ"י ומקרבן לתורה שנינו בכרייתא שיהא אדם מקפח את חבריו ומקרבן תחת כנפי השכינה ע"כ: (שם אות כ"ו) במדרש תרי עשר כ"י דף קנ"א ע"א כשם שאין אדם חולק וכו' למה כתיב אין להם מנחם ב' פעמים וכו' ואה אין לו וכו' ממור שלמד תורה ושנה לתלמידים והיו התלמידים כירושלים היה בא ויוצא עד שמגיע לארשוד ואומר אוי לי שאלו לא הייתי ממור לא כבר הייתי יושב ושונה בין התלמידים שלמדתי לפי שאין ממור נכנס לירושלים וכו' עד גאון פלשתים ע"כ. וע"ע בשיטה מקובצת לבבא קמא פ"ב ע"א מה שמכא שם בשם הרב המאירי ויש מי שאמר שאין דין בן סורר ומורר כירושלים וכן שאין ממור נכנס לירושלים ע"כ: (שם שם ע"ב אות ס') בפירוש אבות פ"א מ"ד מפורש בכרייתא אם אין אני לי מי לי וכו' ואם אין אני זוכה לעצמי בחיי מי הוא שזוכה לעצמי לאחר מיתה וכן הוא אומר כי טוב לכלבלי חי מן האריה המת זה רשע שמתקיים בעולם שאם יעשה תשובה הקב"ה מקבלו אבל צדיק וכו':

(שם דף כ"ח ע"א אות ע"ב) פירוש אבות כ"י שם מ"ג שנינו בכרייתא הה"ד ד' דברים בלשון הכבלי נגד שמה אבד שמה כיצד מלמד שלא יוציא לו לאדם שם במלכות שכיון שיצא לו שם הורגין אותו ונוטלין ממנו את ממונו ע"כ. שם לפסקא זו ודלא מוסף וכו' שנו רבותינו שאם שנה אדם מסכת אחת או שתי מסכתות ואינו מוסף ומחזר עליהן סוף שהוא משכח את כולו ע"כ. (שם אות ע"ה) בפי' אבות כ"י שם ובכרייתא שנינו ודאי שתמש וכו' עד לעוה"ב ע"כ. וכן ביחומי האמוראים כ"י (כרך ב' דף קכ"ז ע"ב) ובאר"ג מפרש ודאי שתמש

הוספה א לנוסחא א

בתנא וכו' עד לעולם הבא. ובפירושו רבי יצחק ב"ר שלמה למשנה שם איתא דבר אחר המשתמש בשמות הקדושים ע"כ:

הערה לכל הפרק בילקוט אבות כמשנה שם הלל ושמאי קבלו מהם ואותו הלל אומר הוי מתלמידיו של אהרן אוהב שלום ורודף שלום. כיצד מלמד שיהא אדם אוהב שלום ורודף שלום בישראל כדרך שהיה אהרן וכו' ורבים השיב מעון. רבי מאיר אמר מה ת"ל רבים השיב מעון מלמד שהיה אהרן כהן מהלך בדרך ופגע באדם רע או באדם רשע נתן לו שאילת שלום למחר ביקש אותו האיש לילך ולעבוד ע"ז אמר אוי לי איך אשא עיני ואראה את אהרן כושתי הימנו שנתן לי שלום נמצא אותו האיש נמנע לילך ולעבוד ע"ז וכן בני אדם שעושין מרינה זו עם זו וכו' היה יושב אצל האחר עד שהוציא מלכם כל קנאתם ושנאתם זו על זו ולמחר שנפגשו זה בזה גופפו וחבקו ונשקו זה לזה ועליו נאמר ויבכו את אהרן שלשים יום כל בית ישראל. למשה לא בכו כי אם אנשים בלבד מפני שמוציא את הדין לאמתו ומימיו לא אמר איש סרחתי ולאשה סרחתי אבל משה היה מוכיח בדברים. כמה אלפים שנקראו בישראל אהרן אהרן אלו חיבתן של אהרן לא באו לעולם. ויש אומר כיצד ויבכו את אהרן שלשים יום כל בית ישראל ומי שהיה רואה משה רבינו בכה מי לא בכה. ומי שהוא ראה פנחס ואלעזר שני כהנים גדולים בוכים ומי לא יבכה. באותה שעה נטל הקב"ה ארונו של אהרן והפריחו באויר ומלאכי השרת מספרין עליו ואת תורת אמת היתה כפיהו ועולה לא נמצא בשפתיו. בשלום ובמ"י הל' אתה השיב מעון. באותה שעה ביקש משה מיתה כמיתתו של אהרן. וכי לפני בני אדם שאל והלא לא שאל אלא כינו וכן עצמו ושמה הקב"ה לחיבתו שנאמר ומות ברך אשר אתה ישמה והאסף אל עמך כאשר מת אהרן אחיך במיתה שחמדתו וכשהגיע שעה משה למות אמר הקב"ה למלאך המות מהר והביא נשמתו של משה הלך וביקש אותו במקומו ולא מוצאו הלך אצל הים אמר לים ראית משה בן עמרם אמר לו מיום שהעלה את ישראל ממצרים ועוברי בתוכה שוב לא ראיתיו הלך אצל הים וגבעות אמר להן ראיתם משה בן עמרם. אמרו לו מיום שקבלו ישראל את התורה בסני שוב לא ראינו אותו הלך אצל שאול ואבדו ואתה ראיתם משה בן עמרם. אמרו לו משמו שמענו ממנו ואותו לא ראינו. הלך אצל מלאכי השרת אמר להן ראיתם משה בן עמרם בא לכאן. אמרו לו לאיך אצל בני אדם. הלך אצל בני אדם אל מצודתם אמר להן משה בא לכאן. אמרו לו אלהים הבין דרכו והוא יודע את מקומו. בא מלאך המות למשה ואמר לו תן לי נשמתך מיד גער בני משה והוציאו בנייפה ואומר לו במקום שאני יושב אין לך רשות לעמוד ואתה אמר תן לי נשמתך הלך והשיב הדבר לפני הגבורה. אמר לו הקב"ה רב לך אל תוסף לדבר עוד אלי בדבר הזה כבר מקומו מוכן משישת ימי בראשית שנאמר ויאמר ה' הנה מקום אתי ונצבת על הצור אמר הקב"ה למשה תן לי נשמתך ואשמרנה לך לעולם הבא מיד נמלה בנשימה שנאמר וימת שם משה עבד ה' בארץ מואב על פי ה' ולא נשמתו של משה לבד נגזו תחת כסא שנאמר והיה נפש אדוני צרורה בצרור חיים את ה' אלוהיך. יכול אף נשמתו של רשעים ואומר שני את נפש אויבך יקלענה בתוך קף הקלע ואלהים נגזו תחת כסא הכבוד לחיי העולם הבא ואין כל בריה יודע בו שנאמר והחכמה מאין תמצא בארץ החיים. ורודף שלום כיצד מלמד שיהא אדם מרדף שלום בין כל אחד מישראל סור מרע ועשה טוב בקש שלום ורדפהו כיצד בקשהו במקומו ורדפהו במקום אחר אף הקב"ה עשה שלום במרום שלא קרא עשרה גבריאל עשרה מיכאל ורפאל וסמאל שבני אדם דרכם ליקרא ראובי עשרה שמעון עשרה ישאלמלא עשה כן כשהיה קורא לאחד מהם לבא ויבואו כלם ויתקנאו זה בזה אלא קורא אחד בשמו וזה עושה שליחתו ומשגרו: אוהב את הבריות. אוהב את הבריות שכן מצונו כאנשי מגדל שהיו אוהבין זה את זה לפיכך לא רצה הקב"ה לאבדן אלא לבלבלן בארבע רוחות העולם. אבל אנשי סדום שנאו זה את זה ואיבדן הקב"ה מן העולם הזה ומן העולם הבא שנאמר ואנשי סדום רעים וחמאים לה' מאוד וחמאו כגלוי ובסתור הא למדת בשביל שישנאו זה את זה ואיבדן הקב"ה מן העולם. וגם אכרהם אוהב את הבריות כיצד עשה כשהיה אדם מקפח את הבריות ומקרבן תחת כנפי שכינה ולא אכרהם איבנו בלבד עשאו כן אלא אף שרה אמנו היתה מקפחת הבריות ומכניסין תחת כנפי שכינה שנאמר ואת הנפש אשר עשו בחרן. והלא אם כל העולם מתקבצין לא היו יכולין לבראות אפילו יתוש אחד. מה ת"ל ואת הנפש אשר עשו בחרן אלא מלמד שהעלה אליהם הכתוב כאלו עשאוט וכבראם. בשם שאין חולק בעולם הזה שכר חבירו כך אין אדם חולק שכר חבירו לעולם הבא שנאמר הנה דמעת העשוקים ואין להם מנחם. מיד עושקתם כח ואין לה מנחם מה ת"ל אין לה מנחם שתי פעמים אלו בני אדם שאוכלין בעולם הזה ומצליחים בבנים בעולם הזה לעולם הבא אין להם כלום. אבל אם נגנבה לאדם גניבה או שמת לו מת בנים באים ואחיו וקרוביו ומנחמין אותו. יכול אף לעולם הבא כן ת"ל יש אחד ואין שני גם כן ואח אין לו ואין קץ לכל עמלו. ד"א עבירה עבר אומרין לו ריקה כך חבלת בעצמך באים בנים ומנחמין אותו.

יכול אף לעוה"ב ת"ל גם בן ואח אין לו וכו': הוא היה אומר נגד שמא אבד שמה. תניא בפרקי אבות דרבי נתן ארבע דברים בלשון בבלי נגד שמא אבד שמה פי' הרוקח אחר הכבוד לעשות לו שם גדול. אבד שמה וישפיל מלמד שלא יוציא לו אדם שם במלכות הואיל שיגדל שמה הורגין אותו ונוטלין הונו וכו'. מעשה באדם מכית רניתא שניחג בעצמו מרת חסידות שלח רבי יוחנן בן זכאי תלמיד אחד לבדקו. הלך ומצאו שהיה נותן שמן על גבי כיריים והיה נוטלה מן הכיריים ונתנו על מקפה של גריסין. אמר לו מה אתה עושה כן. אמר לו כהן אני ותרומה במהרה אני אוכל. אמר לו וכי כיריים זה ממא או מהור. אמר לו וכי יש בתורה על הכיריים שהוא ממא והלא לא אמרה תורה אלא על התנור שהוא ממא דכתיב וכל אשר בתוכה תמטא ואתה תשבורו. אמר לו כשם שאמרה על התנור שהוא ממא כך אמרו על הכיריים שנאמר תנור וכיריים יותץ איב לא אכלת תרומה במהרה מייד מחמת דלא יליף לא אכל תרומה במהרה כל ימיו: הוא היה אומר אם אין אני לי מי לי. אם אין אני זכה בי מי יזכה בי. וכשאני לעצמי מה אני. אם אני לא זוכה בעצמי מי הוא שיזכה לעצמי. אם לא עכשיו אימתי. אם אני לי לא זוכה בחיי מי יזכה לי אחר מותי. וזה שאמר קהלת כי לכלב חי טוב לו מן אריה המת. וגם מי שטרח בערב שבת יאכל בשבת. אם לא טרח בערב שבת מה יאכל בשבת וכן פירשו כי לכלב חי הוא טוב מן האריה המת כלב חי הוא רשע שמתקיים בעולם הזה שאם יעשה תשובה הקב"ה מקבלו בתשובה מן האריה המת אפילו מאברהם יצחק ויעקב שישוכבין בעפר ע"כ. וע"ע כ"י וואטיקאן הוספה ב':

פרק י"ג (שם כ"ה ע"ב שורה כ"ז) ושמרתם לעשות מעות וצ"ל לעשותם. גם בפירוש אבות כ"י פ"א מ"ז וז"ל ובברייתא שנינו עשה תורתך קבע כיצד וכו' עד לעשותם. ובפירוש ר"י בר שלמה מביא כאן למשנה זו ואמרו ז"ל כל העושה תורתו עיקר ומלאכתו מפילה עושיין אותו עיקר לעולם הבא וכל העושה מלאכתו עיקר ותורתו מפילה אותו מפל לעולם הבא וע"ע בהערות אות ג':

(שם כ"ט ע"א) לכל הפסקא דאמור מעט ועשה הרבה בפירוש אבות כ"י שנו רבותינו שכן מציינו באברהם וכו' פת חריבה אתם סועדים וכו' וסעדו לככם ובאחרונה בוא וראה כמה הביא לפניך מהרי שלש סאים ויקח המאה וחלב וגו' אבל הרשעים אומרים הרבה ואפילו מעט אינם עושים וכו' שקל כסף ובאחרונה כששקל אברהם את הכסף מרו אומר וישקול אברהם לעפרון [וגו'] עובר לסוחר ע"כ. ובספר מרפא הנפשות כ"י (פ"ע פ"א ע"ב) לר"י עקנין וקאלוא הצדיקים אומרים מעט ועושיין הרבה וכו' הרשעים אומרים הרבה וכו' שאמר להם למלאכי השרת אתם סועדים עמי היום וכו' אבל באחרונה בוא וראה מה עשה להם ג' שוורים ותשע סאים שנאמר ואל הבקר רץ אברהם ויקח בן בקר אחד רך שנים וטוב שלשה וי"א וטוב ארבעה ג' סאין כמשמען קמה הרי שש סלת הרי תשע ואף הקב"ה אומר מעט ועושה הרבה שנאמר ויאמר לאברהם ידוע תדע וגו' ולא אמר לפרע מהן אלא בדלית ג' אבל באחרונה כשנפרע מהן נפרע מהם כע"ב אותיות שנאמר או הנסה אלהים לבא ומנין שהרשעים וכו' כששקל לו את הכסף מה נאמר עובר לסוחר ע"כ. וע"ע תנחומא הוצאת מהר"ש בובער וירא סימן ה' ובהערות שם אות מ"ב: (שם בהערות אות ט') בפירוש אבות כ"י למשנה שם שנו רבותינו מלמד שאם נותן אדם לחבירו כל מתנות שבעולם ופניו ככשוות לארץ כאלו לא נתן לו כלום. ובמפרש הנפשות שם והוי מקבל כיצד וכו' כדלעיל אבל וכו' מעלין עליו כאלו נתן לו כל מתנות שבעולם ע"כ:

פרק י"ד (כ"ט ע"א שורה ד') (מתחילת הפרק) איתא ותוספתות וצ"ל ותוספות. (בהערות אות ד') ובספר יחסי האמוראים (כרך ג' קכ"ה ע"א) ז"ל ומייתי להא גדול שבכולם יונתן בן עוזיאל ביש נוחלין ובסוכה פ' הישן ובאדר"ג אהיה דריב"ז קבל מהלל ושמאי אבל הברייתא דר"ג בפ' שמונים תלמידים היה לו להלל הוקן ל' מהן שתשרה עליהן שכינה ול' ראויין לעבר שנים ולקבוע חדשים ולא תניא ראויים שתעמד להם חמה כיהושע ועשרים מהם בינונים גדול שבכולן יונתן בן עוזיאל ע"כ. ובילקוט אבות כ"י פ"ב מ"ח מביא ג"כ לפסקא זו אמרו עליו על ריב"ז שלא הניח מקרא משנה מדרש וכו' וכל מדות של חכמים וסופרים שלא למד וכל דבר שלא למדו רבו לקיים מה שנאמר וכו': (שם ע"ב שורה כ"ט) ואמר ליה צ"ל לו. (בהערות אות ט') בילקוט אבות כ"י שם שמעון בן נתנאל קורא לו ירא חטא ערוגה שמחזקת את מימיה אשרי לתלמיד שרבו מעיד עליו. אלעזר בן ערך קרא לו מעיין המתגבר נחל שוטף שמימו מתגברין ויוצאין לקיים מה שנאמר יפוצו מעיינותיך החוצה ע"כ: (שם אות י"ג) ביחסי האמוראים (כרך ג' קמ"ז ע"א) ובברייתא דר"ג מפרשי יוסי הכהן קרא חסיד שבדור ועוד מפרשי שם כשאמר להם צאו וראו וכו' נכנס ר"א וכו' עד ואשה טובה ע"כ:

(שם ל' ע"א בהערות אות כ') צ"ל י"ב במקום י"ב. (שורה כ"א) רבי צ"ל רבי. במנורת המאור כ"י לר"י אנקאוה כל פסקא זו וז"ל (רל"ה ע"א וע"ב) בשמת בנו של רבי יוחנן וכו' אלא שהזכרתי לעצרו של אדם הראשון נכנס רבי יהושע וישב לפניו. אמר לו רבי רצונך וכו' איוב וכו' וקיבל עליהם תנחומין

הוספה א לנוסחא א

ומנין שקיבל עליהם תנחומין שנאמר ה' לקח וגו' אף את קבל עליך תנחומין. אמר לו לא די וכו' אלא שהזכרתי לצערו של איוב וכו' שנאמר וידם אהון אף אתה קבל תנחומין וכו' שהזכרתי לצערו של אהרן נכנס רבי שמעון וישב לפניו. א"ל רבי רצונך אומר לפניך דבר. א"ל אמור וכו' א"ל דוד היה לו בן ומת וקבל עליו תנחומין שנאמר וינחם וגו' אף אתה קבל עליך תנחומין וכו' שהזכרתי לצערו של דוד וכו' אמר לשמשו מול כלים לפני מפני שאדם גדול הוא וכו' לאדם שהפקיד המלך אצלו פקדון וכול יום ויום היה בוכה וצועק ואומר אוי לי אימתי אוציא מבין ידי פקדון זה בשלום אף אתה היה לך בן קרא תורה נביאים וכתובים שנה משנה הלכות ואגדות ונפטר מן העולם בלא חטא, א"ל בני נחמתני כדרך שבני אדם מתנחמים ע"כ. ואין ספק שכמה נוסחאות כאן הן ישירות עד כאן. ובילקוט אבות כ"י מביא גם לפיסקא זו בפ"ד מ"ח לבבא דואל תנחמיהו כשעה שמתו מוטל לפניו וז"ל וכן עשו חכמים לריב"ז כשמת בנו וכו' נכנסו תלמידיו אצלו לבקרו ולנחמו וכו' אדם הראשון מת לו בן ונהרג וקיבל עליו תנחומין וכו' אהרן הכהן נשרף לו שני בנים ביום אחד וכו' דוד המלך מת בנו שהיה לו מכת שבוע וכו' אף אתה היה לך בן קרא תורה וכו' הלכה ואגדה ושימש ת"ח הרבה וכו' ועתה נפטר מן העולם בלא חטא וכו' והשאר ע"פ הרוב כמו בספרים: פרק ט"ז (שם שם שורה א') (מתחילת הפרק) ר' אלעזר צ"ל א ל י ע ז ר: (שם שם ע"ב) לפיסקא דיהי כבוד חבירך וכו'. בפירושו אבות כ"י פ"ב מ"ט שני רבותינו מלמד שכשם שאדם רואה כבודו כך יראה כבוד חבירו כשם שאין אדם רוצה להוציא שם רע על עצמו כך לא ירצה להוציא שם רע על חבירו ע"כ וכזה גם בילקוט אבות כ"י למשנה זו: (שם אות ד') דעתי כעת שיש להגיה בפנים כמו בנוסחת הגר"א והיה חוסף את ראשו: (שם ל"א ע"ב שורה ז') באמרו אבדני צ"ל בקש לאבדני: (שורה ח') אבדני צ"ל לאבדני: (שם בהערות אות כ"ד) במרפא הנפשות כ"י לר"י עקנין דף ק"ג ע"ב קצת ממעשה זו ומסיים נולדו לו שני בנים אחד קראו הלל ואחד קראו גמליאל והיו קוראין אותם של הלל ע"ב: (בהערות אות כ"ד) ע"ע קהלת רבה פ' ז' בפסוק טוב ראשית דבר ובילקוט אבות כ"י למשנה שם מביא גם בן לכל הנך מעשים ונכללו גוסחותיו ע"פ הרוב בנוסחת הגמרא בשבת שם והמעט מהם כמו באדר"ג: (שם אות כ"ו) וע"ע מדרש תהלים מזמור צ':

פרק ט"ז (שם שם שורה האחרונה של העמוד) צ"ל שמות ל"א י"ד (במקום י"א): (שם בהערות אות א') בפירושו אבות כ"י פ"ב משנה י"א שני רבותינו כשם שאדם רואה את אשתו ואת בניו ואת ביתו כך היא רואה ביתו של חבירו ע"כ: (שם ל"ב ע"א בהערות אות ז') אבל ע"ע בכ"י וואטיקאן הוספה ב': (בהערות אות ח') בילקוט כ"י למשנה שם רוב פיסקא זאת וז"ל ויצר הרע גדול י"ג שנה על יצר טוב ממעי אמו והוא גדול ובא עמו התחיל מחלל שבת אין ממחין בידו הורג נפש אין ממחין בידו לאחר י"ב שנה נולד יצר טוב וכו' מחלל את השבת וכו' הרי הכתוב אומר מחלליה מות יומת הלך לדבר זימה אומר לו הרי הכתוב מות יומת הנואף והנואפת הורג את הנפש אומרים לו הרי הכתוב אומר שופך (בכאן ל' ע"ב בכ"י חסירים איזה דפוס). (שם בהערות אות י"ט) במנורת המאור כ"י קמ"ד ע"א מביא לכל מעשים אלו וז"ל כשנשבה רבי צדוק לרומי וכו' בכותל והיה יושב ושונה כל הלילה לשחרית הלכה אצל גבירתה ואמרה לה וכו' עם אישה הזאת כדרך וכו' א"ל ממשפחה ומכוונה גדולה אני וכו' דבריו פטרתו בכבוד גדול וכו' אכלו קורצא לפני ההגמון וכו' ככלות לחתנים וכו' חוזר אצלי והוא יושב ומרקק לשחרית הלכו לפני ההגמון ואמרו לו שוה לנו המות ממה שנתנו לאיש הזה וכו' שבני אדם עושים יפות הן לא מבני אדם כמותך הם ולא שברא אותך ברא אתהן א"ל ומה אעשה וריחן רע עלי מכשר נבילות ומכשר חזירים ואל תתמה וכו' במטה אחת עד שבאו וכו' א"ל וחלא אמתך לרחוץ רגלי תלמידך וכו' עד ובא עליה ע"כ. ובילקוט אבות כ"י פ"ד מ"א לבבא דהכובש את יצרו ואל תתמה וכו' שהרי רבי צדוק וכו'. אמר לה כהן אני וממשפחה גדולה אני אילו באתי עליה ומצאתי הרבה ממזרין ואל תתמה על רבי צדוק שהרי ר"ע וכו' והקיבלו פני ההגמון זאת אומרת שוה לי המות וכו' וזאת אומרת כמותם וכו' ריחן בא עלי ככשר נבילות מוסרותות וככשר חזיר וכו' הלא אמתך שפחתך לרחוץ רגלי תלמידך וכו' עד סוף הפיסקא: (שם שם ע"ב שורה כ"ב) צ"ל תהלים ק"ג י"ד (במקום מ"ו): (בהערות אות כ"ה) ע"ע תנחומא (הוצאת מהר"ש כובער) בשלח סימן ג' ובהערות שם אות י"ג ע"ש: (שם בהערות אות ל') בילקוט המכירי רשב"י אומר וכו' והשכירוהו ממנו וכו' ולא הכניסו ממנה אלא כור חטים אחד וכו' ובפירושו ר"י ב"ר שלמה לאבות פ"א מ"ד איתא ומשלו משל למה"ד למלך שחכר ישרה לעבדו ופסק עמו לתת לו ל' כורים לשנה טרח בה הרבה ולא הוציא כי אם חמשת כורין א"ל המלך והלא ל' כורים פסקת עמי א"ל אדוני הישרה שנתת לי וזכרית היתה מרחתי בה הרבה ולא הוצאתי ממנה יותר מה' כורין ע"כ. וע"ע ג"ב ל"ב ע"א.

פרק י"ז (שם ל"ג ע"א בהערות אות ב' וד') בפירושו אבות כ"י פ"ב מ"ב כיצד מלמד וכו' ד"א כיצד אם בא ת"ח אצלך ואומר שנה לי פרק אחר איש בידך ללמדו למירו מיד ואם לאו וכו': (שם שם ע"ב שורה כ"ז) צ"ל רבי אלעזר (במקום רבי אליעזר):

פרק י"ח (שם ל"ד ע"ב שורה ט"ו) צ"ל ולרבי (במקום ולרבי יוחנן בן גוריון):

הערה לכל הפרק בספר יחסי האמוראים (כך נ' קל"ט ע"א) בכריתא דר"ר יודנה מונה שבחן של החכמים וקרא להן שמות לר"ט לר"ע לראב"ע ולר' יוחנן בן גוריון וכו' לר' יוסי הגלילי קרא לו מלקט יפה שאחז בה מדת חכמה מהר סיני והיה משנה בה לכל חכמי ישראל ע"כ. ובילקוט אבות כ"י לפרק קנין תורה משנה ט' רבי יודא הנשיא היה מונה שבחן של חכמים קרא לר"ט גל אבנים וי"א גל אגוזין אם אדם נטל אחד כולן מתגלגלין ובאין כך דומה ר"ט כשנכנס תלמיד אצלו וישאל ממנו דבר מביא לו מקרא משנה אגדה הלכה נמצא תלמיד ההוא מלא כל טוב וברכה. קרא לר' עקיבא אוצר באולם דומה לר' עקיבא לפועל שיצא בשדה ליקח קופתו מצא חטים נותן בו שערין נתן בו פולין ועדשים וכל מיני קמנית נותן בו. כיון שנכנס לתוך ביתו הודר כל אחת חטיני שעורה וכולן מין ומין בפני עצמו. כך עשה ר"ע ועושה כל התורה מטביעות מטביעות. קרא לרבי אליעזר בן עזריה קופה של רובלין לפי שדומה לרובל שנמל קופתו ונכנס למדינה אמרו לו שמן טובה עמך אומרין לו וכי אפרסמון עמך עמד אמר לו הן. אמר לו פולישין עמך. אמר לו הן. כך דומה רבי אליעזר בן עזריה כשנכנס תלמיד אצלו ושאלו מקרא משנה הלכה מדרש אגדה כשיצא אדם ההוא יצא מלפניו מלא כל טוב וברכה. אמרו שאין הודו יתום שראב"ע שרוי בתוכה. קרא לר"י בן גוריון קופה של הלכות. קרא לרבי יוסי מלחמ"י יפה בלא גסות הרוח שאחז מדת מהר סיני והיה משיב בו לכל חכמי ישראל. איסי בן יהודה קרא לחכמים שמות קרא לרבי מאיר חכם סופר. קרא לרבי יהודה חכם כשירצה. קרא לרבי יוסי נקמו עמו. לרבי מרפון גל של אבנים. לרבי עקיבא אוצר בלום. לרבי אליעזר קופה של רובלין. לרבי יוחנן בן גוריון קופה של הלכות. ולרבי יוסי הגלילי מלקט יפה בלא גסות. לרבן שמעון בן גמליאל חנות מוכרת ארגמן טוב. לרבי שמעון שונה הרבה ומשכח קימעא ע"כ. וע' בהערות שם אות כ':

פרק י"ט (דף ל"ה ע"א וע"ב) ע"ע בכתב יד וואַטקאָן הוספה ב':

פרק כ' (שם ע"ב שורה כ') מתחילת הפרק צ"ל מעבירין (וכבכ"ע במקום מבטלין):

(דף ל"ו ע"א שורה ט') נרשם דברים כ"ה וצ"ל כ"ח: (שם בהערות אות ז') הובא דבר זה גם בילקוט המכרי' מזמור י"ט וז"ל שם ר"ח סגן הכהנים וכו' וכל שאינו נותן ד"ת על לב נותנין עליו הרהורי חרב (וכן היה בספרים) הרהורי שמות הרהורי רעב הרהורי זנות הרהורי יצר הרע הרהורי דברים בטלים הרהורי עול בשר ודם שכך כתוב על ידי משה רבינו וכו' עד בורעך עד עולם ע"כ. וכן מצאתי לזה במנורת המאור כ"י מע"ג ע"ב ר"ח סגן הכהנים וכו' וכל מי שאינו נותן וכו' הרהורי אשת רעה שכך כתוב במשנה תורה תחת אשר לא עבדת את ה' אלהיך משמחה מטוב לב מרוב כל. רבי שמעון בן אלעזר אומר משום רבי מאיר כל השוקד על ד"ת מוסרין לו שקדנין וכו' עד שופטים בארץ (ע' לקמן פכ"ט ובהערות שם אות ו') וצ"ע אם באמת היה סידור הרברים לפניו באדר"ג כך או שהוא סידר אותם באופן כזה. וע"ע בכ"י וואַטקאָן הוספה ב': (שם ע"ב שורה א') הוא היה אומר צ"ל הרי הוא אומר:

(דף ל"ז ע"א שורה ב') צ"ל שם כ"ד ז' במקום ח':

פרק כ"א (שם שם בהערות אות ד') בפירוש אבות כ"י פ"ג מ"י שנו רבותינו שינה של שחרית כיצד וכו' עד שתעבוד עליו זמן קריאת שמע ונמצא בטל וכו': (שם ע"ב שורה ב') נרשם שם כ"ו א' וצ"ל כ"ו ה': (שם בהערות אות ט') בפירוש אבות כ"י במשנה שם כיצד מלמד שלא יתכוין אדם לשתות יין בצהרים ונמצא בטל מד"ת שנאמר אי לך ארץ שמלכך נער וגו' ולא בשתי שאינן מרבין בשתייה ע"כ: (שם אות י"ט) בילקוט אבות כ"י במשנה שם מלמד שלא ישב אדם עם יושבי משה קרנות בשוק שכל זמן שאדם יושב עם משחקי קרנות נמצא בטל וכו' ר"מ אומר וכו' ישבהם דנין דיני נפשות (וכן היה בספרים) שנאמר שנאתי קהל מרעים ועם רשעים לא אשב ומה הוא פורענתן של רשעים שנאמר כי הגה היום בא בווער כתנור וכו'. מעשה בר"ע וכו' נזכר מה שעשה בלודית אחת אומר מודה אני וכו' ע"ב וכן הובא במדרש תרי עשר קצ"ט ע"א מן ואין מרעים עד סוף הפרק ומסכים עם כ"ע וכן הובא פסקא זאת בילקוט המכרי' מזמור כ"ו ומסכים כרוב עם כ"ע. וכן הובאה תחילת הפסקא בפירוש אבות כ"י לר"י ב"ד שלמה במשנה שם וז"ל ואמרו לא ישב אדם עם יושבי קרנות ונמצא בטל מד"ת ע"כ:

פרק כ"ב (שם שורה ד') (מתחילת הפרק) חסר הציון שמות כ"ד ז':

(שם דף ל"ח ע"א שורה י"ט) צ"ל משלי י"ט (במקום משלי י"ט כ"א): (שורה ב') צ"ל שם י"ז כ"ח (במקום ז' כ"א): (שם בהערות אות ג') בסוף ההערה צ"ל וע"ע בנ"ב פל"א. ובפירוש אבות כ"י שם פ"ג מ"ט ורבותינו שנו חכם וירא חטא וכו' ירא חטא ואינו חכם מהו א"ל הרי זה אומן אלא אין כלי אומנות בידו. ג"ל שהכריתא משובשת וכך ראו לגרום אין זה אומן אלא כלי אומנות בידו ע"כ:

פרק כ"ג (שורה ד') (מתחילת הפרק) צ"ל במדבר י"ב ג' (במקום ל"ג): (שורה ה') צ"ל תהלים קכ"ח ב' יט

הוספה א לנוסחא א

(במקום א'): (שורה ו') צ"ל משלי ט"ז ל"ב (במקום ל"ג): (בהערות אות ד') צ"ל ב ס פ ר י ס (במקום בספרי) בילקוט המכירי כ"י מזמור ק"ג איזהו עלוב וכו' וככ"ע: (שם ע"ב שורה ג') צ"ל משלי י"ג (במקום כ"ג): (שם דף ל"ט ע"א בהערות אות י"ז) במרפא הנפשות כ"י ע' ע"ב כל פיסקא זו וקאלו רבי נהוראי אומר הלמד תורה בילדותו למח"ד לעגלה שכבשה וכו' והלמד תורה בזקנותו למח"ד וכו' לפרה שכבשה ולא כבשה אלא כשהיא זקנה וכו' ר"ג מוסיף וכו' היא מתנפלת עליו והוא און מתנפל עליה שנאמר כהצנים ביד גבור כן בני הנעורים רבי שמעון בן אלעזר אומר הלמד תורה בילדותו וכו' יש לו איזמל ויש לו סממנין וכו' אף כך וכו' ככ"ע. וגם בילקוט אבות כ"י לאבות פ"ד מ"ב הובאה פיסקא זאת אבל בקיטוע ובסירוס והחילופי נוסחאות שבה כלולים באותם שהעירתי עליהם בפנים: אבל ע"ע כ"י וואטיקאן הוספה ב' וליתא שם לדברי רשב"א כלל:

פרק כ"ד (דף ל"ט ע"ב) נרשם שם בראש העמוד פרק כ"ג וצ"ל כ"ד: (בהערות שם אות י"ב) בילקוט אבות כ"י במשנה שם וכן מתל אומר בנערוותך לא קפצת מינהו איך תשיגה בוקנותך: (שם אות כ') צ"ל שם (בשורה ראשונה מההערה) כאלו לא עשה אה (במקום עשה): בילקוט אבות כ"י פ"ד מ"ד אחר שמביא שם כמה מאמרים מבן עזאי איתא ההיא (ובן עזאי לפי זה) כל העושה מצוה בחבירו מעלה עליו הכתוב כאלו הוא עשאה בנופו ע"כ:

פרק כ"ה (דף מ' ע"א שורה ט"ז) צ"ל שמות ל' כ"ג (במקום כ"ד): (בהערות אות ח') כל זה בילקוט אבות כ"י במשנה שם באיזה שינוי נוסחאות אבל נכללו כמה שהעירתי בפנים: (שם ע"ב בהערות אות ט"ז) בילקוט אבות כ"י רוב פיסקא זאת ומסכים יותר עם נוסחאות הגמרא ומן במשה הוא אומר עד סוף הפיסקא ליתא שם. וע"ע כ"י וואטיקאן הוספה ב': (שם אות ט"ט) בילקוט אבות כ"י שם הה"א מת אדם בישוב דעת סימן יפה לו מתוך המירוף סימן רע הוא לו. מת בדברי תורה סימן יפה הוא לו מתוך דברי שיחה סימן רע הוא לו מת מתוך דבר מצוה סימן יפה לו מתוך דברים בטלים סימן רע לו מת מתוך השחוק סימן יפה לו מתוך בכיה סימן רע לו בע"ש סימן יפה וכו' ע"כ. וע"ע כ"י וואטיקאן הוספה ב':

(דף מ"א ע"א בשורה האחרונה) צ"ל משלי כ"ה (במקום כ"ח): (בהערות אות מ"ד) יש לחוק המלות נ"א: (שם אות י"ז) בילקוט אבות כ"י מביא לפיסקא זאת ומתחיל אטר ר"א לחכמים תמיה אני על תלמידי הדור שלא יענשו מיתה וכו' ושנה לו ג' מאות הלכות בכהרת עזה וכו' מיד קרע ראב"ע בגדיו ויצא ואמר לחכמים רבותינו ראו את מאורינו ר"א שמהור הוא לעולם הבא וכו':

פרק כ"ו (דף מ"ב ע"ב שורה י"ג) צ"ל רבי שמעון בן אלעזר (במקום אליעזר): (בהערות אות י"א) במדרש הגדול כ"י ויחי מביא לפיסקא זו בשם עזאי: (בהערות אות ט"ז) ע"ע ג"ב פל"ה:

פרק כ"ז (דף מ"ב ע"ב שורה י"ג) צ"ל רבי אלעזר בן חסמא וככ"ע: (שורה י"ד) הוספתי שם ע"פ הכ"ע: (שם בהערות אות ו') כל הפיסקא בילקוט אבות כ"י פ"ד משנה ו' ומסיים ובזי יקלו זה סנחריב שנהג כבזיון לפני מי שאמר והיה העולם לפיכך ביזהו הקב"ה שנאמר ביד מלאכך וגו' נפרע הקב"ה ממנו ע"י מלאך וגילה ראשו וזקנו וחזר כבושת פנים שנאמר וישב כבושת פנים וגו' ע"כ: (שם אות ט"ז) המלות בסוף ההערה, אבל ע"ע בערוך ערוך כבד א' ע"ש" מקומם בסוף הערה שאחרי זה אבל ראיתי להעיר שבערוך כ"י באקספארד קובץ 1612 לפי רשימת הרב מהר"א נייבויער (Opp. Add. Fol. 42.) הגידסא יהי כבוד תלמידך חביב עליך כש"לך מפורש באדר"ג בפרק רבי יוסי וכו' וכן הוא גם כן בקובץ 1413 Can. Or. 2.)

(דף מ"ג ע"א בהערות אות י"ז) בפירוש אבות כ"י פ"ד משנה י' דומה לדומה במשנת רבי נתן ע"כ. ובפירושו אבות לד"י ב"ד שלמה במשנה שם ויש גורסים חביב עליך כש"לך וכן מפורש בברייתא ומפרש וילמדו כל אדם ממשנה וכו':

פרק כ"ח (שם שורה ד') (מתחילת הפרק) צ"ל זכריה ח' (במקום ה'): (בהערות אות ו') במדרש תרי עשר קי"ג ע"א מביא לפיסקא זו רבי נתן אומר וכו' חכמה כחכמת א"י וכו' ואין לך נסות הרוח כנסות וכו':

פרק כ"ט (דף מ"ד ע"א בהערות אות ו') בפירוש אבות כ"י פ"ד משנה י' שנו רבותינו במשנת רבי נתן הה"א כל השוקד על ד"ת הרבה שקדנין יש כנגדו ואלו הן במלנין כנגדו וכו' ונחש וגיפה באין וכו'. ובפירוש ר"י ב"ד שלמה במשנה שם ובברייתא מפרש כל הבוטל מד"ת מוסרים במלנים כנגדו זאב ארי וכו' וליסמין באין ונפרעין ממנו שנאמר וכו' וע"ע ג"ב פל"ג: (שם אות י"א) בילקוט אבות כ"י פ"ד משנה ה' אבא בן שאול נסים יש לך אדם שלמד לעצמו ואינו לומד לאחרים ויש שלומד לאחרים וכו' ויש שלומד לעצמו ולאחרים ויש שאינו לומד לא לעצמו וכו' (וישם כ"ב בנות הראשונות פרק במקום סדר) הלמד לאחרים ולעצמו וכו' ושונה אותם לאחרים וכו' ולא שכתן תפישם הוא והת פישם זהו שלמד לעצמו ולאחרים וכו': (שם אות ט"ז) וע"ע ג"ב פל"ד: (שם ע"ב שורה ט"ז) צ"ל ירמיה ג' כ"ג: (שורה י"ח) צ"ל ויקרא ט"ז (במקום ט"ז): (שם אות כ"ז) בילקוט אבות כ"י פ"ד משנה ז' על ד' חלוקי כפרה הלך רבי מתתדו בן חרש וכו' ללודקא א"ל וכו' א"ל שמעתי ג'

הוספה א לנוסחא א

עד

הן כתוב אחד אומר וכו' עד תמותו וכו' שמחלין לו על זה נאמר וכו' על מצות לא תעשה תשובה תולה וכו'. אבל מי שנתחלל שם שמים על ידו ולא יום הכפורים מכפר אלא תשובה ויום הכפורים תולין ויסורין ממרקין מחצה ומיתה ממרקת וכו' :

(דף מ"ה ע"א בהערות אות ל') ואולי פירוש מדרש הוא כאן השימוש והמשא ומתן בהלכה שגם זה נקרא מדרש וכידוע וכן נראה קצת מפירוש חמארי לאבות פ"ה משנה ט"ו. וע"ע בספר תולדות היהודים להרב מהר"ץ גראמץ ח"ד בהוספה ב' שם :

פרק ל' (שם שורה כ"ה) צ"ל שאילו לא באתי (במקום לו) : (שם בהערות אות א' ובי') ביחודי האמוראים כר"ג ק"ד ע"א ובאבות פרק בן זומא רבי יונתן אומר כל המקיים את התורה מעוני סופו לקיימה מעושר ובכרייתא שנקראת אדר"ג גרסינן רבי נתן בר יוסף ונראה רבי יונתן בר יוסף כמו שנכתוב א"ה על הסדר והנהגתם (והכי גרים התם) רבי יונתן בר יוסף אומר כל המכיל דברי תורה מעוני סופו לקיימה מעושר וכו' הה"א וכו' טובה לעולם ע"כ ובל"ס איזה ט"ס כאן : (שם אות ה') בילקוט אבות כ"י פ"ד משנה י' ר"ג בן יוסף אומר וכו' מעלין עליו וכו' לעיר מקלט מצאו גואל הדם והרגו הרי זה נהרג על ידו והרגו במזיד ומצאו גואל הדם והרגו פטור ע"כ והוא ככ"ע אלא שנסתרו הדברים : (שם ע"ב בהערות אות ו') בילקוט אבות פ"ה מ"ח ר"ע אומר כל דמדבק וכו' ונמצאו זוממין ודינם ליהרג וכשהיו מוציאים אותו לסקילה ורץ אחד ובא אחריהן ואומר יודע אני בעדתו של אילו בא והעיד עדתו אף הוא נמצא זמם נגמר דינו ליהרג וכשם שמוציאים אותו לסקילה ואומר אוי לי שאילו לא באתי לגמר דינם של אילו וכו' אומרים לו ריקה אפילו מאה בני אדם באים אחריו ונמצאו זוממין כולן נהרגין וכו' איזה מדה מרובה מדה טובה או מדה פורעניות. הוי אומר מדה טובה מרובה. ממה מדת פורעניות מועמת המדבק בעוברי עבירה הרי זה מקבל פורעניות כיצא בהן קל וחומר למדה טובה המרובה שקיבל שכר ע"כ :

פרק ל"א (דף מ"ו ע"א בשורה ח') צ"ל שהראו הקב"ה (ל א ד ס) : (שם ע"ב) לכל הפרק. ראיתי שדברי שם בהערות בענין הסדר בהכ"י אינם מבוררים כל הצורך וע"כ אנכי מסדרם פה והוא חרשים שערו. חיות רעות כנימה. כרציו אזניו. מירוקן מאזניו (ע"א אות י"ב) ימים עיניו. נחלות דמיו. רוח חוטמו. מים סרוחיים מי חוטמו. חותמות שפתותיו. דלתות שיניו. רוחמים לשונו. מים מתוקים מי פיו. לסתות לחייו. מגדלים צווארו. סרדיומות זרועותיו. יתדות אצבעותיו. מלך ראשו (ולפי הסדר מלמעלה למטה נראה ברור שהנוסחא לבו הוא העיקרית). אשכולות דדיו. נמסים מחול. רחיים קורקבנו. בארות סכורו. מים מלוחים מי רגליו. מים חיים דמי עצים עצמותיו. גבעות ענבותיו. מכתשת ארכובותיו. צביים שוקיו. סוסים עקבותיו. מלאך המת רגליו. הרים ובקעות וכו' :

פרק ל"ב (דף מ"ז ע"א אות ו') כל דברים אלו בילקוט אבות כ"י ומתחיל ואע"פ שהדורות היו מכעיסין וכו' כדי שיבינו בעצמן ויאמרו אוי לנו על הטובה שאיבדנו הישחיתו זרעם בארץ שנאמר וירא אלהים וגו' :
פרק ל"ג (שם ע"ב בהערות ד') בילקוט אבות כ"י מביא במשנה שם ע"א עשרה דורות מנח עד אברהם כי מה צריך בכך אלא לומר לך שכל אותן הדורות היו מכעיסין ובאין ולא היה בהן דורש והולך בדרכי המקום וכו' חוקותי ותורותי ואימי' תורה אחת שמר אברהם תורות הרבה מנין אלא מלמד שזימן לו הקב"ה שתי בליות כשני ת"ח שהם מבינות לו ומיעצים לו לאברהם כל הלילה חכמה דתנו רבנן שתי בליות באדם וכו' ולא עוד וכו' כיצד עשה בזמן ששני בע"ד באין לפניך לדין אמר האחד לחבירו זה חייב לי מנה להם סדרו ריבכם וסדרו דינכם כיון שנתחייב אחד מהם לחבירו היה אומר לזה שבידו מנה תן ואם לא היה מוציא משלו והיה פוטר לו שלום ע"כ. והנה אם נדון שהמעתיק דלג מכאן דאברהם לבבא דרוד (כלומר מן סדרו דינכם הא' להב' וכמו שהוא רגיל בכ"י) אז נגיה עפ"ז בפנים בסוף הפסקא כיון שנתחייב אחד מהם לחבירו היה אומר לזה שבידו תן לו וכו' וככ"י וכוה אתי שפיר :

(דף מ"ח ע"ב בהערות אות י"ג) במדרש תרי עשר ק"ד ע"ב מביא לרוב פוסקא זאת וז"ל כנגד עשרה נסים שעשה הקב"ה על הים כנגדן הביא הקב"ה על המצריים במצרים מצרים הרעימו עליהם קולם אף הקב"ה בא עליהם בחרבות ורמחם שנאמר וישלח חציו ויפיצם ברק ויהם וכו' מצרים באו עליהם בקשת וחציים וכו' מצרים באו עליהם באבנים וקולות וכו' :

(דף מ"ט ע"א בהערות אות כ"ג) בילקוט המכרי כ"י מזמור ע"ג מביא שם בפסוק אתה פוררת בעוד ים המכילתא עשרה נסים נעשו לישראל וכו' (ע' במכילתא שם) ומסיים וכיוצא בו באדר"ג :

פרק ל"ד (דף נ" ע"ב בהערות אות י"ט) וגם במדרש תרי עשר כ"י קל"ט ע"א מביא לפסקא זאת ומסכים עם כ"ע :
(דף נ"א ע"ב בהערות אות ל"ב) במדרש תרי עשר קע"ב ע"א בשם אדר"ג עשר ירדות יש לשכינה וכו' ככ"ע ואחת בסיני שנאמר וירד ה' כענן וכו' ככ"ע. והוא דבר זה גם בילקוט אבות כ"י פ"ה מ"א

הוספה א לנוסחא א

עשר ירדות וכו' ונכללו השינויים בהדוגמאות שרמזתי עליהם ובפרט בהפדר"א: (להערות אות מ"ב) בילקוט אבות כ"י עשר שמות נקראת רוח הקודש וכו':

(דף נ"ב ע"ב בהערות אות מ"ג) בילקוט אבות כ"י שם עשר שמות נקראת שמחה וכו':

פרק ל"ה (דף נ"ב ע"ב בהערות אות ג.) צ"ל הוספתי ע"פ משמעות נר"ב פל"ט ומשמעות ילקוט אבות כ"י: (שם אות י"ד) בילקוט אבות כ"י מסיים וירושלים לא נתחלקה לשבטים: (בהערות אות מ"ז) בכ"י הג"ל רבי יהודה אומר בשכר ממות ומצעות היו לוקחין עורות קדשים:

(דף נ"ב ע"ב בהערות אות כ"ב) יש להעיר עוד כי סיום המקרא ויבא אלהים וכו' ליתא בכ"י ובספרים חסר מאם בך תברכני ונשלם אח"כ ע"פ התומ"י ויבא א ל יו ה' כל אשר שאל ואנכי הגהתי לפי לשון המקרא וכבנוסחת הגר"א: (שם אות כ"ה) ביחומי האמוראים כרך ג' דף ת"ז ע"ב איתא ותניא באדר"ג בפרק בעשרה מאמרות בתחלתו עשרה נסים נעשה בבית המקדש לא קרה קרי לכהן גדול ביום הכפורים חוץ ממשמעאל בן קמחית וכו' עם הגמון ונתזה וכו' ונפל על בגדיו ונכנס אחיו תחתיו ושימש ככהונה גדולה ע"כ:

פרק ל"ו (שם ע"ב בהערות אות א') בילקוט אבות כ"י שם ואנשי סדום לא חיים ולא נידונים ואינם באים בעדת צדיקים וכו' ונכללו שאר הנוסחאות בהדוגמאות שהבאתי:

(דף נ"ד ע"ב בהערות אות ב') בכ"י הג"ל קטנים בני רשעים וכו' מה שורש האומר גופו של אילן וכו' כאן גופו של אדם וכו' שלא תוציא להם זכות שייסמכו עליהם אחרים אומרים באים בעדת רשעים ועליהם הוא אומר וכו' אלו קטנים בני הרשעים וכו' אלו גירי אומות העולם: (שם אות ג.) בכ"י הג"ל קרח ועדתו וכו' אמר לו ר"א א"כ אני מקיים וכו' א"ל מתוך הקהל אבדו מתוך עוה"ב לא אבדו ע"כ: (שם ע"ב בהערות אות ד') דור המדבר וכו' ושם ימותו כעולם הזה ושם ימותו בעולם הבא ואומר וכו' מנוחתו דברי ר"ע ר"א אומר באין הן לעולם הבא שנאמר אספו לי חסדי וכו' (ומסכים יותר עם נוסחת הגמרא ע"ש) משיבין על דבריו אתה אומר יתמו ושם ימותו אלו הרשעים רשעים נאמר בהם וכו'. רבי יוסי הגלילי אומר דור המדבר אינם באים שנאמר במדבר הזה וכו' יתמו ושם ימותו נאמר כאן שם ונאמר שם בעגלה ערופה שנאמר וערפו שם את העגלה בנחל וכו' ואחרים אומרים באים שנאמר הלוך וקראת באזני ירושלים וגו' השתא לאחרים בזכותו לאחרים לא כל שכן (ע' בגמרא שם): (שם אות ח') בכ"י הג"ל עשרת השבטים וכו' כחיים הזה ומה היום הולך ואינו חוזר אף עשרת השבטים הולכין ואינו חוזרין דברי ר"ע ר"א אומר מה היום הולך ומאפיל אף אפילה שלהן עתידה להאיר ע"כ. והנה באמרי שנוסחת הספרים קרובה לנוסחת המשנה היינו בענין ולא בשמות החולקים ויש לספק אם דברי הכ"י הם מהאדר"ג (וכפי שנראה מסידור הענינים) או שלקח אותם מהמשנה: (שם אות י"ג) בכ"י הג"ל אבות פ"ה משנה ח' שבעה שאין להם חלק לעולם הבא וכו' ר"י אומר מנשה כבר שב ויש לו חלק לעולם הבא וכו' אמר לו אלו היה אמר וכו' הייתי אומר וכו' ר"מ אין לו חלק לעולם הבא. תניא רשב"א אומר משום ר"מ וכו' וכל המלכים שהרשיעו שכתוב מעיד בהם ויעש הרע בעיני ה' אין להם חלק לעולם הבא. אבא שאול אומר אף ההוגה את השם באותיותיו בחוץ לארץ אין להם חלק לעולם הבא ע"כ:

פרק ל"ז (דף נ"ה ע"ב בהערות אות ט' אות י') בכ"י הג"ל ר"מ אומר שבעה שמות נקראו שמים וילון וכו' שבעה שמות נקראו לארץ וכו':

(דף נ"ו ע"ב שיהיה ד') צ"ל שם ב' א' ב' וג': לכל פסקא דו' דברים בגולם. בפירוש אבות כ"י פ"ה משנה ז' ובמשנת רבי נתן כך מפרשם חכם אינו מדבר וכו' זה משה וכו' וכו' מראוי לדבר היו אומר זה משה ששמע מפי הגבורה אלא כך אמר משה אי אפשר שכתמום שאחי גדול ממני אי אפשר לי לדבר לפיכך אמר לו לאהרן דבר שנאמר וידבר אהרן וגו'. ואינו נכנס זה אהרן שתק עד שסיים משה את דברו ולא א"ל קצר בדברך וכן הק' א' לאברהם כמעשה סרום ואע"פ שהכל גלוי וידוע לפניו ואינו נבהל להשיב זה אליהו בן ברכאל הבוץ שנאמר אמרתי ימים ידברו ומנין שלא ענו בערבוניא וכו' ולא סרח הכתוב אלא להודיע לכל באי עולם שאין חכם מדבר וכו' ואינו נבהל להשיב וכו' ואינו נכנס בענין זה יהודה ואומר על ראשון ראשון זה יעקב ועל אחרון אחרון אלו אנשי חרן ומודה על האמת זה משה וכן הקב"ה מודה על האמת שנאמר כן בנות צלפחד דוברות. וגם בילקוט אבות כ"י הוכחו דברים אלו במשנה שם ועוד יותר בשיבוש וקטוע וז"ל חכם אינו מדבר לפני מי שגדול ממנו זה משה רבינו שנאמר וידבר אהרן וגו' הייטב בעיני ה' וכי זה היה ראוי לדבר משה או אהרן היו אומר משה שמע מפי הגבורה ואהרן שמע מפי משה אלא כך אמר משה במקום שאחי גדול עומד ממני אי אפשר לדבר לפיכך אמר לו משה אהרן דבר שנאמר וידבר אהרן את וי"א אהרן שתק עד שדבר משה דבריו ולא א"ל קצר בדברך ואחרי כן השיב איש משכו דבריו מתוך הצבור לחוץ א"ל משה אחי הקל אסור לאיש לאכול ממנו חמאת חמורה לאכול

לא כ"ש וכו' ובעיני הגבורה היטיב כיוצא בו וכו' היה עמהם בקיצוץ גדול ממשוה זה היה אהרן גדול מאהרן הקב"ה ית' שנאמר ויאמר ה' וכו' גלוי וידוע היה לפני מי שאמר והיה העולם שאלו מתבקשים בסדרם אפילו ג' צדיקים לא היו בתוכה אלא המתין לו הקב"ה לאברהם עד שסיים דבריו ואח"כ השיבו ונפטר ממנו שנאמר ואברהם שב למקומו ואינו נכחל להשיב זה אליהו בן ברכאל הבויו שאמר לחבריו צעיר אנכי לימים וכו' מלמד שהיו יושבין לפני איוב ושותקין עמד היו עומדין וכו' סדרו הכתוב כל אחד ואחד אחר חבריו ללמדך שאין חכם מדבר וכו' שואל בענין זה יהודה שאמר ליעקב אבינו אנכי אערכנו וגו' אבל ראובן שאל שלא כענין שנאמר ויאמר ראובן וגו' ואמר על ראשון ראשון זה יעקב שנאמר ויען יעקב ויאמר אל לבן כי אמרתי פן תגזול בנותיך ממנו עם אשר תמצא אלהיך וגו' ועל אהרן אלו אנשי על של זה שמע אינו מתבייש לומר לא שמעתי ומודה על האמת זה משה רבינו שנאמר ויאמר האל שמעת את קול דברי העד הוזה אשר דברו אליך הטיבו כל אשר דברו והקב"ה ית' הודה לדבריו שנאמר כן בנות צלפחד דוברות נתן נתן להם אחוזה בתוך אחי אביהם ע"כ:

פרק ל"ח (דף נ"ח ע"א בהערות שם אות ח') הוכאה פסקא זאת במדרש תרי עשר כ"י קס"ז ע"ב וכשתפשו את רשב"ג ור"י ליהרג היה רבי שמעון בן גמליאל יושב וצועק בדעת (בדמעות) ואמר אוי לנו שאנו נהרגין כעובדי ע"ז וכנגד עריות וכשופכי דמים וכו' בככ"ע ובפירוש אבות כ"י במשנה שם ומוסיף עליו במשנת רבי נתן שלכך היה מצטער מפני שדומה לעובד ע"ז ומחלל שבתות ומגלה עריות א"ל ר' ישמעאל מימך לא בא אדם אצלך לדין או לשאילה ושהיתו עד שתהא גומא כוסך או עד שתהא נועל סנדלך או עד שתהא עוטף ואמרה תורה אחד עיניו מרובה ואחד עיניו מועט ע"כ. ובל"ס יש לתקן עפ"ז נוסחת האדר"ג בפנים והוא מסכים למכילתא וע' עוד בהוספות שם ק"ז ע"ב פ"ה אות י"ח: (שם אות י"ב) בכ"ה הג"ל במשנה שם על גילוי עריות א"ר ישמעאל ב"ר יוסי וכו' עד סוף הפרק. ואיתא עוד בכ"י זה למשנה זו הא למדנו שהגזול מתגזל ומעכבין חייב מיתה ואף במשנת רבי נתן שנינו כן בפירוש ב פרק ז' ב ר"י ע"כ ויש ללמוד מזה שסידור ומנין הפרקים היה לפנינו באופן אחר כמו שהוא לפנינו:

פרק ל"ט (שם ע"ב בהערות אות ב') בילקוט אבות כ"י (אבות פ"ה מ"ח) אין אדם יכול לראות מה דמות למעלה לכן מוסרין לו מפתחות של חכמה וידוע מה דמות למעלה במה שנבראו שמים וארץ וידוע דעת עליון אם הולך בנתיב ישר אשריו טוב לו ע"כ ויש לשער קצת שפיסקא זו מסורסת הוא ובאה על ידי מעתיק אחד כעין הוספה ופירושו למאמר דהכל צפוי והכל בא וכו' וא"כ פירושו צפוי הוא על ידי האדם. וע"ע כ"י וואטיקאן הוספה ב':

(שם דף כ"ט ע"ב בהערות אות ח') בכ"י הג"ל שם תשובת רשעים מעכבת פורעניות ולא אותם שבשעת דצרה חוזרין מחמת אימה ולא מפני אדבה וגזר דינם מחותם ושלות רשעים סופה רעה כי אין מעשה בדם והרשות קוברת את בעליה כשלמין לרשעים בעוה"ז כבני אדם רשעים שעסקו בתורה בעין טובה ולא נמצא בהם שזולזו בתורה מעולם מקיפין וממתניין לצדיקים כבני אדם צדיקים שעסקו בתורה בעין רעה ולא נמצא בהן שנהגו בתורה דבר טוב כמשפט נותנין לאילו ולאילו קימעה ושאר מתנותיה כי ישוב לאיש כפעלו ע"כ:

פרק מ' (שם ע"ב) בפירוש אבות כ"י לר"י ב"ר שמשון במשנת ר' נתן שנינו כל המזכה את וכו' עד סוף הפסקא:

(דף ס' ע"ב בהערות אות ג') ע"ע ספרי דברים פ"י שכ"ד:
(דף ס"ג ע"ב בהערות אות ו') בילקוט אבות כ"י במשנה פ"ה מ"ב. ד' מדות בתלמידים הרוצה שילמוד וכו' עין טובה ילמוד הוא ולא ילמדו אחרים עין רעה באחרים וכו' לא ילמוד וכו' הרי זה רשע ע"כ:
(דף ס"ד ע"ב) ביחסי האמוראים כ"י כרך ג' שע"ג ע"א איתא וגרסינן נמי באדר"ג פרק בעשרה מ מארות הוואה ריב"ג בחלום וכו':

פרק מ"א (דף ס"ז ע"א שם בהערות אות י"א) בחופת אליהו רבה שאצל ס' מנורת המאור כ"י בךף שמ"ח ע"א ג' מדות טובות נהוגות בעולם הנותן צדקה הוא משובה בעיני המקום ובעיני חבריו והמלוה לכל אדם גדול כזה ונותן למחצה ולמותר הוא למעלה מכולן פי' הנותן מעות לחבירו הנצרך להתעסק בהם וחולקין הרווח ע"כ:

(דף ס"ז ע"א בהערות אות ס"ד) במדרש תרי עשר כ"י קס"ח ע"ב אלו שחזנו עליהם חכמים שאין להם חלק לעולם הבא חמשת מלכים וכו':

הוספה ב לנוסחא א

ההוספה הזאת מחזקת העתקה מאת שיוור אחד מהארד"ג שנמצא בכ"י בוכין ארבעים וארבעה באוצר הספרים שבהוואסטקאן אשר ברומי רבתי. ונתעוררתי עליו ע"י דברי הרב מוה"ר שלמה בוכער בהקדמתו להתנחומא דף ע"ב ופ' ע"א. אבל לא באה לירי ההעקתה הזאת שהכניח למעני ר' מרדכי קפוי תושב העיר הזאת עד קרוב לגמר הדפסת שתי הנוסחאות עם ההערות. והנני נותנה פה לפני הקוראים כמות שהיא בלי שום תיקון והגה. כי זאת היא כונתי להראות למעיין עד היכן הפרעות והשיבושים מגיעים במסכת זאת. אבל גם משיבושים אלה נוכל ללמוד לפעמים איזה תיקון יפה בעד דברי נוסחא א' בפנים. וכאשר העירוני עליהם פעמים בהוספה א'. ולפיכך הנחתי אותה כמות שהיא לפני המעיין וישמע חכם ויוסף לקח. ואעיר כי מנין הפרקון המכונסם בין שתי הצאי עגולה על ידי נעשה.

פרוש אבות

(פרק א) משה נחבא בתוך הענן וקבל תורה מסיני שנאמר וישכון כבוד ה' וגו' ששת ימים למשה היה לטור זה היה אחר דברות ר' יוסי הגלילי ר' עקיבה אמר ויכסוהו הענן ששת ימים למשה מראש החדש ויקרא אל משה ביום השביעי מתוך הענן לחלק לו כבוד למשה. אמר נתן מפני מה נתעכב משה כל ששת ימים ישרה עליו כבוד בשביל למרק כל אכילה ושתייה שבמעיו עד שיתקדש ויהיה כמלאכי השרת. א"ל ר' מתיא בן חרש רבי לא אמרו אלא לאיים עליו בשביל לקבל כל דברי תורה באימה וביראה וברתת ובויע שנאמר עבדו את ה' ביראה :

מעשה אירע בר' יאשיה ובר' מתיא בן חרש שהיו שניהם יושבין ועוסקין בתורה פרש לו ר' מתיא יאשיהו בדרך ארץ. א"ל ר' מתיא בן חרש (שהיו שניהן יושבין) רבי מה לך לעזוב דברי אלהים ולישמט בדרך ארץ אעפ"י שאתה רבי ואני תלמידך אפשר כן לעזוב דברי אלהים חיים ולישמט בדרך ארץ. כשהיו יושבין ועוסקין בתורה היו עשוין קנאין וכשנפטרין זה מזה דומין לרעים שהן אוהבין מנערותן :

על ידי משה נתנה תורה בסיני שנאמר ויתנם ה' אליו. ובמקום אחר הוא אומר אל' הקים והמשפטים והתו' אשר נתן יו"י וגו' תורה שנתנה הקב"ה לישראל לא נתנה אלא ע"י משה לפיכך זכה משה להיות שליח למקום. משה עשה איל המלואים ושמן המשחה שממנו נמשח אהרן ובניו כל יבעת ימי המלואים וממנו נמשחו כהנים גדולים ומלכים. אלעזר שרף פר החטאת שממנו טמאין ומטהורין לדרות. אמר לעזר גדולה שנהגת לדרות שהרי אהרן ובניו לא נתקדשו אלא בשמן המשחה : יהושע קבל משה שנאמר ונתתה מדורך עליו. זקנים קבלו מיהושע שנאמר ויעבדו העם את יו"י כל ימי יהושע וכל ימי הזקנים אשר האריכו ימים אחרי יהושע. ימים ולא שנים. שופטים קבלו מזקנים שנאמר ויהי בימי שפוט השופטים. נביאים הראשונים קבלו משופטים שנאמר והיו מלעיבים במלאכי אלהים בוזים בדבריו ומתעתעים בנביאיו. חגי זכרי' ומלאכי קבלו מנביאים הראשונים. אנשי כנסת הגדולה קבלו מחגי זכריה ומלאכי והם אמרו שלשה דברים היו נתונים בדין והעמידו תלמידים הרבה ועשו סייג לתורה. היו מתוונין בדין כיצד מלמד שיהא אדם מתון בדין שכל המתון בדין מיושב בדין שכן מצינו באנשי כנה"ג שהיו מיושבין בדין שנאמר גם אלה משלי שלמה אשר העתיקו אנשי חזקיהו מלך יהודה ולא שהעתיקו אלא שהמתינו בדין. אבא שאול אומר לא שהמתינו אלא שפרשו :

בראשונה היו אומרים משלות שיה"ש וקהלת גנוזין היו שהיו אומרים משלות הן ואינן נכתבין עמדו אנשי חזקיה מלך יהודה ונגזום עד שבאו אנשי כנה"ג ופירשום. מה כתוב בהן וארא בפתאים וארא בבנים גער חסר לב עוכר בשוק אצל פנה דרך ביתה יצעד בנשף יום אישון לילה ואפילה הנה אשה לקראתו שית זונה ונצורת לב הומיה היא וסודרת בכיתה לא ישכנו רגליה פעם בחוץ פעם ברחובות ואצל כל פנה תארכ. החזיקה בו ונשקה לו העזה פניה ותאמר לו זבחי שלמים עלי היום שלמתי נדרי על כן מצאתי יצאתי לקראתך לשחר פניך ואמצאך מרבדים רבדתי ערשי חטובות אטון מצרים. נפתי משככי טור ואהלות וקמטון לכה נרוח דודי עד הבקר נתעלסה באהבים כי אין האישי בביתי הלך בדרך מרחוק. צוור הכסף לקח בידו יום הכסא יבא ביתו :

כתוב בקהלת שטח בחור בילדותך ויטיב' לך כימי בחורך והלך בדרך לך ובמר עיניך אשר תראה :

כתוב בשיר השירים שמאלו תחת וגו' אני לדודי וגו' ובמקום אחר הוא היה אומר ויעתק משם ולאשר העתיקו אי לאשר המתינו. ד"א היו מתנוגין ברין כיצד מלמד שהיה אדם מתון בדברו ואל יהיה מקפיד על דברו ומשכח את דברו והיכן מצינו במרע"ה שישכח את דברו שנאמר ויאמר אלעזר הכהן אל אבי' הצ' הב' למל' זאת חק' הת' אש' צוה יו' את משה. את משה צוה ואותי לא צוה והיכן מצינו במשה שהקפיד על דברו שנאמר ויקצוף משה על פקודי החיל וגו' ויאמר אליהם משה החיי' וגו' ומה ת"ל כל נקבה אלא זו עצה שיעץ בלעם הרשע על ישראל שנאמר לכה איעצך אמר לו עם זה שאת רואה רעב הוא לאכילה וצמא הוא לשתייה אין להם מה יאכלו אלא בא ותיקן להן קובות והניח בהן מאכל ומשתה והשיב בהן נשים בנות מלכים יפות כדי שיטעו העם לבעל פעור ויפלו ביד מקום. הלך בלק ועשה כל מה שיאמר לו בלעם הרשע. ראה מה גרם בלעם הרשע לישראל שנפלו מהם ד' ועשרים אלף שנאמר ויהיו המתים וגו'. והלא דברים ק"ו ומה משה חכם חכמים וגדול גדולים שמשעת שהקפיד על דברו שכח את דברו אנו עאכ"כ שיהא אדם מתון בדברו ואל יהיה מקפיד על דברו שכל המקפיד על דבר מש"כ דברו:

בן עזאי אומר הוי זהיר בדבריך מיבטלתן:

ועשו סיג לתורה. עשה סיג לדבריך כדרך שעשה הקב"ה סיג לדב'. אדם הראשון עשה סיג לדבריו. תורה עשתה סיג לדבריה. משה עשה סיג לדבריו. איוב עשה סיג לדבריו. אף נביאים ואף כתובים ואף חכמים עשו סיג לדבריהם. איהו סיג שעשה הקב"ה לדבריו הרי הוא אומר ואמר כל הגוים על מה וגו' מלמד שגלוי היה לפני מי שאמר והיה העולם שהבריות עתידות לומר כך לפיכך אמר הקב"ה למשה וחשב לדורות הבאים ואמר על אש' עוב' את כרי' יו' וגו' וילכו ויעברו וגו'. מלמד שנתן הקב"ה שכר שלם. איהו הוא סיג שעשה אדה"ר לדבריו הלא הוא אמר ויצו יו' אלהים על הא' לא' ומכל עין וגו' לא רצה אדה"ר לאמר לא' לחוה כדרך שאמר לו הקב"ה אלא אמר לה מפרי העץ אשר בתוך הגן אמר אלהים לא תאכלו ממנו וגו' באותה שעה נמל נחש הרשע עצה בלבו ואמר הואיל ואינו יכול להכחיש את אדם אלק' ואכחיש את חוה. הלך וישב אצלה והרבה שיחה עמה ואמר לה אם לנגיעה אתם אומרים צוה עלינו הקב"ה לא תגעו בו הריני נוגע בו ואינו מת. אך את געי בו ואי את מתה. הלך נחש הרשע ונגע באילן בפיו וביריו וברגליו עד שהרתיע ונשכו מפרותיו לארץ. וי"א לא נגע בו כל עיקר אלא בין שחזה אותו היה צוה עליו ואומר לו רשע אל תגע בי שנאמר אל תבואני רגל נאווה זה מימים הרשע בן אשתו של אספסיו וישתחקו עז' בק' שאחו חרב בירו והיה מכה בה על נבי המונח. א"ל אתה מלך ואני מלך בוא ועשה עמי מלחמה נדאים נשחטו עליך כמה עופות נתחלקו עליך כמה שוורים נשחטו עליך כמה יינות נתנסכו עליך כמה בישמים נתקטרו עליך אתה ארי שמחריב את כל העולם כולו שני' היו אריאל קרית חנה דוד. ישוב אמר לה אם לאכילה אתם אומרים צוה עלינו הקב"ה לא תאכלו ממנו הריני אוכל ממנו ואינו מת אף את אכלי ממנו ואי את מתה באותה שעה מה אמרה חוה בדעתה כל דברים שפקדני ר' מתחלה שקראן. לפי שאין חוה קורא לאדם מתחלה אל רבי נפלה ממנו ואכלה ונתנה לא לאדם ואכל שני ותקף מפיו ותא' ות' גם וגו':

עשרה קללות נתקללה חוה באותה שעה. אל האשה אמר הרבה ארבה. אלו ייתי רביעיות של דם אחר צער דם נדה ואחד צער דם בתולים. עצבונך צער גידול בנים, והרונך זה צער העיבור. בעצב תלדי בנים כמשמען ואל אישך תשוקתך מלמד שהאשה משתקקת אל בעלה כשעה שהוא יוצא לדרך, והוא ימשל כך בזמן שהאיש טובע בפה האשה תוכעת בלבה עמופה כאכל וחבושה בבית האיסורין ומנודה מכל אדם. מי גרם ליגיעה או סיג שסג אדה"ר לדבריו מכן אמרו סג אדם סיג שאין יכול לעמוד בו. נזוד אדם נזרה על עצמו שאין יכול לעמוד בה. מכן אמרו אל יוסף אדם על דברים ששומע. ר' יוסי אמר טוב עשרה מפחים ועומד ממאה אמה ונופל. מה חשב נחש הרשע באותה — אמ' אהרוג את האדם ואשא את חוה ואחיה מלך על כל בהמה וחיה ואהלך בקומה זקופה ואכל כל מעדני עולם. א"ל הקב"ה אתה אמרת אהרוג את האדם ואשא את חוה עכשו ואיכה אשית וגו'. אתה אמרת אחיה מלך על כל בהמה וחיה עכשו ארוג אתה מכל בהמה וחיה. אתה אמרת שתלך בקומה זקופה עכשו על גחונך תלך. אתה אמרת אכל כל מעדני עולם. עכשו עפר תאכל וגו'. ר' שמעון בן מנסיא אומ' חבל על שמש גדול שאבד מן העולם אלמלא לא נתקיים נחש לאותה שעה היה לו לכל אחד ואחד מישר' שני נחשים בתוך ביתו אחד משגרו לשרה ואחד למערה והיו מביאין לו הכדוכים טובים ואכנים טובים ומרגליות וכל חמדה טובה שבעולם ואין כל בריה יכולה לעמוד, ולא עוד אלא שהיו מכניסין אותו לתחת הפרד ולתחת החמר ולתחת הגמל ומציא הימנו זבלין לנגות ולפרדסין. ר' יהודה בן תימא אומ' אדם הראשון מיסב בניע' היה. ומלאכי השרת עומדין לפניו וצולין לו בשר ומצננים לו יין בא נחש וראה איתו וחצף בכבודו ונתקנא בו. כיצד

נברא אדה"ר שעה ראשונה הוצמד עפרו. שניה נברא צורתו. ג' נעשה גולם. ד' נתקשרו אבריו. ה' נתפתחו נקביו. ו' נתנה בו נשמה. ז' העמיד על רגליו. ח' נזדווגה לו חוה וקרא שמות. ט' צוה לו על הנק. י' הכניס לגן עדן ועבר על צוי השם. י"א נידון. י"ב נטרד והלך לו לקיים שני' ואדם ביקר וגו' :

ביום הראשון מהוא אומ' לויי הארץ וגו' היא קונה והוא מקנה והוא דין את עולמו. ביום שני מהוא אומ' גדול וי' וגו' חלק את מעשיו נתעלה וישב ברומו של עולם. ביום ג' מהוא אומ' אלהים נצב וגו' ברא את הים ואת היבשה ונתגלה ארץ ממקומה ונעשה מקום לעדונו. ביום ד' מהוא אומ' אל נקמות וי' וגו' ברא את החמה ואת הלבנה ואת הכוכבים ואת המזלות שהן מאירים בעולם. ביום ה' מהוא אומ' הרנינו וגו' והוא ברא העופות והדגים והתנינים הגדולים שהן מרננין בעולם. ביום ו' מהוא אומ' וי' מלך וגו' נמר את מעשיו ונעשה מלך על עולמו. ביום ז' מהו אומ' מזמור שיר ליום השבת ליום שכלו שבת. אין בו לו אכילה ולא שתיה ולא משא ולא מתן ולא פרה ורביה אלא צדיקים וישבין ועוסקים בתורה ועמרותיהן בראשיתן ונהנין מזיו השכינה במאכל ומשתה. שני' ויהו את אלהים וגו'. בששי ברא את אדם למה כדי שיכנס למעדת שבת מיד. ר' שמעון בן אלעז' אומ' משלו משל למהד' לאחד שנשא נזירת והיה יושב ומפמדה ואומ' לה בתי אל תאכלי מן הפסח בשעה שידך מומטאות. ואל תאכלי פירות שאינן מעושרין ואל תחלל שבת ואל תפרצי בנדרים ואל תלכי עם איש אחר. מה עשה אותו האיש עמד ואכל מן הפסח בשעה שידי מומטאות ואכל פירות שאינן מעושרין וחלל השבת ופרץ בנדרים והוציא לה פרט. באותה שעה מה אמרת נזירת בדעתה כל דברים שפקדני רבי מתחלה שקר הן מיד עמדה אף היא ועברה על כולן. מכאן לאדם ולמקדש שנבראו בשתי ידים. ומנין לאדם שנברא בשתי ידים שני' דייך עשוני ויכוננוני הינינו ואלמי מצו'. ומנין למקדש נברא בשתי ידים. מקדש וי' כוננו דייך :

סליק פרקא

ויי מלך ויי מלך ויי מלך לע' וע'.

נשלם פרק ראשון.

(פרק ב') אי זה הסיג שעשתה התורה לדבריה הרי הוא אומר ואל אשה בנדת מומטאת לא תקרבי, יכול יאכל עמה וישתה עמה ויזכר עמה דברים בטלים ת"ל לא תקרבי לגלות וגו', יכול תרחץ לו פניה ותכחול לו עיניה ותשאול ממנו שאלת הכוס, ת"ל לא תקרבי, יכול תישן עמו בכנדיה על המטה ת"ל והדוה בנדתה וגו' כל ימים שהוא בנדתה תהא בנדתה מכן אמרו כל המנו לה עצמה כימי נדתה אין רוח חכמה נוחה המנה :

מעשה בתלמיד אחד שקרא הרבה ושנה הרבה ושימש ת"ח הרבה ומת בחצי ימיו וככל יום ויום היתה אשתו צועקת בכתי כנסיות ובכתי מדרשות ואומר להם רבותי כתוב בתורה כי היא חייך ואורך ימך בעלי שקרא הרבה ושנה הרבה ושימש ת"ח הרבה למה מת בחצי ימיו ולא היה אדם שאמר לה דבר עד שנודמן לה אליהו ז"ל אמרה לה בתי מה ליך אמרה לו בעלי קרא הרבה ושנה הרבה ושימש ת"ח הרבה למה מת בחצי ימיו אמר לה בתי כשאת נדה כל אותן הימים הראשונים מהו אצלך אמרה לו לאו אלא היה אומר לי הזרחי שלא תגעני בי ובכלים שלי שמא תכוואי לידי ספק ולא היה נוגע בי אפילו באצבע קטנה אבל כל אותן ימים האחרונים מהו אצלך אמרה לו הוא אצלי ואוכל עמי ושותה עמי וישן עמי על המטה ובשרו נוגע בכשרי אבל אין דעתו לדבר אחר אמר לה ברוך המקום שהרגו ולא נשא פנים לתורה שכן כתוב בתורה ואל אשה בנדת וגו', הרי הוא אומר שדרך אגן הסהר וגו' בשושנים אלו שבעים זקנים. ד"א סוגה בשושנים שכל זמן שישראל עושין אותן בסתרים מביאות אותן לחיי העולם הבא כיצד אשתו נדה עומד בכית עמה רצה משמש מי ראוהו ומי יאמר לו מה תעשה אין מתירא אלא ממי (שפקדו על הנדה פירותיו) במכל רצה תורם רצה אינו תורם מי ראוהו ומי יאמר לו מה תעשה אין מתירא אלא ממי שפיקד על התרומה ראה קרי רצה טובל רצה אינו טובל מי ראוהו ומי יאמר לו מה תעשה הא אין מתירא אלא ממי שפיקד על הקרי. וכן אתה אומר בחלה וראשית הגז אלו מצות קלות שהן רבות כשושנים שכל זמן שישראל עושין אותן בסת' מבי' אות' לחיי העה"ב. אי זה הוא סיג שעש' משה לדברוי הרי הוא אימי. ויאמי' וי אל משה לך אל העם וקדשתם הוי וגו'. לא רצה משה לומר' להן לישר' כדרך שאמר לו הב"ה אלא כך אמר להן הוי כנונים לשלשת ימים וגו' אמ' שמא ילכו ישר' איש אצל אשתו ביום השלישי ויהיו טמאים ונמצאו מקבלין ד"ת כמומאה מחר סיני. אלא כדי שלא ילכו איש אצל אשתו ביום ג' ויהיו טהורין ונמצאו מקבלין ד"ת במהרה מחר סיני. וזה אחד מן הדברים שעשה משה מדעתו ק"ו והסכימה דעתו כדעת המקום הוסיף לה יום אחד והסכימה דעתו לד' המקום. פרש מן האשה והסכימה ד' לד' המק'. שיכר את הלוחות והס' דע' לד' המק'. פרש מן האשה כיצד. אמ' ומה ישר' שלא נתקדשו אלא לפי שעה לקבל עשרת הדברות אמ' לו הב"ה לך אל העם וקדשתם שאני מוזמן לכך ואיני יודע אימתי מדבר

הוספה ב לנוסחא א

עז

עמי אם ביום אם כלילה עאכו"כ. פרש מן האשה והס' דע' לדעת המ': ר' יהודה בן בתירא או' לא פרש משה מן המחנה אלא שנאמר לו מפי הגבורה שנ' פה אל פה אדבר בו. אמרתי לו פרש מן האשה ופרש' אחרים אומר' לא פרש משה מן האשה אלא שנאמר לו מפי הגבורה שנ' פה אל פה וגו' [אומ' לא פרש משה מן האשה אלא שנאמר לו מפי הגבורה] לך אמור להם וגו' ואתה פה עמוד וגו' חזר לאחרי' ופרש והסכי' דע' לדע' המ'. פרש מאהל מועד כיצד אמרו מה אהרן אחי שנמשח בשמן המשחה ונתרבה בכנדים ונשתמש בהן בקדש אמ' לו הב' דבר אל אהרן אחיך וגו' אני שאני זממן לך עאכו"כ פרש מאהל מועד והס' דע' לד' מק'. שיבר הלוחות כיצד אמרו בשעה שעלה למרום לקבל את הלוחות שהן כתובות ומנוחות מששת ימי בראשית בענין שנ' והלוחות מע' אלהי' המה והמכ' מכ' אלהי' הו' חר' על הלוחות. אל תקרי הרות אלא חרות שאין לך בן חורין לעולם. אמרו מלאה'ש לפני הב' רבש"ע מה אנוש כי תזכרנו וגו' ותחסררו וגו' תמשילוהו וגו' צונה ואלפ' וגו' צפור שמי' וגו'. אמרו מלאה'ש לפני הב' רבש"ע מה מינו של ילוד אשה כענין עלית למרום שבית שבי וגו' נמלך משה וירד והיה שמח שמחה גדולה כיון שראה את ישר' שסררו כמעשה העגל אמ' היאך אתן להן לישר' לוחות הללו ומזיקני אותן למצות חמורות ומחייבני אותן מיתה לשמים שכך כת' בהן לא יהיה לך אלהים אחרים על פני. מיד חזר לאחרי'. ראו אותו שבעים ורצו אחריו הוא אחו בראש הלוח והן אוחזין בראש הלוח חזק בידו של משה יתר מכולן שנ' ולכל היד החזקה וגו'. נסתכל בהן בלוחות וראה אותן שכרס כתבן מעליהן. כיון שראה שפרסו כתבן מעליהן אמ' היאך אתן להן לישר' לוחות הללו שאין בהן ממש אלא יהזור ואשברם לעיניכם:

ר' יוסי הגלילי אומר משלו משל למה'ד למלך ב"ו שאמ' לשלוחו צא וקדש לי אשה יפה וחסידה ומעשיה נאים. הלך אתו וקדשה. מאחר שקדשה הלך ומצאה שונתה תחת אחד אמ' אם אני פוטרה ומעכשיו מתחייב אני מיתה למלך וררי נפטרה מרבוני לעולם. כך היה משה הצדיק דן ק"ו בעצמו אמ' היאך אתן להן הלוחות הללו שמזיקני אותן למצות חמורות ומחייבני אותן מיתה לשמים שכך כת' בהן זוכח לאלהים יחרם וגו' אלא אהזור ואשברם ואהזור למוטב שמתא יאמרו שנ' היכן לוחות שהורדת ואין דברי' אלא ודאי': ואי זה הוא סיג שעשה איוב לדבריו הרי הוא אומ' איש תם וישר ירא אלהים וסר מרע. מלמד שהרחיק איוב את עצמו מדבר המביאו ליד' עבירה מן הכיעור ומן הדומה לו. ומה ת'ל איש תם וישר ירא אלהים וגו' אלא מלמד כשיצא איוב ממעי אמו יצא מהול. ולא איוב בלבד יצא מהול אלא אף אדה"ד נברא מהול שנ' ויברא אלהים את האדם בצלמו. אף שת נולד מהול שנ' ויולד ברמותו בצלמו. ואף נח יצא מהול שנ' נח איש צדיק תמים. ואף שם יצא מהול שנ' ומלכי צדק מלך שלם. ואף יעקב יצא מהול שנ' ויעקב איש תם. ואף יוסף יצא מהול שנ' ואלה תולדות יעקב יוסף והלא אינו ראוי לומר אלא תולדות יעקב ראובן. אלא שכשם שיעקב יצא מהול כך יוסף יצא מהול. אף משה יצא מהול שנ' ותרא אותו כי טוב הוא. אלא מה ראת אמו של משה שהוא נאה ומשובח מכל בני אדם אלא מלמד שראת אמו יצא כשהוא מהול. אף בלעם יצא מהול שנ' נאם שומע אמרי אל. אף שמואל יצא מהול שנ' והנער שמואל הולך וגדול. אף דוד יצא מהול שנ' מכתם לדוד. אף כלאב בן דוד יצא מהול שנ' חכם בני ושמח לבי ואשיבה חורפי דבר. אף דימיה יצא מהול שנ' כשרם אצרך וגו'. אף זרובבל יצא מהול שנ' ביום ההוא נאם יוי צבאות אקחך זרובבל וגו' כל המהולים ט"ו. מלמד שהחמיר איוב על עצמו מלהסתכל אפי' בבתולה. והלא דברים ק"ו ומה אם בתולה זו שאם ירצה אדם ישאנה לעצמו או לבנו או לאחיו. או לקרובי החמיר איוב על עצמו מלהסתכל בה המסתכל באשת איש עאכו"כ. ומפני מה החמיר איוב על עצמו מלהסתכל בבתולה. אמ' שמתא אני מסתכל בה היום ולמחר יבוא איש אחר וננצאתי מסתכל באשת איש לך נאמ' איש תם וישר ירא אלהים וסר מרע. ואי זה הוא סיג שעשו נביאים לדבריהם הרי הוא אומ' יוי כגבור יצא כאיש מלחמות יעיר קנאה יר' אף יצר' על אוי' יתג' לא כגבור אחד בלבד הכתוב מדבר אלא ככל הגבורי' שבעולם. כיוצא בו והנה כבוד אלהי ישראל בא מדרך הקדים וקולו כקול מים רבים והארץ האירה מכבודו ואלו פני השכינה והלא דברים ק"ו ומה גבריאל המלאך שהוא אחד מאלף אלפים ורבי רבבות שהן עומדים לפניו בכל יום קולו הולך מסוף העולם ועד סופו ממה הכ"ה ברא את כל העולם כולו וברא את העליונים ואת התחתונים עאכו"כ אלא מראין את העין מה שהיא יכולה לראות ומשמעין את האוזן מה שהיא יכולה לשמוע. ואי זה הוא סיג שעשו כתובים לדבריהם הרי הוא אומ' הרחק מעליה דרכך ואל תקרב אל פתח ביתה. הרחק מעליה דרכך זו המינות שאם אומר' לו לאדם אל תלך לבין המינים ואל תשמע לדבריהם שמתא תכשל בהן. אל יאמר מה אכפת לי בטח אני בעצמי [אעפ"י שאני הולך שם אני נכשל בס. אלא] אע"פ שהוא בטח בעצמו אל ילך שם שמתא יכשל בס. ושמתא יאמר שומע הוא לדבריהם יהזור. ת"ל כל באיה לא ישוכן ולא ישיגו אורחות חיים. טבחה טבחה מסכה יינה אף ערכה שלחנה אלו המינים הרשעים הללו שבזמן שאדם נכנס לבניהם מאכילין אותו ומשקין אותו ומכסין אותו ונותנין לו ממון

הרבה וכיון שהיה כאחד מדם, כל אחד ואחד בא ומכיר את שלו ונוטל, ועליה אמ' שלמה בחכמתו עד יפלה חץ כבדו כמה צפור אל פח ולא ידע כי בגפשו הוא. ד"א הרחק מעליה דרכך זו זונה שאם אומר לו לאדם אל תלך בשוק הזה ולא תכנס במכויו זה שזונה יש שם נאה היא משובחת אל יאמ' מה אכפת לי בטח אני בעצמי [אעפ"י שאני הולך שם איני נכשל בה אלא שהוא בטוח בעצמו] אל ילך שם שמא יכשל בה, ואל תקרב אל פתח ביתה אל ירגיל אדם עצמו לעבור על פתח זונה שנאמ' כי רבים חללים הפילה ועצומים כל הרוגיה: ואי זה הוא סיג שעשו חכמים לדבריהם, שהחכמי' אומר' ק"ש ערבית עד חצות הלילה, ורבן גמליאל אומ' עד שיעלה עמוד השחר, כיצד אדם בא ממלאכתו בערב אל יאמר אלך לביתי אוכל קמעה ואשתה קמעה ואישן קמעה ואח"כ אקרא ק"ש ואתפלל, ואנסתו שנה ונמצא בטל מק"ש ומן התפלה אלא כיון שבא אדם ממלאכתו ילך לביה"כ אם היה רגיל לקראת קורא לשנות שונה ואח"כ קורא ק"ש ומתפלל, וילך לביתו ויאכל פתו וישן, וכל העובר על דברי חכמים חייב מיתה: רשב"ג אומר פעמים שאדם קורא ק"ש שתי פעמים ביום אחד קודם הנוץ החמה ואחת לאחר הנוץ החמה, ויוצא בה ידי חובתו, אחת של יום ואחת של לילה, פעמים שאדם קורא ק"ש שתי פעמי' בלילה, אחת קודם שיעלה עמוד השחר, ואחת לאחר שיעלה עמוד השחר ויוצא בה ידי חבתו אחת של יום ואחת של לילה, עמדו חכמים הרבה ועשו סיג לדבריהם, ובית שמאי אומר' אל ישנה אדם אלא למי שהוא חכם וענו ושלם רוח ובן אבות ועשיר ובה"א לכל אדם שהרי פושעין היו בהן בישרי' וכיון שהתקרבו להן לתלמוד תורה יצאו מהן חסידים וצדיקים:

שלם פרק שני.

(פרק ג') ר' עקיבא אומ' כל הנותן פרוטה מן הצדקה בזמן שאינו צריך לה אינו נפטר מן העולם עד שיהא צריך לה ולבריות, והכורך סמרטוטין על עיניו ועל שוקיו ואומ' תנו לסומא ולמוכה שחין סוף שהוא כורכן לאמתו והחובש פתו בארץ והמפור מעותיו בחמתו סוף הוא מצטרף לבריות, הוא היה אומ' הקורע בגדיו בחמתו והמשבר כליו בחמתו סוף הוא עובר ע"ז, והנותן עיניו באשתו שתמות וירשנה וישא את אחותה, ובאחיו שימות וירשנו וישא את אשתו סוף שקוברין אותו ועליו הוא אומ' חופר גומץ בו יפול וגו', ר' דוסתאי ברבי ינאי אומ' כיכרתה וזרעתה ברביעה ראשונה אל תשב לך, ברביעה שנייה ירד ברד לעולם, נלכדו ראשונה נתקיימו אחרונות ואם נברתה וזרעת ברביעה שניה אל תשב לך, ברביעה שלישית בא שדפון לעולם נשדפו הראשונות נתקיימו האחרונות, כי אינך יודע אי זה יוכשר הזה או זה ואם שניהם נתקיימו בידך ואם שניהם כאחד טובים שני' בבקר זרע זרעך וגו' כי אינך יודע אי זה יכשר הזה או זה ואם שני' כאח' מו', רבי ישמעאל אומ' למוד תורה בילדותך ולמד תורה בזקנותך והיו לך תלמידים בילדותך ובזקנותך, אל תאמר איני למד תורה, אלא למד תורה כי אינך יודע אי זה יכשר וגו' שני' בכמר זרע וגו', הוא היה אומ' אם למדת תורה בשעת העושר אל תשב בשעת העוני, ואם למד' תו' בשע' שאת' שָׁמַח אל תש' בשע' שאת' עצב, ואם למדת תורה בשעת הריח אל תש' בשעת הרחק, לפי שטוב לו לאדם ד"א בצער ממאה ברוח כי אינך יודע אי זה יכשר וגו': ר' מאיר אומ' אם למדת תורה מרב אחר ומצאתו אל תאמר ד', אלא לך אצל חכם אחר ולמד תורה ואל תלך אצל מי שהוא קרוב לך מתחלה שני' שתה מים מבורך וגו' וכי חובה על אדם שישמש בשלשה תלמידים הללו כגון ר' אליעזר ור' יהושע ור' עקיבא, ר' יהושע אומר שא אשה בילדו' ושא אשה בזקנו' והיו לך בנים בילדות ויהיו לך בנים בזקנו', ואל תאמ' איני נושא אשה אלא שא והוליד בנים ובנות בעולם והרבה פריה ורביה כי אינך אי זה וגו':

הוא היה אומ' אם נתת פרוטה לעני שחרית ובא לך עני אחר ועמד לפניך, אם יש בידך ליתן לו תתן לו, ואם לאו תפסור אותו מיד, ואל תאמר איני נותן לך אלא תן לו כי אינך יודע אי זה יכשר וגו': מעשה בחסיד אחד שנתן דינר זהב לעני בשנ' בצורת והקנישתו אשתו והלך ולן בבית הקברות בין שתי נפשות ושמע שתי רוחות שהן מדברות זו עם זו ואמרת אחת לחברתה, חברתי בואי ונשוט בעולם ונראה מה אמרין מאחורי הפרגוד, אמרה לה חברתי אין אני יכולה לצאת מפני שאני קבורה במחצלת קנים אלא לכי [מה את] שומעת [מאחורי הפרגוד] פורענות בא לעולם, אמרה לה כל הזרע ברביעה ראשונה ברד מלקה אתו, הלך זרע הוא ברביעה שניה שכל העולם כלו נלכד וישלו נמלט, לשנה אחרת הלך ולן בבית הקברות ובין שתי נפשות ושמע שתי רוחות שהן מדברות זו עם זו ואמ' אחת לאחת צאי ונשוט בעולם ונשמי' מה שהן אומר' מחו' הפרג' אמ' לה אני יכולה לצאת אלא לכי את ואמרו לי שמעת הלכה ובאת ואמ' לה כל הזרע ברביעה שניה שרפון מלקה אותו הלך הוא זרע ברביע' שלישית שכל העולם כולו נשדף וישלו נמלט, אמרה לו אשתו מפני מה הפרענות יהיה באה לעולם כל העו'

נשרף ושלך נמלט שח לה כל הרבר' ששמע. לאחר ימים היתה קטטה בין אשתו של חסיד לאמה של ריבה אמרה לה אראך בבתוך שהיא קבורה במחצלת קנים. לשנה אחרת הלך ולן בבית הקברות בין שתי נפשות שמע שתי רוחות אומ' זו לזו חבורתי צאו ונשוט בעולם ונראה מה אומרין מאחורי הפרגוד. אמרה לך [הניחי לי] כל הדברים שביני ובינך נשמעו בין החיים:

ומעשה באדם אחד שהיה רגיל בצדק' פעם אחת הלך לו כספינה נשבה הרוח ומנעה ספינתו בים ראהו ר' עקיבא ובא להעד על אשתו שתנשא כיון שהגיעה עת להעד בא אותו האיש ועמד לפניו. א"ל בני לא אתה שמבעת בים. א"ל הין ומי העלך מן הים. א"ל צדקה שעשיתי היא העליתני מן הים. ולא עוד אלא כשירדתי לעמק מצולה שמעתי קול רעש גדול שזה אומ' לזה זה אומ' לזה רוצו ונעלה את האיש הזה כי נמצא הוא בצדקה. מיד פתח ר' עקיבא ודרש ברוך יי אלהי ישראל שחב' בדב' תו' ובדברי חכמים קיימ' לעולם ולעולמי עולמים שנ' שלח לחמך ע"פ המים וגו' :

ומעשה בבנימין הצדיק שהיה ממונה על הקופה של צדקה פעם אחת באה לפניו אשה אלמנה. אמרה לו ר' פרנסני. אמ' העבודה שאין בקופה של צדקה כלום. אמרה לו ר' אם אין אתה מפרנסני נמצא אתה הורג אלמנה ו' בניה עמד ופרנסה משלוי. לאחר ימים חלה בנימן הצדיק והיה מצטער צער גדול על המטה אמרו מלאה"ש לפני הב"ה רכש"ע ברוך שמך אתה אמרת כל המקיים נפש אחת כאלו מקיים עולם מלא. וכל המאבד נפש אחת מעלין עליו כאלו אבד עולם מלא בנימן הצדיק קיים אלמנה ו' בניה והוא מצטער בצער הזה מיד בקשו עליו רחמים וקרעו לו גזר דינו והוסיפו לו עשרים ושתיים שנה על שנותיו :

סליק פוקא.

נשלם פרק ג'

(פרק ד') נתאי הארבלי אומר הרחק משכן רע. אחד שכנ בבית ואחד שכנ בחוץ ואחד שכנ בשדה. ואין הנגעים באים אלא על ביתו של רשע ועונותיו של רשע גרמו לסמוך כותלו של צדיק. כיצד כותל שבין רשע לבין צדיק נראה ננע ככתלו של רשע ובכותלו של צדיק וסותרים כותלו של צדיק בנינו של רשע: ר' ישמעאל בנו של ר' יוחנן בן ברוקה אומ' אוי לו לרשע אוי לו לשכנו. הא עונותיו של רשע גרמו לסתור כותלו של צדיק:

וכשם שהצדיק' הראשונים היו חסידים. כך בהמות שלהם היו חסידים כמותן. אמרו גמלים של אאע"ה לא נכנסו לבית ע"ז מימיהן שנ' ואנכי פניתי הבית וגו'. מלמד שלא נכנסו לבית לבן הארמי עד שפינו כל ע"ז מפניהם. ומעשה החמורו של ר' הנינא בן דוסא שגנבו אותו לסמים וחבשו אותו בחצר אחת הניחו לה שעורים ותבן ומים ולא היתה אוכלת ולא היתה שותה. אמרו מה אנו מניחין זו עד שתמות ותבאיש עלינו את החצר. מיד פתחו לה את הדלת והוציאוה והיתה משחקת והולכת עד שהגיעה לפתח של ר' הנינא בן דוסא שמע בנו קולה ואמ' לאביו אבא דומה קולה לקול בהמתנו. א"ל עמוד ופתח לה את הדלת והכניסה והניחו לה שעורים ותבן ומים והיתה אוכלת ושותה לפיכך אמרו חכמי' כשם שהצדיק' הראשונים חסיד' כך היו בהמתן חסידה כמותן:

עשרה נסיונות נסו אבותינו את המקום במדבר ולא נענשו אלא על לשה"ר. אלו הן שנים בים. שנים במים. שנים במן שנים בסליו ואחד במעשה העגל ואחד במדבר פארן. שנים בים אחת בירידה. ואחת בעליה. בירידה מנין שנ' המבלי אין קברים במצרים וגו'. בעליה מנין שנ' וימרו על ים בים סוף. שנים במים אחת במרה ואחת ברפידים. במרה מנין שנ' ויבואו מרתה וגו'. ברפידים מנין ויחנו ברפידים ואין מים. ב' במן לא תצאו. וצאו. ולא תותירו. ויתירו. שנים בסליו. אחת בסליו ראשון. ואחת בסליו שני. בסליו ראשון מנין בשכתנו על סיר הבשר. בסליו שני מנין והאספסוף אשר וגו'. במעשה עגל מנין אלה אלהיך ישראל. מדבר פארן מנין זה משיחן של מרגלים שנ' ויציאו דבת הארץ וגו' זה מרגלים קשה מכולן שנ' וינסו אותי זה עשר פעמים וגו' אלו עשרה נסיונות שנסו אבותינו את המקום במדבר:

ר' שמעון בן אלעזר אומ' אף על מספרי לשון הרע נגעין באין שכן מציינו באהרן ומרים שספרו לשה"ר במרע"ה מיד באת עליהם את הפורענות שנ' ותדבר מרים ואהרן במשה וגו' הלכה צפורה ושחה לה למרים הלכה מרים ושחה לו לאהרן עמדו שניהם ודברו על אותו צדיק. וכיון שעמדו שניהם ודברו על אותו צדיק מיד נענשו שנ' והענן סר מעל האהל וגו'. ואף על אהרן באת עליהם הפורענות שנ' ויחר אף ה' כם וילך מלמד שנסתלק מאהרן ונדבק במרים אבל מרים עסקה בדברים היתה שכן דרך נשים להיות משיחות זו לזו. מרים אמרה עלי היה דבור לא פרשתי מאצל בעלי. אהרן אמר עלי היה דבור לא פרשתי מאצל אשתי. אבותינו הראשונים עליהם דבור לא פרשו מנשותיהם הוא שדעתו נסה עליו פרוש מאצל אשתו. ולא היו דנין בפניו אלא שלא בפניו. ולא היו דנין כוראי אלא כספק. ספק דעתו נסה עליו ספק אין דעתו נסה עליו [ומה מרים שלא דברה אלא באחיה וחיבה ולא דברה

אלא שלא בפניו מיד נענשה] ק"ו כל אדם המדבר דברים כנגד חברו ומבישו עאכ"כ הוא עונשו. באותה שעה אמ' אהרן למשה. משה אחי כסבור אתה שצרעת זו על מרים נתונה הא אינה נתונה אלא בבשרו של אבא עמרם. משלו משל למח"ד לאחד שנתנו לו גחלת לתוך ידו אע"פ שהו מופנה ממקום למקום בשרו נכוה שני אל נא תהי כמת וגו'. התחיל אהרן לפייס את משה. אמ' לו משה אחי כלום עשינו [רעה] לאחד מן העולם. א"ל לאו. ואם לאחד מן העולם לא עשינו רעה אתה אחינו והיאך נעשה עמך רעה אלא מה נעשה שגגה היא שהיתה בידניו אל תבטל ברית שהיתה בינינו לביניך. מפני שבכרת כרותה לאחים. ומנין שבכרת כרותה לאחים שני ולא זכרו ברית אחים. באותה שעה ענ עוגה קטנה ועמד בתוכה ואמ' לפניו רבש"ע איני זו מכאן עד שתראפ מרים אחותי שני ויצעק משה אל יי ויאמר וגו'. מכאן אמרו כל המאריך בתפלתו אל יאריך יתיר ממשה. וכל המקצר בתפלתו אל יקצר יתיר ממשה. [והיכן מציינו במשה שהאריך בתפלתו שני ואתפלל לפני יי את מ' היום ואת מ' הלילה אשר התנפלתיו וגו'. והיכן מציינו במשה שקצר בתפלתו שני אל נא רפא נא לה. באותה שעה אמ' הבה למשה. משה אילו אביה נקף בה כדאי היא שתכלם שבעה. אני ממה ב"ה לא דין הוא שתכלם ל"ד אלא למענך אני מוחל לה על הסגר השני שני ויאמר יי אל משה ואביה וגו'. והאיש משה עניו מאד וגו' יכול היה ענו אבל היה נאה ומשובח אבל לא היה גבור בקומה ת"ל ויפרוש את האהל המשכן מה משכן עשר אמות כן גובהו של משה עשר אמות יכול שיהא ענו ממלאכי השרת. באותה שעה עמד משה בתפלה לפני הבה אמ' לפניו רבש"ע אני אי אתה מעליני לארץ ישראל הניחני עוד שאחיה בעולם ולא אמות ולא איגנה בעפר. משיב הבה ואמר לו למשה. משה לא כך כתבתי בתורתך על ידך אני זמית ואחיה וגו' ואם אין אני זמית אותך בעולם הזה היאך אני מוחה אותך בעולם הבא ולא עוד אלא שתעשה תורת פלסטר שני ואין מידי מציל. משיב משה ואמ' לפני הבה רבש"ע אם לא הניחני בעולם כעוף שהוא פורח באויר ומלטם ככל יום מורסנו מן הקרקע ושותה מים הגהרות ואחיה בעולם ולא אמות ולא איגנה בעפר. א"ל רב לך. שוב אמ' לפניו רבש"ע ואם לאו עין אחת שלי יניח תחת עקב הדלת שלשה פעמים בכל יום. ובשניה אראה בה את העולם ולא אמות ולא איגנה בעפר. א"ל רב לך. ומהו. רב לך שדברת כבר נגזרה גזרה ונחתם גזר דין. כיון שראה משה הקב"ה שלא נשא לו פנים ולא נתן לו חיים פתח פיו ואמר הצור תמים פעלו וגו'. באותה שעה אמ' הקב"ה לסמאל ולכל מלאכי השרת. אמר סמאל להב"ה רבש"ע כל מלכי עולם אלך אצלם ואקח את נפשם ואת נשמתם ולא אחר את דבריך אבל לפני כן עמרם אין אני יכול לעמוד אצלו. קצף עליו הבה ואמ' צא והביא נשמתו של משה. מה עשה סמאל מלאך המות שלף את חרכו מתערה ועמד לפני משה מיד. עמד משה בחימה גדולה ונטל את מטה האלהים בידו שחקוק שם המפורש שבו בקע הים ועשה נסין גדולים ונער בו וכעס עליו עד שננס מלפניו ואח"כ רץ אחריו בשם המפורש ותפסו והכרו ונטל קרן הדרו ועיור את עיניו ושגרו מלפניו בבושה וכלימה גדולה. מיד עמד משה בתפלה לפני הבה ואמ' לפניו רבש"ע זכור לי אותו היום שנגלית עלי כסנה ואמרת לי לך ואשלחך אל פרעה. וזכור אותו היום שעליתי לפניך על הר סיני והייתי עומד לפני מ' יום ומ' לילה לחם לא אכלתי ומים לא שתיתי עד שקבלתי תורתך ונתתיה לעמך. בבקשה ממך אל תמסרני ביד מלאך המות. יצתה כת קול ואמרה לו. משה משה דיין העה"ז שהרי העה"ב מתוקן לך כבר נתקבלה תפלתך שהרי הבה בעצמו מיטפל בך וקוברך. מיד עמד משה וקדש את עצמו כשרפי הוד באותה שעה נגלה הבה משמי מרום העליונים ורד באהל לקבל את נשמתו. כיון שראה משה להב"ה עמד בתפלה ונפל על פניו ואמ' לפניו רבש"ע במדת רחמים בראת את עולמך במדת רחמים אתה מנהג את עמך תתנהג עמי במדת רחמים. יצתה ב"ק ואמרה משה אל תתירא כי הלך לפניך צדקך וגו'. שלשה מלאכים ירדו עם הבה באותה שעה ואלו הן גבריאל ומיכאל וזנוגאל. גבריאל צוה עליו הקב"ה להציע למשה את המטה. מיכאל צוה עליו הבה לפרוש עליה פרוש ארגמן. וזנוגאל צוה עליו הבה להניח לו כיסור של מעלת במראשותיו מיד נטל הבה נשמתו בנישקות פה ונתנה תחת כסא כבוד שני וימת שם משה וגו'. באותה שעה פתח עליו הבה ואמ' מי יקום לי עם מרעים ומי יתעב לי עם פועלי און. ומלאכי השרת מספידין עליו ואמרין והחכמה מאין תמצא ואי זה מקום בינה. ושמים היו בוכין עליו [ומספידין ואומרין אבד חסיד מן הארץ. והארץ היתה כוכה עליו ומספדת ואומ' וישר באדם אין] וכל סררי בראשית היו בוכין עליו וצועקין [ואומר] הצדיק אבד ואין איש שם על לב. וחמה ולבנה בוכין עליו ומספדין ואומ' וכסילים מתי תסביל על הצדיק אנו בוכים. ורוח הקדש היתה כוכה עליו ומספדת ואומרת ולא קם נביא וגו'. והוושע משרתו מבקש משה רבו ולא מצאו והיה כוכה עליו ומספדין ואומ' הושיעה ה' כי נמר חסיד וגו'. וכל ישראל בוכין עליו ומספדין ואומ' ויתא ראשי עם וגו'. ועד אן לא היה יודע סמאל מלאך המות שמת משה עבד יי ונגזר חתם כסאו וכלך למקומו בקישו ולא מצאו. הלך אצל הים אמ' לו ים משה ראוי אצלך. א"ל

שומה שבעולם מיום שגזרנו לשנים עשר גזרים והעביר ישראל בתוכו שוב לא ראיתי אותו שנ' תהום אמר לא כי היא. הלך אצל גיחנם אמר לה גיחנם משה ראוי אצלך אמרה לו קולו שמעתי באזני ואותו לא ראיתי. [הלך לו אצל שאול ואכדון אצל שערי מות אצל שערי צלמות אצל מיט היון ואמ' להם משה ראוי אצלכם. אמרו לו שמענו מפרעה מלך מצרים ואותו לא ראינו שנא']. הלך כל אצל שבעולם ואמר' משה ראוי אצלכם אמרו לו קולו שמענו ולא ראינו. הלך אצל ג'ע ובקש ליכנס בתוכה היו מלאכי שרת ממונין על שערי ג'ע היו דוחפין אותו וטורדין אותו ואומרי' לו רשע רשע לא כך כתו' זה השער לזיו וגו' אין לך רשות ליכנס בג'ע. באותה שעה פרח בכנפיו מעל דלתי הגן כשיעור ארבעת אלפים פרסה נכנס ואמ' ג'ע משה ראוי לך אמרה לו מיום שכא אצלי עם גבריאל לראות מתן שכרן של צדיקים לעתיד לבא שוב לא ראיתה. [הלך לו אצל היים כיון]. אותו קרא לו ממרחק ש' מאות שנה אמ' לו מה מיבך לכאן אין לך רשות ליכנס אצלי שנ' אמ' לו משה ראוי לך. א"ל מיום שנשל ממני מטה וקולמוס שוב לא ראיתי אותו. הלך לו אצל מדברות אמ' להם משה ראוי לכם אמרו לו מיום שניחג ישראל בצדק בנו שוב לא ראיתי. [הלך אצל הרים אמ' להם משה ראוי לכם. אמ' לו מיום שפסל ממנו שני לוחות אבנים שוב לא ראינו. הלך אצל הר סיני אמ' לו משה ראוי לך. א"ל מיום שקיבל את התורה מימינו של הכ"ה שוב לא ראיתי. הלך אצל עופות אמר להם משה ראוי לכם אמרו לו מיום שהכדילנו בין מנא למדור שוב לא ראינו. הלך אצל חיות השדה אמ' להם משה ראוי לכם. אמרו מיום שהפרישנו בין בשר לאכילה בין פסול לאכילה לא ראינו. הלך אצל חצר מות אצל דומה המלאך שהו ממונה על הנשמות ואמ' לו משה ראוי לך. א"ל קול הספרו שמעתי ואותו לא ראיתי. הלך אצל מלאכי השרת אמרו לו כמו הדבר. הלך אצל בני אדם אמ' להם משה ראוי לכם. אמרו לו וכי משה רבינו ככני אדם הלא לא היה אלא כמלאכי השרת אלהים נגזו לחיי העוה"ב שנ' ולא ידע איש את קבורתו וגו'. ואף יהושע חיה מצמער עליו ובוכה ומתאבל ואמ' אני אבי רבי רבי שנ' ולא ידע איש את היום הזה ר' שלמדי תורה. עד שא"ל הכ"ה יהושע מה אתה מצמער על משה רבך כבר מובחמ לו שהוא בן עולם הבא שנ' ויאמר יוי למשה הנך וגו'. ולא נישמתו של משה אלא נשמת כל הצדיקים כולן נגזות תחת כסא הכבוד שנ' והיה נפש אדוני צרורה בצרור החיים נחך יוי אלהך תחת כסא כבודו:

סליק פראק

נשלם פרק רביעי.

(פרק ה') שמאי אומר עשה תורתך קבע. כיצד מלמד שאם שמע אדם דבר מפי חכם בבית המדרש אל יעשהו עראי אלא קבע ומה שילמד אדם יעשה ואח"כ ילמד אחרים שנ' ולמדתם אותם ושמו'. וכן בעזרא הוא אומ' כי עזרא הכין לבבו וגו'. אמרו מעט ועשה הרבה כיצד מלמד שהצדיקי' אומרי' מעט ועושים הרבה ורשעים אומרים הרבה ואפילו מעט אינם עושים. ומנין שהצדיקי' אומרים מעט ועושים הרבה שכן מצינו באברהם אבינו שאמ' להם למלאכי השרת פת חרבה אתם סועדים עמי היום שנ' ואקחה פת לחם וגו' אבל בוא וראה באחרונה מה עשה להם שלשה שְׁנָיִם ותשע סאין. ומנין שעשה להן תשע סאין שנ' וימרר אברהם האהלה וגו' שלש סאין כמשמען קמה הרי שיש סולת הרי תשע. ומנין שעשה להם שלשה שורים שנ' ויקח בן בקר רך ומזוב בן אחד בקר ב' רך ג'. ו"א ומזוב ג'. ויתן אל הנער וגו' נתן ביד ישמעאל אמר כדי שאחנך את בני במצות. אף הב"ה אומר מעט ועושה הרבה שנ' ויאמר יוי לאברהם ידוע תדע כי גר וגו'. וגם את הגוי וגו' דן אנכי. לא אמ' אלא בדלית' נוץ' אבל בוא וראה כשנפרע הב"ה משונאיהם של ישראל לא נפרע מהן אלא כשבעים ושתים אותיות שנ' או הנסה אלהים וגו' שכן מצינו עד ובמוראים גדולים ע"ב אותיות. אם תאמר שיש בהן יתר הוציא' מהן גוי האחרון שאינו עולה מן המנין. [הא למדת כשנפרע הקב"ה משונאיהם של ישראל לא נפרע אלא ע"ב אותיות]. ומנין הרשעים אומרים הרבה ואפילו מעט אינם עושים. מצינו בעפרון שאמ' לאברהם ארבע מאות שקל כסף ביני ובינך מה היא. אבל בוא וראה באחרונה כששקל לו הכסף אשר דבר באזני וגו' :

שמאי והלל אומ' אל תפרוש מן הצבור ואל תאמין בעצמך עד יום מותך : הוא היה אומר כל המרבה מעשים טובים משים שלום בנופו. וכל המרבה תורה מרבה חכמה : רבן יוחנן בן זכאי קבל מהלל ומשמאי פ' זוגים תלמידים היו לו להלל הוקן ל' מהן ראויין שתשרה עליהן שכינה כמרע"ה. ול' מהן ראויין שתעמוד להם חמה ביהושע. וכ' בינונים. הגדול שבכולן יונתן בן עוזיאל הקטן שבכולן ריב"ז. בשעת פטירתו של הלל הוקן נכנסו תלמידיו וישבו לפניו. אמ' להם בני כלום נשתייר מכם בשוק. אמרו לו ריב"ז. אמ' שלחו וקראו לו. אב לחכמה הוא. אב לדור הוא. ומה קטן שבכולן כך גדול שבכולן עאכ"כ. אמרו עליו על יונתן בן עוזיאל כשהיה יושב ועוסק בתורה כל עוף שהוא פורח עליו נשרף. אמרו עליו על ריב"ז שלא הניח מקרא ומשנה מדרש תלמוד הלכות והגדות

הוספה ב לנוסחא א

קדוקי תורה קדוקי סופרים קלין וחמורין גזרות שוות תקופות וגימטריא ממשלות כובסין ממשלות שועלין שיחת דקלים שיחת שידין שיחת מלאכי השרת כל מדות חכמים כל מדות סופרים כל דבר ודבר שבתורה שלא למדו לקיים שני' להנחיל אוהבי יש ואוצרותיהם אמלא : ה' תלמידים היו לריבזי. וקרא להן שמות אליעזר בן הורקנוס [קרא לו בור ת"ח שאינו מאבד טפה קנקן ופותה שהיא משמרת יינה] יהושע בן חנניה קרא לו החוט המשולש. יוסי הכהן קרא לו חסיד שבדור. שמעון בן נתנאל קרא לו ערוגה במדבר שחזקת מימיה. אלעזר בן ערך קרא לו נחל שוסף. אשרי תלמיד שרבו מעיד עליו :

כשמת בנו של ריבזי נכנסו תלמידיו לנחמו. נכנס ר' אליעזר וישב לפניו. א"ל רבי רצונך אומ' לפניך דבר אחד. א"ל אמור. א"ל אדם הראשון היה לו בן ומת וקבל עליו תנחומין שני' וידע אדם עד את שמו. ואף אתה רבי קבל עליך תנחומין. א"ל בני לא דיי שאני מצטער בעצמי אלא שהזכרתני צערו של אדה"ר. נכנס ר' יהושע א"ל רבי רצונך אומ' לך דבר אחד. א"ל אמור. אמ' איוב היו לו בנים ובנות ומתו כולם ביום אחד וקבל עליהן תנחומין. ומנין שקבל עליהן תנחומין שני' ויי נתן ווי לקח וגו' רבי קביל עליך תנחומין. א"ל בני לא דיי שאני מצטער בעצמי אלא שהזכרתני צערו של איוב. נכנס ר' יוסי הכהן אמ' רבי רצונך אומ' לך דבר אחד. א"ל אמור. א"ל רבי אהרן הכהן היו לו בנים ומתו ב' מהן ביום אחד וקבל עליהן תנחומין. ומנין שקבל עליהן תנחומין שני' וידום אהרן. ואין שתיקה אלא תנחומין. ואף אתה רבי קביל עליך תנחומין. א"ל לא דיי שאני מצטער בעצמי אלא שהזכרתני צערו של אהרן. נכנס שמעון א"ל רבי רצונך אומ' לפניך דבר אחד. א"ל אמור. אמ' דוד המלך היה לו בן ומת וקבל עליו תנחומין. אף אתה רבי קבל עליך תנחומין. לא דיי שאני מצטער בעצמי אלא הזכרתני צערו של דוד המלך. נכנס אלעזר בן ערך ישב לפי. כיון שראהו אמר לשמש מול לפני כלים והולך לבית המרחץ מפני שאדם גדול הוא ואיני יכול לעמוד. א"ל רבי אמשול לך משל למה"ד לאדם אחד שהפקיד המלך אצלו פיקדון בכל יום ויום היה בוכה וצועק ואומר. אימתי אצא ידי הפקדון הזה בשלום. אף אתה רבי היה לך בן קרא מקרא תנ"ך. ושנה משנה ומדרש הלכות והגדות ונפטר מן העולם בלא חטא. עמד ונשק על ראשו. א"ל אלעזר בני אמת נחמתני כדרך שבני אדם נחמין. כשיצא מלפניו אמ' אלך למקום יפה ומים יפים (זה שאמרו למקום) שת"ח מרובין ואוהבין את התורה :

עקביא בן מהללאל אומר כל הגותן ארבעה דברים על לבו שוב אינו חוטא. מאין בא. ולאן הולך. ומי הוא דיינו. ומה עתיד להיות. מאין בא ממקום טמא. והולך לטמא את אחרים. בא ממקום חשכה והולך למקום חשכה ואפילה. ולאן הולך לשאול לדון בגיהנם ולישטף באור. ומי הוא דיינו ממי' הקב"ה. ומה עתיד להיות עפר רמה ותולעה שני' אף כי אנוש רמה וכן אדם תולעה במותו זה שמרחיש :

ר' שמעון בן אלעזר אומר משלו משל למה אדם דומה למלך ב"ו שבנה פלטורין ושכללה והיתה יפה נאה ומשובחת וביב של בורסקי קבוע בתוכה והיה כל עובר ושם אומ' כמה נאה טרקלין זו אילמלא ביב של בורסקי לא היה קבוע בתוכה. כך אדם נאה ומשובח ומוציא דבר מגנה אילו מוציא אדם ממעיו פליטון או אפרסמן [מסך דהן אלכלסטן] או אחד ואחד מכל מיני כשמים עאכ"כ שמתגאה על הבריות :

בשעת פטירתו של ר' אליעזר נכנסו תלמידיו לפניו ואמרו לו רבינו למדנו דבר אחד. אמ' להם בניי הזהרו איש בכבוד חבריו וכשאתם עומדים להתפלל היו יודעים לפני מי אתם מתפללים :

א"ר אלעזר בן עזריה חמשה דברים למדנו מר' אלעז' בן עזריה בשעת פטירתו ושמתנו בהן. ואלו הן כסת עגול הכדור והאמין הקמיע ותפולה מקבלין טומאה ומטבילין אותן כדרכן הזהרו בהן שהן הלכות גדולות שנאמרו לו למשה כסיני :

(פרק ו') ר' נחוניא אומר כל הגותן ד"ת על לבו. מעבירין ממנו הרהורי חרב והרהורי רעב והרהורי זנות והרהורי שטות והרהורי יצר הרע והרהורי דברים בטלים והרהורי עול בשר ודם שכן כתב בספר תלים ע"י דהע"ה פקודי יוי ישרים משמחי לב. וכל שאינו נותן דברי תורה על לבו נותנין עליו הרהורי חרב והרהורי רעב. שכן כתוב על משה רבינו תחת אשר לא עבדת וגו' ועבדת את אויביך וגו'. ברעב כיצד הוא מבקש פת קיבר ואינו מוצא ואומות העולם מבקשין ממנו פת נקיה ובשר שמן. ובצמא כיצד הוא מבקש טפה של יין וטיפה של שכר ואינו מוצא ואומות העולם ממנו יינות משוכחין. כערוס כיצד הוא מבקש חלוק של צמר ושל פשתן ואינו מוצא. ואומות העולם מבקשין ממנו השראין והכלך. בחוסר כל כיצד בלא נר ובלא שמן ובלא שלחן : ד"א בחוסר כל בלא חומץ ובלא מלח. וזו היא קללה שמקללין בה בני אדם אל יהא לו חומץ ומלח בתוך ביתו :

הלמד תורה בילדותו דומה לאשה שלשה בחמין. והלמד תורה בזקנותו דומה לאשה שלשה בצונן :

הוספה ב לנוסחא א

פ

ר' אליעזר בן יעקב אומר הלמד תורה בילדותו למה הוא דומה לכתב שנכתב על נייר חדש
הלמד תורה בזקנותו לכתב שנכתב על נייר ישן:

ר' שמעון בן גמליאל אומר הלמד תורה בילדותו למה הוא דומה לבחור שנשא בתולה הוא
הגון לה ודיא הגונה לה. הוא מתנפל עליה. והיא מתנפלת עליו. הלמד תורה בזקנותו למה הוא דומה לזקן
שנשא בתולה. היא אינה הוגנת לו והוא אינו הגון לה. היא מתרחקת ממנו. והוא מתרחק ממנה. שני' כחצים
ביד גבור וגו' אשרי הגבר וגו': שנה ושנה דומה לאשה שיוצרת וקוברת שני' כי אם יגדלו את בניהם
ושכלתים מאדם. א"ת שכלתים אלא שכחתים:

אלישע בן אבויה אומר אדם שיש לו מע"ט ולמד תורה למה"ד לבנאי שבנה אבנים מלמטה
ואח"כ לבנים שאין באין מים הרבה ועומדין בצדן אין מזיזין אותו ממקומו. אדם שאין בו מע"ט ולמד תורה
למה"ד לבנאי שבנה לבנים מלמטה ואח"כ אבנים שאם באין קמעה ועומדין בצדו נמוך והלך:

הוא דויה אומר אדם שיש בו מע"ט ולמד תורה למה הוא דומה לכוס שיש לו פסיפס. אדם
שאיין בו מעשים טובים ולמד תורה למה הוא דומה לכוס שאין לו פסיפס כיון שנתמלא נהפך על צדו
ונשפך כל מה שבתוכו:

הוא היה אומר אדם שיש בו מע"ט ולמד תורה למה הוא דומה לסוס שיש לו בלונס. אדם שאין
בו מע"ט ולמד תורה למה"ד לסוס שאין לו בלינס כיון שאדם רוכב עליו זורקו בכתראש:

הוא היה אומר יכול אדם לקנות תורה בעשרים שנה ולשכחה בשתי שנים. כיצד ישב ששה

חדשים ואין שונה לאחוריו. נמצא מחליף חכמה זה בזה. י"ב חדש ואין שונה לאחוריו. נמצא על מהור שמא
ועל שמא מהור. ח"י חדש ואין שונה נמצא משכיה ראשי פרקים. כ"ד חדש ואין שונה לאחוריו נמצא
משכיה ראשי מסכתותיו. מתוך שמחליף חכמה זה בזה ואומ' על שמא מהור ועל מהור שמא ומשכיה ראשי
פרקים יושב ודומם לפי שאין חרבון תלוי אלא בראשו שני' על שדה איש עצל עברתי ועל כרם אדם
חסר לב והנה עלה כלו קמשונים וגו'. כיון שנפל כתלו של כרם חרב כל הכרם: הוא היה אומר כל
העושה מצוה בחבירו מעלין עליו כאילו לא עישה אלא בגופו. משל למה"ד למלך ב"ו שצד צפור
ונתנה ביד עבדו. אומר לו הוי זהיר בצפור לבני. אם אתה משמרה לו מוטב. ואם לאו הריני נוטל את
נשתך ממך. כך אמ' להן הקב"ה לישר'. בניי ד"ת שנתתי לכם אם אתם משמרין אותם מוטב. ואם לא
הריני נוטל נשמתכם תחתיה שני' רק השמר לך ושמו וגו': סליק פירקא

(פרק ז') בן עזאי אומר כל שדעתו נוחה מפני סימן יפה לו. אין דעתו נוחה מפני חכמתו
סימן רע לו. כל שדעתו נוחה מפני יצרו סימן יפה לו. אין דעתו נוחה מפני יצרו סימן רע לו: כל שרוח
חכמה נוחה הומנו בשעת מיתתו סימן יפה לו. אין רוח חכמה נוחה הימנו סימן רע לו. הנותן עינו בכותל
סימן רע לו. כל שפתיו זקופות למעלה בשעת מיתתו סימן יפה לו. כל שפניו כנושיות בקרקע סימן רע
לו. כל שפניו מצהיבות למעלה בשעת מיתתו סימן יפה לו:

ב) הוא היה אומר מת מתוך הישוב סימן יפה לו. ומתוך המירוץ סימן רע לו. מתוך הדבור סימן
יפה לו. מתוך השתיקה סימן רע לו. מתוך ד"ת סימן יפה לו. מתוך דברים במלים סימן רע לו. מתוך דבר
מצוה סימן יפה לו. מתוך דבר סיחה סימן רע לו. מתוך שמחה סימן יפה לו. מתוך עצבות רע לו. מתוך
צחוק יפה לו. מתוך כבי רע לו. מת בע"ש סימן יפה לו. במוצאי שבת רע לו. בערב יוה"כ סימן רע לו.
במוצאי יוה"כ יפה לו:

ג) בשעת פטירתו של ריב"ז היה מגביה קולו וכוכה. אמרו לו תלמידיו עמוד גבוה נר העולם.
פטיש החזק מפני מה אתה כוכה. אמ' להם וכי פני מלך ב"ו אני הולך להקביל שאם כועס עלי אין כעסו
אלא בעה"ז. ואם מיסרני אין יסורו אלא בעה"ז. ואם ממתני אין מיתתו אלא בעה"ז. ולא עוד אלא לגונבו
בדברים ולשחדו בממון. אלא שאני הולך להקביל פני ממה ברוך הוא שאם כועס כעסו לעה"ב. ולא עוד
שאין אני יכול לגונבו בדברים ולא לשחדו בממון. ולא עוד אלא שאני עומד בין שני דרכים בין גיהנם
לג"ע. עליו הוא אומ' לפניו יכרע כל יורדי עפר וגו':

ר' יהושע אומר עין רעה ויצר הרע ושנאת חנם מוציאין את האדם מן העולם. עין רעה כיצד.
מלמד שכשם אדם רואה את ביתו כך היא רואה בית חבירו. וכשם שאין רוצה להוציא שם רע על אשתו.
כך היא אשת חבירו. עין רעה כיצד אלא עיני של אדם צרה במשנתו ואם צרה במשנתו נתקצרו
ימיו ונפטר והלך לו. יצר רע כיצד אמרו י"ג שנה גדול יצר רע מיצר טוב ממעי אמו של אדם היה גדל
ובא עמו התחיל מחלל שבתו ואינו ממחה בידו. ילך לדבר עבירה ולא ימחה בידו. לאחר י"ג שנה נולד לו
יצר טוב. כיון שמתחיל שבתות דין היה כתו' אומ' מחלליה מות יומת. הורג נפשות אומ' הכת' שופך דם
האדם באדם וגו'. הלך לדבר עם זמה אמ' הכתוב מות יומת הנואף והנואפת. ובזמן שאדם מחמם עצמו

הוספה ב לנוסחא א

והולך לדבר עבירה היו כל איבריו נשמעין לו. הולך לדבר מצוה התחילו מתאננין לוכל איבריו לפישיצר הרע שבמעיו מלך הוא על רמ"ח איברים שיש בו ויצר טוב אינו דומה אלא למי שחבש בבית האסורים שנ' כי מבית אסורים יצא למלך זה יצר טוב. וי"א זה יוסף הצדיק וכשנבאת עליו אתה רשעה היתה מענה אותה בדברים. אמרה לו אני אחבשך בבית האסורים. אמ' וי' מתיר אסורים. אמרה לו אני אנקר את עיניך אמ' לה ה' פקח עורים. אמרה לו אני אעשה אותך רשע. אמ' לה וי' אוהב צדיקים. אני אעשה אותך ארמי. אמ' לה וי' שומר את נרים. עד שאמ' לה ואיך אעשה הרעה הגדולה הזאת וגו'. אל תתמה על יוסף הצדיק שהיה ר' צדוק גדול הימנו כשנשבה לרומי נמלתו ממרונית אחת ושגרה לו שפחה אחת יפה וכיון שראה נתן עיניו כנותל היה יושב ושונה כל הלילה כולו. לשחרית הלכה והקבילה פני גבירתה. אמרה לו שווה לי מות מישנתתיני לאיש הזה. שלחה וקראה לו. אמרה לו למה לא עשית עם האשה בדרך שבני אדם עושים. אמ' לה ממשפחה גדולה אני ומכחונה גדולה. אם אמרתי שמא אבוא עליה והרביתי ממורים בעול' וכיון ששמעה דברין ציותה עליו ופטרתו בכבוד גדול:

עקביא בן מהללאל אומר הסתכל בשלשה דברים אי אתה בא לידי עבירה. עקביא ביקש להרבות יראות באדם ונתן כנגד לב האדם מורא שלש עולמות. עולם של רחם בשר ודם. והזהיר ואמ' לאדם בני הסתכל בשלשה דברים ואין אתה בא לידי עבירה. [ואלו הן הדברים שחורך שפלותך שפטמן שמתך שחתה טמאת של רחם. אם שפלותך שפלות ירדת הקבר שפט עמירת יום הדין לך. אמ' דע מאין באת מטיפה סרוחה דכת' אישה כי תזריע. כך שנו חכמים האיש מזריע לובן והאשה מזריע אודם ומתעברין זה בזה מכן ומיכן טפה סרוחה על שחות של אדם. ולאן אתה הולך לעפר דכת' וישוב אל העפר] ר' זעירא בשעה שגנזו המת על אדם נתאנו האם על מיתת הבן. ובאותה שעה אמר הכ"ה ארוחה האדמה בעבורך [והארץ יראה ושקמה דכת' משמים השמעת דין זה גזרת של מות]. והארץ יראה ושקמה על מה יראה ועל מה שקמה על מיתת אדם נתאנחה ויראה על תחיית המתים. וכך אמרו ז' עולמות יעברו באדם. ב' עולמות אדם הולך בילדותו מילדותו ועד בן כ' שנה. ג' עולמות אדם הולך בעדות בחורתו מכן כ' שנה ועד בן נ' שנה ועד ע' שנה שני עולמות אחרים בזקנות מכן עשרים. עד אשר לא יבואו ימי הרעה אלו ימי זקנותו של עשרים שנה. מכאן ואילך והגיעו שנים אשר. תאמר אין לי בהם חפץ אלו למעלה מן ע' ופ' שנה שנ' ימי שנותינו וגו'. עד אשר לא תחשך השמש. שמש זה לבו של אדם כשם שהשמש מאיר את כל העולם כך לב אדם מאיר את כל הגוף. [את כל האדם] והאור והירח ב' כליות שני אור וירח מאירים את כל העולם בלילה. כך ב' כליות של אדם [יועצין ומיסרין את האדם בלילה דכת' אברך את יי וגו'. והכבדים אלו בני מעים של אדם יועצין ומסרין [את האדם בלילה] כך כשם שהכבדים מבשלין את פרי אלנות [של התקשרי ממדינת כיפה] כך מעים מבשלין אכילת בני אדם: וישבו העבים אחר הגשם זה הסכת מימי רגלים. כיצד אדם בזקנותו בכל יום ובכל לילה יהיה צריך להסך מי רגלים. [ביום שיוועו שומרי הבית אלו ז' דברים שהן שומרי הגוף:

ובשעת פטירתם של אדם מזדעזען: והתעותו אנשי החיל. אלו ראשי וידים ורגלים. כיצד יעשה אדם מעשה כחיל וכת. לא יעשה אלא ביד וברגל ובראש כל של אדם יראנו בראש ויד ורגל ובשעת פטירתו של אדם יתכשלו כולם מחיל] וכמלו המחנות כי מעטו. אלו שיניו של אדם שהן טוחנין אכילה. ובשעת זקנותו של אדם מתמעטין. וחשכו הרואות בארובות. אלו עינים האדם שהן ר'אין את העולם ובשעת זקנותו יתחשכו. וסוגרו דלתים בשוק. אלו ט' נקובות הפה ב' עינים ב' אזנים ב' דלתות של אף וב' תחתונות. ובשעת פטירתו של אדם יהו סגורים: כשפל קול המחנה. המסים ובית הכוסות שהן טוחנין אכילה כמעט אדם. ויקום לקול הצפור. זו נשמה. וכשם שצפור פורח באויר למעלה. כך בשעת מיתתו של אדם יפרח נשמתו למעלה דכת' מי יודע דרך רוח בני אדם: וישחו כל בנות השיר. קרים כלם שבמעט אדם ובשעה שיעתה הנשמה כולן משתוחחין: ר' אמי ור' אסי. ר' אמי אומ'. גם מגבוה יראו. אדם בזקנותו אינו יכול לעלות במקום גבוה וכל עצמותיו מתיראין [מחתחתים בדרך]. אם ילך מעיר לעיר כמה חתותין יהיו לו וכמה פעמים ישב בדרך] וינין השקר. שלא ישקר לילך ממקום למקום: ויסתכל החגב. אדם בזקנותו יסתכל גופו על המשענת. ואם אין משענת בידו לא יכול לזוז ממקומו: ותפר האביזנה. זה תאוה של אדם שתופר מלבו: למה כי הולך אדם אל בית עולמו. עולמו בלבד המעשים שני עצמותיו מלאו: וסבכו בשוק. שסוררים בו: ר' אסי אמר גם מגבוה יראו בשעת מיתת בני אדם עצמו' מתיראין מן מלאך המת שהוא גבוה על בני אדם: והחתחתים בדרך. בשעת מיתתו חתתה גבורתו ויפלו עליו אימים דכת' לבי יחיל כקרבי וגו' זו מסלה מפני שהחי יתן אל לבו היום כאן ומחר בקבר: וינאץ השקר. אדם בחייו יכול לעמוד מצל ולשבת לחמה ומחמה לצל. אבל במיתתו ינאץ בו שקרותו. ויסתכל החגב. זה הגוף שיסתכל על המטה. ותפר האביזנה. זה תאוה הלב שיתרחק מן האדם בשעת פטירתו. למה כי ילך האדם אל בית עולמו. עולמו

בלבד בלא קרבו, וסכבו בשוק הסוכבים אלו רמה ותולעה דכת' אף כי אנוש רמה וגו' עד אשר לא יתך חבל הכסף וגו' זה חוליות שבשדרה שהן דומין כחבל הכסף. בשע' פטיר' בן אדם יהיו כרתיקות: ותרוץ גלת הזחב. זה גלה של צואר. ובפט' בני אדם אתרוצצו: ותשבר כד על המכוע. זה גופו של אדם שנתחלקה מן המכוע של ארץ. ובפט' תשבר למכוע. ונרוץ אל הגלגל אל הכור. אדם נוצר מן האדמה וישוב אל האדמה. דכת' וישוב העפר על הארץ כשהיה והרוח תשוב אל האלהים אשר נתנה זה שאמרו חכמי' ולפני מי אתה עתיד ליתן את דין וחשבון לפני מטה' ביה שאין לפניו לא עולה ולא שכתה וגו'. דכת' כי יי אלהיכם הוא אלהי האלהים וגו':

ר' חנינא בן תרדיון אומ' שנים שיושבין ואין ביניהן ד'ת מושבן מושב לצים. שכך הזהיר יהושע מפי הגבורה לא ימוש ספר התורה מפך וגו'. מכן שצריך ישר' להנות בד'ת לילה ויום כדי שלא ימושו מפייהם. דכת' מה אהבתי תורתך. ואם יושבין ואינן עוסקין בד'ת מושבותם מושב לצים שנ' אשרי האיש אשר לא הלך בעצת רשעים. מה כת' אחריו כי אם בתורת יו' הפצו וגו'. פירושו חכמים. אשרי האיש זה ת"ח לא הלך בעצת רשעים שעובדי תורת קוראין רשעים דכת' זלעפה אהותני מרשעים וגו'. [ולא עוד אלא שעובדי תורתך מהללים את הרשעים] ומנין שהאכל צדיק מברך שנא' ואכלת ושבעת וברכת: למה בירכו ג' ברכות להזכיר זכות האבות ואלו הן: הון את הכל. על הארץ ועל המזון. בונה ירושלים. הון את הכל להזכיר זכות אברהם. כיצד היה מכנים עובדי דרכים לביתו לפרנסו ולכלכלו למי שאינו צריך לאכילה לא כל שכן. הקב"ה בירכו בכל שני' ואברהם זקן בא וגו'. על המזון להזכיר זכות יצחק שזרע בארץ ומצא מזונו מאה שערים דכת' על הארץ על המזון שבירכתו יצחק בארץ ובמזון. הכונה ברחמי להזכיר זכות יעקב שעמד בבית אל ואמ' מה נורא המקום הזה וירא ואמר זה שער השמים זה ירושלים שעמד לבנות לכך אומרי' בונה ירושלים לבני יעקב: ר' אלעזר בן עזריה אומ' אם אין תורה אין דרך ארץ. ופירוש תורה בין ובחלב דכת' הוי כל צמא לנו למים ואין מים אלא תורה: ועוד אמרו חכמי' כל שחכמתו מרובה ממעשיו למה הוא דומה לאילן שגופו מרובה ושרשיו מועטין. אמ' רבא אילן שענפיו מרובין ושרשיו מועטין פתאום יפול והיו נודדים יושבי בצלו. וכל מי שחכמתו מרובין ומעשיו טובים מרובין למה הוא דומה לאילן אגוז שענפיו מרובין ושרשיו מרובין ועומד במקומו ואין הרוח יכול לזוז ממקומו וישובו בצלו בני אדם להתנצל נפשם מן החמה. ואין אילן אגוז אלא בעלי תורה דכת' אל נגת אגוז ירדתי וגו' אמר נינת אגוז מסיבת חכמים. איבי הנחל אלו תלמידים; סליק פירקא

ועתה מתחיל פרק ז.

(פרק חו') ר' חנינא בן חכניאי אומ' הנעור בלילה ומפנה לבו לבטלה זו היא דרך ארץ. א"ר חנינא צריך אדם מבן י"ח שנה ליקח אשה כדי שלא יפנה לבו לבטלה. שכך הזהיר ירמיה ואמ' קחו נשים והולידו בנים. מהו נשים תמימות לא אילוניות ולא עקרות שאין מולידות בנים ואת בנותיכם תנו לאנשים. מה אנשים אנשים תמימים לא סריסים לא סריס חמה ולא סריס ממש ולא טומטום ולא אנדרוניגים ואל תמעטו: מלמד שהיה אהרן ופגע בו באדם רע נתן לו שלום ולמחר כשהיה אתה האיש היה לילך לעבוד עבודה אמ' אוי לי היאך אשא עיני ואראה את אהרן בושתי הימנו שנתן לי שלום. נמצא אדם ההוא נמגע מלעבוד עבודה וכן כ' בני אדם שעשו מריבה זה עם זה הלך אהרן וישיב אצל אחד מהן. א"ל בני ראה חבירך מה שהוא עושה היה מטרף על לבו וקרע את בגדיו וחונק את עצמו. ואומ' היאך אשא עיני ואראה חברי. בושתי הימנו שאני הוא שסרחתי היה יושב אצלו עד שטסיר קנאה מלבו. ואח"כ הולך אצל חבירו. אומ' לו בני ראה חבירך מה הוא עושה הוא מטרף על לבו וקרע בגדיו. ואומ' היאך אשא עיני ואראה את חבירי. והוא יושב עד שטסיר קנאה מלבו. וכשפוגעין זה בזה מחבקיין ומנשקין זה את זה. לכך נאמ' ויכבו את אהרן שלשים יום כל בית ישר': הקב"ה בחר באדם הראשון מכל הבריות ומאדם ומדורותיו בחר בנח וקרא איש צדיק תמים דכת' אלה תולדות נח וגו'. ומנח ומבניו בחר בשם דכת' ברוך יו' אלהי שם. ואומ' וישכון באהלי שם. ומשם ומדורות אחריו בחר בעבר לכך נקרא אברהם על שמו דכת' ויבא הפליט ויגד וגו'. ומאברהם ובניו בחר ביצחק דכת' כי ביצחק יקרא לך זרע. ומיצחק ובניו בחר ביעקב וישראל דכת' כי יעקב בחר לו יו' וגו' לכך אמ' הכת' ובך בחר ה' להיות לו לעם סגולה: חביבין ישר' שנ' בנים אתם למקום. ומנין שנקראו בנים למקום שנ' מפי הגבורה בני בכורי ישראל. דכת' ואמרת אל פרעה וגו' לכך אמ' משה בנים אתם לה' אלהיכם:

אמר רבא חביבין ישר' שבשעת כעסו קרויין בנים. ואם בשעת כעסו קרויין בנים. ואף בשעת שאמ' הכת' שיחת לו לא בניו וגו'. בנים לא אמון כם. בנים משחיתים. לכך שנו חכמים שנקראו בנים למקום. כנאולה הראשונה נקראו בני בכורי. ולא כל הבכור יהיו חביבין ויקריין. יש בכור שהוא חביב ויקיר ויש בכור שאינו חביב ויקיר. אבל כגולה האחרונה יהיו סראין חביבין ויסירין דכת' הבן יקר לי אפרים: ויש בכור שאינו חביב ויקיר. אבל כגולה האחרונה יהיו סראין חביבין ויסירין דכת' הבן יקר לי אפרים:

חביבין ישר' שניתן להם כלי שבו נברא העולם. ומה הוא כלי זה זו תורה שבה נברא העולם מנין שכך אמרה תורה יוי קנני ראשית דרכו. ראשית דרכו שבריות עולם קנני קדם מפעליו מאז. קדם מפעלות בראשית. מעולם נסכתי מראש שלא היה העולם. מקדמי ארץ שלא יסד ארץ עד שלא עשה ארץ בהכינו שמים. כך אמ' חכמי' מ' מאות ע"ד דורות שעלו במחשבה ולא נבא קודם העולם. קודם בריית העולם התורה נגזרה בנגזר החכמה דכת' זכר לעולם ברייתו: ר"ץ ל"ג ר"ץ ע"ד דורות שעלו במחשבה ולא נברא קודם העולם. כ"ב דורות מאדם עד משה הרי אלף דור ובה נברא העולם מנין דכת' יוי בחכמה יסד ארץ וגו'. יצפון לישרים תושיהו. לכך שנו חכמי' חביבין ישר' שנאמ' להם כל שבו נברא העולם:

הכל צפוי והרשות נתונה כך אמרו חכמים משעה שחטא אדם צפוי לנו היה מאור החכמה ועכשיו בנינו אנם יודעי' מה למחר דכת' אל תתהלל ביום מחור וגו'. ועוד בחכמת חכמים אל תצור צורת מחור כי לא תדע מה ילך יום. ומנין שנחסר וצפוי אור חכמה של אדם דכת' ואדם ביקר ולא יבין נמשל כבהמות נדמו. והרשות נתונה לרגל בני האדם ומ' הוא הרשות זה רשת ומלכות וכה שטמון בארץ לאדם דכת' טמון בארץ חללו: וכטוב העולם נדון בטובו ובחסרו מכלכל את כל העולם כלו. ונותן לחם לכל בשר לצדיק ולרשע בעה"ז דכת' נותן לחם לכל בשר. אבל על פי מעשה. אבל בעה"ב הכל אוכל לפי מעשה צדיק על פי מעשיו. דכת' אוי לרשע רע וגו'. אמרו צדיק כי טוב כי פרי מעלליהם יאכלו:

הוא היה אומ' הכל נתון בערבון ומצודה פרוסה:

א"ר ישמעאל הכל נתון בערבון כל בני אדם מסוכין לערב, ומי הוא ערב של אדם. מות. דכת' מי נבר יחיה וגו'. משעה שחטא אדם מות ערב לאדם ויכבשהו ומסרהו לשאול ואין מי שימלט נפשו מיד שאול דכת' אדם שליש ברוחו: ומצודה פרוסה על כל החיים של מצודה של מות. המות שהוא פרוסה לאדם שפתאום ילכד בה דכת' כי גם לא ידע האדם את עתו והחנות פתוחה בסנגנון פנקסין וספרין שנכתבו בהן מעשה בני האדם. בין לטובה בין לרעה בין לזכות בין לחובה. ומנין שנכתבו מעשיו בני האדם שכך אמ' הכת' כנהר דינור נגד ונפק וספרין פתיחין אלו מעשים לרעה ולחובה. לטובה ולזכות מנין אז נדברו. והפנקס כותב זה קטגור של אדם הרשע שכתב שני פנקסו רשת רשעים בכל יום ויום בשעת מיתתו חותם בידו דכת' ביד כל אדם יחתום וגו' בכל מקום ומקום שדרשעים עושים בו עבירה כסתר אבני המקום ועצי הקורה צועקים להעיד בהם דכת' כי אבן מקור תצעק וגו'. זה הוא שאמרו חכמים והחנוני אבך ופינקס כותב והנבאין מחזירין תדיר:

והוי מתאפק בעפר רגליהם כיצד בזמן שת"ח נכנס אצלך ואמ' לך שנה לי פרק אחד אם יש בידך לשנות לו שנה לו ואם לאו פוטר הוא מיד אל ישב לפניך לא על המטה ולא על הכסא ולא על הספסל אלא על הארץ. וכל דבר ודבר שיוצא מפיו קבלוהו עליך באימה ביראה ברתת וביוע והוי שותה בצמאה את דבריהם:

מה היה תחלתו של ר' עקיבא. אמרו בן מ' שנה הוא ולא היה למד כלום. פעם אחת היה עומד על פי הבאר בלוד ראה את האבן שהיא חקוקה ונתונה על פי הבאר. אמ' מי חקק את האבן הוי אמרו חבל שתדור עליה כל היום. אמרו לו אי אתה קורא אבנים שחקו מים תשמוף ספיחיה עפר ותקות אנוש האבדת. מיד היה ר' עקיבא דן ק"ו בעצמו אמר דבר רך פוסק את הקשה. דברי תורה שהן קשין כבדול לא כל שכן שיחקקו את לבו של אדם מיד הלך ללמוד תורה. הלך הוא ובנו והלך וישב אצל מלמד תינוקות. א"ל רבי למדני דברי תורה. הוא אחז בראש הלוח ואותו אחז בראש הלוח. כתב לו אלף ב"ת ולמדה. אלף תאו ולמדה. תורת כהנים היה למד והולך עד שלמד כל התורה כולה. כיון שלמד כל התורה כולה הלך וישב לו לפני ר' אליעזר ור' יהושע אמ' להם רבאמי פתחו לי מעם משנה כיון שאמרו לו דבר אחד מן התורה הלך וישב בינו לבין עצמו ואמ' אלף זו למה נכתבה דבר זה למה נאמר חזר ושאל והחזיר בדברים. ר' ישמעון בן אלעזר אומר משלו משל למה עקיבא דומה לסותת שהיה מסתת כרים פעם אחת נטל קרדומו בידו והלך וישב לו הדו היה מנתז ממנו צרורות דקות באו בני אדם וראו אתם ואמרו לו מה הוא זה אמ' להם הריני עוקר ומטילו לתוך הירדן. עוף שהוא עוקר את כל החר ומטילו לתוך הירדן. אמרו לו אי זה מקומך אלא מקום זה כך עשה להם ר' עקיבא לר' אליעזר ולר' יהושע. א"ל ר' מרסון עקיבא עליך הכתוב אומר מכני נהרות חבש ותעלומה יוציא אור. דברים שהן סתורין מבני אדם הוציאן ר' עקיבא לאורה. בכל יום ויום היה מביא חבליה של קוצים חציה מוכר ומפרנס בה וחציה משתמש לאורה. עמדו עליו שדיניו אמרו לו עקיבא אבדתנו בעשן אלא מכור אותה לנו וטול זמן בדמיה ושנה לאור הנר. אמ' לון הרבה ספוקין שאני מסתפק הימנה. אחד שאני שונה בה. ואחת שאני מתחמם כנגדן. ואחד שאיני יכול לישן עתיד ר' עקיבא לחייב כל עניי ישראל בדין אומרו' לון מפני מה לא למדתם תורה. אם אומרו' מפני שעניים היינו. אומ' להם והלא ר' עקיבא עני ומרודלל היה. אם אומ' מפני שהיו

להם בנים ובנות ולא זכתו אלא רחל אשת. אמרו בן מ' שנה היה ורועה של בן כלבא שבוע היה. ראתהו בתו שהיה צנוע מכל רועי של בית אביה אמרה ראוי זה שיהא מורה הוראה בישר, ותיקרא תורה על שמו הלכה ונתקדשה לו בצניעה. כיון שגדלה באו עליה כל גדולים ועשירים ולא היתה מתקדשת להם. אמר לה אביה מפני מה אי את מתקדשת. עמד אביה אימן כל גדולי הדור. אמ' לה התנשאי לכל מי שתדעה. אמרה לו מתקדשת אני לעקיבא רועך כיון שאמרה כך הוציאה מביתו והורידה הנאה מנכסיו. הלכה וישבה אצל אמו של ר' עקיבא והיתה שכרת לחברותיה. חצי שכרה אוכלת ושותה וחצי שכרה משנת לר' עקיבא שהיה למד תורה מפי ר' אליעזר ור' הושע והיה חגר אחד בשכונתה שהיה מכה ומביישה בדברים. אמ' ראי שיטה זו שכפרה בכבוד בית אביה. הלכה ונתקדשה לאחד שאין פחות בעולם כמותו ולא עוד אלא שמשלכת שחוק על עצמה ואומרת תורה הוא למד. לאחר כמה שנים בא ר' עקיבא עד שהוא למד כל התורה כולה ובאין לפניו כ"ד אלפים זוגים תלמידים ובא בראשם כנכריאל בראש קדושים כיון שראה אותו חיגר כאותו כבוד אמ' תמיה אני אם נושא אותך ר' עקיבא אמרה לו שיטה מי שהוא דומה למלאכי השרת מופר בעניה בת עשירים שהוא נשכרת לחברותיה ומשנת לו לבית רבו כשיצאת לקראתו היתה לובשת סמטוטין אמרו לה חברותיה שאלי לך כלים נאים ולבשי וצאי לקראתו. אמרה להן יודע צדיק נפש ברמתו נפלה על רגליו והיתה מנשקתו והיו תלמידיו מנשחין לה בניזפה אמ' להן הניחו לה שהתורה שלי ושלכם שלה היא. נכנס ר' עקיבא לבני ברק והיה מלמד תורה ברבים מתוך הדחק שמע בן כלבא שבוע שנכנס אדם גדול לבני ברק אמ' אלך לפניו ואתיר את נדרי. הלך ועמד לפניו ואמר ר' בת היתה לי ונשאת לרועה אחד שאיני מכיר בדברי תורה כלום. והוצאתיה מתוך ביתי והדרתיה הנאה מנכסאי, ועכשיו צר לי עליה ורצוני שתתיר את נדרי. א"ל אילו היתה יודע שהוא למד פרק אחד כלום הדרתה מנכסך. א"ל ר' אילו למד כרכה אחת לא הידרתיה. א"ל אני הוא עקיבא התך נתן לו סימן מיוחד עמד ונפל על פניו וחבקו ונישקו. ואמ' אשרוך בתי שאחבת צדיק כזה ונחלת העה"ו והעה"ב וקרא עליה המקרא הזה שקר החן והכל היופי אישה יראת ה' היא תתהלל. מיד נתן לו לר' עקיבא כל נכסיו:

הלל ושמואי קבלו מהם הלל אומ' הוי תלמידיו של אהרן אהוב שלום ורודף שלום. אהוב את חבריו ומקרבן לתורה. מלמד שהיה אהרן מהלך בדרך ופגע בו באדם רע או באדם רשע נותן לו שלום ולאחר ששהיה אותו האיש לילך לעבוד עבודה אמ' הוי לי האך אישא עיני ואראה את אהרן בושתי הימנו שנתן לי שלום. נמצא אדם ההוא נמנע מלעבוד עבודה. וכן ב' בני אדם שעשו מריבה זה בזה. הלך אהרן וישב אצל אחד מהן אומ' לו בני ראה חבירך מה שהוא עושה היה מטרף על לבו ומורע את בגדיו וחונק את עצמו ואומ' האך אישא עיני ואראה חבירי בושתי הימנו שאני הוא שסרחתי היה יושב אצלו עד שמסיר קנאה מלבנו. ואח"כ הולך אל חבירו. אומ' לו בני רואה חבירך מהו עושה היה מטרף על לבו ומורע עליו והוא יושב עד שמסיר קנאה מלבנו וכשפוגעין זה בזה נופסין ונושקין זה את זה לכך נאמר ויכנו את אהרן שלשים יום כל בית ישראל:

ד"א מפני מה ככו את אהרן כל בית ישראל ומשה לא ככו אלא בני ישראל. מפני שדן דין אמת לאמתו ואהרן מימיו לא אמ' לאיש סרחן ולאשה סרחנית. כמה אלפים היו בישר' שנקראו אהרן אהרן שהוא אומ' אילמלא אהרן לא בא זה לעולם. וי"א מי שהיא רואה את משה שהוא עומד וכוכה והוא לא יכנה. מי שהוא רואה את אלעזר ואת איתמר שני גדולים שהן עומדין ובוכין והוא לא יכנה. כאותה ביקש משה רבינו מיתה כמיתתו של אהרן מפני מה מפני שראה את מטתו מוצעה בכבוד גדול ומלאכי שרת סובבין אותה. וכי בינו לבין אדם שאל והלא שאל בינו לבין עצמו ושמע המקום לחישתו שג' ומות בדר אשר אתה עולה שמה והאסף אל עמך גם אתה כאשר מת אהרן אחיך בחור החר ויאסף אל עמיו. הא למדת שביקש משה רבינו מיתה כמיתתו של אהרן ושמע המקום לחישתו:

(פרק ט') יוסי בן יוחנן איש ירושלים אומר יהי ביתך פתוח לרוחה והיו עניים בני ביתך. ולמד את בני ביתך ענוה. אל תרכה שיחה עם האשה. יהי ביתך פתוח לרוחה כיצד מלמד שיהא ביתו של אדם פתוח לצפון ולדרום למזרח ולמערב כדרך שהיה ביתו של איוב פתוח לצפון ולדרום ולמערב. ומפני מה עשה איוב ארבעה פתחים בתוך ביתו. אמ' כדי שלא יהיו עניים מצטערין עד שיקיפו את כל הבית כלו. אלא הבא מן הצפון יכנס בדרוכו לצפון הבא מן הדרום יכנס בדרוכו לדרום למערב כזאת לפיכך עשה איוב ארבעה פתחים בתוך ביתו. והיו עניים בני ביתך. לא בני ביתך ממש. אלא שיהיו עניים משיחין מה שאוכלין ושותין בתוך ביתך כשם שהיו אוכלין ושותין ומסחין בתוך ביתו של איוב וכשפוגעין זה בזה אומ' אחד לחבירו מאין אתה בא. מביתו של איוב. ולאן אתה הולך אל ביתו של איוב. כך וכך

האכילנו איוב וכך וכך השקיני איוב. כך וכך נתן לי איוב. וכשנאת עליו פורענות גדולה אמ' לפניו רבש"ע ברוך שמוך לא הייתי מאכיל רעיבים ומשקה צמאים. שני אם אכלתי פתי לכדי ולא אכל יתום ממנו. לא הייתי מלביש ערומים שני ומגות כבשי אתחמסם. א"ל הקב"ה עד אן לא הגעת לאכרתי אתה יושב ושותק בתוך ביתך ואורחים נכנסים אצלך את שדרכו לאכול חטים האכלתו חטים. את שדרכו לאכול בשר האכלתו בשר. את שדרכו לשתות יין אכל אכרתי לא עשה כן אלא מתכוון ויצא לדרך עד שמוצא את האורחים ומכניסן לתוך ביתו. את שאין דרכו לאכול חטים מאכילו חטים. ואת שאין דרכו לאכל בשר מאכילו בשר. ואת שאין דרכו לשתות יין משקהו יין. ולא עוד אלא בנה בלטרון על הדרכים והניח בן מאכל ומשתה כל הבא נכנס ואכל ושתה וכרך לשם שמים ונעשית לו נחת רוח גדולה כל הבא ושא' למצוי בתוך ביתו של אכרתי שני ויטע אשל בכאר שבע ויקרא שם בשם ה' אל עולם :

מה היה תחילתו של איוב מלמד שהעיד עליו הקב"ה בעצמו איש תם וישר תם וירא אלהים וסר מרע. מלמד שבנה בלטרון על הדרכים ועשה להן ד' פתחים כל עובר ושב נכנס אוכל ושותה ומברך לשם שמים נסתכל בו סטן ונתקנא בו. הלך סטן ואמ' לפני הקב"ה רבש"ע שטתי בכל העולם כולו ולא מצאתי אדם אוהב לפניך אלא איוב בלבד ואתה העדתה עליו ג' פעמים איש תם וישר ירא אלהים וסר מרע. מעתה תן לי רשות עליו ואסיר את לבו ממך. א"ל הקב"ה סטן סטן מלך אצל איוב עבדי כי אין כמותו בכל הארץ. אמר לפניו רבש"ע תן לי רשות עליו ואסיר את לבו ממך. א"ל הקב"ה הנה כל אשר לו בידך. הלך סטן בדרמות איוב ושבה צאנו וכקרו וגמלו והכה הרועים והבקרם בא הפליט להגיד לו. אמ' לאיוב הבקר היו חורשות והאתונות רועות על דיהן. מיד פתח איוב ואמ' ה' נתן וה' לקח יהו שם ה' מבורך. שוב הלך ומצא בניו ובנותיו אוכלין ושותין יין בבית אחיהן. הבכור רבץ על הגג והפילו עליהם. בא כפליט להגיד לו. אמ' לאיוב בניך ובנותיך אוכלין ושותים יין בבית אחיהם הבכור והנה רוח גדולה וגו' פתח איוב ואמ' ה' נתן וה' לקח יהו שם ה' מבורך. חזר סטן ועמד לפני הקב"ה אמ' לפניו רבש"ע שטתי בכל העולם כלו ולא מצאתי אדם אוהב לפניך אלא איוב בלבד. א"ל הקב"ה ונתתה עיניך באיוב עבדי. אמ' לפניו רבש"ע עוד בעד עוד מעתה תן לי רשות עליו. א"ל הקב"ה הנה בידך רק את נפשו שמור. אמ' לפניו רבש"ע משל למה'ד למלך כ"ו שאמר לעבדו צא ושבור את החבית ושמור ינה הואך יכול אני לשמור את נפשו. א"ל הקב"ה הכבד אמרתי לך נפשו שמור. מיד ירד סטן בשמחה גדולה והכה אותו בשחין רע לקח לו חרש להתגורר בו. אמרה לו אשתו עודך מחזיק בתומתך. נזף בה ואמ' לה דבבר אחת הנבלות תדברי. כיון שסרה הבית עליו והלך וישב באשפה עד שסרה כשרו עליו. והיה יורדין ממנו תולעים והיו תולעים עושים נקבים נקבים בכשרו עד שעשת תולעים עם חברתה מריבה מה עשה איוב נשל אחת והניחה על חור שלה. ואחת הניחה על חור שלה. אמ' להן בשר שלי הוא ואתם עושים עליו מריבה. אמ' להם עליו לבו. ואמ' לפני הקב"ה רבש"ע לא יש בינינו מוכיח ויליו הוא אומר אויך ה' כי מעלי שבמו ואמתו כאל תבעתני היה מודה לפני ה'ה' על כל מדותיו מוכיח ויליו הוא אומר אויך ה' כי אנפת כי ישוב אפך ותנחמני. באותה שעה האמינו כל באי העולם שאין כמותו בכל הארץ. א"ל הקב"ה לסטן. סטן סטן. לא כך אמרת תן לי רשות ואסיר את לבו מיד גער בו ה'ה' גערה גדולה שני ויאמר ה' אל השמן יגער ה' כך השמן. נזף בו והשליכו מן השמים שני' אכן כאדם תמותון וכאחד השרים תפולו. זה סטן שהפילו הקב"ה מן השמים. באותה שעה כנס ה'ה' כל מלאכי השרת ואמ' להם ראיתם כמה נגעים וכמה מכות הבאתי על איוב ולא השא אפי' בפיו ולא הסיר את לבו ממני עמדו ובקשו רחמים כרי שיתרפא ממכתו מיד עמדו וקשרו תפלה לפני ה'ה' בעד איוב מיד חמל עליו הקב"ה ורפא אותו ממכתו לאחר י"ב חדש ונתן לו רפואה שכך אמרו חכמי" מכת מצרים י"ב חדש מכת איוב י"ב חדש. רשעים בנייהם י"ב חדש שני' והיה מדי חדש בחדשו ומדי שבת בשבתו וגו' והוסיף לו ה'ה' ברכה כפלים שני' וה' ברך את אחרית איוב מראשיתו ויהי לו י"ג אלף צאן ושישת אלפים גמלים ואלף צמד בקר ואלף אתונות ויהי לו שבעה בנינים ושלוש בנות ויקרא שם האחת ימימה. ושם השנית קציעה ושם השלישית קרן הפוך : ולמד את בני ביתך ענוה כיצד בזמן שאדם ענותן בני ביתו ענותן. הלך למדינת חים אמ' מודה אני לך ה' אלהי שאשתי ובני אין עושין מריבה עם אחרים לבו אינו מתפחד עליו. ודעתו מתישבת עליו עד שעה שהוא חוזר. ובזמן שאדם ענותן ובני ביתו קפדנין הלך למדינת חים. אמ' לפניו רבש"ע יהו רצון מלפניך שאשתי ובני אל יעשו מריבה עם אחרים וגו' : אל תרבה שיחה עם האשה וגוים צריך לומר עם האשה אחרת אלא אפילו עם אשתו שלו. מכאן אמרו כל המרבה שיחה עם האשה אינו רע לעצמו וכיאל מדברי תורה ולכסוף יורש גיהנם : ד"א אל תרבה שיחה עם האשה כיצד נכנס אדם לביהמ"ד ולא נהגו בו כבוד או שארע עם חבירו אל ילך ויאמר לאשתו כך וכך ערערת עם חבירי כך אמר לי וכך אמרתי לו מפני שהוא מכה את עצמו ומכה את אשתו ומכה את חבירו. הא כיצד אשתו שהיא נוהגת בו כבוד עומדת

לפני ומשמשתו. וכיון ששח לה כל אותן הדברים עומדת מלפניו ומשחקת עליו. וכיון ששמע חבירו. אוי לי שכל הדברים שביני לבינו הלך והשיחן לאישתו ונמצא אדם שהוא מבוה עצמו ומבוה אשתו : שמעון הצדיק היה משירי כנסת וגדולה הוא היה אומ' על ג' דברים העולם עומד על התורה ועל העבודה ועל גמילות חסדים. על התורה כיצד הרי הוא אומ' כי חפץ הפצתי ולא זכה ודעת אלהים מעולות מכן לאהבה שהיא חביבה מזכחים מפני שכל העולם כלה כליל לאשים שנ' והקמיר הכהן את הכל המזבחה וגו'. על העבודה כיצד אמרו כל זמן שעבודת בית המקדש קיימת עולם מתברך על יושביו וגשמים יורדין בזמנן שנ' לארבה את ה' אלהיכם ולעבדו בכל לבבכם ובכל נפשכם ונתתי מטר ארצכם כעתו וגו' ובזמן שאין עבודת בית המקדש קיימת אין העולם מתברך על יושביו ואין הגשמים יורדין בזמנן שנ' השמרו לכם פן יפתה לבבכם וגו' :

על גמילות חסדים כיצד הרי הוא אומ' כי חפץ הפצתי ולא זכה ודעת אלהים מעולות העולם לא נברא מתחילתו אלא בגמילות חסדים שנ' כי אמרתי עולם חסד יבנה שמים תכין אמנתך בהם : אמרו פעם אחת היה ריב'ז מהלך בירושלם והיה ר' יהושע מהלך אחריו וראה בית המקדש שהוא חרב. אמ' או לנו על בידמ'ק שהוא חרב. מקום שמתכפרין בו עונותינו. אמ' לו בני אל ירע לך שדרי יש לנו כפרה אחרת שהיא כמותו ואי זה. זה גמילות חסדים. לכך נאמר כי חסד הפצתי ולא זכה ודעת אלהים מעולות וכשבא אספינוס להחריב את ירושלם הו' ישר' שרויין נגד חומותיה של ירושלם. אמ' להן שומיין ורקין מפני מה אתם מחריבים את העיר הזאת ואתם שורפיין את הבית הזה באש. וכי מה אני מבקש מכם. הרי אין אני מבקש מכם אלא שתשגרו לי קשת אחת או חיץ אחר. מיכן ואילך אמרו לו כשם שיצאנו על הראשונים שלפניך והרגנום. כך נצא עליך ונהרגך. קטולין של אספינוס שרויין נגד חומותיה של ירושלם וכל דבר ודבר שהיו שומעין היו כותבין באגרות ומוריין בראש החצים שריב'ז מואהבי קוצר. וכיון שאמר ריב'ז ב' וג' פעמים ולא קבלו הימנו שלח וקרא לתלמידיו. ר' אליעזר ור' יהושע אמר להם בני עמדו והוציאנו מיכן. עשו לו ארון וישב בתוכו. ר' אליעזר אהו בראשו. ור' יהושע אהו בגליו והיו מוליכין אותו עם שקיעת החמה עד שהגיעו שערי ירוש'. כיון שהגיעו אצל שערי ירוש' עמדו השועדים ואמרו להן מהו זה. אמרו להם נת. אמרו להם וכי אי אתם יודעים שאין מלינין את המת בירוש' כל עקר. אמרו להם אי מת הו הוציאורו. היו מוליכין אות עם שקיעת החמה עד שהגיעו והוציאורו אצל אספינוס. כיון שהגיעו אצל אספינוס פתחו ארון ועמד לפניו. אמ' לו אתה יוחנן בן זכאי. אל' הין. אמ' שאל מה אתן לך. אל' אין אני מבקש מך כלום אלא שתתן את יבנה לי ואשנה בה לתלמידי חכמי. ואקבע בה תפלין. ואעשה בה כל מצות. אל' לך כל דבר שאתה רוצה לעשות עשה. אל' הכי אתה עומד במלכות שכך מסרו לנו הראשונים שאין הבית הזה נמסר ביד הריוט אלא ביד מלך שנ' ונקף סבכי העיר כברזל והלבנון באדיר יפול. אמרו היו ב' ג' ימים עד שבאת לו אגרת נרומי שמת קיסר וגזרו עליו ועמד במלכות. הביא לו קשת של זורין ותופפה נגד חומות ירוש' וכל דבר ודבר היו מכין בה על גב החומה עד שפרצו בה פוצה הביאו לו נסרין של ארז ונתנו לתוך קשת של זורין. הביאו לו ראש החזיר ונתנו לתוך הקשת של זורין והשליכו על גבי החומה שעל גבי המזבח באותה שעה נלכדה ירושלם. והיה ריב'ז יושב ומצפה שנ' ויבא והנה עלי יושב וגו'. וכיון ששמע ריב'ז שחרבה קרע בגדיו הוא ותלמידיו. והיו בוכין וצועקין וסופדין ואמרין פתח לבנון דלתך ותאכל אש בארויך. מהו פתח לבנון דלתך מלמד שכל מ' שנה היו נועלין דלתות ההיכל ערבית ומשכימין ומוציאין אותן כשהן פתוחות מאיליהן. אל' ריב'ז היכל היכל את תחלה עצמך כבר נגזר עליך שתמסר ביד אומות העולם :

ד"א פתח לבנון דלתך. זה ביהמ'ק. ותאכל אש בארויך אלו כהנים שהיו שם שהיו נוטלין מפתחותיהן וזורקין אותן כלפי מעלה ואומרי' לפניו רבש'ע אי לך מפתחותיך שמסרת לנו הואיל ולא היינו גזברי' נאמנים לפניך לעשות במלאכת המלך ולאכל משלחן המלך. אברהם ויצחק ויעקב ושנים עשר שבטים בוכים וצועקים וסופדים ואומרים הליל הליל בראש כי נפל ארז אשר אבירים שודרו הלילו אלוני בשן כי ירד יער הבציר. הליל ברוש כי נפל ארז זה ביהמ'ק. הלילו אלוני בשן זה משה אהרן ומרים. כי ירד יער הבציר זה בית קדש הקדשים. קול יללת הרעים כי שגגה אדרתם זה דוד ושלמה בנו. קול שאנת כפירים כי שדר גאון הירדן זה אליהו ואלישע. באותה שעה אמר לו ריב'ז אספינוס המלך אל תזוח דעתך ארי קטילא קטלת. עמא קטילא קטלת. היכלא קליא קלת. אילמלא אין רצונו של הב"ה להחריב את ביתו ולגלות בניו אין כל בריה יכולה לעשות כך :

בשלשה דברים שינה הקב"ה את בני אדם זה מזה בקול. במוראה פנים. ובדעת. בקול כיצד אילמלא לא שינה הקב"ה קולות בני אדם זה מזה כבר היתה זנות מרובה בעולם. כיון שאדם יוצא מביתו אחר בא וכובש את אשתו בתוך ביתו לפיכך שינה הקב"ה קולות בני אדם זה מזה. קולו של זה אינו

דומה לקולו של זה. וקולו של זה אינו דומה לקולו של זה: כמראה פנים כיצד שאילמלא לא שינה הב"ה בני בהמה היה ועוף זה מזה שהאשה מכרת פני בהמה ובהמה מכרת פני בעלה. כדעת כיצד שאילמלא לא שינה הקב"ה דעת בני אדם זה מזה. דעתו של זה אינה דומה לדעתו של זה. ודעתו של זה אינה דומה לדעתו של זה. ונשמות חכמים גנוזין ולא נשמתו של משה לבדו אלא נשמות כל הצדיקים כולן גנוזות תחת כסא הכבוד 'שנ' והיתה נפש אדוני צדורה בצרור החיים את ה' אלהיך וגו'. אף של רשעים כך. ת"ל ואת נפש אויביך יקלענה בתוך כף הקלע. משל למה"ד לאחד שנשטל את האבן ונתנה לתוך כף הקלע. אע"פ שהוספה במקום למקום אינה יודעת על מי שתסמוך כך נשמתן של רשעי' זוממות והולכות ושומטות בעולם ואינן יודעות על מי נסמכו:

ר' דוסא בן הרבינס אומר שנת שחרית ויין צהרים ושיחת ילדים וישיבת כנסיות של עמי הארץ מוציאין את האדם מן העולם. שנת שחרית כיצד מלמד שלא יתכוין אדם לישן עד שתעבור עליו זמן ק"ש ונמצא במל מדברי תורה שנ' הדלת תסוב על צירה ועצל על ממתו:

ב) ויין צהרים כיצד מלמד שלא יתכוין אדם לשתות יין בצהרים כדי שנמצא במל מד"ת שנ' אי לך ארץ שמלכך נער ושריך וגו' אשריך ארץ שמלכך בן חורין ושריך בעת יאכלו. אי זה היא עת הוי אומ' לעתיד לבוא שנ' אני ה' בעתה אחישנה. ואומ' בעת יאמר ליעקב ולישר' וגו'. כך אומ' הקב"ה לבלעם הרשע בעת ולא בעת. בעת שאתה עתיד עומד זה. ולא בעת שאני עתיד לעשות גאולה לישר' לעתיד לבוא:

ג) שיחת ילדים כיצד מלמד שלא יתכוין להיות אדם יושב ושותה בתוך ביתו ומשיח עם בניו ועם בני ביתו כדי שנמצא במל מד"ת שנ' לא ימוש ספר התורה הזה מפך והגית בו וגו':

ד) ישיבת כנסיות של עמי הארץ. כיצד מלמד שלא יתכוין אדם להיות עם יושבי קרנות בשוק שכל זמן שאדם עושה בן במל מדברי תורה שנ' אשרי האיש אשר לא הלך בעצת רשעים ובדרך חמאים לא עמד וכמושב לצים לא ישב:

אלישע בן אבויה אומר אדם שיש בו מעשים טובים ולמד תורה למה"ד לבנאי שבנה לבנים מלמטה ואח"כ אכנים שאם באין מים קימעה ועומדין בצדו נמוך והלך לו:

ר' יהושע אומר עין הרע ויצר הרע ושנאת חנם מוציאין את האדם מן העולם: עין רעה כיצד מלמד שכשאדם רואה את ביתו כך יהי אדם רואה את ביתו של חבירו. וכשם שאין רוצה להוציא שם רע על אשתו ועל בנו כך יהי אדם רוצה שלא להוציא שם רע על אשתו ועל בנו של חבירו:

עין רעה כיצד שלא תהא עינו של אדם צרה במשנתו. ומעשה באדם אחד ישותה עינו צרה במשנתו נתקצרו ימיו נפטר והלך לו:

יצר רע כיצד אמרו י"ג שנה גדול יצר רע מיצר טוב ממעי אמו של אדם היה גדול ובא עמו. התחיל מחלל שבתות ואינו מטחה בידו חורג נפשות ואינו מטחה בידו. ילך לדבר עבירה ולא ימחא בידו לאחר י"ג שנה נולד לו יצר טוב. שמחלל שבתות אומ' לו רקה הכת' אומ' מחלליה מות יומת: חורג נפשות אומ' לו רקה הכת' אומ' שופך דם האדם באדם דמו ישפך. הלך לדבר זמה אומ' לו רקה הכת' אומ' מות יומת הנואף והנואפת: יהי רצון מלפניך ה' אלהי שישמת חלקי מיושבי בתי כנסיות ובתי מדרשות ולא שמת חלקי מיושבי קרנות. אמן ג"ס:

סליק פרקא

הוספה ג והוא לנוסחא ב

ובכללו בה :

- (א) חילופי נוסחאות מכתב יד פארמא שהעריכן עבורי החכם הנפלא והמלומד המפורסם ה"פ. פיראָ נר"ו סוכן בית אוצר הספרים שם.
- (ב) לקוטנים מכ"י שונים לקדמונים שהביאו נוסחא זו אשר לא העירותי עליהם בפנים.
- (ג) תיקונים והשמטות אל ההערות.
- (ד) תיקוני מעיות שנפלו ברפוס.

פרק א (דף א' ע"א שורה טו) צ"ל שמות כ"ד מ"ז (במקום מ"ז) : (שורה ט"ז) בכ"י פארמא כיון משה נתקדש וכו' : (שורה כ') בכ"יפ מלת ושנה ליתא : (אל השורות כ' כ"א כ"ב) בכ"יפ ואמר ר' יוסי זו היא המהרה הנוהגת בדורות מכאן אמרו וכו' משתה כל ז' : (שורה כ"ד) צ"ל שם מ"ז י"ג (במקום י"ז) : (שורה ל"א) צ"ל במדבר י"ט מ"ז (במקום מ"ז) : (שורה ל"ב) צ"ל בראשית נ"י (במקום ל"א) : (בהערות שם אות ז' וחו') ע' סדר עולם פ"ז וספרי במדבר פ"י מ"ד ויוצא משם כבירור שנוסחת כ"ה היא העיקרית. אבל העירני הרב מהר"א עפשטיין נר"ו שבכ"י שלו מהסדר עולם הנוסחא: בשנים בניסן שרף אלעזר את הפרה וטהר את כל ישראל. שנו רבותינו ב"ד בו שחטו ישראל את פסחיהם ויום השבת היה ע"כ : (באות י"ב) צ"ל וכן ש (במקום ובנו"ש) : (ע"ב שורה ה') המלות ג' דברים בכ"יפ ליתא : (שורה י"א) בכ"יפ אשר לו אבל לא : (דף ב' ע"א שורה ו') בכ"יפ בכתובין : (שורה י"ח) צ"ל (אדון) אב : (לשורות כ"א וכ"ב) בכ"יפ למשה רבי צוה לא צוה אותי דברים ק"ו מה אם משה וכו' : (שורה כ"ה) במלות ועשו סיג לתורה מתחיל פרק חיש בכ"יפ : (שורה כ"ח) בכ"יפ שכך (שכך) מצינו וכו' : (שורה ל"ח) המלות עשה ה' ליתא בכ"יפ : (ע"ב שורה ג') בכ"יפ הרי לךך וכו' : (שורה ז') צ"ל דברים כ"ש כ"ד (במקום כ"ג) : (שורה י"ז) בכ"יפ בינו ובין (לבין) : (אל שורות י"ח י"ט וכי) בכ"יפ ואומר לחיה שאם יודע שהוא שומעת לי שהנשים נשמעות לכל אדם :

(דף ג' ע"א שורה י"ט) בכ"יפ אם היו וכו' : (שורה כ"ג) בכ"יפ ש נא מר אל תבואני וכו' : (ע"ב שורות ז' וחו') בכ"יפ ממת ומחיה (להמית ולהחיות) : (שורה כ"ב) בכ"יפ לברוא אחרת (לבראות) : (שורה ל"ג) בכ"יפ כל הדורות (הבריות). ע' פדר"א סוף פרק י"ג אבל בכ"יפ נ"ל שהנוסחא הבריות הוא העיקרית ור"ל שהאכילו גם לכל בהמה חיה ועוף כדי שימותו גם הם ועלה קאי בשם שקרו וכו' וע' ב"ר פ"ט ס"ד ובנו"ש : (דף ד' ע"א) בכ"יפ שלי נתון בידך : (שורה י"ג) בכ"יפ שיש לו (אצלו) : (שורה י"ד) בכ"יפ נתון בידך (לך) : (שורה ט"ז) בכ"יפ מבקש לישא לו אשה אחרת : (שורה י"ז) בכ"יפ ופתחה את החבית : (ע"ב שורה ד') בכ"יפ אדם הראשון : (שורה י"ג) בכ"יפ ב"א דנו (נידון) : (שורה י"ד) צ"ל שם כ"ד (במקום כ"ו) : (להערות אות נ') וע"ע החלוץ ח"י צד נ"ו השערה בפירוש מלת שואלת חומץ :

פרק ב (דף ה' ע"א שורה כ') בכ"יפ ובין עצמו ואומר ומה : (ע"ב שורה א') בכ"יפ ונמצאו כל ישראל : (שורה ב') בכ"יפ הוסף יום אחד משלו : (שורה י"ט) בכ"יפ משלו משל למח'ד : (דף ו' ע"א) צ"ל שמות כ"ב (במקום י"ב) :

פרק ג' (דף ו' ע"ב שורה א') בכ"יפ מנין שעשת (שעשתה) : (שורה ג') צ"ל ויקרא י"ח (י"ז) : (שורה ד') בכ"יפ לקרב (תקרבו) : (שורה כ"א) בכ"יפ חכמים ונביאים (ותלמידים) : (שורה כ"ד) בכ"יפ נדה עמו בבית (נדה בבית עמו) : (שורה כ"ז) בכ"יפ מעושרין (מעושרות) : (דף ז' ע"א) בכ"יפ ימחה בידיו (מטחה) : (שורה ח') בכ"יפ כשכיל שתיטה (שתנוח) וכן בשורה י"ג : (שורה י"ט) בכ"יפ ולא תכנס בדרך (במכר) : (שורה כ"ב) בכ"יפ במוח אני אעפ"י (לפי) : (שורה כ"ז) בכ"יפ לדבריהם (את דבריהם) :

פרק ד' (שם ע"ב שורה כ"ו) בכ"יפ משלו משל : (דף ח' ע"א בהערות אות ב') צ"ל כענין ששנינו (במקום כעין). ובפירוש ר"י ב"ר שלמה למשנה זו בית שמאי אומרים אין מלמדן אלא לתלמיד הגון וכו' לפי שאינכם יודעים איזה יוכשר הזה או הזה. משל למח'ד לאשה שמושבת ביצים תחת התרנגולים מתוך הרבה היא מוציאה מעט מתוך מעט וכו' : (שם ע"ב שורה י"י) בכ"יפ סופו קוברוה (לקוברוה) : (שורה י"ב) בכ"יפ סופו ליצרך (וסופו) : (שורה י"ג) בכ"יפ

הוספה ג לנוסחא ב

הזורק את מעותיו והמורף את פתו: (שורה י"ד) בכי"פ והמקדע את (והקורע): (שורה ט"ו) בכי"פ שהיום יצרו אומר לו (שהיום אומר לו יצרו):

(דף ט' שורה ה') בכי"פ וברעימה (ובנעימה): (שם בהערות אות ט') מצאתי דברים אלו בהמעשה תורה שבמהחור ויטרי כ"י שבאקספארד ומסיים שם (קל"ז ע"ב) אם אין הרחמים אין העולם עומד אם לא נתנה לנו תורה מהיכן אנו חיין ע"כ:

פרק ה' (שם ע"ב שורה י"ז) בכי"פ חמת אפו (חמה): (שורה י"ח) בכי"פ גל תה הארץ (גלת): (שורה כ"א) בכי"פ שכל זמן וכו' קיימת (קיים): (שורה ל') צ"ל שם ב' ט"ז (במקום ט"ו): (שורה ל"ב) בכי"פ אלא מפני שדורכים שם וכו' וצ"ל אחר המקרא דזרעתם הרבה והביא מעט שם א' ו' (שורה ל"ג) בכי"פ משבטלו נסכים (הנסכים): (שורה ל"ד) בכי"פ והמשתכר ישתכר (משתכר): (שורה ל"ז) בכי"פ ממכלא (ממכלה): (בהערות אות ד') עלי להעיר עוד כי בכי"ר בכאן הוא סיום פרק ד' ופרק ה' מתחיל בהמלות ועל העבודה וכו' וכן הוא ג"כ בכי"פ. ואנכי פסקתי הפרקים בפנים לפי טבע הענינים וכמו שיוצא ג"כ ע"י ההערכה עם נוסחא א' (אות י') ע"ע בתחומא הוצאות הרב מהר"ש בוכער ובהערות שם אות ע"ד ובנ"ש. ואין ספק שהנוסחא כאן היא ישרה יותר ויש לתקן כל הנוסחאות האחרות על פיה:

פרק ו' (דף י' ע"א שורה ח') בכי"פ שברו ממני (ממנו): (שורה י"ד) בכי"פ על כל דבר: (שורה ט"ו) בכי"פ כשרים היו כותבים: (שורה ט"ז) בכי"פ זכורכים אותם (וקושרים): (שורה כ"א) בכי"פ אמרו לו לא נפתח (אמרו להם השוערים לא נפתח): (שורה כ"ה) בכי"פ אל הגיעתני (הגיעתני): (שם בהערות אות ט"ז) ע"ע מדרש משלי פט"ו מעשה היה באספסינוס קיסר שואל אני ממך וכו' ואעשה ציצית וכו' ואין ספק שיש לתקן הנוסחא שם ע"פ הדברים כאן:

פרק ז' (דף י' ע"ב שורה ב') בכי"פ הסיקרון (הסיקרון): (שורה כ"ז) בכי"פ לקיים עליו: (שורה כ"ז) בכי"פ במין גדפנה (גדפנא): (שורה ל"א) בכי"פ כן קדמני (כאן):

(דף י"א ע"א שורה י') בכי"פ נקיטא בדוררי (בדור): (שורה י"ב) בכי"פ דיפלו (דיפלי): (שורה י"ג) בכי"פ אוכל בפניו ונכנס עד: (שורה ט"ז) בכי"פ שתי ליטרין (תרין): (שורה י"ח) אמר ר"א בר' יוסי: (שורה כ') בכי"פ דהוה שהא (שהח): (שורה כ"א) בכי"פ פרחה נפשיה (פרחיה): (שורה כ"ג) בכי"פ היה ר"י בן זכאי. (שם) כדרך של בעלי (שנאמר בעלי): (שורה כ"ז) בכי"פ שקיים את המצוה מראש (המצות בראש): (שורה ל"ב) בכי"פ נועלין את הדלתות מבערב: (שורה ל"ד) בכי"פ המפתחות שמסרת לנו (שנתת לנו):

פרק ח' (שם ע"ב שורה ו') ונמצאו דברי תורה (לדברי): (שורה ט') בכי"פ חביבים הם: (שורה י"א) בכי"פ שגמילות חסד שהיא מלאה (שג"ח מלאה): (שורה ט"ו) בכי"פ אוי לנו שאי בדנו (שואבד): (שורה י"ז) בכי"פ א"ל מה היא (הוא): (שורה י"ט) בכי"פ ועבר המת הזה הכלה לפיהם אם יש המת לפניכם או הכלה): (שורה כ"א) בכי"פ עם הכלה הזו: (שורה כ"ד) בכי"פ שקורין לגדלת בנותה (לגדליתא בנייתא): (שורה כ"ז) בכי"פ כשברא המקום (הקב"ה): (שורה כ"ז) בכי"פ איזהו ספר (איזה ספר): (שורה כ"ה) בכי"פ כשברא המקום את אדה"ר: (שורה כ"ט) בכי"פ בריית של (בריתו):

(דף י"ב ע"א שורה ב') בכי"פ אתה דורש ואין אתה דורש מה למעלה וכו' (ויש לתקן עפ"ז):

פרק ט' (שם ע"ב שורה כ"ה) בכי"פ נבראת מן האיש (העצם): (שם בהערות ד') נראה לי כעת שנוסחת כזה היא העיקרית וכן היא בכי"פ ויש להציג אותה בפנים:

(דף י"ג ע"א בהערות שם אות י"ד) מכאן עד סוף פרק י"ג בהכ"י חסר בכי"פ:

פרק י' (שם ע"ב שורה כ"א) צ"ל שם ט"ב י"ח (במקום מ"ח):

פרק י"א (דף י"ד ע"ב שורה כ"א) צ"ל שם שם ל"ג:

פרק י"ב (דף ט"ז ע"ב בהערות אות ג') ע"ע מדרש משלי סוף פרשה כ"ד כעין זה: (שם אות י"א) צ"ל בכי"ה ומבדקן (במקום ומדבקן). ונ"ל שהנוסחא ומדבקן הוא העיקרית וענינה כמו חורו מתורה לנביאים ומנביאים לכתובים וע"ע ערך ערך חורו ב':

(דף י"ז ע"א שורה ה') צ"ל שם ק"ט ק"ח (במקום ק"ח):

פרק י"ד (שורה ו') יוסי בן יוחנן בכי"פ (יוסף): (שורה י"ז) בגדי בוד (שקין וע' אות ד' שם): (שורה כ"א) בכי"פ יתחמם אינו אומר כן אלא מגזז כבשי יתחמם ממלתין: (שורה כ"ה) בכי"פ אלא שכל מי שהוא ענו: (שורה ל') בכי"פ וכל מי שאשתו קופדנית יוצא למקום חרד (קפדנית יוצא למקום קטמה): (שם ע"ב שורה ב') שאשתו קופדנית (קפדנית): (שורה ג') זעפתו וסלקתו בנזיפה: (שורה ד') בכי"פ שאשתו ענותנית (ענוה): (שורה ה') בכי"פ לכתכו (למצעו):

הוספה ג לנוסחא ב

פה

(שורה ז') בכ"פ בך עליהן (מברך עליהן): (שורה ט"ו) צ"ל בין מומאה וכו' (במקום כ"ן): (שורה י"ז) בכ"פ פרסה לעני המקום מביא (לעני לפני המקום):

פרק ט"ו (אל השלש השורות הראשונות של הפרק) בכ"פ אל תרכה שיחה עם האשה משל אדם הולך לביהמ"ד והושיבוהו ראש בביהמ"ד והושיבוהו ראש בבית המשתה שלא ילך לו לתוך ביתו להיות משתכח ואומר אני הייתי ראש בביהמ"ד אני הייתי ראש בבית המשתה אם היה חכם נמצא במל מהכמתו פועל נמצא במל מפועלו בן תורה נמצא במל מתלמוד וכו'. וע"ש בהערות אות כ':

(שם י"ח ע"א שורה כ"ג) בכ"פ מי גרם לו שת בוא (שיבוא): (בהערות אות ב') בענין בן תורה הוא כמו התואר בר אורין בתלמוד: (אות י"ד) בפירוש ר"י בר"ש לאבות למשנה אבות פ"א מ"ה כאבות דר"ג שכן מצינו באשת שמשון מי גרם לו וכו':

פרק ט"ז (שם שורה כ"ה) בכ"פ ר' יהושע בן פרחיה וניתאי הארכלי קבלו מהם יהושע בן פרחיה אומר וייש לתקן בן בפנים): (י"ח ע"ב שורה ב') בכ"פ מעל אהלי האנשים הרשעים (וייש לתקן עפ"י בפנים): (שורה ג' י"ד) בכ"פ ר"ש אומר אף הנגעים אינן באין (אין הנגעים באים):

פרק י"ז (דף י"ט ע"א אל השורות ט"ו וט"ז) בכ"פ בעשרים ושבע אלף שבע עשרים וחמשה סטנו של יהויכין וכו': (שורה ל') יש לתקן מלכי גוים כלם ישכבו: (שם ע"ב שורה ה') צ"ל מלכים כ' כ"ה כ"ח: (שורה י') צ"ל שם שם כ"ט: (שורה י"ד) צ"ל שם שם ל': (שורה י"ב) בכ"פ של ריוח (סלרין וע' בהערה שם):

פרק י"ח (דף כ' ע"א אל השורות ז' ח' ט') בכ"פ הלמד מרב אחד דבר שנחלוהו בהלכות ישמענו הלכות שמע ממנו הלכות דבר שנחלוהו במדרש ישמענו במדרש שמע ממנו מדרש דבר שנחלוהו באגדות ישמענו אגדות שמע ממנו אגדות נמצא זה שומעו מכל מקום הלמד מרבנות וכו'. ועל הגליון שם בכ"י זה הלמד מרב אחד דבר שנחלוהו וכו' כדלעיל דבר שנחלוהו במדרש ישמענו מדרש וכו' כדלעיל הלמד מרבנות הרבה וכו' (כפנים) דבר שנחלוהו אגדות ישמענו אגדות שמע ממנו הלכות נמצא זה לא שומעו בכל מקום ע"כ: (שורה כ"ה) בכ"פ אלא לך אצל רב אחר: (שם ע"ב שורה ז') צ"ל ומגלה (במקום ומגלה): (שורה י"ג) בכ"פ אם יש שם אחר: (שורה כ') בכ"פ ליראי ה' (יראי):

פרק י"ט (שם שורה כ"ט) בכ"פ חטה אינו קנויה הלך לו אצל אביו ואמר לו שמא וכו': (שורה ל"ב) בכ"פ ואמר לו (ל'): (שורה ל"ג) בכ"פ ומציא לי (ומצאני): (שם) בכ"פ מה הייתה אומר עלי (מה אמרת עלי):

(דף כ"א ע"ב שורה י"ג) בכ"פ מעשה באשה אחת שהיתה נאה באשקלון: (שורה כ"ב) בכ"פ הייתם אומרים עלי כשהגבהתי את כלי וכשחלצתי את תפילין מה הייתם אומרים עלי אמרו לו: (שם ע"ב שורה ג') בכ"פ ונעלתי את הדלת: (שורה ז') בכ"פ עד שאדבר לה (עמה): פרק כ' (שם שורה ט"ו וי"ז) בכ"פ לחקור את העדות והוי זהיר וכו' השומעים שלא מתוך דבריך ישמעו וישקרו:

(דף כ"ב ע"א שורה א') בכ"פ וכן אתה מוצא: (שורה ו') בכ"פ מש נכנסתי (כשנכנסתי): (שורה ז') בכ"פ אם יורד (אני): (שורה ח') בכ"פ בקקביות (בקקביות): (שורה י"א) בכ"פ ומש נכנס (וכשנכנס): (שורה י"ד) בכ"פ שני בעלי הדין: (שורה ט"ו) צ"ל יהיו בענין (במקום יהיה): (שורה י"ח) בכ"פ ואחד שאינו כשר (לא היה כשר):

פרק כ"א (שם ע"ב שורה ל"ה) בכ"פ היה במל ביום הראשון וביום השלישי ואין לו מה יאכל: (דף כ"ג ע"א שורה ג') בכ"פ שכל הגזול לחבירו (את חבירו): (שורה י"א) בכ"פ שכון משל ההקדש

(מן ההקדש):

(לכל פרק זה) ר' ישראל בפירושו לאבות בשפת ערבית בכ"י מביא במשנה זאת (פ"א מ"א) כמה דברים שנראה שהם לקוחים מפרק זה וז"ל שכשם שנצטוו ישראל על השבת כך נצטוו על המלאכה שנאמר ששת ימים תעבוד ועשית כל מלאכתך (סיום המאמר ליתא שם) גדולה מלאכה שלא שרתה שכינה בישראל עד שעשו מלאכה שנאמר וירא משה את המלאכה והנה עשו אותה כאשר צוה ה' את משה כן עשו ויברך אותם משה... גדולה מלאכה שהגזול מחבירו יוה פרוטה יוליכנו אחריו אפילו למדי והפועל עמו אוכל ואפילו בכתבת. גדולה מלאכה שכל הנהנה מן ההקדש יוה פרוטה הכל משיח; עליו מנין שעשו מלאכת ההקדש נוטלין שכון מתרומת הלשכה וכל שאינו עוסק במלאכה הכל משיח; עליו מנין הוא אוכל מנין הוא ע"כ. ותחילת דברים אלו הובאו גם בפירוש נכדו לאבות ר"י בר שלמה וז"ל ואמרו גדולה מלאכה שכשם שנצטוו ישראל על השבת וכו' ששת תעבוד ע"כ.

פרק כ"ב (שם ע"ב שורה ט"ז) בכ"פ ר' יוסי אומר ירד למטה עלה למעלה ירד למטה
 אם השפיל (ירד למעלה עלה למטה אם): (שורה כ"ד) בכ"פ יהושע היה הקטן (קטן): (שורה כ"ו) בכ"פ
 היה הקטן (קטן): (שם) קוברת לבעליה (את בעליה): (שורה ל"א) בכ"פ לאכול חיי העולם הזה
 (לחיי העוה"ב): (שם) בכ"פ זה רשע וכו': (בהערות שם אות ח') ע"ע מנן אבות למשנה זו ונראה לי להגיה
 עפ"י בפנים (שורה י"ט וכו') או לה לרבנות וכו' (במקום אלא שהרבנות):

(דף כ"ד ע"א שורה ח') בכ"פ מתחיל כאן (אצל המלות ואל תתודע לרשות) פרק כ"ד ובכ"י
 רומי פרק כ"ג ואנכי סדרתי הדברים ע"פ טבע הענינים וכפי שיצא ג"כ מסדר נוסחא א': (שורה כ') צ"ל
 וילמדו מעשיהם (במקום ממעשיהם): (שם) בכ"פ ד"א אלו המים הרעים שלא תחובו
 לגלות לאיבוד קשה (ו"א המים הרעים לגלות לאיבוד קשה): (שורה כ"ב) בכ"פ יצא מנחם
 ונכנס שמאי (הלל):

פרק כ"ג (שם שורה כ"ט) בכ"פ בשעה ש באו (כשבאו): (ע"ב שורה ה') צ"ל במדבר כ"ב ט"ז ו"ז:

פרק כ"ד (שם שורה כ"ה) דבר אחר אהב שלום יש להשיג המלות דבר אחר בין שני סוגרים

כי לא בא שום פירוש לפניו:

(דף כ"ה ע"א שורה י"ב) בכ"פ איזהו בכורו של עולם (כבודו של עולם): (שורה כ"א) בכ"פ
 ומשפרן (ומפשרן): (שורה כ"א) דבר אחר הוי מתלמידיו של אהרן. יש להכניס המלות דבר אחר בין
 שני סוגרים כי לא נמצא שום פירוש לפניו: (בהערות שם אות י') ע"ע ברכות י"א ע"א. וע"ע ספרי במדבר
 פסקא מ"ב ובמ"ע שם אות כ"ג אבל ע"ע ילקוט תורה רמז תשי"א וילקוט נביאים רמז שכ"ד. וע"ע בספרו
 של הרב באכעד על אגדת התנאים ח"א דף ג"ו ובהערות שם: (שם ע"ב שורה א') בכ"פ את חבירך (ריעך):
 (שורה ד') בכ"פ והולך לו אצל אחר חבירו: (שורה כ') בכ"פ בזכות אהרן והיה קורא שמו אהרן:

פרק כ"ה (דף כ"ו ע"א שורה י"ג) בכ"פ מה ת"ל אלא (מה ת"ל ויראו אלא): (שורה כ"ב) בכ"פ לא
 היה יוכל (לא היית יכול): (שורה כ"ד) בכ"פ את נשמת: (שורה ל') אחר מלת נוקים יש להוסיף עוד
 מלת [וגו']: (שורה ל"א) צ"ל תהלים קמ"ט ה'—ט' (במקום ח'): (שורה ל"ד) בכ"פ בנחלת בני ראובן:
 (שם ע"ב שורה ח') צ"ל תהלים י"ח' (במקום ח'): (שורה ט') צ"ל שמות י"ד ט"ז (במקום ט"ו): (שורה י"ד)
 בכ"פ שמה עומד (שהוא עומד): (שורה כ"ג) בכ"פ ר"ש בן יוסף (יוס'):

פרק כ"ו (שם שורה כ"ו) בכ"פ חייב הוא אדם וכו' את חבירו וחלק לו כבוד הרי (חייב אדם
 וכו' לחלוק לו כבוד והלא). וע"ע לקמן בהוספות לפרק כ"ט: (שורה כ"ו) בכ"פ שיש בהן יצר (ביניהם):
 (שורה ל') את גדולה ממני (גדולה את ממני):

(דף כ"ז ע"א שורה כ"ז) בכ"פ רחמן ומרחם עליך (נאמן ומרחם): (בהערות אות י"א) צ"ל נש תרבו
 מדלעיל (במקום נשמתו מדלעיל): (שם ע"ב שורה י"א) בכ"פ כנפי המקום (שמים): (שורה י"ד) בכ"פ שהיה
 אברהם אבינו ע"ה מאכילם ומשקים ומגירים וכך אבינו אברהם מגיירת וכו' (אברהם
 אבינו ע"ה מגייר את האנשים ושרה מגיירת וכו'):

פרק כ"ז (שם שורה כ"ז) בכ"פ מי זכה לי (יזכה לי): (שורה כ') צ"ל תהלים מ"ט ט' (במקום י'):
 (שורה כ"ב) צ"ל שם שם ח' (במקום שם שם ט' ח'): (שורה כ"ו) בכ"פ לאכל לעת יד (לאכל לחיי העוה"ב):
 (דף כ"ח ע"א שורה כ"ז) בכ"פ אם יש לאדם כור אחד של חטים או דינר של זהב

אחד אם זוכה מתפרנס (כור אחד אם זכה הוא מתפרנס וכו') וע"ע בהערות אות ט' ויש לתקן שם
 דינר (במקום נר): (שורה כ"א) בכ"פ לא תזור (תזוע): (שורה כ"ו) בכ"פ שאנו או שכוהנו (ושבחנו):
 (שורה ל"א) בכ"פ והפוך בה זכה תהוי ומינה לא תזור (והפוך בה דכולה בה ומינה וכו'): (שורה ל"א) בכ"פ

ועד אמאום (אמאום): (בהערות שם אות י"ח) יש להוסיף עוד כי גם בכ"פ סדר הפרקים הוא כמו בכ"ר:
 (שם ע"ב) בכ"פ אל בשלשה (בשלש): (שורה ד') בכ"פ רגלי חמורך (הבחמה): (שורה ח') בכ"פ ימספון
 ואין לה להספת סוף מטיפוך יטיפון (כל זה ליתא בכ"ר וע"ע בהערות אות כ"ג): (שורה י"ח)
 צ"ל יגמור (במקום גמור): (שורה ל') בכ"פ ברמת בית ענת (בני ענת):

(דף כ"ט ע"א שורה ט') בכ"פ ולא מקיים (קיים):

פרק כ"ח (שם ע"ב בהערות אות ג') ויש לעיין עוד בסידור עבודת ישראל עם פירוש הרב מהר"י באך
 שכתב שם בפירושו על אבות פ"ב מ"ט בכ"י אחר כתוב אחר משנה זו שמונים תלמידים וכו' כל הברייתא
 של סוכה כ"ה ע"ד מיד נשרף ע"ש:

פרק כ"ט (שורה ט"ז) בכ"פ יהושע בן חנניה אשרי יולדתו אבא שאול אומר משום ר'
 עקיבה ולא היה אומר כן אלא אליעזר בן הורקנס אשרי יולדתו יושיע בן

הנניה כערוגה שהיא מקבלת את מיטיה במדבר שמעון בן נתנאל חסיד שבדורו יוסף הכהן ירא הטא אליעזר בן ערך מעין המתנבר ונחל שוּטף שמימינו נובעין (ע' בפנים וע' שם בהערות אות ב' ובל"ס היתה זאת גם נוסחת כ"ר והסופר דלג מטלת אבא שאול א' למלת אבא שאול ב' וא"כ בשתים נחלק ועפ"ז יש לתקן הנוסחא בפנים):

(דף ל' ע"א שורה ט') בכ"פ אמרו אנה נלך (אמר אנה אלך): (שורה י') בכ"פ שאמר נלך לנו למאוס (אלך למאוס): (שורה י"ד) בכ"פ שמם לח כמה (בחקמה): (שורה כ') בכ"פ הוא לא נתגדל (הוא נתמעט): (שורה כ"ג) בכ"פ אל צאו וראו (אל ראו): (שורה כ"ה) בכ"פ רבי יהושע נר שמעון וע' בהערות אות ד' ואת ה'): (שורה כ"ו) בכ"פ חבר טוב ר"ש אומר שכן טוב (כ"ז ליתא בכ"ר): (שורה ל"ח) בכ"פ יהי כבוד חבירך (תלמידך וע' בהערות שם אות ט'): (שם ע"ב שורה ט"ו) בכ"פ וזנבה ארוך משמש על כל בשרה ומשמשה עמו על כל בשרה): (שם בהערות אות י') במנורת המאור כ"י דף שי"ז ע"ב איתא הכי וגרסינן באדר"ג ועוד ג' דברים היה ר"א אומר יהי כבוד חבירך חביב עליך כשלך הוי חס וכו' אם רוצה אתה וכו' אף אתה לא תהי נוטל את של חבירך אם רוצה וכו' אף אתה לא תאמר אחרי חבירך דבר אחר הלל אומר הוי מתלמידיו של אהרן אוהב שלום ורודף שלום אוהב את הבריות ומקרבן לתורה חייב אדם לאהוב את חבירו וכו' (כדלעיל ריש פרק כ"ו) כ"ד שיש ביניהם יצה"ר אין חולקין כבוד זה לזה שנאמר וקרא זה אל זה ואמר וכו' בשבחו של מקום תחילה וגרסינן בגמילת חסדים את רוצה להדבק לך אוהב וכו' ע"ש וע"ע בראשית חכמה שער הענוה פרק ד': (שורה י') לפסקא ואל תהי נוח לכעוס. ע' מנן אבות למשנה זאת ונראה משם שיש להשלים כאן מלמד שיהא עניו כהלל וכו' וכבנו"א: (בהערות אות י"ד) יש לתקן בכ"ה (במקום בכ"א):

(דף ל"א ע"א שורה י') בכ"פ אפריקי (אפריקה): (שורה י"ג) בכ"פ בית הלל (כאן הלל): (שורה י"ז) בכ"פ מתמלאות עליהם מים עליהם): (שורה כ"א) בכ"פ לי שנפסיד (שאפסיד): (שורה כ"ו) בכ"פ שמאי ה ז ק נ (הזקן ל'): (שורה כ"ט) בכ"פ הגר הזה הקל זעפו (היתל בזעפו וע' בהערות אות ל' ויש לתקן ע"פ זה): (שורה מ"א) בכ"פ איני מאמינך (אני מאמינך): (שם ע"ב שורה ב') איני מאמינך (אני מאמינך): (שורה ז') בכ"פ כשקבלתה (כשם שקבלת): (שורה ט"ו) בכ"פ אמרו לו רבי וכו' יודע (אמרו וכו' אדם יודע: (שורה י"ט) בכ"פ ומה היא פירושו (וזה פירושו): (בהערות אות ל"ח) צ"ל ולמעשה ראשונה (במקום ולמעלה). וע"ע להרב מהר"ש בובער במבוא שלו להתנחומא דף ע"ט ע"ב ב"ד"ה היה ר' יהושע אומר שוב יום אחד וכו':

פרק ל' (שם שורה כ"ו) בכ"פ עין רעה (הרע):

(דף ל"ב ע"א שורה י"ג) בכ"פ לארים גויה (גרה וצ"ל גררה): (שורה י"ד) בכ"פ קצרה דשה זרה ברורה: (שורה כ"א) בכ"פ שזורקתה (שזוקת): (בהערות אות ד') צ"ל לחכיה (במקום לחוכרה): (שם ע"ב שורה ז') בכ"פ עריות. לה' עבודה זרה. מאד וכו' (עריות מאד ויש לתקן ע"פ זה):

(דף ל"ג ע"א שורה ד') בכ"פ אל תיטול את של חבירך (את שלו): (שורה ט"ו) צ"ל במדבר כ"ז ט"ז וי"ז: (בהערות אות י"ב) וע"ע במנן אבות למשנה זאת: (שורה י') בכ"פ איקו ניות (אוקיינות) (שורה י"ב) בכ"פ סלירא (סלירד): (שורה י"ט) מתחיל פרק חדש בכ"פ: (שם בהערות אות י"ח) ע' לעיל פי"ז ובהערות שם אות י"ב והוא ממש מלת סלרין ופירונו סכום כסף קצוב:

פרק ל"א (שורה ל"א) בכ"פ שלל בדנים (של אבנים):

(דף ל"ד שורה כ"ג) בכ"פ בעון ארב עה דברים (ג' דברים): (שורה כ"ו) בכ"פ ונותנין משואים על העניים (ונותנין העול והמס וכו'): (שורה ל"א) בכ"פ ואל תפרוש עצמך מן: (בהערות אות ה') צ"ל כן הוא בכ"ה ובכ"ר וכו': (שם ע"ב שורה ט') בכ"פ כל זמן שאת שפן ומרקן היו מצחצחין (כ"ז שהוא מטרקן הם מצחצחין): (שורה כ"ו) בכ"פ הוי מתפלל ל שלומה של מלכות וכו' שאילולי מורא (בשלומה וכו' שאלמלא): (להערות מן אות י"ז עד אות כ"א) במנורת המאור כ"י קס"ה ע"ב וגרסינן באדר"ג נמשלו ד"ת בכלי זרב מה כלי זהב כ"ז שאדם שפן ומטרקן הם מצחצחין ומאירין כך ד"ת כ"ז שאדם שונה בהן ומשלים מצחצחין ומאירין את פניו וכו' אבל ישב לו מהן נוחין לאבד ככלי זכוכית וכו' חבר לפני ע"ה וכו' השיח עמו הרי הוא ככלי זכוכית כל הכלים עוברין בשוק וכו' עבר כלי זכוכית בני אדם יודעין אשר בתוכו כך הוא ת"ח ניכר בין עמי הארץ בעטיפתו ובהליכתו בשוק ובמשאו ומתנו ובכל עניניו ע"כ. ואולי רק קיצר בלשון:

פרק ל"ב (שם שורה מ') בכ"פ הוי זהיר לתמיד (כתלמיד): (שורה מ"א) בכ"פ בנו של ר' יוחנן

בן ברוקה (ר' חנינא בן ברוקה): (בהערות אות ב') צ"ל נו"א פכ"ז ובהערות שם אות מ':

דף ל"ה ע"א שורה י"א) בכי"פ את המפוסלות (המפושלות): (שורה כ') בכי"פ דיין כל המעשים (לכל המעשים): (בהערות אות ז') צ"ל אבות פ"ב מ"ד: (שם אות י"ב) צ"ל וע"ע במלאכת שלמה לאבות פ"ב מ"א שכתב וכו': (שם ע"ב שורה ו') בכי"פ על גוף גדול (לגוף גדול): (שורה ד') בכי"פ ולא המדרש (מדרש): (שורה ח) הכי"פ הכל לפי המעשה (הכל שם לפי וכו'): (שורה כ"ו) בכי"פ שורה על הצבור (עם הצבור): (שורה כ"ט) בכי"פ ואתם מעלים עליכם שכר (מעלה אני עליכם): (שורה ל"ב) בכי"פ פגום ש בא"י (פגום שהוא בן א"י): (שורה ל"ד) צ"ל מבמקומות (במקום מהמקומות): (שם בהערות אות י"ח) צ"ל ובנו"א ליתא:

דף ל"ו ע"א שורה ט"ו) בכי"פ אין אתה (אי): (שורה י"ט) צ"ל מדנים (כהנים): (שורה כ') צ"ל (בעוה"ז) (בהערות אות ל"ו) צ"ל וע' אבות פ"ב מ"ד:

פרק ל"ג (שם שורה כ"ג) בכי"פ סייג לתורה מסורות (מסורת): (שם ע"ב) בכי"פ לידי שבועות (שבועה): (שורה כ"א) צ"ל ואם ירדת (ירד): (בהערות אות ח') צ"ל ונו"א פכ"ג: (דף ל"ז ע"א שורה ט') בכי"פ יקימוך בידך ויקימיה בידך): (שורה ט"ו) בכי"פ התקן עצמך מן פרוזודור (כפרוזודור) (שורה י"ח) בכי"פ בתשובה ומעשה הטוב (ומעשים טובים): (שורה כ"ח) בכי"פ הוי מי עמ עסק ועסקו בתורה וזו למצות (ממעט בעסק וכו' וזו למצות): (להערות אות ט"ו) וע"ע נו"א פכ"ג: (שם אות י"ח) וע"ע נו"א פכ"ט:

פרק ל"ד (שם ע"ב שורה ה') בכי"פ ר"א ב"ר יצחק (ב"ר צדוק): (שורה י"ח וי"ט) בכי"פ סרויים (במקום טרוחים): (בהערות אות ב') צ"ל שם מ"ב:

דף ל"ה ע"א להערות אות ו' ואת ז') וע"ע נו"א פכ"ט: (שם ע"ב שורה ח' ושורה ז') בכי"פ וכלינס (וכלונס): (שורה ל"ו) בכי"פ בשאול בית מנוס (מנוח): (להערות אות י') צ"ל אבות פ"ב: (שם אות י"ב) צ"ל אבות פ"ד מ"ג: (שם אות י"ג) ר"ל שם כי פסקא דהמקלל יש להציג אותה אחרי מאמר ר"א הקשר הבא אחרי זה (וכבנו"א פכ"ט שם) ולשים בראשה המלות הה"א: (דף ל"ט ע"א שורה ג') ליתן דיין וחשבון (ליתן חשבון): (בהערות אות ט"ז וכ"ב) יש למחוק: (שם בהערות אות א') צ"ל ע אבות פ"ד מ"ב ונו"א פכ"ד:

פרק ל"ה (שם ע"ב שורה א') בכי"פ בן אר בולוס (אצטרוכלי):

דף מ" ע"א) בכי"פ שאילולי הם (שאלמלא): (שורה ד') בכי"פ בן חנינאי (חכילאי): (דף מ"א ע"א שורה א') בכי"פ לפני הפורעניות (בפני): (שורה ג') בכי"פ השורים לא על (חשודים על): (שורה ט') אבל אם הרגן (אבל הרגן): (שורה י') בכי"פ ובין כך לא נראו לו לזכות (כל זה ליתא בכיר): (שם ע"ב שורה ב') בכי"פ לעשותה (לעשותה): (שורה ו') בכי"פ לשכחה הלמד לצרכה אין סופו לשיכחה והמשכיה וכו' (כל זה ליתא בכיר): (שורה ז') בכי"פ עתיד לבקשו (לבקש):

דף מ"ב ע"א) בכי"פ בקול מורי (לקול): (שם ע"ב שורה ט') בכי"פ ובעל המלאכה דחוק (ובעל הבית): (דף מ"ג ע"ב שורה ג') בכי"פ ומלבן (ומלבינים)? (והמבנים): (שורה ו') בכי"פ ואוצרים פירותי הם (הפירות): (דף מ"ד ע"א שורה ו') בכי"פ והקדשים והמועדות: (שורה ז') בכי"פ ואינו מיפר בריתו (מיפר בריתו): (שורה ח') בכי"פ וכל המכבד את התורה (וכל המבזה את התורה): (שורה ט') בכי"פ והקדשים וחמועדות (ואת המועדים): (בהערות אות י"ח) צ"ל ובנו"א פכ"ו. והנה לפי נוסחת כ"פ הכל נחא ונצטרך לפרש שבכתות שונות קמירי כת אחת שזולזה בתורה וקדשים ומועדות ודקדקה במצות מילה וכת אחרת שכבדה תורה וכו' אבל זולזה במצות מילה וצ"ע: (שם ע"ב שורה ב') בכי"פ למח"ד לר"ו ק שנשא ר"ו ק (לרווח שנשא רווח וע' בהערות אות י"ט):

דף מ"ה ע"א שורה ג') בכי"פ ליטול בו יין (ליתן בו): (שם ע"ב בהערות אות כ"א) צ"ל וע"ע ד"א זומא פ"א ואבות פ"ד מ"ב ונו"א פ"ד ופכ"ג:

פרק ל"ו (שם שם שורה י"ז) בכי"פ היה מקיים (הוה מקיים): (להערות אות א') וע"ע היטב בפסיקתא רבתי דף ק"ח ע"א וע"ב ובמ"ע שם אות קל"ח: (דף מ"ז ע"ב) בכי"פ מאור כשרים (כאור כשרים):

פרק ל"ז (שם שורה כ"ג) בכי"פ נעשה אדם (אעשה אדם): (שם) בכי"פ בצלם וכדמות (ודמות): (שורה כ"ח) בכי"פ עקרו אבוים לא חמד אחד מהם לקחתי וירכיבם על נושא אדם (ע' בפנים ובהערות שם אות א'):

דף מ"ח ע"ב שורה י"א) בכי"פ ר' נחמיה אוטר אף הצבת רבי יהודה אומר אף האור והפרדה

הוספה ג לנוסחא ב

פז

(ר"ג אומר אף האור וכו') : (שם ע"ב שורה . . .) בכ"פ אף מנין שנאמר (וכן כב' שורות שאח"ז) : (שם בהערות אות י"ג) צ"ל ע' במדבר רבה פ"ב אות כ"א ופי"ד וכו'. וע"ע בתנחומא הוצאת הרב מהר"ש כובענר פ' בראשית ובהערות שם אות קכ"א וקכ"ב :

(דף מ"ט ע"א שורה י"א) להפליג דעתו (מדעתו) : (שורה כ') בכ"פ כל מעשה עשו (מעשיו של עשו) : (שורה כ"א) צ"ל לרעות את צאן במקום לראות) : (שורה כ"ה) נרשם במטעות שם כ"ה י"ג וצ"ל שם כ"ט מ"ן : (שם ע"ב שורה ג') צ"ל על העיין (עד העיין) :

פרק ל"ח (שורה כ"ד) בכ"פ נסו אבותינו את המקום (להקב"ה) : (שורה כ"ז) הראשון במצרים ומ"ז (הראשון במצו) :

(דף ג' ע"א שורה י"א) בכ"פ הקיפוהו לבו (הקיפו) : (שורה י"ג) בכ"פ שליכו בני אדם (שלכות בני אדם) : (שורה מ"ו) בכ"פ והיה מתמלא (מתמלא) : (שורה מ"ז) בכ"פ כמין כיפין (כמין כפוסוע' בהערות אות ו') : (שם ע"ב שורה א') בכ"פ ישראל ובהמתם :

(דף כ"א ע"א שורה ג') בכ"פ לעתיד לבא : (שורה ו') בכ"פ נמילות הסדים (חסד) : (שורה מ"ו) בכ"פ ולא שערום (לא) : (שורה כ"ד) בכ"פ כל המצות שכתורה (כל עבירות) :

(דף כ"ב ע"א שורה א') בכ"פ שלשה בתוך עשרים ושנים דור (ב' עמדו בתוך כ"ד דור וע' בהערות אות כ"ו שם) :

פרק ל"ט (שם ע"ב שורה ב') בכ"פ בולעתן (בולעת) :

(דף כ"ג ע"א שורה י"ב) בכ"פ על הענן (את הענן) : (שורה מ"ז) בכ"פ היה ניתן (נותן) : (שם ע"ב שורה ח') בכ"פ בהרי מכור (מכבר וכן לקמן) : (שורה מ"ו) בכ"פ ובא לוי (ובא וכן לוי) : (שורה י"ח) בכ"פ היה מוליך מטאים (מעמיד את המטאים) :

(דף כ"ד ע"א שורה א') עיר הקדש קריה (עיר קריה) : (שורה ו') בכ"פ משוכחת יתר : (שורה י"א) בכ"פ זבלים לתוכה (זבלה) : (שורה מ"ז) בכ"פ חולדה הנביאה : (שם ע"ב שורה ב') צ"ל לא לחולין מכרתיה (וכבנ"ש) : (ובשורה ג') אין ספק שיש להגיה ראיה ללוקה לומר לא לחולין לקחתיה :

פרק מ' (דף כ"ה ע"ב שורה ד') ושואל כהלכה ומשיב כענין (שואל כענין ומשיב כהלכה) : (שורה ו') שהוא אחרון (ליתא בכ"ה) : (שורה ח') בכ"פ גולם כשומעו (גולם פשוטו וע' בהערות אות ה') : (דף כ"ו ע"א שורה א') בכ"פ כן הוא בהיל (מעולם הוא בהיל) : (שורה ח') בכ"פ ראשון על שהוא

יודע אינו יודע ועל שאינו יודע יודע : (שורה ט') בכ"פ בחכם אינו מדבר : (שורה מ"ו ומ"ז) בכ"פ מקדשי קדשים והרי דברים (מקדשי שמים שהם קדשים קלים והרי דברים) : (שורה י"ז) בכ"פ אסורים לאונים (אסורים לנו לאונן) : (שורה כ') בכ"פ הקדוש ברוך הוא (הקדוש ברבי וע' בהערות אות ט') : (שורה כ"ב) בכ"פ על הסדומים וכי אין לנו יודעים שאילו היה מבקש אחד מן הסדומיים ואינו מוצא (כל זה ליתא בכ"ה) : (שורה ל"ג) בכ"פ רכון העולם (העולמים) : (שם ע"ב שורה ז') דבר תקין (תקין) : (שורה י"א) בכ"פ ושואל כהלכה ומשיב כענין (ושואל כענין ומשיב כהלכה) :

פרק מ"א (דף כ"ז ע"א שורה ו') בכ"פ נותן לכם (אתן) : (ע"ב שורה א') בכ"פ על עיוולת הרין (עות הרין) : (שורה ח') צ"ל אל רבי ישמעאל מפני מה אל ר"ש רבי מה אתה בוכה. והגהתי ע"פ הנו"ש ובכ"פ אל רבי ישמעאל בן רבי : (שורה ז') בכ"פ ואתה נתון (אתה) : (שורה ח') בכ"פ וכי עלתה (תעלה) : (שורה מ"ו) בכ"פ והיתה ישן או סוער (והיית ישן או סועד) :

(דף כ"ח ע"א שורה ו') בכ"פ חציץ לקיים עליו מה ישג' ויגרם (יש להשלים זה בפנים וע"ע בנו"ש) : (שם ע"ב שורה ו') בכ"פ החגב עולה (הגובאי) :

פרק מ"ב (שם שורה כ"ט) בכ"פ נגזר על (נגזרו) : (שורה ל"ב) בכ"פ שישלמה בו (ששולמת בו) : (דף כ"ט ע"א שורה ז') בכ"פ הראשונה דם נדה (אחת) : (שורה י"א) בכ"פ מתפרנסת כאיש (מתפרנסת) : (לשורה י"ג וי"ד) בכ"פ את ישרה אבינו יצחק קבר את רבקה אבינו יעקב וכו' (את שרה אמנו יצחק קבר את רבקה אמנו יעקב וכו') : (שורה כ"א) בכ"פ הראשונה שהיתה (האחת) : (שורה כ"ג) בכ"פ שנבראו בה מרשין וקשקשין (שנבראו וכו' וקשקשין) : (שורה כ"ה) בכ"פ ולוקה מ' (לוקה) :

(בהערות שם אות כ"ו) צ"ל על ליל פ"ט (פ"ה). וע"ע רשימת אססעמאני I. ער 138 מספר 29 מזכיר שם פרק אדם הראשון ולפי הגרסא הוא פרק זה :

פרק מ"ג (דף ס' ע"ב שורה י"ב) צ"ל ומשא ומתן (בכ"פ ולא משא ומתן) : (שורה י"ט) בכ"פ בח נאו (נוי) : (שורה כ"ח) בכ"פ ג' כתות הם (כתים) : (שורה ל') בכ"פ ואחת אינה רואה לא את

המלך ולא את הפנים (לא את הפנים ולא את המלך) :

דף ס"א ע"א שורה י"א) בכ"פ ולא היה שוה (הוד) : (שורה ל"י) בכ"פ אשר בחר לו (בחר ה') : (שורה ל"ו) בכ"פ נקראו (אוחכים) : (שורה מ"א) ארבעה אלו : (שם ע"ב שורה י"ו) צ"ל ארבעה אלו נאמר להם בשיבה טובה (במעוות ג') : (שורה כ"א) צ"ל ארבעה אלו נקראו כושים (במעוות ג') : (שורה ל"י) בכ"פ חומף לבו (לכן) : (בהערות אות מ"ו) ע"ע בדברי ר"י רייפמאנן בבית תלמוד שנה א' צד שפ"ב במה שרמז שם על דברי הפרהון ואולי צ"ל גור אריה : (באות י"א) ע"ע תנחומא הוצאת הרב מהר"ש בובער פ' בחר סימן ו' ובהערות שם אות י"ח :

פרק מ"ד (דף ס"ב שורה א') בכ"פ צריכים הכריע (הכרע) : (שורה ט') בכ"פ קו לי חומרים (קלי) : (שורה ט"ו) בכ"פ נעלסה אם אברה חסידה ונוצה : (שורה כ"ט) בכ"פ המוחלמים (המלמים) : (שורה ל"י) בכ"פ שכבר גזר (ננזר) : (שורה ל"א) בכ"פ ואלון (הלואי) : (בהערות שם אות י"ט) יש לשער שחסירה כאן כל פיסקא זאת דחמשה אין להם סליחה ויש להשלימה ע"פ נו"א פל"ט קודם דברי ר"א בנו של ריה"ג ואנבה באו כאן שבל"ס כל דברים אלו כאן רק משום דררא דחמשה קתני להו : (שם ע"ב בהערות אות כ"ד) צ"ל וע' מכילתא בא וכו' וספרי דברים פיסקא ש"ו בפסוק כי שם ה' אקרא. ומצאתי עוד כעין זה במדרש הגדול כ"י פ' ראה בפסוק בנימין אתם והסדר שם בני ישראל נקראו בנימין וכו' ישראל נקראו עבדים וכו' ישראל נקראו מזמרים וכו' ישראל מזכירים את השם אחר כ' רברים וכו' ע"כ :

פרק מ"ה (שורה כ"ד) בכ"פ פרוש מצודי (מדוכיא) : (שורה ל"ג) צ"ל כיון (כיו) :

דף ס"ג ע"א שורה ז') בכ"פ שישנו בדומה (שנו ברוחה) :

פרק מ"ז (דף ס"ה שורה כ') בכ"פ וגלגל נקק (ינקה) :

פרק מ"ח (דף ס"ו ע"א שורה ג') צ"ל דה"י ב' י"ג ה' : (שם ע"ב שורה י"ב) הפיגס והגד (הפיגר והגר) : (שורה י"ט) בכ"פ ג' אויקאות :

דף ס"ז ע"ב שורה א') רבי חנינה בכ"פ והוא מסיים במלה זאת. וכתוב שם עוד חסל אבות דר"נ חזק זכינו להתחיל ולהשלים. ע"כ :

הוספה ד

כוללת דברי הרשב"ן דוראן בחבורו מגן אבות על מס' אבות פ"א מ"ה ומ"ב וי"ג התחרים בספרי הדפוס. ונתקנו עבודי הלוקשים האלה מכ"י אחר מפורשו זה הנמצא באוצר הספרים בפאריז (מספר 739 ברשימה) בהשתדלות הרב מרד"א לא"ב. וקבעתים כאן מפני שנזכרו בהם האדר"ג איזה פעמים ויועילו ג"כ להשלים על פיהם הספרים.

(* ואל תרבה שיחה. להזויר שלא יביאוהו הנכנסין בביתו להתבטל מדר"ת שזו מצוה הבאה בעבירה היא שאם ירבה עניים בחוך ביתו יצטרך להזויר עליהם לאשתו תמיד ויבא להרבות שיחה עמה ומתוך אותה שיחה יבא לירי שיחה במלה ויתבטל מדר"ת והיה עבודה גוררת עבודה שיבא לירי גילוי עריות וירש גיהנם כמו שיפרשו ואפי' באשתו אסור להרבות שיחה עמה כמ"ש בא' מתגיגה אפי' שיחה קלה שבין אדם לאשתו עתיד ליתן את הדין עליה שנאמר ומגיד לאדם מה שיחו אלא אי"כ לצורך פיוס לדבר מצוה כמ"ש שם ובסוף ברכות . . . באשתו אמרו. במשניות קדומות מצאתי באשתו נדה אמרו וכתב רש"י ז"ל באבות דר"י נתן מוקי לה כאשתו נדה ואנן גרסי' אפי' באשתו טהורה מפני שנתבטל מדר"ת וכן פ' הרמב"ם ז"ל ור"י ז"ל וכתבו שזוהו סודת פרישות כמ"ש בפ' מרובה שתקנו טבולת בעלי קריין שלא יהיו ת"ח מצויים אצל נשותיהם כתרנגולין וכמ"ש בפ' מי שמתו. ק"ו באשת חבירו לפי דברי אבות דר"י נתן הקיז הוא שאם באשתו נדה אסור שאם היום טמאה למחר טהורה ואין היצר מתאוה אליה ודומה למי שיש לו פת בסלוי כמ"ש בא' ואחרון מיומא ובפ' החולין ובפ' אע"פ ובפ' שני שעירין כ"ש באשת חבירו שהוצר מתגבר בו עליה כענין שיחה כ"ש באשת חבירו ולא ריבוי ממש נדרים. ולפי פירושינו הוא יותר פשוט הקיז שאם באשתו טהורה אסור להרבות שיחה כ"ש באשת חבירו ולא ריבוי ממש אסור אלא אפי' תיבה ויתורה אסור וכמ"ש ברוריה לר' יוסי הגלילי בשאל' מהיכן נלך ללוד א"ל גלילי שומה לא כך אמרו חכמים אל תרבה שיחה עם האשה הי"ל לומר מהיכן ללוד כמו שהוא מוזכר במס' ערובין פ' כיצד מערבין ואמר בנדרים

(* ע' מגן אבות פ"א מ"ה הוצאת הרב מרד"א יעללינעק דף ו' ע"ב.

בס"פ ואלו מותרים אל תרבה שיחה עם האשה שסופך באתה לירי נואף. ו"ש אח"ז אמרו חכמים וכו' אמרו סוף דבר התנא הם ויש גורסים מבאן אמרו חכמים שהחכמים האחרונים למרו מדברי זה החכם כן שכל המרבה שיחה עם האשה גורם רעה לעצמו שמשפר לה כך אירע לו עם פלוני בבית הכנסת או בבית המדרש או בשוק והוא מותרת רוב בנייהם כמו שאירע לקרן שספר לאשתו שמושה הלביש בגדי כהונה לאהרן וצוה להעביר תער על כל בשרו של קרן ולהניף אותו והיא אמרה לו כל הגדולה לאחיו ואתם משרתים אותו והתחיל לערער על הכהונה וגרם רעה לעצמו שגשרף ונבלע ועליה נאמר ואולת בידיה תהרסנו כמי"ש בפ' חלק ובילמונו ובמדרש משלי. ובכריתא מפ' שהרעה שגרים לעצמו היא שמתוך שמרבה שיחה עמה איך ביישוחו חבירו אף היא מבוזה אותו. ובטל מדי"ת שמשחק עמה ומתעסק בדברים בטלים ומתוך כך יורש גהינם ששחק וקלות ראש מרגילין אותו לערוע שמתוך שהוא שמוץ בהתר יבא לירי אסור שכך דרכו של יצהיר מסי"ת הארם בהתר ואח"כ מכשילו באיסור וכ"א משלי קהלת שחיצה"ר אומר לאדם ראה חיים עם האשה אשר אהבת זו היא אשתו ואח"כ אומר לו והלך בדרכי לבך ובמראה עיניך להכשילו בעריות ואם ישיב לו איך אעשה הרעה הגדולה הזאת והמאתי לאלהים איך אשא פני ביום הדין כשאתן דין והשבון לפני הקב"ה יאמר לו דע כי לית דין ולית דיון עלם אחרן והוה שהשלים היצה"ר ואמר כי אין מועשה וחשבון ודעת והכמה בשאול אשר אתה הולך שמה ועכ"א שסופו יורש גיהנם ירושת עולם וכ"א רז"ל בפ' חלק ובפ' החלול אבר קטן יש באדם משיבועי רעב מרעיבו שבע כל"י משיבועי מן ההתר רעב לאיסור ומתאוה לו מרעיבו מההתר שבע מהאיסור ואינו מתאוה לו והרבה הזהיר שיע"ה על האשה בס' משלי שנאמר לשמרך מאשה וזה מנכריה אמריה התליקה. להזהיר שלא ירבה שיחה עמה שמא תפתנו בשפת חלקות כי נופת תפוננה שפתיה וחלק משמן חבת ואחריתה דרכי מות לירש גיהנם ועמקי שאול קרואיה כי היא מרה כלענה בסופה ואם היא מתוקה בתחילתה וכן בס' קהלת אמרה ומוצא אני טר כמות את האשה כי המות אינו שולט אלא על הגוף והאשה מאבדתו מחיי העה"ב ועכ"א אשר היא מצודים וחרמים לכה אסורים ידיה טוב לפני אלהים ימלט מנמה וחומא ילכד בה למורדו מהע"ב והע"ז וקראו חוטא לשון שגגה כי שגגתו להרבות שיחה עמה ואינו בעיניו לאיסור גדול ויבאנו לילכד בה וכ"א הפייט יונה פותה טועה במדבר רואה את הבר ואינה רואה את המכמר. ואחרתיו יותר חזקות מאזהרות התנא. ובפ' הזהב אמר ההולך אחר עצת אשתו נופל בגיהנם שנאמר לא היה כאחאב וגו' אשר הסתה אותו אוכל אשתו.

(*) וחלילה שיחה אהרן יותר שלום ממישה אלא לפי שאהרן היה כ"ג ומכפר עונותיהם של ישראל נמסר לו לעשות כן כדי שלא יבאו לירי עבירה והיו צריכין לכפרה אבל מרעיה היה מלך שנא' ויהי בישורן מלך ופירשוהו בילמונו ובמד' חיות על משה וחיוב להטיל אימה שנאמר שום תשים עליך מלך שתהא אימתו עליך כמי"ש בפ"א מקדושי' ובסנה" פ' כ"ג והיה לו שיאמר יקוב הדין את החר וכ"א בא' מסנה" כי משה היה אומר יקוב הדין את החר וכוה היו נוהרין הבריות מלעבור על ד"ת נמצא אהרן מקרב הבריות לתורה מתוך אהבה ושלום ומשה מרחיק מהעבירה מתוך אימה וכן פ' זה באבות דרי' נתן וכן נראה ממי"ש בגמ' בא' מסנה" ואזהרת הלל לכל אדם שאין לו ממשלה כמישה שיאחו צדיק דרך אהרן והלל הזקן היה נאה דורש ונאה מקיים שהיה מקרב את הבריות תחת כנפי השכינה ולא מקפיד לעולם על שום אדם כמי"ש בשבת פ' במה מרליקין בגרים שבאו לשמאי האי' א"ל גייריני על מנת שתלמידי תורה שבכתב בלבד והשני א"ל גייריני על מנת שתלמידי תורה על רגל א' והג' א"ל גייריני על מנת שאהיה כ"ג ללבוש ח' בגדים ושמאי דחה אותם בקפדנותו והלל בענותנותו קרבן עד שידעו שא"ל ללמוד תורה שבכתב בלא תורה שבע"פ וצריכה פ"י ארוך וא"ל ללמדה על רגל א' ושאסור לכל ישראל אפי' לדוד מלך ישראל ללבוש בגדי כהונה ואמ' אותם גרים קפדנותו של שמאי בקשה למורדנו מן העולם וענותנותו של הלל קרבתנו תחת כנפי השכינה ואמ' בפרקי דרך ארץ לעולם לא יהיה אדם קפדן בתוך ביתו ומעשה בהלל שעשה סעודה לאדם א' ובא עני ועמד על פתחו אמר לאשתו בתי אשה אני צריך להכניס ואין לי פרנסה כלום יש לך פרנסה נשלה כל הסעודה ונתנה לו ואח"כ לשה עיסה אחרת ובשלה אלפס אחר ובאה והניחה לפניה א"ל כתי מפני מה לא הבאת לנו לסעוד מיד שחה לו כל המעשה א"ל בתי אף אני לא דניתך אלא לכף זכות שכל מה שעשית לא עשית אלא לשם שמים ;

הוא היה אומר נגיד שמו אבד שמו ודלא מוסיף יסף
ודלא יליף קטלא חייב ודאשתמש בתגא חלף.

חפ"י הלל היה בבלי ולשון בבלי הוא תרגום כספר דניאל ועורא בלשון כשרים ואמרו אעפ"י שבימי אמוראים נשתנה ללשון פרסי כמי"ש בפ' מרובה ובסוף סוטה ובאותו לשון אמר הלל דברים אלו ושמאי בהיותו בבבל קודם עלותו לארץ ישראל היה רגיל לומר אותם וכ"א בברייתא ד' דברים אמר הלל בלשון בכל והם חנו' בזאת הבבא ובאבות דרי' נתן שנויה בלשון אחרת ה' דברים אמר הלל בלשון הבבלים נגד שמא אבד שמיה ודלא מוסף יוסף ודלא יליף קטלא חייב ודלא שמש חכמאי קטלא חייב ודשמש ולא מקיים חייב קטלי קטליו. נגד שמא וכו' כלומר מי שנמשך שמו למרחוק מתוך שררה מופלתו תבא

(*) ע' מנגן אבות פ"א משנה י"ב וי"ג (הוצאה הנ"ל דף י"ב ע"א וע"ב) ;

מותר ויאבד שמו. נגד לשון משיכה תרגום משכו נגידו וזה מפני שהרבנות מקברות את בעליה כמ"ש למעלה. וכן הרודף
 אחר השררה שררה בורחת ממנו מגיל מקרה ואבשלום ואדניהו וכן אם לומר תורה שלא לשמה כדי להתגדל ולהמשיך שמו
 יאבד שמו כי יבא לידי שפלות כמו שדרשו פ' כיצד מערבין ובגדרים פ' הנודר מן הירק מן ובמות הגיא. וכ"א בירושלמי
 דיבמות אם נבלת בהתנשא מי גרם לך להתגבל על שהתנשאת בד"ת וכבר כתבנו מדרי' אחר על זה הפסוק והכל אמת
 שאם ישפיל אדם עצמו לפני חכמים עולה לגדולה ואם יתגאה בגדולתו נופל ממנה וכבר אמר שאם חוזר בו חוזר לגדולתו
 שנא' כל גיא ונשא. ודלא מוסיף יוסף מי שאינו מוסיף על למודו ואומר כבר למדתי הרבה מה לי לטרוח עוד ויוסף יהיה
 מובטח שישכח תלמודו שכבר למדו ויוסף מפיו ויש לפרשו לשון קללה כלו' יהי רצון שיוסיף כי לא נברא האדם אלא ללמוד
 וכיון שזה שנה ופירש למה לו הייס. וכבר פ' בגמ' באחרון מתענית ובפ' יש נוהלין אמר רב יוסף תקברינה אימיה ואמר
 זה על מי שאין מוסיף כהלילות על הימים מט"ו באב ואילך שהתחילו הלילות להארך. ודלא יליף קטלא חייב כל מי שלא
 למד כלל לא תספיק לו קללה כמי שלא הוסיף אלא חייב' הכל להורגו. וכמ"ש בפ' ואלו עוברין עם הארץ מותר לנוהרו
 ביום הכפורים שכל מרותיה של תורה מכלל הן אתה שומע לאו וכתו' כי היא חייך ואורך ימיך לעוסק בה ומי שאינו עוסק
 בה לא יהיה ולא יאריך ימים וכתוב ושמתם את דברי אלה וכי' זכה נעשה לו סם חיים לא זכה נעשה לו סם מיתה כמ"ש
 בזמא פ' בא לו ובאבות דר' נתן פ' שאם לא למד לא ידע דיני טהרות ואוכל קדשים בטומאה וחייב מיתה ובמד' דרך ארץ
 שנו שר"ע נטפל במת מצוה כדי מילין להביא לבית הקברות ולא ידע כי מת מצוה קנה מקומו וסכן בנפשו וא"ל כל פסיעה
 ופסיעה שפסעת כאלו שפכת דמים. ואמר אם בשעה שנתכוונתי לזכות נתחייבתי בשעה שלא נתכוונתי לזכות עאכ"ו.
 ועי"א ושלא שימוש ת"ח קטלא חייב וכן הוא שנויה בירושלמי דניזרות ובאבל רבתי. ודישתמש בתגא חלף בפ' בן זומא היא
 מתפרשת משנה זו על מי שעשה מהתורה כלי למעשהו ואינו עוסק בה אלא להנאתו וכיון שהוא משתמש בכתרה כמו
 יותר ב"ה. ובגמ' מגילה פ' בני העיר פ' זה במי שמשתמש בת"ח דאמר ריש לקיש ודישתמש בתגא חלף זה המשתמש
 במי ששונה הלכות. וכן אמרו בגדרים מפני מה נענש אברהם אבינו מפני שעשה אנריא בת"ח פ' שהציאם שנאמר וירק את
 הניכוי. וכ"א באסא פ' א מסוטה לפי שית"ח הם כלי תשמישו של מלכו של עולם וכמו שאין רוכבין על סוסו של מלך כמ"ש
 בסנהד' פ' כ"ג ואין משתמשין בשרביטו כן אסור להשתמש בת"ח ועל כן אמרו בפ' בני העיר לשמש אינש (וכו' כמ"ש בגדפס):

In the pursuit of that task there is no better country to work in than England. For Hebrew literature its libraries are replete with priceless treasures both in MSS. and in early editions of printed works. All of them without exception are invariably placed at the disposal of the student with the most generous courtesy. Even in this small treatise, many a "thought", which I had imagined to be "lost" for ever has suddenly from the page of a fresh MS. flashed its true and full meaning upon me. The Bodleian Library of Oxford, and the British Museum of London are, and always will be, the promised land of the Hebrew scholar.

Had it not been for your kindness, I should never have gathered of its fruits. How far my present attempt has been successful, scholars must decide. But its worth, whatever it may be, is due to you. For without your aid and sympathy my literary activity would have found no outlet, and no chosen scheme of work been realized.

As a mark of my sincere gratitude for the good fortune which has befallen me — a fortune of which better and wiser men than I have been deprived — let this, my first larger attempt in the field of Hebrew literature, be herewith dedicated to you.

S. SCHECHTER.

London, October 12th 1886.

TO

CLAUDE G. MONTEFIORE.

This book, which with a few words of preface I now place in your hands, attempts to put forward for the first time a correct and readable text of the ABOTH DE RABBI NATHAN, one of the so-called "Minor Tractates" usually printed with the Babylonian Talmud. It will not be denied that such a work was needed. For, although the ABOTH DE RABBI NATHAN has been frequently issued, each new edition has only served to increase the number of corrupt and meaningless passages.

To secure as correct and intelligible a text as possible, I have diligently collated all the MSS. in which the tractate is either wholly or partially contained. Two different recensions, one of which has hitherto existed only in Manuscript, are printed in opposite columns. In the notes I have pointed out the parallel passages to either recension. A somewhat elaborate introduction seeks to explain the genesis of the tractate, its relation to contemporary Rabbinic literature, and the character of the MSS. The copious notes and appendices are intended to supply the student with helpful material towards a better understanding of the text.

Professor Jowett has wisely said: — "More often than we suppose, the great sayings and doings upon the earth, 'thoughts that breathe and words that burn', are lost in a sort of chaos to the apprehension of those that come after." The older Rabbinic literature is a striking illustration of the Professor's dictum. Than it there is no chaos more chaotic. To introduce a little order into this chaos, to modify the darkness, to track out the "lost thoughts" through the mazes of the labyrinth — this is the task which the modern Rabbinic scholar must put before himself.

ABOTH
DE
RABBI NATHAN

**HUJUS LIBRI RECENSIONES DUAS COLLATIS
VARIIS APUD BIBLIOTHECAS ET PUBLICAS ET
PRIVATAS CODICIBUS EDIDIT,**

**PROOEMIUM NOTAS APPENDICES INDICESQUE
ADDIDIT**

SALOMON SCHECHTER.

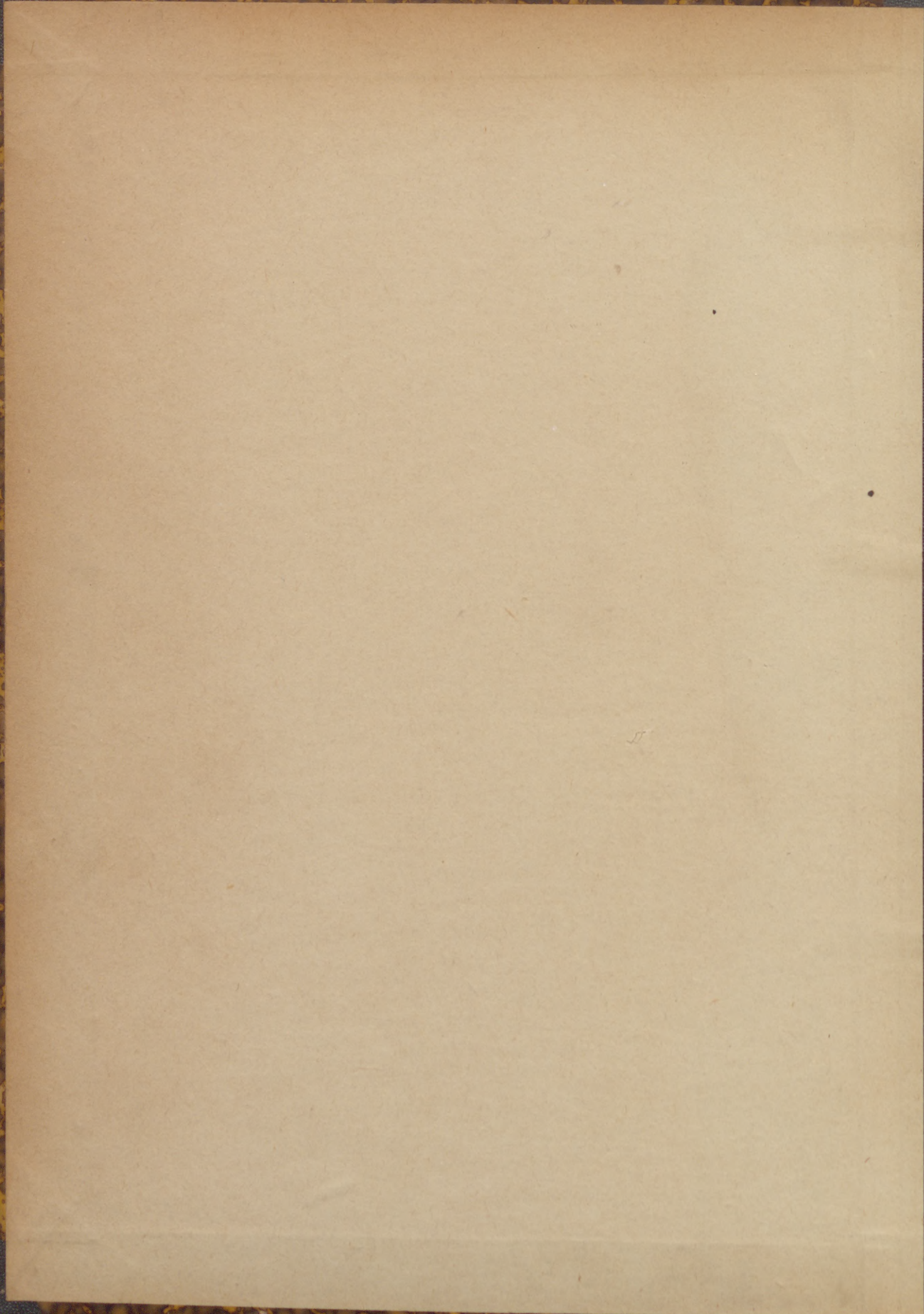

LONDINI
D. NUTT

VINDOBONAE
CH. D. LIPPE

FRANCOFURTI
J. KAUFFMANN

EX OFFICINA MAURITII KNÖPFELMACHER
MDCCLXXXVII.

B

508.

